CSERNISEVSZKIJ
MIT TEGYÜNK?

CSERNISEVSZKIJ

MIT TEGYÜNK?

AZ ÚJ EMBEREKRŐL SZÓLÓ ELBESZÉLÉSEKBŐL

Fordította
RÁKOS FERENC

ÚJ MAGYAR KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1954

Н. Г. ЧЕРНЫШЕВСКИЙ
ЧТО ДЕЛАЕТ?
ИЗ РАССКАЗОВ О НОВЫХ ЛЮДЯХ.

ОГИЗ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА, 1947

A könyvdíszeket és a fedéltervet

VÉGH GUSZTÁV

rajzolta

Csernisevszkij arcképe

ZÁDOR ISTVÁN

eredeti kőrajza

Barátomnak
*O. SZ. CS.-nek ajánlom**

I

Egy bolond

zernyolcszázötvenhat július tizenegyedikének reggelén a moszkvai pályaudvar közelében levő egyik nagy pétervári szálló személyzetét elképesztette, sőt némileg meg is riasztotta egy esemény. Előző este, kilenc órakor, egy úr érkezett útitáskával, szobát vett ki, személyazonossági igazolványát átadta bejelentés céljából, teát, sültet rendelt és kérte, hogy aznap már ne zavarják, mert fáradt, aludni akar, de reggel nyolckor okvetlen költsék fel, mert sürgős dolga van. Azután bezárta szobája ajtaját, egyideig még hallatszott, amint késsel, villával és a teáscsészével csörömpöl, majd hamarosan elcsendesedett — nyilván lefeküdt. Eljött a reggel; nyolc órakor a háziszolga kopogtatott a tegnap érkezett vendég ajtaján — semmi válasz; a szolga erősebben kopogtatott, végül hangosan zörgetett — a vendég nem felelt. Bizonyára nagyon fáradt. A szolga várt vagy negyedórát, aztán ismét költögetni kezdte, de hiába. Erre tanácskozni kezdett társaival, majd a büffével. „Csak nem történt valami baja?" — „Fel kell törni az ajtót." — „Nem, azt nem szabad: az ajtót csak rendőr jelenlétében szabad feltörni." Úgy határoztak, hogy megpróbálnak még egyszer zörgetni az ajtaján, de erősebben; s ha erre sem ébredne fel, akkor rendőrt hívnak. Az utolsó kísérlet is eredménytelen maradt. Ekkor rendőrért küldtek és várták, mi lesz.

Reggel tíz óra felé megjött a rendőrtisztviselő; előbb maga kopogtatott, aztán megparancsolta a szolgáknak, hogy ők kopogtassanak — semmi eredmény.

— Nincs más mit tenni, törjétek be az ajtót, emberek!

Az ajtót betörték — a szoba üres volt.

— Nézzetek az ágy alá is.

A vendéget az ágy alatt sem találták. A rendőrtisztviselő az asz-

* A dedikáció az író feleségének, Olga Szokratovna Csernisevszkajának szól.

talhoz lépett, az asztalon papírlap fehérlett, rajta nagy betűkkel ez állt:

„Este 11 órakor elmegyek és nem jövök vissza. Éjjel 2 és 3 között a Litvejnij-hídon hallani fognak rólam. Senkit se keverjenek gyanúba."

— Tehát így áll az ügy, most már értem! Enélkül sohasem fejtettük volna meg — mondta a rendőrtisztviselő.

— Mi történt hát, Ivan Afanaszjevics? — kérdezte a büffés.

— Adjon teát, elmondom.

A rendőrtisztviselő elbeszélése még sokáig élénk szóbeszéd és bírálgatás tárgya volt a szállodában. Az eset ilyenformán történt.

Éjjel félháromkor — felhős, sötét éjszaka volt — a Litvejnij-híd közepén fény villant fel és pisztolylövés dörrent. A szolgálatban lévő őrszemek a tett színhelyére siettek, néhány arrajáró összeszaladt, de senkit sem lehetett látni azon a helyen, ahol a lövés eldördült. Eszerint: nem agyonlőttek valakit, hanem magát lőtte agyon valaki. Akadtak, akik vállalkoztak rá, hogy a víz alá bukjanak, kisvártatva csáklyákat is hoztak oda, sőt egy halászháló is előkerült; a víz alá buktak, keresgéltek, találtak és ki is halásztak vagy félszáz nagyobbacska fadarabot, csak emberi testet nem találtak. Hogy is találhattak volna? Sötét éjszaka volt. Az a test az eltelt két óra alatt talán már a tengerbe sodródott. Kereshetik már! A tömegben akadtak haladó szellemű okoskodók, akik elvetették az eddigi feltevést. „Hátha nem is volt holttest? Talán csak valami részeg, vagy egyszerűen garázda fickó tréfált meg bennünket, elsütötte pisztolyát és kereket oldott, sőt lehet, hogy itt áll az izgatottan sürgő-forgó csődületben és jót nevet a riadalmon, amelyet keltett."

A többség azonban, mint mindig, mikor józanul mérlegel, konzervatívnak bizonyult és a régi álláspontot védte: „Megtréfált minket? Dehogy! Főbelőtte magát, ennyi az egész." A haladó szellemű okoskodók vereséget szenvedtek. Ám, mint ilyenkor történni szokott, a győztes párt, alig hogy győzött, máris újabb pártokra szakadt. Valaki agyonlőtte magát, rendben van, de miért? „Részeg volt" — vélte a konzervatívok egy része; „minden pénzét elverte" — állították a többiek; „egyszerűen bolond volt" — szólalt meg valaki. Abban, hogy „egyszerűen bolond volt", végre mindnyájan megegyeztek, még azok is, akik elvetették azt a föltevést, hogy agyonlőtte magát. Valóban, akár valami részeg lőtte magát agyon, vagy olyan, aki mindenét elverte, vagy akár valami garázda fráter volt, aki nem is lőtte magát agyon, hanem csak rossz tréfát űzött — egyre megy, annyi bizonyos, hogy ostobán, bolondul cselekedett.

Ezzel az éjszakai esemény a hídon be is fejeződött.

Másnap reggel a moszkvai pályaudvar melletti szállodában kiderült, hogy a bolond nem tréfát űzött, hanem agyonlőtte magát. Az eset végeredményeképpen azonban maradt egy pont, amelyet a vesztes párt is elfogadott, hogy tudniillik, ha az illető nem tréfált, hanem

csakugyan agyonlőtte magát, akkor is bolond volt. Ez a mindenkit kielégítő eredmény különösen azért látszott megfellebbezhetetlennek, mert ahogy a konzervatívok diadalmasan érveltek: valóban, ha az illető a hídon a lövéssel csupán rossz tréfát akart volna űzni, akkor lényegében még mindig kétséges lenne, bolond volt-e vagy csak garázda fráter. De agyonlőtte magát a hídon — márpedig hídon ki lövi főbe magát? Micsoda, a hídon? Miért éppen egy hídon? Micsoda bolondság: egy hídon! Így hát kétségtelenül bolond volt.

Némelyeknek újból kételyük támadt: hídon lőtte magát főbe; hídon nem szokták agyonlőni magukat az emberek; következésképpen nem is lőtte magát agyon. Estére azonban a szálloda személyzetét a rendőrségre idézték egy vízből kihalászott, átlőtt sapka megtekintése végett; valamennyien felismerték benne az újonnan érkezett vendég sapkáját. Eszerint az illető kétségtelenül agyonlőtte magát. Ezzel a tagadás és a haladó okoskodás szelleme végérvényesen vereséget szenvedett.

Mindnyájan megegyeztek abban, hogy az illető „bolond" volt, és így bölcselkedtek: a hídon — ügyes fogás! Persze, csak azért tett így, hogy ne kínlódjon sokáig, ha a lövés rosszul sikerül — jól kieszelte! Akármilyen is a sebesülés, a vízbe zuhan és megfullad, mielőtt visszanyerné az eszméletét — szóval a hídon... nem is rossz gondolat!

Most aztán már végleg nem lehetett eligazodni: bolond is, meg okos is?

II

A bolond eset első következménye

Ugyanezen a délelőttön, tizenkét óra felé, a Kamennij-Osztrovon egy kis nyári lak három szobája egyikében egy fiatal hölgy ült varrogatva és valami élénk, bátorhangú francia dalocskát dúdorászott: „Szegények vagyunk — hangzott a dalocska — de munkásemberek és erős a karunk. Tudatlanok vagyunk, de nem ostobák, a fény felé törekszünk. Tanulni fogunk, a tudás majd felszabadít; dolgozni fogunk, a munka gazdaggá tesz. Sikerülni fog, aki megéri, meglátja..."

Ça ira,
*Qui vivra, verra.**

„Durvák vagyunk, de durvaságunktól mi magunk szenvedünk. Elfogultak vagyunk, ám emiatt magunk is szenvedünk. Ezt magunk is érezzük. Keressük a boldogságot és megleljük az emberiességet és jókká leszünk. Sikerülni fog — aki megéri, meglátja..."

* „Sikerülni fog, aki megéri, meglátja": sorok, a nagy francia forradalom idején széltében énekelt „Carmagnole" című forradalmi dal szövegéből.

„Munka tudás nélkül értéktelen, boldogságunk mit sem ér a többiek boldogsága nélkül. Tanulunk és jó sorunk lesz, boldogság köszönt ránk — és testvérekké leszünk. Sikerülni fog, aki megéri, meglátja..."

„Tanuljunk és dolgozzunk, daloljunk és szeressünk: paradicsom száll a földre, öröm lesz az élet. Hamarosan így lesz, mindnyájan megérjük:

Donc, vivons,
Ça bien vite ira,
Ça viendra,
*Nous tous le verrons.**

Vidám dallama volt ennek az élénk és bátorhangú dalocskának; két-három bánatos motívum is volt ugyan benne, de ezeket elmosta az egésznek derűs jellege; eltűntek a refrainben és teljesen feloldódtak a befejező versszakban — legalább is el kellett volna tűnniök és el is tűntek volna, ha az a fiatal hölgy más hangulatban lett volna. Most azonban ez a néhány szomorú motívum erősebben zengett, mint a többi. A hölgy maga is összerezzen, mikor észreveszi, s a szomorú részeknél halkítja a hangját, hogy annál csengőbben énekelje az utánuk következő vidám sorokat; de gondolatai a daltól újra elkalandoznak és újból a szomorú hangok kerekednek felül. A fiatal hölgy nyilván nem akar engedni mélabús hangulatának; ám hiába minden igyekezete, bánatát elűzni nem tudja. De akár víg a dal, akár szomorú, akár újból vidámra fordul, ahogy lennie kell, a hölgy nagyon serényen varrogat. Jól érti a varrást.

Fiatal szobalány lépett a szobába.

— Nézze, Masa, mit varrok! Már majdnem kész vagyok ezekkel az ujjakkal. A maga lakodalmára varrom magamnak.

— De ezen nem olyan dús a hímzés, mint azokon, amelyeket nekem tetszett varrni.

— Hát ez csak természetes! Lehet-e valaki szebben öltözve egy esküvőn a menyasszonynál?

— Levelet hoztam, Vera Pavlovna.

Vera Pavlovna arcán zavart csodálkozás futott át, mikor bontogatni kezdte a levelet: a borítékon a városi postahivatal bélyegzője volt. „Hogyan? Hiszen Moszkvában van!" Kibontotta a levelet és elsápadt; keze, amely a levelet tartotta, lehanyatlott. „Nem ez lehetetlen, talán nem jól olvastam, a levélben talán egyáltalában nem ez van!" S kezét a levéllel újra felemelte. Mindez két másodperc alatt történt. Szeme most már hosszan meredt a néhány soros levélre és a derűs két szem mindjobban elborult; a levél kihullott elerőtlenedett kezéből és a varróasztalkára esett. Arcát kezébe temette és felzokogott. „Mit tettem? Mit tettem!" — és rázta a zokogás.

* „Éljünk hát, gyorsan halad az ügyünk, elérjük a célt, mindnyájan megérjük"; a fenti dal folytatása.

— Verocska, mi bajod? Nem szeretsz te sírni! Mikor szokott ilyesmi történni veled? Mi bajod hát?

Gyors, könnyed, óvatos léptekkel egy fiatalember lépett a szobába.

— Olvasd... ott van az asztalon.

Már nem sírt, hanem mereven ült, szinte alig lélegzett.

A fiatalember felvette a levelet. Ő is elsápadt, keze remegni kezdett, hosszan meredt a levélre, bár az nem volt hosszú, mindössze néhány szó:

„Csak zavarom nyugalmatokat. Eltűnök a színről. Ne sajnáljatok; annyira szeretlek mindkettőtöket, hogy elhatározásom igen boldoggá tesz. Isten veletek!"

A fiatalember mozdulatlanul állt, homlokát törülgette, majd bajuszát kezdte pödörni, azután felöltője ujját nézegette, végre valamennyire összeszedte gondolatait. Egy lépést tett a fiatal nő felé, aki még mindig fásultan, mintegy halálraváltan ült. A férfi megérintette a kezét: „Verocska!"

De alig ért hozzá, Vera Pavlovna rémült kiáltással felugrott, mintha áramütés érte volna, hirtelen visszatántorodott a fiatalembertől, akit görcsösen ellökött. „Menj innen! Ne érj hozzám! Véres vagy! Az ő vére tapad hozzád! Látni sem tudlak! Elmegyek! Menj tőlem!" Két kezével egyre tolta magától az üres levegőt, hirtelen megtántorodott, egy székre rogyott és arcát kezébe temette. „Rám is az ő vére tapad! Rám is! Te ártatlan vagy — egyedül én... egyedül én! Mit tettem! Mit tettem?!"

Hangja zokogásba fult.

— Verocska — szólalt meg a férfi halkan és bátortalanul — drága barátnőm!...

Vera Pavlovna nagyot sóhajtott, aztán megszólalt nyugodtabb, de még mindig remegő hangon, végigmondani is alig tudta:

— Drágám, most hagyj magamra! Jöjj vissza egy óra múlva, addigra talán megnyugszom. Adj egy kis vizet és menj!

A férfi némán engedelmeskedett. Visszament szobájába, íróasztalához, ahol csak egy negyedórával előbb még olyan nyugodtan és megelégedetten ült. Újból kezébe vette a tollat... „Ilyenkor meg kell őriznünk önuralmunkat; van hozzá akaraterőm. Majd csak elmúlik... elmúlik." De tolla — tudtán kívül — valami cikk sorai közé írta: „Kiheveri-e vajjon? Borzasztó... egész boldogságunk odavan!"

— Drágám! Kész vagyok, beszéljünk! — hallatszott a szomszéd szobából. A fiatal nő hangja tompa, de határozott volt.

— Drágám, el kell válnunk. Döntöttem, ha nehezemre esett is. De még nehezebb lenne látnunk egymást. Én vagyok a gyilkosa. Én öltem meg éretted.

— Verocska, miért volnál te a bűnös?

— Ne mondj semmit, ne mentegess, vagy meggyűlölöllek. Én, csakis

én vagyok az oka mindennek. Bocsásd meg, drágám, hogy így határozok, ez nagyon fáj neked, de nekem is, drágám! De nem tehetek másként, egy idő múlva majd magad is belátod, hogy így kellett tennem. Akaratom megmásíthatatlan, barátom. Hallgass meg! Elutazom Pétervárról. Könnyebb lesz, ha távol leszek azoktól a helyektől, amelyek a múltra emlékeztetnének. Amim van, eladom; ebből a pénzből megélek egy ideig — hogy hol? — Tverben, Nyizsnyijben... még magam sem tudom, egyre megy. Valószínűleg sikerül majd énekórákat adnom, mert valami nagyvárosban fogok letelepedni. Ha nem kapok tanítványokat, elmegyek nevelőnőnek. Nem hiszem, hogy nyomorogni fogok; de ha igen, akkor majd hozzád fordulok. Gondoskodj róla, hogy az én részemre mindig legyen félretéve valami pénz. Hiszen tudod, sok mindenre kell, sok kiadásom van, habár elég takarékos vagyok; pénz nélkül nem tudok meglenni. Figyelsz? Nem utasítom vissza a segítségedet! Ebben, barátom, lásd annak bizonyítékát, hogy drága vagy nekem... Most pedig vegyünk búcsút egymástól mindörökre! Indulj a városba... azonnal, azonnal! Könnyebb lesz a szívem, ha egyedül maradok. Holnap már nem leszek itt — akkor térj vissza. Most Moszkvába utazom, ott körülnézek, megtudom, melyik vidéki városban lehet leckeadásra számítani. Megtiltom, hogy kijöjj a pályaudvarra és elkísérj. Isten veled, drágám, nyúltsd búcsúra kezed, hadd szorítsam meg utoljára.

A férfi meg akarta ölelni, de Vera Pavlovna kitért a mozdulat elől.

— Nem, nem kell! Nem szabad! Ez az ő megsértése lenne. Nyújtsd a kezed. Látod, milyen erősen megszorítom! Bocsáss meg!

A fiatalember nem engedte el a kezét.

— Elég, most már menj! — és visszahúzta a kezét. A fiatalember nem mert tovább ellenkezni. — Bocsáss meg hát!

Gyengéd pillantást vetett a férfira, aztán határozott léptekkel a szobájába ment, vissza sem nézett.

A fiatalember sokáig nem találta a kalapját; ötször is kezébe vette anélkül, hogy észrevette volna. Olyan volt, mint a részeg; végül rájött, hogy a kalap, amit keres, a kezében van. Kiment az előszobába, felvette kabátját. Már a kijárathoz ért. „Ki fut utánam? Biztosan Masa... Verocska valószínűleg rosszul lett!" Megfordult, Vera Pavlovna a nyakába borult és összecsókolta.

— Nem, nem bírtam ki, drágám! De most már isten veled, örökre!

Elfutott, ágyára vetette magát és szabad folyást engedett sokáig visszatartott könnyeinek.

Előszó

— „Az elbeszélés tartalma: szerelem, a főszereplő: nő; ez rendben van, még akkor is, ha maga az elbeszélés rossz" — mondják hölgyolvasóim.

— Igazuk van — mondom én.

A férfiolvasó nem elégszik meg ilyen egyszerű végkövetkeztetésekkel, hiszen a férfi gondolkozóképessége eleve erősebb és természettől fogva sokkal fejlettebb, mint a nőé. A férfiolvasó azt mondja — a nőolvasó valószínűleg ugyanezt gondolja, de nem tartja szükségesnek kimondani, s ezért nincs jogom vitába szállni vele — szóval a férfiolvasó azt mondja: „Én tudom, hogy ez az állítólagos öngyilkos úr nem is lőtte magát agyon." Én erre belekapaszkodom a „tudom" szóba és ezt felelem neki: ezt nem tudhatod, mert még senki sem mondta, s te csak azt tudod, amit közölnek veled; nem tudsz te semmit, még azt sem, hogy az a mód, ahogyan az elbeszélést kezdtem, sértő és lealázó volt rádnézve. Ugye, ezt nem tudtad? Igaz? Hát akkor tudd meg.

Igen, ennek az elbeszélésnek első lapjai azt bizonyítják, hogy nagyon rossz véleményem van az olvasóközönségről. Egy egészen mindennapi regényírói fogással éltem: elbeszélésemet hatásos jelenetekkel kezdtem, amelyeket a történet közepéből vagy a végéből szakítottam ki és homályba burkoltam. Te, kedves olvasóm, jó vagy, nagyon jó vagy, éppen ezért nem vagy sem válogatós, sem leleményes. Nem várhatom tőled, hogy már az első néhány oldal után megállapítsd, megéri-e az elbeszélés tartalma, hogy az egészet elolvasd. Nincs jó szimatod, segédeszközre van szükséged, ilyen segédeszköz kettő van: vagy az író neve, vagy a hatásos írásmód. Én még csak az első történetemet mesélem, nevem után még nem tudhatod, van-e az írónak költői tehetsége (hiszen sok kedves íród van, akiknek költői tehetséget adományoztál!). A nevem egymagában nem gyakorol rád elég vonzóerőt, tehát a hatásosság csalétkével megtűzdelt horgot kellett utánad vetnem. Ne rój meg emiatt, hisz magad vagy az oka: a te jóhiszemű naivságod miatt kellett ilyen közönséges fogással élnem. Ám most már a kezemben vagy, tehát úgy folytathatom az elbeszélést, ahogy jónak látom, mindenféle műfogások nélkül. Nem lesz benne több titokzatosság, már húsz oldallal előbb tudni fogod minden helyzet megoldását, s ha már itt tartok, elárulom a történet végét is: vidáman fog befejeződni, poharazás és nótaszó közt; nem lesznek sem hatásos megoldások, sem szépítgetések. A szerző, kedves közönség, nem is gondol szépítgetésre, hiszen mindig az lebeg előtte, mekkora zűrzavar van a fejedben, mennyi fölösleges, teljesen fölösleges szenvedést okoznak a zavaros fogalmak minden embernek.

Szánlak, de nevetnem is kell rajtad: olyan tehetetlen és mégis olyan rossz vagy a fejedben gomolygó rengeteg badarság következtében.

Haragszom rád, mert gonosz vagy az emberekhez. Pedig hát az „emberek" — az te vagy! Miért vagy hát ily gonosz önmagad iránt? Ezért is korhollak ennyire. Mivel szellemi tehetetlenséged folytán vagy gonosz, azért, ha korhollak is, köteles vagyok segíteni rajtad. Mivel kezdjem a segítséget? Akár mindjárt azzal, amire most gondolsz: miféle író az, aki így arcátlankodik velem? — Majd elmondom, miféle író vagyok.

Szikrányi költői tehetség sincs bennem. Még a nyelvkészségem is kifogásolható. De mindez nem számít: olvass, nyájas olvasó! Nem fogod megbánni! Az igazság jó dolog: pótolja az őt szolgáló írók fogyatékosságait. Ezért mondom előre: ha nem figyelmeztetlek, esetleg azt hihetted volna, hogy művészi értékű elbeszéléssel van dolgod, hogy az író nagy költői tehetség. De én figyelmeztetlek, hogy tehetségem nincs, tehát eleve tudhatod, hogy a regény minden értékét csupán valószerűségének köszönheti.

Különben, nyájas olvasó, ha már benne vagyunk a beszélgetésben, tisztázzunk mindent elejétől végig; mert bár szeretsz találgatni, mégsem vagy mester abban, hogy azt is kitaláld, amiről még egyáltalán nem volt szó. Ha ki is jelentem, hogy bennem egy szemernyi művészi tehetség sincs, hogy regényem művészi kivitel tekintetében tökéletlen, azért ne vond le azt a következtetést, hogy rosszabb vagyok azoknál az íróknál, akiket nagyra tartasz, és hogy regényem rosszabb az ő műveiknél. Ezt nem mondom. Azt állítom, hogy az én regényem művészi kivitel tekintetében olyan emberek alkotásaihoz képest, akik valóban meg vannak áldva tehetséggel — igen gyönge; ám művészi érték tekintetében regényemet bátran egy polcra állíthatod híres íróid ugyancsak híres munkáival; sőt, ha magasabbra helyezed, akkor sem tévedtél! Az enyémben mégis csak sokkal több művészi érték van, mint azokban, biztosíthatlak róla.

Mondj hát köszönetet nekem; hiszen úgy szeretsz hajlongani azok előtt, akik elnéznek a fejed fölött, hajolj meg hát előttem is.

De vannak soraitokban, kedves olvasók, olyanok is, sőt, most már meglehetős szép számmal, akiket nagyra becsülök. Ezzel a nagy többséggel, merész hangon beszélek és eddig hozzá, egyedül hozzá szóltam. Azokkal szemben, akiket utóbb említettem, szerény, sőt bátortalan a hangom. De szükségtelen is, hogy előttük magyarázkodjam. Az ő véleményüket nagyra tartom és előre tudom azt is, hogy mellettem szól. Ti jó és erős, becsületes és tehetséges emberek, mégcsak nemrég kezdtetek feltűnni közöttünk, de számotok máris jelentős és gyorsan növekszik. Ha az olvasóközönség már mind olyan lenne, mint ti, többé nem is kellene írnom; ha pedig nem volnátok, még nem is írhatnék. Ti még nem az „olvasóközönség" vagytok, de feltűntetek már az olvasók sorában, és ezért kell még, és ezért lehet már írnom.

ELSŐ FEJEZET

VERA PAVLOVNA ÉLETE A SZÜLŐI HÁZBAN

I

Vera Pavlovna igen egyszerű nevelésben részesült. Amíg meg nem ismerkedett Lopuhov orvostanhallgatóval, életében volt némi érdekesség, de különös semmi. Viselkedésében viszont már akkor is volt valami különös.

Egy nagy, emeletes házban nőtt fel, amely a Szadovaja és a Szemjonovszkij-híd között húzódó Gorohovaja-utcán állott. Ma már ez a ház is számozva van, de 1852-ben, amikor a házakat még nem számmal jelölték, ez a felirat ékeskedett rajta: „Ivan Zaharovics Sztoresnyikov, valóságos államtanácsos háza", Ivan Zaharovics Sztoresnyikov azonban már 1837-ben jobblétre szenderült és azóta — a hivatalos okiratok szerint — fia, Mihail Ivanovics, volt a ház gazdája. Ám lakói tudták, hogy Mihail Ivanovics csupán a ház tulajdonosának a fia, a ház valódi gazdája viszont Anna Petrovna.

A ház akkor is olyan nagy volt, mint most, három udvarral, valamint két kapuval és négy lépcsőházi bejárattal az utcáról. 1852-ben, a legdíszesebb bejáratnál, a félemelet utcára néző lakásában, akárcsak ma, a ház úrnője lakott fiával. Anna Petrovna még most is mutatós hölgy. Mihail Ivanovics jóvágású katonatiszt; egyébként már akkor is elragadó, délceg fiatalember volt.

Hogy ma ki lakik az első udvar számtalan hátsó lépcsőjének legpiszkosabbika mellett, a harmadik emeleten jobbra, nem tudom, de 1852-ben a ház gondnoka, Pavel Konsztantyinics Rozalszkij, egy testes, de még mindig jókarban lévő férfi lakott ott szikár, erős, magasnövésű feleségével, Marja Alekszejevnával, eladó lányával, Vera Pavlovnával és kilencéves Fegya nevű fiacskájával.

Pavel Konsztantyinics nemcsak házgondnok volt, hanem irodavezetőhelyettes is egy hivatalban, de ez az állása nem jövedelmezett. Mint házgondnoknak volt valami kevés fizetése. Más talán jóval többet kapott volna, de neki, mint Pavel Konsztatyinics mondogatta, volt lelkiismerete; viszont a ház úrnője rendkívül elégedett volt vele,

és Pavel Konsztantyinics tizennégy év alatt, mint gondnok kerek tízezer rubelt tudott megtakarítani. Ebből az összegből csak mintegy háromezer származott a háztulajdonosnő zsebéből, a többihez különféle üzletek útján jutott, amelyek a háztulajdonosnőt nem érintették. Pavel Konsztantyinics pénzt kölcsönzött kézizálog ellenében.

Marja Alekszejevnának is volt valamelyes tőkéje, vagy ötezer rubel, ahogy komaasszonyainak mondogatta. Ám a valóságban jóval több volt. Tőkéjének alapját tizenöt éve azzal vetette meg, hogy eladta a hivatalnok-fivére halála után örökölt mosómedve-bundát, egyéb ruhaféléket és bútorokat. Az eladásokból befolyt mintegy százötven rubelt kikölcsönözte kézizálogra. Férjénél sokkal merészebb volt és nem egyszer bajba is került. Egy szélhámosnak — személyazonossági igazolványa fejében — öt rubelt kölcsönzött; az igazolvány lopottnak bizonyult és Marja Alekszejevna csak további tizenöt rubel árán úszta meg szárazon a dolgot. Egy másik csaló húsz rubelért egy aranyórát hagyott nála, amelyről később kiderült, hogy egy meggyilkolt embertől rabolták. Marja Alekszejevnának jócskán bele kellett nyúlnia az erszényébe, hogy kikeveredjék az ügyből. De ha szenvedett is veszteségeket, amilyenek férjét, aki válogatósabb volt a zálogtárgyak elfogadásában, nem érték, viszont jövedelme is gyorsabban szaporodott. Voltak különös pénzkeresési esetei is. Történt egyszer — Vera Pavlovna akkor még kicsi volt: ha felnőtt lánya van, Marja Alekszejevna nem tett volna ilyesmit, de akkoriban miért szalasztott volna el ilyen jó alkalmat? Hiszen egy gyermek nem érti meg az ilyet. Verocska csakugyan nem értett semmit mindabból, ami körülötte történt, de a szakácsnő nagyon érthetően megmagyarázta neki. A szakácsnő se beszélt volna róla, hiszen egy gyermeknek nem szabad ilyesmiről tudni, dehát nem állhatttа meg, amikor egy alkalommal az asszonya ugyancsak ellátta a baját, amiért kimaradt a szeretőjével. (Matrjona egyik szeme alatt egyébként mindig kék folt sötétlett, amely azonban nem úrnője, hanem szeretője kezétől származott; de ezt a kék foltot Marja Alekszejevna egyáltalán nem kifogásolta, mert éppen ezért az ilyen szakácsnőnek kisebb bérrel is be kellett érnie.) Egy napon tehát Marja Alekszejevnához egy eladdig nem látott ismerős hölgy jött látogatóba és ott is maradt vendégségbe. A vendég szép volt, elegáns. Egy hétig semmi sem történt, csak annyi, hogy a hölgyhöz egy jómegjelenésű férfi járogatott, aki Verocskát mindenkor cukorral és szép babákkal örvendeztette meg. Egyszer két képeskönyvet is ajándékozott neki: az egyikben szép képek, állatok és városok voltak, a másikat anyja rögtön a vendég távozása után elvette Verocskától, úgyhogy ezt csak egyetlenegyszer láthatta, amikor az ajándékozó maga mutatta meg neki. Már egy hete lakott náluk az ismerős hölgy, és a lakásban csend honolt. Marja Alekszejevna egész héten át közel se ment a kis szekrényhez, ahol egy üveg vodka szokott állni, s amelynek kulcsát állandóan magánál hordta. Nem verte sem

Matrjonát, sem Verocskát és nem is szitkozódott hangosan. Azonban egy éjjel Verocska a vendég szakadatlan, borzasztó jajgatására, izgatott futkosásra ébredt. Reggel Marja Alekszejevna a pohárszékhez sietett és a szokásosnál tovább időzött ott. „Hála istennek — suttogta egyre — nem lett baj, hála istennek!" Sőt Matrjonát is odahívta és megkínálta: „Egészségedre, Matrjonuska, hisz te is sokat fáradoztál." Anélkül, hogy szitkozódott vagy verekedett volna, mint máskor, ha a kis szekrénytől eltávozott, most megcsókolta Verocskát, aztán lefeküdt. A házban egy hétig ismét csend volt. Az idegen hölgy már nem jajgatott, a szobáját sem hagyta el; néhány napra rá el is utazott. Két nap múlva a hölgy elutazása után, egy ismeretlen úr jelent meg, rendőr kíséretében. Erősen szidta Marja Alekszejevnát. Az azonban nem hagyta magát és egyre azt hajtogatta: „Nem tudok semmiről, nem értem, mit beszél. Nézzen utána a bejelentőkönyvben, hogy a vendégem jó ismerősöm, Szavasztyanova pszkovi kereskedőné volt; egyebet nem tudok mondani!" Az idegen végül is káromkodva, szitkozódva elment s többé nem jelentkezett. Verocska nyolcéves volt, amikor ez történt, és kilenc, amikor Matrjona felvilágosította az esetről. Ilyen eset különben többé nem ismétlődött; de voltak más esetek is, igaz, hogy nem nagy számmal.

Verocska egyszer tízéves korában kiment anyjával a zsibvásárra. Amikor a Gorohovajáról a Szadovajára fordultak, váratlanul nyaklevest kapott anyjától. „Mit bámulsz úgy a templomra, mint egy félkegyelmű, ahelyett, hogy keresztet vetnél. Nem látod, hogy minden rendes ember keresztet vet?" — mondta az anyja.

Tizenkét éves korában Verocska nevelőintézetbe kezdett járni. Hozzá viszont zongoratanár járt, egy iszákos, de igen jólelkű német, aki nagyon jól és iszákossága miatt nagyon olcsón tanította.

Tizennégy éves korában Verocska már varrt az egész családra, amely különben nem volt nagy.

Amikor Vera tizenhatodik évébe lépett, anyja egyre gyakrabban szidta: „Mosd meg a pofád — olyan, mint egy cigánylányé! De hiába is mosnád; olyan vagy, mint valami madárijesztő; nem is tudom, kire ütöttél!" Verocskának annyit kellett nyelnie barna arcbőre miatt, hogy végül ő is csúnyának hitte magát. Anyja azonban, aki eddig szinte rongyokban járatta, most öltöztetni kezdte. De Verocska valahányszor szépen kiöltözve, anyjával a templom felé tartott, így kesergett magában: „Mit használ nekem a sok szép ruha? Mindenki másnak szépen illene, de nekem? Vehetek én magamra akármit, öltözhetem akár kartonba, akár selyembe, csak cigányleány meg madárijesztő maradok. Pedig milyen jó lehet szépnek lenni!"

Tizenhatodik évének betöltése után Verocska abbahagyta a tanulást a zongoratanárnál és a nevelőintézetben. Most már ő adott leckéket az intézetben. Anyja később még máshonnan is szerzett neki tanítványokat.

Félév múlva Verocskát az anyja már nem csúfolta cigánylánynak, madárijesztőnek, hanem még szebben öltöztette, mint azelőtt. Matrjona egyszer — ez már a harmadik ilyen nevű szakácsnő volt; míg az elsőnek állandóan kék folt éktelenkedett a bal szeme alatt, ennek gyakrabban, de nem mindig, a balarca árulta el a verések nyomait — azt újságolta Verocskának, hogy Pavel Konsztantyinics főnöke, valami tekintélyes főtisztviselő, akinek érdemrend függ a nyakán, meg akarja kérni a kezét. A szóbanforgó hivatal kis tisztviselői is súgdostak arról, hogy az osztályvezető újabban igen kegyes Pavel Konsztantyinicshoz; sőt maga az osztályvezető is nem egyszer megemlítette a vele egy rangban lévők előtt, hogy feleségre van szüksége, ha hozománya nincs is, csak szép legyen; sőt azt se mulasztotta el megjegyezni, hogy Pavel Konsztantyinics jó tisztviselő.

Ki tudja, hogy s mint lett volna? Az osztályvezető addig gondolkozott és készülődött, míg közbe nem jött egy más esemény.

Egy napon a háztulajdonosnő fia felkereste Pavel Konsztantyinicsot és a mamája megbízásából kérte, szerezzen tapétamintákat, mert a mama át akarja alakítani a lakásukat. Eddig az ilyen megbízások a házmester közvetítésével történtek. Ennélfogva Marja Alekszejevnánál és férjénél tapasztalatlanabb emberek is átláttak volna a szitán. A tulajdonosnő fia személyesen jött el, több, mint félóráig ott ült s még egy csésze teát (virágos teát) is elfogadott. Másnap Alekszejevna egy beváltatlan zálogtárgyat, egy nyakláncot ajándékozott lányának és két gyönyörű ruhát rendelt neki: csak az anyagra az egyiknél negyven, a másiknál ötvenkét rubelt költött. Szalagokkal, fodrokkal, varratással együtt összesen százhetvennégy rubelbe került a két ruha. Marja Alekszejevna legalább is így adta elő az urának. De Verocska, aki ott volt a vételnél, jól tudta, hogy anyja mindkettőért nem egészen száz rubelt fizetett. Dehát már száz rubelért is két nagyon csinos ruhát lehet csináltatni. Verocska gyönyörködött a ruhákban meg a nyakláncban, de leginkább annak örült, hogy az anyja hozzájárulásával végre Koroljovnál vehetett cipőt; mert a zsibvásáron árusított cipők formátlanok, a Koroljov-cipők pedig remekül simulnak a lábra.

A ruha nem veszett kárba; a háztulajdonosnő fia gyakori vendég lett a házgondnokéknál, persze többet beszélgetett a lányukkal, mint velük, s hogy a szülők a tenyerükön hordták, az is természetes. No és az anya kioktatta leányát, hogy miről és hogyan, felesleges részletezni. Hiszen ezek közismert dolgok.

Egyszer ebédután így szólt leányához: „Verocska, öltözz fel, de csinosabban. Meglepetést készítettem számodra: az operába megyünk. Második emeleti páholyt váltottam, ahol csak tábornoknék ülnek. Mindent érted teszek, te kis bolond, az utolsó kopejkát is rád költöm. Apádnak ugyancsak fő a feje a sok kiadástól. Mennyi elúszott a nevelőintézetre, meg a zongoraoktatásodra! Te meg, hálátlan, észre

sem veszed: úgy látszik, szíved sincsen, te érzéketlen." Csak ennyit mondott Marja Alekszejevna és nem szidta tovább, ha egyáltalán szidásnak lehet nevezni, ahogy Marja Alekszejevna a lányával beszélgetni szokott. Mióta az osztályvezető leánykérő szándékairól suttogni kezdtek, a házgondnokéknál megszűnt a szidás és verés.

Elhajtattak az operába. Az első felvonás után a háztulajdonosnő fia lépett a páholyukba két barátjával: az egyik egy polgáriruhás, nyúlánk és igen elegáns férfi volt, a másik egy katonatiszt, köpcös és egyszerűbb modorú. Helyet foglaltak. Sokat suttogtak egymás közt, főképpen a háztulajdonosnő fia és a civil úr, a katonatisztet többnyire hallgatott. Marja Alekszejevna egyre hegyezte a fülét, hallott csaknem minden szót, de mivel franciául társalogtak, édeskeveset értett belőle. Öt-hat szót azért megértett: *belle, charmante, amour, bonheur,** de nem sokra ment velük. *Belle, charminte,* Marja Alekszejevna már jóideje hallja, hogy az ő cigánylánya *belle* és *charmante; amour,* hiszen jól látja, hogy ez a férfi fülig *amour*ba merült; és ha *amour,* akkor, persze *bonheur* következik, különben mi értelme volna ezeknek a szavaknak? No és? Megkéri-e hamarosan Verocska kezét?

— Verocska, te hálátlan teremtés, igen, igen, hálátlan — súgta lánya fülébe — mért fordítod el a képedet tőlük? Talán megsértettek azzal, hogy bejöttek? Megtiszteltek vele, te ostoba. Házasság franciául *mariage,* mi? És hogy van franciául vőlegény, meg menyasszony? És esküvő, azt hogy mondják? — Verocska lefordította.

— Nem, ezeket a szavakat nem hallottam tőlük... Vera, te úgy látszik, nem úgy mondtad a szavakat! Jól vigyázz!

— Jól mondtam. Ezeket a szavakat ugyan várhatja tőlük. Menjünk haza, nem bírok tovább ittmaradni.

— Micsoda? Mit beszélsz, te gyalázatos? — Marja Alekszejevna szeme szikrázni kezdett.

— Menjünk már. Otthon azt csinálhat velem, amit akar, de itt nem maradok tovább. Majd azután megmondom, miért... Anyuka — ezt már hangosan mondta — nagyon megfájdult a fejem. Nem bírok tovább itt ülni.

Verocska felkelt.

A gavallérok riadtan sürgölődtek körülötte.

— El fog múlni, Verocska — szólt rá Marja Alekszejevna szigorúan, de azért finoman. — Járj egyet Mihail Ivaniccsal a folyosón, meglásd, elmúlik

— Nem, nem fog egyhamar elmúlni, nagyon rosszul érzem magam. Anyukám, menjünk már.

A gavallérok kinyitották az ajtót, karjukat nyújtották Verocskának, amit a gyalázatos kölyök nem fogadott el; rásegítették a hölgyekre köpenyüket és lekísérték őket a kocsihoz. Marja Alekszejevna

* Szép, bájos, szerelem, boldogság.

ievna gőgösen tekintett a lakájokra: „Látjátok, pimaszok, micsoda gavallérok — és az ott nemsokára a vőm lesz! Akkor majd én is tartok ilyen pimaszokat... Te meg, gyalázatos, csak kiállhatatlankodj, majd én megtanítlak! De megálljunk csak: mit is mond az én vőcském ennek a haszontalan lánynak, mialatt a kocsiba segíti? *Santé* — ez azt hiszem annyi, mint egészség, *savoir* — megtudom, *visite* — látogatás, ezt nálunk is így mondják, *permettez* — engedje meg."

Az anya bosszúságát ezek a szavak sem enyhítették. De azért foglalkozni kell velük. A kocsi megindult.

— Mit mondott, amikor a kocsiba segített?

— Azt mondta, holnap reggel eljön megtudakolni hogylétemet.

— Holnap? Nem hazudsz?

Verocska hallgatott.

— Adj hálát istennek! — De azért nem tudta megállni, hogy meg ne húzza a lánya haját csak egyszer és nem is erősen. — Jól van, egy ujjal sem érek hozzád, csak holnap légy vidám! Aludd ki jól magad, ostoba, és eszedbe ne jusson bőgni! Lássalak meg csak holnap sápadtan vagy kisírt szemmel! Eddig eltűrtem, most aztán vége. Nem fogom sajnálni azt a kikenceficézett pofádat. Ha emiatt füstbe megy a dolog, legalább jól ellátom a bajod!

— Már rég nem sírok, nagyon jól tudja.

— Szóval légy vele holnap beszédesebb!

— Igen, holnap majd beszélek vele.

— Úgy-úgy! Legfőbb ideje, hogy elővedd a jobbik eszedet. Féld az istent, Vera és légy tekintettel anyádra, te gyalázatos! — Eltelt tíz perc. — Ne haragudj rám, Verocska. Ha korhollak, szeretetből teszem és csak a javadat akarom. Nem is tudod, hogy szereti egy anya a gyermekét. Kilenc hónapig hordoztalak a szívem alatt! Hálád meg, Verocska, légy szófogadó, meglátod, hogy javadra válik. Úgy viselkedj, ahogy tanítalak és meglásd, holnap már meg is kéri a kezed!

— Anyám, téved. Egyáltalán nem gondol arra, hogy megkérje a kezem. Anyuka! Ha tudná, miket beszéltek egymás között!

— Tudom, tudom; ha nem a lakodalomról beszélgettek, akkor tudom, hogy miről. De nem affélékre akadt. Megtanítjuk kesztyűbe dudálni. Zsákban viszem a templomba és fülénél fogva húzom az oltár elé, és még örülni is fog. No, de minek beszélek itt annyit veled, már így is sokat fecsegtem: lányoknak nem kell az ilyesmit tudni, anyák dolga ez; a lány csak fogadjon szót, hiszen még nem ért semmit. Úgy beszélsz hát majd vele, ahogy kívánom?

— Igen, anyám, majd beszélek vele.

— És maga, Pavel Konsztantyinics, mit ül ott, mint valami tuskó? Miért nem mond maga is valamit? Miért nem parancsol rá, hogy mindenben szót fogadjon az anyjának, aki csak jóra tanítja?

— Marja Alekszejevna, okos nőnek ismerlek, de ezt a dolgot azért kissé veszélyesnek tartom. Nem lesz ez az iram túlságosan merész?

— Ostoba! Kinyitotta a száját! És ráadásul Verocska előtt! Sajnálom, hogy felébresztettelek! Jól tartja a közmondás: Ne piszkáld a sz...t, mert büdös lesz! Így elrontani a dolgot! Te csak ne bölcselkedj, inkább arra felelj: tartozik egy lány engedelmeskedni az anyjának vagy sem?

— Persze, hogy tartozik, föltétlenül, Marja Alekszejevna.

— Hát akkor parancsolj rá, hiszen apja vagy!

— Verocska, hallgass mindenben anyádra, mert okos, tapasztalt asszony és javadat akarja. Mint apád parancsolom neked.

A kocsi a ház elé érkezett.

— Anyám, most már hagyjon. Már mondtam, hogy beszélni fogok vele. Nagyon fáradt vagyok, pihenni szeretnék.

— Siess az ágyba és aludj. Nem háborgatlak. Holnap frissnek kell lenned, aludd ki jól magad.

Marja Alekszejevna, míg fölmentek a lépcsőn, csakugyan hallgatott, pedig de nehezére esett! Akkor is nehezére esett a hallgatás, mikor Verocska egyenesen a szobájába indult és elutasította a felkínált csésze teát! Mekkora önuralom kellett hozzá, hogy gyöngéden magához hívja a lányát:

— Verocskám, gyere ide hozzám!

Verocska engedelmeskedett.

— Megáldalak, mielőtt nyugovóra térsz. Hajtsd le a fejecskédet!

Verocska ezt is megtette.

— Áldjon meg az isten, Verocskám, amint én is megáldalak. — Háromszor megáldotta, majd csókra nyújtotta a kezét.

— Nem, anyuka, már sokszor megmondtam, hogy nem csókolok kezet. Most pedig menni szeretnék. Igazán rosszul érzem magam.

Ó, hogy villogott Marja Alekszejevna szeme. De erőt vett magán és szelíden csak ennyit mondott:

— Menj és pihend ki magad.

Verocska levetkőzött, elrakta ruháját — ez egyébként sokáig tartott, mivel újra és újra elmélázott: lecsatolta a karperecét és szórakozottan nézegette, levette fülbevalóját és ismét magába felejtkezett. Nagysokára tudatára ébredt, hogy fáradt, olyan fáradt, hogy alig áll a lábán ott, a tükör előtt, és kimerültségében a székre rogyott. Alig búját ágyba, bejött Marja Alekszejevna, kezében tálcával, amelyen apja öblös bögréje és egy halom kétszersült volt.

— Igyál, Verocska! Igyál, jót fog tenni. Magam hoztam be a teát, hogy lásd: anyád nem felejtkezik meg rólad. Ahogy egymagamban teáztam, gondoltam: hogyan, Verocska lefeküdt és nem is ivott teát? Teázok, de egyre csak rád gondolok. Fogtam magam és neked is hoztam. Igyál, kislányom!

Verocska különösnek találta anyja hangját: olyan lágy és jóságos volt, mint még soha. Felpillantott anyjára és csodálkozva nézte, kipirult arcát, zavartan pislogó szemét.

— Igyál szépen, addig ideülök, gyönyörködöm benned. Utána hozok még egy csészével.

A tea a sűrű, remek tejszínnel annyira étvágygerjesztő volt, hogy Verocska felkönyökölt és belekóstolt. — „De jó a tea, ha friss, erős és ennyi cukor meg tejszín van benne! Mesés! Össze sem lehet hasonlítani azzal az alig cukros, undorító löttyel. Ha majd saját pénzem lesz, mindig csak ilyent iszom."

— Köszönöm, anyukám.

— Ne aludjál, hozok még eggyel. — Marja Alekszejevna kisvártatva még egy csészényi ugyanolyan finom teával tért vissza. — Idd meg ezt is, addig megint leülök.

Egy ideig hallgatott, aztán beszélni kezdett; oly különös volt a beszéde, egyszer hadarta, máskor hosszan elnyújtotta a szót.

— Lám, megköszönted a teát, Verocska. Mily régen hallottam tőled a köszönet szavát! Gonosznak tartasz, valóban gonosz vagyok, de gonosszá kellett lennem. Mennyire elgyengültem, Verocska! Három pohár puncs egészen levett a lábamról. Pedig még nem is vagyok öreg. De te ma igen elkeserítettél, bizony drágám, nagyon elkeserítettél. Azért is bágyadtam el most. Ó, Verocskám, nehéz volt az életem. Nem akarom, hogy a tied is ilyen legyen. Jómódban élj! De sok mindenen keresztülmentem, Verocska! Jaj, de sok mindenen! Te már nem is emlékszel, hogy éltünk apáddal, amikor még nem volt házgondnok! Szegények, nagyon szegények voltunk, de akkor becsületes voltam, Verocska! Most már becstelen vagyok, nem, nem veszem a lelkemre, hogy azt hazudjam neked: becsületes vagyok! Hol van az már? Az az idő rég elmúlt. Te, Verocska, művelt vagy, én meg tanulatlan vagyok, de azért mindent tudok, ami a könyveitekben van. Az is meg van írva bennük, hogy nem szabad az emberekkel úgy bánni, ahogyan énvelem bántak. „Te — mondják az emberek — becstelen vagy!" Bizony a te apád is, mert neked ő az apád, de Nagyenkának nem ő volt az apja, szóval, a te apád is, ez az ostoba tökfilkó, még ő is úgy bánt velem, mint egy kutyával, szidott mindig, mint a bokrot. Elfogott az indulat: hát, ha szerintetek becstelen vagyok, akkor legyek igazán az! Megszületett Nagyenka. No és, ha egyszer megszületett? Ki tanított engem rá? Ki kapta az állást? Az ő bűne nagyobb volt, mint az enyém. Aztán elvették tőlem a gyermekemet, lelencházba dugták, még azt is titkolták, hol van... Azóta sem láttam, azt sem tudom, él-e még... Hogy is lehetne még életben! Ma már talán jobban el tudnám viselni, de akkor nem egykönnyen hevertem ki. Még jobban elkeseredtem. Rossz lettem. Akkor kezdett jóra fordulni az életünk sora. Apádnak, annak a fajankónak ki szerezte az állást? Én szereztem. Kinek köszönheti, hogy gondnok lett? Egyesegyedül nekem. Kezdtünk jól élni. De miért? Mert gonosz és becstelen lettem. Tudom jól, mit írnak a könyveitek: csak a becsteleneknek és a gonoszoknak van jó sora ezen a világon. Igazuk is

van, Verocskám. Most már van pénze apádnak, én szereztem neki; nekem is van pénzem, talán több is, mint neki — de amim van, magam szereztem, lesz mit a tejbe aprítanom öreg napjaimra. Még apád is, az a fajankó tisztelni kezdett, lassankint úgy táncolt, ahogy én fütyültem. Alaposan ráncbaszedtem. Pedig azelőtt hogy hajszolt, hogy szidalmazott! És miért? Akkor nem volt miért, csak azért, Verocskám, mert nem voltam rossz. A könyveitek szerint azonban így nem szabad élni, azt hiszed, én ezt nem tudom? Meg aztán azt is írják a ti könyveitek, hogy mivel így nem szabad élni, új rendet kell bevezetni; de úgy élnünk, ahogy most élünk, nem szabad, így mondják. Hát akkor miért nem vezetik be azt az új rendet? Ej, Verocska, azt hiszed, hogy nem tudom, milyen az az új rend, amit a könyveitek hirdetnek? Tudom én nagyon jól, hogy nagyszerű lenne, de mi ketten azt meg nem érjük, Verocska! Nagyon buta a nép! Hogyan is lehetne az ilyen néppel új rendet bevezetni? Így hát maradjunk meg a régi mellett! Te is élj a régi szerint! S hogy ez a régi rend milyen? Könyveitekben meg van írva: az a régi rend, hogy rabolj, csalj! És ez igaz is, Verocska. Szóval, amíg az az új rend itt nincs, élj a régi szerint: rabolj, csalj; ezt én mondom neked csupa szere... rrh...

Marja Alekszejevna felhorkant és feje a mellére csuklott.

II

Marja Alekszejevna hallotta ugyan, amit a gavallérok az operában beszéltek, de még nem tudta, mi lett az eredménye ennek a beszélgetésnek.

Annyira nekikeseredett a lánya miatt, hogy a kelleténél több rumot öntött a puncsba, és már régen hortyogott, amikor Mihail Ivanics Sztoresnyikov a már említett két barátjával egy divatos vendéglőben vacsorázott. Társaságukban negyedik személy is volt: egy francia nő, aki a katonatiszttel jött. A vacsorának már a végén tartottak.

— *Monsieur* Sztoresnyik! — Sztoresnyikov ujjongott magában, hogy a francia nő a vacsora alatt harmadszor fordult hozzá. — *Monsieur* Sztoresnyik! Engedje meg, hogy így nevezzem, jobban is hangzik, meg könnyebb is kiejteni — nem gondoltam, hogy én leszek az egyetlen hölgy a társaságban. Reméltem, hogy Adél is eljön. Milyen jó lett volna, hiszen olyan ritkán látom.

— Adél, sajnos, összeveszett velem.

A katonatiszt közbe akart szólni, de mégsem tette.

— Ne higgyen neki, *mademoiselle* Julie — szólalt meg a civilruhás — egyszerűen fél megmondani az igazságot. Azt hiszi, hogy maga megharagszik, ha megtudja, hogy egy orosz nő kedvéért elhagyta a franciát.

— Nem is tudom, miért jöttünk ide! — szólalt meg végre a katonatiszt.

— Ugyan, Serge, miért ne jöttünk volna, hiszen Jean meghívott. Azonkívül nagyon örülök, hogy megismerkedhettem *monsieur* Sztoresnyikkal. De *monsieur* Sztoresnyik, pfúj, milyen rossz izlése van magának. Egy szavam sem volna, ha Adélt annak a grúz nőnek a kedvéért hagyná el, akinek a páholyában volt a barátaival együtt. De egy francia nőt egy orosz nőért otthagyni, no mondhatom! Szintelen szemek, színtelen, ritkás haj, színtelen, semmitmondó arc... bocsánat, nem színtelen, hanem ahogy maguk mondják, vér és tejszín keveréke, vagyis olyan étel, amit csak a maguk eszkimói tudnak lenyelni... Jean, nyújtsa oda annak a gráciák megcsúfolójának a hamutálcát, hadd hintse meg hamuval bűnös fejét!

— Julie, te ma annyi csacsiságot összefecsegtél, hogy nem is az ő, hanem a te fejedet kellene hamuval meghinteni — szólalt meg újra a katonatiszt. — Tudod, ki az az orosz nő? Az, akit te grúznak mondasz.

— Gúnyolni akarsz?

— Izig-vérig orosz! — mondta a katonatiszt.

— Lehetetlen!

— Drága Julie, tévedsz, ha azt hiszed, hogy nálunk is csak egy szépségtípus van, mint nálatok; különben nálatok is sok a szőke nő. Mi azonban a legkülönbözőbb népfajok keveredése vagyunk, a fehérhajú finnektől („Persze, persze, a finnek" — jegyezte meg magának Julie) egészen az olaszoknál is sokkal feketébb tatárokig, mongolokig („Ahá, a mongolok, tudom" — mormogta ismét Julie) — valamennyien sokat adtak nekünk a vérükből! A mi szőkéink, akiket nem állhatsz: az csak egy a sok típus közül. Ez ugyan a legelterjedtebb, de mégsem uralkodó típus.

— Meglepő. De remek nő! Miért nem lép fel a színpadon? Egyébként, uraim, én csak abból ítélek, amit láttam, de van még egy igen fontos kérdés: milyen a lába? Az önök nagy költője, Karaszen mondotta, amint hallottam, hogy egész Oroszországban nem találni öt pár kicsi és formás lábat.

— Julie, ezt nem Karaszen mondta. Mondd ki rendesen a nevét: Karamzin — Karamzin történész. És különben sem orosz, hanem tatár. Ez is bizonyítja típusaink változatosságát. A lábakról szóló kijelentés pedig Puskintól való; versei a maguk idején jók voltak, ma azonban értékük nagyrészét elvesztették. Az eszkimók pedig Amerikában élnek; a mi vadjainkat, akik szarvasvért isznak, szamojédeknek hívják.

— Hálás köszönet, Serge! Karamzin — történész; Puskin — azt ismerem; eszkimók — Amerika; az oroszok pedig szamojédek; milyen jól hangzik: sza-mo-jé-dek! Most már biztosan megjegyzem magamnak. Uraim! Serge majd megismétli előttem, mikor egyedül, vagy

nem magunkfajta társaságban vagyunk. Ez nagyon hasznos tárgy a beszélgetésre. A tudomány különben is szenvedélyem; határozottan madame de Staël-nak születtem, uraim. No, de mindegy. Térjünk vissza a kérdésre: milyen a lába?

— Ha megengedi, *mademoiselle* Julie, hogy holnap tiszteletemet tehessem, akkor leszek bátor magammal hozni a cipőjét.

— Hozza csak, majd felpróbálom. Egészen kíváncsivá tesz.

Sztoresnyikov ujjongott. Hogyne ujjongott volna! Hiszen nyomába is alig ért Jeannak, Jean meg Serge-nek és Julie Serge társaságában a legelső francia nők egyike. Micsoda szerencse, micsoda megtiszteltetés!

— A lába kielégítő — állapított meg Jean. — Én azonban gyakorlati ember vagyok, engem sokkal lényegesebb dolog érdekel. A keblét nézegettem.

— A keble gyönyörű — vágott közbe Sztoresnyikov, akit felbátorítottak az érdeklődésének tárgyáról elhangzott nyilatkozatok és élt az alkalommal, hogy bókot mondjon Julie-nek, amit eddig nem mert megtenni. — A keble elragadó, de persze itt egy más nő keblét dicsérni szentségtörés.

— Hahaha! Ez az úr a keblemet dicséri! Nem vagyok képmutató és csaló, *monsieur* Sztoresnyik! Nem dicsérem fel magam és azt sem tűrhetem, hogy mások olyasmit magasztaljanak rajtam, ami silány. Hál'istennek, maradt még elég, amivel joggal büszkélkedhetem. De a keblem — hahaha! Jean, maga látta, mondja meg neki... Mi az, Jean, hallgat? Adja ide a kezét, *monsieur* Sztoresnyik — megragadta Sztoresnyikov kezét — érzi, miféle test ez? Próbálja meg itt is, meg itt, most már tudja? Hamis keblem van. Úgy viselem, mint ruhát, szoknyát meg inget, nem azért, mert tetszik. Szerintem, jobb volna, ha semmiben sem kellene képmutatóskodnunk. De így kívánja a társadalmi szokás. Egy nő, aki annyit élt már, mint én — és hogy éltem, *monsieur* Sztoresnyik! — most már szent apáca vagyok ahhoz képest, ami voltam. .. az ilyen nő nem őrizheti meg a keblét! — Egyszerre sírva fakadt: — A keblem! Az én keblem! Az ártatlanságom! Ó, istenem, hát erre születtem?

— Hazudnak, urak! — kiáltott fel hirtelen, felugrott és öklével az asztalra csapott. — Rágalmazók! Hitvány emberek! Az a nő nem a szeretője neki! Csak szeretné megvenni magának! Nagyon jól láttam, hogyan fordult el tőle a lány, valósággal égett a felháborodástól és a gyűlölettől. Undorító!

— Hát igen — szólalt meg a civilruhás — hencegtél egy kicsit, Sztoresnyikov; köztetek ez még nem elintézett dolog, te pedig azt állítottad, hogy már együtt élsz vele; a nagyobb hitelesség kedvéért, Adéllal is szakítottál. Nagyon szépen kiszínezted, csak éppen azt színezted ki, amit még nem is láttál! Különben: egy héttel előbb vagy utóbb — egyre megy. Elképzeléseidre nem fog rácáfolni a valóság;

sőt szebb lesz, mint gondolod! Nekem is nyitva volt a szemem, állíthatom: meg leszel elégedve.

Sztoresnyikov magánkívül volt dühében.

—Nem, *mademoiselle* Julie, csalódik, merem állítani, csalódik a következtetéseiben. Bocsásson meg, hogy ellenkezni merek, de — az a lány a szeretőm! Amire céloz, csak egyszerű féltékenységi jelenet volt, mert észrevette, hogy az első felvonás alatt Matild kisasszony páholyában ültem. Ennyi az egész!

— Hazudsz, kedvesem, hazudsz! — szólalt meg Jean és ásított.

— Nem hazudok, dehogy hazudok.

— Tessék bebizonyítani. Én a tények embere vagyok és csak a bizonyítékoknak hiszek.

— Milyen bizonyítékokat szolgáltassak neked?

— No látod, máris hátrálsz. Ezzel csak elárulod, hogy igenis hazudtál. Bizonyíték? Misem könnyebb! Hát idefigyelj: Holnap ismét itt vacsorázunk... *Mademoiselle* Julie lesz szíves Serge-t magával hozni, én az én kis Bertámat hozom el, te pedig vele fogsz eljönni. Ha elhozod — veszítettem és én fizetem a vacsorát; ha nem hozod — szégyenszemre kiűzünk a körünkből!

Jean csengetett; belépett a pincér.

— Simon, legyen szíves elintézni: holnap hatterítékes vacsora legyen, ugyanúgy, mint karácsony előtt, emlékszik, amikor itt egybekeltünk Bertával. És ugyanabban a szobában legyen!

— Hogyne emlékeznék az ilyen vacsorára, *monsieur!* Úgy lesz, ahogy parancsolja.

A pincér elment.

— Hitványak vagytok, utállak benneteket; Párizsban két évig utcalány voltam, félévig tolvajtanyán éltem, de még ott sem ismertem három ilyen alávaló embert egy rakáson! Istenem, micsoda társaságban kell élnem! Mivel szolgáltam rá, mivel?

Térdre esett.

— Istenem! Én csak gyenge nő vagyok! A koplalást még csak bírtam, de Párizsban olyan hideg a tél; kegyetlen volt a hideg és ezerféle a csábítás! Élni akartam, szeretni akartam, ez csak nem bűn, istenem. Miért versz érte ilyen kegyetlenül? Ragadj ki ebből a társaságból, húzz ki ebből a fertőből! Adj erőt, hogy újra utcalány lehessek Párizsban, nem kérek mást, nem is érdemlek egyebet, csak szabadíts meg ezektől az ocsmány emberektől! — Felugrott és a katonatiszt elé lépett. — Serge, te is ilyen volnál? Nem, te különb vagy náluk! („Különb" — mondta utána a tiszt közömbösen.) Hát nem aljasság ez?

— Aljasság, Julie.

— És te hallgatsz? Engeded? Helyesled? Részt veszel benne?

— Ülj ide a térdemre, édes kis Julie. — Addig cirógatta, míg lassan le nem csillapodott. — Mennyire szeretlek ilyenkor! Nagyszerű

nő vagy!... Miért nem akarsz a feleségem lenni? Mióta kérlek! Egyezz bele!

— Házasság, iga, előítéletek? Soha! Már egyszer megtiltottam, hogy ilyen badarságokról beszélj. Ne is bosszants tovább. De... Serge! Drága Serge! Tiltsd meg neki! Rád hallgat, mert fél tőled. Mentsd meg azt a lányt!

— Julie, nyugodj meg már! Lehetetlent kívánsz. Hidd el, egyre megy: Sztoresnyikov vagy más valaki. Meg aztán, látod, Jean már arra gondol, hogy elüsse Sztoresnyikov kezéről és ilyen Jean ezer akad! Tudod jól magad is. Mindegyik ellen nem védheted meg, ha egyszer maga az anyja akarja eladni. Ne menj fejjel a falnak, így tartjuk mi, oroszok. És mi okos nép vagyunk, Julie. Nem látod, milyen nyugodt az életem, mióta elfogadtam ezt az orosz elvet?

— Nem, soha! Te rabszolga vagy, de a francia nő szabad. Küzd, lehet, hogy elbukik, de küzd! Nem és nem engedem. Ki az a lány? Hol lakik? Tudod?

— Tudom.

— Menjünk el hozzá, figyelmeztetni akarom.

— Éjjel egykor? Menjünk inkább haza. Viszontlátásra, Jean! Viszontlátásra, Sztoresnyikov! Magától értetődik, hogy a holnapi vacsorára se Julie-t, se engem ne várjatok, hiszen látjátok, milyen felindult állapotban van. Őszintén szólva a dolog nekem sem tetszik. Persze, ti azt csináljátok, amit akartok. Viszontlátásra!

— Milyen veszett nő ez a francia! — szólalt meg a civilruhás ásítva és nyújtózkodva, miután Julie és a tiszt távozott. — Különben pikáns kis teremtés, de ami sok az sok, Egy helyes nő akkor is helyes, ha pöröl, de ezzel négy óráig sem tudnék együtt élni, nemhogy négy esztendeig. A vacsora, természetesen meglesz, Sztoresnyikov, akárhogy szeszélyeskedik is a kis francia! Helyettük Pault és Matildot hozom el. Na, de most már gyerünk hazafelé. Nekem még el kell mennem Bertához, aztán a kis Lottchenhez is bekukkantok. Bájos kis nőcske.

III

— Jól van, Vera. Nincs kisírva a szemed. Végre rájössz, hogy anyád helyesen beszél, mégis mindig akaratoskodtál. — Verocska türelmetlen mozdulatot tett. — Jól van, no, egy szót sem szólok már, csak a jókedved el ne veszítsd. Tegnap este elaludtam a szobádban, lehet, hogy sok feleslegest fecsegtem. Nem voltam egészen magamnál az este. Ne hidd el, amit részeg fejjel locsogtam, érted? Ne hidd!

Verocska ismét a régi Marja Alekszejevnát látta maga előtt. Tegnap este úgy látta, mintha az állatias felszín alól emberi vonások bújnának elő, ma azonban már újra állat volt, semmi más. Verocska igyekezett leküzdeni ellenszenvét, de hiába! Azelőtt csak gyűlölte anyját;

tegnap már szinte azt hitte, hogy eloszlik gyűlölete és inkább szánnia kellene; s most megint gyűlöletet érzett iránta, de azért a szánalom is megmaradt benne.

— Igyekezz az öltözködéssel, Verocska, mindjárt itt lesz. — Nagy gonddal figyelte leánya öltözködését. — Ha ügyes leszel, fülbevalót kapsz tőlem nagy smaragdkővel. A foglalata ugyan régidivatú, de ha átalakíttatod, nagyon csinos kis bross lehet belőle. Százötven rubelt adtam rá, a kamatokkal kétszázötvenet, de megér legalább négyszáz rubelt. Hallod? Neked ajándékozom!

Megjelent Sztoresnyikov. Tegnap még nem látta tisztán, hogy valósíthatná meg a feladatot, amit magára vállalt. A vendéglőből gyalogszerrel ment haza és egész úton töprengett. Mire hazaért, megnyugodott: a tervet kigondolta — és nagyon elégedett volt önmagával.

Vera Pavlovna hogyléte felől érdeklődött. — „Már jól vagyok!" Efelett örömét fejezte ki és arról példálózgatott, hogy a jó egészséget ki is kell használni. — „Hogyne, persze." Marja Alekszejevna pedig hozzáfűzte: „Az ifjúságot is." — Sztoresnyikov ugyanezt vallotta és úgy vélte, hogy jó lenne ma este kocsikázni egyet a város környékén: fagyos nap van, az utak kitűnőek. — Vajjon kiket akar magával vinni? „Csak hármasban lennénk: ön, Marja Alekszejevna, Vera Pavlovna és én." Marja Alekszejevna nyomban beleegyezett, majd indult, hogy kávét és egy kis harapnivalót készítsen, Verocska meg majd énekel valamit. „Verocska, nem énekelnél valamit?" — kérdezte ellentmondást nem tűrő hangon. „Énekelhetek."

Zongorához ült és elénekelte a „Trojkát". Ezt a dalt éppen akkortájt zenésítették meg. Az ajtó mögött hallgatózó anyának igen tetszett a dal. S lám, Verocska a tisztre bámul. „Ha akar, tud ez a kópé Vera okos is lenni!" — gondolta. Verocska azonban hamarosan abbahagyta az éneklést. Nagyon helyes, így kívánta ezt Marja Alekszejevna is: előbb egy kicsit énekelj, aztán beszélgess. Verocska beszélgetett is, de anyja bosszúságára, franciául. „Milyen ostoba vagyok, elfelejtettem figyelmeztetni, hogy oroszul beszélgessen." Verocska halkan beszél... ni, most elmosolyodik. Nohát, semmi baj, jól van. De minek mereszti úgy a szemét az a Sztoresnyikov? Bizony, tökfilkó az, s mert tökfilkó, csak pislogni tud. No, de éppen ilyen kell nekünk. Ni, Verocska a kezét nyujtja neki... Milyen ügyes lett ez a Vera...

— *Monsieur* Sztoresnyikov, komoly beszédem van önnel. Tegnap meghívott bennünket a páholyába, hogy barátai azt higgyék, a szeretője vagyok. Arról nem is szólok, hogy ez becstelenség: ha ezt képes volna megérteni, nem cselekedett volna így. De figyelmeztetem: ne merjen közeledni hozzám színházban, az utcán, vagy bárhol, mert nyilvánosan arculütöm. Tudom jól, anyám agyongyötör (itt mosolyodott el Verocska), de jöjjjön, ami jönni fog, egyre megy! Ma este levelet kap anyámtól; arról értesíti majd, hogy a ma esti kocsikázás hirtelen megbetegedésem miatt elmarad.

A férfi csak álldogált és bárgyún pislogott; éppen ezt figyelte meg Marja Alekszejevna.

— Úgy beszélek önnel, mint olyan emberrel, akiben egy szemernyi becsületérzés sincs. De talán mégsem aljasodott el teljesen. Ha így volna, egyre kérem: kíméljen meg további látogatásaitól. Akkor megbocsátom, hogy megrágalmazott. Ha megígéri, nyujtsa a kezét — s Vera a férfi felé nyujtotta a kezét. Sztoresnyikov megfogta, de maga sem tudta, mit tesz.

— Köszönöm. Most pedig menjen. Mondja meg anyámnak, sietnie kell, hogy előkészíthesse a sétakocsizást.

Sztoresnyikov csak pislogott, Verocska pedig a kottái felé fordult és folytatta a „Trojka" éneklését. Kár, hogy szakértő nem volt jelen: el kellett volna ismernie, hogy dalt ennyi érzéssel ritkán adtak elő — talán több is volt benne az érzés, mint a művészet.

A következő pillanatban belépett Marja Alekszejevna, mögötte a szakácsnő, kávét meg harapnivalót hozott egy tálcán. Mihail Ivanics ahelyett, hogy az asztalhoz telepedett volna, az ajtó felé hátrált.

— Hová, hová, Mihail Ivanics?

— Sietnem kell, hogy intézkedhessek a fogat felől.

— De hisz arra még ráér.

Ám Mihail Ivanics ekkor már kívül volt az ajtón.

Marja Alekszejevna felemelt ökéllel hadonászva rontott be az előszobából a szalonba.

— Vera, te átkozott, mit tettél?

Az átkozott Vera azonban már nem volt a szalonban. Anyja utána rohant, de leánya szobáját már zárva találta. Dühtől reszketve, teste egész súlyával nekifeküdt az ajtónak és rázta. Hiába. Az átkozott Vera kiszólt: „Ha betöri az ajtót, kitöröm az ablakot és segítségért kiáltok. Élve nem kaparint meg!" Az anyja még sokáig dúlt-fúlt, de nem törte be az ajtót. Végül kimerült a kiabálástól. Ekkor megszólalt Verocska.

— Azelőtt nem szerettem magát, anyuka, tegnap este óta szánom. Sok keserűsége volt életében, ezért lett ilyen. Azelőtt sohasem beszélgettem magával, most szeretnék, de csak ha megnyugodott. Akkor majd úgy kibeszélgetjük magunkat, mint ahogy még sohasem.

Marja Alekszejevna nem vette szívére ezeket a szavakat, de kimerült idegei nyugalomra vágytak. Azon gondolkozott, nem lenne-e ajánlatosabb tárgyalásokba bocsátkozni ezzel a gyalázatos leánnyal, mielőtt egészen kicsúszik a kezéből. Hiszen nélküle semmit sem tehet, nélküle hogy' üthetné nyélbe a házasságot ezzel a tökfilkó Miskával? De hiszen még azt sem tudja, hogy Vera mit mondott neki. Hiszen még kezet is szorítottak — hogy értse ezt?

Így hányódott az elgyötört Marja Alekszejevna harag és ravaszkodás közt, mikor megszólalt a csengő. Julie és Serge jött.

— Serge, beszél annak a lánynak az anyja franciául? — Ez volt Julie első szava, amikor felébredt.

— Nem tudom. Te még mindig nem verted ki a fejedből ezt a gondolatot?

Nem, nem verte ki! Fontolóra vettek mindent, amit a színházban láttak, s amikor arra a következtetésre jutottak, hogy a kislány anyja nyilván nem tud franciául, Julie magával vitte Serge-et tolmácsnak. Serge-nek már ez volt a sorsa: akkor is vele kellett volna mennie, ha Verocska anyja második Mezzofanti bíboros. Serge nem is lázadozott sorsa ellen; úgy kísérte Julie-t mindenhová, mint Corneille drámai hősnőjét a bizalmas barátnője.

Julie későn kelt. Útközben megállt Wichmannál, majd betért még négy olyan divatüzletbe, amelyek nem is estek útba. Ezért volt ideje Mihail Ivanicsnak beszélni, Marja Alekszejevnának dühöngeni és kipihenni magát, mielőtt Julie és Serge a Lityejnajáról a Gorohovaja-ulicára ért.

— Mégis, milyen ürüggyel állítsunk be hozzájuk? Pfúj, de ronda lépcsők! Párizsban sem láttam rondábbat!

— Egészen mindegy, ami épp eszünkbe jut. Az anyja uzsorás:; add csak ide a melltűdet. Várj, tudok még jobbat: a lány zongorázni tanít; mondd azt, hogy van egy unokahúgod.

Amikor Matrjona meglátta Serge egyenruháját és főleg Julie pazar eleganciáját, életében először szégyelte arcán az ütések nyomait. Ilyen előkelő hölgyet még sohasem látott szemtől szemben.. Marja Alekszejevna is remegett a megtiszteltetéstől és csodálkozástól, amikor Matrjona jelentette, hogy N. N. ezredes és hitvese tiszteletüket óhajtják tenni. Különösen a „hitves" szó imponált neki! Az a társadalmi réteg, amelyről a pletykák még eljutottak hozzá, legfeljebb ha államtanácsosokig terjedt, de az igazi arisztokráciáról szóló pletykák már fele úton megakadtak. Ezért a „férj és feleség" szavakat, amelyekkel Julie és Serge párizsi szokás szerint bemutatkoztak, törvényes értelmükben vette. Villámgyorsan rendbeszedte magát, s hozzájuk sietett. Serge elmondta, mennyire örül a tegnapi véletlennek, stb., feleségének van egy unokahúga, stb., s mivel felesége nem tud oroszul, tolmácsként eljött vele.

— Hála a teremtőnek — szólalt meg Marja Alekszejevna — Verocskának különös tehetsége van a zene tanításához és nagy szerencsének tartanám, ha lányom ilyen előkelő házhoz járhatna, de szegényke pillanatnyilag gyengélkedik. — Emelt hangon beszélt, hogy Vera is hallja és megértse békülési szándékát. Közben minden tisztelete mellett majd elnyelte szemével a vendégeket. — Nem tudom, ki tud-e jönni, hogy bemutassa zongoratudását. Verocskám, lelkem, ki tudnál jönni?

„Valami idegenek lehetnek — gondolta Verocska — anyám ilyenkor talán csak nem rendez jelenetet; miért ne mehetnék ki?" Kinyitotta az ajtót; de mikor Serge-et megpillantotta, szégyen és harag öntötte el.

Ezt még tapasztalatlan szemek is észrevehették volna, de Julie szeme még Marja Alekszejevna szeménél is élesebb volt. A francia nő egyenesen a tárgyra tért:

— Kedves gyermekem, ugye, csodálkozik és furcsálja, hogy itt látja azt a férfit, akinek társaságában tegnap súlyosan megbántották, s aki talán szintén részt vett a sértegetésben. Férjem könnyelmű, de különb a többi naplopónál. Bocsásson meg neki a kedvemért. Én jószándékkal jöttem. Az unokahúgom zongoraleckéje csak ürügy; de erre az ürügyre szükség van. Játsszék hát valami apróságot. Aztán a szobájába megyünk és beszélgetünk. Hallgasson rám, gyermekem!

Ugyanaz a Julie volna ez, akit Pétervár egész főúri fiatalsága ismer? Akinek egy-egy mondásán még a társaság léhűtői is pirultak? Nem, ez hercegnő volt, akinek füléig még nem jutott el illetlen szó.

Verocska a zongorához ült és játszani kezdett. Julie mellette állt, Serge pedig Marja Alekszejevnával beszélgetett, hogy megtudja, hogy áll a dolog Verocska és Sztoresnyikov között. Julie egy-két perc múlva abbahagyatta Verocskával a játékot, átkarolta, le s fel járkált, majd megindult vele szobája felé. Szerge erre megjegyezte, hogy felesége igen elégedett Verocska zongoratudásával, s azért beszélget vele, mert így akarja egészen megismerni unokahúga leendő zongoratanárnőjének jellemét; azután igyekezett újra Sztoresnyikovra terelni a szót. Mindez nagyon szép volt, de Marja Alekszejevna mégis egyre éberebbé, egyre gyanakvóbbá vált.

— Kedves gyermekem — szólt Julie, mihelyt egyedül maradt Verocskával — a maga anyja nagyon rossz asszony. Hogy tudjam, miként beszéljek magával. mondja el nekem, mi célból mentek el tegnap az operába? Én ugyan férjem révén mindent tudok, ami ott történt, csakhogy mindezt magától szeretném hallani, hogy megismerjem jellemét. Ne féljen tőlem. — Majd, amikor Verocska befejezte mondanivalóit, megjegyezte: — Lám, magácskával lehet okosan beszélni, mert jellemes. — És a legkíméletesebb és legtapintatosabb szavakkal elbeszélte neki a tegnapi fogadás történetét. Erre Verocska is elmondta, hogyan hívta meg őket Sztoresnyikov sétakocsizásra.

— Ez az ember meg akarta téveszteni a maga anyját, vagy mindketten összeesküdtek maga ellen? — Verocska hévvel védte az anyját, aki mégsem lehet ennyire elvetemült, hogy összeesküdjék ellene. — Mindjárt meglátjuk. Maga most maradjon itt, jelenléte csak zavarna. — Julie visszament a szalonba és ezt mondta Serge-nek: — Az illető már járt itt és az asszonyt meg a lányát ma estére sétakocsikázásra hívta. Mondd el neki a tegnapi vacsorát.

— Kedves lánya megnyerte feleségem tetszését, most már csak az anyagiakat kell tisztáznunk, de ezen nem veszünk össze. Előbb azonban engedje meg, hogy befejezzük közös ismerősünkről folytatott beszélgetésünket. Asszonyom igen dicséri őt, de tudja-e, hogyan beszél ez az úr az önök családjához való viszonyáról? Mit gondol például, milyen céllal hívott meg bennünket az önök páholyába?

Marja Alekszejevna szemében a fürkésző pillantás helyett felragyogott a gondolat: „tehát úgy van". — Én nem szoktam pletykálni — felelte kelletlenül — nem terjesztek híreket, de nem is igen hallgatom meg őket. — Ezt látogatója iránt érzett minden nagyrabecsülése mellett is, már nem minden él nélkül mondta. — Sok mindent összefecsegnek a fiatalok, kár törődni vele!

— Helyes, de ezt is pletykának tartja? — Serge belekezdett a vacsora elbeszélésébe, de Marja Alekszejevna nem tudta végighallgatni. Mihelyt a fogadásról értesült, felpattant és teljesen megfeledkezve vendégei előkelőségéről, fékevesztett dühvel kiáltott fel:

— Nahát, micsoda csúfság! A haramia! A gazember! Hát ezért hívott ma sétakocsizásra! Engem a város határában eltett volna láb alól, védtelen lányomat pedig megbecstelenítette volna! Ó, a gazember! — És így tovább. Aztán megköszönte Serge-nek, hogy megmentette életét és leánya becsületét.

— Úgy, úgy, bátyuska, mindjárt gondoltam, hogy nemcsak úgy egyszerűen, holmi zongoraleckék miatt jöttek, láttam, hogy más a céljuk, de nem erre gondoltam. Arra, hogy mást szánnak Sztoresnyikovnak feleségül és ezért igyekeznek lejáratni őt előttem. Én szerencsétlen, vétettem maguk ellen, ne nehezteljenek rám! Most látom csak, hogy mind a sírig, egész életemre jót tettek velem! — Ajkáról vég nélkül ömlöttek a szidalmak, a hálálkodás szavai, s a bocsánatkérések.

Julie nem sokáig hallgatta ezt a végnélküli szóáradatot, amelynek értelmét a hangból és a mozdulatokból világosan kihámozta. Marja Alekszejevna első szavai után felállt és visszament Verocska szobájába.

— Nem, édesanyja nem volt bűntársa, sőt nagyon felingerült ellene. Én azonban jól ismerem a mamájához hasonló embereket. Minden érzés kivész belőlük, ha pénzről van szó. Hamarosan új vőlegényjelöltre veti ki a hálóját, s isten tudja, mi lesz a vége. Magának mindenesetre nagyon nehéz lesz a helyzete. Anyja talán egyelőre nyugton hagyja, de — előre megmondom magának — nem sokáig. Mihez akar hát kezdeni? Vannak rokonai Pétervárott?

— Nincsenek.

— Kár. Van szeretője?

Verocska azt sem tudta, mit feleljen erre; csak a szemét meresztette valahogy furcsán.

— Jaj, bocsásson meg, hiszen tudhattam volna, de annál rosszabb. Tehát nincs kihez fordulnia. Hm, mit is csináljunk? Figyeljen

rám. Én nem az vagyok, akinek tart, én nem vagyok Serge felesége, csak a kitartottja. Egész Pétervár legfeslettebb nőjének ismernek. De én becsületes vagyok. Ha eljönne hozzám, a jóhírét veszélyeztetné, hisz az is veszélyes magára nézve, hogy eljöttem ebbe a lakásba. Ha még egyszer meglátogatnám, ezzel végleg tönkretenném. Pedig még találkoznunk kell, nem is egyszer, persze, csak ha megbízik bennem. Igen? Akkor hát holnap mikor érne rá?

— Dél felé — válaszolta Verocska.

Neki, Julie-nek, ez az időpont ugyan kissé korai, de mindegy, majd felkelteti magát és találkoznak Verocskával a Gosztyinij Dvor egyik sora előtt, amely a Nyevszkijjel szemben van; az a sor ott nagyon rövid, nem nehéz megtalálni egymást és Julie-t ott senki sem ismeri.

— Van még egy jó ötletem. Legyen szíves, adjon csak levélpapírt, hadd írok ennek a semmirekellőnek. Majd én kézbeveszem.

Julie a következőt írta: „Monsieur Sztoresnyikov! Azt hiszem, most kínos helyzetben van. Ha ki akar mászni a csávából, keressen fel ma este 7-kor. Mme Le Tellier."

— Hát akkor, isten vele.

Julie kezét nyujtotta Verocskának, de az nyakába borult és sírva összecsókolta. Julie, aki kevésbbé tudott érzéseinek parancsolni, mint Verocska, már előbb sírva fakadt. Öröm és büszkeség töltötte el, hogy jót tehet valakivel és magánkívül volt a boldog meghatottságtól. Sírvanevetve csókolta, ölelte Verocskát, végül felkiáltott:

— Drága barátnőm, aranyos gyermekem! Adja isten, hogy soha ne érezd, amit most én érzek, amikor hosszú évek után először érintik tiszta ajkak az ajkamat. Halj meg inkább, de ne csókolj szerelem nélkül!

V

Sztoresnyikov terve nem volt olyan embergyilkos, mint Marja Alekszejevna elképzelte. Ő a maga módján túlságosan durva formát adott az ügynek, a lényegét azonban eltalálta. Sztoresnyikov a két nőt késő este abba a vendéglőbe akarta vinni, amelyben azt a bizonyos vacsorát tervezték. Feltételezte, hogy a hosszú sétakocsizás után mindketten éhesek lesznek, átjárja őket a hideg és szívesen megisznak egy csésze teát, Marja Alekszejevna csészéjébe egy kis ópiumot vegyít, Verocska anyja rosszullétét látva, elveszti a fejét, ő erre a vacsoraszobába vezeti — és ezzel meg is nyerte a fogadást. A továbbiakat a véletlenre bízta: Verocska zavarában talán nem is vesz észre semmit, és hajlandó lesz egy ideig az ismeretlen társaság körében maradni; ha nem marad, az sem baj, mindenki megbocsátja, hisz az első lépést teszi a kalandornő pályáján, s csak természetes, ha eleinte még szégyenkezik. Marja Alekszejevnát majd elintézi pénzzel, az asszony már úgysem tehet majd semmit.

De most mit tegyen? Átkozta magát, amiért hencegett barátai előtt, meg hogy olyan ügyefogyott volt Verocska váratlan, éles ellenállása láttára. Szeretett volna a föld alá süllyedni. Ebben a nyomott és szánom-bánom hangulatban kapta kézhez Julie levelét; ez gyógyító balzsam volt sebére, a menekülés útját mutató fénysugár az áthatolhatatlan sötétben, szilárd út a feneketlen mocsárban mind mélyebbre süllyedő talpa alatt. Igen, Julie nagyon okos nő, ő tud és fog is segíteni, sőt csakis ő tud segíteni, akinek keblében olyan nemes szív dobog. Már tíz perccel hét előtt ajtajánál állt. — „A nagyságos asszony már várni méltóztatik. Kéreti."

Mily méltóságteljesen ül ott, mily szigorúan tekint rá, meghajlását éppen csak hogy fejbólintással viszonozza. „Örvendek, hogy eljött, foglaljon helyet." — Lám, egyetlen arcizma sem rándul. Lesz nagy fejmosás, de sebaj. Szidhat, csak rántson ki a csávából...

— *Monsieur* Sztoresnyik — kezdte Julie hidegen és megfontoltan. — Miután ismeri véleményemet az ügyről, amellyel kapcsolatban most találkoztunk, talán nem kell újból kifejtenem. Láttam azt a fiatal leányt, akiről tegnap szó volt. Arról is tudomásom van, hogy maga ma meglátogatta, szóval mindent tudok és nagyon örülök, hogy ez felment attól a súlyos kényszerűségtől, hogy önt kelljen kérdeznem bármiről. Az ön helyzete éppen olyan világos én előttem, mint ön előtt. („Istenem — gondolta a vádlott — inkább szidna.") Szerintem ebből a végzetes helyzetből idegen segítség nélkül nem szabadulhat és mástól, mint tőlem, hatásos segítséget nem várhat. Errevonatkozólag van-e valamilyen megjegyeznivalója? Várok... Szóval, maga is úgy gondolja — folytatta rövid szünet után — hogy itt már csakis én segíthetek magán. Hallgasson hát meg, mit tehetek és akarok tenni magáért: ha javaslatomat helyesli, akkor megmondom a feltételeimet! Ezeknek elfogadása esetén hajlandó vagyok kirántani a bajból.

Majd ugyanebben a száraz, hivatalos stílusban közölte, hogy levelet küld Jeannak, amelyben értesíti: tegnapi kirobbanása után meggondolta a dolgot, részt akar venni a vacsorán, ma este azonban, sajnálatára már el van foglalva. Ezért arra kért, vegye rá Sztoresnyikovot a vacsora elhalasztására; az új terminust majd megbeszélik. Julie most felolvasta a levelet, amelynek fogalmazásából szinte kirítt az a meggyőződése, hogy a fogadást úgyis Sztoresnyikov nyeri meg és aligha lesz hajlandó diadalát halogatni. Elég ez a levél? „Teljesen!" -- „Ez esetben — folytatja Julie a hivatalos iratok vontatott stílusában — magán áll, elfogadja-e két feltételemet; ha igen, elküldöm a levelet, ha nem: elégetem." S így tovább, ezen a hangon, amely marcangolja a megmentésre váró lelkét. Végül a feltételekre kerül a sor. Kettő van. „Első kikötésem: fel kell hagynia a szóbanforgó fiatal leány üldözésével; második kikötésem: beszélgetéseiben sohasem említi e fiatal leány nevét." — „Ez minden? — gondolja a menekülésért sóvárgó férfi. — Én meg már azt gondoltam, az ördög tudja, mit

követel majd, s csak az ördög tudja, mi mindenre hajlandó nem lettem volna." Mindezt kész elfogadni és arcára kiül a könnyű feltételek miatt érzett öröm. Julie azonban még mindig nem változtat a hangján és hivatalos körülményességgel folytatja: „Az első feltétel teljesítése a leány érdekét szolgálja; a második betartása szintén a leány szempontjából fontos, de még inkább a maga jólfelfogott érdeke. Én a vacsorát elhalasztom egy héttel, aztán megint eggyel és így a dolog remélhetőleg feledésbe megy, de csak akkor, ha a leány nevét soha többé egyetlen szóval sem említi", stb. Julie magyaráz, bizonyít mindent, még azt is elmondja, hogy Jean idejében megkapja majd a levelet. „Megtudtam, hogy Bertánál ebédel — mondja — s rögtön indul magához, amint elszívja szivarját." — Aztán ugyanebben a hangnemben folytatja tovább, így: „Szóval ez a levél most elmegy, ennek igazán örülök. Szíveskedjék elolvasni, bennem nincs bizalom, s azt mástól sem követelem meg. Elolvasta, szíveskedjék hát sajátkezűleg lepecsételni, itt a boríték. Csöngetek... Polina, én ma nem fogadtam *monsieur* Sztoresnyikovot, aki nem is volt itt. Ért engem?"

Ez a gyötrelmes mentőakció egy teljes órát vett igénybe. A levél végre-valahára elment, a megmentett felszabadultan sóhajt fel és szaporán törölgeti verítéktől gyöngyöző homlokát. Ám Julie újra rákezdi:

— Magának negyedóra múlva mennie kell, hogy Jean otthon találja. Egy negyedórája azonban még van, s én felhasználom ezt, hogy néhány szót szóljak magához; követi, vagy nem a bennük rejlő tanácsot, a maga dolga, de gondolja meg alaposan. Arról nem is beszélek, mi a kötelessége egy tisztességes férfinak egy lány iránt, akit hírbe hozott; túlságosan jól ismerem a mi nagyvilági fiatalságunkat, hogysem ilyen szempontból valamit várnék; úgy gondolom, hogy magára nézve nagyon előnyös lenne, ha elvenné azt a leányt. Nyíltan fogok beszélni, ha kellemetlennek találja, csak jelezze bátran, nyomban témát változtatok. Maga gyenge jellemű ember és könnyen kerülhet valami gonosz nő kezébe, aki csak kínozná és az ujja körül forgatná. Az a lány viszont jó és nemes lélek, aki sohasem csalná meg magát. Ha feleségül venné, az a lány — bár alacsony a származása, s magához képest szegény — nagyon sokat lendítene a maga karrierjén; ha bevezetik az előkelő társaságba, szépségével, eszével, erős jellemével s a maga anyagi eszközeivel, ragyogó helyet foglalna el benne; ennek előnyei minden férj előtt világosak. Azonban azokon az előnyökön kívül, amelyeket egy ilyen asszony bármely férj számára jelent, magának — sajátos természeténél fogva — sokkal jobban, mint bárki másnak, szüksége van támogatásra, vagy megmondhatom nyíltabban: vezetésre. Minden szavam mérlegeltem. Amit mondtam, e leány személyes és tüzetes megfigyelése alapján mondtam. Nem követelhetek bizalmat, de tanácsolom, hogy alaposan fontolja meg szavaimat. Abban is kételkedem, hogy a leány magához menne, de ha így

történne, nagyon előnyös lenne magára nézve. No, de most már nem tartóztatom, hiszen sietnie kell haza.

VI

Mióta Marja Alekszejevna tudta, hogy a tökfilkó Miska nem is olyan tökfilkó, amilyennek tartotta, sőt csaknem becsapta őt — nem kifogásolta tovább Verocska elutasító magatartását és egyelőre békén hagyta.

Verocska másnap délelőtt akadály nélkül eljuthatott a megbeszélt helyre. „Fagyos az idő, nem szeretem a hideget — fogadta Julie — menjünk be valahová. Csakhogy hová? Várjon egy percig, beszaladok abba az üzletbe, mindjárt itt is vagyok." — Sűrű fátylat vásárolt a leánynak. — „Tegye fel, akkor nyugodtan elmehetünk a lakásomra, de addig fel ne emelje! Polina tud ugyan hallgatni, de azt akarom, hogy ő se lássa nálam. Nagyon óvatosnak kell lennünk, gyermekem!" — Ő maga is szobalánya kalapjában, kabátjában volt és arcát sűrű fátyol mögé rejtette. — Mikor felmelegedett, kikérdezte Verocskát, aztán beszámolt Sztoresnyikovval történt találkozásáról.

— Most már, kedves gyermekem, nem kétséges, hogy Sztoresnyikov meg fogja kérni a kezét. Az ilyenek fülig szerelmesek lesznek, ha udvarlásukat visszautasítják. Tudja-e, gyermekem, hogy úgy viselkedett vele szemben, mint valami tapasztalt, kacér nő? Én persze az igazi kacérságot értem, nem pedig annak torz és tehetségtelen utánzatát; az ilyen kacérkodás undorító, mint ahogyan undorító minden igazán jó dolognak rossz utánzata. A kacérság, gyermekem, a nő okossága és ügyessége a férfiakkal szemben. Ezért van az, hogy naiv, de okos és jóérzésű leányok minden szándékosság nélkül gyakorta éppúgy cselekszenek, mint az eszes és tapintatos kacér nő. Lehet, hogy az én érveim is hatnak rá, a döntő tényező azonban a maga határozott ellenállása. De akárhogyan álljon is a dolog, az az úr meg fogja kérni a maga kezét, én pedig azt tanácsolom: mondjon igent.

— Ezt tanácsolja? De hiszen tegnap maga kötötte a lelkemre, hogy a halál is jobb, mint szerelem nélkül megcsókolni valakit!

— Drága gyermekem, én ezt a szerelmi kapcsolatokra mondtam. Ott helyes és szép az ilyesmi, de az élet próza és rideg számítás.

— Nem, soha, soha! Azt az undok és gyalázatos embert? Nem alacsonyítom le magam! Inkább pusztuljak el. Inkább kiugrom az ablakon vagy koldulni megyek... de egy ilyen aljas, hitvány emberhez sose mennék hozzá, soha! Inkább meghalok!

Erre Julie magyarázni kezdte neki a várható előnyöket: „Elsősorban is megszabadulna anyja üldözéseitől, hisz az a veszély fenyeget, hogy anyja eladja magát. Sztoresnyik tulajdonképpen nem is rossz ember, csak kissé korlátolt: a korlátolt, de nem rossz férj jobb

minden más férjnél, egy okos, erős jellemű nő számára; maga lesz az úr a házban." Élénk színekkel vázolta a színésznők, táncosnők helyzetét, akik nem vetik alá magukat a férfiaknak, hanem uralkodnak fölöttük. „Ez a legjobb helyzet a nőre nézve, azon a helyzeten kívül, amikor ehhez a függetlenséghez és hatalomhoz hozzájárul a helyzet formális törvényességének elismerése is a társadalom részéről, vagyis ha a férj olyan magatartást tanúsít a felesége iránt, mint az imádó a művésznő iránt." Hosszan beszélt és érvelt, Verocska ellenérveket hozott fel, mindketten tűzbe jöttek s Verocska végül egészen patetikus* lett:

— Fantasztának nevez és azt kérdezi, mit akarok az élettől? Nem akarok én sem uralkodni, sem megalázkodni, sem csalni, vagy képmutatóskodni, nem akarok mások nézeteitől függni és olyasmire törekedni, amit mások ajánlanak, de nekem nem kell. Nem szoktattak gazdagsághoz, nincs rá szükségem. Csak azért áhítozzam utána, mert mások úgy vélik, hogy az kívánatos, és ezért én is kívánatosnak tartsam? Nem forogtam társaságban, nem próbáltam, mit jelent a tündöklés, s még nincs is bennem semmi vágyakozás utána, minek áldozzak bármit is a ragyogó helyzetért, csupán azért, mert mások véleménye szerint az kellemes? Ami nekem nem kell, arra nem is áldozok semmit sem, nemcsak saját magamat, de még legkisebb szeszélyemet sem áldozom fel. Független akarok maradni és a magam módján élni! Csak az után török magam, amire szükségem van; amire nincs, arra nem is pályázom. Hogy mire lesz szükségem, azt most még nem tudhatom. Azt mondja, fiatal vagyok és tapasztalatlan, idővel majd megváltozom. Nos, ha megváltozom, más leszek; de ma még nem vagyok más és nem akarok, nem akarok, nem akarok semmi mást, csak amit szeretek! Azt kérdi, mit akarok hát? Nem tudom. Tegnap reggel, felkeléskor lám, még nem tudtam, hogy szeretni akarom magát; néhány órával előbb, hogy megszerettem, nem tudtam, hogy meg fogom szeretni s nem tudtam, milyen lesz az az érzés, ha megszeretem magát. Ugyanígy nem tudom még, mit fogok érezni, ha egyszer szerelmes leszek. Én csak azt tudom, hogy senkinek sem akarom alárendelni magam, hogy szabad akarok lenni, aki senkinek sem lekötelezettje. Senkinek se legyen joga azt mondani: köteles vagy ezt meg ezt tenni számomra. Én csak azt teszem, amihez kedvem van; tegyék mások is, amihez kedvük van! Nem kérek senkitől semmit, nem szándékozom senkinek a szabadságát korlátozni — de magam is szabad akarok lenni.

Julie hallgatta és elgondolkozott, elgondolkozott és kipirult — hogy is ne fogott volna tüzet, amikor mellette tűz lobogott — egyszer csak felugrott és szaggatott hangon beszélni kezdett:

— Úgy, gyermekem, úgy van! Én is így éreznék, ha romlatlan

* Szenvedélyes; érzéssel, pátosszal telt.

lennék. Nem azért vagyok romlott, amiért egy nőt elveszettnek nevenek, nem azért, ami velem történt, amit tűrtem, amiért szenvedtem, nem azért vagyok romlott, mert testemet prédára bocsátottam, nem, hanem mert hozzászoktam a henyéléshez, a fényűzéshez, mert nincs elég erőm, hogy a magam erejéből éljek, mert másokra szorulok, mások kedvében járok, mert azt teszem, amit pedig nem akarnék. Ez az én romlottságom! Ne is hallgass, gyermekem, arra, amit mondtam, hiszen romlásra beszéltelek rá. Ó, micsoda kín! Nem tudok én már tisztához érni, hogy be ne mocskolnám! Menekülj tőlem, gyermekem, rossz nő vagyok! Ne is gondolj a nagyvilági életre! Ott mindenki undorító, rosszabb nálam; ahol henyélés van, ott fertő van, ahol fényűzés, ott mocsár! Fuss, menekülj!

VII

Sztoresyikov egyre gyakrabban töprengett azon, mi lenne, ha csakugyan elvenné Verocskát? Vele is megesett az, ami igen gyakran nemcsak a hozzá hasonló önállótlan, hanem független és erős jellemű emberekkel is előfordul. A népek történetében is így van ez; Hume, Gibbon, Ranke és Thiery könyveit is ilyen esetek töltik meg. Az emberek csak azért törekednek állandóan egy bizonyos irányba, mert nem hallják a szavakat: „Hát testvérek, próbáljatok egyszer már más irányba fordulni." De ha meghallják a figyelmeztetést, akkor merész fordulatot tesznek és ugyanúgy tódulnak a másik irányba. Sztoresnyikov úgy hallotta és úgy látta, hogy gazdag fiatalemberek szép szegény lányokat szoktak szeretőjükké tenni, tehát ő is szeretőjévé akarta tenni Verocskát; más megoldásra nem is gondolt. Most meg hallott valami mást: „elvehetnéd feleségül". Erre a „feleség" témáján kezdett el gondolkozni ugyanolyan hévvel, mint amilyennel előbb a „szerető" témáján gondolkozott.

Sztorenyiskov ezzel az általános jellemvonásával nagyon kielégítően ábrázolta az emberi nem történetének kilenctizedrészét. A történetírók és lélekbúvárok azonban azt állítják, hogy minden egyéni cselekedetben valamely általános ok „individualizálódik"* (ez az ő kifejezésük) helyi, időbeli, leszármazási és személyes elemek segítségével, s állítólag éppen ezek a különleges elemek a fontosak, másszóval: a kanál az kanál, de mindenki olyan kanállal eszi a levest, amilyen az ő kezében van és éppen ez az a kanál, amit vizsgálni kell. Hát akkor miért ne vizsgáljuk.

A lényeget tulajdonképpen már Julie megmondta (mintha sok orosz regényt olvasott volna, azokban mindig szó esik erről): az ellenállás csak fokozza a vágyódást. Sztoresnyikov egyre jobban beleélte

* Egyéniesül.

magát a tervezgetéseibe, hogy hogyan fogja „birtokolni" Verocskát. Akárcsak Julie, szeretem a durva dolgokat annak a durva és aljas nyelvnek közvetlen nevén megnevezni, amelyen mi csaknem valamennyien, csaknem mindig gondolkozunk és beszélünk. Sztoresnyikov már néhány hete azzal foglalkozott, hogy különféle pózokban maga elé képzelte Verocskát és égett a vágytól, hogy ezeket a képeket a valóságban is lássa. De Verocska nyilván nem valósítja meg elképzeléseit a szerető címén, hát hadd valósítsa meg felesége címén. A lényeg úgysem a cím, hanem a póz, vagyis a birtoklás. Gyalázat! Aljasság! „Birtokolni!" Ki merészel embert „birtokolni"? A köpenyét, a cipőjét birtokolja az ember. Ostobaság: közülünk, férfiak közül, csaknem mindenki birtokol valakit közületek, nővéreink; de ez megint ostobaság: milyen nővéreink vagytok ti nekünk? A szolgálóink vagytok. Közületek egyesek, sokak, uralkodnak rajtunk, de ez sem jelent semmit; hiszen sok szolga is uralkodik a gazdáján.

Az operai előadás után Verocska bájos jelensége minden eddiginél erősebben foglalkoztatta Sztoresnyikov felhevült képzeletét. Amikor képzelt kedvesét barátainak bemutatta, ráeszmélt, hogy ez a lány sokkal szebb, mint valaha gondolta. A legtöbb ember szépséget, okosságot és minden más tulajdonságot aszerint értékel, mennyire vívták ki mások elismerését. Ha egy arc szép, mindenki látja: de hogyan lehet meghatározni a szépség fokát, míg a rangot meg nem határozza az oklevél. A karzaton vagy a földszint hátsó soraiban Verocska sem tűnt volna fel; ám mikor az egyik másodikemeleti páholyban megjelent, egyszeriben mindenfelől látcsövek irányultak feléje; és Sztoresnyikov számos elragadtatott megjegyzést hallott innen is, onnan is, amikor Verocskát kikísérte az előcsarnokba. És Serge? Aki oly finom ízlésű ember! És Julie? Akinek a szerencse valósággal az ölébe hull, az ne sokat fontolgassa, hogy milyen címen vegye birtokába!

Sztoresnyikovot azonban nemcsak érzéki vágya, hanem hiúsága is lovalta, amit más oldalról is ingereltek: „Abban kételkedem, hogy a lány magához menne." Hogyan? Ne menne hozzá, amikor ilyen egyenruhát visel és ilyen háza van? Nem, hazudsz, francia nő, hozzám jön. Hozzám jön, igenis, hozzám!

Volt még egy hasonló oka is minderre; anyja természetesen ellenezni fogja ezt a házasságot — anyja ebben az esetben az előkelő világ képviselője — Sztoresnyikov viszont eddig mindig félt az édesanyjától, és természetesen nyomasztotta is az anyjától való függősége. A gyenge jellemű emberek számára pedig nagyon vonzó a gondolat: „Nem félek, én erős jellem vagyok."

Persze, ott volt még a vágy is, hogy nagyvilági pályafutását a felesége is egyengesse.

Mindehhez hozzájárult az is, hogy eddigi szerepében nem juthatott többé Verocska közelébe, bár égett a vágytól, hogy viszontlássa.

Egyszóval, napról napra szilárdabban eltökélte, hogy Verocskát

elveszi feleségül. Egy hét múlva aztán, egy vasárnapon, amikor Marja Alekszejevna mise után hazatért és éppen azon töprengett, hogyan tudná ezt a Sztoresnyikovot újból magukhoz édesgetni, a várvavárt vendég betoppant és megkérte Verocska kezét. Verocska szobájában volt, ezért a leánykérő csak anyjával beszélgetett, aki kijelentette: a maga részéről nagy megtiszteltetésnek veszi az ajánlatot, de mint szerető anya, gyermeke véleményét is meg akarja hallgatni, kéri tehát, hogy a válaszért holnap reggel fáradjon el hozzájuk.

— Mégis nagyszerű lány ez a Vera! — mondta Marja Alekszejevna a férjének és nem győzött csodálkozni ezen a váratlan fordulaton. — Lám, hogy a markába kaparintotta a férfit! Én meg annyit töprengtem, törtem a fejem és nem tudtam semmit kigondolni! Azt hittem, tudja isten, mennyi fáradságba kerül mégegyszer idecsalogatni, azt hittem fuccs az egésznek, ő meg, az én tubicám, nem hagyta annyiban, és sikerült neki! Van magához való esze, annyi szent!

— Az Úr bölccsé teszi a kisdedeket — szólalt meg ünnepélyesen a férje.

Pavel Konsztantyinics saját otthonában nem sok vizet zavart. Felesége, aki szigorúan ügyelt a hagyományos szokások megtartására az olyan ünnepélyes aktusnál, mint a megkérés közlése leányukkal, neki engedte át a megtisztelő szerepet, amely ősi szokás szerint a családfőt illeti. A szülők ünnepélyesen helyet foglaltak a díványon és Matrjonát a kisasszonyért küldték.

— Vera! — szólalt meg Pavel Konsztantyinics — Mihail Ivanics megtisztelt bennünket azzal, hogy megkérte a kezedet. Mint szerető szülők, azt válaszoltuk, hogy erőltetni nem akarunk téged, részünkről azonban boldogok lennénk. Te mindenkor jó és engedelmes leány voltál, ezért bízzál a mi tapasztaltságunkban. Ilyen férj-jelöltről álmodni sem mertünk. Beleegyezel, Vera?

— Nem — mondotta Vera.

— Mit beszélsz, Vera? — fortyant fel Pavel Konsztantyinics; az eset annyira világos volt, hogy kiabálhatott, mielőtt a feleségét megkérdezte volna, hogyan is viselkedjék.

— Elment az eszed? Ostoba! Meg ne halljam mégegyszer, te gyalázatos, te engedetlen! — rikácsolta Marja Alekszejevna, felemelt ököllel rontva a lányára.

— Bocsásson meg, anyuka — mondta Vera s felállt — ha hozzám nyúl, elhagyom a házat; ha bezár, leugrom az emeletről. Tudtam jól, mit szólnak, ha elutasítom, és megfontoltam, mit tegyek. Üljön le és maradjon nyugodtan, különben kimegyek.

Marja Alekszejevna visszaült a kerevetre. Hogy miért nincs az előszoba kulcsra zárva! Ez a lány a reteszt egy pillanat alatt félrehúzza és ha elfut, nincs aki utolérje. Hisz olyan, mint az őrült.

— Nem megyek hozzá. Beleegyezésem nélkül pedig nem esketnek össze.

— Vera, te megőrültél — fuldokolt Marja Alekszejevna.

— Dehát ez mégsem lehet! Mit mondunk neki holnap? — méltatlankodott az apa is.

— Arról maguk nem tehetnek, hogy nem egyezek bele.

A jelenet két órát tartott. Marja Alekszejevna egyik dührohamból a másikba esett; hússzor is újra kezdte a rikácsolást és rázta az öklét, de Verocska mindig csak annyit mondott: „Ne keljen fel, mert elmegyek!" Viaskodtak, hullámzott, zajlott a szócsata, de minden eredmény nélkül. Végül bejött Matrjona, hogy tálalhat-e végre, mert a sütemény már odaégett.

— Estig gondold meg, Vera, jöjjön meg a jobbik eszed, ostoba! — figyelmeztette az anyja, majd suttogott valamit a szakácsnénak.

— Anyuka, maga valamiben sántikál; a szobám kulcsát akarja megkaparintani, vagy ilyesvalamit: ne mesterkedjen, mert azzal csak nagyobb bajt csinál.

— Jól van, nem kell! — kiáltott Marja Alekszejevna a szakácsnénak. — Valóságos szörnyeteg ez a lány. Csak valahogy kezembe kaparinthatnám a pofáját, hogy véresre verhetném! De most hogy nyúljak hozzá? Még képes kárt tenni magában az átkozott!

Ebédhez ültek. Hallgatagon ebédeltek. Utána Verocska szobájába ment, Pavel Konsztantyinics pedig szokása szerint ledőlt egy kis ebédutáni szunyókálásra. Már csaknem álomba szenderült, mikor Matrjona jelentette, hogy a háztulajdonosnő sürgősen hívatja. Matrjona az üzenet átadása közben úgy reszketett, mint a nyárfalevél. Neki ugyan mi oka lehetett a reszketésre?

VIII

Hogyne reszketett volna a szerencsétlen, mikor az egész galibát ő okozta. Amidőn Verocskát szüleihez hívta, nyomban szaladt az uraságí szakács feleségéhez; hogy a „maguk ura megkérte kisasszonyunk kezét". Erre előhívták a második szobalányt és szemrehányásokkal illették, hogy nem viselkedik baráti módon, mert ilyen nagy újságot elhallgatott előlük; a második szobalány sehogy sem értette, milyen titkolózással vádolják, hiszen ő soha semmit el nem titkolt; erre elmondták neki. „Én magam semmit sem hallottam." Bocsánatot kértek hát tőle, hogy ok nélkül titkolózással vádolták; ő aztán elszaladt, hogy elmondja a nagy újságot az első szobalánynak. Az első szobalány így okoskodott: „Ejha! Ezt a fiatalember titokban, anyja tudta nélkül tette, ha én semmit sem hallottam erről, mert nekem aztán igazán tudnom kell mindent, amit Anna Petrovna tud." S ment máris, hogy elmondjon mindent az asszonyának. Hát ilyen kását kevert Matrjona! „Ez az én átkozott nyelvem, mennyi bajt okozott ez már nekem — gondolta. — Marja Alekszejevna egy-kettőre rájön, ki

indította el a pletykát!" De úgy fordult a dolog, hogy gazdasszonyának eszébe sem jutott nyomozni, ki kottyantotta ki a történteket.

Anna Petrovna egészen odalett, az első komorna jelenlétében kétszer is elájult: annyira szívére vette az esetet. Végre hívatta fiát.

— Michel, igaz, amit hallok? (A haragos szenvedés hangján.)

— Mit hallott, *maman?*

— Hogy megkérted a gondnokéknak a... a... lányát?

— Igaz, *maman.*

— Anyád megkérdezése nélkül?

— Akkor akartam szólni, ha a lány már beleegyezett.

— Feltételezem, hogy az ő beleegyezésében biztosabb lehettél, mint az enyémben.

— Manapság az a szokás, *maman*, hogy előbb a leányt kérdezi meg az ember, mielőtt a saját hozzátartozóival beszél.

— Szerinted manapság ez a szokás... Szerinted talán az is szokás, hogy jó családból való fiúk az isten tudja, kit vegyenek feleségül, az anyjuk pedig csak egyezzék bele?

— Csakhogy, *maman*, ő nem az isten tudja, ki. Ha megismeri, helyeselni fogja választásomat.

— „Ha megismerem!" Sohasem ismerem meg! „Helyeslem majd a választásodat?!" Még azt is megtiltom, hogy egyáltalában gondolj erre a választásra. Érted? Megtiltom!

— *Maman*, ez ma már nem szokás. Különben sem vagyok kisgyermek, hogy kézen fogva vezessen; tudom én anélkül is, merre menjek.

— Ó! — Anna Petrovna kezébe temette arcát.

Mihail Ivanics Marja Alekszejevnával, Julie-vel, Verocskával szemben mindig meghátrált, hiszen azok okos, erős akaratú nők voltak. Itt viszont az ellenfelek ész dolgában többé-kevésbbé egyenlők és ha akaraterő tekintetében a fölény anyja oldalán van is, neki viszont szilárdabb a talaj a lába alatt. Eddig megszokásból respektálta az édesanyját, de mindketten tisztában voltak azzal, hogy valójában a ház úrnője nem egyéb a háziúr anyjánál és hogy ez a háziúr — Mihail Ivanics. Éppen ezért torpant meg Anna Petrovna a „megtiltom" szónál, ezért igyekezett a beszélgetést elnyujtani, hátha belefárad a fia és felhagy tervével, mielőtt a dolog igazi összecsapásig fejlődik. Fia azonban már messzebb ment annál, hogysem visszakozhatott volna — kénytelen volt helytállni.

— *Maman*, kezeskedem, hogy különb menyet keresve sem találna.

— Te szörnyeteg, te anyagyilkos!

— *Maman*, nézzük a dolgokat higgadtan. Előbb-utóbb meg kell nősülnöm. Házasembernek pedig több kiadása van, mint egy agglegénynek. Elvehetnék én olyat is, aki mellett a ház egész jövedelme csak ránk kettőnkre futná. Az én választottam viszont tisztelettudó leánya lenne, s úgy élhetnénk, mint eddig.

— Szörnyeteg! Anyagyilkos! Takarodj a szemem elől!

— *Maman,* ne mérgelődjék, nem vagyok hibás.

— Valami szemetet akarsz feleségül venni, s nem vagy hibás?

— No, elég! Most aztán már én megyek el. Nem birom, hogy előttem ilyen szóval illesse.

— Gyilkosom vagy! — sikoltott fel Anna Petrovna és elájult, Michel pedig örült, hogy a rendszerint döntő fontosságú első jelenetben túlesett és kisietett a szobából.

Anna Petrovna látva, hogy fia kiment, abbahagyta ájulását. Ez a gyerek végleg kicsúszik a kezéből. Tiltakozására azzal felel, hogy a ház az övé! Egyideig még töprengett, bánatát elsírta az első szobalány előtt, aki ezúttal teljesen osztozott úrnőjének érzelmeiben, mert ő is lenézte a gondnok lányát. Kettesben megbeszélték a dolgot, aztán Anna Petrovna a gondnokért küldött.

— Pavel Konsztantyinics, én eddig nagyon meg voltam elégedve magával, de most bizonyos mesterkedések, amelyekhez talán nincs is köze, arra késztethetnének, hogy összevesszek magával.

— Kegyelmes asszonyom, isten a tanúm, nem vagyok oka semminek.

— Jóideje tudok róla, hogy Michel fiam kerülgeti a maga lányát. Nem léptem közbe, mert tudom jól, hogy egy fiatalembernek szórakoznia is kell. Fiatalos bolondságokkal szemben tudok elnéző is lenni, de nevünk lejáratását nem tűrhetem. Hogy is mert a maga lánya ilyesmit a fejébe venni?

— Dehogy is mert, kegyelmes asszonyom. Szerény lány az enyém, tisztelettudónak neveltük.

— Akkor meg hogy értsem?

— Az én lányom sohasem tenne olyat, ami ellenkeznék kegyelmességed akaratával.

Anna Petrovna nem hitt a fülének: ilyen eredményre álmában sem számított.

— Akaratomat ismernie kellene... Ilyen furcsa, hogy ne mondjam, méltatlan házasságba sohasem egyezem bele.

— Mi ezt magunk is érezzük, kegyelmes asszonyom, és Verocska is azt mondja: nem haragíthatom magamra a kegyelmes asszonyt.

— Hogy is volt hát tulajdonképpen?

— Az úgy történt, kegyelmes asszonyom, hogy Mihail Ivanics közölte szándékát feleségemmel, aki azt felelte neki: a holnapi nap előtt nem adhat választ. Mi pedig a feleségemmel holnap ide akartunk jönni, hogy a dolgot kegyelmes asszony tudomására hozzuk, hiszen ma már, ilyen későn, nem mertük volna zavarni a kegyelmes asszonyt. Amint kedves fia eltávozott, közöltük Verocskával a megkérést. Verocska elhatározásunkat mindenben helyeselte. „Teljesen igazuk van, anyukám, apukám — mondta Verocskánk — nekünk erre gondolni sem szabad."

— Szóval okos és becsületes leány?

— Hogyne, kegyelmes asszonyom, tisztelettudó az én Verocskám.

— Nohát, ennek igazán örvendek, hogy továbbra is jó barátok maradhatunk. Ezért jutalom jár. Már most megjutalmazom. Mondja csak, nem ürül ki az a főlépcső melletti lakás az első emeleten, ahol a szabó lakik?

— De igen, három nap múlva, kegyelmes asszonyom.

— Ezt ezennel maguknak adom. Festésre, rendbehozásra száz rubelt költhet. A fizetését pedig felemelem évi kétszáznegyven rubellel.

— Engedje meg, hogy megcsókoljam a kezét, kegyelmes asszonyom.

— Jól van, jól van: Tatyána! — Az első szobalány bejött. — Keresd meg a kék bársony felöltőmet. Ezt a maga feleségének ajándékozom, nekem százötven rubelbe (csak nyolcvanötbe) került és sokat mondok, ha kétszer volt rajtam (több mint hússzor viselte). Ezt meg a lányának. — Anna Petrovna egy parányi női órát nyujtott át a házgondnoknak. — Háromszázért vettem (százhúszért). Tudok jutalmazni, s a jövőben sem feledkezem meg magukról. A fiatalok meggondolatlanságait pedig el szoktam nézni.

A gondnok távozása után újból behívta Tatjánát. „Kérem Mihail Ivanicsot: különben hagyja, majd én magam megyek át hozzá." Eszébe jutott, hogy a szobalány el találja mondani az inasnak, az inas pedig elfecsegi a fiának mindazt, amit a gondnok mondott, s elszáll az új hír varázsa, szavai egészen más hatást tesznek majd fiára.

Mihail Ivanics a kereveten hevert és elégedetten pödörgette bajuszát. „Ugyan, mit akarhat nálam — gondolta — ájulás ellen nincs semmi gyógyszerem." Belépő édesanyját állva fogadta. Az arcán azonban valami gyanús diadalérzést látott.

Anna Petrovna leült.

— Üljön le, Mihail Ivanics és beszélgessünk egy kicsit. — Mosolyra kerekült arccal hosszan figyelte fiát, végre ismét megszólalt. — Igen elégedett vagyok, Mihail Ivanics, találja ki, mivel vagyok annyira megelégedve?

— Nem tudom, mit gondoljak, *maman;* olyan furcsán viselkedik...

— Majd meglátja, hogy nincs szó semmiféle furcsaságról. Gondolkozzék csak, hátha rájön.

Ismét hosszú szünet, Mihail Ivanics tanakodott, anyja pedig élvezte diadalát.

— Nem tudja kitalálni? Hát akkor megmondom, bár annyira egyszerű, mondhatnám természetes, hogy ha csak egy szemernyi nemes érzés volna magában, magától is rájött volna. A szeretője — az előbbi beszélgetéskor Anna Petrovna még türtőztette magát, most már azonban nem tett féket a nyelvére, hiszen az ellenfél védtelenné vált. —

A szeretője — csak ne fortyanjon fel, Mihail Ivanics, maga hirdette, hogy a szeretője — ez az alacsony származású műveletlen, közönséges viselkedésű nőszemély, még ez a hitvány teremtés is...

— *Maman*, nem óhajtok ilyen kifejezéseket hallani arról a lányról, aki a feleségem lesz.

— Nem is beszélnék így, ha egy percig is azt hinném, hogy a maga felesége lehet. Azzal a céllal kezdtem, hogy megértessem ennek a kapcsolatnak a lehetetlenségét. Engedje befejezni mondanivalómat. Utána meg is róhat azokért a kifejezésekért, amelyek — véleménye szerint — még mindig kifogásolhatók lesznek, de most hagyja, hogy befejezzem. Azt akarom mondani, hogy a maga szeretője, ez az ágrólszakadt, műveletlen, modortalan, érzéketlen nőszemély, még ez is rápirít magára, még ez is megértette, mennyire nem illő a maga szándéka...

— Micsoda? Hogy értsem ezt, *maman*? Beszéljen hát!

— De hiszen nem engedi, hogy tovább mondjam. Szóval még ő is — érti ezt, Mihail Ivanics — még ő is érti és még ő is méltányolja érzéseimet! Mihelyt anyja közölte vele a maga ajánlatát, nyomban ideszalasztotta az apját közölni velem, hogy sohasem fog akaratom ellenére cselekedni és nem gyalázza meg nevünket a saját bemocskolt nevével.

— *Maman*, maga engem félrevezet.

— Nem, mindkettőnk szerencséjére: nem. Azt mondta...

Mihail Ivanics ekkor már nem volt a szobában, már köpenyét dobta magára.

— Ne engedd, Pjotr, tartsd vissza! — kiáltotta Anna Petrovna. Pjotr a száját is eltátotta, annyira meglepte ez a parancs, Mihail Ivanics pedig ezalatt már rohant lefelé a lépcsőn.

IX

— Na, mi történt? — kérdezte Marja Alekszejevna belépő férjét.

— Kitűnő, anyuska; már mindenről tudott és ezzel fogadott: hogy mertek ilyet tenni? Erre én megnyugtattam, hogy nem merészeltünk tenni semmit, kegyelmes asszonyom, és Verocska már kikosarazta.

— Micsoda? Bolond fejjel kibökted, te vén szamár?

— Marja Alekszejevna...

— Szamár! Csirkefogó! Megöltél! Agyonütöttél! Nesze neked! — és pofon ütötte a férjét. — Nesze neked! — és mégegyszer arcul ütötte. — Így kell téged tanítani, tökfilkó! — Megragadta férje haját és cibálni kezdte. A tanítás jó sokáig tartott, mert amikor Sztoresnyikov az anyjával folytatott hosszú és kínos beszélgetés után a szobába toppant, Marja Alekszejevna még mindig a „tanítás" lázában égett.

— A szamár! Még az ajtót sem zárta be. És most mások ilyen állapotban találnak! Nem sül ki a szemed a szégyentől, te disznó! — Marja Alekszejevna hirtelenében nem tudott mást mondani.

— Hol van Vera Pavlovna? Rögtön beszélnem kell vele, azonnal! Valóban kikosaraz?

A helyzet annyira nehéz volt, hogy Marja Alekszejevna már csak legyintett. Napoleon lehetett ilyen helyzetben a waterlooi csata után, amikor Grouchy marsall olyan ostobának bizonyult, mint most Pavel Konsztantyinics, Lafayette pedig fellázadt, mint most Verocska. Napoleon is küzdött, viaskodott, a hadművészet csodáit művelte és mégis elvesztette a csatát, végül nem tudott mit tenni, legyintett és kijelentette: „Mindenről lemondok, tegyen mindenki azt, amit akar, saját magával is, meg velem is."

— Vera Pavlovna! Kikosaraz?

— Ítélje meg, tehetek-e mást?

— Vera Pavlovna, én súlyosan megbántottam magát, vétkes vagyok, megérdemlek minden büntetést, de nem tudom elviselni, hogy kikosaraz... — És így tovább, és így tovább.

Verocska hallgatta egyideig, végre is ideje volt már félbeszakítani, nehéz volt hallgatni.

— Elég volt. Mihail Ivanics, ne is fáradjon tovább, nem adhatom beleegyezésemet.

— Ha így van, csak egyre kérem: ma még igen élénken él magácskában, mennyire megsértettem... halassza későbbre a döntést, adjon időt, hogy kiérdemeljem bocsánatát! Most talán hitványnak, aljasnak tart, de legyen türelemmel, hátha megjavulok; mindent el fogok követni, hogy megjavuljak. Segítsen nekem, ne taszítson el most magától, mindenben hallgatni fogok magára. Majd meglátja, mennyire engedelmes leszek, meglátja, hogy jó tulajdonságok is vannak bennem, csak adjon időt!

— Szánom magát — felelte Verocska — hiszen látom szerelme őszinteségét. (Verocska, ez még korántsem szerelem, csupán aljasság és érzékiség keveréke; a szerelem valami egészen más. Az még nem szerelem, ha valakinek fáj, hogy egy nő kikosarazza, a szerelem egészen másvalami... De Verocska még nem ismeri a szerelmet és meg van hatva.) Szeretné, ha elhalasztanám a végleges választ — hát legyen! De már most megmondhatom, hogy a halasztás céltalan: akkor is csak azt fogom válaszolni, amit ma.

— Igyekezni fogok rászolgálni, hogy más választ adjon! — Megragadta Verocska kezét és forró csókokkal halmozta el.

A szobába lépő Marja Alekszejevna boldog meglepetésében mármár minden ceremónia, azaz Pavel Konsztantyinics nélkül, meg akarta áldani a fiatalokat, aztán behívta volna őt, hogy ünnepélyesen is megáldják őket, Sztoresnyikov azonban félig elrontotta örömét, amikor megmagyarázta, hogy Vera Pavlovna, ha nem is mondott igent,

de nem is kosarazta ki, hanem elhalasztotta a döntést. Nem jó, de még mindig jobb annál, ami volt.

Sztoresnyikov diadallal ment haza. Ismét szóba került a ház, s Anna Petrovnának ismét nem maradt más hátra, mint elájulni.

Marja Alekszejevna maga sem tudta már, mit gondoljon a leányáról. Verocska úgy beszélt és úgy is cselekedett, mintha anyja szándékai ellen tenne. Az eredmény pedig az, hogy minden nehézséget legyőzött, amivel Marja Alekszejevna nem tudott megbirkózni. A dolgok után ítélve, Verocska azt akarja, amit ő, az anyja. Csak, mint művelt és finom teremtés, más módszerrel munkálja meg az anyagot. Ha így van, miért titokzatoskodik, miért nem mondja neki: anyuskám, én is ugyanazt akarom, mint maga, legyen nyugodt! Vagy tán annyira neheztel az anyjára, hogy nélküle akarja megvalósítani mindazt, amin pedig együttesen kellene fáradozniok. Hogy a végleges választ halogatta, azt Marja Alekszejevna megértette: a vőlegényt nyilván annyira a maga engedelmes eszközévé akarja idomítani, hogy lélegzeni se merjen nélküle és bizonyára Anna Petrovna ellenállását is meg akarja törni. Úgy látszik, furfangosabb, mint az anyja. Mindig erre kellett gondolnia, valahányszor leánya viselkedésén töprengett, pedig amit látott és hallott, mindaz e véleménye ellen tanúskodott. De mégis, ha a véleménye téves és leányának eszeágában sincs feleségül menni Sztoresnyikovhoz? Olyan vadmacska ez a lány, hogy igazán nem tudja, miként szelídíthetné meg. Igen valószínű, sőt kétségtelen, hogy az a haszontalan nem is akar férjhez menni. A józan ész túlságosan erős Marja Alekszejevnában, semhogy félrevezettetné magát saját ravasz elképzeléseitől, amelyekben Verocskát finom cselszövőnek látta; ez a leány mégis mindent úgy intéz, hogyha sikerül (s az ördög tudja, mit forgat fejében, talán éppen ezt!), akkor aztán valóban ő lesz az úrnő egészen a férje, a férje édesanyja, meg a ház fölött is. Egyelőre azonban nincs mit tenni, mint várni és figyelni. Vera ma még húzódozik, de előbb-utóbb mégis csak megbarátkozik a férjhezmenés gondolatával és beleegyezik. Talán rá is lehet ijeszteni, de jobb mindent a maga idején! Egyelőre tehát várni kell. Marja Alekszejevna várt. A gondolat — amelyet józan esze nem igen hitt, hogy Verocska végül is esküvőre viszi a dolgot, mégis csak nagyon csábító volt! Verocska szavain és cselekedetein kívül minden e mellett a gondolat mellett szólt, hiszen a vőlegény-jelölt olyan szelíd, mint a kezesbárány.

Anna Petrovna három hétig állta a harcot, de fia annyit érvelt a „házzal", hogy végül is békülékenyebb húrokat kezdett pengetni. Egyszer kijelentette, hogy szeretne megismerkedni a lánnyal, de Verocska nem ment el hozzá. Marja Alekszejevna első gondolata az volt, hogy Verocska helyében ő okosabban járt volna el, elment volna; a helyzet gondos mérlegelése után azonban belátta, hogy okosabb volt nem elmennie. Ravasz egy lány ez! És csakugyan, két hét múlva maga

Anna Petrovna jött el, azzal az ürüggyel, hogy megtekinti az új lakásban folyó tatarozási munkálatokat. Hűvösen, gyilkosan kedves volt. Két-három fullánkos megjegyzése után Verocska vissza is ment szobájába. Amíg el nem ment, Marja Alekszejevnának eszébe sem jutott, hogy jó volna távoznia, azt hitte, hogy minden csípésre csípéssel kell felelni, amikor azonban Verocska távozott, Marja Alekszejevna rögtön rájött: igen, ez volt a legjobb, hadd puhítsa meg a fiú az anyját, az jobb lesz. Két hét múlva Anna Petrovna újra beállított. Ezúttal nem is keresett ürügyet, nyíltan megmondta, hogy látogatóba jött és Verocska jelenlétében nem is tett többé csípős megjegyzéseket.

Telt-múlt az idő. Sztoresnyikov időnként ajándékokat hozott Verocskának, persze Marja Alekszejevna közvetítésével, aki azokat, akárcsak Anna Petrovna ajándék-órácskáját, magának tartotta meg. De mégsem mindent tartott meg: az értéktelenebbjét átadta leányának azzal, hogy azok lejárt zálogtárgyak. Szükség volt rá, hogy a vőlegény mégis csak lásson az ajándékaiból egyet-mást Verocskán. Ha azután a vőlegényjelölt valamelyik ajándékát megpillantotta Verocskán, bizonyosra vette, hogy kikosarazástól többé nincs mit tartania — hiszen másképp jövendőbelije nem fogadná el az ajándékait. De ha így van, akkor miért húzódozik még mindig? Végül ráeszmélt és Marja Alekszejevna is megmondta neki: Verocska megvárja, míg Anna Petrovna végleg be nem adja a derekát. Mihail Ivanics erre újult erővel folytatta csatározásait anyjával, ez a feladat nem kevés gyönyörűséget okozott neki.

Verocskát tehát békén hagyták, sőt, igyekeztek kedvébe járni. Verocska utálta ezt a kutyahízelgést, és ha csak tehette, kerülte az anyjával való együttlétet, Marja Alekszejevna nem is igen járt be a szobájába és ha Verocska ott tartózkodott (mondhatni egész nap), nem háborgatták. Mihail Ivanicsnak néha szabad volt bemennie hozzá. A fiú engedelmeskedett a leánynak, mint egy szófogadó gyermek. Ha Verocska ráparancsolt, hogy olvasson, olyan szorgalommal olvasott, mintha vizsgára készülne. Olvasmányainak kevés volt a foganatja, valamit azonban mégis csak okult. Verocska beszélgetésekkel segített neki, ezeket jobban megértette, mint a könyveket, s már ért is el eredményt, lassan bár, s nagyon keveset, de ezek mégis eredmények voltak! Már az édesanyja iránt is kezdett több tiszteletet mutatni, mint azelőtt, már nem annyira idomította, mint inkább csak kantáron vezette.

Így telt el három vagy négy hónap. Tartott a fegyverszünet, béke volt. De a vihar bármelyik nap kitörhetett. Verocska reszketve gondolt arra, hogy egyszer csak Mihail Ivanics vagy Marja Alekszejevna a beleegyezését kezdik követelni, hiszen nem tart a türelmük örökké.

Ha hatásos összeütközéseket akarnék teremteni, akkor ennek a helyzetnek is csattanós megoldást találnék; ám ilyen a valóságban

nem volt; és ha olvasóim érdeklődését izgató bizonytalansággal akarnám fokozni, akkor nem árulnám el, hogy ehhez hasonló sem volt. De én írói fogások nélkül írok és ezért meg is mondom előre: nem lesz drámai feszültségű összecsapás, az események szálai vihar, villám és égzengés nélkül fognak kibogózodni.

MÁSODIK FEJEZET

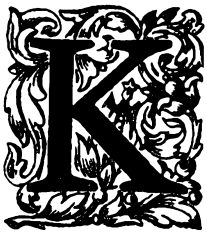

ELSŐ SZERELEM ÉS HÁZASSÁG

I

özismert dolog, hogyan végződtek régen hasonló esetek. Egy derék leányra utálatos családja olyan vőlegényt erőltet, aki nem tetszik neki: lényegében hitvány ember, s egyre inkább azzá válik, de görcsösen ragaszkodik a leányhoz, mindenben hallgat rá és lassanként, ha nem is derék, de valamivel rendesebb emberré válik. A leány először kikosarazza, de idővel megszokja a férfi felett gyakorolt uralmát és rászánja magát a nagy lépésre, mert tisztában van vele, hogy a két rossz: egy ilyen férfi és egy ilyen család közül, mint az övé, a férj a kisebbik rossz. Eleinte irtózik, mikor tudatára ébred, mit jelent boldogítani szerelem nélkül, de mivel férje engedelmes szolgája — egy kis türelem és megjön a szerelem is. Lassanként átlagos jó asszonnyá válik, vagyis olyan asszonnyá, aki önmagában véve is jó, beletörődik, hogy egész további élete szürke hétköznapiságba fúljon, és egész életén át a napot lopja. Ez történt régen derék leányokkal és derék ifjakkal: jó emberekké váltak, aztán csak azért éltek, hogy a napot lopják. Így történt azért, mert igen kevés volt a rendes ember. Olyan aratás járt rájuk nyilván a régi időkben, hogy „felnőtt a kalász, elhagyottan, árván". Ám örökké nem élhet magában sem férfi, sem nő, ha nem akar elfonnyadni — ezért vagy elfonnyadtak vagy pedig beletörődtek a posványos életbe.

Ma viszont mind gyakrabban fordulnak elő másmilyen esetek: a rendes emberek kezdenek egymásra találni. Miért ne lenne így, mikor a rendes emberek száma évről évre nő? Idővel ez a legmegszokottabb eset lesz, valamikor pedig csakis ilyen esetek fordulhatnak majd elő, hiszen akkor már csak rendes emberek lesznek. Akkor majd nagyon szép lesz az élet!

Verocska már most is szépen élt. Élete történetét (természetesen az ő beleegyezésével) csak azért mesélem el, mert tudomásom szerint az elsők közé tartozik, akiknek jól alakult az élete. Az első eseteknek

mindenkor történelmi érdekességük van. Az első fecskék érkezése nagyon érdekli az északi vidékek lakosait.

Az esemény, amelytől kezdve Verocska élete mind napsugarasabbá derült, így kezdődött: kisöccsét elő kellett készíteni a gimnáziumra. Apja házitanító után nézett, és egyik kollégája Lopuhov orvostanhallgatót ajánlotta.

Lopuhov már ötször vagy hatszor volt tanítványánál, mielőtt Verocskával megismerkedett volna. A házitanító Fegyával a lakás egyik végén ült egy szobában, Verocska meg a másik végén a maga szobájában. Amikor azonban közeledett Lopuhov egyetemi vizsgáinak időpontja és reggelenként neki magának is tanulnia kellett, az órákat reggelről estére tette át. Amidőn este beállított, az egész családot a teázóasztal körül találta.

A díványon tanítványa szülei ültek, akiket már ismert, anyja mellett egy széken pedig tanítványa. Valamivel odább, ismeretlen személy — egy sudáralakú, eléggé sötét arcbőrű, feketehajú („szép, dús haja van"), feketeszemű („szép, sőt gyönyörű szemek"), délies arcvonású leány. „Kisorosz, vagy inkább kaukázusi típus, nem fontos, mindenesetre igen szép arca van, csak feltűnően hideg, ebben az egyben nem délies. Makkegészséges, szögre is akaszthatnók az orvosi tudományt, ha az egész nép ilyen lenne. Arcszíne is egészséges, mellkasa erős — nem lesz szüksége sztetoszkópra.* A társasági életben nagy sikerre számíthat. Különben, az egész nem érdekel".

Verocska is szemügyre vette a szobába nyitó házitanítót, s úgy találta, hogy már nem éppen ifjú, közepes vagy közepesnél valamivel magasabb termetű, sötét gesztenyebarna haja, szabályos, sőt szépnek mondható arca van, tekintete pedig büszke, sőt merész. („Helyes ember, biztosan jóravaló is, csak nagyon komoly.")

Verocska nem tette hozzá gondolatban: „különben az egész nem érdekel", mert szóba sem jöhetett, hogy valaha is érdeklődjék iránta. Hiszen Fegya már annyit, de annyit fecsegett róla: — „Jó ember, de nem szeret sokat beszélni. Mondtam neki, hogy maga milyen szép, de csak annyit felelt: no és aztán? Erre azt mondtam: de a szép lányokat mindenki szereti, mire odavetette: minden buta ember szereti. Megkérdeztem tőle: hát maga nem szereti őket? Azt felelte: arra én nem érek rá. Nem is akarja megismerni a nővéremet? — kérdeztem. Tudja, nővérkém, mit felelt: „Van elég ismerősöm nélküle is." — Fegya mindezt már az első óra után elhadarta, de később is fáradhatatlanul fecsegett: „Ma, nővérkém, azt mondtam neki, hogy az én nővéremet mindenütt megcsodálják, amerre jár. Ő pedig, nővérkém, ezt felelte: nagyszerű. Erre megkérdeztem, akarja-e látni a nővéremet? Tudja, nővérkém, mit felelt? — Majd meglátom! Azt is mondtam neki, milyen finom kezecskéje van az én nővéremnek. Erre ko-

* Orvosi hallgatócső.

moly hangon megjegyezte: ha minden áron fecsegni akar, nem tudna érdekesebbeket mesélni?"

A házitanító ugyancsak Fegya jóvoltából megtudott mindent Verocskáról, amit csak akart. Pedig tanítványának megtiltotta, hogy családi ügyekről beszéljen, de ugyan ki akadályozhatna meg egy kilencéves gyermeket abban, hogy mindent kikotyogjon, ha nem ijeszti el tőle az ember? Ha az ötödik szónál meg is akasztjuk csacsogása árját, már elkéstünk, hiszen a gyermekek bevezetés nélkül, egyenesen a lényeggel kezdik a beszélést. Egyéb családi ügyeken kívül Lopuhov így tudta meg, hogy: „Nővérkémnek gazdag vőlegénye van ám! De anyuka azt mondja: a vőlegény buta! Hogy kedveskedik anyukám a vőlegénynek! Anyukám sokszor mondja: ez a Vera ügyesen behálózta azt az embert! Anyuka azt is szokta mondani: én is furfangos vagyok, de Vera nálamnál is furfangosabb. Egyszer anyuka azt is mondta: az anyját meg kitesszük a házból", és így tovább, és így tovább.

Csak természetes, hogy ilyen értesülések mellett a fiatalok nemigen siettek megismerkedni egymással. Egyébként egyelőre csak annyit tudunk, hogy ez a tartózkodás Verocskánál természetes volt; még nem állt a fejlődésnek azon a fokán, hogy kedve lett volna „vademberek fölött diadalt aratni", vagy „„ezt a medvét" meg akarta volna szelídíteni, nem is gondolt erre, hiszen örült, hogy békén hagyják. Összevert, agyonkínzott emberhez hasonlított, akinek sikerült az ágyban úgy helyezkednie, hogy törött karja most már éppen csak sajog és a derekát sem fájlalja, de meg sem mer moccanni, nehogy egész testében kiújuljon a fájdalom. Minek is keresne új ismeretségeket, különösen fiatalemberekkel.

Verocska így volt ezzel az üggyel. És a házitanító? Fegya szavaiból ítélve igazi vadember lehetett, akinek csak a könyveken, meg anatómiai preparátumokon* jár az esze, amint ez lelkes orvostanhallgatóhoz illik. Vagy Fegya hazudott volna?

II

Nem, Fegya nem hazudott. Lopuhovnak valóban könyveken (hogy milyeneken, majd megtudjuk Marja Alekszejevna életrajzi kutatásaiból!) meg bonctanon járt az esze, enélkül nem lesz professzor egy orvostanhallgatóból, már pedig ő az akart lenni. Amint azonban Lopuhov azokból az adatokból, amelyeket Fegya közölt vele, nem alkothatott helyes képet Verocskáról, következésképpen azokat az adatokat is, amelyeket Fegya a tanítójáról közölt, ki kell egészítenünk, hogy jól megismerjük Lopuhovot.

* Bonctani tanulmányozásra elkészített testrészek.

Ami anyagi helyzetét illeti, Lopuhov azon kisszámú szabad (azaz nem államilag eltartott) orvostanhallgatók közé tartozik, akik nem éheznek és nem fáznak. Hogy az óriási többség hogyan és miből tartja fenn magát, annak csak a jó isten a megmondhatója, halandó emberek számára ez felfoghatatlan. Mivel a mi történetünk nem azokkal foglalkozik, akiknek a betevő falatért is küzdeniök kell, ezért azt az időszakot, amikor Lopuhov is ilyen sanyarú állapotban élt, csak néhány szóval vázoljuk.

Ilyen helyzetben egyébként nem sokáig, legfeljebb három évig sínylődött, vagy még addig sem. Egyetemista koráig bőségben élt. Atyja rjazanyi kispolgár; elég jómódúnak számított, vagyis családja húst nem csupán vasárnap látott az asztalon, sőt teázni is minden este teázhatott. Fiának gimnáziumi taníttatását még győzte valahogy, annál is inkább, mert a fiú már tizenöt éves korától óraadással igyekezett könnyíteni a terheken. A pétervári egyetemi tanulmányok költségeit azonban már nem tudta előteremteni. Lopuhov az első két évben még kapott hazulról évi harmincöt rubelt és majdnem ugyanennyit megkeresett aktamásolással is a viborgi városrészben. Éppen ez volt az az időszak, amikor összébb kellett szorítani a nadrágszíját. Ám ennek is önmaga volt az oka. Már fel is vették ösztöndíjasnak, de valami vitába keveredett, ezért aztán kitették a szűrét és élt, ahogyan éppen tudott.

Harmadéves korában helyzete javulni kezdett: a kerületi rendőrfelügyelő helyettese házitanításra kérte fel, azután egyre több tanítványa akadt, úgyhogy már két esztendeje elég jól ment a sora. Több, mint egy éve együtt lakott egy hasonló sorban élő orvostanhallgató kollégájával, Kirszanovval, méghozzá két szobában. A legjobb barátok voltak. Mindkettőjük korán megismerkedett az élet nehézségeivel. Egyébként is sok hasonlóság volt köztük: ha külön-külön találkozott velük valaki, könnyen hasonló egyéniségű embereknek tarthatta őket; csak ha együtt voltak, tűnt fel, hogy Lopuhov valamivel zárkózottabb, míg barátja élénkebb természetű. Most csak Lopuhovval ismerkedünk meg, Kirszanov sokkal később lép elő. Lopuhovról pedig, ha külön volt Kirszanovtól, csak azt jegyezhetjük meg, amit meg kellene ismételnünk Kirszanovval kapcsolatban. Például Lopuhovnak jelenleg az volt a legfőbb gondja, hogyan fog elhelyezkedni tanulmányai befejeztével, amelytől, akár a barátját, már csak néhány hónap választotta el. A jövőre vonatkozó terveik egyébként egyeztek.

Lopuhov erősen bízott abban, hogy valamelyik pétervári katonai kórháznál, mint kezelőorvos, el tud helyezkedni (ami szerencseszámba ment), azután pedig hamarosan katedrát kap az Orvosi Akadémián. Magánorvosi gyakorlatot nem akart folytatni. Érdekes vonás ez: az utolsó tíz év óta egyre több azoknak a kitűnő medikusoknak a száma, akik tanulmányaik befejeztével nem akarnak magánorvosi rendelőt nyitni — ami pedig egyetlen biztosítéka a kielégítő meg-

élhetésnek — hanem az orvostudomány valamelyik mellékága, fiziológia, vegytan stb. felé fordulnak. Pedig jól tudja mindegyikük, hogy orvosi praxis folytatásával harmincéves korukra jó nevet, öt évre rá jómódot szerezhetnek, negyvenöt éves korukra pedig meg is gazdagodhatnak. Ezek a fiatalok azonban másképp gondolkodnak: az orvostudomány még gyerekcipőben jár, nem is annyira gyógyítani kell tehát, hanem csak elő kell készíteni az anyagot a jövendő orvosok számára, hogy képesek legyenek gyógyítani. Így aztán, a szeretett tudomány kedvéért, amelyet oly rettenetesen szeretnek szidni, de mégis minden képességüket neki szentelik, lemondanak a gazdagságról, sőt a jómódról is, kórházakban kuksolnak, tudományos megfigyeléseket folytatnak, békákat vagdalnak, évente sokszáz hullát boncolnak és vágyaik netovábbja, hogy mielőbb saját vegyészeti laboratóriumuk legyen. Azonban, hogy teljesen nemes hivatásuknak élhetnek-e, otthoni körülményeiktől függ. Ha hozzátartozóik nem szorulnak segítségükre, nem is kezdenek praxist és inkább szűkösen élnek. Ha viszont a családi körülmények szükségessé teszik, folytatnak orvosi gyakorlatot, de módjával: csak igazán betegeket kezelnek és csak olyan betegségeket, amelyek a tudomány mai fejletlen állapota mellett gyógyíthatók; az ilyen betegek viszont nem jövedelmeznek. Két barátunk is a medikusok e csoportjához tartozott. Ebben az évben kellett befejezniök tanulmányaikat, s kijelentették, hogy egyenesen „az orvostudományok doktora" címért tesznek vizsgát (vagy ahogyan az Akadémián mondták, erre pályáznak). Jelenleg doktori értekezésükön dolgoztak, aminek töméntelen béka adta meg az árát. Mindketten az idegrendszer tanulmányozását választották szakmájuknak és jórészt közösen dolgoztak: munkájuk csak annyiban különbözött, hogy az együttes megfigyeléseket mindegyikük más-más szempontból értékelte értekezésében.

Azonban itt az ideje, hogy végül magáról Lopuhovról beszéljünk. Egy időben sokat dorbézolt. Ez akkoriban volt, amikor sokszor teára sem tellett és cipője sem volt mindig. Az ilyen helyzet elősegíti a dorbézolást, nemcsak, mert megvan hozzá a készség, hanem mert lehetősége is adva van. Az ivás elvégre nem kerül annyiba, mint az evés, meg a ruházkodás. Lopuhovot a sanyarú élete miatti elkeseredés tette iszákossá. Most már azonban régóta olyan önmegtartóztató életet folytatott, ami ritkaságszámba megy, s nemcsak az itallal kapcsolatban. Régebben szépszámmal voltak szerelmi kalandjai is. Egyszer belehabarodott egy vendégszereplő táncosnőbe. Már most mit tegyen? Addig töprengett, míg fogta magát és elment a lakására. — „Mi tetszik?" — „Levelet hoztam X. Y. gróftól." A szolga a diákegyenruhás fiatalembert írnokfélének vagy tisztiszolgának vélte. — „Adja ide. Vár választ?" — „A gróf úr meghagyta, hogy várjam meg a választ." Az inas csodálkozva tért vissza. — „Fáradjon be!" — „Á, maga az, aki olyan eszeveszettül tud hogyvoltozni, hogy még az öltö-

zőmbe is behallatszik a hangja! Vallja meg, hányszor vitték be a tiszteletemre elkövetett féktelenségéért a rendőrségre?" — „Kétszer." — „Nem sok. Hát szóval mit akar nálam?" — „Magát látni." — „Nagyszerű, és még?" — „Nem tudom; amit csak akar." — „Hát én tudom, mit akarok: reggelizni akarok. Az asztal terítve, üljön le maga is." Az inas hozott még egy terítéket. A táncosnő sokat nevetett rajta, ő meg saját magán nevetett. Fiatal volt és szemrevaló, buta sem volt, sőt eredeti — miért ne bolondozzanak vele? A táncosnő bolondozott is vele vagy két hétig, aztán kiadta az útját: „Távozzék!" Lopuhov sietett kijelenteni: „Már magam is akartam, de restelltem." — „Szóval, váljunk el barátságban?" Mégegyszer megölelték egymást — és kész. Ez az eset már három éve történt, az utóbbi két évben tartózkodott minden effajta csínytevéstől.

Hallgatótársain meg egy-két professzorán kívül, akik a jövendő tudóst látták benne, csak azokkal a családokkal érintkezett, ahol órákat adott. Ám ezeken a helyeken is kerülte a szorosabb kapcsolatokat. Úgy félt mindenféle bizalmaskodástól, mint a tűztől és kis tanítványain kívül mindenkivel szemben hűvösen és tárgyilagosan viselkedett.

III

Lopuhov tehát belépett a szobába, s meglátta a teázó társaságot az asztalnál, köztük Verocskát is.

— Foglaljon helyet — szólalt meg Marja Alekszejevna. — Matrjona, még egy csészét.

— Ha nekem szánták, hálásan köszönöm, de nem iszom.

— Hagyd, Martjona, nem kell. (Jólnevelt fiatalember!) De miért nem iszik? Velünk ihatott volna.

Lopuhov ránézett Marja Alekszejevnára, aztán mintha szándékosan történne, Verocskára esett pillantása — vagy valóban szándékosan tette? Talán észre is vette, amint a leány kissé vállat vont. „Észrevette, hogy elpirultam" — gondolta Verocska.

— Mégegyszer köszönöm, de én csak otthon iszom teát.

„Mégsem olyan vadember; a belépéskor ügyesen, könnyedén hajolt meg" — gondolta a leány az asztal egyik felén. — „Ha romlott is, de legalább tud még pirulni az anyja miatt" — gondolta a medikus az asztal tulsó végén.

Fegya sietve kiitta a teáját és tanítójával visszavonult a másik szobába. Ennek az estének legfontosabb eredménye csak annyi volt, hogy Marja Alekszejevna a házitanítót rokonszenvesnek találta, mert hiszen a történtek után nyilvánvaló, hogy az óráknak estére való áthelyezése nem hagy nagy nyomot cukortartója tartalmán.

Amikor Lopuhov két nap múlva újból teázás közben toppant be és ismét elhárította a kínálást, Marja Alekszejevna végleg megnyu-

godott. Ezúttal más is ült az asztalnál: egy katonatiszt, akit a háziasszony feltűnő figyelemmel vett körül. „Aha, a vőlegény!"

A vőlegény úgy vélte, egyenruhája és családja méltóságának tartozik azzal, hogy éppen csak tudomást vesz a tanítóról. Amint meglátta, tetőtől talpig végigmérte azzal a hanyag, kínosan lassú tekintettel, amely az előkelő társaságban szokásos. Azonban alighogy elkezdte ezt a mustrálást, máris megérezte, hogy a tanító szintén végigméri őt, sőt mi több, egyenesen a szemébe néz, mégpedig oly makacsul, hogy a vőlegény — további mustrálás helyett — megszólalt: „Nehéz a szakmája, akarom mondani, az orvosi hivatás, *monsieur* Lopuhov"

— Nehéz — hagyta rá Lopuhov és továbbra is merően a szeme közé nézett.

A vőlegény zavarában balkezével egyenruhája felső második és harmadik gombját babrálgatta. Ha már a gombokig jutott a dolog, akkor nincs más mentség, mint minél hamarább kiinni félig telt csészéjét és másikat kérni.

— Ha nem tévedek, az... ezred egyenruháját viseli?

— Igen, az... ezredben szolgálok — felelt Mihail Ivanovics.

— Régóta szolgál?

— Kilenc éve.

— Ugyanennél az ezrednél kezdte a szolgálatát?

— Igen.

— Századparancsnok már, vagy még nem az?

— Nem, még nem vagyok az. (Úgy faggat, mintha küldöncképpen jöttem volna hozzá.)

— Van reménye rá, hogy hamarosan az lesz?

— Még nincs.

— Hm. — A házitanító ezt elegendőnek tartotta, s abbahagyta a „kihallgatást", miután szemét mégegyszer rávillantotta a képzelt küldöncre.

„De hiszen... de hiszen... — gondolta Verocska — no, mire is gondoltam? Megvan! De hiszen úgy viselkedik, ahogy Serge viselkedne, aki annakidején a jólelkű Julie-t kísérte ide. Ki mondja, hogy vadember? De akkor miért mond olyan furcsákat, hogy csak bolondok szeretnek szép lányokat és... no, mit is akartam azzal az és-sel? — Végre rájött. — És miért nem akart hallani semmit sem rólam és miért mondta, hogy ez nem érdekli?"

— Verocska, játszhatnál valamit: Mihail Ivanics és én szívesen hallgatnánk! — szólalt meg Marja Alekszejevna, amikor leánya a második csésze teát is megitta.

— Kérem.

— Nem volna kedve énekelni is, Vera Pavlovna? — tette hozzá Mihail Ivanics behízelgő hangon.

— Kérem.

„Ez a ‚kérem' egészen úgy hangzik, mintha azt mondaná: inkább játszom, csakhogy lerázzalak benneteket" — gondolta a tanító. Meg aztán már itt ül öt perce, s ha nem is néz a lányra, mégis tudja, hogy egyszer sem vetett egy pillantást sem a vőlegényére, azon kívül, hogy most válaszolt neki, de ez a tekintet is csak olyan volt, amilyennel apjára vagy anyjára szokott nézni: hűvös és barátságtalan. Valahogy nem egészen úgy lesz, ahogy Fegya fecsegte. Valószínűleg inkább úgy áll a dolog, hogy ez a leány büszke és hideg természet, be akar kerülni az előkelő társaságba, hogy uralkodjék és ragyogjon. Biztosan nincs ínyére, hogy nem talált jobb kérőre, s bár megveti, mégis hozzámegy, mert nincs más, aki odavezetné, ahová be akar jutni. Különben elég érdekes eset...

— Fegya, idd gyorsabban a teádat — szólt rá az anyja.

— Ne sürgesse, Marja Alekszejevna, ha Vera Pavlovna megengedi, én is szeretném meghallgatni a játékát.

Verocska fogta az első kezeügyébe eső kottát, meg sem nézte, mi az, találomra kinyitotta és gépiesen zongorázni kezdett, hiszen egészen mindegy, akármit játszik, csak minél hamarabb túl legyen rajta. Véletlenségből azonban szép darabot választott, valamelyik jó operából, és lassan belemelegedett a játékba. Mikor befejezte, fel akart kelni.

— Azt ígérte, hogy énekel is, Vera Pavlovna. Ha volna bátorságom hozzá, megkérném, énekeljen valamit a Rigolettóból. (Azon a télen a *„La donna è mobile"** volt a divatos ária.)

— Szívesen. — Elénekelte a „La donne è mobile"-t, aztán felállt és szobájába ment.

„Nem, nem hideg természet, tud érezni is. Érdekes."

— Ugye, milyen szép volt! — fordult Mihail Ivanics a házitanítóhoz; most már mesterkéletlenül és mustrálás nélkül. Nem árt jóba lenni azokkal, akik ilyen fölényesen kezelik az embert; miért ne beszélhetne vele hetykeség nélkül, hogy magára ne haragítsa?

— Szép volt.

— Ért a zenéhez?

— Eléggé.

— Játszik is valamilyen hangszeren?

— Egy kicsit.

Marja Alekszejevnának, aki figyelte beszélgetésüket, szerencsés ötlete támadt.

— Milyen hangszeren játszik, Dmitrij Szergejics? — fordult Lopuhovhoz.

— Zongorán.

— Megkérhetnénk, hogy játsszék valamit?

— Nagyon szívesen.

* „Az asszony ingatag."

Eljátszott valami darabot. Nem játszott, isten tudja, milyen jól, de úgy a maga módján nem is rosszul.

Amikor a lecke végeztével újra bejött, Marja Alekszejevna közölte vele, hogy holnap, leánya születésnapján, egy kis estély lesz náluk, amelyre őt is elvárják.

Érthető: az ilyen estélyeken mindig kevés a gavallér, de nem baj, eljön és megnézi közelebbről ezt a leányt. Van benne vagy körülötte valami, ami érdekes...

— Köszönöm szépen, eljövök.

Marja Alekszejevnának fontosabb célja volt a meghívással, mint Lopuhov gondolta. Marja Alekszejevna örökké sántikált valamiben.

De te kedves olvasó, persze már előre sejted, hogy ezen az estén lesz a kimagyarázkodás, hogy Verocska és Lopuhov egymásba szeretnek. Így is lesz.

IV

Marja Alekszejevna leánya születésnapján nagy estélyt akart adni, de Verocska kérte, hogy ne hívjon vendégeket; az anya mutogatni akarta a vőlegényt, leánya meg épp ezt szerette volna elkerülni. Végül is abban állapodtak meg, hogy egészen szűkkörű estélyt rendeznek, amelyre csak néhány közeli ismerős lesz hivatalos. Pavel Konsztantyinics egy-két kartársa (persze olyanok, akik rangban és állásban felette állanak), a háziasszony két barátnője és három fiatal leány, akik különösen jóba voltak Verocskával.

A vendégeken végigtekintve Lopuhov úgy találta, hogy táncosban nem lesz hiány: minden leány mellett látott egy-egy fiatalembert, vőlegény-jelöltet vagy vőlegényt. Szóval nem azért hívták meg, hogy elég táncos legyen. Akkor miért? Eszébe jutott, hogy közvetlenül azután hívták meg, hogy bemutatta zongoratudását. Ahá, szóval azért invitáltak meg, hogy ne kelljen zongoristát fogadniok. „Hát így vagyunk! — gondolta. — Már megbocsásson, Marja Alekszejevna" — és odalépett a házigazdához.

— Pavel Konsztantyinics, nem rendezhetnénk egy whist-partit? Látja, hogy unatkoznak ott az öregek?

— Mit játszik?

— Mindent.

A játékosok hamar együtt voltak és Lopuhov közéjük ült. A pétervári Orvosi Akadémiát a Viborg-negyedben joggal lehetne a kártyázás klasszikus intézményének nevezni. Nem egyszer megesik, hogy valamelyik diák szobájában egyfolytában harminchat óra hosszat folyik a kártyázás. Ha a forgalomban lévő összegek jóval csekélyebbek is, mint az Angol Klubban, a játékosok ügyessége viszont kétségtelenül itt nagyobb. A maga idejében, vagyis mikor pénztelen volt, Lopuhov is szenvedélyesen kártyázott.

— *Mesdames*, hogy leszünk? Ki fog zongorázni? Mindnyájan sorjában? De akkor csak heten táncolhatnak és a négyesnél hiányozni fog vagy egy táncos, vagy egy táncosnő.

Az első robbernek éppen vége volt, amikor az egyik leány, a legélénkebb, Lopuhov elé libbent.

— *Monsieur* Lopuhov, magának is táncolnia kell.

— Egy feltétellel — válaszolta a medikus, miközben felállt és meghajtotta magát. — Ha magával táncolhatom az első négyest.

— Jaj istenem, az elsőre már elígérkeztem; de a másodikat, ha akarja...

Lopuhov ismét mélyen meghajolt. Két fiatalember felváltva zongorázott. Lopuhov a harmadik négyesre Verocskát kérte fel, aki az elsőt Mihail Ivaniccsal táncolta, míg Lopuhov a másodikat azzal a tűzrőlpattant kislánnyal járta el.

Lopuhov egész este figyelte Verocskát és mindinkább meggyőződött arról, mennyire tévesen tartotta szívtelen teremtésnek, aki rideg számításból, szerelem nélkül megy hozzá ehhez a férfihoz, akit megvet. Most már látta, hogy Verocska fiatal lány, aki él-hal a táncért és szívből tud kacagni. Mert Verocska, szégyenére meg kell mondanunk, egészen mindennapi leány volt, aki szeretett táncolni. Nagy estélytől irtózott, de ez a szűkkörű kis mulatság — maga sem hitte volna — elfelejtette vele bánatát. Ugyan kinek van kedve búsulni ilyen fiatal korban, amikor teste-lelke a játszadozást, a kacagást, a szórakozást szomjazza, hogy legalább kis időre elfelejthesse bánatát. Lopuhov most már rokonszenvezett tanítványa nővérével, bár még sok mindent nem látott tisztán. A leány helyzetének különös volta felkeltette érdeklődését.

— *Monsieur* Lopuhov, nem hittem volna, hogy valaha is táncolni látom — kezdte a beszélgetést Verocska.

— Ugyan, miért nem? Olyan nehéz mesterség a tánc?

— Általában nem, de a maga esetében igen.

— Miért éppen nekem nehéz?

— Mert ismerem a titkukat, a magáét, meg Fegyáét; semmibe veszik a nőket.

— Fegya nem értette meg egészen jól a titkomat: én nem nézem le, csak kerülöm a nőket. És tudja-e, miért? Mert menyasszonyom van, méghozzá nagyon féltékeny; hogy minél jobban kerüljem a nőket, elárulta a nők titkát.

— Magának menyasszonya van?

— Igen.

— Meglepő! Diák — és máris eljegyezte magát! Szép a menyasszonya, szerelmes belé?

— Nagyon szép és nagyon szeretem.

— Szőke vagy barna?

— Ezt nem árulhatom el, ez is titok.

— Ha titok, hát legyen titok. De milyen titkot árult el magának, hogy távoltartsa a nők társaságától?

— Megfigyelte, hogy nem szeretek rossz hangulatban lenni, ezért a nők olyan titkát súgta meg nekem, hogy azóta elromlik a hangulatom, ha nőt látok. Ezért kerülöm a nőket.

— Nem tud nőt látni, anélkül, hogy el ne romoljon a hangulata. Maga aztán igazán nem nagy mestere a bóknak.

— Hát hogy nevezzem másképp? Hiszen sajnálkozni valakin annyi, mint rossz hangulatban lenni.

— Hát olyan szánnivalók vagyunk?

— Maga talán nem nő? Csak ki kell mondanom leghőbb kívánságát és nyomban igazat ad nekem. Hisz ez minden nő közös kívánsága.

— Akkor hát mondja már, árulja el!

— Tudja, hogy hangzik? „Ó, bárcsak férfi volnék!" Még nem találkoztam olyan nővel, akinek ne ez lett volna a leghőbb kívánsága. A beszédet rendszerint nem is kell erre terelni, maguktól is ezt sóhajtják. Ha egy nő rossz hangulatban van, mindjárt így kesereg: de szerencsétlenek is vagyunk, mi, nők! Vagy: könnyű a férfiaknak! Vagy egyenesen így: ó, hogy miért is nem vagyok én férfi!

Verocska elmosolyodott: — Ez igaz, minden nőtől ezt hallja az ember.

— No látja, mennyire szánnivalók a nők! Ha mindegyikük leghőbb vágya teljesülne, akkor bizonyára hamarosan egy nő sem maradna a világon.

— Igen, azt hiszem, így lenne — hagyta rá Verocska.

— Szegény ember sem maradna egyetlen egy sem, ha minden szegénynek teljesülne a leghőbb vágya. Látja hát, milyen szánnivalók a nők! Épp annyira szánnivalók, mint a szegények. Kinek kellemes szegényeket látni? Mondhatom, épp ily kellemetlen nőkre nézt nem, amióta ismerem titkukat. Ezt a titkot az én féltékeny menyasszonyom eljegyzésünk napján árulta el nekem. Addig igen kedveltem a nők társaságát; azóta elment a kedvem, mintha a szél fújta volna el. Menyasszonyom kigyógyított belőle.

— Jólelkű és okos leány a menyasszonya. Mi, nők, bizony szegény, szánandó teremtések vagyunk. De ki is tulajdonképpen a maga menyasszonya? Ne legyen már olyan titokzatos!

— Ez az én titkom, amit Fegya nem fog elárulni magának. Én teljesen méltányolom a szegények kívánságát, hogy szűnjék meg a szegénységük és valamikor ez a vágyuk valóra is válik. Előbb vagy utóbb mégis csak be tudjuk rendezni az életet úgy, hogy nem lesz szegény ember; de...

— Nem lesznek többé szegények? — szakította félbe Verocska. — Érdekes, már én is sokszor gondoltam arra, hogy egyszer eljutunk ide, de hogy hogyan, miképp, azt bizony nem tudom elképzelni. Maga tudja? Akkor mondja meg, hogyan.

— Ezt egyedül nem tudom megmondani, ezt csak menyasszonyom tudná előadni. Nélküle csak annyit mondhatok, hogy ő foglalkozik ezzel a kérdéssel és hogy nincs nála erősebb lény a világon. No, de ne róla beszélgessünk, hanem a nőkről. A szegények kívánságát tehát teljesen jogosnak tartom és menyasszonyom azt egykor valóra is váltja majd; de a nők kívánságát nem helyeselhetem, mert megvalósítása lehetetlen. Megvalósíthatatlan vágyálmokat pedig nem helyeselhetek. Más valamit azonban szeretnék: szeretném, ha a nők megbarátkoznának menyasszonyommal, akinek a nőkre is van gondja, mint minden egyébre is. Ha a nők megbarátkoznak vele, nem lesz miért szánnom őket, hiszen akkor panaszuk: „Ó, miért is nem születtem férfinak!" — megszűnik. Ha megismerkednének a menyasszonyommal, helyzetük nem lenne rosszabb, mint a férfiaké.

— *Monsieur* Lopuhov, még egy négyest, nincs mentség!

— Szíves örömest! — Megszorította a leány kezét, de olyan nyugodtan és komolyan, mintha barátok volnának. — Ez hányadik?

— Az utolsó.

— Helyes.

A négyes alatt Marja Alekszejevna néhányszor elosont mellettük.

Vajjon mit gondolt volna a beszélgetésünkről, ha kihallgatja? Mi, akik az első szótól az utolsóig mindent hallottunk, bevalljuk, hogy egy ilyen beszélgetés négyes közben: nagyon furcsa.

Az utolsó négyesre került sor.

— Eddig csak rólam beszéltünk — kezdte Lopuhov — ez részemről udvariatlanság volt, de most már udvarias leszek és magáról akarok beszélni, Vera Pavlovna. Tudja-e, hogy nekem még lesujtóbb véleményem volt magáról, mint magának énrólam, most azonban... no, de erről később. S mégis, egy kérdésre nem tudok válaszolni magamnak. Feleljen maga erre a kérdésemre. Meglesz hamarosan a lakodalma?

— Soha.

— Gondoltam. Az utóbbi három óra alatt, amióta a kártyaasztaltól felkeltem, magam is erre a következtetésre jutottam. De akkor meg miért tartják a vőlegényének?

— Hogy miért? Az egyik okot nem mondhatom meg, nehezemre esne; a másik az, hogy megsajnáltam, hiszen annyira szeret. Maga szerint persze nyíltan meg kellene mondanom neki, mi a véleményem erről a házasságról. Hát megmondtam neki, de ő csak egyet tud rá felelni: ne beszéljen így, ha nem akar megölni, könyörgöm, hallgasson!

— Ez volna tehát a második ok; az elsőt maga helyett én mondom ki: a maga helyzete a családjában rettenetes.

— Most már úgy-ahogy tűrhető. Most már senki sem gyötör. Várnak és egészen vagy csaknem egészen magamra hagynak.

— No, de ez nem tarthat soká, hátha megint előlről kezdik? S akkor mi lesz?

— Semmi. Már sokat töprengtem rajta és elhatároztam, hogy akkor nem maradok itt tovább. Talán színésznőnek megyek. Hogy irigylem az életüket! Azok függetlenek, érti, függetlenek!

— És a tapsok!

— Az is jólesik, de fő a függetlenség. Azt tehetem, amit akarok, úgy élek, ahogy nekem tetszik, nem tartozom számadással senkinek, és nem szorulok senkire; senkire! Így szeretnék élni!

— Igaza van, az ilyen élet a szép! Megkérem valamire: én majd utánajárok, mi a teendő ebben az esetben, kihez kell fordulni és így tovább, megengedi?

— Hálás leszek — és megszorította a fiatalember kezét. — Tegye meg minél előbb, úgy szeretnék kimenekülni ebből az elviselhetetlen, lealázó helyzetből! Az előbb azt mondtam: nyugodt vagyok, helyzetem most már tűrhetőbb. Valójában így van-e? Azt hiszi, nem látom, hogy vélekedik rólam itt mindenki. Nagyon jól tudom, mit gondolnak rólam mai vendégeink: nézd a ravaszát, hogy szövi a hálót! Gazdag akar lenni, szeretne bejutni az előkelő társaságba, ragyogni akar, papucs alatt fogja a férjét tartani, ujja körül akarja forgatni, meg fogja csalni. Talán nem tudom, hogy mind így gondolkoznak rólam? Nem bírok és nem is akarok tovább így élni! — Egyszerre elgondolkodott. — Ne nevessen ki azért, amit mondok: én mégis szánom azt az embert, hiszen annyira szeret!

— Szereti? Hát úgy néz ő magára, mint én? Olyan-e az ő tekintete?

— A maga nézése nyílt, őszinte; a maga nézése nem bántó.

— Látja, Vera Pavlovna, ez az... No, de mindegy; ő így néz magára?

Verocska elpirult és nem felelt.

— Hát akkor nem is szereti magát; ez nem szerelem, Vera Pavlovna.

— De... — Verocska megakadt és nem tudta folytatni.

— Azt akarja mondani: mi ez, ha nem szerelem? Hagyjuk! De hogy ez nem szerelem, azt mindjárt maga is el fogja ismerni. Kit szeret a legjobban, úgy értem, hogy rokonai, barátnői közül?

— Különösebben, azt hiszem, senkit. De várjon csak, multkoriban egy igen különös nővel ismerkedtem meg. Csepülte önmagát, sőt megtiltotta, hogy továbbra is fenntartsuk az ismeretséget. Egy furcsa ügy kapcsán ismerkedtünk össze, és ekkor szigorúan meghagyta, hogy csak abban az esetben forduljak hozzá, ha már nem látnék más megoldást, csak a halált, különben semmi szín alatt. Ezt a nőt nagyon megszerettem.

— Kívánja ettől a nőtől, hogy tegyen magáért valamit, ami neki kellemetlenséget vagy bajt szerezhet?

Verocska elmosolyodott.

— Hogy is lehetne ilyesmit kívánni?

— Képzelje csak el: valamire igen-igen nagy szüksége lenne, és maga kérné tőle, amit csak ő tehet meg, és az a nő azt mondaná: megtehetem, de kínos lesz nekem — akkor is ragaszkodna a kéréséhez?

— Nem, inkább meghalnék.

— Látja, ezzel meg is mondta, hogy mi a szeretet: egyszerűen érzés, de nem szenvedély. Mi tehát a szenvedély, a szerelem? Miben különbözik a szenvedély az egyszerű érzéstől? Erejével. Ha tehát már az egyszerű, gyenge érzés, a szerelmi szenvedélyhez képest oly gyenge érzés is olyan kijelentésre tudja késztetni, hogy: inkább meghalok, semhogy szenvedésének oka legyek, akkor mit mondatna magával a szenvedély, amely ezerszer erősebb nála? Azt, hogy inkább meghalok, semhogy azt kívánjam, nemhogy kérjem, hanem egyáltalán megengedjem, hogy az az ember mást tegyen értem, mint ami neki magának is kellemes; inkább meghalok, de nem engedhetem meg, hogy áldozatot hozzon, hogy miattam magát valamire kényszerítse, vagy valamiben korlátozza. Az ilyen szenvedély, amely így beszél — ez a szerelem! Ha pedig nem ilyen, akkor az lehet ugyan szenvedély, de nem szerelem. No, de most már megyek. Mindent megmondtam, Vera Pavlovna.

Verocska kezet szorított vele.

— Viszontlátásra! De miért nem gratulál? Hiszen ma születésnapom van.

Lopuhov ránézett:

— Talán... talán! Ha nem csalódik bennem, jó lesz nekem.

V

„Ilyen gyorsan, ilyen váratlanul — tűnődött Verocska, amikor az estély után visszavonult szobájába. — Először beszélünk egymással, s máris milyen bizalmasan! Előtte félórával még alig ismertük egymást és egy óra múlva ennyire közel kerültünk egymáshoz! Milyen különös!"

Nem, Verocska, nincs ebben semmi különös. Az olyan embereknek, mint Lopuhov, mágikus erejű a szavuk, s minden elkeseredett és sebzett lelkű lányt magukhoz vonzanak. Szavaikat menyasszonyuk sugallja. Az azonban igazán különös — persze, nem neked, s nem nekem — hogy olyan nyugodt vagy. Az emberek úgy tudják, hogy a szerelem nyugtalanná tesz, de te olyan édesdeden fogsz aludni, mint a kis gyermek. Nyomasztó álmok nem fognak üldözni, legfeljebb vidám, gondtalan gyermekjátékról, zálogosdiról, táncról fogsz álmodni. Ezt persze mások furcsálják, de te nem tudod, hogy furcsa; én azonban tudom, hogy nem furcsa. Az izgatottság és nyugtalanság nem lényege a szerelemnek; a szerelem — derűs és gondtalan.

„Különös — gondolta Verocska — mindazt, amit a nőkről, a szegényekről, meg arról mondott, hogyan kell szeretni, már én is végiggondoltam, én is éreztem, de honnan is vettem tulajdonképpen? A könyvekből, amelyeket olvastam? Nem, hisz azok kételkedve, sőt feltételesen beszélnek ezekről az eszmékről, mintha rendkívüliek és megvalósíthatatlanok, mintha szép, de soha valóra nem váló álmok volnának csupán. Nekem meg olyan egyszerűnek, mindennél egyszerűbbnek tűntek, olyan természetesnek, mintha okvetlenül meg kellene valósulniuk. Én meg milyen kitűnőnek tartottam ezeket a könyveket. Itt van például Georges Sand, aki olyan jólelkű, olyan tisztességes szándékú írónő s nála mindez álom csupán! Vagy itt vannak a mi íróink — de nem, hiszen azok nem foglalkoznak ilyesmivel. Vagy Dickens — az beszél ugyan ezekről a dolgokról, de nemigen hisz megvalósulásukban; csak szeretné, ha így lenne, mert jóérzésű ember, de tudja hogy lehetetlen. Hát nem tudják, hogy enélkül már lehetetlen az élet, hogy ezt valóban így kell tennünk, s feltétlenül úgy is fog történni, hogy többé egyáltalán ne legyen szegény, s ne legyen boldogtalan ember a világon? Dehát ezekről a kérdésekről nem beszélnek? Nem, csak szánakoznak, de azt hiszik, hogy ez mindig így marad, mint ahogy most van, legfeljebb valamicskével jobban. De amire én gondoltam, arról nem beszélnek. Ha beszélnek róla, már megbizonyosodtam volna, hogy okos és jó emberek is úgy gondolkoznak, mint én. Mostanáig azonban azt hittem, hogy csak én, az együgyű lány gondolkozom így, és hogy rajtam kívül senki más, mivel komolyan senki sem hisz benne. Ő meg azt állítja: az ő menyasszonya mindazoknak, akik szeretik, kijelentette, hogy minden úgy lesz, ahogyan én elképzeltem magamnak és olyan világosan beszélt, hogy ma már minden barátja azon fáradozik, hogy mindez minél előbb valóra váljék. Milyen okos menyasszonya van! Ugyan ki lehet? Meg kell tudnom és meg is fogom tudni. De szép is lesz az élet, ha nem lesznek szegények, ha senkit kényszeríteni nem fognak, ha mindenki vidám és boldog lesz..."

Verocska ezzel álomba merült, s oly mélyen aludt, hogy álmot sem látott.

Nem, Verocska, nem különös, hogy ezen gondolkodtál, s a nemes úgy szíveden fekszik, noha egyszerű leány vagy csupán és hírből sem hallottál azokról az emberekről, akik tanítják és bizonyítják, hogy ennek így kell lennie, így is lesz, mert nem is lehet másképp; nem különös, hogy megértetted és szívedbe zártad ezeket az eszméket, amelyeket könyveid nem tudtak világosan eléd vetíteni. A te könyveidet olyanok írták, akik ezekkel az eszmékkel akkor ismerkedtek meg, amikor azok még megfogamzóban voltak és csodálatos, kecsegtető ábrándoknál alig voltak egyebek. Most már azonban, Verocska, ezek az eszmék világosan láthatók az életben, most már vannak más könyvek is, amelyeket más emberek írtak; akik úgy találják, hogy ezek az esz-

mék jók és nincs bennük semmi csodálkoznivaló. Ma már, Verocska, ezek az eszmék úgy szállonganak a levegőben, mint virágillat a mezők felett, amikor eljön a virágzás ideje, és mindenhová eljutnak. Még részeg anyád szájából is hallottad, amikor bizonygatta, hogy élni kell és másképp nem lehet, mint csalással és lopással. A te gondolataidat akarta cáfolni s csak továbbfejlesztette őket. Hallottad ezeket a gondolatokat a feslett életű francia nőtől is, aki kedvesét úgy hurcolja magával mindenfelé, mint a cselédjét, azt teszi vele, amit akar, mégis éreznie kell, hogy nincs saját akarata, hogy csupán kényszerűség minden napja, hogy — nagyon nehéz az élete. Látszólag pedig nem lenne oka panaszra, hiszen Serge jó és figyelmes hozzá; és mégis egyre így kesereg: „És még nekem, züllött nőnek is undorítók az ilyen viszonyok." Ma már, Verocska, nem nehéz a tiedhez hasonló gondolatokkal foglalkozni, bár még mindig sokan vannak, akik nem fogadják be őket szívükbe. Te szívedbe fogadtad őket — ez nagyon szép, de egyáltalán nem különös. Miért volna különös, hogy szabad és boldog akarsz lenni? Hiszen ez a kívánság nem fejtörő felfedezés, vagy isten tudja, miféle nagy hőstett.

Inkább az a különös, Verocska, hogy vannak emberek, akiknek nincs ilyen kívánságuk, akiknek egészen másmilyen vágyaik vannak. Ezek valóban furcsálhatják, hogy ilyen gondolatokkal térsz nyugovóra szerelmed első napjának estéjén; furcsálhatják, hogy gondolataid önmagadról, barátaidról, szerelmedről visszasiklanak ahhoz a gondolathoz, hogy minden embernek boldognak kell lennie és mielőbb ennek megvalósításán kell munkálkodnunk. Te nem tudod, hogy ez különös-e, én viszont tudom, hogy nem az, sőt, hogy egyszerű és természetes — hogy emberi, egyszerű emberi jelenség. „Örülök és boldog vagyok" — ez azt jelenti: „Szeretném, ha mindenki örülne és boldog lenne." Tisztán emberileg, Verocska, ez a két gondolat egy és ugyanaz. Te jó és eszes leány vagy, de ne haragudj, nem látok benned semmi csodálnivalót; talán a fele azoknak a leányoknak, akiket ismertem, vagy ismerek, vagy akár több, mint a fele — nem számoltam meg, de nem is számolhattam volna meg, annyian vannak — éppen olyan jó, mint te és vannak — bocsáss meg — nálad is különbek.

Lopuhov szemében csodálatos leány vagy, ez így van. De, hogy ilyennek lát, abban nincs semmi rendkívüli — hiszen beléd szeretett. Abban sincs semmi szokatlan, hogy szeret: te olyan leány vagy, akit lehet szeretni. Mivel pedig szeret, csakis ilyennek láthat.

Az első négyes közben Marja Alekszejevna többször is elsuhant lánya és a házitanító mellett, a másodiknál már nem lehetett a közelükben, mert háziasszonyi tiszte a vacsorára való hideg ételek készítéséhez szólította. Mikor ezzel végzett, a házitanító után kérdezősködött, de Lopuhov már nem volt sehol.

Két nap múlva medikusunk újra tanítani jött. Az asztalra tették a szamovárt. A leckeadás órája mindig az esti teázás idejére esett. Fegyát eddig Matrjona hívta teához, most maga Marja Alekszejevna ment át abba a szobába, ahol a tanító foglalkozott Fegyával. Lopuhov addig ott akart maradni, hiszen úgysem iszik teát és ezalatt átnézheti Fegya füzeteit; Marja Alekszejevna azonban kérte, jöjjön át hozzájuk ő is, beszélni szeretne vele. Átment tehát és helyet foglalt a teázóasztalnál.

Marja Alekszejevna behatóan érdeklődött fiacskája képességei felől, tanácsát kérte, melyik gimnáziumba járassa, nem volna-e jobb a fiút internátusba helyezni — ezek a kérdések végeredményben természetesek voltak, csak egy kissé még koraiak. Közben addig és oly szívesen kínálgatta a tanítót, míg az végül is eddigi elvét feladva, elfogadott egy csésze teát. Verocska jóideig nem mutatkozott. Végre mégis bejött. Úgy üdvözölték egymást, mintha mi sem történt volna köztük. Marja Alekszejevna folytatta a beszélgetést Fegyával kapcsolatban, majd minden átmenet nélkül a tanító személyére terelte a szót: ki és mi ő, kik a rokonai, van-e vagyonuk, hogyan él és mik a tervei a jövőre vonatkozólag. A tanító szűkszavúan és határozatlanul felelgetett: rokonai vidéken élnek, nem gazdagok; óraadásból tartja fenn magát és Péterváron marad orvosnak. Marja Alekszejevna látva, hogy így semmire sem megy, leplezetlenül fogott célja eléréséhez.

— Azt mondja, hogy itt marad doktornak; az itteni orvosok, hál' istennek, elég jól élnek. Még nem gondolt családalapításra, vagy már van is tán jövendőbelije?

Mi ez? A tanító egészen megfeledkezett képzeletbeli menyasszonyáról és már mondani is akarta, hogy még nincs, de átvillant az agyán, hogy az anya azon az estélyen alkalmasint hallgatózott. Az eset kezdte mulattatni. Micsoda ostobaságot gondolt ki? Amikor ahhoz az allegóriához folyamodott, nem sejtette, milyen következményekkel járhat. Sokan azt mondják: a propaganda káros hatású — itt a példa, milyen hatással volt a propaganda Verocskára, akinek a szíve tiszta és nincs benne ártó szándék; nos, ha az asszony hallgatózott és ezt hallotta is, mit jelent az? „Igen — mondta határozottan — már választottam."

— Már a kézfogó is megvolt vagy még nem? — „Meg hát." — „Szabályosan eljegyezte, vagy csak egymás között beszélgettek róla?" — „Szabályosan eljegyeztem."

Szegény Marja Alekszejevna! Csakugyan hallott ilyen mondatfoszlányokat, mint: „a menyasszonyom", a „menyasszonya", „nagyon szeretem", „nagyon szép" — és megnyugodott, hogy a házitanító nem fog udvarolni leányának. A második négyes alatt már egészen nyugodtan foglalkozhatott a vacsoragondokkal. Mivel azonban ennek a megnyugtató felfedezésnek a részleteit is szerette volna tudni, tovább folytatta a faggatást. Az olyan beszélgetés, amely megnyugtat, mindig kellemes, ezenkívül érdekes is, minden szava érdekes. A tanító továbbra is kielégítő, bár szokása szerint szűkszavú feleleteket adogatott. „Szép menyasszonya van?" — „Rendkívül szép." — „Kap hozományt?" — „Egyelőre nem, de gazdag örökségre van kilátás." — „Gazdag örökségre?" — „Nagyon gazdagra." — „Milyen nagyra?" — „Nagyon nagyra." — „Százezerre?" — „Sokkal többre." — „Mégis mennyire?" — „Nincs értelme erről beszélni, elég az, hogy igen sok lesz." — „Készpénzben?" — „Abban is." — „Talán földekben is?" — „Földekben is." — „Hamarosan?" — „Rövidesen." — „Nagyon helyesen teszi, Dmitrij Szergejics, ha elveszi, mielőtt örökölne, utána a lánynak úgysem lenne nyugta a sok kérőtől." — „Tökéletesen igaz." — „Hogy is küldhetett isten ilyen szerencsét, hogy nem előzte meg senki?" — „Mert még aligha tudják, hogy örökölni fog." — „És maga megtudta?" — „Igen." — „Hogy tudta meg?" — „Csak megtudtam és valóban úgy is volt." — „Valóban úgy is volt?" — „Hogyne, én magam vizsgáltam meg az okmányokat." — „Az okmányokat?" — „Azokat biz' én! Első dolgom volt." — „Első dolga volt?" — „Akinek esze van, okmányok nélkül egy lépést sem tesz." — „Igaza van, Dmitrij Szergejics, egy lépést se okmányok nélkül. Micsoda szerencse! Biztosan azért van, mert a szülei imádkoztak magáért!" — „Minden bizonnyal."

A házitanító már az első estén, amikor először hárította el a teát, megnyerte Marja Alekszejevna tetszését, hiszen viselkedéséből azt lehetett következtetni, hogy szolíd és elveihez ragaszkodó férfi. Igaz ugyan, hogy szűken méri a szót — annál jobb, legalább nem szélkakas-természet. De amit beszél, az értelmes és átgondolt, főleg, ha pénzről van szó. Az estély óta teljesen meggyőződött arról, hogy jól járt vele, hiszen nagyon komoly akadálya van annak, hogy ahol órákat ad, ott csapja a szelet a lányoknak. Ilyen alapos akadály nem minden fiatalembernél van, ezért minden oka megvolt, hogy elégedett legyen fiacskája tanítójával. Milyen szolíd ember! Még csak nem is kérkedett gazdag menyasszonyával, szinte harapófogóval kellett kivenni belőle minden szót. S micsoda szimatja van! Addig pályázott gazdag menyasszonyra, míg valóban rá nem akadt egyre. Ez a Lopuhov valóban ügyes ember. És mindjárt az okmányokon kezdte. Azt mondja, okmányok nélkül egy lépést sem tesz, akinek esze van. Ritka alapos fiatalember!

Verocska eleinte alig tudta palástolni mosolyát. Ám csakhamar úgy érezte — hogy is érezhette így? — hogy Lopuhov, bár Marja

Alekszejevnának válaszolgat, mégsem azzal, hanem övele beszélget és mialatt anyját csupán bolonddá teszi, neki az igazat, csakis az igazat mondja.

Így volt-e, nem-e, ki tudná megmondani? A fiatalember azonban tudta, később pedig Verocska is megtudta. Nekünk nem kell tudnunk, minket úgyis csak a tények érdekelnek. Ezek szerint Verocska eleinte mosolyogva hallgatta Lopuhovot, aztán komolyan kezdte hinni, hogy az nem is anyjával, hanem tulajdonképpen vele beszél és nem tréfálkozik, hanem komolyan mondja, amit mond. Marja Alekszejevna viszont készpénznek vette, amit hallott és odafordult leányához: „Verocska, édes, úgy teszel, mintha kettőig sem tudnál számolni. Dmitrij Szergejics már nem idegen nálunk. Énekelj valamit és kérd meg Dmitrij Szergejicset, hogy kísérjen." E szavak értelme pedig ez volt: „Igen nagyrabecsüljük és szeretnénk, ha otthon érezné magát nálunk, Dmitrij Szergejics. Te meg, Verocska, ne légy olyan zárkózott Dmitrij Szergejicsel szemben, én majd megnyugtatom a vőlegényedet, hogy a házitanítónak már van menyasszonya és akkor Mihail Ivanics nem fog féltékenykedni." Szavainak ez az értelme azonban csak Verocskának és Dmitrij Szergejicsnek szólt, a fiatalembert már gondolatban sem nevezte többé tanítónak, hanem Dmitrij Szergejicsnek; szavainak legtermészetesebb és legigazibb értelmét azonban csak ő tudta. „Meg kell nyernünk magunknak, a vele való ismeretség még hasznunkra lehet, ha majd meggazdagszik a kópé." Legbelül pedig így okoskodott: „Ha már megnyertük magunknak, értésére adom, hogy nem vagyunk valami jómódúak és bizony megérzi a zsebünk, hogy minden óráért egy ezüstrubelt kell fizetnünk." Lám, hány értelme volt Marja Alekszejevna egy mondatának is! Dmitrij Szergejics azt válaszolta, hogy a lecke végeztével szívesen kíséri zongorán Vera Pavlovnát.

VII

Amilyen sokértelműek voltak Marja Alekszejevna szavai, nagy volt az eredményük is. Ami szavainak azt az értelmét illeti, ami neki magának volt fontos, vagyis az óradíjon való megtakarítást, Marja Alekszejevna nagyobb sikert ért el, mint ő maga remélte. Amikor néhány nap múlva arra kezdett célozgatni, hogy eléggé szűkösen élnek, Dmitrij Szergejics hosszan és makacsul alkudozott a díjazás miatt. Sokáig kitartott hetvenöt kopejka mellett és maga Marja Alekszejevna sem remélte, hogy lejjebb nyomhatja a leckeóra díját. Ekkor a tanító egészen váratlanul lement hatvan kopejkára óránként! Nyilvánvaló, hogy szavainak ez az értelme — a reménység, hogy lejjebb szoríthatja az óradíjat — ellene mondott annak a véleménynek, amit ő maga alkotott Dmitrij Szergejicsről (nem Lopuhovról, hanem Dmitrij Szergejicsről), akit álnok és agyafúrt embernek tartott; mi az ördög-

nek is tenne engedményt ez a pénzsóvár ember az ő szegénységük miatt? Ha pedig mégis enged, akkor tulajdonképpen csalódnia kellett volna benne, hiszen akkor könnyelmű ember, következésképpen veszedelmes is. Marja Alekszejevna minden más esetben így is ítélt volna. Dehát az ember már olyan, hogy saját ügyében nehezen tud általános érvényű szabályok szerint ítélni. Szeret kivételt tenni a maga javára. Ha Ivanov kollégiumi titkár biztosítja Ivan Ivanovics kollégiumi tanácsost,* hogy testestől-lelkestől a híve, akkor bár Ivan Ivanics saját tapasztalatból tudja, hogy ilyen odaadást nem lehet várni senkitől és ezt annál is inkább tudja, mert éppen Ivanov volt az, aki tulajdon atyját tekintélyes összegért ötször is eladta, amivel őt magát is túlszárnyalta, akinek csak háromszor sikerült apját eladnia, de Ivan Ivanics mégis elhiszi, hogy Ivanov valóban odaadó híve, illetve nem hiszi, de jóindulattal van iránta és szívesen engedi elámítani magát általa — vagyis hisz neki, jóllehet nem hisz. Mit szóljunk az emberi szívnek ehhez a rossz és kártékony tulajdonságához? Sajnos, Marja Alekszejevna sem volt ment ettől a gyarlóságtól, amelynek majd minden önző, ravasz és hitvány ember rabja lesz. Ettől talán csak kétfajta szélsőséges erkölcsi értékű ember tud megszabadulni. Először, ha valaki már emberfölöttien nagy gazember és a betyárság művészetében nyolcadik világcsodának számít, mint például a janinai Ali pasa, a szíriai Dzsezzar pasa, az egyiptomi Mehemed Ali, akik európai diplomatákat, sőt (Dzsezzar) magát a Nagy Napoleont is lóvátették, mint a gyereket; másodszor, ha a gazság olyan szilárd vértet képez az emberen, amelyen keresztül nem lehet emberi gyengéihez férni: sem nagyravágyásához, sem hatalomimádatához, sem önteltségéhez, sem egyéb gyengéihez. A gazságnak ilyen hőse azonban elég ritka, különösen Európában, ahol a betyárkodás művészetét különféle emberi gyarlóságok gyengítik. Ezért, ha valaki egy ravasz rókát mutat azzal, hogy azt senki sem tudja rászedni, nyugodtan fogadj tíz rubelbe egy ellenében, hogy rá tudod szedni, ha akarod, jóllehet magad nem is vagy gazember. Sőt bátran tehetsz száz rubelt egy ellenében, hogy valamilyen módon önmagát fogja becsapni: mert hiszen az ilyen agyafúrt fráterekre az a legáltalánosabb jellemvonásuk, hogy valamilyen módon saját magukat teszik bolonddá. Lajos Fülöp és Metternich kitűnően értettek ehhez a mesterséghez, mégis milyen szépen saját orruknál fogva kivezették magukat Párizsból és Bécsből oda, ahol fű sem termett számukra. Hát még Napoleon, milyen furfangos volt! Sokkal ravaszabb, mint a másik kettő együttvéve! Napoleonnak agyafúrtsága mellett még zseniális esze is volt — mégis mesterien vezette magát saját orránál fogva Elba szigetére. Ezt azonban nagyon is közelinek találta, még messzebbre pályázott, ami sikerült is, olyannyira sikerült, hogy saját orránál fogva egészen Szent Ilona szi-

* A kollégiumi tanácsos VI. rangosztályú, míg a kollégiumi titkár X. (alacsonyabb) rangosztályú állami tisztviselő volt abban az időben.

getéig vonszolta magát! Pedig nehéz feladat volt, szinte lehetetlen! Azonban okosságával és erélyével minden akadályt leküzdött, csakhogy Szent Ilona szigetére juthasson. Olvassuk csak el Charras „Az 1815-ös hadjárat története" című művét; egyenesen megható, hogy Napoleon mennyi igyekezettel és mennyi művészettel vezette magát saját orránál fogva. Sajnos Marja Alekszejevna sem volt ment ettől a káros hajlamtól.

Nem sok olyan ember akad, akit a félrevezetéstől páncélként megvéd utolérhetetlen csalni-tudása, de annál több olyan, akinek egyszerű becsületessége tesz e tekintetben jó szolgálatot. Az összes Vidocq-ok és Vanek Kainok tanúbizonysága szerint nincs nehezebb, mint becsapni egy becsületes, egyenes jellemű embert, akinek csak némi ítélőképessége és élettapasztalata van. Józan gondolkodású, becsületes embert nem lehet rászedni. Ugyanakkor, ha tömegben vannak, könnyen becsaphatók. Ezeket egyenként egy szélhámos sem tudná orránál fogva vezetni, ám mihelyt sokan vannak, orruk mindenkor készen áll, hogy annál fogva vezessék. A szélhámosok viszont egyenként nehezen tudják megvédeni az orrukat, de ha összefognak, minden orruk ellen tervezett merényletnek elejét tudják venni. Ebben rejlik a világtörténelem egész titka.

De hagyjuk a világtörténelmet, térjünk vissza a szorosan vett tárgyra.

Marja Alekszejevna szavainak első eredménye az volt, hogy Fegya olcsóbban kapta az órákat. A másik eredmény abban állt, hogy a tanító (illetve most már nem házitanító, hanem Dmitrij Szergejics) jóvoltából bekövetkezett díjmérséklés Marja Alekszejevnát még jobban megerősítette a róla alkotott jó véleményében. Még azt is hinni kezdte, hogy Dmitrij Szergejics beszédeinek eredményeképpen Verocska hajlandó lesz hozzámenni Mihail Ivanicshoz. Ilyen ragyogó eszmét Marja Alekszejevna maga nem talált volna ki, ha a véletlen nem szolgáltat olyan döntő bizonyítékot, hogy lehetetlen volt észre nem vennie, milyen előnyös Dmitrij Szergejics befolyása Verocskára. Hogyan jött rá erre a bizonyítékra, rögtön meglátjuk.

Szavainak harmadik eredménye az volt, hogy helyeslésével és bátoritására Verocska és Dmitrij Szergejics mostantól fogva elég sok időt töltött együtt. A lecke befejeztével Lopuhov rendszeresen ottmaradt még két-három órára Rozalszkijéknál. Kártyázgatott a szülőkkel meg a vőlegénnyel, csevegett velük, zongorán kísérte Verocska énekét, vagy hallgatta Verocska játékát. Néha beszélgetett is vele, ilyenkor az anya nem zavarta, ferde szemmel sem nézte, de persze felügyelet nélkül sem hagyta őket.

Egyedül tehát sohasem maradhattak, mert az anya szerint, bár Dmitrij Szergejics igen szolíd fiatalember, de nem hiába mondja a közmondás: alkalom szüli a tolvajt. És, hogy Dmitrij Szergejics nagy csibész — nem megrovó, hanem dicsérő értelemben — az nem két-

séges, másképp eszébe sem jutna ezzel a fiatalemberrel jó viszonyba kerülni. Tán érdemes ismeretséget kötni bolondokkal? Hogyne, azokkal is érdemes, ha hasznát látjuk. Dmitrij Szergejicsnek még semmije sincs, tehát csak azért érdemes barátkozni vele, mert kiváló tulajdonságai vannak, például esze van, alapos, számító és ügyesen intézi ügyeit. S ha már a közönséges ember is, az ördög tudja, mit forgat fejében, egy ilyen okos ember még százszor inkább. Éppen ezért gondosan figyelnie kell Dmitrij Szergejicset. Marja Alekszejevna figyelte is lankadatlanul, s még inkább meggyőződött Dmitrij Szergejics jellemességéről. Például miről ismerni fel, hogy egy fiatalembernek szerelmen jár az esze? Arról, hogy szeret a fűző alá nézegetni. Verocska zongorázik, Dmitrij Szergejics mellette áll és hallgatja; Marja Alekszejevna feszülten figyeli, nem sandít-e Verocska fűzője alá, nem bizony, annak esze ágában sincs ilyesmi. Máskor meg nem is néz Verocskára, pillantása a semmibe réved, ha aztán egyszer-egyszer ránéz, olyan hideg, olyan közönyös a tekintete, hogy rögtön látni: csak figyelmességből néz reá, de a menyasszonya hozományára gondol, szemében nem lobog a tűz, mint Mihail Ivanicsban. Hát még miről ismerni fel a szerelmet? A szerelmes szavakról, de szerelmes szavakat nem hallani, egyáltalában elég ritkán beszélgetnek egymással, Dmitrij Szergejics rendszerint Marja Alekszejevnával társalog. Vagy egy másik példa: Verocska időnként könyveket kapott tőle. Egyszer Verocska valamelyik barátnőjénél volt, Mihail Ivanics pedig ott üldögélt náluk. Marja Alekszejevna odavitte hozzá a könyveket.

— Mihail Ivanics, nézze csak meg ezeket a könyveket. A franciának a címét valahogy kiveszem: „A szalon"; szóval valami illemtan, de a németet nem értem.

— Nem, Marja Alekszejevna, ez nem „A szalon", destinée:* sorsot jelent.

— Miféle sorsot? Regénynek a címe ez, vagy valami álmoskönyvé, álomfejtőé?

— Mindjárt meglátjuk, kiderül a könyvből. — Lapozni kezdte a könyvet. — Sok szó esik benne szériákról, Marja Alekszejevna, úgy látszik, tudományos könyv.

— Szériákról? Hm! Szóval, hogy hogyan kell forgatni a pénzt.

— Igen, erről szól az egész, Marja Alekszejevna.

— Hát a német könyv?

Mihail Ivanics lassan betűzgette: „A vallásról", írta: Ludwig.** — Tizennegyedik Lajos, igen, Marja Alekszejevna, XIV. Lajos írta.

* „La destinée sociale" („A társadalom sorsa", 1831): Victor Considérant (1808—1893) könyve. Ebben a szerző felveti a termelés leghelyesebb megszervezésének kérdését, amely megszüntethetné a tőke és a munka közt fennálló ellentétet. A kérdésre Fourier utópisztikus szocializmusa értelmében felel.

** „Vorlesung über das Wesen der Religion" (1851): Ludwig Feuerbach könyve; a szerző nevét Csernisevszkij a cári cenzúra miatt nem írhatta ki.

Ez egy francia király volt, annak az atyja, akinek a trónján a mostani Napoleon ül.

— Szóval vallásos tárgyú könyv?

— Igen, Marja Alekszejevna, vallásos tárgyú könyv.

— Ennek örülök, Mihail Ivanics. Én ugyan Dmitrij Szergejicset nagyon szolíd fiatalembernek tartom, de azért sosem árt az elővigyázatosság.

— Én nem hiszem, hogy rosszban sántikál, de azért igen hálás vagyok az elővigyázatosságért, Marja Alekszejevna.

— Nem is lehet másképp, résen kell lenni, Mihail Ivanics. Nekem, mint anyának az a kötelességem, hogy a lányom tisztaságát megóvjam; persze Verocskáért e tekintetben tűzbe tenném a kezem. De tudja, mit gondolok, Mihail Ivanics? Milyen hiten is volt az a francia király?

— Természetesen katolikus volt.

— Esetleg nem azért írta ezt a könyvet, hogy a pápista vallást népszerűsítse?

— Nem igen hiszem, Marja Alekszejevna. Még ha egy katolikus érsek írta volna, az talán még csak próbálna térítgetni a pápista hitre, de egy király nem foglalkozik ilyesmivel. Mint bölcs uralkodó és politikus, legfeljebb igazi tiszteletre akarja inteni alattvalóit.

Mi kell még egyéb? Marja Alekszejevna meg volt győződve arról, hogy Mihail Ivanics, szűkreszabott észbeli képességei ellenére is, jól ítélte meg a helyzetet; ő azonban most már teljesen tisztázni akarta ezt az ügyet. Két-három nap múlva, amikor Lopuhovval és leánya vőlegényével preferánszot játszott, hirtelen az előbbihez fordult:

— Dmitrij Szergejics, szeretnék magától kérdezni valamit. Tud-e arról, hogy az utolsó francia király atyja, azé, akinek a trónján ma Napoleon ül, elrendelte, hogy mindenkinek pápista hitre kell térnie?

— Nem, nem rendelte el, Marja Alekszejevna.

— Jó hit az a pápista hit?

— Nem jó. De én káró hetest játszok.

— Csak kíváncsiságból kérdeztem. Tudatlan asszony vagyok, de az ilyesmi nagyon érdekel. Hallja, Dmitrij Szergejics, maga sokat forgatta az ördög bibliáját!

— Hogy is lehetne másképp? Az Akadémián tanítanak rá, Marja Alekszejevna. Az nem lehet, hogy egy medikus ne tudjon kártyázni.

Lopuhov előtt egyébként még ma is rejtély, miért érdekelte Marja Alekszejevnát, elrendelte-e Égalité Fülöp, hogy mindenkinek pápista hitre kell térnie.

Mindezek után Marja Alekszejevna nyugodt lelkiismerettel felhagyhatott volna a fiatalok fárasztó szemmeltartásával. Ez a fiatalember nem sandított a fűző alá, tekintete inkább közönyt árult el, vallásos könyveket adott olvasni leányának — ez csak elég megnyugtató bizonyíték? Marja Alekszejevnának azonban még ez sem volt

elég. Barátunkat szándékosan is próbára akarta tenni, mintha ő is megtanulta volna a logikát, amelyet én is könyv nélkül tudtam, s amely ezt mondja: „az önmaguktól végbemenő jelenségek megfigyelését átgondolt terv szerint végrehajtott kísérletekkel kell ellenőriznünk, hogy mélyen behatolhassunk az ilyen kapcsolatok titkaiba", mintha csak Saxo Grammaticust olvasta volna, amely elmeséli, hogyan tették próbára Hamletet az erdőben egy hajadon által.

VIII

Hamlet próbatétele

Egyik este Marja Alekszejevna főfájásról panaszkodott. Miután a teát kitöltötte a csészékbe és a cukortartót elzárta, távozott és lefeküdt. Verocska és Lopuhov a háló melletti teázóban maradt. A beteg néhány perc múlva hívatta Fegyát: „Mondd meg a nővérednek, hogy a beszélgetésüktől nem tudok elaludni. Menjenek valamelyik távolabbi szobába, ahol nem zavarnak; de udvariasan beszélj, nehogy Dmitrij Szergejevics meg találjon sértődni, tudod jól, mennyit bajlódik veled." Fegya át is adta az üzenetet. „Menjünk az én szobámba, Dmitrij Szergejics, az jó messze van a hálószobától, ott nem fogjuk háborgatni." Marja Alekszejevna éppen ezt várta. Egy negyedóra múlva harisnyában, cipő nélkül Verocska ajtajához lopózott, amely félig nyitva állt. Az ajtó meg az ajtófélfa között egy remek rés volt. Fülét hegyezve és szemét kimeresztve leskelődött. A következőt látta:

A szobának két ablaka volt, ezek között íróasztal állt. Az egyik ablaknál, az asztal egyik végén Verocska ült és apjának gyapjú mellényt kötögetett — lelkiismeretesen teljesítve Marja Alekszejevna kívánságát. A másik ablaknál, az asztal másik végén Lopuhov ült: egyik karjával az asztalra könyökölt, s ebben a kezében égő szivar volt, a másik keze a kabátja zsebében. Közte és Verocska között volt vagy másfél arsin* távolság, ha nem több; Verocska a kézimunkájára, Lopuhov meg a szivarjára nézett: a helyzet tehát megnyugtató volt. Marja Alekszejevna a következő beszélgetésnek lett fültanúja:

— ...Szóval, ebből a szempontból kell néznünk az életet?

— Igen, Vera Pavlovna, ebből.

— Eszerint igazuk van a rideg, gyakorlati embereknek, akik azt állítják, hogy az embereket csupán a számítás vezérli?

— Bizony, igazuk van. Az, amit fennkölt érzéseknek, ideális törekvéseknek neveznek, az az életben teljesen jelentéktelen minden embernek ama törekvéséhez képest, hogy a maga hasznát keresse és az élet lényegében véve nem más, mint a saját haszon hajhászása.

* Orosz rőf; 1 arsin = 0,71 méter.

— No és például maga, maga is ilyen?

— Hát milyen volnék, Vera Pavlovna? Figyeljen ide, mi az én életem igazi rúgója. Az én életem lényege eddig az volt, hogy tanultam, és arra készültem, hogy orvos legyek. Helyes. Miért adott apám gimnáziumba? Hányszor elmondta: „Tanulj, Mitya, ha jól tanulsz, egyszer majd hivatalnok leszel, eltartod szüleidet és neked is jó sorod lesz." Látja, ezért tanultam, a családnak szüksége volt valakire, aki dolgozzon érte; e számítás nélkül apám nem is taníttatott volna. Én magam, bár meg is kedveltem a tanulást, vesztegettem volna-e rá annyi sok időt, ha nem él bennem a remény, hogy ez a veszteség kamatostul megtérül? Már közel voltam hozzá, hogy elvégzem a gimnáziumot, amikor apámat sikerült rávennem, hogy hivatalnokoskodás helyett engedjen az Orvosi Akadémiára. Hogy történt ez? Apám és én beláttuk, hogy az orvosoknak sokkal jobb soruk van, mint az irodai hivatalnokoknak és irodafőnököknek (legfeljebb ennyire vittem volna). Hát ez az oka, amiért az Akadémia mellett döntöttem és ott is maradtam — a nagyobb darab kenyér miatt. E számítás nélkül sosem kerültem volna az Akadémiának még a közelébe sem, s nem is maradtam volna ott.

— De hiszen szívesen járt gimnáziumba, utóbb pedig az orvostudományt is megkedvelte?

— Igen. De ez csak szépítette a dolgot, ami hasznos az ügy sikere érdekében; ám rendszerint e szépítés nélkül is lehet eredményt elérni, számítás nélkül viszont soha. A tudományok szeretete csak az ügyből származó reménység, de nem annak oka. Az ok egyes-egyedül: az érdek.

— Tegyük fel, hogy igaza van... különben belátom, igaza van. Ha jól megnézem, minden cselekedetnek a magyarázata: az érdek. Csakhogy ez az elmélet egy kissé hideg.

— Az elmélet nem is lehet más, csak hideg. Az értelemnek hidegen kell mérlegelnie a dolgokat.

— Az elmélet kíméletlen.

— Az ábrándokkal szemben, amelyek üresek és károsak.

— De prózai.

— A tudomány mit sem ér a költői formával.

— Szóval ez az elmélet, amelyet kénytelen vagyok elfogadni, hideg, kíméletlen, prózai életre kényszeríti az embereket?

— Nem, Vera Pavlovna, ez az elmélet ugyan hideg, de megtanítja az embereket meleget teremteni. A gyufaszál hideg; a gyufaskatulya dörzsfelülete, amelyhez a gyufaszálat hozzádörzsöljük, a fa hideg; mégis ezek segítségével támad a tűz, amely melegíti az embert, aki ennek jóvoltából meleg ételt ehet. Ez az elmélet kíméletlen, de emberek, akik követik, nem válhatnak tétlen szánalom siralmas figuráivá. A lancettának* nem szabad meggörbülnie, mert különben sajnál-

* Sebészeti műtőkés.

nunk kell majd a beteget, aki viszont nem lesz jobban a mi szánalmunktól. Ez az elmélet prózai, ám ez fedi fel előttünk az élet igazi indítóokait és a költészet az élet igazságában rejlik. Shakespeare vajjon miért igen nagy költő? Mert nála több az életigazság és kevesebb a csalóka látszat, mint más költőknél.

— Akkor hát én is kíméletlen leszek, Dmitrij Szergejics — mondta Verocska elmosolyodva. — De ne ámítsa magát azzal a gondolattal, hogy én makacs ellenzője voltam a maga érdekelméletének, amelynek most személyemben új követőt sikerült nyernie; arról, amit a maga könyvében olvastam és amit most magától hallottam, már régóta magam is éppígy gondolkoztam. Csakhogy azt hittem, ezek csupán az én egyéni gondolataim és hogy okos és nagytudású emberek másképp gondolkodnak. Ez a magyarázata a tétovázásomnak is, hiszen, amit eddig olvastam, azt mind merőben más szellemben írták és valósággal áradt belőlük a gúny és lebecsülés mindaz ellen, amit magamban és másokban megfigyeltem. Míg a természet, az élet, az értelem az egyik irányba vezet, a könyvek az ellenkező irányba igyekeznek terelni bennünket, elhitetve velünk, hogy a másik irány helytelen és káros. Tudja-e, hogy előbbi ellenvetéseimet részben magam is nevetségesnek tartottam?

— Bizony, azok nevetségesek is, Vera Pavlovna.

— Úgy veszem észre — nevetett Verocska — hogy mi furcsa kis bókokat mondogatunk egymásnak. Én magának: azért maga se hordja olyan magasan az orrát, kedves Dmitrij Szergejics! Maga meg nekem: egy kissé nevetségesek a kételyei, Vera Pavlovna.

— Hát — válaszolta Lopuhov is mosolyogva — ha nem az a célunk, hogy udvaroljunk egymásnak, akkor minek is bókolgatnánk?

— Úgy van, Dmitrij Szergejics; az emberek, ugye, önzők? Nos, eddig maga beszélt önmagáról, most szeretnék én is beszélni magamról.

— Úgy van, mindenki elsősorban önmagára gondoljon.

— Helyes. Akkor lássuk, nem akad-e horogra, ha az én kérdéseimről lesz szó.

— Halljuk!

— Gazdag kérőm van; de nekem nem tetszik. Hozzámenjek-e?

— Fontolja meg, mi az előnyösebb a maga számára.

— Mi az előnyösebb! Maga tudja, hogy nem vagyok gazdag. A dolognak két oldala van: egyrészt nem szeretem a kérőmet, másrészt hatalmam lenne felette, irigyelt társadalmi helyzetre tennék szert, gazdag lennék és körülrajonganának.

— Tegyen mérlegre minden szempontot és amit előnyösebbnek talál, azt válassza.

— S ha a férjem vagyona és a rajongók tömege mellett döntök?

— Azt fogom mondani, hogy azt választotta, ami, úgy látszik, az érdekeivel összhangban áll.

— S hogyan vélekednek majd rólam?

— Ha ezt a lépést nyugodt és alapos megfontolás után teszi, azt fogják mondani, hogy megfontoltan járt el és minden bizonnyal nem lesz oka megbánni.

— Nem fogják elítélni a döntésemet?

— Azok, akik csak fecsegnek, beszélhetnek, amit akarnak; akik pedig helyes szemszögből nézik az életet, azt fogják mondani, hogy úgy cselekedett, ahogy cselekednie kellett, vagyis, ha így cselekedett, egyénisége szerint járt el és adott körülmények közt nem is tehetett volna mást. Azt fogják mondani, hogy a dolgok állása szerint így kellett dönteni, hogy tulajdonképp nem is volt más választása.

— Szóval nem rónának meg a lépésemért?

— Kinek van joga megróni a tényből levont következtetéseket, ha a tény adva van? A maga egyénisége ebben az esetben — a tény, viselkedése ennek a ténynek a dolgok természete által előidézett következménye. Ezekért maga nem felelős, s megróni értük ostobaság volna.

— Látom, kitart elmélete mellett. Szóval nem ítélne el, ha hozzámennék?

— Oktalan lennék, ha emiatt elítélném.

— Szóval megengedné, sőt talán helyeselné, sőt egyenesen tanácsolná, hogy így cselekedjek?

— Csak ugyanazt tanácsolhatom: vegye fontolóra, mi az előnyösebb a maga számára. Ha tanácsomat megfogadja, döntését helyeselni fogom.

— Köszönöm. Az én ügyemet ezzel le is tárgyaltuk. Most pedig térjünk vissza az első, általános jellegű problémánkhoz. Abból indultunk ki, hogy az ember szükségszerűen cselekszik, hogy cselekedeteit azok a befolyások határozzák meg, amelyeknek nyomán létrejönnek és hogy az erősebb befolyások legyőzik a gyengébbeket. Ott hagytuk abba a mérlegelést, hogy akkor, amikor a cselekedetnek a mindennapi élet szempontjából fontossága van, az indítóokokat érdekeknek nevezzük; harcuk az emberben: az érdek megfontolása, s éppen ezért az ember mindenkor érdeke szerint cselekszik. Jól foglaltam össze ezt a gondolatmenetet?

— Jól.

— Látja, milyen jó tanítvány vagyok. Ezzel a mindennapi fontosságú cselekedetet illető részletkérdést befejeztük. Viszont az általános kérdés tekintetében még van némi nehézség. A maga könyve szerint az ember szükségszerűen cselekszik. Viszont vannak esetek, amikor látszólag teljesen szabad elhatározásomtól függ, hogy így vagy úgy cselekszem-e. Példának okáért: zongorázom és fordítgatom a kottalapokat; hol a bal-, hol meg a jobbkezemmel lapozok. Tegyük fel, hogy most a jobbal fordítottam: nem lapozhattam volna-e éppúgy a ballal? Hát ez nem az én szabad elhatározásomtól függ?

— Nem, Vera Pavlovna. Ha úgy lapoz, hogy nem gondol rá, melyik kézzel tegye, akkor azzal a kézzel lapoz, amelyikkel kényelmesebb: ilyenkor szabad elhatározásról szó sincs. Ha viszont így gondolkozik: „hadd lapozzak jobbkézzel" — akkor ennek a gondolatnak a hatása alatt lapoz, ám ez a gondolata nem a maga elhatározásából támadt, hanem szükségképpen született valami más gondolatból...

Marja Alekszejevna e szónál abbahagyta a hallgatózást. „Ez már nekem magas. Nem kenyerem a tudományoskodás és nincs is szükségem rá. Micsoda nagytudású, alapos, mondhatom, derék úriember! Milyen bölcs tanácsokat sugall Verocskának! Lám, milyen más, ha valaki tanult ember! Ha én ugyanezt elmondom neki, amit Dmitrij Szergejics, nem hajt a szavamra, még meg is sértődik. És vajjon miért? Mert én nem tudok vele tanult emberként beszélni. Bezzeg Dmitrij Szergejics tudósmódra beszél, hallgat is rá, belátja, hogy igaza van és elfogadja, amit tanácsol. Nemhiába mondják: a tudás — világosság, a tudatlanság — sötétség. Ha én tanult nő volnék, másképp állna a szénánk. Az uramból generálist csinálnék és kineveztetném az élelmezéshez vagy más ilyenféle helyre. A szállítókkal persze én tárgyalnék, ő úgysem ért az ilyesmihez! Nem ilyen házat építtetnék, szebbet és nagyobbat, mint ez. Nemcsak ezer lelket vásárolnék! Így persze nem tehetek semmit. Generálisok társaságában imponálni kell — én meg mivel imponáljak, mikor nem tudok se franciául, se másképp az ő nyelvükön? Mindjárt megjegyeznék: nem közénk való, kofa-modora van — és igazuk is volna. Tudatlanság — sötétség. Bizony, úgy van: tudás — világosság, a tudatlanság meg — sötétség."

Éppen ez a kihallgatott beszélgetés győzte meg Marja Alekszejevnát végleg arról, hogy Dmitrij Szergejics nemcsak veszélytelen Verocskára — ezt már eddig is látta — hanem elő is segíti az ő céljait, könnyít gondjain. Verocska a hatása alatt előbb-utóbb felhagy ostoba, tapasztalatlan lányos gondolataival és minél hamarabb megesküszik Mihail Ivaniccsal.

IX

Marja Alekszejevna magatartása Lopuhov iránt már bohózatra hasonlít, ő maga pedig egyre nevetségesebbé válik előttünk. Egyik is, másik is határozottan szándékom ellen való. Természetesen, ha az úgynevezett művészi célkitűzés elérése volna a fő törekvésem, akkor Marja Alekszejevna magatartását Lopuhov iránt, ami regényemnek némileg bohózatszerű jelleget kölcsönöz, nem tártam volna fel. Ezt könnyen meg is tehettem volna. A történet folyásának lényegét enélkül is megvilágíthattam volna. Mi csodálatos van abban, ha a tanító Marja Alekszejevna barátsága nélkül is talál alkalmat, hogy néhanapján egy-két szót váltson azzal a leánnyal, akinek családjában lecké-

ket ad? Talán bizony sok beszéd kell ahhoz, hogy kivirágozzék a szerelem? Szóval Marja Alekszejevna közreműködésére nem is volt szükség, hogy Verocska és Lopuhov között a viszony úgy fejlődjék, ahogyan fejlődött. Én azonban nem úgy mesélem el a történteket, ahogy irodalmi babérok szerzése céljából ajánlatos lenne, hanem úgy, amint végbementek. Engem, mint regényírót, úgyis elkeserít, hogy írtam néhány olyan oldalt, amely bohózattá laposodik.

Az a törekvésem, hogy az eseményeket úgy adjam elő, ahogyan megtörténtek, s nem, ahogy kényelmesebb volna elmondani, még egy kellemetlenséggel jár. Nekem sem tetszik, hogy Marja Alekszejevna még azzal is nevetségessé válik, hogy elhiszi Lopuhov menyasszony-meséjét, ahogy tudakolja, milyen tárgyúak a Verocskának hozott könyvek, ahogy aggodalmaskodik Égalité Fülöp pápista mesterkedései miatt és végül, ahogy XIV. Lajos irodalmi alkotásai felől kérdezősködik. Mindenki tévedhet, e tévedések képtelenek is lehetnek, ha olyan dolgokról mond ítéletet, amelyek meghaladják felfogóképességét, de igazságtalan lenne Marja Alekszejevna súlyos tévedéseiből azt következtetni, hogy Lopuhov iránti rokonszenve csupán ezeken a badarságokon alapszik. Józan eszét semmiféle gazdag menyasszonyról és Égalité Fülöp jámborságáról szóló mese nem tudta volna egy percre sem elhomályosítani, ha Lopuhov viselkedése vagy szavai akár csak a leghalványabb gyanút keltik benne. De Lopuhov úgy viselkedett, ahogyan véleménye szerint csak egy, az övéhez hasonló gondolkodású ember viselkedhetett; ez az életrevaló fiatalember nem felejtette szemét a fiatal és szép lány keblén, nem szegődött örökké a nyomába, nyugodtan kártyázott az anyával, s nem emlegette: „inkább elüldögélek egy kicsit Vera Pavlovnával". Ugyanúgy vélekedett a dolgokról, mint maga Marja Alekszejevna. Miként ő, Lopuhov is azt vallotta, hogy a világon minden érdekből történik; ha egy szélhámos csal, nincs miért felháborodni és üvöltözni a becsület alapelveiről, amelyeket a szélhámosnak be kellett volna tartania, ellenkezőleg, a csaló csak a körülmények folytán lett csaló és ha felhagyna a csalással — eltekintve attól, hogy ez lehetetlen — badarság, sőt ostobaság lenne tőle. Egyszóval, Marja Alekszejevnának teljesen igaza volt, ha úgy vélte, hogy közte és Lopuhov között sok rokonvonás van.

Érzem, hogy Lopuhov nagyot esett a művelt olvasók szemében azzal, hogy Marja Alekszejevna rokonszenvezett az ő gondolkodásmódjával. Mivel azonban senkit sincs szándékomban mentegetni, ezt a Lopuhovra nézve előnytelen körülményt sem hallgathatom el, bár bebizonyítottam, hogy Lopuhovnak a Rozalszkij-családhoz való viszonyában ezt a csúnya vonást eltitkolhattam volna. Sőt még többet is teszek: magam igyekszem bebizonyítani, hogy igenis rászolgált Marja Alekszejevna jóindulatára.

Lopuhov és Verocska beszélgetéséből nyilvánvaló, hogy a medikus észjárásával sokkal inkább rokonszenvezhetnek a Marja Alekszejev-

nához hasonló emberek, mint különböző tetszetős eszmék ékesszavú apostolai. Lopuhov úgy nézte a dolgokat, ahogy azokat az emberek tömege (kivéve a tetszetős eszmék apostolait) látja. Ha Marja Alekszejevna őszinte elégtétellel hallgatta azokat a nézeteket, amelyeket Lopuhov fejtett ki Verocska előtt Sztoresnyikov házassági ajánlatára vonatkozólag, akkor Lopuhov is meggyőződéssel helyeselhette volna Marja Alekszejevna vallomását, amelyet ittas állapotban tett leánya előtt. Fogalmaik hasonlósága oly meglepő volt, hogy felvilágosult és nemeslelkű regényírók, újságírók és közönségünk egyéb tanítómesterei már régen hirdetik: a Lopuhov-féle emberek semmiben sem különböznek a Marja Alekszejevnáktól! Ha már Lopuhov jellemét ilyen felvilágosult és kiváló írók így fogták fel, szabad-e elítélnünk Marja Alekszejevnát azért, mert ugyanazt látta benne, amit a hozzá hasonlókban legjobb íróink, gondolkodóink és tanítómestereink láttak?

Természetesen, ha Marja Alekszejevnának csak feleannyi tudása van, mint ezeknek az íróknak, hamar ráeszmélt volna, hogy Lopuhov rossz társaság a számára. De azonkívül, hogy tanulatlan volt, tévedésének van még egy másik mentsége is; Lopuhov sohasem mondta meg neki az egész véleményét. Ő propagandista volt, de nem olyan, mint amilyenek a tetszetős eszmék kedvelői, akik folytonosan azon fáradoznak, hogy rajongva szeretett, fennkölt eszméiknek megnyerjék a Marja Alekszejevnákat. Volt annyi ítélőképessége, hogy nem akart egy ötvenéves, vén fát kiegyenesíteni. Ő és Marja Alekszejevna a tényeket egyformán fogták fel. Lopuhov azonban, mint elméletileg képzett ember, a tényekből olyan következtetéseket tudott levonni, amilyeneket a Marja Alekszejevna értelmi színvonalán mozgó emberek nem képesek, mert a maguk hétköznapi személyes gondjain, az egyszerű nép általános emberi bölcsességének aforizmáin kívül: a közmondásokon, szólásmondásokon és a hozzájuk hasonló ősrégi, avult, elkoptatott, jeles mondásain kívül semmit sem tudnak. Mélyebbre néző következtetésekig még egyikük sem jutott el. Ha Lopuhov meg akarná magyarázni, hogy mit kell érteni az „érdeken", amelyről Verocskával beszélgetett, Marja Alekszejevna bizonyára a homlokát ráncolná, amint észrevenné, hogy ez az érdek nem egészen egyezik az ő érdekével. Csakhogy Lopuhov ezt sohasem magyarázta meg Marja Alekszejevnának. Verocskával beszélgetve pedig feleslegesnek tartotta, hiszen a leány tudta, hogyan értelmezik ezt a szót azok a könyvek, amelyeknek nyomán erről a témáról beszélgettek. Annyi bizonyos, hogyha helyeselte volna Marja Alekszejevna részeg vallomását, ezt is hozzáfűzte volna: „Mivel saját beismerése szerint, Marja Alekszejevna, a dolgok új rendje jobb a réginél, részemről nem is akadályozom meg, hogy azok, akiknek kedvük telik benne, az új rend bevezetésén fáradozzanak. Ami pedig azt a nézetet illeti, hogy a nép butasága kerékkötője az új rend bevezetésének, bizony igaza van. De el kell ismernie, Marja Alekszejevna, hogy az emberek elég hamar

megokosodhatnak, ha úgy tapasztalják, hogy az okosság előnyükre válik. (Aminek szükségét azelőtt nem vették észre.) Nem vitás ugyanis, hogy azelőtt nem volt lehetőségük tanulni; ha ezt a lehetőséget megadjuk nekik, úgy bizony élni is fognak vele."

De mint mondottam, Marja Alekszejevnával folytatott beszélgetéseiben sose jutottak ilyen messzire; ennek nem Lopuhov óvatossága volt az oka, noha óvatos is volt, hanem józan esze és illemtudása, amely tiltotta, hogy latinul csevegjen vele, vagy hogy fülét az orvosi tudomány legújabb eredményeiről szóló fejtegetésekkel terhelje. Volt benne annyi tapintatos józanság, hogy nem kínzott valakit olyan témákkal, amelyek messze esnek az illető értelmi színvonalától vagy érdeklődési körétől.

Mindezt azonban Marja Alekszejevna rövidlátásának mentegetése céljából mondom, aki nem tudott idejében rájönni, hogy micsoda ember ez a Lopuhov, korántsem Lopuhov igazolására, ami, mint mindjárt látni fogjuk, nem is volna helyénvaló. Olyanok, akik ugyan nem szándékoznak őt mentegetni, de nagy emberszeretetükben szeretnének megbocsátani neki, ezt nem tehetik meg. Mert ha például azt hozták fel mentségére, hogy mint orvostanhallgató, természettudománnyal is foglalkozik, ami materialista nézetekre nevel — ez bizony gyenge kis mentség lenne. Ugyan hány tudomány nevel még materialista felfogásra? Nem ugyanezt teszi-e a matematika, a történelem, a társadalompolitika és egyáltalán mindenfajta tudomány? És ebből talán az következik, hogy minden matematikus, csillagász, történész, közgazdász, jogász, közíró, egyáltalán minden tudós materialista? Szó sincs róla. Láthatjuk tehát, hogy Lopuhov nem mentesül vétkétől. Elnéző emberek még azzal is próbálhatnák mentegetni, hogy vannak bizonyos dicséretreméltó jótulajdonságai, például, a mások javára végzendő munka kedvéért tudatosan lemondott az élet mindennapi javairól és előnyeiről; egy leányra, aki olyan szép, hogy beleszeretett, oly tiszta tekintettel tud nézni, amilyennel testvér sem néz mindig a nővérére. Materializmusának ilyen mentegetése ellen meg kell mondanom, hogy hiszen nincs olyan ember, akinek ne volna valamilyen szép jellemvonása; hogy a materialisták bármilyenek legyenek, mégis csak materialisták, s ezzel máris végérvényesen bebizonyosodott, hogy hitványak és erkölcstelenek, tehát nem szabad mentegetnünk őket, mert ezzel csak a materializmus szekerét tolnánk. Így tehát, ha Lopuhovot nem mentegetjük, nem is bocsáthatunk meg neki. Lopuhovot mentegetni pedig azért nem szükséges, mert a szép eszmék és magasabbrendű célkitűzések kedvelői, akik a materialistákat hitvány és erkölcstelen embereknek bélyegzik, szellemi és erkölcsi értékeik tekintetében újabban minden jóravaló materialista vagy nem-materialista szemében annyira lejáratták magukat, hogy ma már felesleges valakit rosszalásuk ellen megvédeni és adni sem illik a szavukra.

X

Hogy Lopuhov és Verocska beszélgetéseinek főtémája nem a különböző gondolkodásmódok helyességének vagy helytelenségének vitatása volt, az természetes. Általában keveset beszélgettek egymással, s hosszabb beszélgetéseik, amelyek ritkák voltak, csak olyan mellékes témákról folytak, mint a gondolkozásmód, meg ehhez hasonlók. Hiszen jól tudták, hogy éber szemek figyelik őket. Éppen ezért arról, ami leginkább érdekelte őket, csak nagyritkán válthattak néhány szót, többnyire olyankor, amikor a zongorázáshoz vagy énekléshez kottát választottak. Ezeknek a rövid beszélgetéseknek a tárgya nem egymás iránti érdeklődésük volt. Érzéseikről, az ünnepi estélyen történt első beszélgetésük első határozatlan szavai óta egyáltalán nem beszéltek, de idejük sem volt rá. Azt a két-három percet, amikor zavartalanul beszélhettek, más témára kellett tartogatniok, úgyhogy nem maradt idejük, de kedvük sem volt érzéseik nyilvánítására. Ilyenkor azon tanakodtak, hogyan és mikor tud Verocska kiszabadulni szörnyű helyzetéből.

Lopuhov már az első beszélgetésüket követő napon megtudakolta, mi a teendője Verocskának, ha színésznő akarna lenni. Tudta, milyen veszélyek leselkednek egy leányra, aki színipályára lép, de bízott benne, hogy Verocska szilárd jellem és minden veszély ellenére eléri célját. De másképp történt. Két nap múlva, amikor órára jött, kottaválasztás közben ezt súgta Verocskának: „Azt tanácsolom, hogy ne is gondoljon többé a színipályára." — „Miért?" — „Mert annál még az is jobb lenne, ha hozzámenne a vőlegényéhez." Tovább nem is volt módjukban suttogni. Verocska bánatosan énekelte a kiválasztott dalt, néha el is tévesztette az ütemet, pedig ezt a dalocskát már régen ismerte. Amikor újra kottát választottak, panaszosan suttogta: „Ez a terv látszott előttem a legjobbnak; nagyon fáj, hogy nem valósíthatom meg. Nos, nehéz lesz megélni, de mégis csak lehetséges lesz. Elmegyek nevelőnőnek."

Amikor Lopuhov két nap múlva ismét náluk volt, Verocska ezt mondta:

— Nincs senkim, aki nevelőnői állást szerezhetne nekem. Megkérhetném magát, Dmitrij Szergejics? Magán kívül senki sincs, aki segíthetne rajtam.

— Sajnos, kevés ismerősöm van, akik segíthetnének. Azok a családok, ahol tanítok, vagy tanítottam, nem gazdagok és az ismerőseik szinte pontosan ugyanolyanok. De azért megpróbálhatom.

— Barátom, annyi idejét elveszem, de mondja, mit tegyek?

— Vera Pavlovna, időveszteségről szó sem lehet, ha a barátja vagyok.

Verocska elmosolyodott és el is pirult; maga sem vette észre, hogy „Dmitrij Szergejics"-ből „barátom" lett.

Lopuhov is elmosolyodott.

— Ez a szó akaratlanul csúszott ki a száján, tehát visszavonhatja, ha megbánta, hogy barátjának nevezett.

— Már késő — felelte Verocska és újra elpirult — és nem is bántam meg — tette hozzá a haja tövéig elvörösödve.

— Ha sor kerül rá, meglátja, hogy hű barátja leszek.

Kezet szorítottak.

Két nap múlva a „Rendőri Hírek" című lap a következő hirdetést közölte: „Németül és franciául beszélő úrilány nevelőnői állást keres. Érdeklődni X. Y. hivatalnoknál, Kolomna-negyed... utca... szám alatt lehet."

Lopuhovnak most valóban sok idejét elvette, hogy Verocska ügyében szaladgált. A viborgi városrészből minden reggel elgyalogolt ismerőséhez — akit a hirdetés említett — a Kolomna-negyedbe. Jócskán kellett kutyagolnia, de közelebb lakó ismerősei közül egyet sem talált alkalmasnak erre a szerepre, mert több szempontból is megfelelőnek kellett lennie. Szép lakása és bizalomgerjesztő külseje legyen, emellett jó családi viszonyok közt éljen. Ha az érdeklődőket szegényes lakás fogadná, a nevelőnőnek bizonyosan előnytelenebb feltételekkel kellene beérnie és ha az ajánló nem szolid családi életet élő és nem jó benyomást keltő ember, ajánlottjáról sem lennének jó véleménnyel. Saját címét Lopuhov nem adhatta meg, mert mit gondoltak volna egy leányról, akinek az érdekét csak egy diák képviseli. Így aztán majdnem naphosszat úton volt. Miután a hivatalnoknál a hirdetésekre időközben befutott címeket átvette, elindult az egyes jelentkező családok felkeresésére. A hivatalnok tudniillik úgy adta elő az érdeklődőknek, hogy a nevelőnő csupán távoli rokona és csak a címeket jegyzi fel, unokaöccse azonban másnap személyesen fogja tiszteletét tenni részletesebb megbeszélés céljából. Az unokaöccs aztán jött, körülnézett és — távozott; a körülményeket sehol sem találta kielégítőnek. Az egyik családnál gőgösek voltak, a másiknál az anya jóravaló asszonynak látszott, az apa annál kevésbé, a harmadikban fordítva és így tovább. Volt eset, hogy az állás jövedelmezőnek ígérkezett, de Verocska nem felelt meg a követelményeknek. Vagy tökéletes angol tudást kívántak (Verocska nem tudott angolul), vagy tulajdonképpen nem is nevelőnőt, hanem dajkát akartak fogadni; ha pedig egy minden tekintetben derék család akadt, ott meg az volt a baj, hogy szegényesen éltek, a nevelőnőnek is a gyermekszobában kellett volna laknia, együtt két nagyobb gyermekkel, meg két aprósággal, a dajkával meg a dadával. Lopuhov azonban továbbra is hirdetett és szép számmal jelentkeztek az érdeklődők. Lopuhov nem vesztette el a reményt.

Két hét telt már el ebben a keresésben. Egyszer, még az első hét vége felé, mikor Lopuhov a sok nyargalástól kimerülve a kereveten heverészett, megszólalt Kirszanov:

— Dmitrij! Rossz társam lettél a munkában. Minden reggel korán elmész és sokszor még esténként is. Rengeteg órát vállalhattál! Miért éppen most? Tudod, hogy én meg ellenkezőleg minden óraadást beszüntetek? Most negyven rubel készpénzem van, ezzel három hónapig, vagyis a tanév végéig ki kell húznom. Neked, ha jól tudom, több van, talán száz is?

— Annál is több, majdnem százötven. De nem órákat adok, illetve már csak egyet — más dologról van szó. Ha el tudom intézni, nem lesz panaszod rám, megint együtt dolgozunk, ne félj!

— Miféle dolgokról beszélsz?

— Az a család, ahol azt az egy órát adom, utálatos társaság, de a lányuk nagyon rendes. Nem bír tovább köztük élni és nevelőnőnek akar menni. Neki keresek most állást.

— Jóravaló lány?

— Az hát.

— No, akkor jól van. Keress neki. — Ezzel be is fejezték a beszélgetést.

Ej-ej, Kirszanov és Lopuhov urak, tudományos emberek maguk és mégsem találták ki, mi az, ami különösen jó ebben az esetben. Tegyük fel, hogy az is jó, amiről beszéltek. Kirszanovnak eszébe sem jutott megkérdezni, hogy szép-e a lány és Lopuhovnak sem jutott eszébe, hogy ilyesmit megemlítsen. Kirszanov nem is gondolt arra, hogy megjegyezze: „Mondd csak, komám, nem szerettél te bele, hogy annyit talpalsz érte?" És Lopuhov sem gondolt arra, hogy így feleljen: „Megmondom, komám, erősen érdekel a kislány." Sőt, még arra sem gondolt, hogy pajtása esetleges gyanakvását így szerelje le: „Nehogy azt hidd, Alekszandr, hogy szerelmes vagyok bele." Ők csak azt gondolták, hogy egy embert rossz helyzetéből ki kell szabadítani, nem fontos, szép-e az arca, mégha fiatal lányról van is szó — szerelemre meg ilyenkor éppen nem gondoltak. Ám fiatal barátaim nem voltak tudatában, hogy így gondolkodnak és ez volt a legszebb a dologban.

Egyébként nem tudom, hogy az éleseszű olvasók — tehát az irodalmárok nagy része, akik mind igen nagyeszű úriemberek — ebből nem azt fogják-e következtetni, hogy Lopuhov és Kirszanov száraz, szépérzék nélküli emberek voltak? „Szépérzék!" Nemrég még ez volt a fennkölt eszmékért rajongó, széplelkű irodalmárok divatos jelszava. Ma is ez? Nem tudom, régen nem találkoztam már velük. Természetes-e, hogy két fiatalember, ha egy csepp ízlése és szíve van, ne érdeklődjék a személy iránt, különösen, ha fiatal lányról van szó? Ilyenek csak művészi ízlés („szépérzék") híján levő emberek lehetnek. Mások viszont, akik az emberi természetet széplelkű irodalmárainknál és széplelkűbb körökben tanulmányozzák, így vélekednek: fiatalemberek ilyen esetben feltétlenül beszélnek a nőről, éspedig a legplasztikusabb oldalról. Ez így volt azelőtt, de ma már nincs így, uraim; ha hellyel-közzel mégis előfordul, úgy nem az ifjú-

ságnak annál a részénél, amelyik ma egyedül képviseli a fiatalságot. Különös ifjúság ez, tisztelt urak!

XI

— Mi újság, barátom, még mindig nem akadt nekem való állás?

— Sajnos, még mindig nem, Vera Pavlovna! Azért ne csüggedjen el, majd csak sikerül. Mindennap végiglátogatok két-három családot, egyszer majd csak akad valami magának való.

— Ó, ha tudná, barátom, mennyire nehéz itt élnem, szinte elviselhetetlen. Amíg nem volt rá lehetőség, hogy kiszabaduljak ebből a megalázó helyzetből, fásult közönybe menekültem, de most már egyenesen fullasztó ez a rothadt, undok légkör.

— Türelem, türelem, Vera Pavlovna, majd csak találunk helyet.

Egy hétig így folyt közöttük a beszélgetés.

Kedd:

— Türelem, türelem, Vera Pavlovna, találunk helyet.

— Mennyit fárad értem, barátom, mennyi idejét elveszem! Mivel hálálja meg?

— Hálálja meg azzal, barátnőm, hogy nem haragszik meg rám.

Lopuhov zavartan elhallgatott. Verocska ránézett, de az nem folytatta, inkább tőle várt feleletet.

— Mért haragudnék magára, barátom, adott rá okot?

Lopuhov még nagyobb zavarba jött, aztán elkomorodott.

— Mi lelte magát, barátom?

— Szóval nem is vette észre — szólalt meg bánatosan, aztán hirtelen felkacagott. — Ó, de buta vagyok! Jaj, de buta is vagyok! Bocsásson meg, barátnőm!

— No, mi történt?

— Semmi, már meg is jutalmazott!

— Á, most már értem! Különös ember maga! No, jól van, nevezzen csak bátran barátjának.

Csütörtökön volt a „Hamlet próbatétele", utána Marja Alekszejevna néhány napra, mintegy pihenésképpen felfüggesztette a kémkedést.

Szombaton a tea után kiment, hogy számbavegye a fehérneműt, amelyet a mosónő hazahozott.

— Barátnőm, azt hiszem mégis lesz belőle valami.

— Igen? Jóságos istenem! Valóban? Csak gyorsan, mert belepusztulok, ha még sokáig így tart. Mikor tud biztosat mondani?

— Holnap fog eldőlni. Csaknem egészen bizonyos, hogy sikerül.

— Micsoda, hogyan?

— Nyugalom, barátnőm, így csak elárulja magát! Ne ujjongjon! Marja Alekszejevna bármikor bejöhet valamilyen ürüggyel.

— No és maga? Olyan boldog ábrázattal állított be, hogy anyám is sokáig figyelte magát.

— No és? Meg is mondtam neki, hogy miért vagyok jókedvű; rögtön láttam, hogy jó lesz valamit mondanom. Elújságoltam neki, hogy találtam egy jó állást.

— Jaj, de kiállhatatlan ember! Azzal fecsérli az időt, hogy óvatosságra oktat, és még semmit se mondott. Mi van, hogy van, beszéljen már!

— Ma reggel Kirszanov, barátnőm tudja, hogy így hívják a szobatársamat, aki...

— Tudom, tudom! Maga kiállhatatlan! A tárgyról beszéljen, ezek nélkül a szamárságok nélkül.

— Hiszen maga szakít félbe, barátnőm!

— Jaj, istenem, mindig, mindig másról beszél, nem amiről kellene. Mit csináljak magával? Sarokba térdeltetem, de nem itt, hanem a lakásán, mihelyt hazaér; és Kirszanovval ellenőriztetem. Még írásos jelentést is kérek tőle, hogy letérdelt-e? Hallja, mivel fogom büntetni?

— Kérem! Térdelni fogok, addig viszont hallgatok. Csak, ha letérdeltem a büntetést és elnyertem bocsánatát, fogok tovább beszélni.

— Jó, hát megbocsátok, csak beszéljen végre, maga lehetetlen ember!

— Köszönöm, Vera Pavlovna, hogy megbocsát, jóllehet maga a hibás. Hiszen maga az, Vera Pavlovna, aki nem és nem enged szóhoz jutni.

— Hogyan? Vera Pavlovna? Hogyan értsem ezt? Már nem vagyok barátja?

— Ezt megrovásnak szántam, barátnőm. Én igen érzékeny és szigorú természetű vagyok.

— Megrovás? Maga mer megróni engem? Nem is hallgatom tovább.

— Nem?

— Igenis, nem! Minek is hallgassam. Hiszen már mindent elmondott: a dolog nagyjában el van intézve, holnap végleg eldől; többet, barátom, pillanatnyilag maga sem tud mondani. Akkor meg minek hallgassam tovább? Viszontlátásra, barátom.

— Dehát hallgasson meg, barátnőm... Figyeljen ide...

— Nem figyelek oda, megyek is. — De két lépés után visszajött. — Beszéljen, nem szakítom félbe. Istenkém, ha tudná, milyen örömet szerzett nekem! Adja ide a kezét. Érzi, hogy megszorítom, érzi?

— De miért nedves a szeme?

— Köszönöm, hálásan köszönöm!

— Ma reggel Kirszanov egy hölgy címét adta nekem. Holnapra magához kéretett. Személyesen ugyan nem ismerem, de egy közös ismerősön keresztül, aki közvetítette, sokat hallottam róla. Férjét ismerem is, többször találkoztam vele közös ismerősünknél. Ennek

alapján ítélve, biztos vagyok benne, barátnőm, hogy ebben a családban nyugodtan élhet. A hölgy kijelentette, hogy a feltételekben könnyen megegyezik velem. Szóval, barátnőm, az ügyet szinte teljesen befejezettnek tekinthetjük.

— Ó, de jó lenne! De boldog lennék! Csakhogy mielőbb szeretném tudni, mit végzett annál a hölgynél. Onnan egyenesen ide jön?

— Nem, barátnőm, az gyanús lenne. Hiszen csak akkor jövök ide, ha órám van. Figyeljen ide: én Marja Alekszejevnát levelezőlapon értesítem, hogy kedden nem jöhetek, ezért az órát szerdán tartom meg. Ha úgy írom: szerdán reggel — az annyit jelent: minden rendben; ha pedig azt írom: szerdán este — akkor: nem sikerült. Én azonban bizonyosra veszem, hogy „reggelt" fogok írni. Marja Alekszejevna ezt közölni fogja Fegyával, magával és Pavel Konsztantyiniccsal.

— És mikorra várhatjuk a levelét?

— Estére.

— Olyan sokára! Hogy bírom ki addig? És mi lesz a levélben? Csak az az egy szó, hogy „igen"? Ezzel érjem be szerdáig? Ez emberkínzás! Ha „igen", rögtön szeretnék elmenni ahhoz a hölgyhöz. Mindjárt mindent szeretnék tudni. Mit csináljak? Megvan: az utcán fogom várni, ha a hölgytől visszafelé jön.

— De, barátnőm, hiszen ez még nagyobb vigyázatlanság lenne, mintha én jönnék el magukhoz. Ne tegye a világért sem, inkább mégis én jövök el.

— Nem, nem, itt esetleg nem is tudnánk egymással beszélni, vagy anyám gyanút foghatna. Jobb lesz úgy, ahogy én javasoltam. Van olyan sűrű fátyolom, hogy nem ismerhet fel senki.

— Hm, hát, ami azt illeti, csinálhatjuk így is, hadd gondoljam meg.

— Nincs idő gondolkozni, anyám minden pillanatban bejöhet. Hol lakik az a hölgy?

— A Galernaján, közel a hídhoz.

— Mikor lesz nála?

— Tizenkettőre rendelt oda.

— Déltől kezdve a Konnogvargyejszkij-sétányon, a legszélső padon fogok ülni, azon, amelyik legközelebb van a hídhoz és várok. Azt már mondtam, hogy sűrű fátylat teszek fel; biztonság kedvéért, hogy észre vegyen, összegöngyölt kottafüzetet tartok a kezemben. Ha pontos időre mégsem lennék ott, akkor maga vár meg ugyanazon a padon, mert, ha késleltetne is valaki vagy valami, okvetlen eljövök. Jól kigondoltam, ugye? Milyen hálás vagyok magának! De boldog is leszek, istenem! Igaz: hogy van a menyasszonya, Dmitrij Szergejics? Látja, barátból lefokoztam Dmitrij Szergejicsnek. De örülök, jaj, de örülök! — odaszaladt a zongorához és játszani kezdett.

— No, de barátnőm, így lealacsonyítani a művészetet! Oda a jóízlése! Opera helyett indulót játszani...

— Indulót bizony!

Néhány perc múlva bejött Marja Alekszejevna és leült preferánszozni. Dmitrij Szergejics eleinte nyeregetett, aztán partnernőjének engedte át a szerencsét, sőt vesztett összesen harmincöt kopejkát. Elsőízben szerzett tanítványa anyjának ilyen természetű örömet. Távozása után Marja Alekszejevna elégedetten tett-vett. Nem is a nyereségnek örült, hanem a diadalának: ebből látnivaló, hogy a legmegátalkodottabb materialista szív is érezhet tisztán ideális örömet. Ez egyben azt is bizonyítja, mennyire ki nem elégítő az élet materialista magyarázata.

XII

Verocska első álma

Verocska álmot látott.

Azt álmodta, hogy nyirkos, sötét pincében tartják fogva. Hirtelen felpattan az ajtó és egy mezőn találja magát. Ugrál, futkározik és azt gondolja: „Hogy lehet az, hogy nem haltam meg a pincében? Azért, mert nem tudtam a mezőről; ha tudtam volna, bizonyosan elpusztultam volna abban a levegőtlen pincében." És újból futkározni, hancúrozni kezd. Aztán hirtelen úgy érzi, hogy megbénult. „Lehetséges ez, valóban megbénultam volna? Hiszen csak az öregek szoktak megbénulni, nem fiatal lányok!" — „De bizony gyakran megesik, hogy fiatal lányok is — mondja egy ismeretlen hang — de te meggyógyulsz, mihelyt kezedet megérintem. Kelj fel, egészséges vagy!" — „Vajjon ki mondja ezt? Érdekes, egyszerre hogy megkönnyebbültem! Minden fájdalmam elmúlt!" Verocska felugrik, járkálni, futkározni kezd, újra a mezőn van, hancúrozik, futkos. És ismét gondolkozik: „Hogy is tudtam elviselni a bénulást? Mert már bénának születtem és nem tudtam, hogy járni, futni is lehet? Ha tudom, belepusztultam volna." És futkos, viháncol. A mezőn egy lány lépeget feléje, különös! Arckifejezése és járása folyton változik, hol angol, hol francia, hol német, hol lengyel, hol meg orosz nőnek nézné az ember, az arca mégis egyforma. Micsoda különös arc! Hiszen az angol nő nem hasonlít a franciára, német nő sem az oroszra! Arckifejezése folytonosan változik és mégis egy az arca. Milyen különös! Hol nyájas, hol mérges, hol bánatos, hol meg vidám, mindig változik, de mindig jóságot sugároz, akkor is, ha mérges. De mily szép ez az arc! Minden változás szebbé és szebbé teszi. A leány Verocskához ér: „Ki vagy?" — „Azelőtt Vera Pavlovnának nevezett, most meg barátnőjének szólít." — „Szóval te vagy Verocska, aki engem megszeretett?" — „Igen, én vagyok és nagyon szeretem magát. Hát maga kicsoda?" — „Én a te vőlegényed menyasszonya vagyok." — „Miféle vőlegényé?" — „Azt nem tudom, nem ismerem vőlegényeimet. Azok ismernek engem, de

én őket nem, mert nagyon sokan vannak. Válassz egyet vőlegényednek, de csak egyet közülük, az én vőlegényeim közül." – „Már választottam..." — „A nevét ne is mondd, úgysem ismerem mindet. Csak közülük válassz, az én vőlegényeim közül. Azt akarom, hogy nővéreim és vőlegényeim egymás közül válasszanak. Pincében tartottak bezárva? Béna voltál?" — „Igen." — „Most szabad vagy?" — „Igen." — „Én szabadítottalak ki és én gyógyítottalak meg. Ne feledd, hogy sokan raboskodnak és sokan feküsznek bénán; szabadítsd ki és gyógyítsd meg őket. Megteszed?' — „Megteszem, de mondja meg a nevét, úgy szeretném megtudni." — „Nekem sok nevem van, különféleképpen hívnak. Ki hogyan hívjon, azt én határozom meg. Te hívj engem emberszeretetnek, ez az én valódi nevem. Nem sokan hívnak így, de te csak nevezz így engem." És Verocska megy a városon keresztül. Pincére bukkan, amelyben lányok raboskodnak. Megérinti a lakatot. A lakat lehull. „Gyertek ki!" — és kijönnek. Itt egy szoba, benne béna lányok fekszenek. „Keljetek fel!" — És felkelnek, mennek ki a mezőre, hancúroznak, fogócskáznak — milyen vidámak! Velük együtt sokkal nagyobb öröm futkározni, mint egyedül! Ó, de szép az élet!

XIII

Lopuhov az utóbbi időben nem igen ért rá találkozni egyetemi diáktársaival. Amikor ezek Kirszanovot faggatták felőle, megtudták, hogy miben fáradozik. Ekkor kapta egyiktől Kirszanov annak a hölgynek a címét, akihez Lopuhov most volt úton.

„Hej, ha sikerülne, milyen jól elintéződne minden — gondolta útközben. — Két, legfeljebb két és fél év múlva tanár leszek az Akadémián és akkor megélhetünk. Verocska addig nyugodtan B. házában maradhat, ha B-né igazán jó asszony, node ez kétségtelen."

B-né valóban jóravaló, okos és nem túlságosan követelődző asszonynak látszott, pedig születését, férje rangját, társadalmi helyzetét tekintve gőgös is lehetett volna. Feltételei kedvezőek voltak, a családi környezet Verocska számára nyugodtnak mutatkozott. Valóban minden kitűnőnek látszott, olyannak, amilyennek Lopuhov várta. B-né is meg volt elégedve azzal, amit Verocska jelleméről hallott, úgyhogy gyorsan végeztek. Alig félóra múlva B-né kijelentette: „Ha a maga fiatal kis unokanővére elfogadja a feltételeket, kérem, költözzék hozzám, minél előbb, annál jobban fogok örülni."

— Biztosíthatom, hogy ő is elfogadja a feltételeket. Felhatalmazott rá. Miután megegyeztünk, engedje meg, hogy még valamit mondjak, amiről megegyezésünk előtt céltalan lett volna beszélnem. Megbízóm nem rokonom, hanem egy hivatalnok leánya, családjuknál órát adok. A leánynak nem volt kit megbíznia az álláskereséssel, ezért fordult hozzám. Egyéb kapcsolat nincs köztünk.

— Tudom, *monsieur* Lopuhov. Ön, N. professzor (ez volt a közös ismerős neve) és az ön barátja, aki a professzorral beszélt a maguk dolgáról, elég tiszta embernek ismerik egymást, hogy beszélhessenek egymás között valamelyikük egy lány iránt való barátságáról, anélkül, hogy a leányt a másik kettő előtt kompromittálnák. N. úrnak ugyanilyen véleménye van rólam, s mert tudta, hogy nevelőnőt keresek, feljogosítva érezte magát, hogy megmondja nekem: a lányka nem rokona magának. Ne nehezteljen rá őszintesége miatt. N. nagyon jól ismer engem. Én, *monsieur* Lopuhov, szintén becsületes ember vagyok, s higgye el, nagyon jól tudom, ki érdemel tiszteletet. N-ben ugyanúgy bízom, mint saját magamban, N. pedig magában úgy, mint önmagában. N, azonban nem tudta a lány nevét, most már, azt hiszem, megkérdezhetem, hiszen megegyeztünk, s ha nem ma, hát holnap már családunkhoz tartozik.

— A neve: Vera Pavlovna Rozalszkaja.

— Még valamit! Ugye, különösnek tartja, hogy én, bár gondos anya vagyok, magával megállapodtam, jóllehet a leányt még nem is láttam, pedig gyermekeim nevelője lesz. Ám én igen jól tudom, kikből áll az ön ismerőseinek köre. Jól tudom, hogyha önök közül valaki ilyen barátilag érdeklődik egy ember sorsa iránt, ez az ember ritka felfedezés olyan anya számára, aki jó embert akar nevelni a leányából. Ezért fölösleges tapintatlanságnak tartottam azt kívánni, hogy a leányt előbb látni szeretném. Ezzel nem önnek, hanem tulajdon magamnak mondok bókot.

— Ennek nagyon örülök *mademoiselle* Rozalszkaja nevében. Az ő otthoni élete olyan szánnivaló, hogy minden elviselhető családnál boldogan vállalt volna állást. Arról azonban nem is álmodtam volna, hogy olyan szép élete lesz, mint amilyent önöknél talál.

— N. említette, hogy Vera Pavlovna sokat szenved a családjától.

— Nagyon sokat. — Lopuhov elmondott annyit, amennyit szükségesnek tartott ahhoz, hogy B-né Verával folytatott beszélgetéseiben elkerülhesse azokat a témákat, amelyek Verocskát a múltra emlékeztetnék. B-né őszinte részvéttel hallgatta, aztán kezét nyújtotta.

— Ne is mondja tovább *monsieur* Lopuhov, mert még elérzékenyedem, pedig restellem, hogy negyven esztendőmel még ma sem tudom közömbösen hallgatni ezt a családi zsarnokoskodást, hiszen ebből annakidején jómagamnak is kijutott.

— Most még csak egyet legyen szabad megemlítenem, bár önnek annyira nem fontos, hogy nem is kellene megemlítenem. Mégis jobb, ha figyelmeztetem. Vera Pavlovna a kérője elől menekül, akit anyja akar ráerőszakolni.

B-né ezen mintha meghökkent volna. Lopuhov ezt jól látta, s maga is gondolataiba mélyedt.

— Ha nem tévedek, ez a körülmény mégsem olyan jelentéktelen asszonyom számára, amilyennek én láttam!

B-né egészen elszomorodva hallgatott.

— Bocsásson meg — szólalt meg újból Lopuhov, B-né hangulatát látva — bocsásson meg, de látom, hogy ez a körülmény kellemetlenül érinti.

— Igen, *monsieur* Lopuhov, ez az ügy nagyon komoly. Ha Vera Pavlovna szülei akarata ellenére akarja otthagyni a családot, abból nagy civódások származhatnak. Ám ez még nem lenne nagy baj. Ha mindez azért történne, hogy megszabaduljon a családi szitkozódástól és zsarnokságtól, még lehetne segíteni a bajon, akár pénz révén is. De... egy ilyen anya ráerőszakolja a vőlegényt; a vőlegény tehát gazdag, igen jó parti. Így van?

— Így van, a kérője gazdag ember — mondta Lopuhov csüggedten.

— Hát persze, hogy gazdag a kérője, ez az, ami zavarba hozott. Hisz ebben az esetben az anyát nem lehet kibékíteni semmivel sem. A szülők jogait ön is ismeri! Ebben az esetben teljes mértékben élnének is ezekkel a jogokkal. Egy-kettőre beperelnének bennünket és a pört meg is nyernék.

— Akkor csak egyre kérném, felejtse el, amit mondtam — szólt Lopuhov felállva.

— Nem, nem, várjon csak, engedje legalább, hogy megmagyarázzam álláspontomat. Képzelem, mit gondolhat rólam! Éppen azon akadok fönn, ami minden valamirevaló embert együttérzésre és a szenvedő felebarát megsegítésére indítana! Ó, mily szánalmasak vagyunk mi, emberek!

B-né nem tettette magát, sajnálkozása őszinte volt. Látszott, hogy fáj neki a dolog. Felkavart lelkiállapotában összefüggéstelen szavakat dadogott. Azután rendbe szedte gondolatait, de sem összefüggő, sem zavaros beszéde nem mondott már semmi újat Lopuhovnak. A levertség Lopuhovon is erőt vett. Annyira elfoglalta gondolatait, amit B-né mondott, hogy sokáig szóhoz sem tudott jutni. Hosszan hallgatta B-nét és azután megszólalt.

— Felesleges mentegetőznie, asszonyom. Itt kellett még maradnom, nehogy durvának tartson, vagy azt gondolja, hogy hibáztatom vagy haragszom. Bevallom, nem is hallottam a szavait. Ó, ha nem tudnám, hogy igaza van! Igen, milyen jó is volna, ha nem volna igaza. Ha nem volna igaza, azt mondanám Verocskának, hogy nem tudtunk megegyezni a feltételekről, vagy hogy mégsem neki való ez a hely és tovább folytatnánk a keresést. Így azonban, mit mondhatok neki?

B-né sírt.

„Mit is mondjak Verocskának? — tépelődött Lopuhov a lépcsőn lefelé haladva. — Mihez kezd most szegény?" — tűnődött, mielőtt a Galernajából befordult abba az utcába, amely a Konnogvargyejszkij-sétányra visz.

B-nének természetesen nincs igaza abban az abszolút értelemben, amelyben igazuk van a felnőtteknek, amikor azt magyarázzák a gyermekeknek, hogy a holdat nem érhetik el a kezükkel. Társadalmi helyzeténél és férje tekintélyes hivatali összeköttetéseinél fogva igen valószínű, sőt bizonyos, hogy ha nagyon akarná, magánál tarthatná Verocskát és Marja Alekszejevna nem tudná elvenni tőle és ártani sem tudna komolyan sem neki, sem férjének, aki alperes lenne a pörben. Azért persze lenne gondja, kellemetlensége elég és idegen érdekekért olyanokat kellene szívességre kérnie, akiknek jószolgálatait alkalomadtán a maga érdekében veheti igénybe. Ki köteles másként cselekedni és melyik okos ember nem tenne úgy, mint B. úrnő? Igazán nincs jogunk pálcát törni felette. Így aztán Lopuhov nem alaptalanul esett kétségbe Verocska megmentése miatt.

XIV

Verocska ezalatt már régen ott ült a megjelölt padon. Hányszor megdobbant a szíve, amikor az utcasarkon feltűnt egy katonasapka! – Végre! — Felugrott és feléje sietett.

Ha Lopuhov észrevétlen mehet a padhoz, bizonyára összeszedi magát addig, de a találkozás váratlanul érte, hamarább, mint számította. Így lerítt arcáról a szomorúság.

— Nem sikerült?

— Nem, barátnőm, sajnos nem.

— Dehát miért nem? Beszéljen; hiszen olyan biztosnak látszott.

— Menjünk haza, barátnőm, elkísérem. Útközben mindent elmesélek. Mindjárt megtudja, min akadt el a dolog. Csak előbb hadd szedem össze a gondolataimat. Valami mást kell kigondolnunk, nem szabad elcsüggednünk. — Az utolsó szavaknál már kissé megélénkült, bár még mindig csüggedt volt.

— Beszéljen, most mindjárt. Hiszen oly türelmetlenül vártam! Azt mondja: mást kell kigondolnunk — szóval ez a tervünk megvalósíthatatlan? Szóval nem lehetek nevelőnő? Istenem, milyen szerencsétlen vagyok!

— Minek áltassam? A dolog kilátástalan. Ezt meg kell mondanom, de legyen türelemmel, barátnőm! Ne veszítse el a bátorságát! Bátraké a szerencse.

— Ó, én bátor vagyok, de nehéz annak lennem.

Néhány percig szótlanul lépegettek egymás mellett. Lopuhov észrevette, hogy Verocska valamit tart a felöltője alatt.

– Maga visz valamit; adja csak ide, majd én.

— Nem, nem, nem kell. Nem nehéz; köszönöm.

Hosszú szünet következett. Hallgatagon róták az utcákat.

— Ma éjjel nem tudtam aludni az örömtől. Mikor végre két óra

felé elaludtam, igen furcsa álmot láttam! Egy nyirkos pincében tartottak fogva, de kiszabadultam. Aztán meg bénán feküdtem és hirtelen meggyógyultam. Vidáman futkároztam a mezőn sok más lánnyal együtt, akik szintén pincebörtönökből szabadultak és ugyancsak bénaságból gyógyultak ki. Milyen vidáman futkostunk a tágas mezőn. Az álmom azonban nem teljesedett be! S én azt hittem, hogy ma már nem megyek haza.

— Barátnőm, most már ideadhatja a csomagot, hisz' tartalma nem titok többé.

Ismét némán bandukoltak egymás mellett.

— Kedves barátnőm, látja mit végeztem a hölggyel: maga az anyja beleegyezése nélkül nem mehet el hazulról. Semmi szín alatt sem — de menjünk csak karonfogva, féltem magát.

— Semmi, semmi, csak eltikkadtam a fátyol alatt. Máris jobban érzem magam — mondta Verocska, félrehajtva a fátylat.

— („Milyen halvány!") Ne tépelődjék azon, amit mondtam. Nem is ügyeltem arra, mit beszélek. Majd csak elintézzük valahogy.

— Hogy intézzük el, kedves barátom? Ezt csak azért mondja, hogy vigasztaljon. Nincs már mit remélnem.

Lopuhov nem válaszolt. Ismét hosszú hallgatás következett.

— („Milyen halvány az arca!") Van még megoldás, barátnőm.

— Mi lenne az, kedves barátom?

— Megmondom, de csak, ha megnyugszik. Ezt higgadtan kell megfontolnunk.

— Mondja meg azonnal; addig úgyse tudok megnyugodni.

— Nem, maga most sokkal izgatottabb, semhogy fontos döntést tudna hozni. Majd később! Már itt is vagyunk. Viszontlátásra, barátnőm. Ha majd látom, hogy nyugodtan tud határozni, elmondom a tervemet.

— De mikor?

— Holnapután, ha órára jövök.

— Nagyon soká lesz.

— Akkor holnap jövök.

— Még hamarabb.

— Ma este.

— Nem, el sem engedem most. Jöjjön velem. Azt mondja, még nem nyugodtam meg; hát akkor ebédeljen nálunk. Meglátja, milyen nyugodt leszek. Ebéd után anyuka le szokott pihenni, azalatt nyugodtan beszélgethetünk.

— De milyen ürüggyel állíthatok be ilyenkor magukhoz? Ha anyja meglátja, hogy együtt jöttünk, gyanakodni kezd.

— Gyanakodjék! Törődöm is vele! Jobb is, ha velem jön. Most, mikor jöttünk, nem volt fátyol az arcomon, hátha meglátott bennünket valaki.

— Igaza lehet.

Marja Alekszejevna elcsodálkozott, amikor a lánya és Lopuhov lépett be. Árgus szemmel kémlelte hol egyiknek, hol másiknak az arcát.

— Csak azért jövök, Marja Alekszejevna, hogy megmondjam: holnapután estére fontos dolom akadt, tehát már holnap megtartom a leckét. Ha megengedi, leülök. Nagyon kifáradtam és rosszkedvű vagyok, jól fog esni egy kis pihenés.

— Ugyan mi történt magával, Dmitrij Szergejics? Nagyon komor a képe.

„Történt talán valami? Találkájuk lett volna? De akkor jókedvű volna. Ha meg összezörrentek, mert Verocska nem hajlandó a kívánságát teljesíteni, akkor rosszkedvű volna ugyan, de nem kísérte volna hazáig. Verocska egyenest a szobájába ment és vissza sem nézett a fiúra... Nem, én azt hiszem, csak véletlenül akadhattak össze az utcán. Vagy ki tudja! Résen kell lenni."

— Nincs különösebb bajom, Marja Alekszejevna; ellenben Vera Pavlovna sápadtnak látszik — vagy csak én látom ilyennek?

— Verocska? Vele megesik.

— De talán rosszul láttam. Megvallom, szédül a fejem a sok gondtól.

— Miért, mi történt, Dmitrij Szergejics? Talán összekoccant a menyasszonyával?

— Nem, nem, a menyasszonyommal nincs semmi bajom, a szüleimmel annál inkább.

— Hogy lehet az, bátyuska! Hogyan lehet valakinek a szüleivel összetűzése, Dmitrij Szergejics? Ezt nem gondoltam volna magáról!

— Mit csináljak, Marja Alekszejevna, ha olyan a családom! Mindenféle követeléssel állnak elő, amiket nem is tudok teljesíteni.

— Vagy úgy, az más, Dmitrij Szergejics! Mindenkit képtelenség kielégíteni, különösen, ha nem ismernek mértéket. Annyi szent! Ha ez a baj, vagyis a pénz miatt vitáznak, ebben magának adok igazat.

— Bocsássa meg, Marja Alekszejevna, ha tolakodó vagyok, de úgy felingereltek, hogy valósággal üdülés ilyen kellemes és tiszteletreméltó társaságban lenni. S ilyen társaságot a maguk házán kívül sehol sem találok. Engedje meg tehát, hogy ma itt ebédeljek, s a derék Matrjonának egy-két megbízást adjak. Ha jól tudom, itt a közelben van a Denker-féle borpince, ahol a bor nem az ég tudja milyen, hanem igazán jó.

Marja Alekszejevnát az ebéd említésekor elfogta a düh, de Matrjona nevének hallatára megnyugodott, s arca várakozó kifejezést öltött. — „Hadd lám, hékás, mivel vagy hajlandó hozzájárulni az ebédhez? — gondolta és várakozóan hallgatott. — Denkernél? Hm!" — A „hékás" elővette cigarettatárcáját, letépett az ottlevő levélből egy darabka papírt, ceruzát vett elő és ráfirkantott néhány szót.

— Szabad kérdeznem, Marja Alekszejevna, melyik borfajtát szereti legjobban?

— Én, kedves Dmitrij Szergejics? Bevallom, nem igen értek hozzá, ritkán iszom, nem nőnek való az ivás.

„Első pillantásra látszik a vörös orrodról, hogy nem iszol." — Igaza van, Marja Alekszejevna; de maraschinót még fiatal lányok is isznak, megengedi tehát, hogy felírjam?

— Mi az, Dmitrij Szergejics?

— Tulajdonképpen nem is annyira bor, mint inkább szörp. — Kivett egy vöröses bankót. — Gondolom, ennyiből futja — még egyszer átfutotta a megrendelést — minden esetőségre hozzá teszek még öt rubelt.

„Háromheti keresetem, elélnék belőle akár egy hónapig is! De mit csináljak, Marja Alekszejevna megvesztegetésének nagy ára van..."

Marja Alekszejevna szeme nedvesen csillogott, arcán émelyítő mosoly ömlött el visszatarthatatlanul.

— Ha jól tudom, cukrászda is van itt a közelben. Hátha kapni diósbélest? Szerintem a diós a legfinomabb sütemény, Marja Alekszejevna — mondta Lopuhov — ha azonban nincs, Matrjona olyant hozzon, amilyen van, ne keresgéljen.

Lopuhov kiment a konyhába és Matrjonát elküldte a jegyzékkel bevásárolni.

— Mulassunk egyet, Marja Alekszejevna. Azért is borba fojtom a bosszúságomat. Miért is ne mulassak? Nősülésem ügye jól halad. Akkor aztán nem így élünk, akkor majd vidám életet kezdünk, igaz, Marja Alekszejevna?

— Igaz, igaz, bátyuska, Dmitrij Szergejics. Azért ilyen komoly emberről mégsem hittem volna ám, hogy derűre-borúra szórja a pénzét. Talán egy kis előleg a menyasszony részéről?

— Nem, nem előleg, de ha az ember pénzhez jut, szabad egyszer-egyszer kirúgni a hámból. Minek az előleg? Nem az előleg a lényeges. Nem szabad apró előlegekkel játszadozni. Az ügyet annak rendje és módja szerint kell kezelni, különben még gyanú ébred valakiben. De különben is — nem úri dolog.

— Nem úri dolog, Dmitrij Szergejics, igaza van, nem úri dolog. Véleményem szerint mindenben úriasan kell viselkedni.

— Úgy van, Marja Alekszejevna.

Háromnegyed óra hosszat, míg el nem készült az ebéd, ilyen és hasonló épületes témákkal szórakoztatták egymást. Lopuhov őszinteségi rohamában még azt is kikottyantotta, hogy az esküvőjük napja rohamosan közeledik. „És Vera Pavlovnáé mikor lesz?" Még sajnos nem tud biztosat mondani, nem akarja Verocskát sürgetni. — Persze, persze, ő azonban úgy vette észre, hogy Vera Pavlovna hamarosan rászánja magát a döntő elhatározásra. Verocska ugyan nem említett semmit, de neki jó szeme van. „Mi ketten, Marja Alekszejevna, ravasz

rókák vagyunk, minket nem lehet egykönnyen az orrunknál fogva vezetni. Bár még nem vagyok vén, de azért keresztüllátok a szitán, ravasz róka vagyok én!" — „Igaz, bátyuska, igaz: ravasz róka maga!" A szívből jövő, őszinte beszélgetés úgy felélénkítette Dmitrij Szergejicset, hogy bánatáról teljesen megfeledkezett. Olyan jókedvű volt, amilyennek Marja Alekszejevna még sohasem látta. — Csupa furfang az ebadta! Hány ezrest kihízeleghetett ez már a menyasszonyától. A szülők bizonyosan megorrontották, hogy tele a zsebe és ők is akarnak látni belőle valamit. Ő meg: nem addig van az! Én a köteles fiúi tiszteletet megadom nektek, de pénzt, azt nem adhatok. Minden hájjal megkent fickó, annyi szent! Kellemes ilyen emberrel beszélgetni! — Marja Alekszejevna zajt hallott a konyha felől, Matrjona tehát visszajött a bevásárlásból. Zsebkendő-keresés ürügyén kisietett és rögtön látta: tizenkét rubel és ötven kopejka ára bor: legfeljebb, ha harmadát isszák meg ebédnél; cukrészdai béles egyötvenért... na, mondhatni, ez igazán kidobott pénz. De a bélesből is marad. Befőtt helyett majd ezzel kínálja a komaasszonyokat, mégsem megy kárba; ez is megtakarítás!

XVI

Verocska ezalatt a szobájában üldögél és töpreng.

Vajjon helyesen tettem-e, hogy felhívtam? Anya olyan gyanakodva nézett ránk. És milyen nehéz helyzetbe hoztam barátomat! Vajjon itt tud-e maradni ebédre? Édes jó istenem, mi lesz velem, szegény szerencsétlennel?

Van még megoldás, azt mondta, pedig dehogy van, dehogy van!

De mégis van egy — itt van előttem: az ablak. Ha már nagyon nehéz lesz, kiugrom rajta.

De furcsa vagyok! Azt mondom: ha nagyon nehéz lesz, hát most nem nagyon nehéz?

Ha kiugornék az ablakon, gyorsan, nagyon gyorsan repülnék — nem zuhannék, hanem valóban repülnék — jó érzés lehet... De a kövezetre zuhanni, az szörnyű! Különben: fájna-e egyáltalán? Én azt hiszem, olyankor már nem fáj semmi. Vagy csak egyetlen röpke pillanatig fáj. Előbb viszont szállni a levegőben, amely olyan puha, mint a legpuhább dunyha, olyan súlytalan és rugalmas — ó, az nagyszerű érzés lehet!

Igen, de utána? Összecsődülnek majd az emberek és bámulnak. Bámulják szétzúzott fejemet, eltorzult, vérbeborult arcomat... Szörnyűség! Ha legalább a járdát előbb felhomokoznák — de errefelé a homok is olyan piszkos — ha szép, patyolatfehér, finomszemű homok lenne... akkor szép halált halnék. Arcom ép és tiszta maradna és senki sem iszonyodna tőle.

Párizsban a szegény lányok széngázzal végeznek magukkal. Az

szép, nagyon szép halál lehet. Az ablakon kiugrani — nem jó. De az — jó.

Milyen hangosan társalognak! Ugyan miről? Nem, nem hallom, miről.

Neki levelet hagynék hátra, amelyben mindent elmondanék. Akkor azt mondtam neki: ma van a születésnapom. Milyen bátor voltam akkor; hogy is lehettem oly merész? De hiszen akkor még olyan tapasztalatlan voltam, akkor még semmit sem értettem.

Igen, a párizsi szegény lányok okosak! Nem tudnék én is olyan okos lenni? Milyen mulatságos lenne: benyitnak a szobámba, amely zöldesszínű széngázban úszik. Megrettennek: mi az? Hol van Verocska? Anyuka rákiált apukára: állsz és bámulsz, mint bornyú az újkapura! Gyorsan, törd be az ablakot! Betöri. És látják, hogy én ott ülök a toalett-asztalra borulva. „Verocskám, elkábított a széngáz?" — Én meg csak hallgatok. — „Verocskám, miért nem beszélsz? Jaj istenem, megfulladt!" — sírnak, jajveszékelnek: milyen nevetséges lesz! Anyuka egyre azt hajtogatja majd, hogy mennyire szeretett.

Barátom őszintén fog sajnálni. Hagyok is neki levelet. Igen, igen, úgy akarok meghalni, mint a szegény párizsi lányok. Ha egyszer így mondom, így is lesz. Nem félek a haláltól.

Ugyan miért is félnék? Hisz olyan jó az! Még csak azt akarom megtudni, mi az a megoldás, amiről barátom beszél. Nincs itt már megoldás, azt csak megnyugtatásul mondta.

Miért akarnak minden áron megnyugtatni? Mit használ nekem a megnyugvás? Lehet-e megnyugtatni azt, akin nem segít már senki, semmi? Ő okos ember és ő is így tesz. Vajjon miért tette? Ilyesminek igazán nincs értelme.

Ugyan miről beszélhet? Mintha jókedve volna, olyan vidám a hangja.

Vagy mégis talált megoldást?

Nem, nem találhatott, hiszen olyan már nincs.

De ha nem talált, tudna-e ilyen vidám lenni?

Vajjon mit eszelhetett ki?

XVII

— Verocska, gyere ebédelni! — kiáltott be az ajtón Marja Alekszejevna. Pavel Konsztantyinics időközben hazaérkezett. Kész volt már a béles is, de ezt Matrjona nem a cukrászdából hozta, hanem a tegnapról maradt levesben főtt marhahús felhasználásával, itthon készítette.

— Marja Alekszejevna, nem próbált meg még ebéd előtt egy pohárka vodkát inni? Nagyon jót tesz a gyomornak, különösen ez a keserny és narancs. Próbálja meg. Mint orvos mondom: igyék egy pohárkával.

— Hát, ha az orvos mondja, engedelmeskednem kell — de csak egy fél pohárkával.

— Nem, Marja Alekszejevna, egy fél pohárkával nem használ.

— Na és maga, Dmitrij Szergejics?

— Megöregedtem, megkomolyodtam, Marja Alekszejevna. Fogadalmat tettem.

— Csakugyan érzi az ember, hogy melegít.

— Épp ez az, ami használ, Marja Alekszejevna.

„Milyen vidám! Hátha mégis tud valami megoldást? És milyen gyorsan összemelegedett anyámmal! Rám se néz! Ó, de ravaszul csinálja."

Asztalhoz ültek.

— Ezt az üveg sört meg Pavel Konsztantyiniccsal isszuk meg. *Ale.* — nem egyéb, mint sör, angol sör. Kóstolja csak meg, Marja Alekszejevna.

— Ha azt mondja, hogy sör, kérem, miért ne innám sört?

(„Úristen, hány üveg! Milyen ostoba is vagyok! Hát innen a barátság!")

(„Micsoda nagy kópé ez a Lopuhov! Ő maga egy cseppet se iszik, csak az ajkához érinti a poharat. Pompás ital! Olyan illata van, mint a kvasznak, de sokkal erősebb, nagyon is erős. Ha Verocskát elvétettem azzal a tökfilkóval, a vodkáról áttérek az ilyen sörre. Ez a Lopuhov nem issza el az eszét. Legalább megkóstolná a disznó! Mindegy, jobb lesz nekem!") — De mondja csak, Dmitrij Szergejics, miért nem iszik legalább egy keveset?

— Sokat leeresztettem már a garaton, Marja Alekszejevna, előre vagyok nagyon, sokáig elég, amit megittam. Mikor nem volt dolgom és pénzem sem volt, ittam. Most van dolgom, van pénzem, nem kívánom az italt. Anélkül is jó kedvem van.

Így társalogtak ebéd közben. Matrjona hozta a bélest.

— Matrjona Sztyepanovna lelkem, mi való ehhez?

— Hozom, Dmitrij Szergejics, hozom már. — Behozott egy üveg pezsgőt.

— Vera Pavlovna, mi ketten még nem ittunk. Most aztán rajtunk a sor. A menyasszonyom és a maga vőlegénye egészségére!

„Hát ez mi? Talán *az?*" — gondolja Verocska.

— Adjon az isten sok boldogságot a menyasszonyának és Verocskám vőlegényének! — kiáltott fel Marja Alekszejevna. — Minket, öregeket pedig örvendeztessen meg leányunk mielőbbi esküvőjével.

— Legyen nyugodt, Marja Alekszejevna, hamarosan meglesz. Ugye, Vera Pavlovna? Úgy lesz.

„Hát csakugyan erről beszél?" — gondolja Verocska.

— Úgy van, Vera Pavlovna, magától értetődik, úgy van. Mondja már, hogy „igen".

— Igen — mondja Verocska.

— No látja, Vera Pavlovna! Miért is hagyná az édesanyját bizonytalanságban? „Igen" — és kész! Akkor most igyunk még egyszer: Vera Pavlovna mielőbbi esküvőjére! Igyon, Vera Pavlovna, minden jóra fordul! Koccintsunk a mielőbbi férjhezmenésre!

Koccintottak.

— Adja isten! Adja isten! Köszönöm neked, Verocska. Megnyugtatsz öreg napjaimra — mondja Marja Alekszejevna és könnyeit törölgeti. Az angol *ale* és a kesernyés likőr érzelgős hangulatba ringatta.

— Adja isten, hogy megérjük! — kontrázott Pavel Konsztantyinics.

— Nagyon megszerettük magát, Dmitrij Szergejics — áradozott Marja Alekszejevna, mikor felkeltek az asztaltól. — Nagyon megszerettük. Maga a vendég, mégis maga vendégelt meg bennünket. Nem is szó, hogy megvendégelt, ünnepet szerzett nekünk! — A háziasszony szeme már sokkal nyájasabb, egészen ellágyult.

Sokszor jobban sikerül valami, mint tervezik. Amikor Lopuhov az italt hozatta, nem hitte volna, hogy ekkora lesz az eredmény. Ő csak meg akarta vesztegetni Marja Alekszejevnát, hogy el ne veszítse jóindulatát, amiért önmagát hívta meg ebédre. Honnan sejthette volna, hogy a háziasszony így felönt a garatra egy idegen jelenlétében, aki iránt minden tekintetben rokonszenvet érez, akiben azonban mégsem bízik, mert — hiszen kiben is bízhatna. Különben Marja Alekszejevna is csodálkozott önmagán. Hiszen csak a tea után akarta alaposabban kiélvezni az alkalmat, de hiába, gyenge az emberi akarat! A vodkának és más ismert italnak mégcsak ellenállt volna, de az újdonság erejével ható sör meg a többi hasonló csábítás kísértésbe vitte.

Az ebéd egészen ünnepi és főúri volt, ezért Marja Alekszejevna behozatta Matrjonával a szamovárt, amint az uraknál dukál ebéd után. De ezzel a csemegével csak ő és Lopuhov élt. Verocska azt mondta, hogy nem iszik teát és visszavonult a szobájába, Pavel Konsztantyinics pedig, a faragatlan tuskó, szokása szerint ledőlt egy kis ebédutáni szunyókálásra. Lopuhov lassan kortyolgatta a teáját. Utána még egy második csészével is kért. Marja Alekszejevna már alig pislogott. Bocsánatot kért, hogy már reggel óta fáj a feje. Barátunk természetesen kérte, hogy ne feszélyezze magát és pihenjen le. Most tehát egyedül maradt. Kiitta a második csészét, utána még egy harmadik csészével, aztán ültőhelyében elbóbiskolt. „Ahá — gondolta Matrjona — ez is becsiccsentett, akárcsak az én drágalátos gazdaszszonyom". A „drágalátos" ezalatt már úgy horkolt, hogy mikor Matrjona már leszedte az asztalt és végleg kivonult a konyhába, Dmitrij Szergejicset is felzavarta szendergéséből.

— Bocsásson meg, Vera Pavlovna — mondta Lopuhov a lány szobájába lépve. („Milyen halkan beszél és remeg a hangja, az ebédnél meg milyen hangos volt; nem is azt mondta: barátnőm, hanem: Vera Pavlovna.") — Bocsássa meg a merészségemet. Tudja, mit mondtam az előbb: férjet és feleséget nem tudják elválasztani egymástól. Akkor majd felszabadul.

— Drágám, láttad, mikor beléptél, sírtam az örömtől.

Lopuhov elkapta Verocska kezét és összecsókolta.

— Kiszabadítasz hát ebből a pincéből, kedvesem. De jó, okos is vagy! Hogy is tudtad ilyen ügyesen kigondolni?

— Már akkor gondolkoztam rajta, mikor együtt táncoltunk.

— Drágám, én is már akkor gondoltam, hogy jó ember vagy. Elhozod hát nekem a szabadságot. Most már tudok várni, tűrni, hiszen tudom, hogy szabad leszek nemsokára. Már nem is olyan fojtogató a börtönöm levegője: *addig* már úgyis kibírom. Igen, de hogyan szabadulok ki innét, szívem?

— Megmondom, figyelj ide. Most április végét írjuk; július végéig végzek az egyetemen. Ha meg akarunk élni, be kell fejeznem tanulmányaimat. Akkor aztán kiszabadítlak. Szóval már csak három hónap van előtted, vagy még annyi sem, addig azonban türelmesen várnod kell. Orvosi állást kapok, a fizetésem persze nem lesz valami fényes; de egy kis praxisom lesz — annyi, amennyi szükséges, hogy megéljünk.

— Én is azt hiszem, drágám, hogy mi nagyon kevéssel is beérjük. Csakhogy én nem szeretnék a te pénzedből élni. Hiszen most is adok pár zongoraórát. Ezeket persze akkor elvesztem. Hisz' anyám biztosan fűnek-fának elhíreszteli majd, milyen gonosz teremtés vagyok. Én azonban remélem, hogy tudok szerezni más tanítványokat. Így élek majd! Ugye, így kell? Hiszen, csak nem fogok a te pénzeden élni!

— Mondd csak, Verocska, drága barátnőm, ki tanított meg erre?

— Még te kérded, hogy ki? Hát nem te magad beszéltél ilyenekről? És a könyveid? Legalább a fele erről szól.

— Az én könyveimben olvastad? És én magam is beszéltem volna ilyenekről? De hát mikor, Verocskám?

— Mikor? Hát ki mondta, hogy mindennek a pénz az alapja? Hát nem te voltál, Dmitrij Szergejics, aki ezt mondta?

— No, no és aztán?

— Hát olyan csacsinak tartasz, hogy ne tudnám — ahogy a könyveitek mondják — a tételből a következtetést levonni.

— Miféle következtetést? A jó ég tudja, mit beszélsz összevissza, drága barátnőm, Verocska.

— Ó, a ravasz róka! Azt akarja, hogy ő legyen a kényúr, én meg a rabszolgája. Nem, Dmitrij Szergejics, így nem alkuszunk, érti?

— Beszélj világosabban, hogy megértselek.

— Mindennek az alapja a pénz, mondja maga, Dmitrij Szergejics. A könyvei szerint pedig: akié a pénz, azé a hatalom és a jog. Másszóval: míg a nőt a férje tartja el, addig férjétől függ — így van-e, Dmitrij Szergejics? Azt hiszi, nem látom, hogy a rabszolgája lennék? Nem, Dmitrij Szergejics, nem engedem meg, hogy a zsarnokom legyen. Tudom, hogy nagylelkű és jóindulatú kényúr lenne, ám én mégse kérek belőle. És egyebekben, hogyan fogunk élni, drágám? Míg te a pacienseid kezét vagy lábát vagdalod és undorító kotyvalékokkal itatod őket, én zongoraleckéket adok. Igen, de egyéb vonatkozásban milyen lesz majd az életünk?

— Nagyon helyes, Verocskám, mindenki őrizze meg minden erejével függetlenségét, még azzal szemben is, akit nagyon szeret, és akiben nagyon bízik. Hogy minden úgy alakul-e majd, ahogyan elképzeled, nem tudom, de aki ilyen életre határozta el magát, az máris fel van vértezve, érzi, hogy önmaga is megáll a lábán, hogy nem szorul idegen mankóra és ez az érzése már maga is elégtétellel tölti el. Azért furcsa emberek vagyunk mi ketten. Verocskám! Te kijelented, hogy „nem akarok a te pénzeden élni", én meg megdicsérlek érte. Ki is beszél így, mondd, Verocska?

— Ha furcsa, hát furcsa, drágám, mit törődünk vele? Mi úgy fogunk élni, ahogy jónak tartjuk. De mint élünk majd egyéb tekintetben?

— Vera Pavlovna, én már kifejtettem elgondolásomat életünk egyik oldaláról, maga erre méltóztatott ezt felborítani ellenkező tervvel és zsarnoknak, rabszolgatartónak nevezett. Legyen szíves tehát jövendő életünk egyéb vonatkozásaiban is kifejteni saját nézetét. Az én elképzeléseimet feleslegesnek tartom előadni, nehogy azokat is egyszerűen pozdorjává zúzza. Verocskám, barátnőm, hadd halljam hát, hogy képzeled kettőnk életét? Biztosra veszem, hogy utána csak azt tudom mondani: az én drágám milyen okos, milyen előrelátó mindenben!

— Mi az, bókolni akar? Hízelegni? Ismerem már az ilyet: hízelegnek, hogy aztán az alázatosság leple alatt hatalmaskodjanak. Kérem, hogy ezentúl egyszerűen és félreérthetetlenül beszéljen. Dicsérni akarsz, drágám? Restelkednem kell — ne tedd, mert még fejembe száll a dicsőség.

— Úgy is jó, Vera Pavlovna! Ha úgy jobban tetszik, gorombán beszélek. Kevés nőiesség van magában, Vera Pavlovna, egészen férfiasan gondolkozik.

— Előbb magyarázd meg, drágám, mi az a „nőiesség"? Szerintem csak annyi, hogy a nőnek alt-, a férfinek meg bariton hangja van. No és? Hát érdemes vitáznunk csupán azért, hogy mindketten althangon beszéljünk? Érdemes-e kérdezgetni ezt? Miért prédikálják örökké, hogy maradjunk nőiesek? Szerintem ez ostobaság.

— Igen, Verocskám, ez ostobaság és nagyon hétköznapi dolog.

— Akkor, drágám, nem is törődöm többé a nőiességgel. Ha tehát megenged, Dmitrij Szergejics, most igazi férfias nézeteket adok elő jövendő életünkről. Barátok leszünk és én legjobb barátod akarok lenni. És igen, még nem is mondtam neked, mennyire gyűlölöm ezt a te drágalátos Kirszanov barátodat!

— Nem szabad gyűlölnöd, Verocska, mert nagyon jó ember.

— Tőlem az is lehet, én azért mégis gyűlölöm és megtiltom, hogy találkozzatok.

— Hát ez jól kezdődik! Annyira fél a zsarnokságomtól, hogy egészen papucs alatt akar tartani. Hogyan lehet, hogy ne találkozzunk, ha egyszer együtt lakunk?

— Igen, és mindig egymásba karolva ültök.

— Természetesen. A teánál és az ebédnél. Csakhogy kezünk foglalt és így bajos összeölelkeznünk.

— És napokon át elválaszthatatlanok vagytok.

— Ó, igen, ő az ő szobájától, én meg az enyémtől.

— Ha így van, akkor miért ne szakítanád meg vele az érintkezést teljesen?

— De hiszen jóbarátok vagyunk. Néha jólesik elbeszélgetni; olyankor addig beszélgetünk, míg rá nem ununk.

— Sülve-főve együtt vannak, ölelkeznek, aztán összekapnak, megint ölelkeznek, aztán megint összevesznek... Gyűlölöm azt az embert!

— Hát ezt meg honnan veszed, Verocska, hogy veszekszünk? Még egyetlenegyszer sem veszekedtünk. Mindegyikünk éli a maga külön életét; persze, azért barátok vagyunk, no, de ez csak nem baj?

— Látod, drágám, most rászedtelek, de még hogy! Nem akartad elmondani, hogy fogunk kettesben élni és most mégis kikotyogtad. Alaposan rászedtelek! Figyelj hát ide, hogy fogunk élni — a te szavaid szerint. Először is: neked is lesz egy szobád, nekem is; és lesz egy harmadik, amelyben teázunk, ebédelünk és az olyan vendégeinket fogadjuk, akik nem téged, vagy egyedül engem, hanem kettőnket akarnak meglátogatni. Másodszor: nem mehetek be a te szobádba, nehogy zavarjalak, mint ahogy Kirszanov is így tesz, hiszen ez a magyarázata, hogy még sohasem vesztetek össze. Persze ugyanez vonatkozik rád is az én szobámat illetőleg. Harmadszor pedig — jaj, drágám, elfelejtettem megkérdezni: van beleszólása Kirszanovnak a te dolgodba és neked az övébe? Van-e jogotok számonkérni egymástól valamit?

— No, most már tudom, miért kirszanovoztál annyit az előbb. Nem mondom meg!

— De ha mégis csak gyűlölöm őt. Különben — ne mondj semmit. Most már úgyis tudom, hogy nincs jogotok egymást kérdőre vonni. Szóval harmadszor: nincs jogom téged kérdőre vonni. Ha akarsz

vagy kell, beszélhetsz a dolgaidról, ha úgy látod jónak; ám ugyanez áll fordítva is. Ez hát a három szabály. Legyen még valami?

— Verocska, a második pont még némi magyarázatra szorul. Mi csak teánál és ebédnél találkozunk a semleges szobában. No, most képzeld el a következő esetet: miután reggel együtt megteáztunk, ülök a szobámban, te meg a tiedben és délig nem látjuk egymást, így van?

— Így hát.

— Nagyszerű. Erre jön egy ismerősöm, tőle megtudom, hogy kettőkor egy másik ismerősöm akar felkeresni. Nekem viszont már egykor el kell mennem valahová. Ilyenkor megkérhetlek-e, hogy annak a két órakor jövő úrnak megadd a kívánt felvilágosítást — persze, csak ha otthon maradsz?

— Persze, hogy megkérhetsz; hogy vállalom-e — más lapra tartozik. Ha nem vállalom, nem unszolhatsz tovább, sőt meg sem kérdezheted, miért nem vállalom; de megkérdezni, hogy megteszem-e neked ezt a szolgálatot, megkérdezhetsz.

— Kitűnő! Csakhogy a teázáskor tudhattam-e még, hogy valaki fel akar keresni? Reggeli után pedig már nem szabad a szobádba mennem, tehát akkor, hogyan kérdezzelek meg?

— Te jó ég, milyen naivnak tetteti magát! Mint egy kis gyerek! Micsoda ügyetlenség! Akkor hát, kedves Dmitrij Szergejics, a következőképpen fog eljárni: átmegy a semleges szobába és azt kiáltja: „Vera Pavlovna!" Én az én szobámból így felelek: „Mit óhajt, Dmitrij Szergejics?" Erre maga: „Én most elmegyek hazulról, ezalatt jelentkezni fog A. úr (itt megnevezi az ismerőse nevét); néhány közölnivalóm van számára; megkérhetném, Vera Pavlovna, hogy adja át az üzenetemet?" Ha azt felelem, hogy „nem", akkor beszélgetésünk véget is ért, ha pedig igennel felelek, akkor átmegyek a semleges szobába és maga közli velem, hogy mit közöljek azzal az úrral. Most már tudja végre, kis ártatlanság, hogy mi a teendője?

— Most már tudom, Verocskám. Tréfán kívül, nagyszerűen fogunk élni, úgy, ahogy most felvázoltad. Honnét is vetted ezt a pompás elgondolást? Nekem ugyan dereng, hogy olvastam ilyesvalamit, tudom is már, hol, csakhogy ezeket a könyveket te nem olvashattad; legalább is azok, amelyeket én hoztam neked, nem tartalmaznak ennyire részletes útmutatásokat. És senki sem volt, akitől ilyesmit hallhattál volna, hiszen minden bizonnyal én vagyok az első rendes ember, akivel találkoztál.

— Ejnye, drágám, hát olyan nehéz az embernek magától rájönni erre? Nyitott szemmel figyeltem a családok életét — a magam családjáról nem beszélek: az valami különleges eset — szóval volt alkalmam megfigyelni, ha barátnőimnél voltam látogatóban. Úristen, mennyi kellemetlenség férj és feleség között, el sem tudod képzelni, drágám!

— Dehogynem tudom, Verocskám, nagyon is el tudom képzelni.

— Tudod, mire kellett ilyenkor gondolnom? Házastársaknak így nem szabad élniök; örökké egymás nyakán. Csak akkor találkozzanak, ha egyikük akar valamit a másiktól, vagy ha együtt akarnak szórakozni. Ha figyelem ezeknek a családoknak az életét, mindig csodálkozom: hogy van az, hogy az emberek csak idegenekhez kedvesek? Miért akar idegenek előtt mindenki jobbnak feltűnni, mint amilyen otthon? Mert, hogy idegenekhez kedvesebbek, figyelmesebbek — az tény. Mi lehet ennek az oka? Miért komiszabbak az otthoniakhoz — akiket pedig jobban szeretnek — mint az idegenekhez? Hallgasd meg hát, drágám, amire kérlek: viselkedj velem szemben úgy, mint eddig. Ez, úgye, nem akadályoz meg abban, hogy szeress, hiszen senkihez sem állunk oly közel, mint egymáshoz. Eddig hogy viselkedtél irányomban? Voltál csak egyetlenegyszer is figyelmetlen, korholtál-e? Nem! Kérdezhetné valaki: hogy is lehet egy idegen nővel, egy idegen leánnyal figyelmetlenül viselkedni? Most már a menyasszonyod vagyok és nemsokára a feleséged leszek, de mindenkor úgy bánj velem, ahogyan egy idegen nővel szokás! Így a leghelyesebb, barátom, ha azt akarjuk, hogy békés egyetértésben éljünk és szerelmünk megmaradjon. Igazam van, drága szívem?

— Nem is tudom, Verocskám, mit gondoljak rólad. Már eddig is bámultalak.

— Drágám, te dicsérni akarsz! Nem, barátom, mindez sokkal egyszerűbb, mint amilyennek látszik. Nemcsak én gondolkozom így: sok hozzám hasonló egyszerű leány és fiatalasszony éppígy gondolkozik, csakhogy egyik sem meri elmondani a vőlegényének vagy az urának, amit gondol, mert tudja, hogy akkor elkölcstelennek tartanák. Téged éppen azért szerettelek meg, mert másképpen gondolkozol, mint a többi férfi. Tudod, mikor kezdtelek szeretni? A születésnapomon rendezett estélyen, amikor először beszéltünk és te azt fejtegetted, hogy a nőknek szánnivaló az életük. Azóta szeretlek.

— Hát én mikor szerettelek meg? Szintén akkor este, ezt már mondtam is, de pontosabban, mikor?

— Milyen furcsa vagy, drágám! Úgy mondod, hogy rögtön kitalálja az ember. Ha meg kitalálom, megint dicsérni fogsz.

— Mégis, találd ki!

— Hát akkor, amikor megkérdeztelek, igaz-e, hogy megtehetjük, hogy minden ember élete jóra forduljon.

— Ezért ismét meg kell csókolnom a kacsódat.

— Nem, drágám, nekem nem tetszik, ha férfiak a nők kezét csókolgatják.

— Dehát miért, Verocskám?

— Úgyis tudod, minek kérdezed? Ne kérdezz ilyeneket, drágám.

— Drága barátnőm, belátom, hogy igazad van. Többé nem kérdezek ilyet, ügyetlenség volt tőlem. Ezentúl csak akkor kérdezlek meg,

ha valóban nem tudom, mit akarsz mondani. Az imént azt akartad mondani, hogy senkinek a kezét sem való csókolgatni.

Verocska elkacagta magát.

— Már meg is bocsátottam, mert most alkalmam nyílt, hogy mosolyogjak rajtad. Te akartál engem vizsgáztatni, közben magad sem tudod a legfőbb okot, miért nem helyes. Hogy senkinek a kezét sem való csókolgatni, ez igaz; csakhogy én ezt nem általánosságban értettem, hanem azt mondtam, hogy férfiak ne csókolgassák a nők kezét, az tudniillik sérti a nőket. A férfiak ezzel azt tanúsítják, hogy a nőket nem tartják egyenrangúaknak, úgy gondolják, hogy a férfi nem ejthet csorbát a méltóságán a nő előtt, úgy gondolják: a nő annyira mélyen áll a férfi alatt, hogy minden leereszkedése ellenére sem süllyedhet le a nő színvonalára, hanem messze felette áll. Csakhogy te, drágám, nem így gondolkodol, akkor meg miért akarod megcsókolni a kezemet? Tudod, mi az érzésem, drágám? Hogy mi mintha nem is lennénk menyasszony és vőlegény.

— Igazad van, Verocska, kevés a hasonlóság. Mik is vagyunk mi egymásnak: te meg én?

— Tudja az isten, drágám. Vagy tudod, milyenek vagyunk? Mintha már réges-rég férj és feleség lennénk.

— Igazad van, barátnőm. Vagy mondjuk így: régi barátok vagyunk, akiknek eddigi viszonya nem változott semmit.

Csak egy változott meg, drágám; most már tudom, hogy kiszabadulok pincebörtönömből.

XIX

Így beszélgettek egymással — első beszélgetésnek bizony eléggé furcsa volt menyasszony és vőlegény között — aztán melegen kezet szorítottak, s Lopuhov elindult haza. Verocska maga zárta be utána az ajtót, mert Matrjona, remélve, hogy a „drágalátos" még jó soká fog horkolni, leszökött a kocsmába. A „drágalátos" valóban még sokáig úgy aludt, mint a bunda.

Mikor Lopuhov hét óra felé hazatért, nyomban munkához látott, de nem tudott belemélyedni. Esze nem annyira munkáján járt, mint inkább azon, ami a Szemjonovszkij-hídtól a viborgi városrészig tartó hosszú úton foglalkoztatta. Persze, hogy szerelmi álmodozás volt — de mégsem egészen. Egy még bizonytalan megélhetésű ember életének prózai problémái is vannak és ezeken járt barátunk esze. Érthető, egy materialista mi másra gondolhatna, mint saját érdekeire. Valóban érdekein járt az esze és nem fellengős költői képzelődéseken. Szerelmi ábrándozása olyan volt, mint amilyent egy rideg materialistától várhat az ember.

„Áldozat — ezt a gondolatot sohasem tudom majd kiverni Verocska fejéből. Ez pedig baj! Hiszen viszonyunk az olyan emberhez,

akinek lekötelezve hisszük magunkat, bizonyos fokig mindig feszélyezett. Előbb-utóbb megtudja, a jó barátok elmondják, milyen jövő várt volna rám. Ha másoktól nem tudná meg, akkor magától eszmélne rá. «Barátom — fogja mondani — te értem lemondtál fényesnek ígérkező jövődről, amelyet vártál.» — Nos, tegyük fel, a pénzre nem gondol, ezt az utóbbit sem a jóbarátok, de ő maga sem hiheti el rólam. Bár az mindenesetre jó, hogy Verocska nem gondolhatja, hogy «értem vállalta a szegénységet, pedig nélkülem gazdag lehetett volna». Nem, ilyesmit nem fog gondolni. Viszont meg fogja tudni, hogy tudományos dicsőségre vágytam és el is értem volna. Mindig marcangolni fogja az önvád: «milyen áldozatot hozott értem a férjem» — pedig eszemben sem volt áldozatot hozni. Eddig sem voltam bolond áldozatot hozni, remélhetőleg ezután sem leszek az. Egyszerűen azt teszem, ami rámnézve előnyös: nem olyan ember vagyok, hogy áldozatot hozzak. Nincs is áldozatkészség, senki sem hoz másért áldozatot. Helytelen felfogás — áldozatkészség. Fából vaskarika. Mindenki úgy cselekszik, ahogy neki magának a legelőnyösebb. Csakhogy próbálja valaki megmagyarázni neki! Elméletben minden érthető, ám mihelyt a tény előtt állunk, igen könnyen ellágyulunk — maga az én jótevőm — mondják ilyenkor az emberek. Hiszen máris megmutatkozott a jövendő aratás első hajtása: «Kiszabadítottál pincebörtönömből — mondja — milyen jó is vagy hozzám!» — Pedig törném-e magam, hogy kiszabadítsalak, ha nekem magamnak is nem tetszene így? Azt hiszed, téged szabadítottalak ki? Dehogy törném magamat utána, ha nekem nem szerezne örömet. Hátha önmagamat szabadítom ki a börtönből?... Persze, hogy önmagamat: én akarok élni és én akarok szeretni, érted? Mindent magamért teszek! De hogyan akadályozzam meg, hogy ez a feszélyező hálaérzet belé ne idegződjék? Majd csak sikerül, hiszen okos nő és megérti, hogy ez semmiség. Úgy gondoltam, ha el tud szabadulni a családjától, még vagy két évig halogatnám a dolgot. Ez idő alatt professzor lennék és jobb anyagi helyzetbe kerülnék, de úgy fordult a dolog, hogy nem lehet tovább halogatni. Ha meggondolom, mi károm származhat abból, hogy így fordult a dolog? Ha előbb anyagi helyzetemet akartam megszilárdítani, igazán nem magamra, a férfira gondoltam. Ugyan, mi kell egy férfinak? Szinte semmi. A szegénység hatása jobban megmutatkozik a nőn. A csizmám még megvan, a könyököm nem kandikál ki a kabátom ujján, a napi káposztalevesem megvan, a szobám meleg — kell nekem több? Mindez meglesz ezentúl is, akkor hát mit veszítek vele? Ám egy szép, fiatal nőnek ez kevés. Annak szórakozás, társaságbeli siker kell — ezekre bizony nem fog telleni. Persze majd elhiteti önmagával, hogy mindez nem hiányzik. Mivel okos és jóérzésű leány, azt fogja magában gondolni, hogy ez mind semmiség, haszontalanság, ő az ilyesmit megveti — és meg is fogja vetni. Csakhogy mit segít az emberen, ha

nem tudja, mi hiányzik az életéből, vagy egyenesen meg van győződve, hogy semmi sem hiányzik? Ez bizony csak önámítás vagy képzelődés. Az ész, a viszonyok, a büszkeség, elnyomhatja a természet követelődzését, ám azért a tudat mélyén az tovább váj és rág. Egy szép és fiatal nő nem élhet szűkösen, hiszen fáj, ha nem öltözködhet olyan szépen és anyagiak hiján nem pompázhat úgy, mint más nők. Mennyire sajnállak, szegénykém, mégis csak különb életet akartam biztosítani neked. Én meg csak nyerek ezzel a fordulattal! Ki tudja, hozzám jönne-e két év múlva? Most pedig jön..."

— Dmitrij, gyere teázni.

— Megyek. — Lopuhov megindult Kirszanov szobája felé és közben még ezeket gondolta: „Mennyire igaz, hogy mindig az Én áll előtérben. Most is magammal kezdtem és magammal fejeztem be ezt az elmefuttatást. Hogyan is kezdtem? Ahá: áldozatosság — mekkora badarság! Talán bizony lemondok a tudományos hírnévről vagy a tanárságról, ha megnősülök? Micsoda ostobaság! Marad minden a régiben. Ugyanúgy dolgozom, ugyanúgy kapok katedrát és ugyanúgy szolgálom az orvosi tudományt. Az elméleti ember számára mulatságos figyelni önmagát, hogyan játszik az önzés gondolatával, amikor azt a gyakorlati életre akarja alkalmazni."

Én az olvasót mindenre előre szoktam figyelmeztetni. Ezért most is megmondom, ne higgye mintha Lopuhov önmagával folytatott beszélgetésébe belecsempésztem volna a menyasszonya és ő közte levő viszony további alakulására vonatkozó célzásokat. Vera Pavlovna lelkét nem emészti a fájdalom, hogy nincs miből elegánsan öltözködnie és ezzel hódítania, sőt még Lopuhov iránti viszonyára sem vet árnyékot a hála „káros érzése". Én nem vagyok az az író, akinek minden szavában holmi rejtett szándékra kell gyanakodni — én csak lelkiismeretesen elmesélem, amit a szereplő személyek tettek vagy gondoltak. Én minden cselekményt, minden beszélgetést, minden töprengést elmondok, ami a szereplők vagy a helyzet jellemzéséhez szükséges, ha azoknak nem is lesz hatásuk a regény további menetére.

— No, Alekszandr, mától kezdve nem panaszkodhatsz, hogy elmaradok tőled a munkában. Minden mulasztást pótolok.

— Tán befejezted fáradozásaidat annak a lánynak az ügyében?

— Be.

— B.-éknél lesz nevelőnő?

— Nem. Nem lesz nevelőnő. Más megoldást találtunk! Egyelőre szüleinél marad, csakhogy most már elviselhetőbb lesz az élete.

— Úgy? Ez jobb megoldás, a nevelőnősködés nem gyerekjáték. Tudod-e, testvér, hogy már készen vagyok a látóidegekkel? Most jön a következő feladat. Hát te mennyire vagy?

— Még be kell fejeznem a... — és röpködni kezdtek a boncttani és élettani kifejezések.

„Ma április huszonnyolcadika van. Azt mondta, július elejére elintéződnek az ügyei. Vegyük tizedikét, ami már túl van a hónap elején. Igen, július tizedikére nyugodtan számíthatok. Vagy nagyobb biztonság kedvéért vegyük tizenötödikét — mégsem... maradjunk csak tizedike mellett. Hány nap is van odáig? A mai napot nem számítom, hiszen csak öt óra van hátra belőle; áprilisban marad két nap; május harmincegy nap, összesen harminchárom; június harminc nap, ez összesen hatvanhárom nap; júliusból vegyünk hozzá tíz napot; tehát mindössze hetvenhárom nap van még hátra. Nem is olyan sok, csak hetvenhárom nap! Aztán — szabad leszek! Itt hagyom a börtönömet. Ó, de boldog vagyok! Drága szívem, milyen ügyesen kieszelted, milyen boldog vagyok!"

Ez volt vasárnap este. Hétfőn Lopuhov órára jött (a leckeórát keddről hétfőre tették át):

— Drágám, jó barátom, de boldog vagyok, hogy újra veled lehetek, ha csak egy pillanatra is. Tudod-e, meddig kell még börtönömben sínylődnöm? Mikorra készülsz el a munkáddal? Július tízre bevégzed?

— Igen, Verocska!

— Akkor a mai nap hátralevő pár óráját leszámítva már csak hetvenkét napig kell itt sínylődnöm. Egy napot már kihúztam. Tudod, táblázatot készítettem, mint az intézeti lányok és tanulók, és minden elmúló napot kihúzok. Milyen jó érzés kihúzni még egy napot!

— Verocskám, aranyom, már nem sokáig kell itt szomorkodnod. A két és fél hónap hamar elrepül és szabad leszel.

— Ó, de jó lesz! Addig is, drágám, nem szabad beszélgetned velem, ne is nézz rám! Mostantól kezdve ritkábban fogunk együtt zongorázni. Azonkívül nem minden alkalommal jövök be a szobába, ha itt vagy — de nem, azt nem bírnám ki. Igenis bejövök, legalább néhány pillanatra; de teljesen közömbösen, sőt barátságtalanul fogok rád nézni. Most azonban már vissza kell mennem a szobámba. Viszontlátásra, drágám. Mikor jössz meginni?

— Csütörtökön.

— Három nap múlva? De soká lesz! Utána viszont már csak hatvannyolc nap marad.

— Számíts kevesebbet, talán már július hetedikén kiszabadulsz innen.

— Hetedikén? Hiszen akkor mától számítva már csak hatvankilenc nap van odáig — de nagy örömet szereztél! Viszontlátásra, drága szívem.

Csütörtök:

— Drágám, már csak hatvanhat napig kell raboskodnom.

— Igen, Verocska, gyorsan múlik az idő!

— Gyorsan? Dehogy, szívem. Mindig lassabban! Máskor egy egész hónap sem tűnt olyan hosszúnak, mint az utóbbi három nap. Viszontlátásra, drágám, nem szabad hosszan beszélgetnünk. Ugye, milyen fortélyosak vagyunk? A mielőbbi viszontlátásra. Ó, hogy még teljes hatvanhat napot kell a börtönben sinylődnöm.

(„Hm, hm! Nekem nem is olyan hosszúak a napok; ha az ember dolgozik, csak úgy repül az idő. Én persze nem vagyok börtönben. Hm, hm! Hát igen!")

Szombat:

— Még mindig hatvannégy nap van hátra, drágám! Olyan nyomasztó itt élni. Ez a két nap tovább tartott, mint az előző három. Ha te tudnád, milyen gyötrelmes itt az életem. Viszontlátásra, drága szívem, kedden. Ezt a három napot még hosszabbnak fogom érezni, mint az eddigi ötöt együttvéve. Viszontlátásra, drágám!

(„Hm, hm! Persze. Hm. A szeme kisírt, pedig nem szokott sírni. Ez így nem jól van. Hm. Igen!")

Kedd:

— Ó, drágám, én már nem is számolom a napokat, hiszen nem múlnak, nem akarnak múlni.

— Verocskám, kis barátnőm, van hozzád egy kérésem. Valamit meg kell beszélnem veled. Ha annyira áhítod a szabadságot, hát vegyél egy kis előleget. Hiszen néha-néha mégis csak beszélgetnünk kell.

— Bizony, drágám, kell!

— Szóval, arra kérlek, hogy holnap, amikor a legalkalmasabbnak találod — az időpont nem számít, csak mondd meg mikor? — légy ismét azon a padon a Konnogvargyejszkij-sétányon, ahol egyszer már vártál rám. Eljössz?

— De még mennyire, hogy el! Pontosan tizenegyre ott leszek, jó?

— Rendben van, kis pajtásom.

— Viszontlátásra, drágám. Jaj, de örölök ennek a gondolatnak! Hogy miért nem jutott ez nekem az eszembe? Milyen buta vagyok! Viszontlátásra. Kibeszéljük magunkat; legalább szabad levegőt szippantok. Viszontlátásra, drágám. Pont tizenegykor.

Péntek:

— Hová készülsz, Verocska?

— Én, anyukám? — Verocska elvörösödött. — A Nyevszkij Proszpektre, anyukám.

— Várj egy kicsit, én is veled megyek, Verocska. Nekem a Gosz-

tyinij Dvorban van dolgom. De, Verocska, azt mondod, a Nyevszkijre mégy és mégis ezt a ruhát vetted fel! Oda szebben kell ám öltözködnöd, ott sok az ember.

— Nekem tetszik ez a ruha, anyukám. Egy pillanat, csak valamit kihozok a szobámból.

Elindulnak. Mennek. Már a Gosztyinij Dvornál vannak. A Szadovaján már közel vannak a Nyevszkij sarkához, ahol Ruzanov boltja van.

— Anyám, mondanék két szót.

— Mi az, Verocska?

— Viszontlátásra, anyám, nem tudom, mikor... Ha nem haragszik rám, talán holnap.

— Micsoda, Verocska? Mi az? Nem értem.

— Viszontlátásra, anyuka; én most a férjemhez megyek. Harmadnapja megesküdtünk Dmitrij Szergejiccsel. Kocsis, a Karavannajára.

— Egy negyedrubelért, nagyságám!

— Jó-jó, csak gyorsan! A férjem még ma este felkeresi, anyuka, Ne haragudjon rám.

Ám ezek a szavak már alig értek el Marja Alekszejevna füléig.

— Kocsis, ne a Karavannajára, azt csak azért mondtam, hogy ne sokat gondolkozz, mert meg akartam szabadulni attól a hölgytől. Vigyél a Vaszilijevszkij-osztrovra, az 5. vonalra a Szrednyij Proszpekt után, de szaporán hajts. Borravalót kapsz.

— Á, akkor az előbb be tetszett csapni, nagyságám! Akkor már félrubelbe kerül.

— Ha jól hajtasz.

XXI

A lakodalom egyszerűen, bár egyáltalán nem mindennapi módon ment végbe. Két nappal azután, hogy menyasszonynak és vőlegénynek mondták egymást, Verocska ujjongva gondolt közeli felszabadulására. A harmadik napon azonban még az eddiginél is elviselhetetlenebbnek érezte „börtönét", a negyedik nap már sírt egy verset, pedig nem volt pityergős természetű, ötödik nap pedig egészen belejött a sírásba, hatodik nap abbahagyta ugyan a sírást, de aludni nem tudott a nagy bánattól.

Lopuhov figyelte és csak hümmögött magában. Tovább figyelte és ennyi volt a monológja: „Hm, hm! Hát igen! Hm!" Az első hümmögésnél valami feltevés támadt benne, de hogy mi, azt bizony maga sem tudta. A másodiknál aztán eszébe jutott, mit akar. „Nem való rabságban hagynunk, akivel egyszer már megízleltettük a szabadságot." Két órán át töprengett. Ebből másfél órát a Szemjonovszkij-hídtól a viborgi városrészig tartó útszakaszon, félórát pe-

dig a heverőjén töprengett. Az első negyedóra alatt homloka sima maradt, a maradék egy és háromnegyed óra alatt viszont homlokát mély redők barázdálták. Mikor a két óra letelt, hirtelen homlokára csapott: „te borjú, még Gogol postamesterénél is butább vagy!" — az órájára nézett: „tíz, még nincs baj" — és elnyargalt hazulról.

A sima homlokkal végigtöprengett első negyedóra alatt ezeket gondolta: „Ostobaság! Miért kellene befejeznem az Akadémiát? Oklevél nélkül sem fogok éhenhalni. Nincs rá szükségem. Óraadással, fordításokkal is megkeresek legalább annyit, talán még többet is, mint a doktorkodással! Szamárság!"

Ezeknél a gondolatoknál alapjában véve még nem volt miért a homlokát ráncolnia. A feladatot részben azért nem találta olyan nehéznek, mivel már az előző — Fegyának adott — óra óta az volt az érzése, hogy ez a megoldás lenne a legdélszerűbb. Valójában azonban most ébredt ennek a tudatára. Ha emlékezünk korábbi elmélkedésére, amely az „áldozat"-tal kezdődött és a nők öltözködési igényével végződött, könnyen rá tudnók bizonyítani, hogy már akkor megvolt ez az előérzete, különben nem jelentette volna ki, hogy lemond tudományos hivatásáról. Akkor ugyan azt gondolta, hogy nem kell lemondania, de ösztöne azt súgta: „Lemondasz, haladék nincs." De ha neki, a gyakorlati gondolkodónak akkor szeme elé tárják határozatlanságát, akkor viszont, mint teoretikus, boldogan mondta volna: lám, ez a példa is bizonyítja, hogy minden gondolatunkat önzés irányítja! Hiszen rögtön látnom kellett volna, hogy így lesz és csupán azért nem láttam előre, mert nem akartam előrelátni. Az önzés azonban nemcsak gondolatainkra, hanem cselekedeteinkre is döntő hatással van: különben miért hagytam volna szegénykét feleslegesen még egy teljes hétig börtönben sínylődni, holott már akkor mindent előre láthattam és megfelelően elrendezhettem volna!

Csakhogy erre, mint tudjuk, nem gondolt. Egészen máson törte a fejét és ez vésett redőket a homlokára. Egy és háromnegyed órán át azon töprengett összeráncolt homlokkal, vajjon ki fogja őket összeesketni? És nem tudott más feleletet adni magának: senki. Azonban hirtelen átvillámlott agyán egy név: Mercalov. A homlokára csapott és elmondta magát mindennek, hogy Mercalov nem jutott rögtön eszébe. Önbecsmérlését azonban nem lehetett egészen jogosnak tartani, hiszen nem volt olyan magától értetődő Mercalovra mint esketőpapra gondolni.

Az Orvosi Akadémián sokféle ember megfordul, még kispapok is. Ezek ismerik a Lelkészképző Akadémia hallgatóit és révükön Lopuhov is megismerkedett egyesekkel. Mercalovval is így került ismeretségbe, tudta, hogy tavaly szentelték pappá és azóta a Vaszilijevszkij-osztrovon lelkészkedik valami épületben, amelynek végtelen hosszú folyosói voltak. Őhozzá indult most és esete rendki-

vülségére, valamint az idő előrehaladottságára való tekintettel bérkocsiba vágta magát.

Mercalov egyedül volt otthon és olvasgatott — hogy a könyvet XIV. Lajos írta-e, vagy ugyanebből az uralkodóházból való más koronás fő, nem tudhatjuk...

— Hát a következőkről van szó, Alekszej Petrovics! Jól tudom, hogy nagy kockázatot vállal. Ha a leány szüleivel kibékülünk, nagyszerű lenne, ám ha pörre viszik a dolgot, magának nagy kellemetlenségei lehetnek és valószínűleg lesznek is, de... — Lopuhov törte a fejét és — nem lett okosabb. Hogyan is kívánhatnók valakitől, hogy érettünk bajba keverje magát!

Mercalov is hosszan tűnődött, kereste azt a „de"-t, amely felhatalmazná ilyen kockázatra, de ő sem talált semmiféle „de"-t.

— Mit csináljunk? Megtenném, hisz' amire most készül, azt tavaly ilyenkor jómagam is megtettem, csakhogy azóta nem vagyok szabad, mint ahogy maga sem lesz. Segítenék szívesen, de ha felesége van az embernek, nem lehet vaktában cselekedni.

— Köszöntlek, Aljosa, a szüleim üdvözletüket küldik. Jóestét Lopuhov, hogy van? Régen láttuk. Miféle feleségről beszéltek? Persze örökké a feleségeket csepülitek. — Így csicsergett Mercalov felesége, egy tizenhét év körüli, csinos, vígkedélyű szőkeség, aki éppen szüleinél tett látogatásáról érkezett haza.

Férje elmesélte, mi járatban van Lopuhov. Az asszonyka szeme felragyogott.

— Vállald csak, Aljosa, ezért még nem fognak felfalni.

— Nagy a kockázat, Natasa.

— Bizony nagy — hagyta rá Lopuhov.

— De mit lehet tenni? Próbáld meg, Aljosa, én kérlek rá.

— Nem fogod utóbb a szememre hányni, Natasa, hogy nem voltam rád tekintettel, amikor veszélynek tettem ki magam? Ha nem, akkor rendben is vagyunk. Mikor legyen az esketés, Dmitrij Szergejics?

Az akadályt tehát sikerült elhárítani.

Hétfőn reggel Lopuhov így szól Kirszanovhoz:

— Tudod mit, Alekszandr? Amit közös munkánkból én csináltam, rád testálom. A jegyzeteimet és preparátumaimat használd fel. Otthagyom az Akadémiát, megnősülök. — Röviden elmondta az esetét.

— Ha kettőnk közül valamelyik ostoba volna, akkor azt mondanám neked: Dmitrij, ilyet csak egy őrült tehet. Így azonban semmit sem mondok. Meg vagyok győződve, hogy minden ellenérvet már magad is százszor megrágtál és megfontoltál. Ha esetleg nem így volna, az sem változtatna a dolgon. Hogy okosan jársz-e el vagy nem, nem tudom, olyan ostoba nem leszek, hogy lebeszélni próbáljalak, mikor tudom jól, hogy az annyi lenne, mint falra borsót hányni. Inkább azt mondd meg, segíthetek-e valamiben?

— Egy háromszobás lakást kellene a környéken keresni. Nekem rengeteg szaladgálnivalóm lesz az Akadémián, hogy visszakapjam az okmányaimat, lehetőleg már holnap. Szóval arra kérlek, próbálj nekem lakást találni.

Kedden Lopuhov visszakapta minden okmányát, ellopott Mercalovhoz és bejelentette, hogy másnap megtarthatják az esküvőt.

— Milyen időpont felelne meg magának, Alekszej Petrovics, a leginkább?

— Bármikor megfelel, holnap úgyis egész nap itthon leszek.

— Valószínűleg előreküldöm Kirszanovot, hogy értesítsen jövetelünkről.

Szerdán délelőtt 11-kor Lopuhov már ott ült azon a bizonyos padon, ám Verocska egyre késett. Már aggódni kezdett, amikor szerelmese elébe toppant.

— Verocskám, drágám, talán történt valami?

— Nem, nem, drágám, csak elaludtam az időt.

— Hát mikor aludtál el?

— Drágám, igaz, hogy nem akartam megmondani, de bevallom — csak reggel hét felé, mert egész éjjel kétségek közt hánykolódtam... nem, nem, már korábban, hatkor elaludtam.

— Verocskám, lelkem, most meg kell tárgyalnunk, mi a teendőnk, hogy mind a ketten nyugodtak lehessünk.

— Bizony, szívem, tennünk kell valamit és pedig mielőbb.

— Négy vagy esetleg három napon belül...

— Ó, bárcsak így lenne, dicsérném az eszed.

— Remény van rá, hogy három napon belül lakásunk lesz. Akkor megveszem, ami a háztartáshoz kell, utána összeköltözhetünk.

— Igen, galambom, igen.

— Csakhogy előbb meg kell esküdnünk.

— Látod, én erről teljesen megfeledkeztem. Persze, hogy még meg kell esküdnünk előbb.

— Például ma — épp erre akartalak megkérni.

— Máris indulhatunk, drágám. Milyen ügyesen tudtad ezt így elrendezni! Milyen okos vagy, drágám!

— Üljünk bérkocsiba? Útközben majd elmondom a részleteket is.

Amint megérkeztek, hosszú folyosókon át a templomhoz mentek, az egyházfit pedig Mercalovért küldték, aki ugyanott lakott.

— Most pedig, Verocska, kérek tőled valamit. Bizonyára tudod, hogy az esküvőn a fiatal pár csókot vált.

— Tudom, drágám, csak restelleném.

— Éppen azért! Hogy a pap előtt ne restelld annyira, javaslom, csókoljuk meg egymást már most.

— Ha akarod... De szükség van erre?

— Hogyne! Az oltár előtt csókot kell váltanunk, tehát készüljünk elő rá.

Megcsókolták egymást.

— Már jön az egyházfi. Jó, hogy az előkészületeken túlvagyunk, most majd nem szégyellem annyira a templomban.

Nem az egyházfi jött, hanem Kirszanov, aki az ugyanabban az épületben lakó Mercalovnál várt rájuk.

— Verocska, hadd mutatom be neked Alekszandr Matvejics Kirszanovot, akit te gyűlölsz és akivel megtiltottad, hogy érintkezzem.

— Vera Pavlovna, miért akar elválasztani egymástól két érző szívet?

— Éppen azért, amiért olyan érzők — szólalt meg Verocska és mosolyogva kezét nyujtotta Kirszanovnak, de tekintete elgondolkodóvá lett. — Tudom-e majd ugyanúgy szeretni, ahogy maga szereti? Ugye, nagyon szereti?

— Hogy én? Én bizony önmagamon kívül senkit sem szeretek, Vera Pavlovna.

— Hogy-hogy, hát nem szereti a barátját?

— Együtt laktunk, nem veszekedtünk — ez talán nem elég?

— És ő sem szerette magát?

— Legalább is nem vettem észre. Talán kérdezzük meg őt magát: szerettél te engem, Dmitrij?

— Nem mondhatom, hogy különösen gyűlöltelek volna.

— Hát ha így van, Alekszandr Matvejics, akkor visszavonom a tiltalmat és én is szeretni fogom magát.

— Így már sokkal jobb, Vera Pavlovna.

— Gyerünk, készen vagyok — lépett hozzájuk a pap. — Menjünk a kápolnába.

Mercalov vidám volt és tréfás kedvű, mikor azonban megkezdte a szertartást, megremegett a hangja. — Ha bajom lesz belőle, akkor isten veled, Natasa, mehetsz vissza apádhoz; férjed nem tud többé eltartani és a szülői ház kenyere igen keserű, ha életben van a férj! — De egy-kettőre elnyomta borús gondolatait és visszanyerte szokott nyugalmát.

A szertartás alatt Natalja Andrejevna, vagyis ahogy férje nevezte: Natasa is bejött a kápolnába és a szertartás végeztével meghívta az ifjú párt villásreggelire.

A meghívást elfogadták. Nevetgéltek, sőt két pár még négyest és keringőt is táncolt. Alekszej Petrovics, aki nem tudott táncolni, hegedűn játszott. Másfél óra repült el így szinte észrevétlen. Vidám lakodalom volt.

— Ideje, hogy menjünk — szólalt meg Verocska figyelmeztetőleg — engem otthon várnak az ebéddel. Most már, drágám, kibírom börtönömben három-négy napig, sőt ha kell, tovább is! Nincs miért búsulnom. Ne kísérj el. Egyedül akarok hazakocsikázni, nehogy meglássanak bennünket.

— Ne féltsenek, uraim, nem esznek meg — bizakodott Alekszej

Petrovics, amikor Verocska indulása után néhány perccel Lopuhovot és Kirszanovot kikísérte. — Most már örülök, hogy Natasa rábeszélt.

Másnapra, négynapi keresgélés után, találtak jó lakást, a Vaszilj evszkij-osztrovon. Minthogy Lopuhov összes vagyona csupán százhatvan rubel volt, Kirszanovval megfontolták a helyzetet és úgy döntöttek, hogy egyelőre lemondanak a saját háztartási berendezésről, bútorok, edények vásárlásáról. Így csak három bútorozott szobát vettek ki egy egyszerű polgári családnál ebéddel és konyhahasználattal. Az öreg házigazda a Szrednyij-proszpekten egy utcai bódéban egész nap gombot, pántlikát, tűt és egyéb apróságot árult, este pedig öreg feleségével beszélgetett, aki egész nap mindenféle rongyos holmit stoppolt, amit tömegesen hordtak hozzá a zsibvásárról. Az új lakók kiszolgálását is az öregek vállalták. Mindez havi harminc rubelbe került. Abban az időben — tíz évvel ezelőtt — Péterváron még olcsóbb volt az élet. Ha teára és hozzávalóra havonta még hozzászámítunk mintegy tíz rubelt, akkor ilyen beosztás mellett három-négy hónapra elég volt a pénzük. Addigra pedig remélte, hogy szerez házitanítást, vagy irodalmi munkát, vagy alkalmazást valami kereskedő irodájában, egyre megy, hogy mit. Ugyanazon a csütörtöki napon, amikor a lakást kivette, Lopuhov a szokásos leckeórára jött és ezt súgta Verocskának:

— Holnap már átköltözhetsz, drágám, itt a cím. Most ne beszéljünk többet, mert feltűnhet.

— Köszönöm, drágám, hogy megmentettél!

Most aztán, hogy jusson ki a házból? Mondjon el mindent? De arra gondolt, hogy az anyja esetleg megverné, talán be is zárná. Úgy döntött, hogy levelet hagy hátra szobájában. Mikor Marja Alekszejevna meghallotta, hogy leánya a Nyevszkijre készül, kijelentette, hogy vele megy. Erre Verocska visszasietett a szobájába és magához vette a levelet. Helyesebb és becsületesebb megoldásnak tartotta, ha anyjának szemtől szembe mond el mindent — anyja talán mégsem támad rá az utcán? Csak persze óvatosan kell eljárni. Mialatt „vall", ajánlatos lesz illő távolban maradni, hogy szükség esetén bérkocsiba tudjon ugrani és elhajtatni, mielőtt anyja elkaphatná a karját.

Így került sor az általunk már ismert, nagyhatású jelenetre Ruzanov boltja előtt.

XXII

Csakhogy mi ennek a jelenetnek még csupán első felét láttuk!

Egy percig — nem, még ennyi ideig sem tartott — a mit sem sejtő Marja Alekszejevna úgy állt a járda szélén, mintha oda szegezték volna. Igyekezett megérteni, amit Verocska hadart, de nem fogott az agya. Mit jelent ez? Hogy lehet ez lehetséges? De ez csak egy percig tartott, talán még addig sem. Amikor felocsúdott, az volt az első,

hogy szitkot küldött leánya után, aki már kihajtatott a Nyevszkijre. Aztán intett egy bérkocsisnak. — „Kocsis!" — „Hová parancsol, nagyságám?" — Igaz is, hová? Hallotta ugyan, hogy Verocska azt kiáltotta a kocsisnak: a Karavannajára! Igen, csakhogy a kocsi mégis balra, a Nyevszkijre fordult be. Mit mondjon hát? — „Hajts, utól akarom érni azt a gyalázatos perszónát!" — „Kit érjünk utól, nagyságám? Nem értettem... Hogyan hajtsak, ha azt sem tudom, hová, merre?"

Marja Alekszejevna magából kikelve szidta a kocsist. „Á, most már tudom! Leittad magad, nagyságám!" — kiáltott fel a kocsis, a lovak közé csapott és elhajtott. Marja Alekszejevna szidta, mint a záporeső, másik kocsi után kiáltozott, föl-alá szaladgált, hadonászott, toporzékolt, mint aki eszét vesztette. Négy-öt sihederi, amolyan alkalmi árus, felfigyelt, közelebb merészkedett, megjegyzéseket tett rá, különféle díszes és dísztelen jelzőket röpített feléje, komoly és tréfás tanácsokkal bőszítette. „Ejha, nagyságám, már ilyen korán beszoptál?" — „Hé, nagysága, hallod-e, vegyél tőlem öt citromot, az jót tesz a gyomrodnak, olcsón adom." — „Ne hallgass rá, nagyságám, nem citrom kell neked, hanem menj, igyál rá még egyet, az rendbe hoz!" — „Hej, nagyságám, úgy káromkodsz, mint egy kocsis! Fogadjunk: melyikünk tud cifrábbat mondani!"

Marja Alekszejevna már maga sem tudta, mit tesz, fülön csípett egy túlságosan közelre merészkedett, tizenhét éves sihedert, aki nyelvét öltögette rá kecsesen; a csibész sapkája a földre repült, Marja Alekszejevna a hajába ragadott. Ez a jelenet leírhatatlan üdvrivalgást keltett. — „Gyerünk csak, nagysága! Lásd el a baját!" — Egyesek a sihedert biztatták: „Fizesd vissza, Fegya!" — A többség azonban Marja Alekszejevna pártjára állt. „Azt hiszed, Fegya elbír vele?" „Nagysága, tanítsd meg móresre! Csak a fejét, hogy meg ne sántuljon! Úgy kell neki!" A csődület nőttön-nőtt. Kocsisok, árusok, járókelők tódultak a főszereplők köré.

Marja Alekszejevna végül is magához tért. Egy utolsó, gépies mozdulattal elűdította magától Fegyát és az utca másik oldalára indult az egybecsődült emberhad lelkes dicséreteitől kísérten.

Akkor vette csak észre, hogy hazafelé tart, mikor már túl volt a hadapródiskolán. Ekkor bérkocsiba szállt és szerencsésen hazaérkezett. Otthon arcul ütötte az ajtót nyitó Fegyát és rögtön a pohárszékhez ugrott. A zajra bekukkantó Matrjonát felképelte, majd ismét a pohárszékhez szaladt. Aztán Verocska szobájába rohant, de pár lépés után visszafordult a pohárszékhez. Megint vissza Verocska szobájába, hol sokáig időzött, majd szitkozódva végignyargalászta a szobákat, de már nem volt kit megvernie. Fegya kimenekült a szutykos lépcsőházba, a szakácsnő pedig egyideig a kulcslyukon át leste, mit művel asszonya Verocska szobájában, majd mikor az asszony az ajtó felé indult, elinalt és hirtelen elhatározással a gazdasszony

ágya alá mászott, ahol szerencsésen átvészelte a bajt, amíg csak békés hívást nem hallott.

Hogy Marja Alekszejevna milyen sokáig dúlt-fúlt, szitkozódott, azt legékesebben az bizonyítja, hogy már Pavel Konsztantyinics is megjött a hivatalból és még mindig nem csillapodott le. Férje sem vitte el szárazon: a szidalmakból és az ütlegekből neki is kijutott. Azonban mindennek vége van egyszer és végül Marja Alekszejevna is felkiáltott: „Matrjona, tálald fel az ebédet!" Matrjona erről megállapította, hogy elmúlt a vihar, kimászott az ágy alól és feltálalta az ebédet.

Az ebédnél Marja Alekszejevna már nem dühöngött, csak néha hördült fel, de nem veszekedő szándékkal, hanem csak háborgó lelke lecsillapítására. Ebéd után nem feküdt le, hanem dohogva ült, eleinte csendes volt, majd újra mérgelődni kezdett, aztán megint elhallgatott. Végül felkiáltott:

— Matrjona, eredj, keltsd fel az urat és mondd meg neki, hogy jöjjön ide!

Matrjona, aki parancsokat várva még a csapszékbe sem mert elmenni, teljesítette az utasítást. Pavel Konsztantyinics meg is jelent.

— Azonnal menj át a tulajdonosnőhöz! Mondd meg, hogy a lányunk a te kívánságod szerint férjhez ment ehhez az akasztófáravalóhoz. Mondd neki: én mindig elleneztem a feleségem tervét és e mellett a megoldás mellett voltam, mert láttam, mennyire ellenére van önnek, hogy kedves fia elvegye az én leányomat. Mondd neki azt is, egyedül feleségem volt az oka mindennek, én magam mindenkor igyekeztem az ön akarata szerint cselekedni. Mondd neki: én magam hoztam össze a fiatalokat. Megértettél?

— Meg, Marja Alekszejevna. Nagyon okosan gondolkozol.

— Lódulj már! Még, ha ebédel, akkor is hívasd ki. Ő még semmiről se tud.

Amit Pavel Konsztantyinics előadott, olyan hitelesnek látszott, hogy a háztulajdonosnő akkor sem kételkedett volna szavai igazságában, ha nem beszél ilyen őszinte hévvel. Pavel Konsztantyinics szavainak meggyőző ereje oly nagy volt, hogy a ház úrnője még akkor is megbocsátott volna, ha nincs kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy csakugyan felesége akarata ellen cselekedett és szándékosan hozta össze Verocskát Lopuhovval azért, hogy elhárítsa Mihail Ivanics rangon aluli házasságának veszélyét.

— Dehát hogy esküdtek meg?

Erre Pavel Konsztantyinics elsorolta, hogy nem sajnálta a hozományt és Lopuhovnak ötezer rubel készpénzt adott, ő fizette az esküvővel járó kiadásokat, ő rendezte be a háztartásukat, továbbá ő közvetítette a fiatalok levelezését is. „Egyik nős kollégám, Filantyev irodafőnök lakásán — mert, ha szürke hivatalnok vagyok is, lányom

tisztessége legdrágább kincsem — szóval egyik kollégám lakásán találkozgattak — természetesen jelenlétemben — s jóllehet anyagi helyzetünk nem engedi meg, hogy fiacskánknak isntruktort tarthassunk, én méltóságos asszony, hogy ürügyet találjak mégis..." stb. Előadásában felesége megvetendő szándékait nem győzte eléggé éles szavakkal elítélni.

Ezekután a tulajdonosnő hogyne lett volna hajlandó gondnokát visszafogadni kegyeibe. Milyen váratlan és szerencsés fordulat! Az öröm pedig megenyhíti a szívet. A ház úrnője elsősorban úgy nyilvánította szíve megenyhülését, hogy részletezte Marja Alekszejevna aljas szándékát és cselekedeteit és követelte, hogy férje kergesse el a háztól. Ám Pavel Konsztantyinics addig rimánkodott, amíg elállt követelésétől. Az úrnő végső döntése így hangzott: Pavel Konsztantyinics megmaradhat gondnoknak. Utcára néző lakásukból azonban a hátsó udvarba kell költözniök, hogy felesége még véletlenül se kerüljön a ház úrnőjének a szeme elé, továbbá felesége csak az ő lakásától a legtávolabb eső kaput használhatja. A gondnoknak havi húszrubeles fizetési pótlék helyett ezentúl öt jár, az is csak a tulajdonosnő érdekei megvédésének jutalmául, meg aztán a leánya esküvőjével együttjáró kiadások ellensúlyozására.

XXIII

Marja Alekszejevna különböző terveket forgatott a fejében, hogyan fogadja Lopuhovot, ha este eljön hozzájuk. A legérzelmesebb terv az volt, hogy elbujtat a konyhában két udvarost, ezek adott jelre nekiesnek Lopuhovnak és jól elagyabugyálják. A leghatásosabb terv szerint Lopuhovot, azt a haramiát, mély felháborodással fogadja, az engedetlen lányra pedig saját és férje nevében szülői átkot szór, s megmagyarázza, hogy ez az átok súlyos, mert még a föld sem fogadja be azoknak földi maradványait, akiket a szülők megátkoznak.

Ezek éppolyan képzelgések voltak, mint a tulajdonosnő követelése, hogy az ura kergesse el őt a háztól. Az ilyen ábrándos terveknek azonban nincs gyakorlati értelmük. Legfeljebb arra jók, hogy pillanatokra lecsillapítsák a háborgó szívet, később pedig hiú öntetszelgésssel mondhassuk magunknak: lám, mit tettem volna vele; és meg is tettem volna, ha az a jó bolond szívem meg nem esik rajta!

Lopuhov megveretésének vagy a fiatalok kiátkozásának eszméjét gondolatainak és érzéseinek ideális fele sugallta. Szívének és értelmének reális fele azonban nem ragadta ilyen emelkedettség felé, hanem gyakorlatibb irányba terelte — olyan ellentmondás ez, amely elkerülhetetlen az emberi teremtmények gyengesége miatt.

Amikor Marja Alekszejevna a hadapródiskola kapujánál magához tért, ráeszmélt, hogy leánya valóban eltűnt, férjhez ment és otthagyta a szülői házat. Amikor erre a befejezett tényre rádöbbent, ér-

zései ebben az egy szóban robbantak ki: meglopott! Egészen hazáig csak ezt lihegte: meglopott! Hazaérve, alig szakított annyi időt, hogy — emberi gyengeségének engedve — égető fájdalmát egy kis pofozkodással csillapítsa. Őt is, mint néha mindenkit, olyannyira elragadta heves vére, hogy pillanatokra legsürgősebb érdekeiről is megfeledkezett. Utána berohant Verocska szobájába, sorra nyitogatta a szekrényeket és fiókokat, mindegyikbe belekukkantott. Úgy látszik, semmi sem hiányzik! A tüzetesebb vizsgálat is azt igazolta: egy pár olcsó arany fülbevalón, egy viseltes muszlinruhán meg egy régi kabáton kívül, amelyben Verocska hazulról elment — egyéb ruhái és ékszerei itthon maradtak.

Marja Alekszejevna felkészült, hogy Lopuhov Verocska összes holmijának jegyzékével állít be hozzájuk és kiadásukat kéri. Ő viszont eltökélte, hogy az arany és egyéb értéktárgyakból semmit sem ad ki, a ruhákból is csak négyet — a silányabbakat — továbbá némi viseltes fehérneműt. Hogy semmit se adjon ki — gondolta — ezt tiltja a tisztesség, erre pedig, mint mindig, most is nagy súlyt helyezett.

A reális élet szemszögéből a tulajdonosnőhöz való viszonyuk volt a másik megoldandó probléma. Amint már tudjuk, Marja Alekszejevna ezt is kielégítő sikerrel oldotta meg.

De itt maradt a harmadik kérdés: mit csináljon azzal a gyalázatos lánnyal meg azzal az aljas csirkefogóval, azaz leányával és a kéretlen vővel? Kiátkozza őket? Ez ugyan nem lenne nehéz, de csak annyi, mint a ráadás valami lényeges dolog után. A lényeges pedig nem lehet más, mint panaszt tenni, perbe fogni, bíróság elé állítani őket. Kezdeti izgalmában ezt jónak tartotta. Ám minél inkább lehiggadt, annál erősebb kételyei támadtak. Nála jobban senki sem tudta, hogy a pereskedéshez pénz és újra csak pénz kell, különösen ilyen perhez; nem szólva arról, hogy sokáig el szokott húzódni és miután egy vagyont beleöltek, eredménytelenül is végződhet.

Akkor hát mit tegyen? Úgy döntött, hogy Lopuhovot előbb a sárga földig leszidja, aztán felszólítja, hogy mondjanak le Verocska holmijairól, s csak ha nem hajlandó lemondani, akkor fenyegeti meg perbefogással. De feltétlen lekapja a tíz körméről, ezt aztán kedvére.

Terve azonban füstbe ment, még csak kiveszekedni sem tudta magát.

Mikor Lopuhov belépett, mindjárt azzal kezdte, hogy: „Verocska és én kérjük magukat, Marja Alekszejevna és Pavel Konsztantyinics, bocsássanak meg nekünk, hogy beleegyezésük nélkül..."

Marja Alekszejevna rikácsolva félbeszakította: „Kiátkoztam azt a semmirekellő lányt!"

A „semmirekellő"-ből azonban csak az első két szótagot tudta kimondani, mert Lopuhov nagyon hangosan a szavába vágott és még harsányabban folytatta: „Nem azért jöttem, hogy átkozódásait hallgassam, hanem, hogy az ügyünkről beszéljek. Ha nem bírja türtőz-

tetni magát, akkor Pavel Konsztantyinicscsal fogok beszélni. Ha nyugalmát visszanyerte, küldje értünk Fegyát vagy Matrjonát." Ezzel karon ragadta Pavel Konsztantyinovicsot és indultak kifelé az ebédlőből. Mivel Lopuhov olyan hangosan beszélt, hogy hangját úgysem lehetett túlkiabálni, Marja Alekszejevna elhallgatott.

Lopuhov már a szoba ajtajáig vezette Pavel Konsztantyinicsot, de ott megállt, és a küszöbről visszafordulva mondta: „Így már Marja Alekszejevna is részt vehet a beszélgetésben, de ne feledje, hogy komoly ügyről csak nyugodtan lehet tárgyalni."

Marja Alekszejevna ismét hozzáfogott volna a kiabáláshoz, mire veje újra letorkolta: „Hát, ha nem tud nyugodtan maradni, mégis csak kimegyünk."

— Hát te, vén szamár, mit kullogsz utána? — förmedt rá urára Marja Alekszejevna.

— De hiszen ő visz!

— Ha pedig Pavel Konsztantyinics sem akar nyugodtan meghallgatni, akkor kérem, ajánlom magam. Nekem igazán mindegy! Pavel Konsztantyinics miért engedi, hogy ilyen jelzőket akasszanak magára? Marja Alekszejevnának fogalma sincs a jogi helyzetről, azt hiszi, hogy mindent tehet velünk, de ön hivatalnok, tehát tudja, mi a jogrend. Magyarázza meg neki, hogy nem tehet semmit Verocska ellen, én ellenem meg még annyit sem.

Tudja a gazember, hogy nem bírunk vele" — gondolta Marja Alekszejevna, aztán kijelentette, hogy felindulása érthető, hiszen anyja a leányának, most azonban igyekszik nyugodt maradni.

Erre Lopuhov végleg visszajött Pavel Konsztantyinicscsel a szobába és valamennyien leültek. Miután Lopuhov kérte, hogy megszakítás nélkül hallgassák végig, beszélni kezdett, hangját mindig megnyomva, valahányszor Marja Alekszejevna fel akart fortyanni. Szerinte házasságukat felbontani nem lehet, s ezzel a Sztoresnyikovval való ügy is tárgytalanná vált. Kár a további fáradságért. „Különben, ahogy tetszik: ha van szórnivaló pénzük, ám ne hagyják annyiban. Keseregni azonban nincs miért, hiszen Verocska soha, de soha nem ment volna ahhoz az emberhez, vagyis ez a házasság eleve kilátástalan volt. Egy leányt azonban előbb vagy utóbb mégis férjhez kell adni, ami általában drága mulatság: a szülőknek hozományról kell gondoskodniok, maga az esküvő meg a lakodalom is nyeli a pénzt, de főképpen a hozomány. Legyenek inkább hálásak a leányuknak, hogy férjhezmenetele semmibe sem került." Így beszélt, s mondott még mást is, körülményesen, teljes félórán át.

Mikor Lopuhov bevégezte, Marja Alekszejevna már látta, hogy ezzel a lókötővel nem tud zöldágra vergődni. Ezért egyenesen megmondta, főképpen azért van annyira elkeseredve, és anyai szívét azért tölti el a fájdalom, mert Verocska férjhez ment és ki sem kérte szülei beleegyezését. Most, hogy az érzések kerültek előtérbe, az egész

beszélgetés már csak azért volt érdekes, mert hiszen így kívánta az illendőség. Eleget tettek hát az illendőségnek is. Marja Alekszejevna kijelentette, hogy mint szerető anyának fáj a lelke. Lopuhov azt válaszolta, hogy mint szerető anyának nincs miért lelkét fájlalnia. Amikor ezt a tárgyat, az érzelmeket illetően is, az illem megszabta terjedelemben megbeszélték, áttértek a következő pontra, amelyet megint az illendőség kívánt: mi mindenkor leányunk boldogságát akartuk — jelentette ki az egyik; ebben senki sem kételkedik — felelt rá a másik. Amikor ezt is kellő alapossággal megtárgyalták, búcsúzni kezdtek, szintén az illem és udvariasság kívánta módon és tartammal. A tárgyalás eredményeképpen Lopuhov kijelentette: megérti Marja Alekszejevna anyai szívének fájdalmát, ezért nem kéri engedélyét Verocska számára, hogy meglátogathassa anyját, hiszen ezt most még nagyon nehezen viselné el anyai szíve. Ha idővel másoktól értesül majd, hogy leánya boldog, vagyis Marja Alekszejevna leghőbb kívánsága teljesedett, akkor talán anyai szíve is megenyhül annyira, hogy leányát keserűség nélkül tudja viszontlátni. — Ebben maradtak és békés hangulatban váltak el.

— Ilyen hétpróbás gazember! — sziszegte Marja Alekszejevna, ahogy veje után betette az ajtót.

Éjjel azután furcsa álmot látott. Ül az ablaknál, egyszer csak pompás fogat áll meg a házuk előtt. Kiszáll belőle egy előkelő hölgy, nyomában egy férfi és benyitnak a szobájába. „Nézze csak, anyuka, milyen ruhákat vesz nekem az uram!" — szólal meg a hölgy, aki nem más, mint Verocska. Marja Alekszejevna vizsgálgatni kezdi leánya ruhájának finom és drága anyagát. Verocska lelkesen magyarázza: „Csak maga az anyag ötszáz rubelbe került, de mi ez nekünk! Tucatszámra van ilyen ruhám. Ide nézzen, anyuka, ez már aztán többe kerül — mutatja két kezét: az ujjain briliánsköves gyűrűk. „Ez a gyűrű, anyám, kétezer rubelbe, ez meg négyezer rubelbe került. Hát még a melltű, ez még drágább volt. Tudja, mennyi volt ez? Tízezer rubel!" Megszólal a férfi is (ez Dmitrij Szergejics): „Ez még mind semmi, kedves mama, Marja Alekszejevna! Az igazán fontos itt van a zsebemben! Nézze csak, kedves mama, ezt a pénztárcát, milyen vastag: tele van százrubeles bankókkal. Magának ajándékozom, drága mama, nálunk ez se nem oszt, se nem szoroz. Látja ezt a másik levéltárcát? Ez még testesebb, csakhogy ezt nem adom oda, kedves mama. Ebben nem bankók dagadnak, hanem értékpapírok, meg váltók, amelyeknek mindegyike nagyobb értékű, mint az összes bankó, amit imént mamának ajándékoztam." — „Kedves fiam, Dmitrij Szergejics, valóban boldoggá tudta tenni a leánykámat és egész családunkat. Hogy is tett szert ilyen gazdagságra, édes fiam?" — „Én bizony, kedves mama, állami bérlő lettem."

Mikor Marja Alekszejevna felébredt, így morfondírozott: — Csakugyan állami bérlőnek kellene mennie."

XXIV

Dicsérő szó Marja Alekszejevnáról

Marja Alekszejevna szerepének, amelyet idáig, mint Verocska életének egyik főszereplője játszott, ezzel körülbelül vége is van. Búcsúzóul arra kéri ennek a történetnek a szerzője, hogy ne nehezteljen rá, amiért nem valami hízelgő beállításban lépett le a színről. Ne gondolja, hogy ezzel kisebbedett a szemünkben. Igaz ugyan, hogy a történet folyamán mindig maga volt az, akit bolonddá tettek, ez azonban cseppet sem befolyásolja, Marja Alekszejevna, a maga éles eszéről alkotott jó véleményünket.

Tévedése nem tanúskodik maga ellen. Olyan emberekkel akadt dolga, amilyenekkel azelőtt nem találkozott. Nem lehet megróni, ha tapasztalatok híján csalódott bennük. Egész eddigi élete arra tanította, hogy csak kétféle embertípus van: ostobák és gazemberek. Aki nem bolond, az gazember, egész biztosan gazember — gondolta — és csak az ostoba nem gazember. Ez a nézet igen helyes volt, Marja Alekszejevna, a legutóbbi időkig tökéletesen helyes. Akikkel dolga akadt, mind nagyon szépen papoltak, ám, ha jobban megnézte őket, nyomban felismerte, hogy azok bizony egytől-egyig vagy agyafúrt szélhámosok, akik szószátyárkodással igyekeznek embertársaikat elkábítani, vagy pedig felnőtt, ostoba gyerekek, akik nem értenek az élethez és nem tudnak boldogulni. Ennélfogva maga a szép szavaknak sem hitt, hanem ha ilyeneket hallott, ostobaságnak vagy csalafintaságnak tartotta. És igaz is volt, Marja Alekszejevna.

Az emberekről alkotott véleménye már teljesen kialakult, mikor az első nővel találkozott, aki sem buta, sem szélhámos nem volt. Megbocsátható, ha ez a szokatlan jelenség megzavarta, ha megállt az esze és nem tudta, hogyan bánjon vele. Az emberekről alkotott véleménye már teljesen kialakult, mikor az első nemeslelkű férfival találkozott, aki nem volt együgyű és élhetetlen gyermek, hanem ismerte és éppolyan helyesen ítélte meg az életet, mint maga és éppolyan ügyesen tudott élni, mint maga. Megbocsátható, ha csalódott benne és magához hasonló himpellérnek tartotta.

E tévedései azonban, Marja Alekszejevna, nem csökkentik megbecsülésemet maga iránt, mint okos és gyakorlatias asszony iránt. Maga embert faragott a férjéből és gondoskodott arról, hogy öreg napjaikra legyen mit aprítani a tejbe. Mind megannyi dicséretes dolog, amelyet nem volt gyerekjáték megvalósítani. A megvalósítás eszközei persze csúnyák voltak, de az is igaz, hogy helyzeténél fogva nem álltak jobb eszközök a rendelkezésére. A maga eszközei a helyzetéből, nem a maga egyéniségéből eredtek, becstelenségük nem a maga szégyene, viszont elismerés illeti eszét és erős jellemét.

Elégnek tartja-e, Marja Alekszejevna, ezeknek a jótulajdonsá-

gainak az elismerését? Azt hiszem: igen, mert más erényekre nem is pályázott. Sohasem akart például kedvesnek vagy jólelkűnek látszani. Ama bizonyos őszinteségi rohamában maga is beismerte, hogy gonosz és becstelen asszony, ám mindezért nem ítélte el önmagát, hiszen életének körülményei folytán nem is lehetett volna más. Éppen ezért nem is nagyon érdekli, hogy éles eszén és akaraterején kívül erényeit is elismeréssel emlegessék, hiszen maga tudja legjobban, hogy nincsenek erényei és éppen maga vélekedik úgy, hogy az erény nem érdem, hanem inkább az ostobaság jele. Éppen ezért nem is kívánna más dicséretet, csak az előbbit.

Hadd domborítsak ki még valamit a maga dicséretére. Mindazok közül, akiket nem szeretek és akikkel kerülöm a találkozást, még mindig magával találkoznék szívesebben. Igaz, hogy maga kíméletlen is tud lenni, ha az érdeke úgy kívánja, de ha nincs haszna más kárából, ostoba szeszélyből nem akar másnak ártani; jól tudja, milyen esztelenség időt, pénzt és fáradságot fecsérelni a haszon reménye nélkül. Leányát és annak férjét bizonyára örömmel sütötte volna meg lassú tűzön; de mihelyt belátta, hogy ez lehetetlen, számot vetett az adott körülményekkel és megfékezte bosszúvágyát. Pedig, Marja Alekszejevna, nagy érdem az, ha az ember meg tudja érteni, mi a lehetetlen!

Mikor meggyőződött róla, hogy kilátástalan, letett a fiatalok beperlésének gondolatáról azzal, hogy egy ilyen per úgysem semmisíthette volna meg azokat, akik úgy kihozták a sodrából. Jól látta, hogy azok az apró kellemetlenségek, amelyeket a perrel járó gondok okozhatnának nekik, sokkal nagyobb gondot és veszteséget okozhatnának saját magának és ezért elállt a pertől. Aki nem képes az ellenséget megsemmisíteni, aki az ellenségnek okozott jelentéktelen veszteséggel önmagát még nagyobb bajba rántja, el se kezdje a harcot. Mindezt belátva, volt olyan józan és bátor, hogy az ellenfélre mérhető komoly csapás esélye nélkül elállt attól, hogy saját magának és másoknak kárt okozzon. Ez, Marja Alekszejevna, szintén nagy érdem!

Igen, Marja Alekszejevna, magával még szóba állhat az ember, mert maga nem akar rosszat a rossz kedvéért, a saját kárára; ez igen ritka, igen nagy erény! Milliónyi ember van, akik másoknak és önmaguknak sokkal többet ártanak, mint maga, Marja Alekszejevna, bár külsőleg nem oly borzalmat keltőek, mint maga! A nem jó emberek közül maga a jobbak közé tartozik, mert nem meggondolatlan és nem tompaeszű. Ezért, ha szeretném is kiirtani a földről, mégis tisztelem magát; maga nem ront el semmit. Mostani körülményeinek megfelelően elítélendő dolgokat cselekszik; ám, ha más körülmények közé kerülne, egészen biztosan nagyon boldogan válnék ártalmatlanná, sőt hasznossá. Ha nem pénzről van szó, nem akar másnak rosszat; ha érdeke úgy kívánja, mindenre képes, még arra

is, hogy tisztességes és becsületes legyen, ha erre van szükség. Bizony képes ilyesmire, Marja Alekszejevna, s az nem a maga hibája, hogy ez a képesség csak szunnyad magában, s helyette ellenkező tulajdonságok érvényesülnek; de a jóra való képesség megvan magában, nem kétséges, ezt pedig nem állíthatjuk mindenkiről. A silány emberek semmi jóra sem képesek; maga csupán rossz, de nem silány ember, ezért erkölcsileg is különb sokaknál.

— Meg van elégedve, Marja Alekszejevna?

— Hogyne volnék megelégedve, bátyuska? Talán rosszak a körülményeim?

— Hát akkor minden rendben van, Marja Alekszejevna.

HARMADIK FEJEZET

HÁZASSÁG ÉS MÁSODIK SZERELEM

I

Három nap múlt el azóta, hogy Verocska kiszabadult börtönéből. Lopuhovék anyagi helyzete kielégítően alakult. Lopuhov szép számmal adott órákat, egy könyvkereskedő pedig megbízta valami iskolai földrajzkönyv lefordításával, Vera Pavlovnának is volt két tűrhetően fizetett zongoraórája. Ketten együtt megkerestek havi nyolcvan rubelt, ebből már szerényen meg lehetett élni, nem kellett nélkülözniök. Pénzük lassanként gyarapodott. Úgy számították, hogy három-négy hónap múlva már saját háztartást vezethetnek (utóbb így is lett).

Életük természetesen nem egészen úgy alakult, ahogy azt fantasztikus eljegyzésük napján félig tréfásan, félig komolyan Vera Pavlovna kitervelte, de hasonlított hozzá. Öreg lakásadóik gyakran tárgyalták maguk közt, milyen furcsa életet élnek a fiatalok, mintha nem is fiatal házasok, sőt, mintha nem is férj és feleség volnának, hanem ki tudja, micsodák.

— Szóval, ahogyan én látom, meg ahogyan te is meséled, Petrovna, olyan ez, hogy is mondjam, mintha a nővére volna neki, ő pedig bátyja a lánynak.

— Te is jó hasonlatot találsz! Hiszen testvérek nem ceremóniáznak egymás közt. Ezek meg? A férfi reggel felkel, rögtön felöltözködik, ül és vár, míg behozom a szamovárt. Aztán elkészíti a teát és átkiált a feleségének, erre az szintén teljesen felöltözve jön be! Hát így tesznek a testvérek? Inkább mondhatnád: megtörténik, hogy kispénzű emberek a szegénység miatt közösen vesznek ki lakást. Úgy élnek, mint két család egy lakásban; ahhoz hasonlíthatnád.

— Hogy mondod, Petrovna? Míg fel nem öltözött, nem mehet be hozzá az ura? Mit jelenthet ez?

— Akkor látnád csak őket, ha este le akarnak feküdni! Azt mondják egymásnak: isten veled, drágám, jóéjszakát. Erre elválnak, megy mindegyik a maga szobájába olvasgatni, a férj még ír is.

Hát egyszer mit láttam! A nő már lefeküdt, fekszik és olvasgat. Hallom ám a vékony falon át — nem jött még rám az álom — hogy kiszáll az ágyából. És mit mondjak! Hallom, odaáll a tükör elé, tehát a haját fésüli, egészen úgy, mintha vendégségbe készülődne. Kimegy, erre én is halkan az előszobába megyek, székre állok és belesek felül az üvegen. A férfi már az ágyban. A felesége kopogtat. — „Bejöhetek, drágám?" — kérdezi. — „Azonnal, Verocska, várj egy pillanatig" — feleli. Felkel, felhúzza a nadrágját, azután a mellényét, aztán a kabátját — ez még nyakkendőt is köt, gondolom. De nem, nem köt nyakkendőt, hanem amint felöltözött, megszólal: „Most már lehet, Verocska." Erre a felesége: „A könyvben ezt itt nem értem, magyarázd meg!" Mikor megvolt a magyarázat, azt mondja a felesége: „Köszönöm és bocsáss meg, drágám, hogy zavartalak." Erre a férje: „Ó, Verocskám, dehogy is zavartál, hiszen csak heverésztem." — Mire a felesége kiment.

— Egyszerűen kiment?

— Egyszerűen kiment.

— Na és a férje?

— A férje? Semmi, ott maradt. Ne azon csodálkozz, hogy kiment, hanem, hogy felöltözve ment be hozzá és hogy a férje azt mondta: várj egy pillanatig — és szintén felöltözött, aztán kiszólt, hogy: most már lehet. — Azt mondd meg: micsoda új szokás ez?

— Tudod, mit gondolok én, Petrovna? Én amondó vagyok, hogy ezek amolyan szektások. Sokféle szekta van.

— Úgy valahogy lehet, jól mondod.

Máskor meg így beszélgettek:

— Danyilics, ma kérdezgetni kezdtem az asszonykát: „Nem haragszik, ha kérdezek valamit? Milyen hitűnek tetszik lenni?" Olyan, mint mások, oroszhitű vagyok." — „Hát a férjecskéje?" — „Az is" — mondja. — „Szóval semmiféle szektához nem tetszik tartozni?" — „Nem, de miért gondolja?" — „Ne tessék haragudni, csak tudni szeretném, hogyan szólítsam, kisasszonynak, nagyságának, vagy máshogy? Együtt tetszik élni a férjével?" — „Együtt hát" — felelte és elmosolyodott.

— Elmosolyodott?

— El, ha mondom! — „Tessék már mondani, ha együtt élnek, miféle szokás az, hogy csak felöltözve megy be a férjéhez, mintha nem is élnének együtt?" — „Miért lásson rendetlenül? Ezért még nem vagyok szektás!" — „Hát akkor mire véljem?" — „Azért tesszük, mert így nagyobb a szerelem és sose veszünk össze."

— Van benne valami, Petrovna, ez bizony így van.

— És még azt is mondta: „Ha idegen előtt nem mutatkozom elhanyagolt külsővel, miért lásson éppen az uram rendetlenül, akit mindenkinél jobban szeretek. Az ő szeme elé másképp nem is illik kerülnöm, mint rendes külsővel."

— Ebben is van valami, Petrovna. Miért szeret a férfinép a mások asszonyára sandítani? Azért, mert mindig kiöltözve látja, a saját feleségét meg rendetlenül. Így van ez a Szentírásban. Bölcs Salamon mondásaiban is. Az pedig nagyon bölcs király volt.

II

Lopuhovéknak jól ment a soruk, Vera Pavlovna arcáról sosem tűnt el a mosoly. Egy napon azonban — vagy öt hónappal az egybekelésük után — Dmitrij Szergejics hazaérkezve a leckeadásból, feleségét különös hangulatban találta: szemében öröm és büszkeség csillogott. Most kezdett csak emlékezni, hogy felesége már napok óta boldog nyugtalansággal járt-kelt, mosolyogva, gyengéd büszkeséggel elmélázott.

— Drága barátnőm, te valaminek nagyon örülsz, mondd meg, hadd örüljek én is.

— Bizony, örülök, drágám, de most nem mondhatok egyebet, várj még egy-két napig! Ha a dolog sikerül, neked is elmondom. Te is nagyon megörülsz majd és bizonyosan Kirszanovnak és Mercalovnak is tetszeni fog.

— Dehát miről van szó tulajdonképpen?

— Ejnye, hát már elfelejtetted, hogy megegyezésünk szerint egyikünk sem faggatja a másikat? Ha biztos leszek benne, elmondom.

Eltelt egy hét.

— Drágám, most már elárulhatom a nagy örömet; aztán adj tanácsot, hiszen te mindenhez értesz. Tudod, én már régóta kezdeni akartam valamit. Elhatároztam, hogy varrodát nyitok. Mit szólsz hozzá?

— Egyezményünk értelmében, kis barátnőm, nem szabad kezet csókolnom neked. Ám ilyen kivételes esetre egyikünk sem gondolt. Nyújtsd ide a kezed, Vera Pavlovna.

— Majd ha sikerül a tervem, akkor.

— Ha sikerül, akkor nemcsak én, hanem mások is megcsókolják a kezed, Kirszanov, Alekszej Petrovics, meg mindenki más. Most még csak egyedül vagyok. A szándék is megéri ezt.

— Erőszakoskodsz? Mindjárt kiáltok.

— Tessék!

— Drágám, én már szégyellem és semmit se mondok. Mintha olyan nagy dolog lenne ez.

— Bizony, nem kis dologról van szó, drága barátnőm. Mi többiek egyre csak beszélünk, de semmit sem teszünk, te meg, bár később kezdtél ilyesmiken gondolkodni, mégis mindenkinél hamarább fogsz dologhoz.

Verocska restelkedve simult férjéhez:

— Drágám, ne dicsérj annyira.

Férje megcsókolta:

— Okos kis fejed van.

— No, hagyd már, drágám. Így mondjon el neked az ember valamit! Látod, milyen vagy!

— Legyen igazad, csak beszélj már, édes kis jóságom.

— Ne merj így nevezni!

— Akkor: rosszaságom.

— Micsoda ember! Nem hagy szóhoz jutni. Ülj le és ne nyughatatlankodj. Szerintem a fődolog, hogy mindjárt az elején, amikor még kevesen leszünk, a társnőket nagy körültekintéssel válasszam meg és ügyeljek, hogy becsületes, jóérzésű, komoly gondolkodású, nem ingadozó, hanem állhatatos és egyben békés természetű lányok legyenek, akik nem üres veszekedéssel töltik az idejüket és értenek hozzá, hogy másokat is megnyerjenek. Igazam van?

— Mindenben, barátnőm.

— Most már három ilyen lányt találtam. Jaj, de soká tartott a keresés! Három napon át jártam az üzleteket, amíg végül rájuk találtam. Ez a három lány olyan, amilyennek lenni kell.

— Az is fontos ám, hogy értsék a mesterségüket. Szükséges, hogy az üzlet jövedelmező legyen, mert hiszen az egész dolognak kereskedelmi alapon kell állania.

— Hát persze, az csak természetes.

— Mi van még? Miről óhajtasz tanácskozni velem?

— Néhány részletkérdésről, drágám.

— Mondd el a részleteket, bár látom, hogy mindent jól átgondoltál és alkalmazkodni tudsz a viszonyokhoz. Tudod, a legfontosabb: az elv, a jellem és a hozzáértés. A részletkérdések maguktól megoldódnak, az adott helyzet sajátságos feltételei szerint.

— Tudom, drágám, de ha azt mondod erről vagy arról, hogy így vagy úgy van jól, még biztosabb leszek a dolgomban.

A tervet hosszan megtárgyalták és Lopuhov nem talált benne hibát. Verocska pedig e beszélgetés után még világosabban látta, mit és hogyan tegyen.

Lopuhov másnap a „Rendőri Hírek" című lapba hirdetést tétetett, amely szerint „Vera Pavlovna Lopuhova női ruha- és fehérneművarrást" stb. „jutányos áron" vállal.

Ugyanaznap reggel Verocska meglátogatta Julie-t. „Mostani nevemet nem tudhatja" — gondolta. — Jelentse, hogy Rozalszkaja kisasszony van itt.

— Mi az, gyermekem, fátyol nélkül jött ide és még a nevét is megmondta a szobalánynak? Ez esztelenség! Tönkreteszi a jóhírét, gyermekem.

— Csakhogy én már férjnél vagyok és oda mehetek, ahová akarok. Most már szabad vagyok.

— No, de a férje, hátha megtudja?

— Egy órán belül ő is itt lesz.

Julie erre apróra elmeséltetett mindent, aztán lelkendezve összecsókolta és sírt. Végre lecsillapodott. Ekkor Vera Pavlovna előadta jövetele célját.

— Megint bebizonyosodott, hogy régi barátaink csak akkor jutnak eszünkbe, ha rájuk szorulunk. Én is nagy kéréssel jövök. Varrodát akarok nyitni. Arra kérem, támogasson megrendelésekkel és ajánljon ismerőseinek is. Én magam is jól varrok és társnőim is mind ügyesek. Egyet ismer is közülük.

Julie valóban ismerte az egyik lányt és elismeréssel szólt tudásáról.

— Mutathatok mindjárt mintát, hogyan dolgozom. Ezt a ruhámat magam varrtam. Ugye, jól áll?

Julie tüzetesen megvizsgálta, hogy áll a ruha, hogy van varrva és elismerőleg nyilatkozott róla.

— Látom, gyermekem, hogy ügyesen és ízlésesen dolgozik, lesz is sikere, csakhogy ehhez az kell, hogy a Nyevszkij proszpekten nyisson divatszalont.

— Idővel meg is teszem, hiszen ez a célom, Addig pedig otthon dolgozom.

Ezzel az ügyet el is intézték és visszatérhettek Verocska férjhezmenésének körülményeire.

— Tudja, az a Sztoresnyik két hétig botrányosan mulatozott, aztán szépen kibékült Adéllal. Nagyon örülök ennek Adél miatt. Sztoresnyik nem rossz fiú, Adél viszont gyenge jellemű, akárki akármit mond is.

Julie a kerékvágásba került, Adél és mások kalandjairól pletykált — nem tett csomót a nyelvére. Rozalszkaja kisasszony elvégre már nem leány, gondolta, tehát nincs miért feszélyeznie magát. Eleinte még mérlegelte, amit mondott, de aztán mindjobban belemelegedett és egyre nagyobb hévvel részletezte a tivornyákat. Észre sem vette, hogy vendége irul-pirul, feszeng. Vera Pavlovna végre magához tért és azzal a fájó érzéssel hallgatta, amellyel egy betegségrágta arc egykor kedves vonásait kutatjuk.

Végre megjött Lopuhov. Julie egyszeribe szolíd, rendkívül tapintatos nagyvilági hölggyé változott — de nem sokáig. Áradozva gratulált Lopuhovnak bájos feleségéhez, aztán felkiáltott: „Ezt a házasságkötést pedig megünnepeljük!" Gyorsan reggelit készíttetett, pezsgőt hozatott. Verocskának egy félpohárral házasságára, egy másikkal vállalkozása sikerére, egy harmadikkal pedig Julie egészségére kellett inni. Kóválygni kezdett a feje, most már versenyt sikongott, kacagott, viháncolt Julie-vel. Végül fogócskáztak a szobákon. Julie virtuskodva kiáltotta: „Fogadjunk, hogy félkézzel felemelem." — „Hiszi a pici." Birkózni, dulakodni kezdtek, dögönyözték egymást,

a díványra buktak, onnét aztán nem volt kedvük felkelni, kacagtak, sikoltoztak, végre belefáradtak és elaludtak.

Lopuhovval hosszú idő után most esett meg először, hogy nem tudta, mitévő legyen. Felébressze őket? Félt, hogy elrontja az előbbi vidám hangulatot. Óvatosan felkelt és olvasnivaló után nézett. Talált egy regényt, a „Chronique de l'Oeil de Boeuf"-öt, amelyhez képest a „Faublas" is szűzeknek való regény és leült a díványra a szoba túlsó végén. Negyedóra múlva az unalomtól elnyomta az álom.

Polina jó két óra múlva felkeltette úrnőjét: elérkezett az ebéd ideje. Asztalhoz telepedtek, ezúttal Serge nélkül, aki valamilyen ünnepi ebéden volt. Julie és Verocska újra nevetgéltek, pajzánkodtak, később azonban lecsendesedtek. Búcsúzáskor már egészen komolyan viselkedtek. Ekkor Julie-nek hirtelen — mintha bizony addig nem lett volna ideje — eszébe jutott, hogy megkérdezze Verocskát, miért is akar tulajdonképpen varrodát nyitni? Ha a pénz miatt teszi, akkor okosabb, ha színésznőnek vagy énekesnőnek megy: hiszen jó hangja van.

Újra leült és Verocska kifejtette elgondolását. Julie megint oda volt a lelkesedéstől, áradozva kívánt szerencsét, s közben arról beszélt, hogy ő, Julie Le Tellier bukott nő, majd könnye záporozott, de — mondta — ő tudja, mi az „erény", s újra omlott a könnye, s újra szerencsét kívánt.

Négy nap múlva Julie felkereste Vera Pavlovnát, rendelt egyetmást és átadta több barátnőjének a címét. Vele volt Serge is, akire otthon ráparancsolt: „Lopuhov meglátogatott bennünket, tehát tartozol visszaadni a látogatását."

Julie nagyon finoman viselkedett az egész hosszúranyúlt vizit alatt. Rögtön észrevette, mennyire vékonyak a falak és tekintettel tudott lenni mások hírnevére. Lassanként idillikus hangulat lett úrrá rajta, melegen érdeklődött Lopuhovék szerény otthoni életének minden részlete iránt és hirtelen felfedezte, hogy így volna jó élni, csak szerény körülmények közt lelhető meg az igazi boldogság. Ki is jelentette Serge-nek, hogy elutaznak Svájcba, ott a természet ölén, hegyek és mezők közepette, egy tó partján, apró házacskában élnek majd, szeretik egymást, horgásznak és kertészkednek a veteményesben. Serge mindenbe beleegyezett, csak előbb meg akarta várni, mit tart Julie a tervről, mondjuk három vagy négy óra múlva.

Julie-ék óriási feltűnést keltettek gyönyörű hintójukkal, két pompás lovukkal Lopuhovék környékén, a Szrednyij és a Malij Proszpekt közötti 5. vonalon, ahol ilyesmit legalább Nagy Péter óta nem láttak. Az emberek megálltak és szájtátva bámultak, amikor a földszintes faházikó előtt megállt a csodás tünemény, és a káprázatos hintóból egy még csodálatosabb tünemény, egy ragyogó eleganciájú hölgy szállt ki, egy fényes katonatiszt társaságában, akinek rangja kétségtelen volt. A közönség azonban sajnálattal látta, hogy a nagy-

kapu egy perc múlva feltárul és a hintó begördül az udvarra. Ezzel a bámészok elestek attól az élvezettől, hogy a fenséges tisztet és a még fenségesebb hölgyet a távozáskor mégegyszer megcsodálhassák. Amikor Lopuhovék lakásadója, az öreg Danyilics hazatért, közte és felesége közt a következő beszélgetés indult meg:

— Hallod, Danyilics, ezek a mi lakóink, úgy látszik, előkelő emberek. Ma egy tábornok jött feleségével hozzájuk látogatóba. Az asszonyon olyan gyönyörű ruha volt, hogy el sem tudom mondani. A tábornoknak pedig két csillagja volt.

Ámulni lehet azon, hogyan láthatott a derék Petrovna csillagokat Serge-en, mikor neki csillagai még nem voltak, de ha lennének, sem viselte volna olyankor, amikor Julie-t kísérgette. Ám, hogy Petrovna valóban látott rajta csillagokat, hogy nem tévedett és nem hencegett, arról kezeskedem: igenis látott! Mi ugyan tudjuk, hogy Serge-nek nem voltak csillagai, ám egész megjelenése úgy hatott, hogy Petrovna szemével nézve, lehetetlen volt nem látni rajta a két csillagot. Látott is. Nem tréfálok: igenis látott.

— A lakájukon milyen libéria volt! Drága angol szövet, öt rubel arsinja. A lakájnak komoly, tekintélyes arca volt, de azért nem volt gőgös és felelgetett is, ha kérdeztük. Még azt is megengedte, hogy megtapogassuk a szövetet a karján. Micsoda finom anyag! Ezeknek annyi pénzük lehet, mint a szemét. Tán két órát is elüldögéltek a mieinknél és azok éppen úgy beszélgettek velük, mint ahogy én veled. Nem hajlongtak előttük és velük együtt nevetgéltek; a mi emberünk, Lopuhov úr, a tábornokkal külön ül, kényelmesen elterülve a karosszékben; mikor meg cigarettája kialudt, elvette a tábornokét és azzal gyujtotta meg a magáét. Hát még, ha láttad volna, hogy búcsúzáskor a tábornok micsoda tiszteletteljesen csókolt kezet a mi asszonykánknak! Még elmondani sem lehet. Mire magyarázod te ezt az egészet, Danyilics?

— Én azt tartom, hogy minden istentől való; ismeretség is, atyafiság is — minden istentől jön.

— Bizony, igazad van, Danyilics, minden istentől jön, annyi bizonyos. Én úgy gondolom, hogy a mi emberünk vagy a felesége testvére lehet a tábornoknak vagy a tábornoknénak. Őszintén szólva, én azt gondolom, hogy az asszonykánk húga a tábornoknak, igen, biztosan a húga.

— Nemigen lehet úgy. Nem úgy néz ki a dolog, Petrovna, hiszen akkor volna pénzük.

— Tudod, az is lehet, hogy az asszonyka anyjának vagy apjának házasságon kívül született gyermeke, azért nem hasonlít a tábornokra.

— Ez már valószínűbb, Petrovna, ilyesmi megesik.

Kis boltjában Petrovna a nagy esemény után négy napig az általános érdeklődés középpontjában állt. Ez a boltocska teljes három

napon át elvonta a közönség egy részét a szemközti bolttól. Petrovna még a foltozást is elhanyagolta kissé, hogy kielégítse a kíváncsiskodók szomjúságát.

E nagy esemény következménye volt az is, hogy egy hét múlva Pavel Konsztantyinics meglátogatta leányát és vejét.

Marja Alekszejevna ugyanis adatokat gyüjtött leányának és annak a betyárnak az életéről, nem állandóan ugyan és nem annyira aggódó gondoskodásból, mint inkább tisztán ösztönös kíváncsiságból. Az adatgyüjtéssel egyik jelentéktelenebb komaasszonyát bízta meg, aki a Vasziljevszkij-osztrovon lakott. Ez havonta egyszer, néha gyakrabban, beszámolt értesüléseiről. Szerinte Lopuhovék rendezett viszonyok közt élnek, veszekedni nem szoktak, tivornyák nincsenek náluk, viszont sok fiatalember jár hozzájuk, de valamennyien a férfi barátai. Szerény emberek, egyszerűen élnek, de azért van miből: nemcsak, hogy nem adogatják el holmijukat, hanem még vásárolnak is. Verocska már két selyemruhát varrt magának. Vettek két díványt, egy asztalt, féltucat karosszéket; alkalmi vétel volt. Az egész negyven rubelbe került. Jó vásárt csináltak, mert a bútorok megérnek száz rubelt is. Nemrégiben felmondtak. Megmondták a házigazdának, hogy keressen más lakót, mert saját lakásukba költöznek és szépen köszönik a jóindulatot, amire a háziak persze azt felelték, hogy ők is.

Az anyát ezek a hírek megvigasztalták. Durva és rossz nő volt ugyan, aki lánya életét pokollá tette, s mikor terve, hogy általa meggazdagodjék, füstbe ment, képes lett volna megölni — ám következik-e mindebből, hogy nem szerette leányát? Semmiesetre sem! Miután befejezett tények elé állították és leányát végérvényesen elvették tőle — mit tehetett volna mást? Fusson a tavalyi hó után? Mégis csak a lánya volt! Most tehát, amikor végleg elmúlt annak a lehetősége, hogy leánya kárából hasznot húzhat, Marja Alekszejevna őszintén kívánta leánya boldogulását. És ismét nem bízta a véletlenre a dolgot, nemcsak egyszerűen kívánta, hogy — isten tudja — valahogy legyen. Nagy figyelemmel kémkedett leánya sorsa után. Mert hiszen figyelemmel kell azt kísérni. Jót kívánt neki, mert mégis csak a leánya. De miért ne béküljenek ki? Annál is inkább, mert végre az a betyár vő, úgy látszik, alapos ember. Idővel még hasznos is lehet.

Marja Alekszejevnában így lassan kialakult az elhatározás, hogy felveszi leányával a kapcsolatot. A közeledést azonban nem akarta elhamarkodni, hiszen nem volt sürgős. Tudott várni, akár egy évig is. A tábornoki látogatás híre azonban egyszeriben egy félévvel előre mozdította az ügyet. Az a betyár csakugyan ravasz róka lehet: tegnap még kis, rangnélküli diákocska volt, alig két garassal a zsebében — most meg tábornok barátja van, aki fiatal, tehát nagyon tekintélyes és gazdag lehet. Ez az ördöngös fickó még a tábornoknét is összebarátkoztatta a feleségével, az ilyen ember sokra viszi. Vagy talán

előbb Vera és a tábornokné lettek barátnők, aztán pedig Verocska a tábornokot összehozta férjével? Mindegy, akkor meg Vera viszi sokra.

Így, a látogatás hírének vétele után az apát haladéktalanul elküldte leányához azzal az üzenettel, hogy megbocsátott neki és kéri, látogassa meg. Erre Vera Pavlovna férjével együtt Pavel Konsztantyinics társaságában el is ment hozzá. Egész estig ott voltak.

A viszontlátás hűvös és feszélyezett volt. Többnyire Fegyáról beszélgettek, ez volt a legkevésbbé kényes téma. Fegya már gimnáziumba járt. A fiatalok azt tanácsolták Marja Alekszejevnának, adja be a gimnázium internátusába, ahol Dmitrij Szergejics gyakran meglátogatná, ünnepeken pedig Vera Pavlovna látná vendégül. Teáig elhúzták így az időt, aztán sietve elköszöntek azzal, hogy estére vendéget várnak.

Vera Pavlovna már egy félesztendeje tiszta levegőt szívott. Teljesen elszokott attól a nyomasztó levegőtől, amelyet az önző számítással kiejtett szavak teremtenek, anyja csúnya önzésétől, elszokott az ámítás és képmutatás légkörétől. Egykori börtöne borzasztó benyomást tett rá.

„Honnan volt erőm ilyen visszataszító viszonyok közt élni? Hogy nem fulladtam meg ebben a pincebörtönben? És nemcsak éltem, de még egészséges is maradtam. Csodálatos, szinte hihetetlen! Hogyan fejlődhetett itt ki bennem a jónak szeretete? Meg nem foghatom!" — Ilyen gondolatok rajzottak Vera Pavlovna agyában, amikor hazafelé tartottak. Úgy érezte, lidércnyomástól szabadult meg.

Hazaérkezésük után nemsokkal megérkeztek vendégeik, Alekszej Petrovics a feleségével, Natalja Andrejevnával és Kirszanov, akik gyakori látogatói voltak Lopuhovéknak. Az este úgy telt el, mint mindenkor, ha együtt voltak. Csak Vera Pavlovna érezte, ha lehet, még szebbnek az életet, amelyet most tisztalelkű emberek társaságában, tiszta gondolatok közt tölthetett.

Szokás szerint vidám beszélgetés indult meg, sok visszaemlékezéssel tarkítva. Komoly társalgás a világon mindenről: az akkori történelmi eseményekről, a kansasi polgárháborúról, amely előhírnöke volt az Unió északi és déli államai közt jelenleg folyó nagy háborúnak és amely nemcsak Amerikában volt nagy események előhírnöke. Ma mindenki politizál, ám akkoriban a politika még kevés embert érdekelt és e kevesek közé tartoztak Lopuhov, Kirszanov és barátai. Beszélgettek arról a tudományos vitáról is, amely Liebig elmélete alapján a földmívelés vegytani alapjairól folyt. Beszéltek a történelmi haladás törvényeiről, amely téma akkoriban ilyen körökben napirenden volt, továbbá az ellentétről a megvalósítható, reális álmok között, amelyek önmagukban keresnek és találnak kielégülést, és a megvalósíthatatlan, fantasztikus vágyak között, amelyek nem találnak kielégülést, de ne is találjanak, mert e vágyak hamis szom-

júságot jelentenek láz idején és — miként a láznak — egy csillapítószerük van: a szervezet meggyógyítása, amelynek beteges állapota e képzeleti vágyakat a reális kívánságok eltorzítása útján megteremti; vitáztak továbbá a gyökeres megkülönböztetés fontosságáról, amelyet akkoriban az antropológiai filozófia hangoztatott. Ilyen és hasonló komoly témákról beszélgettek egyszerű, világos nyelven, úgyhogy időnként a hölgyek is odafigyeltek és gyakran csitították a hevesen vitázókat, elsősorban Lopuhovot és Alekszej Petrovicsot, akik például a műtrágya jövőjén hajlandók voltak hajba is kapni. Kirszanov nemigen vett részt a vitákban, jobbára a hölgyeket mulattatta: hármasban játszottak, énekeltek, nevetgéltek késő éjszakáig, amikor végre elfáradva szétválasztották a komoly viták megingathatatlan részvevőit.

III

Vera Pavlovna második álma

Vera Pavlovna egy éjjel ezt az álmot látta:

Mezőn vannak, ahol férje, azaz a „kedves" és Alekszej Petrovics fel-alá sétálnak. A „kedves" beszél: „Szóval azt szeretné tudni, Alekszej Petrovics, miért terem az egyik földön ilyen fehér, tiszta és zsenge búza, s miért nem terem a másikon. A különbséget mindjárt megmutatom. Nézze meg ennek a gyönyörű kalásznak a gyökerét. A gyökér körül friss, mondhatnám tiszta föld van; érezhető a kellemetlen, nedves, de nem dohos, nem rothadó szag. Filozófiai nyelven ezt a tiszta földet reális földnek nevezhetnénk, Igaz ugyan, hogy sáros, de ha közelebbről megvizsgálja, láthatja, hogy összes alkotóelemei önmagábanvéve egészségesek. Ezek az elemek ebben a vegyületben földet alkotnak. De változzék meg egy kissé az atomok elhelyezkedése és rögtön valami más lesz belőle. És minden egyéb, ami belőle lesz, szintén egészséges lesz, mert az alapelemek egészségesek. Honnan van már most ennek a földnek ez az egészséges sajátossága? Figyelje meg ennek a mezőnek a fekvését és látni fogja, hogy a víznek itt van lefolyása és ezért nem keletkezik rothadás."

— Igen, a mozgás: realitás — szólalt meg Alekszej Petrovics — mert a mozgás: élet, a realitás és az élet pedig azonosak. De az élet legfontosabb eleme a munka, ezért a realitás legfontosabb eleme ugyancsak a munka, s a realitás legbiztosabb ismérve a használhatóság.

— Látja, Alekszej Petrovics, amikor a nap ezt a földet átmelegíti és a meleg föld alkotóelemeit egy bonyolultabb vegyi összetételbe, azaz magasabbrendű összetételbe csoportosítja át, akkor az a kalász, amely a nap melegének hatása alatt ebből a földből kinő, egészséges kalász lesz.

— Igen, mert ez a föld a reális élet földje — mondja Alekszej Petrovics.

— Most gyerünk át erre a másik szántóra. Vegyünk csak kézbe itt is egy növényt és vegyük szemügyre a gyökerét, amely szintén földes. Ügyeljen ennek a földnek a jellegére. Nem nehéz észrevenni, hogy az bizony rothadt föld.

— Azaz tudományos műszóval: „fantasztikus föld" — mondja Alekszej Petrovics.

— Természetes, hogy bármiképp keverjük is őket, s bármilyen más, a földhöz nem hasonló anyag származzék is ezekből az elemekből, ez az anyag beteg lesz és silány.

— Természetesen, mert maguk az alkotóelemek nem egészségesek.

— Nem lesz nehéz ennek a betegségnek okát felfedeznünk.

— Vagyis ezét a fantasztikus rothadását — mondja Alekszej Petrovics.

— Úgy van. Emez alkotóelemek rothadásának okát nem lesz nehéz felfedeznünk, ha szemügyre vesszük e szántó fekvését. Látja, a víznek itt nincs lefolyása, ezért megáll, elposhad.

— Úgy bizony! Ahol nincs mozgás, ott nincs munka sem — mondja Alekszej Petrovics. — Mivel — emberi szempontból elemezve — a mozgás alapformája a munka, amely minden más formának alapot és tartalmat ad: a szórakozásnak, pihenésnek és mulatozásnak, örömnek; mindebben előzetes munka nélkül nincs realitás. Mozgás nélkül nincs élet, vagyis nincs realitás, éppen ezért ez a föld fantasztikus, azaz rothadt. A legújabb időkig nem tudták, hogyan kell az ilyen földet egészségessé tenni. Nemrég azonban felfedezték a módját. Ez a mód: a csatornázás. A felesleges víz csatornákon lefolyik, s csak annyi marad vissza, amennyi szükséges. A víz mozgásban van és ezáltal a föld realitást nyer. Míg ezt a módot nem alkalmazzák, addig ez a föld fantasztikus, tehát rothadt marad, amelyen nem nőhet valamirevaló növényzet. Ezzel szemben egészen természetes, hogy a reális talajból jófajtájú növények sarjadnak, minthogy a talaj egészséges. Ez az, ami bizonyítandó: o-e-a-a-dum, mint ahogy latinul mondják.*

Hogy mondják latinul: „amit be kellett bizonyítani", azt Vera Pavlovna nem értette jól.

— Úgy látom, Alekszej Petrovics, szeret konyha-latinnal és szillogizmussal szórakozni — mondja a „kedves", azaz a férj.

Vera Pavlovna odalép hozzájuk: „Elég volt már analízisekről, azonosságról és antropologizmusról beszélni, kérem, urak, beszéljenek most már másról, hogy én is részt vehessek a társalgásban, vagy tudják mit, játsszunk valamit.

* quod evat demonstrandum.

— Helyes, játsszunk valamit! — hagyta rá a pap. — Javaslom, hogy gyónjunk egymásnak.

— Jaj, de érdekes lesz! — tapsol Vera Pavlovna. — Mivel maga tette a javaslatot, mutasson példát, hogy kell végrehajtani.

— Nagyon szívesen, kedves kis nővérkém, de mondja csak, hány éves maga, tizennyolc?

— Nemsokára tizenkilenc leszek.

— De még nincs, maradjunk tehát tizennyolcnál. Hogy a feltételek egyformák legyenek, mindnyájan tizennyolcéves korunkig gyónjuk a gyónandókat. Én a magam és feleségem nevében gyónok. Apám sekrestyés volt egy kormányzósági városban, amellett könyvkötéssel foglalkozott, anyám meg papnövendékeket tartott albérletben. Mindketten éjt nappallá téve robotoltak a betevő falatért. Apám iszogatott, de csak ha a szükség már tűrhetetlenné vált a családban — ez reális fájdalom volt, vagy pedig akkor, ha keresett valamicskét; ilyenkor nyomban átadta anyámnak minden pénzét és azt mondta: „No, anyuska — istennek legyen érte hála — most két hónapig nem koplalunk; de egy félrubelt megtartottam, hadd igyak egyet örömömben" — ez reális öröm volt. Anyám gyakran mérgelődött, néha meg is vert, főleg, ha mint mondani szokta, majd leszakadt a dereka a sok vízhordástól, az öt gyerekre meg az öt papnövendékre való mosástól, a padlósúrolástól (hiszen összevissza húsz láb, amely sárcipőt nem hordott, mocskolta a padlót), meg a tehén gondozásától — ez reális idegizgalom volt, amelyet a pihenés nélküli, megerőltető munka okozott. Ám kijárt az ütleg akkor is, ha hiba csúszott a számításba és nem tellett csizmára a fiúknak vagy cipőcskére a leányoknak. De becézgetett is bennünket, amikor például mi, pöttömnyi gyerekek, erőnek erejével segíteni akartunk neki a munkában, vagy más hasznosat cselekedtünk, vagy ha előfordult az a ritka eset, hogy egy percnyi pihenésre is jutott ideje, amikor mint mondani szokta volt, kiállt a derekából a fájdalom... — ezek mind reális örömök voltak...

— Elég legyen a reális keserveiből, meg a reális örömeiből — szólt közbe Vera Pavlovna.

— Akkor most Natasa helyett gyónok.

— Nem érdekel. Úgyis tudom előre, hogy ebből is reális keservek meg örömök lesznek.

— Úgy van.

— Az én gyónásom talán érdekelni fogja — szólalt meg Serge, aki nem tudni, honnan pottyant oda.

— Majd meglátjuk — mondja Vera Pavlovna.

— Az én szüleim, bár gazdagok voltak, mégis örökké a pénz volt a főgondjuk. A gazdagok sem mentesek az ilyen gondoktól.

— Serge, maga nem tud gyónni — szólt udvariasan a pap. — Arról beszéljen, miért okozott nekik gondot a pénz, milyen kiadások nyugtalanították, milyen szükségletek kielégítése volt számukra nehéz?

— Tudom, miért kérdezi — válaszolt Serge — de nem fontos, hagyjuk. Szüleim sok gondot fordítottak ránk, gyerekekre is.

— De betevő falatjuk csak megvolt a gyerekeknek?

— Természetesen, csakhogy gondoskodni kellett arról is, hogy..

— Ne is folytassa a gyónását, Serge! — szakítja félbe Alekszej Petrovics. — Ezt a nótát már ismerjük: gondok a fölöslegesről, tépelődések a szükségtelen miatt — ez az a talaj, amelyen felnőtt! Ez, kérem, az a bizonyos fantasztikus talaj! Gondolkozzék csak: maga igen értelmes és jólelkű ember. Talán éppen olyan értelmes és jó, mint mi. Igen ám, de mi hasznát veszi magának a világ, mit tud produkálni?

— Azt, hogy kísérgetem Julie-t mindenüvé, ahová magával visz, és hasznára vagyok a tivornyázásban — feleli Serge.

— Látjuk tehát, hogy a fantasztikus, vagyis az egészségtelen talaj...

— De unalmasak maguk azzal a realitással és fantasztikummal! — kiált fel Vera Pavlovna. — Már mindenki érti, de maguk még mindig ezen lovagolnak.

— Talán velem szeretnél csevegni? — szólalt meg Marja Alekszejevna, aki szintén honnan, honnan nem, elébük toppant. — Uraim, távozzanak, most az anya akar beszélgetni leányával!

Mindnyájan eltűnnek. Verocska négyszemközt marad Marja Alekszejevnával, akinek az arca gúnyosan fintorog.

— Vera Pavlovna, maga művelt hölgy, tiszta és nemes lélek — kezdi Marja Alekszejevna és hangja reszket a dühtől. — Hogy is merek én, a részeges, gonosz asszony, megszólítani egy ilyen jó lelket? Magának, Vera Pavlovna, gonosz, rossz anyja van, de engedje megkérdeznem: miért küszködött ez az anya? A betevő falatért. Ezt a maguk tudományos nyelvén reális, valódi, emberi fáradozásnak hívják, ugye? Szitkozódni hallott, rossz és aljas dolgokat látott, de szabad megkérdeznem: mi volt ezzel a célom? Hiú haszontalanság talán? Nem, úrnőm! Lehetett a maga családjának élete bármilyen, csak üres, csak fantasztikus nem volt. Látja, Vera Pavlovna, én megtanultam a maguk tudományos nyelvén beszélni. Magának fáj és szégyelli, hogy anyja gonosz, erkölcstelen asszony; maga szeretné, hogy jóságos és becsületes legyen? Én boszorkány vagyok, tudok varázsolni és teljesíthetem a kívánságát. Tessék csak idenézni, Vera Pavlovna, kívánsága teljesül: én, a gonosz, most eltűnök és kegyed egy jólelkű anyát lát majd a leányával.

Ekkor egy szobát lát. Küszöbén részeg, torzonborz, undorító férfi fekszik. Ki az? Nem lehet felismerni. Arca egyik felét eltakarja a keze, a másik felét pedig kék foltok torzítják. Az ágyon nő fekszik: Marja Alekszejevna, a jólelkű Marja Alekszejevna. Istenem, milyen sápadt, a negyvenöt évével milyen törődött és elcsigázott! Az ágy mellett egy tizennyolc éves leány ül — ez én vagyok, Verocska, de jaj, milyen a

külsőm? Mi ez? Az arcom sárga, arcvonásaim eldurvultak, a szoba szegényes, szinte alig van benne bútor.

— Verocskám, kicsikém, angyalom — szólal meg Marja Alekszejevna — pihenj le, drágaságom. Minek úgy vigyáznod rám, én megleszek így is. Hiszen már harmadik éjjel nem alszol.

— De anyuka, ha nem vagyok fáradt — mondja Verocska.

— Nem akar javulni az állapotom, Verocskám, mi lesz veled, ha itt hagylak? Apádnak kicsi a fizetése, különben sem jelentene támaszt neked. Szép lány vagy és annyi, de annyi a rossz ember ezen a világon; ki fog rád vigyázni? Úgy féltelek!

Verocska sírva fakad.

— Drága gyermekem, ne haragudj, nem korholni, csak figyelmeztetni akarlak. Miért mentél el pénteken hazulról, egy nappal azelőtt, hogy ágynak estem?

Verocska egyre sír.

— Úgyis megcsal, Verocskám, hagyd ott!

— Nem, anyukám.

Két hónappal később. Hogy lehet az, hogy egy pillanat alatt két hónap telt el?

Katonatiszt ül az asztalnál, amelyen egy borosüveg áll. Térdén Verocska ül.

Egy szempillantás alatt megint elrepült két hónap.

Verocska egy idősebb hölgy előtt áll.

– Tudsz-e vasalni, lelkem?

— Igen.

— Milyen családból való vagy? Jobbágy vagy szabadember?

— Atyám hivatalnok.

— Szóval, jó házból származol. Akkor, kedvesem, sajnálom, de nem alkalmazhatlak. Milyen szolgáló lenne belőled? Menj, kedvesem, nem fogadhatlak fel.

Verocska megy az utcán.

— Kisasszony, hej, kisasszony! — szólítja meg egy pityókás úrfi. — Merre megy? Elkísérem.

Verocska futni kezd a Néva felé...

— No, drágám, láttad, hogy ment volna a sorod egy jóságos anya mellett? — kérdezi az előbbi, az igazi Marja Alekszejevna. — Ugye, tudok varázsolni? Vagy talán nem találtam el? Miért nem beszélsz, megnémultál? No, várj csak, megtanítlak én beszélni! Voltál az üzletekben?

— Voltam — felelte Verocska reszketve.

— Láttál, hallottál valamit?

— Igen.

— Jól megy a soruk? Sokat tudnak? Könyveket olvasnak, új rend bevezetésén jár az eszük, hogyan lehet jobbá tenni az emberek életét? Így van? Beszélj!

Verocska egyre hallgat és reszket.

— Megbénult a nyelved? Azt kérdezem, jól vannak-e?

Verocska némán borzong.

— Megnémultál? Felelj: jól vannak-e? Jók-e? Kérdezem. Te is olyan szeretnél lenni, mint ők? Miért hallgatsz? Mit fintorogsz? Ide fülelj, Verka, mit mondok: művelt vagy — az én összeharácsolt pénzemen tanultál. Sokat gondolsz a jóságra, pedig, ha én nem volnék rossz, nem is sejtenéd, hogy mi az a jóság. Érted? *Mindent* nekem köszönhetsz, az én lányom vagy, érted? *Én* vagyok az anyád.

Verocska sír, reszket, borzong.

— Mit akar tőlem, anyuka? Úgyse tudom magát szeretni.

— Talán kérem, hogy szeress?

— Legalább tisztelni szeretném, de erre sem vagyok képes.

— Nincs szükségem a tiszteletedre.

— Akkor hát mit akar, anyuka? Miért jött hozzám? Ilyen szörnyűségeket mondani nekem? Mit akar tőlem?

— Köszönd meg, te hálátlan kutya! Ne szeress, ne tisztelj, gonosz vagyok. Miért szeretnél? Rossz vagyok, érdemlek hát tiszteletet? De ne felejtsd el, Vera, hogy ha én nem volnék ilyen, te sem lehetnél az, aki vagy. Derék ember vagy, mert én rossz vagyok; jóságos vagy, mert én gonosz vagyok. Értsd meg, Vera, légy háládatos!

— Távozzon, Marja Alekszejevna, én most a nővéremmel akarok beszélni.

Marja Alekszejevna eltűnik.

Vőlegényeinek menyasszonya, nővéreinek nővére kézen fogja Verocskát.

— Verocska, én mindig jó szeretnék lenni hozzád, mert te magad is jó vagy és én mindenkor olyan vagyok, mint az, akivel beszélek. De te most szomorú vagy. Látod, én is szomorú vagyok. Jól áll, ha szomorú vagyok?

— Mégis szebb, mint bárki ezen a földön.

— Csókolj meg, Verocska, mi most mindketten el vagyunk keseredve. Hiszen anyád igazat mondott. Én őt nem szeretem, de szükségem van rá.

— Hát nem tudna nála nélkül meglenni?

— Idővel igen, ha majd az embereknek nem kell gonoszaknak lenniök. Egyelőre azonban nem nélkülözhetem. A jók még gyengék, nem tudnak maguktól lábra állni, a gonoszak meg erősek és furfangosak. Tudod, Verocska, a gonoszak különfélék: egyrészük azt akarja, hogy a világon rosszabbodjanak az állapotok, másrészük viszont, jóllehet szintén gonoszokból áll, azt akarja, hogy javuljanak, mert így kívánja a saját érdekük. Anyád ugyan elvette tőled, amit óraadással kerestél, de azon volt, hogy kimüvelődj; lánya révén gazdag vőt akart magának biztosítani, ezért volt szükség arra, hogy művelt legyél. Látod, az ő szándékai rosszak voltak, mégis haszon származott be-

lőlük: te jártál jól. A többi gonosz nem így tesz. Ha például Anna Petrovna lenne az anyád, gondolod, hogy ma művelt lennél és megismernéd és megszeretnéd a jóságot? Nem, nem engedte volna meg, hogy a jót megismerd, hanem igenis, bábot nevelt volna belőled. Igazam van? Az ilyen anyának báb-leányra van szüksége, hiszen ő maga is báb, aki bábukkal játszadozik. A te anyád rossz ember, de mégis csak ember és érdeke volt, hogy belőled ne legyen báb. Látod most már, hogy többféle gonosz ember van? Egyrészük utamban van, mert én az embereket emberekké, ők viszont bábokká akarják tenni. Más részük segítségemre van — persze csak akaratlanul — amennyiben lehetőséget nyújtanak az embereknek, hogy emberekké legyenek. Nekem pedig éppen erre van szükségem. Látod, Verocska, ezért nem nélkülözhetem egyelőre a gonoszoknak ezt az első fajtáját: hiszen ők ellensúlyozzák a másmilyen gonoszokat. Az én gonoszaim — valóban gonoszok, de az ő gonosz kezük alatt mégis jó fejlődik. Ezért légy háladatos anyád iránt. Verocska, szeretned nem kell, hiszen gonosz, ám jusson eszedbe, hogy neki köszönhetsz mindent. Nélküle nem volnál az, ami ma vagy.

— És ez mindig így lesz? Ugye, nem?

— Nem, Verocska, nem marad így örökre. Ha majd a jók megerősödnek, nem szorulok többé gonoszokra. Ez a nap már közeledik, Verocska. Akkor majd a gonoszok belátják, hogy nem kell ilyennek lenniök és közülük azok, akik emberek voltak, megjavulnak. Hiszen ők csak azért gonoszok, mert nem érdekük jónak lenni; ha megtudják, hogy a jóság jobb, mint a gonoszság, megszeretik a jóságot, mert már szerethetik anélkül, hogy kárát látnák.

— És mi lesz azokkal a gonoszokkal, akik bábok voltak? Én szánom őket.

— Másféle babákkal fognak játszadozni, de most már ártalmatlan bábukkal. Mert gyermekeik nem olyanok lesznek, mint amilyenek ők. Nálam minden ember ember lesz és gyermekeiket is arra fogom tanítani, hogy ne bábok, hanem emberek legyenek.

— Jaj, de jó lesz!

— Bizony! De már most is jó, mert most készül a jó. Legalább jó azoknak, akik a jó előkészítésében munkálkodnak. Ha segítesz a szakácsnőnek ebédet főzni, szívesen elviseled a hőséget és a gőzös levegőt. Mindenki szeret ebédnél ülni, ám legjobban az érzi magát, aki segített az ebéd elkészítésében. Az ilyennek kétszer olyan jól ízlik. Ugye, szereted az édességeket, Verocska — eltaláltam?

— Hát persze — felelte Verocska és elmosolyodott, hiszen a jelek szerint híre ment, mennyire szereti a süteményeket és mennyire szeret segíteni készítésüknél.

— Akkor hát miért búslakodsz? Különben már nem is vagy szomorú.

— Milyen jó lélek maga!

— És vidám, Verocska; én mindig vidám vagyok, még szomorúságomban is, ugye?

— Valóban úgy van. Ha búsulok és maga szintén szomorúan jön hozzám, egyszeriben elkergeti mindig a szomorúságomat. Maga mellett mindig jó kedve van az embernek.

— Emlékszel-e még a dalomra: *donc vivons?*

— Hogyne!

— Énekeljünk?

— Igen.

— Verocska, felébresztettelek? Nem baj, úgyis készen van a tea. Tudod, hogy megijesztettél, úgy rémlett, mintha nyöszörögnél, mikor pedig beléptem, énekeltél.

— Nem, drágám, nem te ébresztettél fel, magamtól ébredtem fel. Mi mindent álmodtam, drágám! A teázás közben elmesélem. Most menj ki, öltözködni akarok. Hallja, Dmitrij Szergejics, hogy mert engedelem nélkül bejönni hozzám? Elfeledkezik magáról. Drágám, aggódtál értem? Gyere, megcsókollak érte. — Megcsókolta. — Most aztán eredj, drágám, eredj, öltözni akarok.

— Ha már így van, ma én leszek a komornád.

— Nohát, maradj, nem bánom, de nagyon szégyellem!

IV

Vera Pavlovna varrodája megkezdte működését. Megalakulása egyszerűen ment végbe, oly egyszerűen, hogy nem is érdemes róla beszélni. Vera Pavlovna első három varrónőjének nem ígért egyebet, csak azt, hogy valamivel többet fizet nekik, mint amennyit eddigi munkahelyükön kaptak. Ebben nem volt semmi különös. A lányok látták, hogy Vera Pavlovna nem komolytalan, könnyelmű nő és ez megnyugtatta őket. Abban pedig, hogy egy szerény viszonyok között lévő nő varrodát nyit, semmi érthetetlent nem találtak.

A három lány hamarosan még három-négy másik lányt talált, ezeket is azzal a körültekintéssel választották ki, amire Vera Pavlovna súlyt helyezett. A kiválasztás feltételeiben sem volt semmi különös, ami gyanút keltett volna. Egy fiatal és szerény asszony azt kívánja, hogy műhelyének munkásnői egyeneslelkűek, megfontoltak és jellemesek legyenek — mi volna ebben különös? Egyszerűen elejét akarja venni a súrlódásoknak. Ez csak okosságra vall. Vera Pavlovna előbb alaposan megismerkedett a kiválasztottakkal, csak azután hagyta jóvá alkalmazásukat. Ez lelkiismeretességét bizonyította. Bizalmatlankodásra tehát nem volt semmi ok.

Egy hónapja folyt már a munka és a lányok pontosan megkapták a megegyezés szerinti bérüket. Vera Pavlovna maga is állandóan a munkaszobában dolgozott, alkalmazottainak volt alkalmuk meg-

ismerni gondos, körültekintő üzemvezetését, üzleti érzékét és jóságát. Ezekkel a tulajdonságaival elnyerte teljes bizalmukat. Ebben sincs semmi csodálnivaló, hacsak nem az, hogy a műhely gazdája jó gazda, akinek kezében az üzlet a legszebb reményekre jogosított.

Az első hónap utolsó napján Vera Pavlovna üzleti könyvvel jelent meg köztük, kérte, hogy hagyják félbe a munkát és jól figyeljenek. Ezután egészen egyszerű szavakkal olyan dolgokról kezdett beszélni, amelyek tulajdonkép természetesek, amelyekről azonban alkalmazottai eddig még soha senkitől sem hallottak.

— Most már jól ismerjük egymást — mondta Vera Pavlovna — és elmondhatom, hogy jól dolgoztok és derék leányok vagytok. Bizonyára ti sem tartotok engem holmi bolondos asszonynak. Szóval, ma már nyíltan beszélhetek veletek elgondolásaimról. Ha valamit talán furcsáltok is, vegyétek jól fontolóra már most és ne mondjátok eleve, hogy céltalan, hiszen komoly és megfontolt asszonynak ismertek. A következőt gondolom:

„Jószándékú emberek állítják, hogy lehet olyan varrodát létesíteni, ahol a varrónők munkájukkal előnyösebben dolgozhatnak, mint azokban a műhelyekben, amelyeket mi mindnyájan ismerünk. Erről akartam megbizonyosodni a mi esetünkben és az első hónap tapasztalatai alapján a dolgot megvalósíthatónak tartom. A bérét már mindegyiktek megkapta, most pedig közlöm, hogy béretek és az egyéb kiadások leszámítása után mennyi a tiszta nyereség."

Vera Pavlovna felolvasta, mennyi volt a bevétel és a kiadás a hónap folyamán. A kiadások között szerepelt, a kifizetett munkabéren kívül: a helyiség bére, a világítás és a különböző apróbb tételek, sőt még egy rubel a bérkocsira is, ami az üzlet érdekében volt szükséges.

— Amint látjátok, ennyi és ennyi maradt meg tisztán. Mi történjék már most ezzel az összeggel? A varroda nyitással az volt a célom, hogy a haszon azoknak jusson, akik megdolgoztak érte. Ezért most elosztom köztetek; ezúttal mindegyik egyenlő arányban részesedik belőle. Később majd meglátjuk, helyes-e így, vagy van valami más elosztási rendszer, ami előnyösebb.

Ezzel kiosztotta a részesedésüket.

A lányok egy ideig magukhoz sem tudtak térni a meglepetéstől, aztán hálálkodni kezdtek, amit Vera Pavlovna kedvesen fogadott, már csak azért is, hogy közönyös arckifejezéssel meg ne sértse érzéseiket. Aztán így folytatta:

— Most pedig rátérek a legnehezebb kérdésre, amelyről egyáltalán beszélhetünk egymással. Persze, nem tudom, sikerül-e úgy, mint szeretném, ám azért megpróbálom. Miért nem tartottam meg magamnak a tiszta jövedelmet és miért kellett egyáltalán varrodát nyitnom, ha a nyereséget nem magamnak tartom meg?

Amint tudjátok, férjem és én nem vagyunk gazdagok, ha van is miből megélnünk. Ha több pénzre volna szükségem, csak szólnom

kellene férjemnek, sőt magától is észrevenné, hogy több pénzre van szükségem, és adna mindjárt. Jelenleg a jövedelemnél is fontosabbnak tartja, hogy neki való foglalkozást űzzön. Mi nagyon szeretjük egymást s neki az a legnagyobb öröme, ha kedvemre tehet valamit, természetesen így vagyok ezzel én is. Ha még több pénzre volna szükségem, olyan munkát vállalna, amely jövedelmezőbb mai foglalkozásánál. És találna is ilyen munkákat, mert okos és élelmes ember — hiszen ismeritek valamennyire. Ha mégsem teszi, az azért van, mert ennyivel is beérjük. Én nem vagyok pénzimádó. Amint tudjátok, nem mindenki szereti a pénzt egyformán. Az egyiknek örökké a bálokon jár az esze, a másik a szebbnél szebb ruhák bolondja, a harmadiknak a kártya a mindene. Szenvedélyeikért képesek akár tönkre is menni; sokan koldusbotra jutnak és senki sem csodálkozik azon, hogy kedvtelésüket pénzüknél is többre tartják. Az én kedvtelésem például ez a vállalkozás, amibe fogtam, csakhogy ez nem tesz tönkre, sőt pénzembe sem kerül. Szenvedélyemet nagy örömmel űzöm, ám belőle jövedelmet húzni eszemben sincs. Gondolom, ebben nincs semmi különös, hiszen ki várja, hogy szenvedélye még jövedelmezzen is? Inkább mindenki költ rá, én meg nem áldozok rá egy kopejkát sem. Az én szenvedélyemnek tehát több a haszna, mint másokénak, mert ingyen élvezem, míg másoknak pénzbe kerül szenvedélyük kielégítése. Már most hogyan támadt ez a szenvedélyem? Elmondom. Jó és okos emberek könyveket írtak arról, hogyan éljünk a világon, hogy mindenkinek jól menjen a sora. Ő szerintük a legfontosabb az, hogy a műhelyeket új rend szerint vezessék. Szeretném látni, tudunk-e mi olyan rendet bevezetni, amilyen kell. Az egyik ember szép házat épít magának, a másik melegházat, vagy gyümölcsöst rendez be, hogy kedvét lelje, én meg varrodát nyitottam, hogy abban teljék örömöm.

Természetesen az is rendben lenne, ha a hasznot a mai naphoz hasonlóan csak minden hónap végén osztanám szét. Ám azok az okos emberek azt írják, hogy a hasznot még sokkal jobban is fokozhatjuk és még célszerűbben is felhasználhatjuk. Szerintük nagyon jól lehet ezt megtenni. Majd meglátjuk. Ebből kísérletezéseinkkel mi is kivesszük a részünket. Lassankint megismertetlek benneteket ezeknek az okos embereknek az elgondolásaival. Vizsgáljátok meg, és azt, amit hasznosnak tartotok, bevezetjük, persze, csak fokozatosan, apránként, úgy, ahogy éppen lehet. Szeretném azonban leszögezni, hogy nélkületek nem vezetek be semminemű újítást, csak amit saját magatok is akartok. Az okos emberek hangsúlyozzák, hogy csak az sikerülhet jól, amit az emberek maguk is meg akarnak valósítani. Nekem is ez az álláspontom. Tehát nem kell újdonságoktól tartanotok, hiszen marad minden a régiben, kivéve, ha valamiben saját magatok akartok változást. Itt a ti akaratotok nélkül semmi sem történhet.

És most halljátok utolsó rendelkezésemet, amit még úgy adok ki, hogy nem tanácskoztam meg veletek. Amint látjátok, a bevété-

lekről és kiadásokról könyvet kell vezetnünk és főleg arra kell ügyelnünk, hogy ne legyenek felesleges kiadásaink. Az elmúlt hónapban mindezt egyedül végeztem, ezentúl nem akarom. Jelöljetek ki magatok közül kettőt, akik megosztják velem ezt a munkát. Nélkülük semmit sem teszek. Hiszen a ti pénzetekről van szó, nem az enyémről, nektek kell tehát számontartanotok. A feladat még új és nem tudhatjátok, ki a legalkalmasabb az elvégzésére. Ezért azt tanácsolom, hogy a megbízottakat csak egy hétre válasszátok; majd kitűnik, beváltak-e vagy másokat kell kijelölnötök.

Ezek az újszerű és meglepő javaslatok hosszas, élénk vitára adtak alkalmat, Vera Pavlovna azonban máris teljes bizalmukat élvezte. Egyszerűen, keresetlen kifejezésekkel adta elő mondanivalóját, nem siettetett senkit és semmit, a jövőt nem festette — pillanatnyi hatáskeltés kedvéért — csupa rózsaszínben, hiszen az ilyesminek rendszerint elkedvetlenedés vagy bizalmatlankodás a vége. Ezzel elérte, hogy a lányok nem tartották féleszűnek. Egyelőre ez volt a legfontosabb. A vállalkozás lassacskán elindult.

Persze, csak lassacskán. Most pedig röviden ismertetjük a varroda történetét a következő három év alatt, amikor ez a vállalkozás Vera Pavlovna életében a legfontosabb helyet foglalta el.

A leányokat, akiken a vállalkozás állt vagy bukott, Vera Pavlovna nagy körültekintéssel választotta ki. Értették a mesterségüket és mivel munkájuk eredményessége egyénileg is érdekük volt, igyekezettel dolgoztak. A varroda jól ment. Aki egyszer náluk varratott, azontúl is ott dolgoztatott. Sikerüket néhány üzlet és varroda megirigyelte. De semmi bajt sem okozott azonkívül, hogy ennek ellensúlyozására Vera Pavlovnának hatósági engedélyt kellett kérni cégtábla kitételére. Rövid idő múlva úgy megszaporodtak a rendelők, hogy a sok dolgot már alig győzték. Újabb munkaerők után kellett nézni. Másfél év múlva már közel húszan dolgoztak a varrodában, később még többen.

A vezetés minden kérdésében magukat a varrónőket illette a döntés; ennek első következménye, amint azt várni lehetett, az a határozat volt, hogy Vera Pavlovna munkája nem maradhat díjazatlan. Amikor ezt az elhatározásukat tudomására hozták, kijelentette, hogy igazuk van. Erre megszavazták számára a jövedelem egyharmadát; ő ezt egy ideig félretette, amíg meg nem magyarázta a lányoknak, hogy ilyesmi ellenkezik az új munkarendszer alapgondolatával. A leányok ezt sokáig nem tudták megérteni; később azonban tudomásul vették, hogy nem szeszélyből mond le a részesedésről, hanem mert a dolgok természete kívánta így. Ekkoriban a műhely forgalma úgy felduzzadt, hogy Vera Pavlovna a szabászmunkát egymaga már nem győzte. Miután egy második szabásznőt is felvettek, Vera Pavlovnának ugyanannyi fizetést állapítottak meg, amennyit a másik szabásznő kapott. Az eddig félretett részesedési összeget visszafizette

a pénztárba s csak annyit tartott meg belőle, amennyi mint szabásznőnek járt. A maradékból alapot létesítettek. Vera Pavlovna körülbelül egy éven át nagyrészt a műhelyben tartózkodott és nem dolgozott kevesebbet, mint bárki más. Mikor aztán már nem tartotta szükségesnek, hogy egész nap a munkateremben legyen, bérét munkaideje arányában csökkentették.

Hogy történjék már most a haszon elosztása? Vera Pavlovna azt szerette volna, ha mindenki egyenlő arányban részesedik. Ám ezt a rendszert csak a harmadik év közepe felé kezdték alkalmazni. Odáig sok megoldási móddal kísérleteztek. A leányok sokáig azt tartották, hogy a hasznot a munkabér arányában kell elosztani. Hamarosan azonban belátták, hogy igazságtalan valakinek a részesedését csökkenteni, aki betegség miatt vagy más, komoly okból néhány napig nem dolgozott, hiszen a haszon nemcsak ennek a pár napnak a munkájából, hanem az egész üzletmenetből és a varroda általános helyzetéből adódott. Később abban is megegyeztek, hogy a szabásznőket és azokat, akik teljesítményeikért nagyobb bért kaptak, maga ez a nagyobb bér eléggé jutalmazza, nem lenne tehát méltányos, ha a haszonból is nagyobb mértékben részesednének, mint a többiek. Az egyszerű varrónők, akik nem viseltek tisztséget, természetesen hamar megérezték a korábbi rendszer méltánytalanságát, de volt bennük annyi tapintat, hogy ne követeljék az eddigi haszonelosztási mód megreformálását. Tisztséget viselő társnőik maguk voltak azok, akik — mihelyt észrevették az eddigi rendszer méltánytalanságát és kellően megértették az új szellemet — önként lemondtak a nagyobb részesedésről. Hozzá kell tennünk, hogy ez a mindkét részről tanúsított tapintat nem ment különösebb hőstett számba, hiszen mindegyikük helyzete napról napra javult. Legnehezebben azt értették meg, hogy a haszonból az egyszerű varrónőknek is egyformán kell részesedniök, jóllehet az ügyesek többet kereshetnek, mint a kevésbé ügyesek, vagyis hogy az ügyesebbjének jobb munkájáért elegendő jutalom az, hogy többet kereshet. Ennek felismeréséig csak a harmadik év közepén jutottak el. Most már megértették, hogy a haszonrészesedés nem egyikük vagy másikuk ügyességének jutalmazása, hanem a vállalkozás jellegének, szervezetének és célkitűzésének eredménye. A célkitűzés pedig az, hogy tekintet nélkül képességeik különbözőségére, közös munkájuk hasznából mindnyájan lehetőleg egyenlő arányban részesedjenek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ilyen vállalkozás szervezetének, szellemének előfeltétele a dolgozók egyetértése és ezen egyetértés előmozdítása céljából egyformán fontos minden dolgozó szava, mivel a legfélénkebbek vagy a legkevésbbé tehetségesek hallgatólagos helyeslése egy mindenki számára hasznos rendszer fenntartását és az egész vállalkozás sikerét legalább annyira elősegíti, mint a legerélyesebbek és legügyesebbek dolgos igyekezete.

A vállalkozás beható ismertetése nem szándékom. Ha mégis meg-

említek néhány részletet, csupán azért teszem, hogy bemutassam, hogyan vezette vállalkozását Vera Pavlovna, hogyan fejlesztette lépésről lépésre, türelmesen és fáradhatatlanul, és mennyire ragaszkodott feltett szándékához, hogy nem parancsolgat, hanem csak tanácsol, felvilágosít, közreműködik és segít a közös határozatok végrehajtásában.

A hasznot havonként osztották szét. Részesedését eleinte mindegyikük a maga céljára fordította. Valamennyiüknek megvolt a maga külön szükséglete és még nem szokták meg a közös cselekvést. Mikor az ügyvezetésben való állandó közreműködés következtében képességet szereztek az üzlet áttekintésére, Vera Pavlovna felhívta figyelmüket arra a körülményre, hogy a rendelések az év különböző hónapjaiban, különbözőképp oszlanak meg. Ezért tehát célszerű lenne, ha nagyforgalmú hónapokban a haszon egy részét félretennék a gyengébb forgalmú hónapok ellensúlyozására. Mivel pontos könyvelés folyt, minden varrónő biztosan tudta, hogy kilépése esetén a rá eső részt azonnal megkapja. Vera Pavlovna javaslatát egyhangúlag elfogadták. Lassankint tartaléktőke képződött, és gondolkozni kezdtek célszerű befektetéséről. Szinte mindnyájukban egyszerre merült fel az az eszme, hogy ebből a tőkéből kölcsönt kaphatnának olyan tagok, akik valamilyen rendkívüli körülmény folytán pénzre szorulnak. Ám senki sem akarta, hogy a kölcsönösszegre kamatot számítsanak fel. A szegény emberek jól tudták, hogy apróbb kölcsönöknek csak akkor van értelmük, ha kamatmentesek. E bank megalapítása után közös bevásárlási alapot létesítettek. A leányok előnyösnek találták, ha a teát, kávét, cukrot, cipőt és sok egyéb szükségleti cikket üzemük közvetítésével vásárolják, amely ezeket a dolgokat nagyban, tehát olcsóbban tudta beszerezni. Egy idő múlva a kenyeret és egyéb élelmicikket is ilyen módon kezdték vásárolni. Ez a rendszer szükségessé tette, hogy lehetőleg közel lakjanak egymáshoz. Többen összefogtak és a munkahely közelében közös lakást vettek ki. A pékkel és a fűszeressel való üzleti kapcsolatok fenntartására valóságos kis ügynökség alakult. Másfél év múlva már majdnem valamennyien egy nagy lakásban laktak, közösen étkeztek és közös háztartást vittek.

A leányok fele részének nem volt hozzátartozója és rokon nélkül éldegélt, másoknak öreg anyjuk vagy nénjük volt; ketten öreg apjukat, sokan kis testvéreiket tartották el. Három leány együtt élt a rokonaival s így nem költözhettek a közös lakásba. Az egyiknek anyja összeférhetetlen természetű volt, a másiké hivatalnok özvegye, aki nem akart közönséges emberekkel egy fedél alatt lakni, a harmadiknak az apja kocsmázott. Ezek csak az „ügynökség" szolgálatait vették igénybe, hasonlóképpen azok a varrónők is, akik férjes asszonyok voltak. A többiek mindnyájan közösen laktak kettesével vagy hármasával egy szobában, míg rokonaik tetszés szerint rendezkedtek be. Két idős nő külön-külön kapott szobát, a többi koros nő együtt la-

kott. Egy szobát kisfiúknak, kettőt pedig kislányoknak rendeztek be. A fiúk csak nyolc éves korukig maradhattak ott; az idősebbeket tanoncnak küldték.

Mindenről pontos számadást vezettek. A varrónők ilyen módon meggyőződhettek, hogy egyformán élvezik munkájuk gyümölcseit. A magános leányok élelmezési és lakásköltségeinek kiszámítása igen egyszerű volt. Némi bizonytalankodás után egy nyolcévesnél fiatalabb testvér eltartását egy felnőtt leány kiadásainak negyedében, tizenkét éves korig egy leány eltartását ennek az összegnek a harmadában, a tizenkét évet betöltöttekét pedig felében állapították meg. Tizenhárom éves korukban a leányok, ha másképp nem határoztak, varrodai tanoncok lettek, három év múlva pedig, ha bizonyságát adták rátermettségüknek, teljesjogú tagjai a társaságnak. Idősebb rokonok élelmezéséért ugyanannyit számítottak fel, mint a varrónőknek, külön szobáért nagyobb bért kellett fizetni. Az idős nők legtöbbjét és három korosabb férfit, akik a műhely lakásában laktak, a konyhában, vagy más házimunkával foglalkoztatták; ezért természetesen díjazásban is részesültek.

Mindez könnyűnek, egyszerűnek, természetesnek látszik, ám csak lassanként valósult meg. Minden újítást nagy viták előztek meg és sok fáradozás kísért. Olvasóimat nem akarom az apróbb részletekkel untatni, még csak azt említem meg, hogy a műhely ügynökséget foglalkoztatott kész ruhák eladására, amelyeket gyengeforgalmú hónapokban készítettek — saját üzletük még nem lehetett — de a Gosztyinij Dvor egyik üzlete számára szállítottak. A zsibvásáron béreltek egy kisebbfajta boltot is, amelynek vezetésével két náluk lakó öregasszonyt bíztak meg.

Vera Pavlovna már az első napok óta mindig hozott könyveket magával a műhelybe. Miután megadta a szükséges utasításokat, félórát vagy egy teljes órát is felolvasott a könyvekből, mikor engedte az ideje. A lányok figyelmesen hallgatták. Ha ismét volt egy félórányi szabad ideje, újra felolvasott. Két-három héten belül a munkaidő alatti felolvasás rendszeressé vált. Három-négy hónap múlva többen kérték, hogy felolvashassanak. Vera Pavlovna indítványára ezentúl naponta mindegyikük egy-egy félórára elvállalta a felolvasást: az erre szánt időt természetesen munkában eltöltöttnek számították. Amikor Vera Pavlovna mentesült a felolvasás alól, amint már azelőtt is néhányszor megtette, egyre gyakrabban mesélt a leányoknak. Az elbeszéléseket fokozatosan ismeretterjesztő jellegű beszélgetések váltották fel. Aztán, ami jelentős lépésnek számított, Vera Pavlovna elérkezettnek látta az időt a rendszeres oktatás megszervezésére. Mivel a leányokat sarkalta a tudásvágy, munkájukat pedig jól végezték, elhatározták, hogy naponta ebéd előtt hosszabb szünetet tartanak és ezalatt előadásokat hallgatnak.

— Alekszej Petrovics — mondta Vera Pavlovna, amikor egyszer

meglátogatta Mercalovékat — szeretném valamire megkérni; Natasa máris pártolja a kérésemet. Műhelyem lassanként a legkülönbözőbb ismeretek iskolájává válik. Legyen a tanárok egyike!

— Én? Hát mit adjak elő? Talán bizony latint és görögöt, vagy logikát, retorikát? — kacagott Alekszej Petrovics. — Az én szavam bizony nem valami érdekes. Ezt tartja maga is, meg egy ember, akit jól ismerek.

— Pedig éppen magára, a szakemberre van nagy szükségünk: maga lesz a jó erkölcsök és tudományokkal való foglalkozásunk jó irányának őre.

— Igaza van; már látom, hogy nélkülem ez nem volna erkölcsös. Adjon hát nekem tanszéket.

— Mondjuk: orosz történelmet és rövidrefogott világtörténelmet taníthatna.

— Nagyszerű, mindenki azt hiszi majd, hogy szakember vagyok. Kitűnő! Szóval kettős tisztem lesz: tanár és az erkölcsök őre!

Tanárságot vállaltak még: Natalja Andrejevna, maga Vera Pavlovna, Lopuhov és néhány régebbi kollégája az egyetemről s tréfásan egymást is tanárnak nevezték.

A tanulás mellett a pihenés és szórakozás megszervezéséről sem feledkeztek meg. Összejöveteleket és kirándulásokat rendeztek, eleinte csak ritkán, amint azonban több lett a jövedelem, mind gyakrabban. Páholyt béreltek a színházban. A harmadik télen tíz oldalülést béreltek az olasz operában.

Vera Pavlovna ragyogott az örömtől és nagyon boldog volt, jóllehet kijutott neki a munkából, gondból, bosszúságból. Társnőivel együtt nagyon leverte az a szerencsétlenség, amely egyik legügyesebb leányt érte, akit harmadmagával annakidején Vera Pavlovna elsőnek fogadott fel.

Szasenyka Pribitkova igen szemrevaló és jóérzésű leány volt. Valami kistisztviselővel, egy derék fiatalemberrel járt jegyben. Amikor egy este elég későn egyedül ment hazafelé, egy ismeretlen úr csatlakozott hozzá. A leány meggyorsította lépteit, üldözője azonban utána iramodott és elkapta a kezét. Szasenyka a tolakodót ellódította magától, ám hirtelen mozdulatától a férfi mellényzsebéből földre zuhant az órája. Az udvarias úriember erre már a törvényes jog érzésével karon ragadta és elkiáltotta magát: „Rendőr! Tolvaj!" Két elősiető rendőr a boldogtalan leányt bekísérte az őrszobára. A varrodában három napig semmit sem tudtak róla és elképzelni sem tudták, hová tűnhetett.

Végre negyednap Szasenyka egy jólelkű rendőrrel levelet küldött Vera Pavlovnának. Lopuhov tüstént az őrszobára sietett, hogy közbelépjen a szerencsétlen leány érdekében, de csak gorombáskodtak vele, amit ő kétszeresen adott vissza, de eredményt nem ért el. Erre el-

rohant Serge-hez, aki azonban Julie-vel együtt valami pikniken volt, s csak másnap tértek haza. Serge hazaérkezése után két órával a rendőrfelügyelő bocsánatot kért Szasenykától, aztán hasonló céllal a vőlegény lakására is elment, de nem találta otthon.

A vőlegény már előző nap este megtudakolta az őrszobán az aszfaltbetyár címét és elment, hogy elégtételt követeljen tőle. A díszes férfiú először gúnyos modorban bocsánatot kért, ám amikor a vőlegény párbajra hívta ki, hahotázni kezdett. Erre Szasenyka jövendőbelije megjegyezte: „Nos, akkor ezt a kihívást nem utasítja vissza! — és arcul ütötte, mire az botot ragadott. A vőlegény mellbevágta úgy, hogy amaz elvágódott és estében halántékát a nehéz, faragott asztalláb kiszögellésébe ütötte. Mikor szolgája a zajra berohant, gazdája élettelenül hevert a padlón. A hivatalnok börtönbe jutott, megindult a bűnügyi eljárás, amely végeláthatatlan volt.

Mi történt tovább? Tulajdonképpen semmi más, csak Szasenyka Pribitkovát ettől kezdve nem látták többé mosolyogni...

Hasonló esetek — ha nem is ilyen tragikusak — történtek még néhányszor. Mindennapos esetek voltak ezek, amelyek a leányoknak sok könnyébe kerültek, a fiatal vagy idősebb férfiaknak meg rövid, de kellemes szórakozást jelentettek. Vera Pavlovna jól tudta, hogy a jelenlegi fogalmak és viszonyok közt az ilyen esetek elkerülhetetlenek, hogy sem maguknak a leányoknak az elővigyázatossága, sem másoknak velük való törődése nem háríthatja el azokat. Úgy vagyunk ezzel, mint a régiek a himlővel, amíg meg nem találták a módját, hogyan kell elejét venni. Ha valaki ma himlőben megbetegszik, többnyire önmaga az oka, vagy még inkább hozzátartozói. Azelőtt viszont a járványsujtotta város vagy falu dögletes levegője volt a betegség oka, vagy pedig valamelyik himlőbeteg lelkiismeretlensége, aki ahelyett, hogy vesztegzár alatt várta volna ki felgyógyulását, betegsége csíráit embertársai közé hurcolta. Így áll a dolog ezekkel a történetekkel is. Valamikor majd ettől a ragálytól is megszabadulnak az emberek, sőt a gyógyszert is ismerjük már, csak nem alkalmazzák, mint ahogy annakidején is igen soká eltartott, míg általánosan bevezették a himlő elleni szert. Vera Pavlovna tudta, hogy ez az erkölcsi ragály még elháríthatatlanul dúl városokban és falvakban, s még azok közül is szed áldozatot, akik a legnagyobb igyekezettel óvakodnak tőle. De sovány vigasz, ha csak azt mondhatja az ember: „Szerencsétlenségednek nem én vagyok az oka, de te magad sem." Mindazonáltal Vera Pavlovnát minden egyes ilyen hétköznapi eset mélyen elszomorította, azonkívül dolgot is adott neki. Nem egyszer csak utánjárással tudott segíteni, többnyire azonban elég segítségnek bizonyult az is, ha lelket öntött beléjük, megnyugtatta, bátorította őket, visszaadta önbizalmukat és lelkükre beszélt: „Nézd, ne sírj, ha abbahagyod a sírást, már nem is lesz min sírnod."

A keserűségnél azonban szerencsére sokkal több öröme volt! Sőt,

eltekintve némi bosszúságtól, csak örömben volt része. Ha egyszer egy félévben valamelyik „leányát" ért baj miatt akadtak is keserű percel, legalább a többiekben örömét lelte; két-három hét múlva pedig már amannak is újra örülni tudott.

Vera Pavlovnát vállalkozásának virágzása boldoggá és vidámmá tette. A szórványosan előforduló, gondot okozó vagy elszomorító esetekért bőségesen kárpótolták a sokkal gyakoribb örvendetes események. Milyen boldog volt, ha sikerült jól elhelyeznie valamelyik munkásnője kis testvérét vagy húgát; vagy amikor a harmadik évben két fiatal leány letette a háziasszonyi vizsgát!

De Vera Pavlovnának és a varrodának a legnagyobb örömet az esküvők szerezték, amelyek gyakoriak és szerencsések voltak. A lakodalmak nagyon vidáman folytak le. A menyasszony a tartalékalapból kelengyére valót kapott. Minden házasságkötést boldog örömmel különböző ajándékokkal lepték meg a boldogság révébe jutott társnőjüket. Vera Pavlovnának itt ismét mennyi dolga és gondja akadt! A leányok csak egyet nem értettek Vera Pavlovnán: az első, majd a második menyasszony is őt kérte fel örömanyának, ő azonban kitért kérésük teljesítése elől. Ezt a tisztet legtöbbnyire Mercalova vagy édesanyja, egy igen tiszteletreméltó hölgy vállalta. Vera Pavlovna szívesen öltöztette és kísérte templomba a menyasszonyt, de csak, mintha egyik barátnője lenne. Először azt hitték, hogy valami nem tetszik neki. Pedig a felkérést mindenkor szívesen vette, de mégis elhárította. Hamarosan kiderítették, hogy szerénységből teszi. Vera Pavlovna nem akart hivatalosan a menyasszony védnöknője lenni. Egyébként is minden módon kerülte még a látszatát is, mintha befolyásolni akarná őket. Igyekezett társnőit előtérbe helyezni és elérte, hogy nem egy vevője nem tudta megkülönböztetni a másik két szabásznőtől. Vera Pavlovna akkor volt a legboldogabb, ha valaki előtt hangoztathatta, hogy az egész vállalkozást maguk a lányok fejlesztették ki és tartják fenn. Ezzel saját magát igyekezett meggyőzni arról, amit szeretett volna elhinni: hogy a varroda nélküle is tovább tud működni és hogy tőle függetlenül más hasonló vállalkozások is keletkezhetnek. Miért is ne keletkezhetnének? Az lenne csak szép, mindennél szebb lenne, ha más ilyen varrodák is létesülnének minden olyan segítség nélkül, amely nem maguktól a varrónőktől ered, s maguk a varrónők, kizárólag a saját elgondolásuk és képességük alapján hoznák létre őket:

Ez volt Vera Pavlovnának legkedvesebb álma!

V

Idestova három esztendő telt el a varroda megindulása és több, mint három esztendő Vera Pavlovna férjhezmenése óta. Milyen csendesen és mégis milyen tevékenyen múltak el ezek az esztendők, mennyi nyugalommal, örömmel és egyéb jóval voltak telítve.

Vera Pavlovna reggelente, ha felébred, sokáig heverészik az ágyban. Szeret heverészni, ilyenkor vagy újra elszunnyad, vagy az aznapi teendőkön gondolkozik — vagy nem szunnyad el és nem gondolkozik máson, csak azon: milyen pompás dolog reggelente a puha meleg ágyban heverészni! Aztán a semleges szobából — illetve az egyik semleges szobából, mert jelenlegi lakásukban kettő is van, hiszen már negyedik éve házasok — átszól a férje, azaz a „kedves": „Verocska, fenn vagy már?" — „Igen, drágám!" Ez azt jelenti, hogy férje készítheti a teát, mialatt Vera Pavlovna — azaz Verocska, mert szobájában Verocska a neve — öltözködik. Soká öltözködik? Nem mondhatni, viszont nagyon szeret lubickolni, sokáig fésülködik, de nem is fésülködik sokáig, csak játszik hajával, amelyet nagyon szeret. Legtovább a cipő felhúzása tart: pompás cipői vannak; amilyen egyszerűen öltözködik, olyan szenvedélyesen szereti a szép cipőket.

Azután kijön teázni és megöleli férjét: „Hogy pihentél, drágám?" — és reggeli közben mindenféléről elbeszélgetnek. Vera Pavlovna — illetve Verocska, mert reggelinél még ez a neve — nem annyira teát iszik. A tea csak ürügy, csészéjének több, mint felét tejszínnel tölti meg. A tejszín szintén szenvedélye. Pedig Pétervárott jóminőségű tejszínt nehéz kapni; de Verocska nem tágított és talált egy boltot, ahol hamisítatlan tejszínt adnak. Különben leghőbb vágya, hogy saját tehenük legyen. Miért ne? Ha vállalkozása továbbra is így virágzik, jövő ilyenkorra együtt lesz a tehénrevaló.

Az óra tízet üt. A „kedves"-nek indulnia kell, vagy valamelyik tanítványához, vagy a gyárirodába, ahol állása van. Vera Pavlovna — másnap reggelig most már ez a neve — háziasszonykodni kezd. Szolgálója még szinte gyereklány és sokat ügyetlenkedik, ezért türelmesen tanítja. Ám, ha egyet betanított, a következővel kezdheti elölről: a szolgálók nem maradnak meg Vera Pavlovnánál, mert egy év múlva, vagy egy kissé később férjhez mennek — Vera Pavlovna már újra valami pelerint vagy ujjast varr magának és az örömanyai tisztre készül. Nem lehet kitérni előle. „Vera Pavlovna, hiszen maga rendezte így el, senki más nem lehet, csak maga." Van háztartási gondja elég.

Utána elindul tanítványaihoz: hetente tíz órát ad, többre nem futná az idejéből, meg fárasztó is lenne. A leckeórák előtt a varrodába siet; ha végzett a leckékkel, ismét a műhelybe kell mennie. Ebédre a „kedves" is hazajön. Gyakran vendégük is van, egy vagy kettő, többet sohasem hívnak meg. Ha kettő van, akkor is van némi

gond, hogy elég legyen az étel. Ha Vera Pavlovna kimerülten kerül haza, az ebéd is egyszerű. Étkezés előtt szobájában lepihen egy kis időre, ilyenkor az ebéd olyan lesz, amilyennek reggel elkezdte, de nem ő fejezi be. Ha nem fáradt, a konyhában nagy sürgés-forgás kezdődik és valami pótlék készült az ebédhez, a leggyakrabban sütemény, lehetőleg olyan, amely tejszínnel jó, vagyis ürügyül szolgál a tejszínre.

Ebéd közben kérdez és elbeszél, főképpen elbeszél. Hogyne beszélne, mikor a varrodáról annyi érdekes újságolnivaló van mindennap.

Ebéd után egy negyedórácskát még elbeszélget a „kedvessel", aztán visszavonulnak szobáikba. Vera Pavlovna heverészve olvasgat, gyakran azonban, sőt igen gyakran el is alszik egy vagy másfél órára. Érzi ugyan, hogy ilyesmi nem való, ám azért elszenderedik, sőt élvezettel teszi. Ezért sem szégyent, sem megbánást nem érez. Másfél-két órai szendergés vagy pihenés után felkel, felöltözik, visszamegy a varrodába és ottmarad az esti teáig. Ha nincs vendégük, a tea mellett megint elbeszélget a „kedvessel" még egy félórát a „semleges" szobában, aztán jóéjszakát kívánnak egymásnak, csókot váltanak, majd megint elválnak a reggeli teáig. Vera Pavlovna még sokáig, éjjel kettőig is dolgozik, olvas, ha belefárad, odaül a zongorához, amelyet nemrégiben vettek (eddig bérelt zongorájuk volt). De boldog volt, amikor megvették. Nem is került sokba, mert száz rubelért kéz alatt vették, a javításra pedig hetven rubelt költöttek. Megérte, mert ritka széphangú zongora. Hébe-hóba a „kedves" is bejön, hogy élvezze felesége énekét. De csak ritkán jön, mert sok a munkája. Így telnek az esték: munkával, olvasgatással, társasjátékkal, énekkel, főleg azonban, ha egyedül vannak, olvasgatással és énekkel.

Ez akkor van így, ha senki sincs náluk. De esténként nagyon gyakran vendégek jönnek, többnyire fiatalemberek, fiatalabbak a „kedvesnél", sőt magánál Vera Pavlovnánál is. A vendégek között vannak a varroda oktatói is. Nagyrabecsülik Lopuhovot, a legjobb koponyák egyikének tartják Pétervárott, talán nem is tévednek. Igazi kapcsolatuk magyarázata Lopuhovékkal: hasznosnak tartják a maguk számára a Dmitrij Szergejiccsel folytatott beszélgetéseket. Vera Pavlovnát határtalan hódolattal vették körül; ő még a kezét is csókra nyujtotta, anélkül, hogy azt különösebb leereszkedésnek érezte volna. Úgy viselkedett velük szemben, legalább is olyankor, amikor nem bolondozik velük, mintha tizenöt évvel idősebb lenne náluk. Ám legtöbbször tréfálkozott, csevegett, táncolt, játszott, kacagott, futkosott, zongorázott és énekelt. Mindez azonban cseppet sem zavarta a fiatalembereket abban, hogy teljesen, feltétlenül és határtalanul hódoljanak Vera Pavlovnának, akit idősebb nővérként tiszteltek, sőt úgy, ahogy sokszor tulajdon édesanyjukat sem. De Vera Pavlovna tudott komoly dalokat is énekelni vagy komoly darabokat zongo-

rázni és előadását ilyenkor néma csendben figyelték. Nem ritkán idősebb vendégek is jöttek Lopuhovhoz: többnyire a házigazda egykori kollégái: két-három fiatal professzor, akik majdnem mind nőtlenek voltak, egyedül Mercalovék voltak családosak. Lopuhovék maguk ritkán mozdultak ki, inkább csak Mercalovékhoz vagy azok szüleihez jártak. Ez utóbbiak jóravaló, egyszerű emberek voltak, fiaiknak szép állásuk volt, különböző államhivatalokban; náluk Vera Pavlovna sokféle és különböző képességű társaságot talált.

Vera Pavlovnának szabad, dolgos élete van, ám az élvezeteket sem nélkülözi, amilyenek például a heverészés puha, meleg ágyban, a tejszín, a habossütemények. Ez az élet nagyon tetszik Vera Pavlovnának. Lehet ennél még jobban is élni? Vera Pavlovna nem hiszi. Ilyen fiatalon legalább is nemigen lehet.

Észrevétlenül peregnek az évek és az élet egyre szépül, ha az emberek úgy élnek, ahogy élniök kell, ahogy ma még kevesen élnek, de ahogy egykor mindenki élni fog.

VI

Egy vasárnapon — a nyár már őszbe hajlott — a lányok a szokásos kirándulásra készülődtek. Nyáron majd minden ünnepen csónakkirándulást rendeztek a Néva valamelyik szigetére. Vera Pavlovna rendszerint velük tartott. Ezúttal, ami ritkaságszámba ment, Dmitrij Szergejics is velük volt — a részvevők nagy örömére. Az egész műhely nagyon örült részvételének, mert így Vera Pavlovna még vidámabb lesz. Néhányan, akiknek más vasárnapi programmjuk volt, megváltoztatták szándékukat és csatlakoztak a társasághoz. Ezért nem is volt elég négy nagy csónak, bérelni kellett még kettőt. Lehettek vagy ötvenen: több, mint húsz varrónő (csak hatan hiányoztak), három idősebb asszony, vagy tucatnyi gyerek, a varrónők anyja, nővére vagy fivére, három leánynak a vőlegénye (egy órássegéd, egy kiskereskedő, mindkettő alig maradt el viselkedés, modor dolgában a harmadiktól, a járási iskola tanítójától), aztán öt más, különféle állású és származású fiatalember (közöttük két katonatiszt), végül nyolc egyetemista. Magukkal vittek négy nagy szamovárt, rengeteg péksüteményt, nagymennyiségű hideg borjúsültet és egyéb harapnivalót. Fiatalok, sok mozgás a friss levegőn — étvágyban nem lesz hiány. Nem felejtettek el hat üveg bort sem: ötven embernek, köztük tizenöt fiatal legénynek nem is volt sok.

A kirándulás olyan jól sikerült, hogy jobban már elképzelni sem lehetett. Tizenhat pár táncolt, a négyest meg éppen húsz pár táncolta, a fák között három hintát szereltek fel. Fogócskát huszonkét pár játszott. A szünetekben teáztak, falatoztak. Vagy félóra hosszat, nem, kevesebb, sokkal kevesebb ideig, fele a társaságnak Dmitrij

Szergejics és két fiatal főiskolás vitáját hallgatta; mindkettő a legjobb barátai közé tartozott a fiatalok közül: mindhárman következetlenséggel, moderantizmussal és polgáriassággal vádolták egymást. Ezek kölcsönös vádak voltak. Ezenkívül külön-külön még egyéb bűnt is vetettek egymás szemére. Dmitrij Szergejics sematikus, az egyik főiskolás romantikus, a másik pedig rigorista* volt. Mondanunk sem kell, hogy nem „szakmabeliek"-nek öt percnél tovább nehéz lett volna hallgatni ezeket a körmönfont okoskodásokat, sőt az egyik vitázó — a romantikus — sem bírta másfél óránál tovább és a táncolókhoz menekült, de nem minden dicsőség nélkül. A vita folyamán alaposan felháborodott valamelyik moderantistán — nem tudom, nem énrám értette-e a mondanivalóit, bár nem is voltam ott — és tudva, hogy haragjának céltáblája már nem éppen fiatal, felkiáltott: „Kár róla a szót szaporítani! További bizonyítékok helyett hadd idézzek egy kijelentést, amelyet legutóbb egy igen tiszteletreméltó és szellemes hölgytől hallottam: az ember csak huszonötéves koráig őrizheti meg becsületes gondolkozásmódját."

— Én tudom is, ki az a hölgy — jegyezte meg az egyik tiszt, aki időközben — romantikusunk balszerencséjére — a vitatkozókhoz lépett. — N. úrnő ez a hölgy. Én is ott voltam, amikor mondta. Valóban igen kiváló asszony, de nyomban leleplezték, mert alig félórával azelőtt dicsekedett, hogy huszonhatéves; emlékszel, hogy erre a többiekkel együtt ő maga is kacagni kezdett.

Most aztán mind a négy férfi vidáman felkacagott és a romantikus is nevetve menekült. Helyét a vitatkozók között a tiszt foglalta el és folyt a szóharc egész a teáig; még elődjénél is hevesebben érvelt ellenfeleivel szemben, leleplezte a sematikust, meg a rigoristát is, őt viszont rajta érték, hogy lelkes híve August Compte-nak. Tea után kijelentette, hogy még a „becsületes gondolkozás" éveit tapossa, s ezért a hasonlókorúakhoz kíván csatlakozni. Erre Dmitrij Szergejics és — akarva, nem akarva — a rigorista is követte példáját, de nem táncolni mentek, hanem fogócskázni.

Mikor a férfiak elkezdtek versenyt futni, árkot ugrani, három gondolkozónk a leglelkesebb versenyzővé lett e férfias testgyakorlatokban. Az árokugrásban a tiszt győzött. Dmitrij Szergejics nagyon izmos volt, ezért nehezen viselte el, hogy a tiszt legyőzte a birkózásban. Azt remélte, hogy a rigorista után ő lesz e téren a második. A rigorista ugyanis nagyon könnyedén emelte a levegőbe Dmitrij Szergejicset meg a tisztet is egyszerre, aztán mindkettőjüket a földre fektette; ez aztán elvette a kedvét Dmitrij Szergejicsnek is, meg a tisztnek is. A rigorista elismert atléta volt, Dmitrij Szergejics azonban semmiképpen sem akarta, hogy rajta száradjon: nem tudja legyőzni a tisztet. Ötször csapott össze vele, s a tiszt mind az ötször

* Szigorú elvi alapon álló ember.

a földre fektette, ha nem is valami könnyen. A hatodik összecsapás után Dmitrij Szergejics elismerte, hogy kétségtelenül ő a gyengébb. A mérkőzés végére mindketten alaposan kimerültek.

A három gondolkodó újra a fűre heveredett és folytatta a vitát. Most már Lopuhov lett Auguste Compte követője, a tiszt sematistának csapott fel, csak a rigorista maradt meg eredeti szerepében.

Tizenegy óra tájban indultak hazafelé. Az öregasszonyok és gyerekek elaludtak a csónakokban. Szerencsére hoztak magukkal sok meleg holmit. Peregtek a nyelvek, röpködtek, a tréfák és szállt a kacagás szakadatlanul mind a hat csónakban.

VII

Két nap múlva Vera Pavlovna a reggeli teánál megjegyezte, hogy Dmitrij Szergejics arcszíne nem tetszik neki. Férje beismerte, hogy tegnap este nem érezte magát valami jól és aludni sem tudott az éjszaka, már tegnap óta rosszul érzi magát, de nincs semmi baj. Bizonyára a kiránduláson hűlt meg, amikor a futás és birkózás után kiizzadva a fűbe heveredett. Elismerte, hogy vigyázatlan volt, de biztosította Vera Pavlovnát, hogy semmiség az egész.

Elindult mindennapi munkájára; az esti teánál azt mondta, hogy már el is múlt a baj. Másnap reggel kijelentette, hogy, úgy látszik, néhány napig otthon kell maradnia. Vera Pavlovna, aki már tegnap is erősen aggódott, most komolyan megijedt és követelte, hogy Dmitrij Szergejics küldjön orvosért.

— Hiszen én is orvos vagyok! Majd kigyógyítom magam, ha szükség lesz rá, de most még nem tartunk ott — tért ki Dmitrij Szergejics. Vera Pavlovna azonban addig érvelt és rimánkodott, míg férje írt Kirszanovnak, hogy bár nincs komoly baja, mégis kéri, keresse fel a felesége megnyugtatására.

Kirszanov délig a kórházban dolgozott s mivel nem volt miért sietnie, csak este hatra jutott el hozzájuk.

— Azt hiszem, Alekszandr — fogadta Lopuhov — mégis csak jó, hogy hívattalak; nagy baj ugyan nincs, de azt hiszem, tüdőgyulladást kaptam. Nélküled is kigyógyíthattam volna magam, ám nem árt, ha megvizsgálsz, legalább megnyugtatom a lelkiismeretemet. Hisz nem vagyok agglegény, mint te.

Kirszanov gondosan végigkopogtatta barátja mellét és fülét rátapasztva, hosszasan hallgatózott, majd kijelentette, hogy ha nincs is közvetlen veszély, annyi bizonyos, hogy előrehaladott tüdőgyulladása van és legalább másfél hétig ágyban kell maradnia. Lopuhov egy kissé elhanyagolta betegségét, de azért még nincs nagy baj.

Kirszanovnak sokat kellett beszélnie, hogy Vera Pavlovnát megnyugtassa. Végül mégis elhitte, hogy nem akarják becsapni, hogy

veszélyről szó sincs és minden valószínűség szerint nem is lesz. „Minden valószínűség szerint — gondolta szomorúan az asszonyka — csakhogy mennyi minden történik minden valószínűség ellenére! ..."

Ettől kezdve Kirszanov naponta kétszer eljött a beteghez. Mindketten látták, hogy veszélytől nincs mit tartani. A negyedik napon Kirszanov így szólt Vera Pavlovnához:

— Dmitrij már jól van, három-négy nap múlva pedig végleg a javulás útjára lép. Magával azonban, Vera Pavlovna komoly beszédem van. Nagyon rosszul teszi, hogy egész éjjel mellette virraszt, holott nincs szüksége ápolónőre, sőt még én is felesleges vagyok. Higgye el nekem, hogy csak a saját egészségét teszi tönkre, méghozzá szükségtelenül. Hiszen az idegeivel már most is rosszul áll.

Az orvos hiába bizonykodott, hiába kérlelte. „Szó sincs róla, a világért sem — felelte a fiatalasszony. — Szeretnék hallgatni magára, de nem vagyok rá képes. Ugyanezt ő is elmondta már vagy százszor. Persze inkább engedelmeskedtem volna neki, mint magának, de egyszerűen nem tudok!"

Kirszanov kifogyott az érveiből és fejcsóválva elment.

Este tíz órakor újra felkereste a beteget, üldögélt egy félórát az ágyánál, aztán Vera Pavlovnához fordult: „Most menjen szépen pihenni, mindketten erre kérjük. Ma én virrasztok mellette."

Vera Pavlovna húzódozott. Körülbelül ő is tudta, hogy tulajdonképpen felesleges egész éjjel a beteg mellett őrködni, viszont megengedheti-e, hogy Kirszanov, a nagy elfoglaltságú orvos náluk vesztegesse drága idejét? Mit tegyen? Talán valóban fölösleges a virrasztás? Bizony csak „talán!", mégsem szabad a „kedvest" egyedül hagyni, hátha történik valami. Hátha inni szeretne vagy teát kíván és gyengédségből nem akarná őt felébreszteni, tehát mégis csak virrasztania kell mellette. Újra csak azt felelte hát, hogy nem fekszik le. Nem is fáradt, napközben eleget pihen.

— Bocsásson meg, de most már határozottan kérem, menjen és pihenje ki magát — ezzel Kirszanov kézen fogta és gyengéd erőszakkal szobájába kísérte.

— Alekszandr — szólt Lopuhov, mikor visszajött — igazán sajnálom, hogy miattam itt vesztegeted a drága idődet. Milyen nevetséges szerepet kell játszanod: egész éjjel ülsz egy betegnél, aki nem is szorul rá. Igen hálás vagyok neked. Feleségemet nem tudom rávenni, hogy ha már fél egyedül hagyni, legalább fogadjon ápolónőt. Hiába minden, nem akarja idegenre bízni az ápolásomat.

— Ha nem látnám, hogy mennyire nyugtalan, ha valaki másra bíz, természetesen nem is áldoznám fel kényelmemet. Most azonban remélem, kialussza magát: hiszen orvos vagyok és azonkívül barátod.

Vera Pavlovnának csakugyan alig volt annyi ereje, hogy ágyáig vánszorogjon. Valósággal belezuhant az ágyba és egy szempillantás alatt elaludt. Három álmatlan éjszakát még ki lehet bírni. Egyedül

az izgalom sem elviselhetetlen. Ám izgalom és három átvirrasztott éjszaka együtt — mégis sok volt, azonkívül, hogy nappal sem pihent. Ha még két-három napig így tart, jobban megbetegedett volna, mint a férje.

Kirszanov még három éjszakát töltött a beteg mellett. Ez azonban nem fárasztotta el, mert természetesen nyugodt lélekkel reggelig aludt; az ajtót azonban minden este gondosan bezárta, nehogy Vera Pavlovna észrevegye ezt a közönyét. Az asszonyka ugyan sejtette, hogy az orvos hogyan „virraszt", de nyugodt volt, hiszen férje közelében ott az orvos. Az mégis tudni fogja, mikor lehet aludni és mikor nem. Bántotta a lelkiismeretét is, hogy korábban nem tudott nyugodtan viselkedni és ezzel csak kényelmetlenséget okozott az orvosnak. Most már aztán az orvos egészen figyelmen kívül hagyta Vera Pavlovna szavait, aki bizonygatta, hogy aludni fog, ha nem is marad ott az orvos: „Maga a hibás, Vera Pavlovna, s ezért megérdemli a büntetést. Nem hiszek magának." Négy nap múlva már Vera Pavlovna számára is nyilvánvaló volt, hogy a beteg voltaképpen — már nem is beteg, és hogy nem volt ok a legcsekélyebb aggodalomra sem. Ezen az estén már hármasban kártyáztak, Lopuhov félfekvő helyzetben játszott és hangosan beszélt. Kirszanov be is szüntette a virrasztgatást. Vera Pavlovna hálásan megköszönte a fáradozását, majd hozzátette:

— Mondja csak, Alekszandr Matvejics, hogy van az, hogy rólam teljesen megfeledkezett? Dmitrijjel időnként csak találkozik, de nálunk a betegséget megelőzően már féléve nem járt. Pedig emlékszik, milyen jó barátok voltunk.

— Az emberek változnak, Vera Pavlovna. Büszkén mondhatom, hogy a kimerülésig dolgozom. Szinte senkihez nem járok, mert ilyesmire nem is tudok időt szakítani. Kilenctől ötig a kórházban és az Akadémián úgy elfárad az ember, hogy boldog vagyok, ha hazamehetek és az egyenruhából háziköntösbe bújhatok. Nem mondom, szép dolog a barátság, de engedje meg, köntösben a díványon heverészni és szivarozni — még szebb.

Kirszanov valójában már több, mint két éve szinte egyáltalán nem volt Lopuhovéknál. Az olvasó nem vette észre nevét Lopuhovék megszokott vendégei között. Ritka vendégeik közül is a legritkábbakhoz tartozott.

VIII

Az élesszemű férfiolvasó — egyszersmindenkorra kijelentem, hogy szavaimat kizárólag a férfiolvasókhoz intézem, nem a női olvasóhoz, aki sokkal okosabb annál, hogysem találékonyságával zaklatna és keserítene; okos ember számos van persze férfiolvasóim közt is, nekik szintén nem magyarázok; az olvasók többsége azonban, köz-

tük majdnem minden irodalmár és irodalompártoló, élesszemű emberekből áll, akikkel mindig élvezet a csevegés — az élesszemű férfiolvasó tehát azt mondja: „Értem már, hová lyukad ki a regény: Vera Pavlovna életében új regény kezdődik s benne Kirszanovnak szerepe lesz. Sőt azt is látom, hogy Kirszanov már rég szerelmes Vera Pavlovnába, ezért is kerülte a portájukat." Ó, de értelmes vagy, élesszemű férfiolvasóm! Alig olvasol valami célzásfélét, nyomban felkiáltasz: „Én már régen tudtam!" És odavagy a büszkeségtől, mily éber elmével áldott meg az ég. Leveszem a kalapom előtted, ó, élesszemű férfiolvasóm.

Vera Pavlovna életében valóban új személy jelentkezik, akit be kellene mutatnom, ha már nem történt volna meg. Mikor annakidején Lopuhovról beszéltem, igyekeztem — nehéz volt — őt kebelbarátjától függetlenül megismertetni az olvasókkal és majdnem semmit sem mondhattam róla, amit nem kellene Kirszanovról is megismételni. Az alábbiakban majdnem Lopuhov jellemzését fogom elismételni. Lopuhov jómódú polgári családban nőtt fel, ahol gyakran főtt hús a káposztalevesben. Kirszanov apja kerületi bírósági írnok volt, akinek az asztalán a hús ritkaságszámba ment. Lopuhov már kiskorában, csaknem gyermekfővel, maga kereste meg a fenntartására szükséges pénzt! Kirszanov szintén, csaknem gyermek volt még, tizenkét éves, amikor kezdett apjának segíteni az aktamásolásban és már negyedikes gimnazista létére órákat adott. Mindketten összeköttetések és ismeretség nélkül, saját erejükből törtek előre. Milyen ember volt Lopuhov? A gimnáziumban a franciát nem tanították, németet is csak annyit, hogy kisebb-nagyobb hibákkal tudták a der, die, das-t ragozni. Az Akadémián Lopuhov hamarosan belátta, hogy ha csak oroszul tud, nem viheti sokra a tudományokban. Szerzett tehát egy francia szótárt, néhány találomra kiválasztott könyvet (Fénelon: Télémaque; Félicité Genlis: Des Contes, az oroszkiadású „Revue Etranger"* néhány füzetét és eltökélte, hogy addig nem vesz kezébe orosz könyvet, míg folyékonyan nem olvas franciául. Célját hamarosan elérte. A német nyelv megtanulásának pedig azt a módját választotta, hogy olyan lakásban vett ki egy kis zugot, ahol német mesterlegények laktak. A zug ronda volt, a németek unalmasak, az Akadémia messze esett onnan; mégis hősies elszántsággal ottmaradt addig, ameddig szükségesnek tartotta. Kirszanov viszont a német nyelvet tanulta meg könyvek és szótár segítségével, ahogy Lopuhov a franciát. Franciául az Evangéliumból tanult meg, hozzá még szótár nélkül. Megszerezte az Újszövetség genfi fordítását, ezt aztán nyolcszor végigolvasta. Kilencedszerre már mindent megértett. Hogy Lopuhov milyen ember volt? Egyszer kopottas egyenruhájában valamelyik tanítványától baktatott hazafelé a Kamennoosztrovszkij

* „Külföldi Szemle".

Proszpekten (ötven kopejkát kapott egy leckéért, három versztányira a liceumtól). Egyenesen szembe jött vele egy kiöltözött uraság, aki kényelmesen sétált és nem volt hajlandó kikerülni. Lopuhovnak meg az volt a szokása, hogy nőkön kívül senkinek sem tért ki. A vállukkal súrolták egymást. Az úriember felháborodva fordult meg: „Te disznó, te barom!" — és éppen folytatni akarta a leckéztetést, mikor Lopuhov egy teljes fordulatot tett, átnyalábolta, vigyázva a járda mellett húzódó árokba fektette és azt mondta: „Meg ne moccanj, mert tovább húzlak, ahol még mélyebb a sár." Két arrajáró paraszt szemtanúja volt az épületes jelenetnek és helyeselte. Egy arrajövő hivatalnokféle szintén odanézett, nem helyeselt, csak elmosolyodott. Hintók robogtak arra, ám utasaik nem láthatták, hogy valaki az árokban fekszik. Lopuhov állt egy darabig, aztán kezét nyújtotta ennek a valakinek, talpra segítette és így sajnálkozott: „Ó, tisztelt uram, hogyan tudott így megbotlani? Remélem, nem ütötte meg nagyon magát? Megengedi, hogy segítsek letisztítani a ruháját?" Egy arrahaladó parasztember is segédkezett a nemes műveletben, majd két polgárember is hasonlókép cselekedett. Utána mindegyik ment a dolgára.

Kirszanovval más eset történt.

Egy bizonyos hölgynek az az eszméje támadt, hogy katalogizáltatja húsz éve elhunyt, volteriánus férje hátrahagyott könyvtárát. A jó ég tudja, mire kellett húsz év múltán ez a katalógus. Barátunk nyolcvan rubelért elvállalta a tekintélyes munkát. Már másfél hónapja dolgozott, amikor az özvegy egy napon bement a könyvtárba és kijelentette, hogy meggondolta magát, Kirszanov abbahagyhatja a könyvtárrendezést. Eddigi munkájáért pedig átnyújtott tíz rubelt. „De asszonyom — mondta Kirszanov és azt a megszólítást alkalmazta, ami az asszonyt megillette — hiszen több, mint a felét már megcsináltam, tizenhét könyvszekrényből tízet feldolgoztam." — „Micsoda, hát azt gondolja, hogy én magát pénz dolgában be akartam csapni? Nicolas, gyere csak be, beszélj te ezzel az úrral." — Nicolas berohant: „Hogy mersz gorombáskodni a *maman*-nal?" — „Csak csendesen, csecsszopó — ez persze némi túlzás volt részéről, mert Nicolas öt évvel idősebb volt nála. — Előbb hallgasd meg, miről van szó." — Nicolas szolgák után kiabált: — „Emberek!" — „Majd adok én neked embereket!" — Az özvegy a következő pillanatban nagyot sikoltott, aztán ájultan terült el, Nicolas pedig érezte, hogy nem tudja mozdítani két karját, amelyeket Kirszanov jobbkeze vasabroncsként szorított bordáihoz, aztán érezte, hogy Kirszanov balkeze, mely az előbb haját cibálta meg, most torkát kezdte markolászni. — „Látod, milyen könnyen megfojthatnálak?" — mondta Kirszanov és megszorította a torkát; s Nicolas érezte, hogy megfojtani őt valóban könnyű, de ekkor a kéz már elbocsátotta a torkát, már lélegzetet is tudott venni, csak éppen egyre a torkát tapogatta. A

zajra ölestermetű szolgák rohantak be. „Állj — kiáltott rájuk Kirszanov — mert különben megfojtom; utat, vagy megfojtom!" Nicolas mindezt egyetlen szempillantás alatt megértette, s orrának egy fintorával jelezte, hogy alaposan fontolóra vette. „Most pedig, barátom, szépen lekísérsz a lépcsőn" — mondta Kirszanov, s ismét Nicolas-hoz intézte szavait, és továbbra is átölelte őt, kilépett vele együtt az előszobába, az óriások meghatott pillantásától kísérve, lement a lépcsőn, a legalsó lépcsőfokon elereszteti Nicolas torkát, őt magát ellódította és bement a legközelebbi boltba, hogy új sapkát vegyen, mivel a régi Nicolas zsákmánya maradt.

Ezek után lehet-e Lopuhovnál és Kirszanovnál lényeges jellembeli különbözőségről beszélni? Jellemző tulajdonságuk nem az egyéné, hanem a típusé — olyan típusé, amelynek ahhoz, amit élesszemű olvasó te megszoktál, oly kevés köze van, hogy közös tulajdonságaik eltakarják a köztük lévő egyéni különbségeket. Olyanok ezek az emberek a többi között, mint néhány európai a kínaiak között: a kínaiak nem tudják őket megkülönböztetni egymástól. Tudnivaló, hogy a kínaiak minden Kínába jövő európait egyformának látnak és nem tudják megkülönböztetni őket egymástól. Akár angolokról, akár franciákról van szó, azok az ő szemükben egyformán „vöröshajú barbárok, akik nem ismerik a szertartásokat". A kínaiaknak igazuk is van. Velük szemben az európaiak nem egyének, hanem egy típus képviselői. Nem esznek sem svábbogarat, sem pincebogarat, nem darabolnak fel más embert, rizspálinka helyett vodkát, bort isznak, sőt az egyetlen közös dolgot, a teát sem úgy isszák, mint a kínaiak, vagyis cukor nélkül, hanem cukorral. A Lopuhov és Kirszanov típusához tartozó embereket is így látja a környezetük. Mind bátrak, állhatatosak, meg nem hátrálók, vállalkozó szelleműek; amibe belefognak, azt erős akarattal sikerre viszik. Hasonlóképpen valamennyien talpig becsületesek, úgyhogy senkinek sem jut eszébe megkérdezni: „Feltétlenül megbízhatok bennük?", mert ez náluk olyan természetes, mint az, hogy lélegzetet vesznek; amíg lélegzeni tudnak, forró és változatlan a szívük, bátran fektesd rá fejed, megnyugodhat rajta. Ezek a közös vonások olyan élesen szembetűnők, hogy egészen elhomályosítják az egyéni tulajdonságokat.

Ez a típus nemrég alakult ki nálunk. Azelőtt csak előfutárai voltak, akik mint kivételek, magánosnak, gyengének érezték magukat, emiatt tétlenek voltak, vagy elcsüggedtek, vagy pedig képzelegtek, rajongtak, álmodoztak, vagyis nem lehetett meg bennük e típusnak fővonása, a hidegvérű gyakorlatiasság, az egyenletes és számító tevékenység, a tevékeny megfontoltság. Ezek bár ugyanilyen természetű emberek voltak, még nem nőttek fel e típusig, s ez a típus is csak nemrég született; az én időmben ez a típus még nem létezett, pedig nem is vagyok túlságosan öreg. Jómagam sem fejlődhettem ilyenné, nem ebben a korban nőttem fel; minthogy én nem vagyok

ilyen, nyugodt lélekkel meghajtom előttük tiszteletem zászlaját. Sajnos, nem magamat dicsőítem, amikor azt hirdetem róluk, hogy derék emberek.

Bár ez a típus csak nemrég keletkezett, mégis gyorsan terjedt. A kor szülötte, a kor jellemzője és mondanom sem kell, hogy korával együtt el is fog tűnni. Nem hosszú életre van szánva. Hat évvel ezelőtt ezeket az embereket még senki sem ismerte; három évvel ezelőtt lefitymálták őket, ma meg... de nem is lényeges, hogy ma hogyan vélekednek róluk. Néhány év múlva, talán egész rövid idő múlva már rimánkódni fognak előttük: „Mentsetek meg bennünket!" és mindenki boldogan követi őket. Néhány év, vagy talán már néhány hónap múlva pedig átkozzák, gúnyolják, gyalázzák és elűzik őket. De nem baj! Átkozzátok, gúnyoljátok, üldözzétek csak! Ők javatokon munkálkodtak és ez nekik elég; gúnykacajotok és átkaitok közt távoznak majd a színről — büszkén és szerényen, szigorúan és jóságosan, amilyenek mindig is voltak. Hát egyikük sem marad vissza a színen? Nem! De mi lesz nélkülük? Rossz állapotok lesznek, ám még mindig jobbak az előző idők állapotainál. És esztendők múltán azt mondogatják majd az emberek: utánuk jobb lett ugyan az élet, de még távolról sem kielégítő. Ha pedig az emberek így beszélnek, akkor ez annyit jelent, hogy ismét eljött az ideje e típus újraszületésének. Ki is alakul újra, jobb formák közt és nagyobb számban, hiszen akkor már jobb állapotokat talál. Ez addig fog ismétlődni, míg csak az emberek azt nem mondják: „Most már jó sorunk van." Akkor ez már nem is lesz külön típus, mivel mindenki ilyen lesz és el sem tudják majd képzelni, hogy létezett egy olyan kor, amelyben a hozzájuk hasonlókat külön típusnak és nem egyetemes embertípusnak tekintették.

IX

Amint azonban a kínaiak között az európaiak mind egyforma arcúak és azonos életmódot folytatnak, de csak a kínaiak szemében, valójában pedig nagyobb különbségek vannak köztük, mint a kínaiak közt — ugyanúgy ennek a típusnak az egyéniségei is jobban különböznek egymástól, mint amilyen különbségek más típusok között fennállanak. Vannak köztük: szibariták és aszkéták, zordak és gyengédek és mindenféle egyebek. Amint azonban a kínaiak szemében a legkegyetlenebb európai is szelíd, a leggyávább is bátor, a legfelettebb is erkölcsös, ugyanúgy nem tud az ember eligazodni e típus erkölcsi elvein. A legszigorúbb erkölcsűek szükségesnek tartják, hogy az ember több kényelmet élvezzen, mint ahogy az övéktől elütő gondolkozásúak képzelik; a legérzékibb természetűek szigorúbbak erkölcsi tekintetben, mint azok a moralisták, akik nem tartoznak típusokhoz. A maguk módján képzelik el az erkölcsösséget és kényelmet, az ér-

zékiséget és a jót, különös módon, de a más típusokhoz tartozókkal szemben mind egyformán ítéli meg, holott kinek-kinek egyéni természete szerint más és más nézetei vannak.

Az európaiak egymásközötti beszélgetéseikben, de csakis egymás között, nagy különbözőséget mutatnak. Éppígy e típus embereinél is természetük és nézeteik különbözősége akkor válik legszembetűnőbbé, ha szorosabb kapcsolatba jutnak egymással. Láttuk e típus két megtestesítőjét, Vera Pavlovnát és Lopuhovot és láttuk, hogyan alakul egymáshoz való viszonyuk. Most egy harmadik személy is előtérbe lép. Lássuk tehát, hogy egyikük milyen különbözőségeket fedezhet fel a másik kettőnél, ha alkalma van összehasonlításokat tenni köztük.

Vera Pavlovna maga előtt látja Lopuhovot és Kirszanovot. Előbb nem volt választása: most van.

X

De most szükségesnek tartom, hogy néhány szót szóljak Kirszanov külső megjelenéséről.

Akárcsak Lopuhovnak, neki is szabályos, szép arcvonásai vannak. Egyesek szerint a másik a szebb férfi, mások szerint emez. Lopuhov sötétebb arcbőrű, gesztenyebarna hajú, feketeszemű, sasorrú, teltajkú és kissé tojásdad arcú férfi. Kirszanovnak sötétárnyalatú szőke haja, sötétkék szeme, egyenes, görögös orra, kis szája és hosszúkás, feltűnően fehérszínű arca van. Mindketten eléggé magas termetűek, jóalakúak, Lopuhov valamivel erősebb csontú, Kirszanov nyúlánkabb.

Kirszanov viszonyai meglehetős jók voltak. Már tanszéke volt az egyetemen. Kinevezését a legtöbb professzor ellenezte, sőt, ha rajtuk múlik, az orvostudori címet sem nyerte volna el. Ám néhány fiatalember az Akadémiáról és egy idősebb egykori tanára figyelmeztette őket, hogy él egy Rudolf Virchov Berlinben, egy Claude Bernard Párizsban és többen mások különböző városokban és hogy ez a Virchov, Bernard meg a többi — az orvostudomány büszkeségei. Az öreg professzorok makacskodtak: „Tudjuk mi nagyon jól, kik az orvostudomány büszkeségei: Boerhave, Hufeland például, vagy Harvey, aki a vérkeringési elméletet és Jenner, aki a himlőoltást fedezte fel — de Rudolf Virchov és Claude Bernard nevét a kutya sem ismeri, hogyan lehetnének hát a tudomány büszkeségei? Különben — mit lehet tudni..." Hát éppen ez a Claude Bernard nyilatkozott elismerően Kirszanov munkájáról, amikor még orvostanhallgató volt. Nem lehetett másképp; Kirszanovnak megadták a doktori címet, és másfél év múlva tanszéket kapott. Tanszék foglalásával kapcsolatban a diákok kijelentették, hogy a kiváló professzorok száma eggyel szaporodott.

Gyakorlatot nem folytatott és hangoztatta, hogy nincs is szándékában. Ideje nagy részét mégis a kórházban töltötte; gyakran ott is ebédelt, sőt nem egyszer ottmaradt éjszakára is. Hogy mit csinált a kórházban, saját maga mondta: „Nem gyógyítok, hanem megfigyeléseket végzek és tudományos kísérleteket folytatok." Hallgatói megerősítették ezt a kijelentését és hozzátették, hogy ma csak bolondok gyógyítanak, hiszen manapság valójában nem is lehet gyógyítani. Az ápolók másképp vélekedtek: „Ezt a beteget Kirszanov a maga osztályára véteti fel, tehát bonyolult eset lehet", a betegnek pedig ezt mondták: „Örülj, hogy az ő keze alá kerülsz, majdnem minden betegségen kifog; nagytudományú és jólelkű ember."

XI

Házasságuk elején Kirszanov szinte naponta benézett Lopuhovékhoz. Vera Pavlovnához éppoly barátságos volt, mint a férjéhez. Így volt ez vagy félévig. Egyszer megint hármasban üldögéltek és szokásuk szerint fesztelenül beszélgettek. Kirszanov vitte a szót. Egyszer csak minden átmenet nélkül elborult az arca és elhallgatott.

— Mi lelt, Alekszandr?

— Miért hallgatott el egyszerre, Alekszandr Matvejics?

— Csak. Rámjött a rosszkedv.

— Ritkán esik meg magával, Alekszandr Matvejics — jegyezte meg Vera Pavlovna.

— Sőt, ok nélkül egyáltalán nem — mondta Kirszanov vontatottan.

Kisvártatva felállt és elbúcsúzott. Korábban ment, mint szokott.

Két nap múlva Lopuhov elmondta feleségének, hogy Kirszanovnál járt, s barátja eléggé furcsán viselkedett.

Kirszanov feltűnő kedvesnek akart vele szemben mutatkozni, pedig ilyesmi köztük igazán teljesen felesleges. Lopuhov a szemébe nézett: „Haragszol valamiért, látom. Talán rám?" — „Nem!" — „Verocskára?" — Nem." — „Hát akkor mi lelt?" — „Semmi semmi. Tévedsz." — „De bizony, valahogy nem egyenesen viselkedsz velem szemben, merev és kedveskedő vagy, látom, hogy neheztelsz." — Kirszanov nagy buzgalommal bizonygatta, hogy nem, ám ezzel csak megerősítette, hogy neheztel. Később alkalmasint elszégyelhette magát, mert ismét természetesen és fesztelenül kezdett viselkedni. Lopuhov azonban élt az alkalommal, hogy barátja észre tért és újra megkérdezte: „No, Alekszandr, ugye, most megmondod, miért nehezteltél?" — „Eszem ágában sem volt neheztelni" — és most ismét alakoskodott és ellenszenves lett.

Ugyan mi lelhette a barátját? Lopuhov hiába kutatott emlékezetében semmit sem talált, amivel megbántotta volna, ilyesmi szóba

sem jöhetett, hiszen tisztelték, becsülték egymást és meleg barátság volt köztük. Vera Pavlovna szintén kutatta, mivel bánthatta meg, de akárcsak férje, nem találta magát hibásnak.

Kirszanov a következő két napon sem mutatkozott Lopuhovéknál. Szokatlan dolog volt, hogy Kirszanov egyfolytában négy napig ne keresse fel őket. Vera Pavlovna nyugtalankodott, betegségre gyanakodott. Lopuhov el is ment megnézni, nem betegedett-e meg.

Kutyabaja se volt, de még mindig duzzogott.

Lopuhov most már makacsul faggatta, miért ilyen furcsa. Kirszanov hosszas mellébeszélés után előadott valami zavaros mesét, hogy rendkívül tiszteli, becsüli és szereti őket, de újabban azt kell tapasztalnia, hogy figyelmetlenek vele szemben, aminek egyébként — s ez mindennél rosszabb — semmiféle kézzelfogható jele nincs. Nyilvánvaló volt, hogy kifogásokat keres. Ez furcsa volt olyan embernél, akit Lopuhov őszinte jellemnek tartott. Ezért csendesen megjegyezte: „Idehallgass, elvégre barátok vagyunk, szégyelhetnéd magad." Kirszanov mesterkélt érzékenységgel felelte, hogy mindez talán kicsinyesség részéről, de mit tegyen, ha többször is sértés érte. „Dehát mikor és mivel sértettünk meg?" Kirszanov erre az utóbbi időből egy csomó esetet hozott fel, amikor megbántották, ilyeneket például: „Egyszer kijelentetted, hogy minél világosabb valakinek a hajszíne, annál színtelenebb maga az ember. Vera Pavlovna meg a multkoriban. sopánkodott, hogy a tea megdrágult. Te az én hajszínemre értetted, amit mondtál, feleséged meg arra célzott, hogy nálatok ebédelek." Lopuhov széttárta kezét, megártott ennek az embernek a nagyratörés, vagy jobban mondva, egyszerűen ostoba és közönséges lett.

Lopuhov egészen elszomorodva tért haza. Fájt neki, hogy egy embert, akit szeretett, ilyen oldaláról kell megismernie. Vera Pavlovna kérdezősködésére szomorúan felelte, hogy Kirszanov sületlenségeket beszélt; valószínűleg beteg.

Három-négy nap múlva Kirszanov, úgy látszik, rájött, milyen csúnyán viselkedett, megemberelte magát, meglátogatta őket, úgy viselkedett, mint régen és bocsánatot kért tökéletlenkedéséért. Vera Pavlovna szavaiból megértette, hogy Lopuhov nem mesélte el feleségének az ő minapi ostoba viselkedését. Hálát érzett barátja iránt és mintegy önbüntetésül elismételte Vera Pavlovnának, amiket férje előtt összebeszélt, elérzékenyedett, betegségével mentegetőzött, de megint valahogy rosszul sült el a dolog. Amikor azonban Vera Pavlovna azt találta felelni, hogy az egész eset semmiség, akkor meg a „semmiség" szón akadt fenn és előlről kezdte a bolondériáit, nagyon udvariasan és finoman kezdett beszélni arról, hogy persze mindez „semmiség", hiszen ő tudja, mennyire nem fontos személy Lopuhovéknál, de többet nem is érdemel stb., stb., s mindezt a nagyrabecsülés, a hála legszebb szólamaival, a legsötétebb, legfinomabb célzásokkal. Vera Pavlovna is csak hüledezett, mint férje né-

nány nappal azelőtt. Kirszanov távozása után emlékezni kezdtek, hogy már azelőtt is volt, hébe-hóba hasonló különös kijelentése, de akkor nem vették figyelembe és nem is értették; most már mindezt más színben látták.

Kirszanov ezután is elég gyakran meglátogatta őket, de a régebbi meghitt viszony folytatása most már nem volt lehetséges többé: a rendes ember álarca alól néhány napon át olyan hosszú szamárfül kandikált elő, hogy Lopuhovék akkor is elvesztették volna volt barátjuk iránti nagyrabecsülésük túlnyomó részét, ha a szamárfül mindörökre eltűnt volna, ez azonban olykor-olykor ezután is kikandikált, bár nem sokáig; gyorsan elrejtőzött újra, de szánalmas volt, szennyes és közönséges.

Lopuhovék végül csakugyan elhidegültek tőle. Kirszanovnak most már valóban volt oka kényelmetlenül érezni magát náluk és fel is hagyott látogatásaival.

Közös ismerősöknél azonban gyakran összeakadtak, s az elhidegülés Lopuhovban lassanként felengedett; Lopuhov járogatni kezdett hozzá. Egy év múlva Kirszanov is ellátogatott hozzájuk és látszott, hogy ismét az egykori kitűnő, becsületes és egyszerű Kirszanov. Ám ritkán jött hozzájuk. Nyilván kínosan gondolt vissza idétlen viselkedésére, pedig ezt Lopuhov már csaknem elfelejtette, Vera Pavlovna szintén. A régi baráti kapcsolatok azonban nem újultak fel többé. Látszatra újra barátok voltak és Lopuhov ismét becsülte és eljárogatott hozzá; Vera Pavlovna is a régi szívélyességgel bánt vele, de csak nagyon ritkán látta.

XII

Lopuhov betegsége vagy inkább Vera Pavlovna példátlan ragaszkodása férjéhez, arra kényszerítette Kirszanovot, hogy több, mint egy héten át naponta érintkezzék vele és feleségével. Azonnal tisztában volt, mekkora veszélynek tette ki magát, amikor — megkímélve Vera Pavlovnát — virrasztásra ajánlkozott. Hiszen örömmel és büszkeséggel töltötte el, hogy három éve, amikor a vonzódás első jeleit észrevette magán, erélyesen elvágta ennek az érzelemnek a továbbfejlődését. Két-három hétig ellenállhatatlan erő vonzotta Lopuhovékhoz, de azalatt is jobban örült annak, hogy milyen elszántan küzd önmaga ellen, mint amennyire a lemondás fájt neki. Egy hónap múlva ez a fájó érzés elmúlt és csak a tiszta öröm maradt, amelyet becsületességén érzett. Lelkében békés nyugalom honolt.

Most azonban az akkorinál is sokkalta nagyobb veszély leselkedett rá. Az azóta eltelt három év alatt Vera Pavlovna lelkileg, szellemileg igen sokat fejlődött. Akkor még majdnem kislány volt, ma már egészen más. Már nemcsak röpke vonzalmat keltett maga iránt, mint egy fiatal leány, akit szeretünk is, de mosolygunk is rajta. Nem-

csak ebben a vonatkozásban fejlődött: a valódi női szépség nálunk, északon, sokáig tart és szépül évről évre. Ebben a korban három év sokat szépít nemcsak a lelken, hanem az arcvonásokon, az egész emberen is, ha jó az ember és az élete is jó.

A veszély nagy volt, de csak Kirszanovot fenyegette. Vera Pavlovnára milyen veszély leselkedhetne? Szereti férjét. Kirszanov nem volt annyira elbizakodott és ostoba, hogy Lopuhov komoly vetélytársának tartotta volna magát. Nem álszerénységből gondolkozott így: hiszen minden rendes ember, aki ismerte, egyenlő értékűnek tartotta őket. Lopuhovnak azonban megvolt az a behozhatatlan előnye, hogy már kiérdemelte Vera Pavlovna szerelmét, aki őt választotta, aki választásával boldog volt és esze ágába sem jutott különb férjet keresni, hiszen elégedetten, boldogan éltek. Kirszanov részéről nevetséges önhittség lett volna érzelmi változás lehetőségére még csak gondolni is.

Szabad-e most megengednie, hogy Vera Pavlovna idegei tönkremenjenek és a beteg ágya mellett való sok éjjelezésbe belebetegedjék egy ostobaság miatt, csak azért, mert neki egy vagy legfeljebb két hónapon át szomorkodnia kell? Szabad-e megengednie, hogy egy másik, nem kevésbbé értékes embernek komoly baja essék csak azért, hogy ő lelke nyugalmának jelentéktelen és átmeneti megbolygatását elkerülje? Nem, ez becstelenség lenne. A becstelenség pedig sokkal nagyobb rossz, mint az a küzdelem, amelyet önmagával kell megvívnia, hiszen annak kimenetele, az önmaga felett aratott újabb győzelem büszke tudatával fogja megjutalmazni.

Ilyen szempontok vezették Kirszanovot, amikor elhatározta, hogy véget vet Vera Pavlovna szükségtelen éjjelezéseinek.

Mikor a virrasztásra nem volt többé szükség, Kirszanov, hogy megőrizze a látszatot és hogy feltűnést ne keltsen, még néhány napig eljárt Lopuhovékhoz. Utána csak egy hét múlva, aztán egy hónap múlva, végül félév múlva akarta felkeresni őket. Végleges elmaradására elégséges magyarázat lesz nagy elfoglaltsága.

XIII

Minden úgy történt, ahogy Kirszanov előre elgondolta. Vonzalma az eddiginél is erősebben jelentkezett, ám leküzdése nem látszott nehéz feladatnak. Barátja felgyógyulása után egy héttel már másodszor látogatta meg őket és kilencig maradt, hogy az illendőségnek eleget tegyen. Legközelebb csak két hét múlva néz el hozzájuk és így kezdi meg visszavonulását. Most pedig még el kell itt üldögélnie egy órácskát. Szenvedélyének fejlődését egyébként már az első hét végén sikerült félig elfojtania. Még egy hónap és túlesik mindenen. Igen elégedett volt önmagával. Olyan elfogulatlanul tudott társa-

logni, hogy ujjongott haladása felett. Ez az öröm még csak fokozta fesztelenségét.

Lopuhov úgy tervezte, hogy másnap elsőízben megy ki a házból. Ez az örvendetes tény Vera Pavlovnát különösképpen jó hangulatba hozta, szinte még jobban örült és valószínűleg boldogabb is volt, mint maga a lábadozó. A beszélgetés Lopuhov gyors felgyógyulására terelődött, tréfálkozva emlegették Vera Pavlovna áldozatosságát, aki alaptalan aggodalmaskodására kis híja, hogy rá nem fizetett. „Nevessetek csak — felelte — biztos vagyok benne, hogy helyemben ti sem tettetek volna másképp."

— Érdekes, milyen hatással van az emberre mások gondossága, törődése — elmélkedett Lopuhov. — Ha látja, mennyire féltik, maga is hajlandó azt hinni, hogy nagyon óvatosnak kell lennie. Én már három napja kimehettem volna, de mégis itthon maradtam. Ma reggel ki akartam mozdulni a szobámból, ám még mindig nem volt merszem és első sétámat nagyobb biztonság kedvéért holnapra halasztottam.

— Persze, hogy kimozdulhattál volna már régen — helyeselt Kirszanov.

— Hősiesség volt ugyan, de az igazat megvallva, már a könyökömön jön ki. Nagy kedvem volna most rögtön az utcára szaladni.

— Drágám, hiszen csak az én megnyugtatásomra hősködtél. Hát csak járjunk egyet mindjárt, ha olyan sürgősen be akarod fejezni a vesztegzárt. Nekem most egy félórára úgyis a varrodába kell mennem. Menjünk együtt. Nagyon kedves lesz, ha felgyógyulásod után első utad a mi társaságunkhoz vezet. Hogy örülnének ott ennek a figyelmességnek.

— Helyes, menjünk együtt — örvendezett Lopuhov, hogy már ma friss levegőt szívhat.

— Ez aztán a tapintatos vendéglátás! — kiáltott fel Vera Pavlovna. — Magától meg sem kérdeztem, Alekszandr Matvejics, van-e egyáltalán kedve ahhoz, hogy velünk tartson.

— Van bizony, sőt, nagyon kíváncsi vagyok. Már régen készülök oda. Nagyon szerencsés volt a gondolat.

Vera Pavlovna jól gondolta: a lányok nagy örömmel fogadták férje látogatását.

Kirszanovot valóban nagyon érdekelte a varroda. Az ő gondolkodása mellett ez természetes volt. Ha nem lett volna különös oka a távolmaradásra, ő lett volna egyik legbuzgóbb előadójuk. Egy félóra, de talán egy egész óra is észrevétlenül elrepült.

Vera Pavlovna büszkén vezette egyik szobából a másikba és fáradhatatlanul mutogatott, magyarázott. Éppen az étkezdéből tértek vissza, mikor egy leány jött feléjük, aki előbb nem volt a műhelyben. A leány megpillantotta Kirszanovot. — „Szasa!" — „Nasztyenka!" — és összeölelkeztek.

— Szasenyka, drága barátom, mennyire örülök, hogy összetalálkoztunk! — A leány sírva, nevetve csókolta össze Kirszanovot. Amikor magához tért az öröm kitöréséből, így szólt: — Bocsássa meg, Vera Pavlovna, hogy ma nem dolgozom, de nem tudok megválni tőle. Szasenyka, gyere a szobámba.

Kirszanov legalább ennyire örült a találkozásnak. Vera Pavlovna azonban észrevette már első pillantásában, amikor ráismert a lányra, a mély szomorúságot; ez nem lepte meg: a leány a tüdővész utolsó szakaszában volt.

Amikor Krjukova egy éve belépett a varrodába, már súlyos beteg volt. Ha ottmarad az üzletben, ahol azelőtt volt alkalmazásban, már rég nem élne. Itt a varrodában azonban valamivel tovább húzhatta. A lányok teljesen felmentették a varrás alól; találtak számára más, kevésbbé ártalmas munkát. Ellátta a varroda kisebb szükségleteivel kapcsolatos napos szolgálat felét, részt vett a különböző raktári munkákban, megrendeléseket vett fel. Senki sem mondhatta, hogy Krjukova nem ugyanolyan hasznos tagja a varrodának, mint a többi varrónő.

Lopuhovék elmentek, nem várva be Krjukova és Kirszanov találkozásának végét.

XIV

Krjukova története

Másnap reggel Krjukova megjelent Vera Pavlovnánál.

— Arról szeretnék beszélni, amit tegnap látott, Vera Pavlovna — kezdte és zavartan folytatta: — Nem akarnám, hogy rosszat gondoljon Szasáról.

— De, Nasztaszja Boriszovna, hogyan hihet maga ilyesmit rólam?

— Nem, nem! Más az én helyemben nem törődne ilyesmivel. De én, hiszen tudja, nem olyan vagyok, mint más.

— Nasztaszja Boriszovna, nincs joga, hogy így beszéljen magáról. Hiszen már egy esztendeje ismerjük és többen közülünk azelőtt is ismerték magát.

— Most már látom, hogy Vera Pavlovna még semmit sem tud rólam.

— De bizony tudok, még hozzá sokat. Maga szolgáló volt legutóbb N. színésznőnél, amikor ez férjhez ment, otthagyta, hogy szabaduljon gazdasszonya apósának tolakodásától és N. üzletében vállalt munkát. Innen került hozzánk. Ezt részletesen ismerem.

— Tudtam, hogy Makszimova és Sejna, akik ismerik a multamat, nem pletykálkodnak. De azt hittem, hogy másoktól mégis hallhatott rólam egyet-mást. Örülök, hogy semmit sem tudnak még rólam. Most mégis mindent elmondok, hadd tudja meg, milyen jó ember

Alekszandr Matjevics. Én, Vera Pavlovna, azelőtt nagyon rosszféle voltam.

— Maga, Nasztaszja Boriszovna?

— Én, Vera Pavlovna. Nagyon feslett életet éltem, szégyent nem ismertem és mindig részeg voltam. Azért vagyok ilyen beteg, mert gyenge tüdőm ellenére sokat ittam.

Vera Pavlovnával már háromszor megesett, hogy egy kifogástalan viselkedésű varrónője bevallotta feslett múltját. Az első gyónás nagyon meglepte, ám néhány napi gondolkodás után már más színben látta az esetet. „Hát az én életem milyen volt? Én is mocskos környezetben nőttem fel, mégsem ragadt rám a mocsok és ezer meg ezer lány ugyanilyen lehet. Mi különös van abban, ha tisztán kerülnek ki a szennyből olyanok, akiket egy szerencsés véletlen szabadított ki belőle?" A második ilyen vallomásnál már nem csodálkozott, hogy a lány megőrzött magában minden nemes emberi tulajdonságot: az önzetlenséget, a hűséges barátságra való képességet, a szívjóságot, sőt bőven maradt naivitás is benne.

— Nasztaszja Boriszovna, nem maga az első, aki ilyen vallomással jön hozzám; tudom, hogy az ilyesmit éppoly kínos elmondani, mint meghallgatni. Higgye el, hogy ezután is becsülni fogom, sőt jobban, mint eddig, hiszen most már tudom, mennyit szenvedett; megértek mindent, ha nem is mondja el, ne beszéljünk hát erről, előttem nem kell magyarázkodnia. Évekig magam is igen szomorú körülmények közt éltem, de igyekszem elfelejteni és nem bolygatni — fáj nagyon.

— Nem is erről akarok beszélni. Én csak azt szeretném, ha megtudná, milyen jó lélek Szasa. Szeretném, ha valaki tudná, mit köszönhetek neki; és kinek beszélhetnék erről, ha nem magának, Vera Pavlovna? Ez a vallomás nagy megkönnyebbülés lesz nekem. Az előéletemet természetesen felesleges részleteznem, hiszen az egyforma minden hozzám hasonló, szerencsétlen leánynál. Csak azt akarom elbeszélni, hogyan ismerkedtem meg vele. Örülök, ha róla beszélhetek, különben is — hozzá költözöm, illik tehát megmagyaráznom, miért hagyom itt a varrodát.

— Ha ennyire szeretné elbeszélni, akkor szívesen meghallgatom. Előbb azonban hadd veszek a kezembe valami munkát.

— Tessék csak. Lám, nekem már dolgoznom sem szabad. Milyen jók ezek a lányok, hogy olyan elfoglaltságot adtak, amit még bírtam. Hálás is vagyok mindnyájuknak. Maga is mondja meg nekik, Vera Pavlovna, mennyire hálás vagyok.

— A Nyevszkij Proszpekten sétáltam. Egyszer korábban mentem ki; egy diák jött szembe. Megszólítottam. Erre szó nélkül átment a másik oldalra. Utána szaladtam és megfogtam a kezét: „Ne fusson tőlem, szép ember." — „Én pedig arra kérem, hagyjon békében" — mondta ő. „Nem én. Jöjjön velem!" — „Eszem ágában sincs!" —

„Akkor magával megyek. Hová megy? Úgysem fog lerázni." Látja, Vera Pavlovna, milyen szemérmetlen voltam, rosszabb, mint bárki más.

— Talán csak azért, Nasztaszja Boriszovna, mert lelke mélyén félénk volt, azért kényszerítette önmagát ilyen vakmerő viselkedésre.

— Lehet. Később én is megfigyeltem ezt másoknál, de akkor nem tudtam mire magyarázni. Makacskodásomra a fiatalember elmosolyodott: „Hát, ha annyira akar, jöjjön, de úgyis hiába jön." Utóbb elárulta, hogy meg akart leckéztetni, mert igen bosszantotta a tolakodásom. Útközben hetet-havat összehordtam, ő csak hallgatott. Diák létére már akkor is jól élt, óraadással havi húsz rubelt keresett és egyedül lakott. Rögtön a díványra dobtam magam. „Adjál italt." — „Italt nem kap, ha akar, teát azt adhatok." — „Puncsot is?" — „Puncs nélkül."

Elkezdtem bolondozni, trágárságokat beszéltem, ő meg csak ült némán és ügyet sem vetett rám. Szinte sértő volt, ahogy viselkedett. Ma már szép számmal vannak ilyen fiatalemberek, Vera Pavlovna, ma már jobbak lettek a fiatalemberek, de akkoriban ritkaságszámba ment az ilyen. Szóval sértve éreztem magam és szitkozódni kezdtem. „Ha ennyire fából vagy, akkor megyek is." — „De nagy mehetnékje lett egyszerre; most már igyon teát, a háziasszony mindjárt hozza a szamovárt; hagyja a szitkozódást (következetesen magázott), inkább beszéljen magáról. Kicsoda maga és hogyan csúszott le ennyire?"

Elmeséltem, amit magamról kieszeltem. Mi ugyanis megható történeteket szoktunk kiagyalni, amiket persze senki sem hisz el, bár vannak köztünk olyanok is, akiknek a szomorú élettörténete nem kiagyalt mese, mert jó családból valók és iskolázottak is. Egy ideig hallgatta a fecsegésemet, aztán megszólalt: „Gyatra kis mese, ha akarnám, sem tudnám elhinni."

Teázás közben hirtelen ezt mondta: „Tudja-e, a testalkatáról látom, árt magának az ivás; csaknem elpusztult már a tüdeje emiatt. Jöjjön, megvizsgálom." Hiszi-e, Vera Pavlovna, hogy szégyen fogott el? Akármilyen életet éltem is, most szégyeltem magam. Észrevette ezt ő is. „Ne féljen, csak a tüdejét akarom meghallgatni." Akkor még csak másodéves volt, de már sokat értett mostani mesterségéhez, előrehaladt a tudományban. Szóval hallgatni kezdte a tüdőmet. „Igazam volt, magának nem szabad többet innia, beteg a tüdeje." — „De ha egyszer a foglalkozásom megköveteli az italt!" Valóban úgy van, Vera Pavlovna, ivás nélkül az olyan nem tud meglenni. — „Akkor hagyjon fel ezzel az életmóddal." — „Már hogy hagynék föl, amikor olyan vidáman élünk!" — „Vidáman? Az nem elég, hogy vidáman. No, de most már menjen, dolgom van." — Bosszúsan távoztam, hiszen az egész estém odavolt. A közönye is dühített, mert hát nekünk is van önérzetünk. Egy hónap múlva véletlenül megint

arra jártam. Gondoltam, benézek ehhez a faemberhez és mulatok egyet rajta. Délelőtt volt. Éjjel jól kialudtam magam és józan voltam. Érzéketlen ismerősöm valami könyvet olvasott. „Jó reggelt, te faember." — „Jó reggelt, mi járatban van?" Megint bolondozni kezdtem. — „Ha nem hagyja abba, kiteszem a szűrét. Egyszer már mondtam, hogy nem szeretem az ilyesmit. Ma nem részeg, tehát megértheti. Egyébként sokkal sápadtabb, mint a multkor, legfőbb ideje, hogy lemondjon az ivásról. Igazítsa meg a ruháját, akkor elbeszélgetünk."

A mellem már csakugyan fájt. Miután megvizsgált, kijelentette, hogy a tüdőm betegebb, mint a multkor. Elszorult a szívem és sírva fakadtam, hiszen nem akartam én még meghalni, ő meg tüdővésszel rémítgetett. Szipogva mondtam: „Hogyan változtassam meg az életmódomat, mikor úgysem engedne el a gazdasszonyom, hiszen tizenhét ezüstrubellel adós vagyok neki." Bennünket mindig az adósságokkal tartanak markukban. — „Most bizony nem tudok tizenhét rubelt összeszedni. Tudja mit, holnapután jöjjön el újra." Nem akartam hinni a fülemnek. Furcsa. Hiszen nem is ezért mondtam. Hogy is várhattam volna ilyen feleletet. Még jobban erőt vett rajtam a sírás, mert azt hittem, csak gúnyolódik rajtam. „Nem szép dolog bolondot űzni egy szegény leányból, hiszen látja, hogy sírok"; még soká nem hittem neki, amikor bizonygatta, hogy nem tréfál. És tessék elképzelni, mégis megszerezte a pénzt és két nap múlva átadott nekem tizenhét ezüstrubelt. Én még mindig nem hittem. „Dehát hogyan — mondtam neki — miért, ha egyszer nem akar tőlem semmit?"

Kiváltottam magam a gazdasszonytól és szobát vettem ki. Csakhogy nem volt miből megélnem. Hiszen azzal a bizonyos igazolvánnyal hol is vettek volna fel munkára? Pénzem sem volt, mit tehettem egyebet, folytattam a régi életmódomat — illetve dehogy a régit, Vera Pavlovna. Csak jó ismerősök jártak hozzám, olyanok, akik nem bántottak meg. Leszoktam az ivásról is — szóval nem a régi életemet folytattam. Talán öten jártak hozzám, mind régi ismerős, akiket kedveltem, úgyhogy már nem volt oly nehéz az életem, mint azelőtt. Ne haragudjék, hogy így fejezem ki magam... de maga iránt őszinte vagyok: még ma is így gondolkodom. Maga jól ismer, tudja milyen rendes vagyok; ki hallott itt rólam valami rosszat? A varrodában sokat foglalkozom gyermekekkel. Mind szeret engem és még az öreg asszonyok is tanúsíthatják, hogy csak jóra tanítom őket. De magához őszinte vagyok, Vera Pavlovna, most is úgy gondolom, ha kedvelünk valakit, az éppen olyan, mintha nem csalnánk; más a dolog, ha csalás van benne.

Már három hónapja éltem így és elég szépen összeszedtem magam, mert nyugodt életem volt. Ha az ilyen pénzszerzés miatt bántott is a lelkiismeret, de rossz leánynak nem tartottam többé magam.

Szasenyka megfordult nálam ebben az időben és én is el-eljártam hozzá. Szasenyka persze nem abból a célból jött hozzám, mint a töb-

biek, hanem mert ellenőrizte, nem esem-e vissza régi hibámba, az ivásba. Az első időben ő tartotta bennem a lelket, mert akkor még nagyon csábított az ital. Hogy az ivás megárt, az még nem tartott volna vissza, ám az a gondolat, hogy betoppanhat és bort lát az asztalomon, arra ösztönzött, hogy ellenálljak minden kísértésnek. És enélkül biztosan nem is álltam volna meg, mert a barátaim, a jó emberek egyre mondogatták: „Elküldök borért." De előtte nagyon szégyeltem volna magam, mindig azt feleltem: „Nem, teljesen lehetetlen." Máskülönben kísértésbe estem volna; az a gondolat, hogy a bor árt nekem, önmagában kevés lett volna. Egyre csak takarékoskodtam, hogy visszafizethessem neki a pénzt, s két hónap múlva vissza is adtam az egészet. Úgy örült neki, hogy visszafizettem. Másnap ruhára való muszlint hozott nekem, meg más dolgokat, amiket a visszafizetett pénzen vásárolt. Egyébként mindenkor úgy jött hozzám, mint orvos a betegéhez.

Később azonban, egy hónappal azután, hogy mindent visszafizettem neki, már ő is elüldögélt nálam és így szólt hozzám: „Most már kezd maga tetszeni nekem, Nasztyenka." Akkoriban az arcbőröm, mert nem részegeskedtem, lassan rendbejött és a tekintetem is tisztább lett. Elhagytam a trágár beszédet, szerényebb lettem; még a gondolataim is rendesek lettek, amióta nem ittam. A beszédben még voltak botlásaim, s néha még — a régi hanyagság miatt — megfeledkeztem magamról; akkor azonban már megtanultam a rendes viselkedést, meg a beszédet is. Milyen boldog voltam, hogy tetszem neki; szerettem volna a nyakába ugrani, de nem mertem. Még azt is mondta: „Látja, Nasztyenka, nem is vagyok annyira érzéketlen." Megdicsért, hogy csinos és egyszerű vagyok; becézni kezdett, éspedig hogyan? Tenyerébe vette a kezem, nézegette, simogatta: kezem akkor már fehér és puha volt. Amikor megfogta a kezemet — el sem hiszi, Vera Pavlovna, elpirultam. Ilyen élet után, képzelje, úgy elpirultam, mint valami ártatlan kislány. Furcsán hangzik, de bizony így volt.

S bár szégyenkeztem — nevetséges kimondani is, Vera Pavlovna, de ez az igazság — bár szégyenkeztem, mégis megkérdeztem: „Miért támadt kedve, hogy gyöngéd legyen hozzám, Alekszandr Matvejics?" Ő pedig így felelt: „Azért, mert maga most már rendes leány." Ez a kijelentése annyira boldoggá tett és úgy meghatott, hogy sírva fakadtam. „Mi baj van, Nasztyenka?" — kérdezte gyengéden és megcsókolt. Ó, Vera Pavlovna, ettől a csóktól egészen elbódultam. Hihettem-e, hogy hitvány életem után ilyenben is lehet részem?

Másnap reggel sírva töprengtem, mitévő legyek, én szerencsétlen. Éreztem, hogy eddigi életmódomat nem tudnám folytatni, mégha megölnek is, vagy az éhenhalás várna is rám. Más nem marad hátra, mint a Névába ölni magam. Szasenykát természetesen már régóta szerettem, de mivel ő nem vonzódott hozzám és nem is remélhettem, hogy valaha megtetszhetem neki, szerelmem kezdett elhamvadni ben-

nem, és nem is tudtam, hogy még mindig ott lappang a szívem legmélyén. Most azonban ismét jelentkezett. Ha valakit igazán szeretünk, még csak nézni sem tudunk másra, mint akit szeretünk. Maga is jól tudja, Vera Pavlovna, hogy azon az egy emberen kívül, akit szeretünk, nem számít senki sem. Ott ülök és sírok, mit tegyek most? Hisz nincs miből élnem. Már arra gondoltam, hogy még egyszer találkozom vele, aztán a vízbefojtom magam. Végig sírtam az egész délelőttöt. Egyszer csak nyílik az ajtó és Szasenyka lép be a szobámba. Karjaiba zár, összecsókol és azt kérdezi: „Akarsz-e velem élni, Nasztyenka?" Én elmondtam neki, min gondolkoztam. Ettől kezdve együtt éltünk.

Ó, de boldog idők következtek, Vera Pavlovna! Nem hiszem, hogy sok embernek jutott volna osztályrészül ekkora boldogság. Milyen gyengéd volt irántam! Hányszor megtörtént: felébredek és ő már a könyveit bújja, aztán az ágyam szélére telepedik és elfelejtkezik magáról teljesen, csak ül és csak néz. Amellett milyen tartózkodó volt! Hiszen később már meg tudtam ezt ítélni, mert olvasni kezdtem, tudtam már, hogyan írják le regényekben a szerelmet. S mégis, minden tartózkodása mellett is, mennyire szeretett! És milyen érzés, amikor az, akit szeretünk, gyöngéd hozzánk; olyan boldogság, hogy azt elképzelni sem lehet! Már az emlékezés is arra, amikor először megcsókolt; fejem szédült, karjára borultam, azt hiszem, édes volt az az érzés, de nem az, mégsem az. Tudja, forr a vér, valami riaszt, s az édes érzésbe mintha valami kín vegyülne, úgyhogy ez egyenesen nyomasztó, de talán nem kell mondanom, mekkora gyönyör ez, s hogy egy ilyen üdvözítő pillanatért életünket is érdemes áldozni, és sokan fel is áldozzák, Vera Pavlovna! Szóval nagy gyönyör, s mégsem az, egyáltalán nem az. Egészen olyan, mint amikor, magánosan üldögélve elábrándozgatunk, s csak egyre gondolunk: „Óh, mennyire szeretem", s ebben nincs semmi nyugtalanító, nincs semmi fájó ebben a jó érzésben, ez olyan nyugodt, olyan egyenletes. Ez hát az az érzés, de ezerszer erősebb, amikor a szeretett férfi gyöngéd hozzánk: s milyen nyugodt ez az érzés, nem olyan, mint amikor erősen ver a szív, nem, az már nyugtalanság volna, ilyesmit nem érzünk, ez az érzés valahogy egyenletesebb, kellemes, s oly szelíden ver a szív, a mell tágul, a lélegzés könnyebb, igen, ez az, pontosan ez: oly könnyű a lélegzet. Ó, milyen könnyű! Úgy, hogy egy óra, kettő is elrepül, mint egyetlen pillanat, de nem, nincs perc és nincs pillanat, nincs idő sem egyáltalán, olyan az egész, mintha álmunkból ébrednénk; felébredek, s tudom, hogy sok idő eltelt azóta, hogy elaludtam; de hogy eltelt! Egy pillantás sem volt. S olyan is, mint alvás után; nemhogy fáradt volnék, ellenkezőleg, üde, élénk vagyok, mintha kipihentem volna magam; s valóban úgy is van, kipihentem magam; azt mondtam, „könnyű a lélegzet", s ez a legigazabb. Micsoda erő van a tekintetében, Vera Pavlovna; semmiféle más gyöngédség nem kényeztet

annyira, s nem tölt el olyan gyönyörrel, mint a tekintet. Semmi más, amit a szerelem adhat, nem lehet olyan gyönyörűséges, mint ez a gyönyör.

És hányszor volt úgy, hogy csak csókolt, egyre csókolt, szeretett. Ó, micsoda gyönyör volt az! Senki nem tudja elképzelni sem, aki maga nem érezte. De hisz maga tudja, Vera Pavlovna!

És hogy nem fáradt bele; csak csókolta egyre a szemem, a kezem, aztán a keblem, a lábam, és az egész testemet, és én nem szégyenkeztem; hiszen akkor már ugyanolyan voltam, mint most. Tudja, Vera Pavlovna, én igazán szégyellem magam nők előtt; a leányaink megmondják, mennyire szemérmes vagyok, azért lakom külön szobában. Milyen furcsa, el sem hiszi, Vera Pavlovna, hogy amikor ő csókolt, én egyáltalán nem éreztem semmi szégyent, de olyan kellemes, olyan könnyű volt a lélegzés; miért is van az, Vera Pavlovna, hogy a lányaink előtt szégyellem magam, ő előtte pedig nem érzek szégyent? Arra gondolok, hogy nem attól van-e ez, hogy őt már nem is éreztem másik embernek, olyan volt, mintha ő meg én egyek volnánk; mintha nem ő nézne rám, hanem én nézném magamat, nem ő csókolna engem, hanem én csókolnám magamat; igen, így láttam én; ezért nem is szégyeltem magam. De hiszen maga ezt tudja, nem kell ezt magának mesélnem. Csak, amikor eszembe jut, nem tudok elszakadni ettől a gondolattól. No, de most már megyek, Vera Pavlovna, nincs is már miről beszélnem. Csak azt akartam elmondani, hogy milyen jó ember Szasenyka.

XV

A következő napokon Krjukova tovább mesélte történetét Vera Pavlovnának. Közel két esztendeig élt együtt Kirszanovval. Betegségének jelei mintha eltűntek volna. Együttélésük második évének végén azonban, amint beköszöntött a tavasz, a tüdővész már újult erővel jelentkezett. Ha tovább is együtt marad Kirszanovval, korai halálra ítéli önmagát. Ha lemond erről a kapcsolatról, még remélheti, hogy a betegség hosszabb időre újra elcsendesedik. Elhatározták, hogy szétválnak. Ülőmunka csak elősegítette volna a betegsége súlyosbodását, ezért könnyű házimunkát — gazdasszonykodást, szobalányságot, dajkaságot vagy hasonlót — szeretett volna vállalni és pedig olyan úrnőnél, aki semmi fárasztó munkával nem terheli és akinél semmi kellemetlenség nem érheti. Elég szokatlan feltételek. Talált ilyen helyet mégis. Kirszanov ismerte a kezdő színésznőket; segítségükkel Krjukova elszegődött komornának az orosz színház egyik színésznőjéhez, egy kitűnő asszonyhoz. Soká búcsúzott a két szerelmes, de elválni egymástól nem tudott. „Holnap már indulok a munkahelyemre." — Egyik „holnap" a másik után múlt el és csak

sírtak, ölelgették egymást és nem tudtak elválni. Végül a színésznő maga jött érte, aki tudta, miért vállalt munkát nála a leány. Kitalálta, miért késik oly soká a jelentkezéssel, s magával vitte, nehogy a válás, amely kárára volt, hosszúra nyúljék.

Amíg a színésznő a színpadon maradt, Krjukova nagyon jól élt nála: a színésznő jólelkű és finom nő volt, Krjukova nagyon szerette helyét — másik ilyet nehéz lett volna találnia — s mert nem volt kellemetlensége úrnője miatt, éppen ezért vonzódott is hozzá, a színésznő pedig, aki észrevette ezt, ezután még jobb volt hozzá. Krjukova élete nagyon nyugodt volt, betegsége nem fejlődött, legalább is nem szembetűnően. A színésznő azonban férjhez ment, otthagyta a színpadot és férje szüleihez költözött. Itt aztán, ahogyan azt Vera Pavlovna már korábban is hallotta, a színésznő apósa üldözni kezdte udvarlásával a szobalányt. Bár Krjukova erényét nagyobb veszély nem fenyegette, de megkezdődött a házi viszálykodás: a volt színésznő megrótta az öreget, az öreg viszont megharagudott. Krjukova nem akart családi perpatvar oka lenni, de ha akarta volna is, az élete már nem volt nyugodt, éppen ezért ott is hagyta ezt a munkahelyet.

Ez két és fél évvel azután történt, hogy elvált Kirszanovtól. Ez alatt az idő alatt egyáltalán nem találkozott vele. Kezdetben Kirszanov még meglátogatta; a viszontlátás öröme azonban annyira ártott neki, hogy közös akarattal éppen Krjukova érdekében lemondtak a további találkozásokról. Krjukova aztán megpróbálta, hogy egymás után még két-három családnál szobalányként dolgozzék; azonban mindenütt annyi nyugtalanságban és kellemetlenségben volt része, hogy ennél a varroda is jobb volt, bár ezzel csak betegsége gyorsabb kifejlődését siettette: hiszen a tüdővész amúgy is előrehaladt volna a kellemetlenségek miatt. Így hát helyesebb volt, hogy ugyanezt a sorsot keserűségek nélkül, inkább a munkában vállalja. A varrodában töltött egy év aztán véglegesen aláásta Krjukova egészségét. Amikor Vera Pavlovna varrodájába lépett, Lopuhov, aki a varroda háziorvosa volt, minden lehetőt megtett, hogy feltartóztassa a tüdővész lefolyását, sokat tett, vagyis sokat ahhoz a kevés eredményhez képest, amelyet elért; a vég azonban közelgett.

Krjukova egészen a legutolsó időkig abban a — tüdővészeseknél gyakori — hiedelemben élt, hogy betegsége nem nagyon súlyosbodik s ezért nem akarta felkeresni Kirszanovot, nehogy a viszontlátás izgalmai leverjék a lábáról. Két hónap óta azonban egyre faggatta Lopuhovot, meddig élhet még. Az orvos azonban nem érezte magát feljogosítva, hogy közölje vele a vég kezdetét, mivel a leány faggatásában csupán az élethez való ragaszkodás nagyon is emberi jelét látta. Ezért minden alkalommal kitérő vagy vigasztaló feleleteket adott. A leányt persze mindez nem tudta megnyugtatni, sőt vonakodott az orvosi utasításokat megfogadni, pedig azok ideig-óráig még

késleltették volna a közeli vég bekövetkezését. Most már maga is látta, hogy nem húzza sokáig. Az orvos igyekezett meggyőzni, hogy kímélnie kell magát. A leány mindenben követte a tanácsát és ezért nem kereste fel Kirszanovot.

Ez az áltatás természetesen nem tarthatott volna sokáig; amily mértékben közelgett a vég, Krjukova kérdezősködése annál állhatatosabb lett; vagy megmondta volna, hogy különleges oka van arra, hogy az igazat megtudja, vagy Lopuhov, esetleg Vera Pavlovna találta volna ki, hogy kérdezősködésében valami különleges kényszerítő ok vezeti, és két-három hét múlva, vagy talán csak néhány nap múlva, az eredmény ugyanaz lett volna, mint ami kissé hamarabb, Kirszanovnak a műhelyben tett s Krjukova számára oly váratlan látogatása nyomán bekövetkezett. Most már azonban ez a véletlen körülmény lerántotta a leplet.

— Milyen boldog vagyok, milyen boldog! Hisz már úgy készültem hozzád, Szasenyka! — mondta nagy örömmel Krjukova, amikor bevezette szobájába Kirszanovot.

— Valóban, Nasztyenka, én is nagyon örülök. Most már nem válunk el többé; jöjj hozzám, élj velem — mondta Kirszanov, akit elragadott a részvevő szeretet, de amint ezt kimondta, azonnal észbe kapott; hogy is mondhattam ezt? Hiszen valószínűleg még nem is sejti, hogy mily közel a vég.

Krjukova azonban vagy nem értette meg az első pillanatban barátja szavainak értelmét, vagy megértette ugyan, de nem törődött vele, nem is ügyelt erre az értelemre, s az a boldogság, amelyet megújuló szerelmén érzett, elfojtotta benne a közeli vég miatt érzett bánatát. Akárhogyan volt is, Krjukova túláradó boldogsággal rebegte:

— Milyen jóságos vagy, még mindig szeretsz, mint régen...

Amikor azonban Kirszanov távozott, sírva fakadt; talán csak most értette meg, csak most vette észre, mit jelent e megújuló szerelem, mit jelentenek Kirszanov szavai, hogy „most már nincs miért óvjalak, legalább légy boldog", és valóban, Krjukova boldog volt. Kirszanov nem távozott tőle egyetlen pillanatra sem, kivéve azokat az órákat, amelyeket a kórházban, vagy az Akadémián kellett töltenie; így élt Krjukova körülbelül egy hónapig, ezalatt állandóan együtt voltak, nem fogytak ki a szóból, elbeszéltek egymásnak mindent, ami a válás óta történt velük, s még ennél is több volt a visszaemlékezés korábbi, együttes életükre. Mily boldogok voltak: együtt sétáltak, együtt kocsiztak ki, és minden nap, egész este Pétervár környékét járták kocsin és gyönyörködtek benne; az embernek oly kedves a természet, hogy még ennek az egyhangú, kevésre becsült pétervári környéknek is örült, amely pedig milliókba és tízmilliókba került. Olvastak, kártyáztak, lottót játszottak, a lány még sakkozni is tanult, mintha volna ideje rá, hogy megtanulja.

Vera Pavlovna néhányszor elüldögélt náluk késő estig, amikor visszatértek sétakocsizásukról, s még gyakrabban meglátogatta Krjukovát reggelenként, hogy szórakoztassa, amikor egyedül maradt; amikor aztán csak kettesben voltak, Krjukova hosszú, szenvedélyes elbeszéléseinek tartalma mindig egy és ugyanaz volt: milyen jó Szasenyka, milyen gyöngéd, és Szasenyka mennyire szereti őt.

XVI

Négy hónap múlt el. Krjukova ápolása, majd pedig a reá való emlékezés tévedésbe ejtette Kirszanovot. Azt hitte, hogy most már védve van a gondolatoktól, amelyek Vera Pavlovnára vonatkoznak. Nem kerülte Vera Pavlovnát, amikor az asszony meglátogatta Krjukovát. Találkoztak és beszélgettek egymással, sőt később is, amikor Vera Pavlovna enyhíteni igyekezett bánatát. Amíg gyászolt, valóban csak baráti hálát érzett Vera Pavlovna részvétéért.

De — az olvasó már jóelőre tudja, mit jelent ez a „de", mint ahogyan mindig előre tudja, miről lesz szó a következő oldalakon — de természetesen Kirszanov érzelmei Krjukova iránt második találkozásuk alkalmával már egyáltalán nem voltak ugyanolyanok, mint a leány érzelmei iránta: a szerelem már réges-régen kihalt Kirszanov szívéből; csak vonzalom maradt benne a lány iránt, akit valamikor szeretett. Korábbi szerelme csupán az ifjúság szomjúsága volt, hogy szeressen valakit, legalább valakit. Magától értetődik, hogy Krjukova nem illett hozzá, nem illettek össze szellemileg. Amikor Kirszanov túljutott az ifjúság viharos érzelmein, már csak sajnálni tudta Krjukovát. Semmi egyebet nem érzett iránta. Gyöngéd volt a hozzá fűződő emlékek miatt, részvétből, de ez volt minden. Bánkódása Krjukova után valójában hamar elmúlt. Amikor azonban bánata már eloszlott, még mindig úgy érezte, mintha ez a bánat lefoglalná, s amikor ráébredt, hogy nincs a szívében már semmi bánat, csak a lányra való emlékezés, egyszerre észrevette, hogy olyan kapcsolat fűzi Vera Pavlovnához, ami nagy veszélyt jelent számára.

Vera Pavlovna iparkodott elűzni szomorúságát, s Kirszanov hagyta ezt, mert biztonságban hitte magát, vagy — helyesebben szólva — nem is jutott eszébe, hogy szerelmes Vera Pavlovnába, nem is gondolt rá, hogy amikor átadja magát Vera Pavlovna gyöngéd gondoskodásának, vesztébe rohan. Meg aztán mi is történt most, két-három hónappal azután, hogy Vera Pavlovna igyekezett elűzni bánatát, melyet Krjukova miatt érzett? Semmi több, csak annyi, hogy szinte minden estéjét vagy Lopuhovéknál töltötte, vagy Vera Pavlovnát kísérgette, gyakran férjével együtt, sőt gyakrabban nélküle. Csak ennyi történt, ám ez éppen elég volt mindkettőjüknek.

Hát Vera Pavlovna hogyan tölti napjait? Estig csakúgy, mint

eddig. Délután hatkor a varrodájába megy, vagy egyedül dolgozgat a szobájában. Most azonban, ha estére a varrodába akar menni, már előző nap közli ezt Kirszanovval, aki érte jön és elkíséri jövet is, menet is, ami nem sokáig tart. Legtöbbnyire a műhelyről beszélgetnek, amelynek életében Kirszanov a legtevékenyebben részt vesz. Míg Vera Pavlovna intézkedik, rendelkezik, addig neki is akad dolga bőven; mennyi minden kérdezni-, elintéznivalója van harminc lánynak, amit éppen ő intézhet el a legjobban. Közben pedig üldögél és a kisgyerekekkel beszélget, akikhez egy-egy leány is csatlakozik és az „Ezeregyéjszaká"-ból mesél nekik, vagy a fehér elefántokról, amelyeket Indiában úgy tisztelnek, mint nálunk sokan a fehér macskát. A társaság egy része azon a véleményen van, hogy a fehér elefántok, macskák, lovak — beteg fajták, a szemükön is látható, hogy nem olyan egészségesek, mint a színesek. A társaság másik fele a fehér macskák pártján van. „Tudna valamit mesélni Beecher-Stowe asszonyról, akinek a regényéből a múltkor felolvasott?" — kérdezte valamelyik leány. „Pillanatnyilag, sajnos nem, de utánanézek, mert engem is érdekel. Ma pedig Howard életéből mondok el egyet-mást, aki hasonló gondolkozású ember volt, mint Beecher-Stowe asszony." Így múlik az idő, Kirszanov hol mesél, hol vitázik a társasággal; gyermekhallgatói mindig ugyanazok, felnőtt közönsége állandóan változik.

Mihelyt Vera Pavlovna mindent elintézett, hazafelé indulnak. Otthon hármasban teáznak s utána jóideig együtt maradnak. Most Vera Pavlovna és Dmitrij Szergejics sokkal tovább vannak együtt, mint mikor Kirszanov nem járt hozzájuk. Majd minden este muzsikálnak egy órát: Vera Pavlovna énekel, férje zongorán kíséri, vagy pedig a házaspár együtt énekel és Kirszanov kíséri őket. Most azonban sokszor megesik, hogy Vera Pavlovna siet haza a varrodából, hogy legyen ideje átöltözni; most már sűrűn járnak operába, részint hármasban, részint Vera Pavlovna Kirszanovval. Látogatójuk is több van, mint azelőtt. Eddig többnyire csak Mercalovék jártak hozzájuk és fiatalok, unokaöccsök, akik nem is mentek vendégszámba. Most már két, három más kedves családdal is jóbarátságba kerültek. Minden héten sorjában hol egyik, hol másik család rendezett szűkkörű estét és ilyenkor táncoltak is. Megesett, hogy hat, sőt nyolc pár is táncolt. Lopuhov sem operába, sem ismerősökhöz nem ment Kirszanov nélkül, az viszont igen gyakran egyedül kíséri színházba, látogatásokra barátja feleségét, míg Lopuhov azt mondogatta, hogy inkább odahaza marad és házikabátban elheverészett a díványon.

Így hát csak részben töltik az estéket hármasban. Lopuhov, ha nincs náluk senki Kirszanovon kívül, abból a szobából, ahol a zongora áll — a zongorát már átvitték Vera Pavlovna szobájából a nagy szobába — gyakran visszavonul lepihenni a maga szobájába. De ez nem sok menekvést jelent Dmitrij Szergejics számára: negyed, vagy

legfeljebb félóra múlva Kirszanov és Vera Pavlovna utánamennek és a divány mellé ülnek. Egyébként Vera Pavlovna nem sokáig ül a divány mellett; átül a díványra, hátradőlve úgy, hogy férje kényelmét ne zavarja. A divány széles, és Vera Pavlovna egyik karjával átöleli férjét, akinek így kellemesebb a pihenés.

Így telt el három hónap, vagy több is.

Az idillek ma már divatjukat múlták, jómagam egyáltalán nem szeretem őket, amint a mulatságokat és a spárgalevest sem szeretem. Egyáltalán sok mindent nem szeretek: nem is lehet kívánni, hogy valaki minden ételt és mindenfajta szórakozást szeressen. Ám tudom jól azt is, hogy ami nekem nincs ínyemre, attól az még nagyon jó lehet, és hogy sokkal többen vannak, akik kedvüket lelik benne, mint azok, akik hozzám hasonlóan többre tartanak egy játszma sakkot a mulatságnál és a savanyúkáposztát jobban szeretik a spárgalevesnél. Azt is tudom, hogy az emberek ama nagy többségének, amely nem osztja a sakk és a savanyúkáposzta iránti rokonszenvemet, ezért még nincs rosszabb ízlése, mint nekem. Ezért mondom, csak hadd legyen a világon minél több mulatság és maradjon, mint antik ritkaság, a hozzám hasonló csodabogarak számára, a savanyúkáposzta.

Ugyancsak jól tudom, hogy a legtöbb ember, aki semmivel sem rosszabb nálam, a boldogságot csak idillikus keretben tartja igazinak. Ennélfogva őszintén kívánom, hogy az emberi élet minden más iránya fölött az idillek uralkodjanak. Annak a néhány különcnek, aki nem barátja az idilleknek, majdcsak akad a boldogságnak egyéb formája; az emberek többségének azonban szüksége van idillekre. Hogy divatjukat múlták és az emberek általában már nem kedvelik, az bizony gyenge kifogás. Az idilleket azért vetik meg, amiért a mesebeli róka is leszólta a magasan függő szőlőt. Az idillek elérhetetlenek számukra, ezért aztán egyszerűen rájuk fogják, hogy divatjukat múlták.

Pedig badarság azt állítani, hogy az idillek elérhetetlenek, holott nemcsak kívánatosak, hanem igenis lehetségesek. Nem lenne nehéz idillikusan élni, mihelyt nem csupán néhány ember, hanem mindenki így kívánná. Az Olasz Opera öt színházbarát számára lehetetlen lenne, viszont Pétervár lakossága számára nagyon is lehetséges, amint azt mindenki látja és érzi is. Hasonlóképpen N. V. Gogol „Összes Művei"-nek kiadása tíz ember számára megvalósíthatatlan, de az egész közönség számára nagyon is megvalósítható és nem is drága, amint azt mindnyájan tudjuk. Amíg azonban nem volt Olasz Opera az egész város számára, addig csak néhány különösen lelkes zenebarát keresett érte gyenge kárpótlást egy-egy hangversenyben; és míg a „Holt lelkek" második része nem jelent meg nyomtatásban és nem vált hozzáférhetővé mindenki számára, Gogolnak csak néhány különösen buzgó tisztelője másolta le magá-

nak a művet nagy fáradsággal. A kézirat összehasonlíthatatlanul rosszabb a nyomtatott könyvnél, bármiféle hangverseny nagyon keveset nyújt az Olasz Operához képest, de azért mégis jó, mégis csak jó, hogy van.

XVII

Ha az övéhez hasonló helyzetben lévő idegen jött volna Kirszanovhoz tanácsot kérni, és ha Kirszanov senkit sem ismert volna az ügyben érdekeltek közül, azt felelte volna a tanácsot kérőnek: „Meneküléssel helyrehozni a dolgot már késő. Nem tudom, hogy játszódik majd le a dolog, de a maga számára egyaránt veszélyes elszökni vagy maradni, azok számára pedig, akiknek nyugalma miatt aggódik, a maga szökése alighanem veszélyesebb, mint az, ha marad."

Magától értetődik, hogy Kirszanov ilyen tanácsot csak olyan embernek adna, mint amilyen ő maga vagy Lopuhov: erős jellemű és szilárd becsületű embernek. Más emberrel céltalan is volna az ilyen helyzetet megbeszélni, mert az ilyen emberek efféle helyzetben hitványul és aljasul szoktak viselkedni. Bajba kevernek egy nőt, maguk is elvesztik becsületüket, aztán fűnek-fának elkesergik bánatukat vagy elkérkednek „hőstetteikkel" és ellenállhatatlanságukat emlegetik. Ezekkel Lopuhov és Kirszanov nem is beszélt volna arról, hogyan kell tisztességes embernek ilyen esetben viselkednie. De ha Kirszanov egy hozzá hasonlóan gondolkodó embernek azt mondaná, hogy a szökés pillanatnyilag legalább olyan helytelen, mint a maradás — igazat adnánk neki. Mert ezzel azt fejezné ki: „Tudom, hogyan viselkedel, ha maradsz; azon leszel, hogy érzésedet el ne áruld, mert csak így nem válsz csirkefogóvá. Feladatod most az, hogy egy nyugodt életű nő békéjét lehetőleg ne háborgasd. Annak a nőnek a szívében valószínűleg — mit valószínűleg? kétségkívül — már fel is támadt egy jelenlegi helyzetével nem egyező érzés, csak még nem ébredt rá. Hogy ráébred-e hamarosan nélküled is, nem bizonyos; de okvetlen így lenne, ha hirtelen visszavonulnál, vagyis épp azt segítenéd elő, amit most el akarsz kerülni."

Kirszanov azonban ezt az ügyet nem kívülről nézte, hanem mint annak szereplője. Úgy érezte, hogy menekülnie nehezebb, mint maradnia; az érzése húzza, hogy maradjon, következésképpen nem jelentheti-e a maradás azt, hogy enged érzéseinek, félrevezetteti magát érzései sugallatától? Milyen jogon meri feltételezni, hogy sem szóval, sem tekintettel nem árulja el érzelmét és nem hívja fel rá Vera Pavlovna figyelmét? Éppen ezért jobb, ha távozik. Saját ügyében bölcsen cselekszik, ha nem vezetteti magát vonzalmának álokoskodásától. A becsületesség ezt mondja: tedd pontosan az ellenkezőjét annak, amerre vonzódsz, akkor több esélyed van rá, hogy igaz ember módjára cselekszel. Ez így van, ha az elmélet nyelvét mindennapi

nyelvre fordítjuk. De az az elmélet, amely Kirszanovot irányította, az olyan pompázatos szavakat, mint nemeslelkűség, kétértelműnek, homályosnak tartja. Ezért Kirszanov a saját terminológiája alapján így fejezné ki magát: „Minden ember önző, én is; most tehát az a kérdés: mi előnyösebb nekem, ha távozom, vagy ha maradok? Ha távozom, elfojtok magamban egy személyes érzelmet, ha viszont maradok, kockáztatom, hogy megsértem emberi méltóságomat valamely ostoba szóval vagy tekintettel, amelyet ez az én egyéni érzésem sugalmaz. Az egyéni érzésemet elnyomhatom, s egy kis idő múlva nyugalmam helyreáll, s akkor újra elégedett leszek életemmel. Ha viszont csak egyszer is szembeszállok emberi természetemmel, akkor egyszersmindenkorra elveszítem a nyugalom lehetőségét, azt a lehetőséget, hogy elégedett legyek magammal, s megmérgezem egész életemet. Az én helyzetem tehát a következő: szeretem a bort, előttem áll egy serleg, amelyben nemes bor csillog; bennem viszont az a gyanú él, hogy a bor meg van mérgezve. Hogy a gyanúm alapos-e vagy nem, nem tudhatom. Kiigyam-e hát ezt a serleget vagy kilocsolcsantsam, nehogy kísértésbe ejtsen? Döntésemet nem nevezhetem nemeslelkűnek, sőt még csak becsületesnek sem, ezek túlságosan fellengős szavak; egyszerűen csak életrevalónak, okosnak kell neveznem: kiloccsantom a bort. Ezzel megfosztom magam bizonyos élvezettől, bizonyos kellemetlenséget szerzek magamnak, viszont biztosítom az egészségemet, vagyis azt a lehetőséget, hogy még sokáig és sokszor ihassam olyan bort, amelyről tudom, hogy nem mérgezett. Egyszerűen előveszem a jobbik eszemet — ennyi minden érdemem."

XVIII

De milyen módon vonuljon vissza? Játssza újra a megsértettet? Mutasson valami csúnya jellemvonást? Ez itt nem alkalmazható: kétszer ugyanazzal a fogással nem csaphat be senkit; e játéknak megismétlése felfedné az elsőnek lényegét, nemcsak az új, hanem az elmúlt idők hősének tüntetné fel őt. De meg különben is, a kapcsolatoknak ilyen gyors megszakítását kerülni kell: az ilyen visszavonulás könnyebb volna ugyan, de túlságosan feltűnő, és éppen ezért jobban magára vonná a figyelmet, vagyis ezúttal aljasság és egészen közönséges dolog volna (Kirszanov önzési elmélete szerint: ostobaság, körültekintés hiánya). Ezért csak egy módszer marad, ami egyben a legbölcsebb és a legkínosabb is: a csendes visszavonulás, amelyet lassan, észrevétlenül kell végrehajtania, hogy még csak észre se vegyék a visszavonulást. Bizony nehéz és nagyon körmönfont dolog: lelépni a színpadról úgy, hogy észre se vegyék mozgását, jóllehet mindenki szemmel tartja. Egyébként pedig Kirszanov elmélete szerint ez a feladat nem is olyan kínos, sőt egyenesen kellemes;

hiszen mennél nehezebb egy feladat, annál jobban örülünk (csupa önzésből) ügyességünknek és erőnknek, amellyel ezt a feladatot sikeresen megoldjuk.

És valóban, a feladatot sikeresen hajtotta végre: szándékát nem árulta el egyetlen ki nem mondott vagy túlságosan hangsúlyozott szóval, egyetlen tekintettel sem; továbbra is közvetlen és tréfálkozó volt Vera Pavlovnához, mint azelőtt, most is látnivaló volt, hogy jól érzi magát társaságában; csak éppen egyre sűrűbben akadályozta valami, hogy Lopuhovéknál ugyanolyan gyakran jelenjék meg, mint azelőtt, hogy egész este náluk maradjon, mint azelőtt, de valahogy mégis úgy esett, hogy Lopuhov sokkal gyakrabban tartotta vissza karjánál fogva, mint azelőtt, vagy gyakrabban fogta el a kabátja szárnyát. „Nem, barátocskám, ez elől a vita elől nem szökhetsz meg olyan hamar" — mondta neki, úgyhogy ha Lopuhovéknál volt, egyre több és több időt kellett eltöltenie barátja díványánál. És mindez olyan lassacskán és fokozatosan alakult így, hogy egyáltalán nem volt észrevehető a fordulat. Kirszanov egyáltalán nem hangsúlyozta az akadályokat, sőt, ellenkezőleg, inkább sajnálkozott miattuk (de még ezt is csak néha, mert gyakran sajnálkozni gyanús lett volna). Az akadályok olyan természetesek, annyira elkerülhetetlenek voltak, hogy gyakran maguk Lopuhovék küldték őt, emlékeztették arra, hogy elfelejtkezett valami ígéretéről, hogy estére otthon lesz, mert bizonyos ismerősei akarják meglátogatni, akiktől semmiképpen nem tudott szabadulni... Vagy elfelejtette, hogyha este nem jelenik meg ennél a valakinél, akkor az illető megsértődik; vagy elfelejtette, hogy másnapra még legalább négyórányi munkája van hátra: hogy-hogy, talán nem akar aludni az éjszaka? Hiszen már tíz óra, ne lopja hát az idejét, ideje, hogy hazamenjen dolgozni. Kirszanov nem is hallgatta meg mindig az ilyen figyelmeztetéseket: ő bizony nem megy el ahhoz az ismerőséhez, sértődjön meg az úr, vagy: a munka várhat, még ráér, ő bizony este egy kicsit elüldögél még. Az akadályok azonban egyre halmozódtak: tudományos elfoglaltsága is egyre több estét vett igénybe — vinné el az ördög — (így fejezte ki magát olykor futólag). Aztán az ismerősök is egyre jobban a nyakába akaszkodtak, méghozzá mennyire a nyakába akaszkodnak (ezt is csak úgy ritkán, futólag mondja) — nem lehet őket lerázni! Ő csak panaszkodik, Lopuhovék azonban egészen jól látták, miért van ez így: ismertté vált, ezért aztán egyre több az olyan ember, aki rászorul. A munkát pedig nem szabad elhanyagolni, akárhogy is próbál lustálkodni — hát persze, az utolsó hónapok folyamán egészen ellustult, most aztán nem ízlik a munka. — „Gyürkőzz csak újra neki, Alekszandr testvér". — „Itt az ideje, Alekszandr Matvejics!"

Nehéz volt ez a ravaszkodó művelet, hétszámra kellett húznia ezt az egész fordulatot és olyan lassan, olyan egyenletesen kellett

végrehajtania, mint az óramutató járása: ha az óramutatót bármilyen figyelmesen nézzük is, nem vesszük észre, hogy körbemegy, pedig az az óra szép csendesen megteszi a maga útját, és egyre jobban távolodik eredeti helyzetétől. Viszont mekkora öröm volt Kirszanov számára, a teoretikus számára, hogy gyönyörködhet a saját ügyességében. Az egoisták és materialisták voltaképpen úgyis mindent csak a saját kedvükért tesznek. Kirszanov is nyugodtan, kezét a szívére téve mondhatta, hogy amit tesz, a saját örömére teszi: örült a saját művészetének és talpraesettségének.

Így múlt el egy hónap, vagy talán több is, s ha valaki számadást csinál, megállapíthatta volna, hogy ebben a hónapban hajszálnyira sem csökkent Lopuhovék iránti vonzalma, pedig negyedrészére csökkent az az idő, amelyet náluk tölt, és ennek is a felére csökkent a Vera Pavlovnával töltött idő. Még egy hónap, s bár barátságuk változatlan marad, a barátok mégis alig találkoznak. Így majd minden a legnagyobb rendben lesz.

Lopuhov szeme éles, vajjon valóban nem vesz észre semmit?

Nem, semmit sem vesz észre,

És Vera Pavlovna? Vera Pavlovna sem vesz észre semmit. Önmagában sem észlel változást? Önmagában sem; Vera Pavlovna álmot lát csupán.

XIX

Vera Pavlovna harmadik álma

Vera Pavlovna álmot látott.

Miután a „kedves" társaságában megteázott és egy darabig elbeszélgettek, szobájába ment és ledőlt. Aludni még korán volt — fél kilenc — nem vetkőzött hát le, csak leheveredett olvasni.

Ám gondolatai csakhamar elkalandoztak. — Hogy van az, hogy mostanában gyakran unatkozom? Vagy nem is unatkozom? Magam sem hiszem, csak eszembe jutott, milyen jó lett volna ma operába menni. Ez a Kirszanov, amilyen figyelmetlen, későn ment el jegyért! Pedig jól tudhatná, hogy amikor Bozio énekel, a kétrubeles jegyeket már délelőtt elkapkodják. Azért mégsem okolom, hiszen ötig dolgozott, bizonyosan ötig, csak nem akarja bevallani... és mégis ő az oka. Ezentúl a „kedvessel" hozatok jegyet s vele megyek operába; ő biztosan nem jön haza jegy nélkül, s mindig boldog, ha velem jöhet. E miatt a Kirszanov miatt ma elmulasztottam a Traviátát. Szörnyűség. Ha Bozio énekelne, minden este meghallgatnám, akármilyen darabban szerepelne is. Hej, ha nekem olyan hangom lenne, mint neki! Egész áldott nap csak énekelnék. Csak tudnám, hogyan ismerkedjek meg vele! Kihez forduljak? Talán ahhoz a tüzértiszthez, aki jóbarátja Tamberlicknek? Nem, azt nem lehet. Kü-

lönben micsoda nevetséges gondolat! Számít az, ha megismerkedem vele? Úgysem énekelne nekem, hiszen kímélnie kell a hangját.

Vajjon mikor tanult meg Bozio oroszul? És milyen hibátlan a kiejtése! De honnét vette ezt a se füle, se farka szöveget? Honnan áshatta ki ezeket az ízléstelen verseket? Bizonyára ugyanabból a nyelvtanból tanult, mint én. Ott az írásjelek alkalmazásának példájaként szerepelnek ezek a versikék. Milyen ostobaság a nyelvtanban ilyen verseket példának felhozni, mégha ezek a versek nem is volnának annyira közönségesek. De jobb nem is gondolni a versekre, hanem csak hallgatni, amint énekel:

A gyönyör óráját
El ne szalaszd;
Szerelemnek áldozd
Ifjúságodat.

Milyen nevetséges szavak: „áldozd", meg: „ifjúságodat" azzal a rossz hangsúllyal!

A hangja azonban csodálatos; és mennyi érzéssel énekel! Sokkal, de sokkal szebben, mint valaha. Ugyan mitől lett még szebb a hangja? — Nohát, mennyire törtem a fejem, hogyan ismerkedhetnék meg vele, most meg, lám, ő maga jött el hozzám. Hogyan sejthette meg kívánságomat?

— Hiszen már régóta hívogatsz — szólalt meg Bozio oroszul.

— Én hívtalak volna, Bozio? Hogyan hívhattalak, mikor nem is ismerjük egymást! De nagyon, nagyon boldog vagyok, hogy itt vagy.

Vera Pavlovna félrevonja az ágya függönyét, hogy kezét nyújtsa neki. Az énekesnő elkacagja magát. De hiszen ez nem Bozio, inkább De Méric a Rigoletto cigánynő-szerepében; illetve a kacagás az övé, a hang viszont Bozióé. És elfut s a függöny mögé rejtőzik. Ugyan miért rejtőzött a függöny mögé? Milyen bosszantó, a függöny miatt nem látom; hogy is került ide ez a függöny?

— Tudod-e, miért vagyok itt? — kérdezi De Méric-Bozio kacagva.

— Dehát ki vagy te tulajdonképpen? De Méric?

— Nem.

— Szóval mégis csak Bozio vagy?

Az énekesnő kacag:

— Rövidesen megtudod. Most más dolgunk van. Tudd meg, azért jöttem el hozzád, hogy együtt elolvassuk a naplódat.

— Nincs nekem naplóm, nem is volt soha.

— Nézz csak ide, mi van itt a kisasztalon?

Vera Pavlovna odanéz, az ágya melletti kisasztalon füzet hever, rajta ez a felírás: „V. L. naplója". Hogyan került ide ez a füzet? Lapozni kezdi és — felismeri a kezeírását. Ugyan mikor írhatta?

— Olvasd el az utolsó lapot.

Vera Pavlovna olvassa: „Ismét estéken át magamban kuksolok; de már meg is szoktam."

— Ez minden? — kérdezi Bozio.

— Minden.

— Hiszen nem olvastál el mindent.

— Ha egyszer nincs más ideírva.

— Engem nem vezetsz félre! Hát ez itt mi? — Egy kéz nyúlik át a függönyön. Gyönyörű kéz! Nem, ez az isteni kéz nem Bozio keze. Ám hogyan nyúlhatott át ez a kéz a függönyön úgy, hogy szét sem nyitja?

Az idegen kéz hozzáért az utolsó laphoz, nyomában sorok tűnnek elő, amelyek előbb nem látszottak. „Olvasd!" Vera Pavlovnának összeszorul a szíve. Még nem tudja, mit mondanak az imént előtűnt sorok, szíve mégis szorong. Nem akarja elolvasni ezeket az új sorokat. „Olvasd!" — mondja a vendég.

Vera Pavlovna olvasni kezd: „Mostanában annyira unatkozom, ha egyedül vagyok. Azelőtt nem így volt. Hogy lehet ez?"

— Lapozz vissza eggyel.

Vera Pavlovna visszalapoz. — „Az idei nyár". Hogy lehet így naplót írni? — tűnődik. — Így kellene írni: 1855 június vagy július és odaírni a napot is. „Az idei nyár. Szokás szerint ki-kirándulunk a város környékére, a szigetekre. Ma a kedves is velünk tart: úgy örülök neki!" Aha, ez augusztusban volt, Csakhogy hányadikán? Tizenkettedikén? Vagy tizenötödikén? Igen, igen, tizenötödike táján lehetett. Igen, igen, tudom már, ez volt az a kirándulás, utána szegény drágám beteg lett — gondolja Vera Pavlovna.

— Ez minden? Megint nem olvastál el mindent. Hát ez semmi? — És a függönyön újra átnyúl a csodás szépségű kéz, megérinti a lapot, mire új szavak tűnnek fel. Vera Pavlovna kelletlenül, de ezeket is elolvassa: „Vajjon a drágám miért nem kísér el bennünket gyakrabban a kirándulásainkra?"

— Lapozz vissza még eggyel.

„Drágámnak annyi a dolga és ez mind értem van, csak én értem dolgozik." Igen, ez erre a helyes felelet! — gondolja boldogan Vera Pavlovna.

— Lapozz vissza még eggyel.

„Milyen derék és becsületes emberek ezek a diákok és mennyire tisztelik a drágámat! Úgy szeretek köztük lenni, testvéreimnek érzem őket és nincs köztünk semmi szertartásosság."

— Ez minden?

— Minden.

— Dehogy minden, olvass csak tovább. — És ismét megjelenik a kéz, megérinti a lapot, új sorok bukkannak elő, Vera Pavlovna pedig akaratlanul is olvassa az új sorokat:

„Augusztus 16-án" — szóval egy nappal kirándulásunk után — gondolja Vera Pavlovna. „A kedves szinte a kirándulás egész ideje alatt ezzel a Rahmetovval, vagy ahogy tréfásan nevezik: rigoristával és társaival beszélgetett. Velem alig töltött egy negyedórát." — Nem igaz, legalább félórát, sőt annál is többet, biztosan tudom. Nem számítva a folyón való átkelést, amikor egymás mellett ültünk. — „Augusztus 17. Tegnap egész este diákok voltak nálunk — másnap betegedett meg a kedves — a drágám szinte egész este csak velük beszélgetett. Miért szentel annyi időt nekik, nekem meg olyan keveset? Hiszen nem dolgozik egyfolytában és mondta is már többször, hogy nem tud szakadatlanul dolgozni — közben szünetet kell tartania — hogy sokat pihen, s pihenés kedvéért gondolkozik valamin, de miért egyedül, miért nem velem?"

— Fordíts még egy lapot.

„Az idei év juliusa és minden hónapja a kedves megbetegedéséig, tavaly ugyanez és még azelőtt is ugyanez. Öt nappal ezelőtt és tegnap is diákok voltak nálunk. Nagyon jól mulattam. Holnap vagy holnapután megint eljönnek és ismét vidámak leszünk."

— Ez minden?

— Minden.

— Dehogy minden, olvass csak tovább. — Ismét megjelenik a kéz, megérinti a lapot, új sorok bukkannak elő, Vera Pavlovna pedig akaratlanul is továbbolvassa:

„Az idei év elején, inkább tavaszutón. Azelőtt gondtalanul szórakoztam ezekkel a diákokkal. Most gyakran eszembe jut, hogy ezek a gyerekes játszadozások még sok-sok év múlva is szórakoztatók lesznek. Ha öregasszony leszek, még akkor is kedvem telik majd a fiatalság játékában, amely gyermekkoromra emlékeztet. Egyre inkább öcséimnek tekintem őket és nem szeretnék mindig Verocskává gyerekeskedni, valahányszor komoly gondokba és munkába belefáradva pihenni akarok. Hiszen én már Vera Pavlovna vagyok. Verocskaként hancurozni időnként jó dolog, de nem mindig. Olyan szórakozásra is vágyom, amely mellett Vera Pavlovna maradhatok. Ez a velem egykorúakkal való szórakozás."

— Fordíts vissza még néhány oldalt.

„A napokban nyílik meg a varrodám és felkerestem Julie-t, hogy megrendelésekkel támogasson. A kedves is eljött értem. Julie meguzsonáztatott, aztán pezsgőt hozatott és belém diktált két pohárral. Széles jókedvünkben énekeltünk, viháncoltunk, bolondoztunk, birkóztunk. Nagyszerűen mulattunk. A kedves csak figyelt bennünket és mosolygott."

— Ez minden? — kérdi a vendég, és ujja érintése nyomán új sorok tünnek fel. Vera Pavlovna akaratlanul is tovább olvas:

„A kedves csak figyelt bennünket és mosolygott. Miért nem tartott velünk? Akkor még nagyobb lett volna a mulatság. Talán nem

illett volna hozzá, s emiatt nem tudott volna résztvenni a játékunkban? De igen, illett volna hozzá, s játszhatott volna. De ilyen a természete: nem zavar minket, jó szemmel néz mindent és örül."

— Lapozz tovább eggyel.

„Egybekelésünk óta ma voltunk először a szüleimnél. Elszorult a szívem, amikor viszontláttam azt az életet, amely férjhezmenésemig fojtogatott, senyvesztett. Ó, drágám, micsoda undorító élettől szabadítottál meg! Rákövetkező éjjel szörnyű álmom volt. Anyám hevesen korholt hálátlanságom miatt és olyan szörnyű igazságokat mondott, hogy nyögtem álmomban. A kedves ezt meghallotta és beszaladt a szobámba. Én meg közben énekelni kezdtem (még mindig álmomban), mert megjelent előttem az én gyönyörűséges, vigasztaló tündérem és megvigasztalt. A kedves segített az öltözködésnél, én meg úgy szégyeltem magam, de ő szerény volt és csak a vállamat csókolta meg."

— Talán csak ennyi van ott? Engem nem csapsz be. Olvasd tovább! — A vendég kezének érintése alatt újabb szavak tűnnek elő és Vera Pavlovna — akarata ellenére — olvassa:

„Ez már egy kissé bántó is."

— Lapozz vissza néhány oldallal.

„Ma sokáig vártam D. barátomra a Novij-híd közelében a sétányon. Arrafelé lakik az a hölgy, akinél nevelőnő szerettem volna lenni. A hölgy nem járult hozzá. Nagyon csüggedten mentem haza D-jel. Szobámban egyre csak azon járt az eszem, hogy jobb volna meghalni, mint élni, hogy élek most már ezután, s egyszer csak, az ebédnél, D. megszólal: „Vera Pavlovna, igyunk az én menyasszonyom és a maga vőlegénye egészségére." Alig bírtam visszatartani a könnyeimet, olyan boldoggá tett ez a közeli felszabadulást sejtető célzás. Ebéd után négyszemközt hosszan beszélgettünk jövendő életünkről. Istenem, mennyire szeretem! Ő fog kiragadni a börtönömből."

— Mindent olvass fel.

— Nincs több.

— Nézd csak meg jobban. — Az idegen kezének érintése nyomán új sorok tünedeznek elő.

— Nem olvasok tovább — tiltakozik Vera Pavlovna rémülten; még nem látta, mi van ezekben az újabb sorokban s máris félt.

— Nem ellenkezhetsz, ha én mondom: olvasd!

Vera Pavlovna olvassa:

„Vajjon csak azért szeretem, mert megnyitja börtönöm kapuját? Hát nem őt szeretem, hanem menekülésemet a pincéből?"

— Üsd fel most a napló első oldalát!

„Ma, születésnapomon beszéltem először D-jel, és megszerettem. Soha senkitől sem hallottam még ilyen jóságos és vigasztaló szavakat. Mindenkivel együttérez, mindenkin segíteni akar. Meggyőző-

dése, hogy az emberek élete boldog lehetne és egykor az is lesz. Azt vallja, hogy a gonoszság és a szomorúság nem tart örökké és nemsokára új, ragyogó élet köszönt ránk. Szívem vadul dobogott az örömtől, hogy azt, amire én is annyiszor gondoltam, most egy komoly, nagytudású ember szájából hallom... És milyen jóságosan beszélt rólunk, szegény nőkről. Az ilyen férfit csak szeretni lehet. Milyen okos, milyen nemes gondolkodású, milyen jóságos ember!"

— Jó, most lapozz megint az utolsó oldalra.

— De hiszen azt már elolvastam.

— Az nem az utolsó oldal volt. Fordíts még egyet.

— Nincs rajta semmi.

— Ejnye, hát nem látod, hogy sűrűn tele van írva! — És keze eddig láthatatlan sorokat varázsol a papírra.

Vera Pavlovnának elhűlt a szíve.

— Nem olvasom tovább, nem bírom tovább olvasni.

— Parancsolom. Olvasd!

— Nem tudom, nem akarom.

— Hát akkor majd én olvasom fel, amit írtál. Hallgasd csak!

„D. nemeslelkű ember, ő az én felszabadítóm. A nemeslelkűség tiszteletet, megbecsülést, bizalmat ébreszt, közös cselekvésre, barátságra késztet; a felszabadító jutalma a hála és odaadás. Egyéb semmi. Ő talán tüzesebb vérmérsékletű, mint én; ha vére forrong, milyen izzón tud ölelni! Ám van az emberben valami másféle vágy is, a csendes, hosszantartó gyengédség utáni vágy, a gyöngéd érzésben való édes szendergés szükséglete. Vajjon ismeri-e ezt a vágyat? Természetünknek vannak-e rokonvonásai, vannak-e egyforma vágyódásai? Ő meg tudna halni értem, én is őérte. Csakhogy elég-e ennyi? Én vagyok-e minden gondolata? Övé-e minden gondolatom? Szeretem-e úgy, ahogy szeretném szeretni? Azelőtt nem ismertem a vágyat a csendes, meghitt gyengédség után — nem, amit iránta érzek, az nem..."

— Nem bírom tovább hallgatni! — Vera Pavlovna felháborodva löki el magától a naplót. — Te undok, gonosz teremtés! Miért jöttél ide? Nem hívtalak, tűnj el innét!

A vendég nyugodt, jóságos mosollyal mondja:

— Úgy van, te nem szereted őt; a te kezed írta le e szavakat.

— Légy átkozott!

Vera Pavlovna ezzel a kiáltással felriad s mielőtt tudatára ébredne, hogy csak álmodott, felugrik és férjéhez fut.

— Drágám, ölelj át, védj meg! Rémeset álmodtam — szorosan hozzásimul — drágám, simogass, becézz, cirógass, védj meg!

— Verocskám, mi lelt? — Átöleli. — Hiszen remegsz, mint a nyárfalevél. — A férj megcsókolja. — Könnyes az arcocskád, homlokodat kiverte a hideg veríték; cipő nélkül futottál ide a hideg padlón. Drága szívem, hadd melegítsem csókjaimmal hideg talpacskáidat.

— Igen, igen, csak csókolj! Szörnyű álmom volt! Azt álmodtam, hogy nem szeretlek.

— Ugyan szívem, kit szeretnél, ha nem engem? Csúf álom volt, felejtsd el!

— Igen, igen, téged szeretlek — csak becézz, csak csókolj — téged szeretlek s csak téged akarlak szeretni.

Hevesen átöleli férjét, védelmet keresve szorosan hozzásimul, becézgetésétől megnyugtatva és őt csókolgatva, csendesen elszenderedik.

XX

Ezen a reggelen Dmitrij Szergejicsnek nem kellett feleségét reggelihez hívni, mert szorosan mellette feküdt. Még aludt. Lopuhov csak nézte, nézte és azon gondolkodott: „Mi van vele, mi ijesztette meg: honnan ez az álom?"

— Maradj csak az ágyban, Verocskám, majd én behozom a teát. Ne kelj fel, kicsikém, ide hozom a mosdótálat meg a törülközőt is.

— Igazad van, nem kelek fel, nagyon jólesik itt heverészni. Milyen okos gondolataid vannak, drágám, ezért külön is szeretlek. Már kész is vagyok a mosakodással, hozhatod a teát, de előbb gyere, ölelj meg. — Hosszan ölelkeztek. — Jaj, drágám, de szégyelem, hogy így szaladtam hozzád! Mit fog gondolni Masa? Nem, ezt elhallgatjuk előtte, hogy nálad ébredtem. Hozd ide át a ruhámat, hadd öltözzem fel. Becézz, drágám, becézz, szeretni akarlak, nagyon-nagyon szükségem van rá, hogy szeresselek! Úgy foglak szeretni, ahogy még sohasem szerettelek!

Vera Pavlovna szobája üres, úrnője férje szobájába költözött át. Nem számít, hogy Masa mit gondol. „Olyan gyengéd, olyan figyelmes a drágám, hogy is juthatott eszembe, hogy nem szeretem. Milyen nevetséges vagyok!"

— Drága Verocskám, most már megnyugodtál, tehát elmondhatod, mi mindent álmodtál tegnapelőtt.

— Bolondság az egész! Olyasmit álmodtam, hogy nem vagy elég gyöngéd hozzám. De most már jó nekem. Miért nem éltünk mindig így, ahogy most? Akkor nem álmodtam volna ilyen szörnyűségeket, ilyen képtelenségeket. Még rágondolni is rossz.

— Csakhogy az álmod nélkül nem élnénk úgy, ahogy most élünk.

— Igazad van; most már hálás vagyok annak az undok nőnek — nem, nem is undok, hanem jólelkű.

— Kiről beszélsz tulajdonképpen? Eddigi álomtündéred mellé most már egy új barátnőd is akadt?

— Igen. Egy nő jött hozzám és a hangja olyan csodás, sokkal

szebb, mint Bozióé. Hát még a keze, mily tüneményes! Micsoda isteni szépség! Egyébként csak ezt a csodaszép kezet láthattam, ő maga az ágyam függönye mögött rejtőzött. Álmomban ugyanis az ágyamat — már csak ezért sem akarok többé benne aludni — függöny vette körül. De mily csodaszép keze volt. Szerelemről énekelt és megtanított, mi a szerelem. Most már tudom, drágám. Milyen ostoba voltam idáig, hogy nem értettem. Buta kis csitri voltam.

— Angyalkám, drágám, mindennek megvan a maga ideje. Az is szerelem volt, ahogy addig éltünk, az is szerelem, ahogy három nap óta élünk. Van akinek ilyen, van akinek olyan szerelem kell. Idáig neked is jó volt az a fajta szerelem, most pedig másmilyenre vágytál. Most értél asszonnyá, barátnőm s amire eddig nem volt, arra most van szükséged.

Elmúlik egy hét, kettő. Vera Pavlovna átadta magát az édes semmittevésnek. A saját szobájában csak akkor tartózkodik, ha férje nincs otthon vagy ha dolgozik. Sőt, munka közben is gyakran ott üldögél a közelében. Csak akkor megy ki, ha látja, hogy férjének teljes figyelemre van szüksége és jelenléte zavarhatná. De ez ritka eset, hiszen a tudományos munka is jórészt gépies foglalatosság. Ezért munkaideje háromnegyed részét felesége közelében tölti s időnként becézgetik egymást. De még valami kellett: egy új dívány, kisebb, mint a férjéé. Vera Pavlovna egy délután ezen heverészik, férje mellette ül és becézgeti.

— Miért csókolgatod a kezem, drágám? Tudhatnád, hogy nem szeretem.

— Igazán? Egészen elfelejtettem, hogy bosszant. Noshát, azért is bosszantalak.

— Drágám, most másodszor mentesz meg. Először gonosz környezetemtől, most meg önmagamtól mentettél meg! Becézz, szeress, drágám!

Eltelik egy hónap. Vera Pavlovna egy délután férje dolgozószobájában, azaz most már közös szobájukban, puha kis díványán heverészik. Odaülő férjét átöleli és fejét annak mellére hajtja. Nyomott hangulatban van. Szomorúságát a csókok sem tudják elűzni. Könnyekkel küszködik.

— Verocskám, drágám, miért vagy olyan bánatos?

Verocska némán sír, majd felszárítja könnyeit.

— Ne simogass, drágám. Hagyj. Köszönöm. — Szelíden és őszintén néz rá. — Köszönöm, hogy olyan jó vagy hozzám.

— Jó vagyok, Verocskám? Hogy értsem?

— Jó vagy, drágám, nagyon jó vagy.

Két nap múlva Vera Pavlovna ebéd után ismét heverészik — nem

férjénél, hanem saját szobájában, az ágyon — ott fekszik és elgondolkozik. Férje átölelve tartja és szintén gondolkozik.

„Nem, ez nem az, Nálam hiányzik az" — gondolja Lopuhov.

„Ő milyen jó, én meg milyen hálátlan vagyok!" — gondolja Vera Pavlovna.

Ilyenek a gondolataik.

Vera Pavlovna megszólal:

— Drágám, hagyj most magamra, menj szépen dolgozni, vagy pihenj le te is. — Sikerül e szavakat egyszerűen, szomorúság nélkül mondania.

— Miért kergetsz el, Verocskám? Nekem itt is jó. — Neki is sikerül e szavakat egyszerűen, vidáman mondani.

— Menj csak, drágám. Elég sokat teszel meg a kedvemért. Menj, pihend ki magad.

Férje megcsókolja, s ő elfelejti gondolatait, s most újra olyan édes, olyan könnyű a lélegzés.

— Köszönöm, drágám — mondja Vera Pavlovna.

Kirszanov tökéletesen boldog. Ezúttal bizony nehéz harcot kellett vívnia, viszont ez nagy belső gyönyörűséget adott neki, s ez a gyönyörűség nem múlik el a harccal együtt, hanem sokáig, élete végéig melengeti a szívét. Ő, Kirszanov, becsületes volt barátai iránt. Közelebb hozta őket egymáshoz. Kirszanov a díványon fekszik, dohányzik és gondolkozik: „Élj becsületesen, azaz okosan, de ne számítsd el magad, gondolj az összegre, ne felejtsd, hogy az nagyobb a te részednél, vagyis emberi mivoltod legyen erősebb, fontosabb neked, mint bármilyen részlet-törekvésed. Emberséged érdekeit tartsd többre bármely egyéni törekvésed előnyeinél, ha esetleg eltérnének egymástól. Ennyi az egész, s ezt egyszerűen így mondjuk: légy becsületes, és minden nagyon jó lesz. Egyetlen szabály, nem is túlságosan bölcs, s mégis ez a tudomány egész eredménye, a boldog élet egész törvénytára. Igen, boldogok azok, akik azzal a hajlammal születtek, hogy megértsék ezt az egyszerű szabályt. Én is elég szerencsés vagyok e tekintetben. Persze, sokat köszönök a fejlődésnek, valószínűleg többet, mint a természetnek. S ez fokozatosan megszokott szabállyá alakul, amelyet az egész nevelés, az egész élet sugall. Igen, akkor mindenkinek könnyebb lesz az élete ezen a világon, úgy, mint nekem most. Igen, én elégedett vagyok. Most már azonban mégis el kellene mennem hozzájuk: három hete felé jük sem néztem. Itt az ideje, pedig semmi kedvem sincs, nem is kívánkozom hozzájuk. Mégis el kell mennem. Elmegyek hozzájuk a napokban egy félórára. Vagy ne halasszam inkább egy hónappal későbbre? Miért ne? Igen, a visszavonulás teljes, a taktikázásnak vége. Eltűntem előlük, most már észre sem veszik, hogy három hete vagy három hónapja nem voltam náluk. S jólesik a távolból azokra

gondolnom, akikkel szemben tisztességesen jártam el. Hadd pihenjek babéraimon."

Néhány nap múlva Lopuhov ebéd után bemegy felesége szobájába. Verocskát karjába veszi, átviszi dolgozószobájába és a kisdíványra fekteti. „Pihenj itt nálam, kicsikém" — mondja gyengéden. Verocska boldog mosollyal az ajkán elszunnyad. Lopuhov pedig leül és olvas. Felesége azonban hamarosan kinyitja a szemét és ilyen gondolatok suhannak át az agyán:

„Milyen sivár a szobája, csak a legszükségesebb található benne. Azért neki is megvan a maga gyöngéje: ott van az a nagy doboz szivar, amivel tavaly leptem meg. Még fel sem bontotta, vár, amíg eljön az ideje. Pedig az egyetlen gyöngéje, egyetlen fényűzése: a szivar. De nem, van még egy gyöngéje, annak az öregembernek a fényképe; milyen nemes kifejezésű arca van. A jóságnak és az éleslátásnak milyen keveréke sugárzik a szeméből, egész arckifejezéséből! Milyen nehezen jutott Dmitrij ehhez a képhez! Hiszen Owen képe nincs meg sehol, senkinek. Dmitrij három levelet írt Owennek, kettőt az öreg nem kapott meg, a harmadik elérte, s mennyit gyötrődött, amíg e valóban kitűnő fényképet sikerült megcsináltatnia. Milyen boldog volt Dmitrij, amikor megkapta, s vele együtt egy levelet is a „szent öregtől", ahogyan nevezi, s hozzá még egy levél kíséretében, amelyben Owen — Dmitrij szerint — engem is dicsérőleg említ. Aztán még egy fényűzési tárgy: az én arcképem; félévig kuporgatta a pénzt, hogy egy jó festőt bízhasson meg a festéssel. Mennyit kínzott ezzel a fiatal festővel. Szóval két arckép — ez szobájának minden ékessége. Talán sokba kerülne, ha néhány rézkarcot vagy képet venne, ahogyan az nálam van? Virág sincs a szobájában egy szál sem, nálam bezzeg nincs hiány benne, miért nem kellenek neki a virágok, nekem meg igen? Talán azért szeretem a virágot, mert nő vagyok? Ostoba gondolat! Talán azért nem szereti, mert komoly, tudós ember? De hiszen Kirszanovnál rézkarcok meg virágok is vannak, pedig ő is komoly, tudós ember.

És miért unatkozik, ha sok időt szentel nekem? Hiszen van szemem és látom, hogy ez megerőltetésébe kerül. Vajjon szintén azért, mert komoly és tudós ember? De hiszen, Kirszanov... De nem, nem: jó ember az én Dmitrijem, annyit köszönhetek neki s ő örömmel kész értem minden áldozatra! Ki tud engem úgy szeretni, mint ő? És én is szeretem és én is kész vagyok érte mindenre..."

— Verocskám, aranyom, felébredtél?

— Mondd, drágám, miért nincs a szobádban virág?

— Bocsáss meg, szívem, lesz virág, már holnap veszek. Eddig valahogy nem jutott eszembe, hogy virággal szép a szoba. Pedig csakugyan milyen szép, ha virág van benne.

— Aztán még valamit szeretnék: vegyél képeket vagy inkább

majd én veszek neked a saját pénzemen virágot, meg képeket is.

— Akkor még jobban szeretem majd őket, hiszen tőled kaptam. De Verocskám, az előbb oly mélyen eltűnődtél, bizonyosan az álmodon járt az eszed. Megkérhetlek, hogy mesélj egy kicsit többet erről az álmodról, amely úgy megijesztett?

— Most nem is gondoltam az álmomra, drágám: nem szeretek rá visszaemlékezni.

— Pedig, szívem, talán jó lesz nekem, ha megismerem az álmodat.

— Ahogy akarod, drágám. Azt álmodtam, hogy unatkozom, mert nem mehettem el az operába; mert nem hallgathatom Boziót. Ekkor megjelent egy nő, akit Boziónak véltem. Látni nem láttam, mert a függöny mögött rejtőzködött. Kényszerített, hogy olvassam el a naplómat. Abban minden csak arról szólt, mennyire szeretjük egymást. Valahányszor azonban hozzáért a napló lapjaihoz, láthatatlan sorok tűntek elő, ezek pedig arról szóltak, hogy nem szeretlek.

— Aranyom, bocsásd meg a kérdésemet: csak álmodtad ezt?

— Drágám, ha nem csupán álom lett volna, elhallgattam volna? Hisz már akkor is megmondtam, hogy álom volt.

Mindezt oly gyengéd szeretettel, annyira őszintén és keresetlenül mondta, hogy Lopuhov szívét édes forróság öntötte el. Az ilyen érzést egy életen át melengetjük szívünkben. Milyen kár, hogy oly kevés házasember ismerheti meg ezt az érzést. Ehhez képest elenyésző egy boldog szerelem minden öröme, szívünk a legtisztább kielégüléssel, a legszentebb büszkeséggel telik meg. Vera Pavlovna kissé bánatos szavaiban szemrehányás lappangott, ennek azonban ez volt az értelme: „Drága barátom, hát nem tudod, hogy rászolgáltál teljes bizalmamra? A nő ugyan férje előtt rendszerint titkolja szíve legtitkosabb rejtekét; ez valamiképp egymáshoz való viszonyukból ered, Ám te, drágám, olyan voltál hozzám, hogy nincs miért titkolóznom. Szívem éppen annyira nyitott könyv előtted, akárcsak saját magam előtt." Ez nagy érdeme egy férjnek, ezt a nagy jutalmat csupán a legmagasabbfokú erkölcsi kiválósággal lehet elnyerni, és aki elnyeri, méltán tarthatja magát feddhetetlen jellemű férfiúnak. Az ilyen ember bízvást reménlheti, hogy lelkiismerete ezentúl is tiszta marad, hogy bátorsága sohasem hagyja cserben, hogy az élet minden viszontagsága közt is nyugodt és határozott tud lenni és hogy a lelke nyugalmát semmiféle balszerencse sem tudja felborítani. Attól a pillanattól kezdve, amikor ez a nagy megtiszteltetés osztályrészül jut, a férjet minden sorscsapás ellenére is élete utolsó percéig boldoggá teszi emberi méltóságának tudata! Lopuhovot most már ismerjük annyira, hogy tudjuk, mennyire nem volt érzelgős természetű; ám felesége szavai annyira meghatották, hogy arca kigyúlt a megindultságtól.

— Verocskám, drágaságom, szavaidból szemrehányás csendül ki — hangja életében másodszor és utoljára remegett meg; először akkor történt, amikor kételkedett, valóra válik-e sejtelme, most pedig örömében — de ez a szemrehányás drágább nekem minden szerelmes szónál. Kérdésemmel megbántottalak ugyan, de milyen boldog vagyok, hogy ilyen szemrehányás származott belőle. Nézd, könnyes a szemem, gyermekkorom óta először könnyezem.

Egész este nem vette le szemét Vera Pavlovnáról, akinek egyetlenegyszer nem jutott eszébe, hogy férje csak erőlteti a gyöngédséget. Ezen az estén olyan boldognak érezte magát, mint még soha. Évekkel azután, hogy önöknek mesélek róla, napokon, hónapokon, éveken át lesz még része hasonló boldogságban. Ez majd akkor következik be, amikor felnőnek gyermekei és boldogságra érdemes emberek válnak belőlük. Ez a boldogság fölötte áll minden egyéni boldogságnak; ami minden más egyéni boldogságban ritka és ritka beteljesülés, az nála megszokott, hétköznapi jelenség. De ezt még a jövő homálya rejti el szeme elől.

XXI

Amikor feleségét, aki az ölében elszunnyadt, a díványra fektette, Lopuhov a baljós álmon kezdett el tűnődni. Itt most nem arról van szó, szereti-e a felesége; az az ő dolga és azon egyikük sem változtathat. Ez idővel majd kiderül; kár ezen töprengeni, legföljebb szabad idejében gondolhat rá. Most inkább azt kell kideríteni, mitől támadt feleségének az az előérzete, hogy nem szereti őt.

Ez a gondolat nem először foglalkoztatta. Napok óta látta, érezte, hogy sokáig nem tarthatja meg Verocska szerelmét. Súlyos veszteség, de mit tehet ellene? Persze, ha meg tudná változtatni saját természetét, ha megvolna benne a finom gyöngédség hajlama, ahogyan Verocska kívánná, akkor más lenne a helyzet. Ám látta, hogy hiába erőlködik. Ha ezt a hajlamot nem maga a természet sugallja, vagy nem emberi szándéktól függetlenül fejlődik ki, akkor hiába próbálja valaki akaratereje útján felébreszteni magában. Hajlam nélkül pedig semmi sem történhet úgy, ahogyan kellene. A kérdésnek ez a része tehát eldőlt. Ezen töprengett eddig. Most tehát, hogy a maga dolgával végzett (mint az egoista, aki először mindig magára gondol, másokra pedig csak akkor, ha önmagára nem kell gondolnia), most már hozzáfoghatott, hogy másvalaki, azaz a felesége dolgával, bajával is törődjék. Vajjon mit tehet érte? Verocska még nem is érti, mi megy végbe benne; még nem élt át szívében annyit, mint ő, ez természetes, hiszen négy évvel fiatalabb és az ifjúság kezdetén négy év sokat jelent. De vajjon ő, a tapasztaltabb, megfejtheti-e azt, amit a felesége nem tud megfejteni? Hogyan magyarázza hát felesége álmát?

Hamarosan arra a feltevésre jutott, hogy felesége gondolatainak és álmának egyazon oka lehet. Azt mondja, unatkozott, mert nem mehetett el az operába. Lopuhov ezen a nyomon elindulva gondolkozni kezdett kettejük életmódján, s lassan világosság gyúlt agyában. Felesége, szabadideje jórészét, akárcsak ő, egyedül töltötte. Aztán jött egy időszak, amikor állandóan szórakozott. Most megint az előbbi rend szerint élt, ám sehogy sem tudott beletörődni, mert ellenkezik természetével, ahogy a legtöbb ember természetével is. Nem volt ebben semmi rejtélyes. Innét viszont már nem volt nehéz eljutni addig a feltevésig, hogy a rejtély megoldása: feleségének Kirszanovhoz való közeledése, majd pedig barátjának visszavonulása. Vajjon miért vonult vissza Kirszanov? Állítása szerint nincs ideje, egyre több a dolga, Ám egy olyan becsületes, művelt és tapasztalt embert, mint Lopuhov. aki elméletét a gyakorlati életre is alkalmazni tudta, ilyen átlátszó ürügyekkel és praktikákkal korántsem lehet megtéveszteni. Ő maga csalódhat figyelmetlensége következtében, elkerülheti figyelmét egy-egy tény. Ez történt akkor is, amikor Kirszanov elsőízben vonult vissza. Akkor, őszintén szólva, nem volt érdeke, tehát kedve sem, hogy az igazi ok után kutasson; csak azt vizsgálta, nem ő-e az oka annak, hogy Kirszanov eltávolodott és barátságuk megszakadt, de amikor kitűnt, hogy nem, az ügy már nem is érdekelte tovább. Elvégre nem nagybácsija Kirszanovnak, s nem is tanítója, hogy a helyes útra irányítsa azt az embert, aki épp oly jól ismeri ezt az utat, mint ő maga, Lopuhov. De mi szüksége is van rá? Amíg rendes vagy és azt akarod, hogy szeresselek, örülök, ha nem, hát fel is út, le is út! Nekem mindegy. Eggyel több vagy kevesebb tökfilkó van a világon, se nem oszt, se nem szoroz. Mindössze annyi történt, hogy egy tökfilkót okosnak tartottam. Bosszantó, de nem tesz semmit! Ha valamely ember viselkedése csak kevéssé érinti érdekeinket, akkor, ha komoly emberek vagyunk, édeskeveset törődünk vele, kivéve két esetet, amelyet persze csak azok tartanak kivételnek a szabály alól, akik az „érdek" szót a közönséges számítás szűkreszabott értelmében fogják fel. Első eset, ha az illető viselkedése bennünket elméleti szempontból érdekel, mint olyan lélektani jelenség, amely megvilágítja az emberi természetet, tehát — ha intellektuális érdek fűződik hozzá. Második eset, ha az illető sorsa tőlünk függ; ilyenkor vétkesnek tartanánk önmagunkat, ha nem ügyelnénk cselkedeteire, vagyis ha lelkiismeretünk volna érdekelve. Lopuhov barátja akkori szamárkodásában nem látott egyebet, mint a mai erkölcsi közállapotok visszatükröződését. Hiszen gyakran tapasztalhatjuk, hogy teljesen helyes elveket valló emberek az akkortájt dívó erkölcsök jóvoltából elsekélyesednek. Különben is Lopuhov abban az időben még nem sejthette, hogy Kirszanov életében még fontos szerepe lesz. Miért szorulna Kirszanov az ő gyámolítására? Szóval, barátom, menj csak szépen isten hírével, nem fog-

lak tartóztatni; miért is töröm rajtad a fejem? Itt azonban másról volt szó. Kirszanov viselkedése szorosan összefüggött a nőnek érdekeivel, akit Lopuhov szeretett. Ezt már komolyan meg kellett fontolni. Egy tényen gondolkodni és okát megfejteni ez — olyan gondolkozású embereknél, mint amilyen Lopuhov — egyet jelent. Ráeszmélt, hogy elmélete csalhatatlan műszer az emberi szív indulatainak elemzésére. Jómagam is ezen a nézeten vagyok. Ez az elmélet sok év óta egyszer sem hagyott cserben és segítségével egy-egy cselekedet mégoly mélyen rejtőző indítóokait is kideritettem. Persze ezt az elméletet nem egykönnyen lehet elsajátítani, sok élettapasztalat szükséges ahhoz, hogy helyesen alkalmazhassuk.

Alig félórás töprengés után Lopuhov már tisztán látta az egész kérdést, de még sokáig ült ott és egyre töprengett. Tisztázni való kérdés már nem akadt, de maga a kérdés mégis érdekes volt. Az égető probléma annyira lekötötte egész figyelmét, hogy csak jó sokára tudott elaludni.

Miért rontsa idegeit kínzó álmatlansággal? Hiszen már három óra is elmúlt. Hát, ha nem képes elaludni, majd segít a morfium, és bevett két pirulát. „Előbb azonban megnézem Verocskát." De ahelyett, hogy csak odament volna, hogy megnézze, odahúzta karosszékét a kis díványhoz, beleült, megcsókolta felesége kezét. „Drágám, hát ilyen sokáig fenn dolgoztál, mindezt értem tetted? Milyen jó vagy, mennyire szeretlek" — motyogta Verocska félálomban.

Elégséges mennyiségű morfiumnak semmiféle lelki megrázkódtatás sem képes ellenállni. Két pirula ezúttal elégségesnek bizonyult, s Lopuhovon hamarosan erőt vett az álom. Következésképpen, a lelki megrázkódtatásnak erejét illetőleg — Lopuhov materialista nézete szerint — három csésze erős feketekávé felelt meg; a hárommal szemben egy pirula kevés, három pedig sok lett volna Lopuhovnak.

Mosolygott a hasonlaton és elaludt.

XXII

Egy elméletizű beszélgetés

Kirszanov másnap elég későn tudott csak szabadulni a kórházból. Otthon megebédelt, aztán szivarral a szájában elnyújtózott a díványon, hogy olvasgasson. Egyszer csak belépett Lopuhov.

— A hívatlan vendégnek ajtó mögött a helye — kedélyeskedett Lopuhov, de a tréfás hang nem valami jól sikerült. — Zavarlak, ugye, de nem tehetek róla. Komoly beszédem van veled. Eredetileg reggel akartam jönni, de elaludtam s később már nem találtalak volna itthon. — Lopuhov hangjában már nyoma sem volt a kedélyességnek.

„Mit jelent ez? Csak nem találta ki?" — villant át Kirszanov agyán.

— Most pedig beszélgessünk egy keveset — folytatta Lopuhov és leült. — Nézz a szemembe.

„Persze, *erről* beszél, nem kétséges."

— Idehallgas, Dmitrij, — szólalt meg Kirszanov még komolyabb hangon. — Mi barátok vagyunk. Azt is tudod, hogy vannak dolgok, amelyeket barátok sem engedhetnek meg egymásnak. Kérlek tehát, hagyj fel ezzel a beszélgetéssel. Most nincs kedvem komoly eszmecserére, sőt ezután sem lesz. — Nézése éles, ellenséges volt, mintha olyan ember állna előtte, akit azzal gyanúsít, hogy valami gonosztettre készül.

— Lehetetlen nem beszélnünk, Alekszandr — folytatta Lopuhov nyugodt, de kissé tompa hangon — mert rájöttem manővereidre.

— Hallgass! Megtiltom, hogy folytasd, ha nem akarod elveszíteni a becsülésemet és nem akarsz örök ellenségeddé tenni.

— Volt idő, amikor nem féltél az ilyen következményektől, emlékszel? Most már minden világos előttem, de akkoriban még nem törődtem vele.

— Dmitrij, kérlek, vagy magamra hagysz, vagy én megyek el.

— Nem mehetsz el. Vagy talán úgy képzeled, hogy a te érdekeid foglalkoztatnak?

Kirszanov hallgatott.

— Jelenleg én vagyok előnyben. A te helyzeted — a velem való beszédben — hátrányos. Én vagyok az, aki minden látszat szerint a nemeslelkűség hőstettét hajtja végre. Ez azonban badarság. Józan ésszel nem is cselekedhetek másképp. Szóval nagyon kérlek, hagyj fel a manőverezéssel, nincs értelme.

— Hogyan? Talán már késő? Bocsáss meg — tette hozzá gyorsan Kirszanov. Maga sem tudta, hogy örüljön-e vagy keseregjen Lopuhov szavain.

— Nem, nem, félreértettél. Még nem késő. Még nincs baj. Hogy mi lesz, elválik, egyelőre azonban még nem történt semmi. Különben, Alekszandr, nem tudom, miről beszélsz; de te se tudod, én miről beszélek, vagyis két malomban őrölünk. Egyszóval, nem értjük egymást, igaz? De minek is értenénk, nem igaz? Látom, nem szereted az efajta talányos beszédeket, tehát vedd úgy, hogy nem mondtam semmit. Talányok nem is voltak. Nem mondtam semmit. Nincs is semmi mondanivalóm. Inkább adj egy szivart, szórakozottságomban nem hoztam magammal. Beszélgessünk inkább tudományos kérdésekről. Tulajdonképp azért is jöttem, hogy tereferéljünk egy kicsit, most ugyanis ráérek. Mit szólsz azokhoz az érdekes kísérletekhez, hogy mesterséges úton akarnak fehérjét előállítani?

Lopuhov nagy kényelmesen egy székre helyezte a lábát, szivarra gyujtott és így folytatta:

— Szerintem, ha sikerül, a tudomány nagyfontosságú felfedezéssel gazdagszik. Mondd csak, megismételted már a kísérleteidet?

— Még nem, de szükség lesz rá.

— Milyen szerencsés vagy, hogy jól felszerelt laboratóriummal rendelkezel. Folytasd csak a kísérleteidet minél figyelmesebben. Hiszen az élelmezés kérdésének, az egész emberiség egész életének forradalmi változásáról van szó. A főtápanyag előállítása gyári úton, közvetlenül szerves anyagból: óriási dolog! Felérne egy newtoni felfedezéssel. Igazam van?

— Természetesen, csakhogy erősen kételkedem a kísérletek pontosságában. Előbb-utóbb persze eljutunk odáig, ez szilárd meggyőződésem, ám egyelőre szerintem még nem tartunk ott.

— Ez az én véleményem is. Hát akkor beszélgetésünk véget is ért. Viszontlátásra, barátom. Egyre azonban megkérlek: ezentúl lássunk gyakrabban, úgy, ahogy régen. A viszontlátásra!

Kirszanov szemében, aki egész idő alatt ellenségesen és merően nézett Lopuhovra, méltatlankodás villant fel.

— Úgy látom, Dmitrij, úgy akarsz itthagyni, hogy méltatlan gondolatokat tételezzek fel rólad.

— Szó sincs róla. Csak arra kértelek, látogass bennünket sűrűbben. Mi van ebben különös? Talán nem vagyunk barátok? Mit furcsállsz a kérésemben?

— Nem tehetem. Meggondolatlan, tehát csúnya dolgot forgatsz a fejedben.

— Nem értem, miről beszélsz és nem tetszik nekem ez az egész beszélgetés, ahogy két perccel előbb neked sem tetszett.

— Dmitrij, magyarázatot követelek.

— Nincs miért. Nem történt semmi, nincs mit megmagyarázni, és nincs mit megérteni sem. Hiába izgatod magad.

— Nem, így nem engedhetlek el. — Karon ragadta az indulni készülő Lopuhovot. — Ülj csak le. Az előbb beszélni kezdtél, holott nem volt rá szükség. Most a fene tudja, mit kívánsz tőlem. Hallgass hát ide.

Lopuhov leült.

— Milyen jogon — kezdte Kirszanov még ingerültebb hangon — milyen jogon kívánsz tőlem olyasmit, ami nehezemre esik. Talán lekötelezetted vagyok? És egyáltalán mi értelme lenne? Botor gondolat! Verd ki a fejedből ezt a regényes képzelődést! Amit mi ketten normális életnek tekintünk, csak akkor valósul meg, ha a társadalom felfogása és erkölcse megváltozik. A társadalomnak át kell nevelődnie és ez meg is történik az élet fejlődése során. Aki megváltozott, az ebben másoknak is segítségére lesz, ez tény. Csakhogy a társadalom egyelőre még nem nevelődött át, még nem alakult át, így tehát nincs jogod más ember sorsát kockára tenned. Hisz ez rettenetes dolog, feléred ésszel, vagy elment az eszed?

— Egyáltalán nem értelek! Nem értem, miről beszélsz. Neked most úgy tetszik, hogy valami meglepő értelmet lássbarátodnak abban az egyszerű kérdésében, hogy ne felejtkezz meg róluk, mert szívesen látnak. Nem értem, miért lobbantál úgy fel.

— Nem, Dmitrij, a dolgot nem ütöd el tréfával. Igenis rádbizonyítom, hogy őrült vagy, hogy aljasságon töröd a fejed. Mi sok mindent nem ismerünk el, például azt sem, hogy egy pofon lealacsonyít. Mi az ilyen felfogást ostoba és ártalmas előítéletnek tartjuk. De ennek alapján van-e jogod egy férfit a pofon lehetőségének kitenni? Ez bizony részedről hitványság lenne, hiszen felborítanád az élete nyugalmát. Érted-e, te fajankó? Tegyük fel, hogy szeretem azt az embert, te meg azt kívánnád, pofozzam fel; ebben az esetben — jóllehet egy pofonnak egyikünk sem tulajdonít jelentőséget — őrültnek vagy csirkefogónak tekintenélek, ha pedig kényszerítenél rá, inkább téged vagy saját magamat ölném meg, aszerint, melyikünk élete kevesebb értékű. Érted ezt, ostoba? Most férfiról és pofonról beszéltem. Csakhogy nemcsak férfiak, nők is vannak a világon és a nők is emberek; és pofonon kívül egyéb is van, aminek mindkettőnk nézetei szerint és az igazság szerint sincs különösebb jelentősége, ami azonban mégis elrabolja az emberek életének nyugalmát. Megérted-e, hogy ha bárkit, legyen az akár nő is, kitennénk egy ilyen — szerinted és szerintem, meg az igazság szerint is — ostobaságnak, az aljasság, becstelenség, hitványság volna? Hallod, becstelenségen jár az eszed.

— Barátom, szintiszta igazság, amit arról mondasz, hogy mi becsületes és mi nem. Csak azt nem tudom, kedves barátom, mi célból mondod, és nem tudom belátni, mennyiben vonatkozik mindez énrám? Hát követeltem én olyasvalamit, ami kockára tenné valakinek a nyugalmát vagy boldogságát? Képzelődöl, ennyi az egész! Én csak arra kértelek téged, barátomat, hogy látogass bennünket gyakrabban, mert mint barátomat szívesen látlak otthonomban — ennyi volt minden. Teljesíted hát baráti kérésemet?

— Ismétlem, hogy kérésed mögött becstelen szándék húzódik, én meg nem akarok becstelen dologba keveredni.

— Ezt csak dicsérni tudom benned. De valami elképzeléstől felizgultál és az elméletek terére tévedtél. Úgy látszik, üres elmélkedéssel akarsz foglalkozni, anélkül, hogy a gyakorlatban alkalmaznád; rendben van, belemegyek. Felteszek neked egy kérdést, amely — egy elvont igazság megvitatásán kívül — egyáltalán semmire sem vonatkozik, és nincs kapcsolatban semmiféle gyakorlati alkalmazással. Mondjuk, hogy valaki örömet tud szerezni egy embertársának, anélkül, hogy neki magának kellemetlensége származna belőle; ilyen esetben szerintem a józan ész parancsolja, hogy szerezze meg ezt az örömet, hiszen ezzel önmagának is örömet szerez. Igazam van, vagy nincs?

— Ostobaságot mondasz, Dmitrij. Mellébeszélsz.

— Dehogy beszélek mellé, Alekszandr. Csupán elméleti kérdésekkel foglalkozom. Aztán még egyet. Ha valakiben felébred valamilyen vágy, vezethet-e valami jóra az a törekvésünk, hogy elfojtsuk benne ezt a vágyat? Mi a véleményed? Nem, az ilyen törekvés semmi jóra nem vezet, igaz? Csak arra vezet, hogy a vágyat felfokozná, káros vagy hamis irányba terelné, s ez ártalmas is, meg becstelen is; vagy pedig a szerencsétlen elfojtaná a vágyat, elsorvasztaná magát az életet is, ami viszont sajnálatos dolog.

— Nem erről van szó, Dmitrij; én ezt az elméleti kérdést így fogalmaznám meg: van-e joga valakinek, hogy embertársát kockázatnak tegye ki, ha az e kockázat nélkül is jól érzi magát? Eljön az idő, amikor természetes vágyait minden ember teljességgel kielégítheti, ezt mindketten nagyon jól tudjuk. Ám azt is tudjuk, hogy ennek még nem jött el az ideje. Józaneszű ember most azzal is beérí, ha szabadon élhet, bár természetét nem mindenben elégíti ki ez a helyzet. Most tegyük fel — persze ez csak elvont feltevés — hogy van ilyen józaneszű ember, s tegyük fel, hogy ez az ember: nő. Tegyük fel — megint csak elvont feltevés kedvéért — hogy ez a nő jó házasságban él, helyzetével teljesen elégedett. Kérdem én, ki merné kitenni annak a kockázatnak, hogy elveszítse jó életét, csak azért, mert hátha sikerül még jobb életre szert tennie, jóllehet erre egyáltalán nincs szükség. Az aranykor eljön, Dmitrij, ezt tudjuk, de egyelőre még messze van. A vaskorszak most van múlóban, de az aranykor, ismétlem, még nem jött el. Szóval tegyük fel, hogy ez az ember erősen vágyik — persze ez csak példa — szerelemre, amelyben eddig nem, vagy alig volt része; ebben az esetben egy ilyen kockázatos kísérletet — de csakis az ilyent, amelyet ő maga vállal: nem ellenezném, de mindenképp ellenezném az olyan kockázatot, amelyet egy illetéktelen személy kényszerít rá. Ha pedig ez az ember mégis csak megtalálja vágyai megfelelő kielégítését, akkor nem szabad kockáztatnia. Elvont értelemben feltételezem, hogy nem óhajt kockáztatni és az a véleményem: igaza van és okosan teszi, ha kockáztatni nem óhajt; állítom: helytelen és esztelenül jár el az, aki kockázatnak teszi ki azt, aki nem óhajt kockáztatni. Mit válaszolhatsz e hipotetikus következtetésre? Semmit. Értsd meg hát, hogy nincs jogod hozzá.

— Helyedben ugyanazt mondanám, Alekszandr; én is, miként te, csak a példa kedvéért mondom, hogy neked valami szereped van ebben a kérdésben; tudom, hogy ez a kérdés egyikünket sem érinti, csak mint tudósok beszélünk általános tudományos nézeteinknek azokról az érdekes oldalairól, amelyek előttünk igazságosnak látszanak. E nézetek alapján mindkettőnk a saját szempontjából néz minden dolgot, s ezt a szempontot a dologhoz fűződő személyes kapcsolataink határozzák meg, s én ebben az értelemben mondom, hogy

a helyedben pontosan ugyanúgy beszélnék, mint te. Te az én helyemben pontosan ugyanúgy beszélnél, mint én. Általános tudományos szempontból ez vitathatatlan igazság. *A — B* helyén tulajdonképpen *B;* ha *B* helyén nem volna *B*, vagyis ha még nem volna *B* helyén, ha még hiányoznék valami ahhoz, hogy *B* helyén legyen, akkor mi történik? Ebből következik, hogy ez ellen semmit sem hozhatsz fel, amiképp én sem tudok semmit felhozni a te szavaid ellen. Én azonban, a példádat követve, felépítem a magam hipotézisét, amely szintén elvont, és egyáltalán semmi vonatkozásban nincs senkivel. Előbb tegyük fel, hogy van három ember — ez olyan feltevés, amelyben nincsen semmi lehetetlen — tegyük fel továbbá, hogy egyiküknek olyan titka van, amelyet szeretne elrejteni a másik, különösképpen pedig egy harmadik személy előtt; tegyük fel, hogy a második kitalálja az elsőnek ezt a titkát és ezt mondja neki: tedd meg azt, amire kérlek, vagy elárulom titkodat a harmadiknak. Mi a véleményed erről az esetről?

Kirszanov elsápadt egy kissé és sokáig pödörgette bajuszát.

— Dmitrij, csúnyán jársz el velem szemben — mondta végül.

— S talán nagyon fontos számomra, hogy jól bánjak veled, fontos vagy te nekem, mit gondolsz? Különben nem is értem, mit akarsz. Úgy beszéltem veled, mint tudós a tudóssal, különféle elvont, tudományos kérdésekről. Nekem végre sikerült olyant feladnom, amely téged gondolkodóba ejtett, s az én tudósi hiúságom ki van elégítve. Ezért befejezem ezt az elméleti beszélgetést. Sok a dolgom, nem kevesebb, mint neked; úgyhát: a viszontlátásra. Egyébként, majdnem elfelejtettem: szóval, Alekszandr, teljesíted a kérésemet és meglátogatsz bennünket, jóbarátaidat, akik mindig örülnek, ha látnak téged, meglátogatsz minket oly gyakran, mint az elmúlt hónapokban?

Kirszanov ülve maradt és olyan behatóan vizsgálgatta ujjait, mintha mindegyik egy-egy elvont feltevés volna.

— Csúnyán bánsz velem, Dmitrij. Kérésednek eleget teszek ugyan, de csak egy kikötéssel: kötelezd magad, hogy valahányszor nem egyedül hagyom el a házat, velünk jössz, méghozzá külön felszólításom nélkül. Érted? Felszólításom nélkül is velünk jössz. Nélküled egy tapodtat sem megyek, se operába, se ismerősökhöz, se máshová.

— Ezt a kikötést sértőnek érzem. Úgy látszik, azt hiszed, hogy tolvajnak tartalak.

— Kérlek, ne forgasd ki a szavaimat. Nem sértelek meg azzal a gondolattal, hogy tolvajnak tartasz. Ha én gondolkozás nélkül tűzbe tenném érted a kezem, akkor remélem, hogy ugyanezt tőled is elvárhatom. Hogy mit gondolok, az az én dolgom; te csak tedd meg, amire kérlek és egyébre ne legyen gondod.

— Most már értelek. Te valóban sokat tettél ebben az értelem-

ben. Most még többet akarsz fáradozni. Nos, ebben az esetben igazad van. Igen. engem kényszeríteni kell. Azonban, bármilyen hálás vagyok is neked, barátom, ebből semmi sem lesz. Én is megpróbáltam kényszeríteni magam. Nekem is van akaratom, akárcsak neked, és én sem ügyeskedtem rosszabbul, mint te. De amit az ember csak számításból, csak kötelességérzetből, akarata megfeszítésével, nem pedig természetes hajlandóságból tesz, az nem ér semmit. Így csak elfojtani lehet valamit, amint te magad is megpróbáltad, de valami élőt alkotni lehetetlen. — Lopuhovot elérzékenyítették Kirszanov szavai: „Hogy mit gondolok, az az én dolgom." — Köszönöm, barátom. Látod, mi még soha nem csókoltuk meg egymást, talán most nem tiltakoznál ellene?

Ha Lopuhov tulajdon magatartását e beszélgetés folyamán úgy vizsgálta volna, mint elméleti ember, elégedetten állapította volna meg: „Mennyire igaz az elmélet: az önzés játszik az emberrel. Hiszen a legfontosabbat elhallgattam. «Tegyük fel, hogy ez az ember elégedett a helyzetével», amikor ezt mondtam, meg kellett volna mondanom azt is: «Alekszandr, a te feltevésed helytelen», de hallgattam, mert előnyösebb volt hallgatnom. Az elmélet embere jólesően figyelheti, mi mindenre kényszeríti őt gyakorlatban az önzés. Meghátrálsz valami elől, mert nagyon veszélyes számodra, az önzés azonban olyan viselkedésre késztet, mintha nemes cselekedetet hajtottál volna végre."

Ha pedig Kirszanov, mint teoretikus, vizsgálta volna a maga viselkedését ebben a beszélgetésben, megelégedetten állapíthatná meg: „Bizony, mennyire igaza van az elméletnek; én csak saját nyugalmamat szeretném megóvni, s babéraimon pihenni, közben pedig arról beszélek, hogy nincs jogod egy asszony lelki nyugalmát kockáztatni; ez pedig — magadnak is meg kell értened — azt jelenti: saját káromra és veszélyemre valóban nemesen cselekedtem egy bizonyos személy nyugalma és a te nyugalmad érdekében barátom; éppen ezért hajts hát fejet fennkölt lelkem előtt. Az elmélet emberének jólesik megfigyelnie, mi mindenre kényszeríti őt gyakorlatban az önzés. Meghátráltam, nehogy magam előtt is ostoba és aljas legyek, és mégis ujjongtam, mintha nagylelkű, nemes és hősi cselekedetet hajtottam volna végre. Nem engedtem az első hívásnak, nehogy újra kényszerítenem kelljen magam és nehogy megfosszam magam ettől az édes ujjongástól a saját nemeslelkűségem fölött, az önzés azonban olyan magatartásra kényszerít, mintha nemeslelkű viselkedésemet makacsul folytatni akarnám."

Azonban sem Lopuhovnak, sem Kirszanovnak nem volt ideje hozzá, hogy ilyen elméleti eszmefuttatást folytasson és megtegye e kellemes megállapításokat: a való élet mindkettőjük számára bizony elég nehéznek bizonyult.

Gyakori látogatásainak felújítását Kirszanov igen hitelesnek látszó okkal magyarázta: öt hónapon át nem foglalkozott teendőivel, munkáját elhanyagolta, ezért aztán mintegy másfél hónapon át kellett görnyednie, hogy rendbehozza a mulasztottakat. Most már megbirkózott vele és újra szabadabban rendelkezik idejével. Ez olyan világos volt, hogy szinte egyáltalán nem is kellett magyarázgatni.

Ez valóban nagyon világos és szép volt, nem is ejtette gondolkodóba Vera Pavlovnát. Másfelől viszont Kirszanov a korábbi kifogástalan művészettel játszotta szerepét. Félt, hogy amikor ellátogat Lopuhovékhoz a barátjával folytatott tudományos beszélgetésük után, akkor talán ügyetlenül viselkedik majd: vagy elvörösödik izgalmában, amikor először néz Vera Pavlovnára, vagy feltűnően kerüli tekintetét. De nem történt semmi baj. Teljes joga megvolt rá, hogy elégedett maradjon saját magával a Vera Pavlovnával való találkozás pillanatában: szívélyes baráti mosoly, olyan embernek mosolya, aki örül, hogy újra látja régi barátait, akiktől bizonyos időre el kellett szakadnia, nyugodt tekintet, élénk és fesztelen társalgás, olyan embernek a módján, akinek semmiféle gondolat nem nyomja lelkét azon kívül, amelyről éppen egészen könnyedén beszélget. Még akár a legádázabb pletykafészek — a legszorgosabb megfigyelés mellett — sem látott volna benne mást, mint olyan embert, aki nagyon boldog, hogy — miután más dolga nincs — kellemesen eltöltheti estéjét jóismerőseinek társaságában.

Ha pedig a találkozás első percében olyan jól megállta a próbát, akkor ugyan milyen erőpróbát jelenthetett volna, hogy megállja helyét az egész este folyamán? Ha pedig az első estén ilyen jól sikerült, akkor miért ne sikerülne a többi estén? Minden szava közvetlen és fesztelen, minden tekintete egyszerű és tiszta, őszinte és baráti volt.

De ha Kirszanov nem is játszott rosszabbul, mint azelőtt, azok a tekintetek, amelyek őt figyelték, mégis hajlamosak voltak arra, hogy sok mindent észrevegyenek, amit senki másnak a szeme nem lett volna képes észrevenni. Igen, valóban senki más nem vehette volna észre. Maga Lopuhov, akit Marja Alekszejevna született kereskedőnek tekintett, csodálkozott azon a közvetlenségen, amely egyetlen pillanatra sem hagyta cserben Kirszanovot, és — mint teoretikus — nagy gyönyörűséget lelt azokban a megfigyelésekben, amelyek akarata ellenére is annyira érdekelték tudományos szempontból e jelenség lélektani érdekessége következtében. Az az álombeli vendég azonban nem hiába énekelt és késztette Vera Pavlovnát arra, hogy elolvassa a naplót. Tekintete túlságosan élessé vált, amikor vendége a fülébe suttogott.

Még ez a tekintet sem látott semmit, de a vendég egyre suttogott: lehetetlen-e észrevenni ezt a valamit, ami ugyan egyáltalán nincs,

mint azt Vera Pavlovna maga is látja, de mégis megpróbálja meglátni. A tekintet odairányul és ha nem is vesz észre semmit, de magábanvéve az, hogy a szem odanéz, már elég ahhoz, hogy úgy vélje, itt valami nincs egész rendjén.

Itt van például az az eset, hogy Vera Pavlovna férjével és Kirszanovval együtt Mercalovékhoz megy szokásos esti látogatásra. Miért nem keringőzik Kirszanov ezen a nagyon közvetlen kis estén, amikor még maga Lopuhov is táncra perdül, mert hiszen ez itt általános szabály: még a hetvenesztendős öreg is, ha egyszer idecsöppent, együtt bolondozik a többiekkel; hiszen itt senki nem figyel senkire, mindenkinek csak egy a gondolata: mennél vidámabb legyen a zaj, mennél több a mozgás, vagyis mennél inkább örüljön mindenki. Miért nem táncol hát Kirszanov? Hozzákezdett ugyan, de néhány perc múlva abbahagyta. Miért? Vajjon percekre volt szüksége ahhoz, hogy elgondolkozzék rajta: hozzákezdjen-e vagy ne ilyen fontos dologhoz? Ha egyáltalán nem táncol, a dolog azonnal félig nyilvánvalóvá válik. Ha táncol ugyan, de nem táncol Vera Pavlovnával, a dolog azonnal teljesen nyilvánvalóvá válik. Ő azonban kiválóan játszotta szerepét; nem akart táncolni Vera Pavlovnával, de ugyanakkor megértette, hogy ez feltűnő volna. Vera Pavlovna elgondolkozott Kirszanovnak ezen a látszólag ártatlan tétovázásán, de bizonyára elfelejtette volna, ha rossz szelleme — álombeli vendége — suttogása nem ösztönzi újabb és újabb gyanakvásra.

Megtörtént például, hogy amikor Mercalovéktól visszatérőben megbeszélték, hogy másnap meghallgatják a „Puritánok" című operát, Vera Pavlovna így szólt férjéhez: „Drágám, te nem szereted ezt az operát és csak unatkoznál. Majd Alekszandr Matvejiccsal megyek; neki minden opera gyönyörűség; azt hiszem, ha te vagy akár én operát írnánk, ő még azt is meghallgatná." Kirszanov vajjon miért nem támogatta Vera Pavlovna javaslatát? Miért nem mondta: „Valóban, Dmitrij, akkor nem is veszek jegyet neked." Miért van ez? Az, hogy a „kedves" mégis csak elmegy vele, természetes, hiszen Lopuhov mindenhová elkíséri Vera Pavlovnát azóta, hogy felesége megkérte őt: „Tölts velem több időt." Ettől kezdve ezt nem felejtette el, természetes tehát, hogy elkíséri; ez megint csak arra mutat, hogy Lopuhov nagyon jó és szeretetre érdemes ember. De Kirszanov nem tud erről a körülményről. Miért nem támogatta hát Vera Pavlovna véleményét? Persze, semmiségek ezek, szinte észre sem vehetők és Vera Pavlovna alig emlékszik rájuk. De ezek az észrevétlen porszemek mégis egyre hullanak és hullanak a mérleg serpenyőjébe. Egyébként pedig az ilyen beszélgetés például már nem is porszem, hanem nagy göröngy.

Másnap, amikor egy bérkocsiban az operába hajtattak (hiszen egy bérkocsi olcsóbb, mint kettő), beszélgetés közben néhány szót váltottak Mercalovékról is, akiknél az előző estét töltötték. Dicsérettel emlegették egyetértő életüket, megjegyezték, hogy ez bizony ritka-

ság. Kirszanov így fejezte ki magát: „Valóban, Mercalovban igen szép vonás az is, hogy a felesége szabadon kitárhatja előtte a lelkét." Mindhárman ugyanezt akarták mondani, csupa véletlen volt, hogy éppen Kirszanov mondta ki. Mégis miért éppen ő? Mit jelent ez? Hiszen úgy is lehet magyarázni, hogy Lopuhovot akarta vele dicsérni, Vera Pavlovna és Lopuhov boldog házaséletére célzott. Természetesen az is lehet, hogy valóban Mercalovékra értette, amit mondott. De lehet, hogy Mercalovékra is, s ugyanakkor Lopuhovékra is gondolt, akkor ezt következésképpen egyenesen Vera Pavlovnának mondta, s akkor hát milyen céllal mondta ezt?

Mindig így van: ha egyszer feltámad az emberben a vágy, hogy keressen valamit, akkor meg is találja azt, amit keres. Még akkor is, ha nyoma sincs, akkor is meglátja itt is, ott is világos nyomát; még ha árnyéka sem látható, ő akkor is egyre világosabban látja, amit látni akar. A leghatározottabb vonásokban látja, valahányszor odanéz vagy rá gondol.

Itt pedig mindezeken kívül valóban volt egy nagyon is érzékelhető tény, amely a rejtély kulcsát magában foglalta. Világos, hogy Kirszanov becsüli Lopuhovékat; akkor hát miért tartotta magát távol tőlük több, mint két éven át? Világos, hogy Kirszanov nagyon rendes ember; akkor hát hogyan történhetett meg annakidején, hogy aljasnak mutatta magát? Amíg Vera Pavlovnának semmi oka nem volt rá, hogy ezen gondolkozzék, nem is gondolkozott rajta, ahogyan nem gondolkozott rajta Lopuhov sem. Most azonban valami arra indította, hogy gondolkozzék rajta.

XXIV

Lassan érlelődött benne ez a felfedezés, szinte ő maga sem vette észre. Egyre inkább halmozódtak azok az apró, szinte rögtön elfelejtett benyomások, amelyeket Kirszanov szavai és cselekedetei ébresztettek, amelyekre senki más nem is figyelt volna, amelyeket Vera Pavlovna is alig vett észre és inkább csak megsejtett, gyanított. Lassacskán nőtt kíváncsisága: miért kerülte el őt Kirszanov csaknem három éven át? Mindinkább gyökeret vert benne a gondolat: ilyen ember nem vonulhatott vissza kicsinyes hiúságból, amely benne egyáltalán nincs is meg. S mindezen túl, ki tudja, miért, egyre zavarosabban, egészen lassan tudatába nyomult lelke néma mélységéből a gondolat: miért gondolok rá? Mit jelent ő nekem?

És egyszer, ebéd után, Vera Pavlovna a szobájában ült, varrogatott és gondolkozott nagyon nyugodtan, nem is erről, hanem csak úgy, különböző dolgokról, meg a háztartásról, aztán a varrodáról, saját tanóráiról és fokozatosan, lassan, arra hajlottak gondolatai, amiről, ki tudja, miért, egyre gyakrabban és egyre többször elgondol-

kozott; emlékek támadtak fel benne, apró kis kérdések, amelyek, ha nem is voltak éppen számosak, nőttek, szaporodtak és most már ezrével rajzottak gondolataiban. És nőnek, egyre nőnek, és lassan minden egyetlen kérdésben sűrűsödik össze: mi történt velem? Miről gondolkozom, mit érzek? — És Vera Pavlovna ujjai megállnak a varrásban, a varrás kihullik leeresztett kezéből. Előbb kissé elsápadt, majd vér szökött arcába, majd ismét elsápadt, még jobban, mint az előbb, aztán láng futott át kipirult orcáján. Egy pillanat, s orcái újra fehérek, mint a hó, tévelygő szemmel rohan máris férje szobájába, térdre veti magát előtte, görcsösen átöleli, vállára hajtja fejét, hogy feje a vállán nyugodjék, s hogy elrejtse az arcát, aztán elfúló hangon mondja: „Drágám, szeretem őt" — és erőt vesz rajta a zokogás.

— Mi van veled, drágám? Mi bánt ennyire?

— Nem akarok fájdalmat okozni neked, drágám, szeretni akarlak.

— Próbáld meg, próbáld. Ha sikerül, nagyon szép lesz. Nyugodj meg, hadd múljék egy kicsit az idő, és meglátod, mire vagy képes, és mire nem. Hiszen nagyon erős vonzalom van benned iránt am, hogy is tudnál nekem fájdalmat okozni.

Haját simogatta, megcsókolta, megszorította a kezét. Vera Pavlovna sokáig nem tudta elfojtani görcsös zokogását, de aztán lassanként lecsillapodott. Lopuhov már régen felkészült erre a vallomásra, éppen ezért hidegvérrel fogadta, de különben is Vera Pavlovna egyáltalán nem láthatta az arcát.

— Nem akarom többé látni és meg is mondom neki, hogy ne jöjjön többé hozzánk — mondta Vera Pavlovna.

— Ahogyan gondolod, drágám, ahogy neked jobb, úgy tegyél. Ha pedig majd lecsillapodsz, megbeszéljük a dolgot. Hiszen mi ketten, bármi történjék is, csak barátok maradhatunk? Add a kezed, szorítsd meg az enyémet, látod, milyen erős a szorításod.

E szavakat lassan mondta, hosszú szüneteket tartott, s e szüneteket azzal töltötte ki, hogy a haját simogatta, becézgette, ahogyan a fivér becézgeti szomorú kis húgát.

— Emlékezz rá, drágám, mit mondtál nekem, amikor eljegyeztük egymást? „Szabaddá teszel engem!" — Ismét hallgatás és ismét simogatás. — Emlékszel, hogyan beszélgettünk arról első alkalommal, hogy mit jelent az: szeretni? Azt jelenti, hogy örüljünk annak, ami jó a másiknak, legyünk boldogok és tegyünk meg mindent, amit kell, hogy a másiknak jobb legyen, igaz? — Ismét hallgatás és ismét becézgetés. — Ami neked jobb, az nekem is boldogság. Gondolkozz rajta, mi jobb neked. Miért keserednél el? Ha veled nem történik semmi baj, milyen baj érhet engem?

E szakadozott mondatokkal, amelyeket sokszor elmondott az ismétlés szokásos, könnyed változataival, hosszú idő telt el, amely egyformán nehéz volt Lopuhovnak is, meg Vera Pavlovnának is. Vera

Pavlovna azonban lassanként lecsillapodott s végre könnyebben lélegzett. Erősen, nagyon erősen átölelte férjét és bizonygatta: „Téged akarlak szeretni, drágám, téged egyedül, nem akarok szeretni senki mást, csak téged."

Lopuhov nem mondta neki, hogy erre már úgysem képes. Időt kellett adnia, hogy felesége visszanyerje erejét, meg kellett nyugtatnia valamilyen gondolattal, hogy milyennel, az egészen mindegy. Írt néhány sort Kirszanovnak és átadta Masának; Kirszanovhoz címezte, ha esetleg jönne, adja át. „Alekszandr, ne jöjj most hozzánk, ne jöjj egy ideig, nem történt semmi különös és nem is történik, csak pihennie kell." Pihennie kell és nem történt semmi különös: jó szókapcsolás. Kirszanov eljött, elolvasta az üzenetet és azt mondta Masának, hogy éppen ezért jött, most azonban nem ér rá bemenni, máshová kell mennie, majd ha visszafelé jön, betér, miután elintézte azt, amit ez az írás reábíz.

Az este látszólag nyugodtan telt el. Vera Pavlovna jóideig egyedül üldögélt szobájában, miután elküldte férjét. Később bement hozzá a férje és megint csak azzal a néhány szóval csillapította, mint előbb. Természetesen nem is annyira a szavak csillapították, mint inkább a hangja, amely egyenletes volt és nyugodt, persze nem isten tudja milyen vidám, de nem is komor, talán csak éppen néha fejezett ki valami töprengést, miként az arca is. Vera Pavlovna férje arcára nézett, hallgatta a szavát és gondolkozott. Azt gondolta, hogy nincs itt semmi nagyobb baj, hogy egyszerűen csak erős szenvedélynek képzelt egy álmot, amely néhány napon belül szertefoszlik, nyoma sem marad. Aztán arra gondolt, hogy hátha mégsem így van. De nem, ez lehetetlen; egyre erősebben gondolt arra, hogy csak képzelődik, igen, tulajdonképpen csak képzelődik; és hogy is ne gondolná képzelődésnek, amint hallgatja ezt a csendes, nyugodt hangot, amely egyre csak arról beszél, hogy nem történt semmi különös? Férje egyenletes, csendes duruzsolása lassan elaltatta. Mélyen aludt, és álmában nem volt vendége, későn és jó hangulatban ébredt.

XXV

„A legjobb védelem a gondolatok ellen a munka — gondolta Vera Pavlovna, és tökéletesen igaza volt. — Egész napomat a varrodában töltöm el, amíg csak ki nem gyógyulok. Ez segít majd rajtam."

Ezentúl egész napját a varrodában töltötte. A szakadatlan munka első nap valóban elfelejtette vele gondolatait; második nap csak kifárasztotta, de gondolatait nem űzte el, harmadik nap egyáltalán nem használt. Így telt el egy hét.

A harc nehéz volt. Vera Pavlovna arca megsápadt. Külsőleg azon-

ban tökéletesen nyugodt volt, sőt igyekezett vidámnak látszani és ez csaknem mindig sikerült is neki. De ha sikerült is nyugalmat mímelnie és sápadságát csak könnyű és múló gyöngélkedésnek tulajdonították, Lopuhovot nem tévesztette meg. Hiszen lehetetlen volt nem látnia, hiszen úgyis mindent tudott, még ha nem is nézett Vera Pavlovnára.

— Verocska — mondta egy hét múlva — úgy élünk mi ketten, hogy szinte valóra váltjuk, amit a néphit tart: a cipésznek soha nincs jó cipője, s a szabón mindig rosszul áll a ruha. Arra tanítunk másokat, hogy a mi gazdasági elveink szerint éljenek, s nekünk magunknak eszünkbe sem jut, hogy életünket ezek szerint rendezzük be. Hiszen egy nagy háztartás sokkal előnyösebb, mint több kicsi! Szeretném ezt a tételt a mi háztartásunkra alkalmazni. Ha mi közös háztartást vezetnénk másokkal, mi is és azok is, akik velünk együtt élnének, mintegy a felét megtakarítanák kiadásaiknak. Teljesen elhagyhatnám ezeket az átkozott leckéket, amelyeket annyira utálok, teljesen elég volna az a fizetés, amit a gyárban kapok, kipihenném magam, tudományos munkával foglalkoznék, helyrehoznám, amit mulasztottam pályámon. Csak találkoznunk kellene olyan emberekkel, akikkel egy háztartásban élhetnénk. Mi a véleményed erről?

Vera Pavlovna már régen ugyanazzal a gyanakvó, haragtól égő tekintettel nézett az urára, ahogy Kirszanov nézett rá elméleti beszélgetésük napján. Amikor Lopuhov befejezte, Vera Pavlovna arca égett.

— Kérlek, hagyd abba ezt a beszédet. Nem helyénvaló.

— Miért, Verocska? Csak az anyagi előnyökről beszélek. Az olyan emberek, akik, mint mi is, nem gazdagok, nem becsülhetik ezt le. Az én munkám nemcsak nehéz, részben egyenesen ellenszenves is.

— Velem így nem beszélhetsz. — Vera Pavlovna felállt. — Megtiltom, hogy ilyen homályosan szólj hozzám. Legyen bátorságod megmondani, amit akarsz!

— Csak azt akarom mondani, Verocska, hogy ha tekintetbe vesszük érdekeinket, ez nagyon jó lenne... .

— Már megint! Hallgass! Ki adott neked jogot ahhoz, hogy gyámkodj fölöttem? Csak meggyűlölteted magad! — Ezzel felugrott, gyorsan szobájába ment és bezárkózott.

Ez volt első és utolsó összetűzésük.

Vera Pavlovna késő estig ült bezárkózva a szobájában. Aztán átment a férjéhez.

— Drágám, nagyon kemény szavakat mondtam neked. Ne haragudj. Hiszen látod, milyen küzdelmet vívok. Ahelyett, hogy támogatnál, elősegíted azt, ami ellen harcolok, és remélem, igen, remélem, hogy győzni fogok.

— Bocsáss meg, drágám, hogy olyan nyersen kezdtem. De most már, ugye, szent a béke? Beszélgessünk hát egy kicsit.

— Már nem haragszom, drágám. Csak ne bánts! Hiszen elég nekem az én tusakodásom önmagammal.

— Pedig hiába, Verocska. Volt elég időd, hogy tisztába jöjj érzelmeiddel, s láthatod, hogy elhatalmasodtak feletted. Mit kínzod magad?

— Nem, drágám, én téged akarlak szeretni és nem akarok, nem akarok fájdalmat okozni neked.

— Kedves barátnőm, te jót akarsz nekem. De mondd, igazán azt hiszed, hogy jólesik nekem vagy szükségem van rá, hogy te tovább gyötörd magad?

— De drágám, hiszen annyira szeretsz!

— Persze, hogy nagyon szeretlek. Erről fölösleges beszélni. De hiszen mindketten jól tudjuk, mi a szerelem; ha a szeretett személy örömén örülünk, bánatán bánkódunk. Ha tehát gyötröd magad, engem is gyötörsz vele.

— Igaz, igaz, drágám, csakhogy akkor is szenvednél, ha követném érzésemet, amely, ó, nem is tudom, miért született bennem. Legyen átkozott.

— Hogyan született, miért született, erről kár beszélni, hiszen azon már nem változtathatunk. Most inkább választanod kell: vagy továbbra is szenvedsz és én is veled együtt, vagy pedig nem szenvedsz tovább s akkor én sem szenvedek.

— Nem szenvedek tovább, drágám, hiszen el fog múlni, majd meglátod.

— Erőfeszítésedet köszönöm és méltányolom, hiszen azt tanúsítja, hogy meg tudod tenni, amit helyesnek és szükségesnek tartasz. De ne feledd, hogy ezeket az erőfeszítéseket csak te tartod szükségesnek, én nem. Én világosabban látom a te helyzetedet, tehát tudom: kár erőltetned magad. Küzdj, ameddig győzöd erővel, de ne hidd, hogy fájdalmat okozol nekem. Erről, mint tudod, megvan a kialakult véleményem és egyedül ezt tartom helyesnek. Talán megcsalsz engem? Vagy talán megszűnik irántam való becsülésed? Többet mondok: irántam való vonzalmad talán csökkenni fog, mert megváltoztatta jellegét? Nem, éppen az ellenkezője lesz, erősödik, mert nem álltam boldogságod útjába. Ne szánj engem; sorsom egy szikrát sem lesz szánalmsabb, sőt megnyugtat az, hogy miattam nem leszel boldogtalanná. De elég volt. Minderről nehéz beszélnem, neked meg talán még nehezebb meghallgatnod, de azért vésd emlékezetedbe szavaimat. Bocsáss meg, Verocska. Most pedig menj szépen a szobádba, gondolkozz, vagy inkább pihenj le. Ne rám gondolj, hanem magadra. Csak akkor kímélsz meg a szükségtelen szenvedéstől, ha így cselekszel.

Két hét múlva, egy délelőtt, amikor Lopuhov a gyári irodában ült, Vera Pavlovnán rendkívüli felindultság vett erőt. Hol ágyára vetette magát, arcát eltakarva kezével, hol felugrott és fel-alá járt a szobában, majd székébe roskadt. Aztán újra fel-alá járt nyugtalan léptekkel, majd megint ágyára rogyott, megint járkált, többször is íróasztalához ment, megállt mellette, elfutott tőle, végre leült, írt néhány szót és lepecsételte. Félóra múlva fogta a levelet, darabokra tépte, elégette, megint nem lelte helyét, ismét írt néhány sort, aztán sietve, alig pecsételte le, még arra sem engedve időt magának, hogy a címet felírja, gyors léptekkel átvitte a levelet férje szobájába, az asztalra dobta, visszarohant szobájába, székébe roskadt, mozdulatlanul ült, arcát kezébe temette. Félóráig, vagy talán egy óráig ült így, végre megszólalt a csengő. Ez ő lesz. Átszaladt férje szobájába, hogy visszavegye a levelet és eltépje, elégesse. De hol az a levél? Nem találja. Hol van hát? Gyorsan végigkutatja a papírokat. Hol az a levél? Masa azonban már nyitja az ajtót. Lopuhov már a küszöbről látta, hogy Vera Pavlovna kisurran szobájából. Mennyire zavart, sápadt.

Nem ment utána, hanem egyenesen a szobájába sietett. Nyugodtan, lassan vizsgálta az asztalt, az asztal körüli helyet; igen, már napok óta vár valami hasonlót, beszélgetést vagy levelet, most hát itt van, itt a borítékba zárt levél, címzés nélkül, de az ő pecsétjével. Bizonyosan Vera Pavlovna éppen akkor dobta ide, de nem, inkább kereste, hogy megsemmisítse. A papírok összevissza hányva. Hogy is találhatta volna meg Vera Pavlovna a levelet, amikor úgy hajította oda, olyan görcsös izgalomban, mintha égő parázs lett volna a kezében. A levél végigcsúszott az egész asztalon és az ablakpárkányra esett. El sem kell olvasnia, ismeri a tartalmát. De mégis, mégis csak el kell olvasnia.

„Drágám, még sohasem éreztem irántad ily ragaszkodást, mint most. Ha meghalhatnék érted! Ó, mily boldog volnék, ha meghalhatnék, s te boldogabb lennél! De hiába, nem élhetek nélküle. Fájdalmat okozok neked, drágám, kínozlak, barátom, pedig nem akarlak bántani. Akaratom ellenére teszem. Bocsáss meg, bocsáss meg!"

Egy negyedóráig, vagy még tovább állt Lopuhov az asztal előtt, és maga elé meredve nézte a karosszék támláját. Bár ezt a csapást előre látta, mégis fájdalmasan érte; és bár előre meggondolt, előre elhatározott mindent, hogy mi történjék egy ilyen levél vagy vallomás után, mégsem tudta egyhamar összeszedni a gondolatait. Végül azonban mégis megemberelte magát. Először is a konyhába ment:

— Masa, legyen szíves, várjon még a terítéssel, míg újra szólok. Egy kicsit rosszul érzem magam, orvosságot kell bevennem ebéd előtt. Maga azonban ne várjon, csak ebédeljen meg nyugodtan egyedül. Ha majd enni tudok, szólok.

A konyhából a feleségéhez ment. Vera Pavlovna arcát a párnába temetve feküdt. Amikor férje belépett, megremegett:

— Megtaláltad, elolvastad? Istenem, milyen őrült vagyok! Nem igaz, amit írtam, lázban történt!

— Hát persze, drágám, ezeket a szavakat nem kell komolyan venni, mert hiszen túlságosan felindult lelkiállapotban írtad. Így nem dönthetünk ilyen dolgokban. Még lesz elég időnk, hogy alaposan meggondoljuk és nyugodtan beszélgessünk erről a mindkettőnk számára fontos dologról. Én azonban, kedves barátnőm, szeretnék most egy kicsit a magam ügyeiről beszélni. Sikerült olyan lényeges javulást elérnem, hogy most meg vagyok elégedve. Figyelsz rám? — Vera Pavlovna maga sem tudta, figyel-e vagy sem: annyit tudott, hogy valamit mégis csak hall, de nem érti, amit hall; hallgatta s lassacskán kezdi megérteni, hogy valami másról van szó, olyasmiről, ami semmiféle kapcsolatban nem áll a levéllel. Lassanként egyre jobban odafigyel, mert valami vonzza: idegeinek szükségük van valami foglalkozásra, akármi legyen az, csak nem a levél. Férjének nyugodt és elégedett hangja lecsillapította. — Figyelj hát, mert ezek nagyon fontos dolgok számomra. — Lopuhov megállás nélkül tovább beszélt. — Igen, nagyon fontos és kellemes változások ezek számomra. — Azután részletesen vázolta körülményeit. Vera Pavlovna ennek háromnegyedrészét már tudta, sőt csaknem mindent, de egészen mindegy: hadd mesélje a férje. Mennyi jóság van benne! S a férje folyvást beszélt: hogy már régen megunta az óraadást, hogy melyik családban miért és melyik tanítványát unta meg, viszont szeret dolgozni a gyárban, mert ez nagyon fontos, befolyást biztosít neki a gyár egész munkásságára, és hogy ott sikerül is már valami hasznosat tennie: talált önként vállalkozókat, akik írni, olvasni akarnak tanítani, megtanította őket a tanítás módszereire, a cégtől pénzt vasalt ki e tanítók számára, mert bebizonyította, hogy a gyár munkásai, ha tanultabbak, kevésbbé rontják majd a gépeket, kevesebb lesz munkájukban a selejt, a tanulás következtében csökkenni fog a duhajkodás és a részegeskedés. A jutalom egészen csekély, de a tanulás elvonja a munkásokat az ivástól. Elég gyakran látogatja a munkásokat az étkezőben. A legfontosabb azonban az, hogy nagyon jó helyzetet vívott ki magának a cégnél, mint hozzáértő, ügyes ember, fokozatosan kezébe vette a vezetést. Legfontosabb eredménye az, hogy megkapja a gyár helyettes igazgatói állását; az igazgatói állás csupán tiszteletbeli lesz, egy a cégtársak közül tölti be, aki tiszteletdíjat fog kapni. A gyárat valójában ő, Lopuhov igazgatja; a cégtárs csak ezzel a feltétellel vállalta az igazgatói állást. „Ezt nem vállalhatom — mondta — minek ez nekem." — „De csak fogadja el az állást, hogy becsületes ember töltse be ezt a helyet, az üzleti ügyekbe nem kell beavatkoznia, elvégzek én mindent." — „No, hát akkor jól van, elfogadom a tisztséget." Nem is az a fontos, hogy hatalma van, hanem

az, hogy háromezerötszáz rubel fizetést kap, csaknem ezer rubellel többet, mint amennyit összesen kapott az esténkénti irodalmi munka után, meg az óraadásból, meg a gyárban betöltött korábbi állásából. Így tehát most a gyárat kivéve fölhagyhat mindennel, és ez valóban nagyszerű. Ezt több, mint félórán át mesélte és a végén Vera Pavlovna már kijelenthette, hogy ez valóban nagyon jó, most már rendbe is hozhatja a haját és mehetnek ebédelni.

Ebéd után Lopuhov nyolcvan ezüst kopejkát adott Masának, hogy fogadjon bérkocsit és négy helyre kézbesítse Lopuhov meghívását: „Ma szabad vagyok, uraim, és szívesen látnám önöket." Kis idő múlva megjelenik a retteńetes Rahmetov, utána egymás után gyülekezik az ifjúság egész serege, és elkeseredett tudományos vita kezdődik, amelyben leleplezik egymást, megvádolják minden elképzelhető következetlenséggel. Egyesek azonban otthagyták az emelkedett vitát és Vera Pavlovnát szórakoztatták. Vera Pavlovna csak most jött rá, hova tűnt el délután Masa. Mennyi jóság van a kedvesben! Igen, ezúttal Vera Pavlovna kétségtelenül örült fiatal barátainak, ha nem is bolondozott, hanem nyugodtan szórakozott velük. Jókedvében kész lett volna akár Rahmetovot is megcsókolni.

A vendégek éjjel három órakor távoztak és nagyon jól tették, hogy csak olyan későn mentek el. Vera Pavlovna kimerült a nap izgalmaitól. Éppen lefeküdt, amikor belépett hozzá a férje.

— Amikor a gyárról beszéltem neked, drága Verocskám, elfelejtettem elmondani egy dolgot új állásomról. Egyébként, nem fontos, nem is érdemes róla beszélni, de ha már szóba került, megmondom; van azonban egy kérésem: aludni szeretnék, te szintén; így tehát, amit nem mondok el most a gyárról, azt megbeszéljük holnap, most csak néhány szót. Tudod, amikor elfogadtam az igazgatóhelyettesi állást, kikötöttem magamnak egy feltételt: akkor foglalhatom el állásomat, amikor akarom, akár egy hónap múlva, akár kettő múlva. Most azonban szeretném kihasználni ezt az időt: öt év óta nem láttam szüleimet Rjazanyban, elutazom hozzájuk. Viszontlátásra, Verocska. Aludj jól. Holnap majd többet.

XXVII

Amikor másnap Vera Pavlovna kijött a szobájából, férje Masával együtt éppen két bőröndbe csomagolta holmiját. Masa itt pótolhatatlan volt: Lopuhov annyi mindent adott oda neki becsomagolni, elrakni, átrakni, hogy Masa alig mozdulhatott. „Verocska, segíts nekünk te is!" A teát is hármasban itták meg, ugyanitt, csomagolás közben. Vera Pavlovna még alig tért magához, férje máris jelentette: „Féltizenegy; ideje, hogy induljak a pályaudvarra."

— Veled megyek, drágám.

— Verocskám, drága barátom, két bőröndöt viszek magammal, nincs hová ülnöd. Ülj Masa mellé.

— Nem erről beszélek. Megyek veled Rjazanyba.

— Akkor meg Masa megy a bőröndökkel, te pedig ülj mellém.

Az utcán, mialatt a kövezeten zörögnek a kerekek, nem nagyon lehet érzelmes beszélgetést folytatni. Lopuhov sem értett meg mindent, nem hallotta tisztán, amit Vera mondott. Válasza sem vág mindig Vera Pavlovna kérdéséhez, néha pedig nem is válaszol.

— Veled megyek Rjazanyba — erősködik Vera Pavlovna.

— De hiszen be se csomagoltad a holmidat, hogy utaznál? Készülj fel, ha akarsz: ahogy jónak látod, úgy cselekedj. Csak tudod mire kérlek? Várd meg a levelemet. Megjön már holnap; megírom és feladom valahol az úton. Holnap megkapod, várj addig, kérlek.

Vera Pavlovna könnyezve, csókokkal búcsúzott férjétől a perronon a beszállásnál. Lopuhov egyre csak gyári ügyeiről beszélt, amelyek olyan jól fejlődnek, meg arról, mennyire örülnek majd a szülei, s hogy ezen a világon minden ostobaság az egészségen kívül, ezért Vera Pavlovna vigyázzon az egészségére. Végül a búcsúzás pillanatában, már a korláton át mondta:

— Tegnap azt írtad, hogy még sohasem ragaszkodtál hozzám annyira, mint most s ez igaz is, drága Verocskám. Én is ugyanúgy vonzódom hozzád, mint te énhozzám. Ha pedig vonzódunk valakihez, ez azt jelenti, hogy boldogságot kívánunk neki: ebben megegyezünk. De nincs boldogság szabadság nélkül. Te nem akarnál korlátozni engem, én sem téged. Ha miattam korlátoznád magad, bánatot okoznál nekem. Ne is tedd hát, s úgy cselekedj, ahogy jobb neked. A többit majd meglátjuk. Írd meg, mikor térjek vissza. A viszontlátásra, drágám; elhangzott a második csöngetés; ideje beszállni. A viszontlátásra.

XXVIII

Ez április végén történt. Június derekán Lopuhov visszatért Pétervárra, majd három hét múlva Moszkvába indult, állítása szerint gyári ügyekben. Július 9-én utazott el; 11-én reggel pedig a pályaudvar közelében lévő szálló személyzete izgatottan tárgyalta, hogy az az úr, aki előző este érkezett, ismételt kopogtatásra, sőt dörömbölésre sem ad életjelt magáról. Két órával később lejátszódott az általunk ismert jelenet a Kamennij-osztrov egyik nyaralójában. Az én éleseszű olvasóimnak nem is kell megmagyaráznom, ki lőtte agyon magát a hídon. „Már rég tudtam, hogy Lopuhov" — kiáltják diadallal és büszkék kombináló tehetségükre. Igen, de hát akkor hová tűnt el és miért volt átlőve a sapkája? „Ugyan, hiszen csak tréfált a huncut" — erősködik az éleseszű olvasó! Nos, hát, ég veled, ha tudod, úgysem lehet téged meggyőzni semmiről.

XXIX

Egy különös ember

Mintegy három órával azután, hogy Kirszanov távozott, Vera Pavlovna magához tért. Első gondolata ez volt: mégsem lehet otthagyni a varrodát. Igen, Vera Pavlovna szerette bizonygatni, hogy a varroda már megáll a maga lábán. De jól tudta, hogy ezzel a gondolattal csak önmagát áltatja, a varrodának még szüksége van vezetőre, különben minden összeomlik. Egyébként, a dolgok menete már kialakult, és a vezetés nem ókozott sok fáradságot. Mercalovának ugyan két gyermeke van; naponta másfél órát azonban, ha nem is éppen mindennap, rászánhat a varrodára. Valószínűleg nem tagadja meg, hiszen már most is sokat foglalkozik vele. Vera Pavlovna kezdte kiválogatni a holmijait eladás céljából, Masát pedig elküldte Mercalovához azzal a kéréssel, jöjjön el hozzá, azután egy Ráhel nevű zsibárusnőhöz küldte, aki egyébként a legügyesebbek közé tartozott és Vera Pavlovnának jóismerőse is volt. Ráhel mindig feltétlenül becsületes volt vele szemben, mint ahogyan csaknem minden zsidó kiskereskedő becsületes minden rendes emberrel szemben. Ráhelnek és Masának azt a feladatot adta, hogy menjenek el városi lakására, szedjék össze az ottmaradt ruhákat és holmikat, útközben térjenek be a szűcshöz, akinek a nyárra átadták Vera Pavlovna bundáit, aztán mindezekkel együtt jöjjenek ki ide a nyaralóba, hogy Ráhel felbecsülje és együtt megvegye az egészet.

Amikor Masa kilépett a kapun, Rahmetovval találkozott, aki már vagy félórája lézengett a nyaraló körül.

— Elmegy, Masa? Soká lesz oda?

— Igen, valószínűleg csak késő este jövök vissza. Sok a dolgom.

— Vera Pavlovna egyedül van?

— Igen.

— Akkor bemegyek hozzá, hogy legyen mellette valaki, hátha szüksége lesz rám.

— Tessék; bizony aggódtam is miatta. De el is felejtettem, Rahmetov úr: hívjon át valakit a szomszédok közül, van ott egy szakácsnő, meg egy dajka is, az én barátnőim, adjanak ebédet Vera Pavlovnának, hiszen még nem is ebédelt.

— Rendben van; én sem ebédeltem, ebédelhetünk együtt. De maga ebédelt-e már?

— Igen, Vera Pavlovna nem engedett volna el ebéd nélkül.

— Hát akkor jó. Azt hittem, hogy már ezt is elfelejti a bánata miatt.

Masán, valamint a hozzá hasonlóan egyszerű lelkű és egyszerű öltözetű nőkön kívül, vagy azokon kívül, akik e tekintetben még őt is felülmúlták, egy kicsit mindenki félt Rahmetovtól. Még Lopuhov

is, Kirszanov és társaik is, pedig ők nem féltek senkitől és semmitől. Vera Pavlovna iránt Rahmetov nagyon udvarias volt: Vera Pavlovna azonban unalmasnak találta, és ő sosem csatlakozott Vera Pavlovna társaságához. Masának viszont Rahmetov volt a kedvence, bár valamennyi vendég közül ő volt a legkevésbbé szívélyes és beszédes vele.

— Hívás nélkül jöttem, Vera Pavlovna — kezdte — de láttam Alekszandr Matvejicsot és tudok mindent. Ezért úgy gondoltam, hogy talán szolgálatára lehetek valamiben és elüldögélek itt magánál az este.

Bizony, a szolgálataira már most is szükség lett volna: segíthetett volna Vera Pavlovnának a ruhák kiválogatásában. Rahmetov helyében mindenki más meghívást is kapott volna erre, vagy saját maga ajánlkozott volna. Ő azonban nem ajánlkozott, s meghívást sem kapott; Vera Pavlovna csak megszorította kezét és őszintén megköszönte figyelmességét.

— Beülök majd a dolgozószobába — válaszolta Rahmetov — ha valamire szüksége van, hívjon; ha jön valaki, ajtót nyitok, ne zavartassa magát.

E szavakkal nyugodtan átsétált a dolgozószobába, zsebéből elővett egy nagy darab sonkát, nagy karéj fekete kenyeret, a kettő együttesen kitett vagy négy fontnyit, leült, megette az egészet az utolsó morzsáig, jól megrágott mindent, megivott rá fél kancsó vizet, aztán a könyvespolchoz ment valami olvasnivalót keresni: „Ismerem...", „nem eredeti...", „nem eredeti", „ez sem eredeti...", „ez sem..." Ez a „nem eredeti" Macaulay, Guizot, Thiers, Ranke, Gervinus műveire vonatkozott. „Á, ez itten érdekes" — kiáltotta, amikor néhány vaskos kötet gerincén ezt olvasta: „Newton Összes Művei". Fürge ujjakkal válogatott a kötetek között, végül megtalálta azt, amit keresett és boldog mosollyal mondta: „Ez igen, ez igen". A kötet címe: „Observations on the propheties of Daniel and the Apocalypse of St. John", vagyis „Megjegyzések Dániel próféciáihoz és szent János Apokalipszisához". Igen, a tudásnak ez az ága mindezideig még nincs megalapozva. Newton ezeket a kommentárokat öreg korában írta, amikor már csak félig volt józan eszénél, félig pedig megőrült. Klaszszikus forrásmű abban a kérdésben, hogyan keveredik az őrültség az értelemmel. Világtörténeti jelentőségű kérdés: ez a keveredés kivétel nélkül megvan minden eseményben, csaknem minden könyvben, csaknem minden fejben. Itt azonban példaszerűen kell meglennie: először is Newton egyike a legragyogóbb és legnormálisabb koponyáknak az előttünk ismert koponyák közül; másodszor az őrültség, amely meglepte, vitathatatlan, elismert őrültség. Így tehát ez a könyv alapvető jelentőségű a maga nemében. Az általános jelenség legfinomabb vonásainak itt sokkal kézzelfoghatóbban kell jelentkezniök, mint bárhol másutt, és senki még csak kétségbe sem vonhatja, hogy ezek éppen annak a jelenségnek vonásai, amelyhez az

őrültség és az ész keveredésének vonásai tartoznak. Olyan könyv ez, amely megérdelmi a tanulmányozást." Nagy élvezettel fogott hozzá a könyv olvasásához, amelyet az utolsó száz év folyamán a korrektorokon kívül valószínűleg senki sem olvasott: a könyv olvasása Rahmetovon kívül mindenki más számára körülbelül olyan lett volna, mintha homokot vagy fűrészport enne. Neki azonban nagy élvezetet okozott.

Az olyan emberek, mint Rahmetov, kevesen vannak: jómagam mindezideig csak nyolc ilyenfajta emberrel (köztük két nővel) találkoztam, s mondhatom, semmiben sem hasonlítottak egymásra, egyetlen vonás kivételével. Voltak köztük nyájasak és zordak, komorak és vidámak, élénkek és flegmatikusak, voltak sírósak (egyikük, egy zord arcú, gúnyos volt a szemtelenségig; a másik, egy faarcú, hallgatag és közönyös mindenki iránt; mind a kettőt többször is láttam zokogni, ahogy csak hiszterikus nők zokognak, de nem a maguk baja miatt, hanem egyszerűen beszélgetés közben; azt hiszem, az ilyenek magányukban gyakran sírnak), és voltak olyanok, akiket soha semmi nem hozhatott ki nyugalmukból. Nem volt köztük semmi hasonlóság, egyetlen vonás kivételével, de ez az egy vonás külön embertípusba sorolta őket és megkülönböztette minden más embertől. Azokon, akiket közelről ismertem, nevettem, amikor egyedül voltam velük; bosszankodtam miatta vagy nem, de ők is nevettek saját magukon. S valóban, sok kacagtató volt rajtuk, de a legkacagtatóbb éppen az volt, amiért e külön embertípushoz tartoztak. Szeretek nevetni az ilyen embereken.

Akiről most akarok beszélni, azt Lopuhov és Kirszanov társaságában ismertem meg. Ez az ember eleven bizonyítéka annak, hogy bizonyos kikötést kell tennünk Lopuhov és Alekszej Petrovics ama véleményével kapcsolatban, amelyet a talaj tulajdonságairól Vera Pavlovna második álmában kifejtettek. Olyan kikötést kell tenni, hogy bármilyen legyen is a talaj, mégis csak akadhatnak benne akárcsak tenyérnyi darabkák, amelyeken egészséges kalász sarjad. Elbeszélésem főszereplőinek: Vera Pavlovnának, Kirszanovnak és Lopuhovnak genealógiája,* őszintén szólva, nem terjed túl a nagyapán és nagyanyán, legfeljebb még valami dédanyát lehet találni, a dédapát már elkerülhetetlenül a feledés homálya takarja, csak annyit tudunk, hogy a dédanya férje volt és hogy Kirilnek hívták, ezt is onnan tudjuk, hogy a nagyapa neve Geraszim Kirilics volt. Rahmetov ősi családból származott, amely már a XIII. században ismert volt, és nemcsak nálunk, hanem egész Európában a legrégibb családok közé tartozott. A Tverben seregükkel együtt felkoncolt tatár nemzetségfők, főemberek között, akiket a krónika szerint azért öltek meg, mert a népet mohamedán hitre akarták téríteni (ami valószí-

* Családfa.

nűleg nem igaz), volt egy Rahmet nevezetű is. Ennek a Rahmetnek egy orosz származású nőtől, a tveri főudvarnagy és tábornagy unokahúgától, akit Rahmet elrabolt, fia született, akinek anyja kedvéért megkegyelmeztek és Latif helyett Mihailnak kereszteltek. Ettől a Latif-Mihail Rahmetovicstól származnak a Rahmetovok. Tverben bojárok* voltak, Moszkvában udvari főméltóságok lettek, Pétervárott a mult században *général en chef*-ek** voltak, természetesen távolról sem valamennyien: a család nagyon szerteágazott, sok tagja volt, úgyhogy a *général en chef* rangot nem kaphatta meg mindegyik. A mi Rahmetovunk ősapja barátja volt Ivan Ivanovics Suvalovnak, aki kimentette őt kegyvesztettségéből, amelybe Münnich-hel való barátsága miatt került. Szépapja együtt szolgált Rumjancevvel, elérte a *général en chef* rangot és Novinál esett el. Nagyapja elkísérte Sándor cárt Tilsitbe és mindenkinél magasabbra jutott volna, de pályafutása derékbatört Szperanszkijjal való barátsága miatt. Az apja kiemelkedő siker és bukás nélkül szolgált, negyvenéves korában altábornagyként nyugdíjba ment és egyik birtokán telepedett le, a Medvegyica felső folyása mentén. Birtokai azonban nem voltak terjedelmesek, s alig két és félezer lélek tartozott hozzájuk. Falusi magányában nyolc gyermeke született. A mi Rahmetovunk utolsó előtti volt, csak egy leánytestvére volt fiatalabb nála. Így hát Rahmetovunk már nem várhatott valami gazdag örökségre: mintegy négyszáz lelket és hétezer gyeszjatyina*** földet örökölt. Hogyan rendelkezett a lelkekkel és az ötezerötszáz gyeszjatyina földdel, ezt senki sem tudta. Azt sem tudta senki, hogy megtartott magának ezerötszáz gyeszjatyinát és bérbe adta. Ebből évi háromezer rubel jövedelme volt. Mindezt senki sem tudta, amíg közöttünk élt. Ezt csak később tudtuk meg, s már akkor feltételeztük, hogy egy családból származik azokkal a Rahmetovokkal, akik között sok a gazdag földbirtokos, és akiknek, mármint mindazoknak együttvéve, akiket ugyanígy hívtak, mintegy hetvenötezer jobbágyuk van a Medvegyica, a Hopr, a Szura és a Cna felső folyásánál. A Rahmetovok közül került ki mindig a megyei vagy a kormányzósági nemesi marsall is, hol az egyik, hol a másik kormányzóságban ama három kormányzóság közül, ahol e folyók felső folyásánál birtokaik fekszenek. Tudtuk azt, hogy ismerősünk, Rahmetov, évente négyszáz rubelből él: egy diák számára ez akkor nagyon sok volt, de a Rahmetov-családból származó földbirtokos számára nagyon kevés; éppen ezért valamennyien, akik alig törődtünk hasonló dolgokkal, minden adat nélkül föltételeztük, hogy a mi Rahmetovunk a Rahmetov-család valamely elszegényedett és földnélküli ágából származik, valami kincstári hivatal tanácsosa volt az apja,

* Főnemesi földesurak a feudális Oroszországban.
** Törzskari tábornok.
*** Régi orosz területmérték; 1 gyeszjatyina = 1,092 hektár.

aki nem sok vagyont hagyott gyermekeire. De minek is érdekeltek volna minket ezek a dolgok.

Most huszonkét éves volt, s tizenhat éves kora óta diák; vagy három évre azonban elhagyta az egyetemet. A második évfolyamról lépett ki, birtokára utazott, különböző rendelkezéseket tett, megtörte gyámja ellenállását, megszerezte bátyjai átkát és elérte azt, hogy nővéreinek férjei még azt is megtiltották feleségüknek, hogy a nevét kiejtsék; aztán bejárta Oroszországot különböző módokon: szárazföldön is, vízen is, megszokott és egészen szokatlan utakon és módokon, például gyalog is, meg vitorlás dereglyéken, meg rozoga ladikokon; kalandja akadt bőven, s ezeket mind ő maga okozta magának; egyébként két ifjút beiratott a kazanyi, ötöt a moszkvai egyetemre, ezek az ő ösztöndíjasai voltak. Pétervárra azonban, ahol ő maga élni akart, nem vitt senkit, ezért hát senki sem tudta közülünk, hogy nem négyszáz, hanem háromezer rubel a jövedelme. Ezt csak később tudtuk meg. Egyszer hosszabb időre eltűnt, s két esztendővel azelőtt, hogy beült Kirszanov dolgozószobájába, ahol Newtonnak az Apokalipszisre vonatkozó magyarázatait olvasta, tért vissza Pétervárra, amikor is beiratkozott a filológiai fakultásra, holott azelőtt a természettudományt hallgatta.

Rahmetov egyetlen pétervári ismerőse sem ismerte családi és vagyoni viszonyait, de mindenki két melléknéven ismerte őt; az egyik már előfordult ebben az elbeszélésben, ez volt a „rigorista"; ezt az őt jellemző komor elégedettség könnyű mosolyával fogadta. Amikor azonban Nyikituskának, vagy Lomovnak, vagy teljes néven Nyikituska Lomovnak nevezték, arcán szélesre terült a boldog mosoly. Ennek az elnevezésnek ténybeli alapja is volt, mert ezt nem a természettől kapta; akaraterejével szerezte meg a jogot, hogy ezt a milliók előtt ismert nevet viselje. Ezt a nevet azonban csak egy száz verszta szélességű, nyolc kormányzóságon keresztülhaladó sávon zengik dicsőséggel; Oroszország más részén lakó olvasóinknak meg kell magyaráznunk, mit jelent ez a név Nyikituska Lomov, aki tizenöt-húsz évvel ezelőtt mint burlak* járt a Volgán, herkulesi erejű óriás volt; két méternél magasabbra nőtt, mellkasa és a válla olyan széles, hogy a súlya tizenöt pudot** nyomott, bár alakja egyáltalán nem kövér, csak izmos. Hogy mekkora erővel rendelkezett, erről elég annyit mondanunk, hogy négy ember fizetését kapta. Amikor a hajó kikötött valamelyik város mellett és Nyikituska elment a piacra, amelyet a Volga mentén bazárnak hívnak, már a távoli utcakereszteződéseknél hallatszott a legények kiáltása: „Nyikituska Lomov jön, itt van Nyikituska Lomov!" — és valamennyien odaszaladtak, arra az utcára, amely a kikötőből a bazár felé vezetett. A nép áradt hőse után.

* Volgai hajóvontató.
** Orosz súlymérték; 1 pud = 16,38 kg.

Rahmetov tizenhat éves korában, amikor Pétervárra jött, egészen átlagos fiatalember volt. Nyulánk, erős, de ereje alig több a közepesnél: tíz vele egykorú társa közül kettő valószínűleg megbirkózott volna vele. Alig haladta meg egy félévvel tizenhetedik évét, fejébe vette, hogy testi erejét kifejleszti. Erős akarattal tornászni kezdett. Ez jó is, de a torna csupán tökéletesíti a meglévő erőt, amiből nagyobb tartalékot kell gyűjteni. Ezért aztán kétszer annyi időre, mint amennyit a tornával foglalkozott, naponta több órára testi munkásnak szegődött. Olyan munkát vállalt, amely nagy testi erőt követel: vizet hordott, fát szállított, vágott, fűrészelt, követ faragott, földet ásott, vasat kovácsolt; munkáját gyakran változtatta, mert minden újfajta munkától, a munka minden újabb változatától valamely más izma fejlődését várta. Az ökölvívók étrendjét követte: kizárólag olyan ételekkel táplálta magát — ez a helyes kifejezés: táplálta magát — amelyekről azt tartják, hogy növelik a testi erőt, főleg csaknem nyers marhahúst fogyasztott. Egy év múlva vándorútra kelt, és itt még több lehetősége nyílt arra, hogy testi erejét fejlessze: volt földmíves, ács, szállítómunkás, és dolgozott mindenféle, az egészségre nem káros iparágban; egyszer még a Volgát is végigjárta Dubovkától Ribinszkig, mint hajóvontató. Ha jelentkezett volna, hogy hajóvontató akar lenni, ez a hajótulajdonos és a hajóvontatók szemében ostobaságnak tűnt volna fel és nem kapott volna munkát; de mint egyszerű utas szállt hajóra, összebarátkozott a munkáscsapattal, segített nekik húzni a kötelet és egy hét múlva maga is a kötélhez állt, mint igazi munkás. Nemsokára észrevették, hogy jól húz, próbálgatták az erejét, s kötélhúzásban magához rántott három, sőt négy hajóvontatót is, a legerősebbek közül. Ekkor már húsz éves volt, és társai elkeresztelték Nyikituska Lomovnak az egykori hős emlékezetére. A következő évben gőzhajón utazott; a fedélzeten összeseregletett egyszerű nép között akadt egy, aki a múlt esztendőben vele együtt húzta a kötelet, és a diákok valahogy megtudták tőle, hogy Rahmetovot Nyikituska Lomovnak hívták. Valóban hatalmas testi erőre tett szert és az időt nem kímélve, tovább fejlesztette erejét. „Ez hasznos dolog — mondogatta Rahmetov — ez biztosítja az egyszerű nép tiszteletét és szeretetét. Ez hasznos és még jó szolgálatot tehet."

Ez a gondolat tizenhetedik évében fogamzott meg fejében. Ettől kezdve fejlődött ki sajátos jelleme is. Tizenhat éves korában úgy jelent meg Pétervárott, mint bármely más diák, aki jól végezte a gimnáziumot, jószívű és becsületes ifjú, és vagy három-négy hónapot ugyanúgy töltött el, ahogyan ezt a kezdő diákok teszik. Ekkor figyelni kezdett és észrevette, hogy a diákok között van néhány egészen kiváló koponya, akik nem úgy gondolkoznak, mint a többiek, és megtudta közülük vagy ötnek a nevét, ezeknek száma akkor bizony nem volt még nagy. Érdeklődött utánuk és kereste a lehetőséget, hogy valamelyikkel megismerkedjék. Véletlenül összetalálkozott

Kirszanovval. Ekkor kezdődött újjászületése, ettől kezdve lett egészen különös ember, így vált belőle „Nyikituska Lomov" és rigorista. Szomjasan hallgatta Kirszanov szavait az első este sírva fakadt, közbekiáltott, átkot szórt a pusztulásra ítélt maradiságra, s áldását adta arra, aminek jönnie kell. „Milyen könyveket olvassak hát?" — kérdezte, s Kirszanov útba igazította. Másnap már reggel nyolc órától kezdve végigjárta a Nyevszkijt, az Admiralitástól egészen a Policejszkij-hídig, megvárta, amíg valamelyik német vagy francia könyvesbolt kinyit, megvette, amire szüksége volt, és olvasott, egyhuzamban három napig — csütörtök reggel tizenegy órától vasárnap este kilenc óráig, vagyis nyolcvankét órát egyhuzamban. Az első két éjszaka egyszerűen nem aludt, a harmadik éjszaka nyolc csésze erős feketekávét ivott meg, a negyedik éjjel már a kávé sem segített, nem bírta tovább, ledőlt a padlóra és tizenöt órát aludt egyfolytában. Egy hét múlva újabb útmutatásért ment Kirszanovhoz. Összebarátkozott vele és az ő révén Lopuhovval is. Félév múlva ezek a huszonegy évesek már nem tartották magukhoz nem illőnek, holott csak tizenhét éves volt. Rahmetov rendkívüli egyéniség volt.

Vajjon korábbi élete elősegítette azt, hogy ilyen rendkívüli emberré fejlődjék. Bizonyos mértékig igen, ha nem is nagyon. Atyja zsarnoki hajlamú, de okos, művelt és ultrakonzervatív* ember volt, akár Marja Alekszejevna, de becsületes. Persze, Rahmetovnak nehéz volt a helyzete. Ez az egy azonban még nem jelentett volna sokat. Érzékenylelkű édesanyja azonban sokat szenvedett férje nehéz természetétől, meg aztán Rahmetov látta azt is, mi megy végbe a faluban. S ez még nem is lett volna minden; volt ott más is: tizenöt éves korában beleszeretett apja egyik szeretőjébe. Ezért persze elsősorban a nő kapta meg alaposan a magáét. Rahmetov nagyon megszánta a nőt, aki súlyos szenvedéseket állt ki miatta. Agyát új gondolatok kezdték foglalkoztatni. Kirszanov ugyanaz volt neki, mint Lopuhov Vera Pavlovnának. Sokat tapasztalt korábbi életében, mégis alaptermészete segítette elő főképpen, hogy rendkívüli egyénisége kialakuljon. Rövid idővel azelőtt, hogy kilépett az egyetemről és birtokára utazott, majd bejárta Oroszországot, már eredeti elveket vallott, anyagi, erkölcsi vonatkozásban és szellemi életében egyaránt. Amikor visszatért az egyetemre, ezek az elvek már egységes rendszerbe sorakoztak és ezentúl hajthatatlanul tartotta magát ehhez a rendszerhez. Kimondta: „Nem iszom egy csepp bort sem. Nőhöz nem nyúlok." — Forró vére persze lázadozott. „Mire való az ilyen szélsőség? Egyáltalán nem szükséges." — „De igenis kell. Mi a nép számára az élet teljes élvezetét követeljük, tehát saját életünkkel kell tanúsítanunk, hogy ezt nem saját szenvedélyeink kielégítése kedvéért, nem a magunk számára, hanem általában minden ember számára kö-

* Szélsőségesen ellenséges minden újjal szemben.

veteljük. Ezzel kell bizonyítanunk, hogy mi csak elvből, meggyőződésből, nem pedig szenvedélyünk kedvéért, nem személyes szükségleteink érdekében követeljük."

Ennek megfelelően a legszigorúbb életmódra rendezkedett be. Hogy Nyikituska Lomov legyen és maradjon, sok marhahúst kellett ennie, tehát sokat is evett. Ugyanakkor azonban sajnált minden kopejkát bármiféle ételre a marhahúson kívül. Háziasszonyának meghagyta, hogy a legkitűnőbb marhahúst, a legjobb darabokat vegye az ő számára, minden egyébből azonban otthon csak a legolcsóbbat ette. Nem evett fehér kenyeret, saját asztalánál csak feketét fogyasztott. Hétszámra nem volt szájában egyetlen darab cukor sem, hónapszám nem evett gyümölcsöt, egyetlen falat borjú- vagy pulykahúst sem. Soha sem vásárolt ilyesfélét: „Nincs jogom pénzt pazarolni olyan szeszélyekre, amelyek nélkül nagyon jól meglehetek." Pedig fényűző asztalnál nevelkedett és finom ízlése volt, amint az kiderült az egyes ételekre tett megjegyzéseiből. Amikor más asztalánál étkezett, nagy élvezettel fogyasztott olyan ételeket is, amelyeket egyébként megtagadott magától. Voltak azonban olyan ételek is, amelyeket még másutt sem fogyasztott. A megkülönböztetés okát nagyon alaposan magyarázta: „Azt, amit — hacsak hébe-hóba is — az egyszerű nép is eszik, esetenként én is ehetem. Azt, amit az egyszerű emberek soha nem ehetnek, én sem fogyaszthatom! Ezt a szabályt azért követem, hogy legalább némiképpen érezzem, mennyire szűkös az ő életük az enyémhez képest." Éppen ezért, ha gyümölcsöt találtak, mindig evett almát, de barackot soha; narancsot evett Pétervárott, de vidéken nem, mert Pétervárott az egyszerű emberek is fogyasztják, vidéken azonban nem. Pástétomot evett, mert „a jó húsos béles nem rosszabb a pástétomnál, s a rétestésztát az egyszerű nép is ismeri", de szardiniát nem evett. Nagyon szegényesen öltözködött, bár szerette az eleganciát. Minden tekintetben spártai életmódot folytatott; így például nem tűrte a szalmazsákot és egy pokrócon aludt, még azt sem hajtotta kettőbe.

Lelkiismeretfurdalásai voltak, mert nem hagyott fel a dohányzással: „Szivar nélkül nem megy a gondolkozás; ha valóban így van, akkor jogosult a dohányzás; de lehet, hogy ez csak akaratgyengeség." Rossz szivart nem volt képes szívni, hiszen arisztokratikus környezetben nevelkedett. A négyszáz rubelből százötvenet szivarra költött. „Szégyenletes gyengeség" — mondogatta. Ezt a gyengeséget kihasználták ellene: ha már túlságosan bírálta valamelyik ellenfelét, a megtámadott gyakran mondta: „De hiszen a tökéletesség lehetetlen, te is dohányzol" — erre Rahmetov kétszeres erővel támadott, de a szemrehányások nagyobbik részét mégis önmaga ellen intézte, s így ellenfele kevesebbet kapott, bár önmaga miatt egyáltalán nem felejtkezett meg róla sem.

Rengeteget tudott dolgozni, mert időbeosztásában is pontosan

olyan béklyókat rakott szeszélyeire, mint anyagi dolgokban. Havonta egy negyedórát sem vesztegetett el szórakozásra, pihenésre meg egyáltalán nem volt szüksége. „Elfoglaltságaim különfélék; az elfoglaltságok váltogatása maga is pihenés." Barátai körében, akik Kirszanovnál és Lopuhovnál gyülekeztek össze, nem fordult meg gyakrabban, mint amennyi szükséges volt ahhoz, hogy szoros kapcsolatban maradjon Kirszanovval: „Erre szükség van: mindennapos esetek bizonyítják, milyen hasznos, ha bizonyos embercsoporttal szoros kapcsolatban állunk — mindig szükség van rá, hogy ismeretforrások álljanak rendelkezésünkre különböző felvilágosítások céljára." E kör összejövetelei kivételével soha senkihez sem ment más okból, csak ha dolga volt vele, és öt perccel sem maradt tovább, mint a dolog megkívánta; saját otthonában nem fogadott senkit és nem is engedte, hogy valaki másképp tartózkodjék nála, mint ugyanennek a szabálynak az alapján; köntörfalazás nélkül kijelentette vendégének: „Megbeszéltük a maga dolgát; engedje meg, hogy most már más dolgokkal foglalkozzam, mert nagyon takarékoskodnom kell az időmmel."

Újjászületésének első hónapjaiban csaknem minden idejét olvasással töltötte. Félév múltán, amikor észrevette, hogy a gondolatok olyan rendszerére tett szert, amelynek elveit igazságosnak találta, így okoskodott: „Az olvasás most már másodrangú, ebben a tekintetben felkészültem az életre." Ezután már csak akkor töltötte idejét a könyvekkel, ha más dolga nem volt. Szabad ideje azonban kevés maradt. Ennek ellenére csodálatos gyorsasággal tágította ismereteinek körét: huszonkét éves fővel már alapos tudományos felkészültséggel rendelkezett. E tekintetben is az volt életelve: semmi fényűzés, semmi szeszély, kizárólag az, ami kell. És mi kell? Erre ez volt a válasza: „Az alapvető mű minden téren rendkívül kevés; minden további műben csak megismétlik, felhígítják, elferdítik azt, amit sokkal teljesebben és világosabban megtalálunk néhány jelentős műben. Csak ezeket kell olvasni, minden más könyv olvasása hiábavaló időfecsérlés. Vegyük az orosz szépirodalmat. Azt mondom, elolvasom mindenekelőtt Gogolt. Ezernyi más elbeszélésben és regényben különböző öt oldal különböző öt sorából látom, hogy nem találok bennük mást, mint az elferdített Gogolt. Minek olvassam? Így vagyunk a tudományban is, de a tudományban még élesebb ez a határ. Ha elolvastam Adam Smith-t, Malthust, Ricardót és Millt, ismerem ennek a tudományos iránynak alfáját és omegáját és nem kell többet olvasnom egyetlenegyet sem a közgazdászok százaiból, bármilyen híresek is. Öt oldal öt sorából látom, hogy nem találok bennük egyetlen friss gondolatot, amely valóban az övék, mindent másoktól vesznek és elferdítenek. Csak eredeti alkotást olvasok és csak annyit, hogy ezt az eredetiséget megismerjem." Ezért semmiképpen sem lehetett rávenni, hogy Macaulay-t olvassa. Egy negyedórát lapozgatott benne, aztán erre a megállapításra jutott: „Ismerem az egész

anyagot, ahonnan ezeket a cafatokat összehordták." Nagy élvezettel olvasta Thackeray: „Hiúság vására" című művét, majd az „Arthur Pendennis"-be fogott, de húsz oldal után becsapta: „Mindent elmondott a Hiúság vásárá-ban, itt már többet nem találok, fölösleges olvasnom." „Minden könyv, amelyet elolvastam, olyan, hogy megkímél száz és száz más könyv elolvasásától" — mondta.

Tornára, izmai fejlesztésére, olvasásra Pétervárra való visszatérése után már csak idejének negyedrészét fordította, ideje többi részében mások ügyeivel foglalkozott. E téren is betartotta azt a szabályt, amit az olvasásra megállapított: nem fecsérelni az időt másodrangú dolgokra és másodrangú emberekre, csak a legfontosabbakkal szabad foglalkozni, mert ezek következtében maguktól is megváltoznak a másodrangú dolgok, emberek. Így például baráti körén kívül csak azokkal foglalkozott, akiknek befolyása volt másokra. Aki nem volt tekintély több ember szemében, az semmiképpen nem juthatott vele kapcsolatba. Ilyenkor ezt mondta: „Bocsásson meg, nincs időm" — és távozott. Viszont semmi módon nem kerülhette el a vele való megismerkedést az, akivel Rahmetov meg akart ismerkedni. Egyszerűen megjelent nála, megmondta, mit akar, és ezt így vezette be: „Meg akarok ismerkedni önnel; szükségem van rá. Ha most nincs ideje, jelöljön meg más időpontot." Mások apró ügyeire rá sem hederített, még ha legközelebbi barátai kérték is. „Nincs időm" — mondta és elfordult. Fontos dolgokba azonban, amikor véleménye szerint erre szükség volt, beleavatkozott akkor is, ha senki sem kérte: „Meg kell tennem" — mondta. Hogy milyen dolgokat mondott és tett ilyen esetekben, ésszel alig érhető fel. Itt van például az én megismerkedésem vele. Akkor már nem voltam fiatal, rendes életmódot folytattam, időnként öt-hat fiatalember járt hozzám szülőföldemről. Következésképpen értékes ember voltam számára: ezek a fiatalemberek becsültek engem és én is vonzódtam hozzájuk. Rahmetov hallotta a nevemet. Én viszont, amikor először találkoztam vele Kirszanovnál, még nem hallottam róla: ez röviddel azután történt, hogy visszatért vándorútjáról. Később érkezett, mint én; én voltam a társaságban az egyetlen ember, akit még nem ismert. Amint belépett, félrevonta Kirszanovot és szemével felém intve, néhány szót szólt hozzá. Kirszanov ugyancsak pár szóval felelt, és ezzel Rahmetov elbocsátotta. Egy perc múlva Rahmetov leült velem szemben, közöttünk csak egy kis asztal volt a dívány mellett, és ebből a mintegy másfél arsin távolságból feszült figyelemmel nézett rám. A dolog bosszantott: minden teketória nélkül, úgy meredt rám, mintha nem is ember, hanem valami arckép volna előtte. Összeráncoltam a homlokom. Rá sem hederített. Két-három percen át nézett mereven rám, aztán megszólalt: „N. úr, meg kell ismerkednem önnel. Én ismerem önt, ön nem ismer engem. Érdeklődjék rólam házigazdánknál és másoknál, akikben bízik a társaság tagjai közül." Felállt és átment a másik

szobába. „Miféle csodabogár ez?" — „Ez Rahmetov. Azt akarja, hogy ön most megkérdezze, bizalmat érdemel-e. Feltétlenül megérdemli. Figyelmet érdemel-e? Valóban, többet jelent mindnyájunknál, akik itt vagyunk, együttvéve" — mondta Kirszanov és a többiek helyeseltek. Rahmetov öt perc múlva visszatért hozzánk. Velem nem beszélt, és másokkal is csak keveset, a beszélgetés nem volt tudományos jellegű és lényeges kérdéseket sem érintett. „Á, már tíz óra — mondta egy kis idő múltán — tíz órakor már másutt van dolgom. N. úr — szólt hozzám — néhány szót kell mondanom önnek. Amikor félrevontam a házigazdát, hogy megkérdezzem, kicsoda ön, szememmel önre mutattam, mert hiszen ön úgyis észrevette volna, hogy önről kérdezősködöm. Következésképpen hiába hagytam volna el azt a mozdulatot, amely természetes egy ilyen kérdésnél. Mikor lesz otthon, hogy meglátogassam?" Én akkortájt nem szerettem az új ismeretségeket, ez a tolakodás pedig egyáltalán nem volt ínyemre. — Csak aludni járok haza, egész nap nem vagyok otthon — mondtam. „De az éjszakát otthon tölti? Mikor tér haza aludni?" — Nagyon későn, — „Például?" — Éjjel két-három órakor. — „Egészen mindegy, határozzon meg egy időpontot." — Ha önnek feltétlenül szüksége van rá, holnapután hajnalban félnégykor. — „Szavait természetesen gúnyolódásnak vagy udvariatlanságnak kell vennem; az is lehet, hogy okai vannak rá, amelyek talán helyeslést is érdemelnek. Mindenesetre, holnapután hajnalban félnégykor ott leszek önnél." — Nem, ha már olyan határozott, akkor jöjjön inkább egy kissé később: egész délelőtt otthon leszek, déli tizenkét óráig. — „Jó, tíz órakor meglátogatom. Egyedül lesz?" — Igen. — „Jó." Eljött hozzám, és ugyanúgy, köntörfalazás nélkül a dologra tért, amely miatt szükségesnek tartotta, hogy megismerkedjék velem. Vagy félóra hosszat beszélgettünk. Miről beszélgettünk, egészen mindegy; elég annyi, hogy ő ezt mondta: „ez szükséges", én azt mondtam: „nem"; ő ezt mondta: „kötelessége", én azt mondtam: „szó sincs róla". Félóra múlva így szólt: „Világos, hogy kár folytatnunk. Meg van győződve róla, hogy én olyan ember vagyok, aki feltétlenül bizalmat érdemel?" — Igen, ezt mindenki mondta, s most magam is látom. — „S mégis megmarad álláspontja mellett?" — Igen. — „Tudja, hogy ebből mi következik? Az, hogy ön vagy hazug vagy hitvány ember!" Nos, hogy tetszik? Mit tettem volna más emberrel, ha ilyen szavakat vág a fejemhez? Párbajra hívni? De hiszen olyan tárgyilagos hangon beszél, mint egy történész, egészen hidegen, nem azért, hogy megbántson, hanem az igazság kedvéért. Különben is olyan furcsán viselkedett, hogy nevetséges lett volna megsértődnöm, így hát csak elmosolyodtam: — De hiszen ez egy és ugyanaz — mondtam. — „A jelen esetben nem egy és ugyanaz." — Nos, akkor talán mind e kettő együtt. — „A jelen esetben e kettő együtt nem lehetséges. A kettő közül az egyik azonban feltétlenül: vagy nem azt gondolja és nem azt teszi, amit mond:

ebben az esetben hazug; vagy valóban azt gondolja és azt teszi, amit mond: ebben az esetben hitvány. Egy a kettő közül. Azt hiszem, az első." — Gondolja, ahogyan akarja — válaszoltam, s mosolyogtam tovább. — „A viszontlátásra. Mindenesetre ne felejtse el, hogy továbbra is bízom önben és kész vagyok folytatni beszélgetésünket, amikor önnek megfelel."

Az eset minden furcsasága mellett Rahmetovnak teljesen igaza volt: abban is, hogy úgy kezdte, mert hiszen ő már előzetesen megtudott rólam mindent és csak azután kezdte el az ügyet, és abban is, hogy így fejezte be a beszélgetést. Valóban nem azt mondtam neki, amit gondoltam, és valóban joggal nevezett hazugnak. Ez egyáltalán nem lehetett sértő, még csak érzékenyen sem érinthetett „a jelen esetben", ahogyan ő mondta, mert az eset olyan volt; és valóban megtarthatta korábbi bizalmát iránt am, sőt talán becsülését is.

Igen, modorának egész furcsasága ellenére, mindenki meg volt róla győződve, hogy Rahmetov pontosan úgy járt el, ahogyan a legészszerűbb és a legegyszerűbb. Vaskos gorombaságait és félelmetes megjegyzéseit úgy mondta, hogy emiatt semmiféle józanítéletű ember sem sértődhetett meg, és a maga tüneményes nyersesége mellett is lényegében nagyon udvarias volt. A bevezetései is ilyenfajták voltak. Mindenféle csiklandós magyarázatot rendszerint így kezdett: „Ön tudja, hogy minden személyes érzelem nélkül fogok beszélni. Ha szavaim kellemetlenek, bocsásson meg értük. De az a véleményem, hogy nem szabad megsértődni semmin, amit jóhiszeműen, nem sértő szándékkal mondanak, hanem azért, mert szükség van rá. Egyébként, mihelyt haszontalannak látja, hogy meghallgassa szavaimat, nem folytatom tovább; elvem az, hogy véleményemet mindig, amikor azt szükségesnek érzem, előadjam, de soha ne erőltessem rá senkire." Valóban, úgy is volt. Véleményét nem erőltette senkire, viszont senki sem menekülhetett az elől, hogy — amikor ő azt szükségesnek találta — meg ne mondta volna a maga véleményét: miért, miről és milyen értelemben óhajt vele beszélni; ezt azonban csak két-három szóban mondta el és aztán megkérdezte: „Most már tudja, miről akarok beszélgetni. Hasznosnak tartja ezt a beszélgetést?" Ha azt a választ kapta: „nem", meghajolt és távozott.

Így beszélt és így intézte ügyeit. Dolga rengeteg volt, de nem személyes ügyek. Személyes ügyei nem voltak, ezt mindenki tudta; de hogy milyen ügyek foglalkoztatták, ezt a baráti kör nem tudta. Csak annyi volt nyilvánvaló, hogy nagyon sokat fáradozik. Keveset tartózkodott otthon, folyvást járt-kelt és ide-oda utazgatott. Állandóan voltak látogatói, hol régiek, hol pedig újak. Vendégeit kettő és három óra között fogadta, ezalatt ebédelt is. Gyakran megesett, hogy néhány napig nem volt otthon. Ilyenkor egy barátja ült a helyén és fogadta a vendégeket, olyan barátja, aki szívvel-lélekkel híve volt és hallgatag, mint a sír.

Mintegy két évvel azután, hogy Kirszanov dolgozószobájában Newtonnak az Apokalipszisre vonatkozó megjegyzéseivel foglalkozott, elutazott Pétervárról. Előzetesen közölte Kirszanovval és két-három legjobb barátjával, hogy itt nincs többé tennivalója, megtett már mindent, amit tehetett, és munkáját három év múlva folytatja. Az a szándéka, hogy ezt a három évet jövendő tevékenysége céljára használja fel. Később megtudtuk, hogy régi földbirtokára utazott, eladta azt a földet, amely még birtokában maradt, harmincötezret kapott érte, elutazott Kazanyba és Moszkvába, körülbelül ötezer rubelt elosztott hét ösztöndíjasa között, hogy befejezhessék tanulmányaikat. Ezzel aztán nyoma veszett. Hová tűnt Moszkvából, nem tudni. Amikor néhány hónap eltelt anélkül, hogy bármiféle hír érkezett volna, azok, akik valamivel többet turtak róla, mint mások, már nem titkolták tovább azt, amit Rahmetov kérésére elhallgattak, amíg közöttük élt. Így tudtuk meg, hogy ösztöndíjasai voltak, így értesültünk személyes kapcsolatairól, valamint arról is, amit elmeséltem, meg még nagyon sok történetről, amelyek egyébként távolról sem világították meg személyét és tetteit, csak még titokzatosabbá tették körünkben. Olyan történeteket hallottunk, amelyek furcsaságuk mellett egészen elképesztők voltak, vagy tökéletesen ellentmondottak annak a képnek, amelyet körünk alkotott róla, mint olyan emberről, aki személyes érzelmek számára teljesen hozzáférhetetlen, akinek — ha szabad így kifejeznem magam — nincs is szíve a maga egyéni élete számára. Ezeket a történeteket elmesélni itt nem volna helyénvaló. Csak két jellemzőt mondok el mind a kétféléből: egy egészen különöset és egy olyat, amely ellentétben állt körünknek róla alkotott véleményével. A történeteket Kirszanov nyomán mondom el.

Egy évvel az előtt, hogy másodszor és valószínűleg véglegesen eltűnt Pétervárról, Rahmetov így szólt Kirszanovhoz: „Adjon nekem jókora mennyiségű olyan kenőcsöt, amely begyógyítja az éles tárgyaktól eredő sebeket." Kirszanov adott egy hatalmas dobozzal, abban a hiszemben, hogy Rahmetov a gyógyszert valami ács-szövetkezetnek vagy más mesteremberekneк viszi, akik sokszor bevágják kezüket. Másnap reggel Rahmetov háziasszonya szörnyen megijedve rohant el Kirszanovhoz: „Orvos bátyuska, nem tudom, mi történt a lakómmal: soká nem jött ki a szobájából, az ajtó zárva, egy résen benéztem: ott fekszik vérében. Ahogy jajgatni kezdek, az ajtón át kiszólt: „Nincs semmi baj, Agrafena Antonovna!" Mi az, hogy nincs semmi baj! Segítsen, orvos bátyuska, félek, hogy halál lesz belőle. Hiszen oly irgalmatlan a lakóm önmaga iránt." Kirszanov odarohant. Rahmetov széles, komor mosollyal nyitott ajtót és látogatója olyasmit látott, amitől nemcsak Agrafena Antonovna csaphatta össze a kezét: Rahmetov fehérneműjének háta és oldala (csak fehérnemű volt rajta) csupa vér volt, ágya alatt vértócsa, a pokróc, amelyen aludt, szintén

csupa vér. A pokrócba száz és száz apró talpas szöget vert, hegyükkel fölfelé, úgyhogy félhüvelyknyire kiálltak a pokrócból; Rahmetov éjjel ezen feküdt. „Mit jelent ez, bocsásson meg, Rahmetov" — kérdezte riadtan Kirszanov. — „Kísérlet. Szükség van rá. Valószínűtlen, természetesen; azonban, mindenesetre szükség van rá. Látom, kibírom." A háziasszony valószínűleg sok érdekeset mondhatott volna Rahmetovról; de mint egyszerű és eléggé együgyű teremtés, az öregasszony rajongott érte és természetesen nem lehetett kiszedni belőle semmit. Ebben az esetben is csak azért szaladt Kirszanovhoz, mert azt maga Rahmetov engedte meg neki, hogy megnyugtassa, annyira jajveszékelt. Azt gondolta, hogy Rahmetov meg akarja ölni magát.

Két hónappal később — május végén történt az eset — Rahmetov egy hétre vagy talán többre is eltűnt szemünk elől. Senki sem vette észre, mert elég sűrűn megesett, hogy napokra eltűnt. Kirszanov az alábbi történetet mesélte arról, hogyan töltötte Rahmetov ezeket a napokat. Az eset mögött Rahmetov életének egy erotikus epizódja rejlett; olyan eseményből támadt, amely méltó volt Nyikituska Lomovhoz. Rahmetov szokása szerint elgondolkozva és maga elé révedve haladt az utcán, amikor rémült női sikolyra riadt fel. Egy megbokrosodott ló elragadott egy nyitott kocsit, amelyben egy hölgy kikocsizott. A hölgy maga hajtotta a lovat, de nem bírt a lóval. A gyeplő már a földön volt. Rahmetov a kocsiút közepére ugrott, de a megvadult paripa zabláját már nem kaphatta el, a kocsi hátsó tengelyét ragadta meg. Kocsi, ló megtorpant, ő meg a földre zuhant. Nyomban csődület támadt, a hölgyet leemelték a kocsiról, Rahmetovot pedig feltámogatták a földről: a kerék jódarab húst kiszakított a lábából és mellén is zúzódást szenvedett. Az ijedtséget hamar kiheverő hölgy felajánlotta, hogy elviszi innen alig félkilométerre lévő villájába. Rahmetov igen gyengének érezte magát, ezért beleegyezett, de ragaszkodott hozzá, hogy nyomban küldjenek Kirszanovért. Kirszanov ki is jött hozzá és vérveszteségét eléggé aggasztónak találta, zúzódásait viszont könnyű természetűnek ítélte. Tíz napig ágyban kellett maradnia. Megmentőjét a fiatal hölgy maga ápolta. Rahmetov gyengesége miatt mást nem tehetett, minthogy beszélgetett a hölggyel — egészen mindegy volt, miről, az idő úgyis kárba ment. Beszélt hát és egész bőbeszédűvé lett. A hölgyet, a tizenkilenc éves, jómódú, független, művelt özvegyasszonyt betege tüzes szavai, jóllehet szerelemről szó sem esett, mindjobban hatalmukba ejtették. „Álmomban fény ragyogott a feje körül" — mesélte egyszer Kirszanovnak. Rahmetov is megszerette ápolóját, aki őt, ruhája után ítélve, szegénynek gondolta és ezért elsőnek nyilatkozott meg előtte és felajánlotta, hogy esküdjenek meg. Ez a tizennegyedik napon történt, amikor Rahmetov felkelt és, mivel már jól érezte magát, búcsút akart venni tőle. „Még senkivel sem voltam oly őszinte, mint önnel; láthatja tehát, hogy magamfajta embernek nincs joga mások sorsát

a magáéhoz kötni." — „Igaza van — felelte az özvegy — belátom, hogy maga nem nősülhet, de szeressen addig, amíg csak szüksége nem mutatkozik, hogy elváljunk egymástól." — „Nem tehetem, nekem a szerelmet el kell fojtanom magamban. A maga iránti szerelmem megkötné a kezem, pedig azt már amúgy sem oldhatom fel egyhamar. De feloldom. Nem szabad szeretnem."

Mi lett a hölggyel? Az események hatása alatt az ő lelkében is változásnak kellett végbemennie; valószínű, hogy ő is „különös" emberré alakult át. Biztosat azonban nem tudok, mert Kirszanov nem árulta el a nevét és ő sem tudta, mi lett tovább vele; Rahmetov ugyanis ígéretét vette, hogy az özvegyet nem látogatja meg többé és nem tudakozódik utána. „Ha maga valamit tudna róla, nem állhatnám meg, hogy ne faggassam, azt pedig nem szabad megtennem."

Ennek a történetnek hallatára valamennyien emlékezni kezdtek, hogy abban az időben hónapokig a szokásosnál zárkózottabb, komorabb volt és nem élénkült fel akkor sem, ha egyetlen gyengéjét, a szivarozást lobbantották szemére, sem akkor, ha Nyikituska Lomov névvel hízelegtek neki. Én azonban többre is emlékeztem: azon a nyáron, első beszélgetésünk után — már három-négy beszélgetésünk volt — megszeretett engem, mert nevettem rajta (négyszemközt), s gúnyolódásaimra ilyen válasz tört ki belőle: „Bizony sajnálhat, joggal sajnálhat, végtére én sem vagyok valami elvont eszme, hanem ember, aki élni szeretne. No, de mindegy, majd elmúlik." És valóban elmúlt! Csak egyszer, amikor nagyon felingereltem gúnyolódásaimmal, egészen késő ősszel, ugrasztottam ki belőle mégegyszer e szavakat.

Élesszemű olvasóm alkalmasint bizonyosra veszi, hogy többet is tudok róla. Lehet. Nem merek ellenkezni vele, hiszen élesszemű. Ám tegyük fel, hogy valóban többet is tudok róla — csakhogy nincs-e sok minden, amit én tudok, te meg, élesszemű olvasóm, sohasem tudsz meg? Viszont nyíltan megmondom, mit nem tudok. Nem tudom például, hol van pillanatnyilag, mi van vele, s viszontlátom-e még valaha. Minderről én is csak annyit tudok, amennyit többi ismerőse.

Mivel Moszkvából való eltűnése óta híre veszett, arra gondoltunk, hogy európai útra indult s ezt a gyanúnkat a következő eset is megerősítette. Egy évre rá, hogy nyoma veszett, Kirszanov egyik ismerőse Bécsből München felé utaztában, a vonaton egy orosz fiatalemberrel találkozott; az elbeszélte, hogy beutazta a szláv országokat, mindenütt tanulmányozta a társadalmi osztályok felfogását, helyzetét, szokásait, életmódját, az egyes néprétegek anyagi jólétét. Élt városokban és falvakban. Hasonló módon megismerkedett a románokkal és a magyarokkal is, bejárta Észak-Németországot, onnan ismét délnek fordult és megismerkedett Ausztria német tartományaival. Most Bajorországba utazik, onnan Svájcba, majd Württembergen és Badenen keresztül Franciaországba készül, végül Angliába akar

eljutni, amire szintén egy évet szán. Ha futja az időből, Spanyolországba és Olaszországba is ellátogat, ez azonban kevésbé fontos, az előbb felsorolt országokat viszont látnia „kell". Hogy miért? „Mert sok tanulságot ígérnek." Épp annyira „szükséges", hogy legkésőbb ennek az évnek a lejártával az Északamerikai Államokban legyen, amelyet bármely más földnél szükségesebb tanulmányozni. Legalább egy évig akar ott tartózkodni, talán tovább is, sőt talán örökre ott marad, ha talál megfelelő munkát. Valószínűbb azonban, hogy három-négy év múlva majd Oroszországban „kell" lennie.

Mindez jól ráillene Rahmetovra, főleg a gyakran hangoztatott „szükséges" szó, amely különösen megragadt Kirszanov ismerősének emlékezetében. Amennyire vissza tudott emlékezni, útitársa, akivel mindössze két órát utazott együtt — valami kis városban szállt a vonatra és egy kis faluban szállt ki — kor, arcvonások és szóhasználat tekintetében is hasonlított Rahmetovra. Azért persze kétségtelen hitelességre ez a beszámoló sem tarthat igényt. A különös utas Rahmetov lehetett, de — ki tudja? Hátha mégsem ő volt.

Más oldalról meg a következő értesülés jutott a fülünkbe. Egy orosz fiatalember, egykori földbirtokos, megjelent a XIX. század legnagyobb gondolkodójánál, az újkori bölcselet atyjánál,* egy németnél és kijelentette: „Van harmincezer tallérom, de nekem csak ötezerre van szükségem; a többit nagyon kérem, fogadja el tőlem." (A filozófus igen szűkösen élt.) — „Miért?" — „Hogy műveit kiadhassa." A filozófus a pénzt természetesen nem fogadta el, mire az orosz az összeget a tudós nevére bankba tette és egy levelezőlapon ezt írta neki: „Rendelkezzen a pénzzel tetszése szerint, ha akarja, be is fűthet vele; nekem már nem adhatja vissza, mert engem nem talál meg." Az összeg állítólag még ma is a bankban szomorkodik. Ha ez a hír igaz, akkor az orosz fiatalember csak Rahmetov lehetett...

Ilyen volt hát az a férfi, aki most Kirszanov dolgozószobájában ült. Igen, rendkívüli egyéniség, egy felettébb ritka emberfajta képviselője. Nem azért mutattam be ilyen részletesen, éleseszű olvasó, hogy (előtted ismeretlen) udvarias viselkedésre tanítsalak az ilyen emberekkel szemben; a te szemed úgysem veszi észre az ilyen embert; a te szemed nem olyan szerkezetű, hogy az ilyen embereket észrevegye; számodra ők láthatatlanok, mert csak a bátor és becsületes szem látja meg őket. Csak azért voltam ennyire részletes, hogy legalább hallomásból tudj róla, milyen emberek élnek a földön. Nőolvasóim és egyszerű férfiolvasóim maguktól is tudják, mire volt jó ez a részletes leírás.

A Rahmetov-féle ember bizony furcsa szerzet. Ezt elsősorban

* „Az újkori bölcselet atyja" — nevét a szerző a cenzúra miatt nem írhatta ki — kétségtelenül Ludwig Feuerbach.

nekik mondom, mivel sajnálom őket, de mondom azoknak a nemes lelkeknek is, akik odavannak értük. Ne kövessétek őket, nemes lelkek, mert csekély örömet nyújt az az út, amelyre rá akarnak vezetni benneteket. A nemes lelkek azonban nem fogadják meg szavamat, hanem így felelnek: nem csekély, hanem mérhetetlen örömet nyújt az az út, s ha akadnak is örömtelen szakaszai, van annyi erőnk, hogy végigjárjuk és olyan tájakra jussunk, ahol mérhetetlen sok öröm vár ránk.

Látod, most már, éleseszű olvasó, hogy Rahmetov furcsaságáról szólva nem hozzád, hanem a közönségnek egy másik részéhez beszéltem? Neked azt mondom, hogy ezek nem rossz emberek; azért mondom ezt, mert magadtól úgysem érted meg. Szóval: nem rosszak. Kevesen vannak, de ők varázsolják virágzóvá mindenki életét, ami nélkülük csak elposványosodna, megsavanyodna. Kevesen vannak, de az ő jóvoltukból lélegzenek az emberek, nélkülük megfulladnának. Van a világon sok jó és becsületes ember, de ilyen csak kevés. Mégis ők jelentik a tejszínt a teában, a nemes bor zamatát; bennük van az erő és az íz — mert ők a legkülönbek legkülönbjei, a kezdeményezők kezdeményezői, ők az emberiség színe-java.

XXX

„Aha — gondolja az éleseszű olvasó — Rahmetov veszi át most a főszerepet, s mindenkit zsebre tesz. Vera Pavlovna beleszeret, s aztán előbb-utóbb Kirszanov is Lopuhov sorsára jut."

Hát nem! Ilyesmiről szó sincs. Rahmetov ott ül hajnalig Vera Pavlovnánál és hosszan elbeszélget vele, ám e beszélgetés egyetlen szavát sem hallgatom el előled. Arra is hamarosan ráeszmélsz, hogy nyugodtan eltitkolhattam volna előled egész társalgásukat és a regény mégcsak meg sem sínylené ezt a kihagyást. Azt is elárulom: mikor Rahmetov elbúcsúzik Vera Pavlovnától, mi is búcsút mondhatunk neki, mert szerepe véget ért és sem fő-, sem mellékszereplőként nem tér vissza többé.

Akkor hát miért tűnt fel a regényben és miért foglalkoztam vele ennyire részletesen?

Próbáld kitalálni, éleseszű olvasó. Egyébként hamarosan megtudod az okát, mégpedig e fejezet végén. Addig is találd ki, mint fogom megindokolni. Igazán nem nehéz, ha csak valamit is konyítasz a művészi ábrázolás szabályaihoz, hisz azokról annyira szeretsz locsogni. Jól van, elárulom neked a talány megfejtésének a felét: Rahmetovot csupán azért szerepeltettem, hogy teljesítse a művészi ábrázolás legmélyebbre ható, legfőbb követelményét, kizárólag csak e követelmény teljesítésére. Nos, találd ki legalább most, most találd ki legalább, miben áll ez a követelmény s hogyan kell eleget tennünk

neki? Másodszor, hogyan tettem eleget e követelménynek azáltal, hogy Rahmetovot léptettem fel, jóllehet neki a továbbiakban semminé befolyása sem lesz a regény folyására, sőt nem is szerepel tovább?... No, találd ki!... Nőolvasóim és egyszerű férfiolvasóim, akik pedig nem szoktak fecsegni a művészi ábrázolásról, tudják; próbálj hát felelni te, ha annyira bölcs vagy! Hogy lásd, mennyire törődöm veled, még időt is adok, hogy törhesd a fejed; ezért húzom ezt a hosszú és vastag vonalat a sorok között: Te csak gondolkozz szépen, hátha kitalálod!

Mercalova eljött, sajnálkozott, vigasztalt; kijelentette, hogy örömmel vállalja a varroda vezetését, persze nem tudja, képes lesz-e majd rá? Aztán újra sajnálkozott, vigasztalt és segített a holmik válogatásában. Eközben Rahmetov egy szomszéd szolgálót a pékhez szalajtott, aztán felállította a szamovárt, megterített és asztalhoz hívta a hölgyeket. Rahmetov egy félóráig ült a hölgyekkel, megivott öt csésze teát, velük együtt félig kiürített egy tejszínnel telt hatalmas edényt, alapozásnak megevett két zsemlyét és bekebelezett töméntelen mennyiségű teasüteményt: „Jogom van erre az élvezetre, hiszen most teljes tizenkét órát áldozok fel." Jóllakott, hallgatta egy darabig, hogy szomorkodnak, hogy kínozzák magukat az asszonyok, háromszor is kijelentette, hogy „őrültség", nem az, hogy gyötrik magukat, hanem hogy valaki megöli magát, ha nem gyógyíthatatlan és gyötrelmes betegségtől vagy elkerülhetetlen kínhaláltól, például kerékbetöréstől akar megmenekülni. Végül egy hatodik csészével is töltött magának, a maradék tejszínt is ráöntötte, az utolsó darab teasüteményt is bekebelezte, majd meghajolt, s ezekkel az anyagi javakkal eltelve, anyagi élvezeteinek méltó bekoronázására, hogy teljesen kilustálkodja magát, visszavonult a dolgozószobába. Elnyúlt a díványon, amelyen mindenki más alszik, amely azonban az ő számára olyan volt, mint valami menynyei fényűzés. „Jogom van erre az ünnepre, mert tizenkét-tizennégy órát áldozok fel az időmből." A testi élvezet után újra a szelleminek adta át magát, ezt pedig az Apokalipszis magyarázata nyújtotta neki.

Kilenc felé egy rendőrtisztviselő csengetett be, hogy az özveggyel hivatalos formában közölje férje — most már teljesen felderített — öngyilkosságának tényét. Rahmetov elmondta, hogy az özvegy már mindent tud, szükségtelen beszélnie vele, a hivatalos személy pedig örült, hogy megmenekedett egy szívettépő jelenettől.

Masa is megjött Ráhellel és a holmikkal. Ráhel minden egyes darabot gondosan felbecsült és a prémesbundán kívül, aminek eladását nem ajánlotta, mert három hónap múlva újat kell csináltatni, az egészért négyszázötven rubelt ígért. Vera Pavlovna beleegyezett. Valóban — ez volt Mercalova belső meggyőződése is — többet nem lehetett adni érte; így aztán tíz órára a kereskedelmi művelet be is fejeződött. Ráhel kétszáz rubelt ki is fizetett, több pénz nem volt nála.

Abban állapodtak meg, hogy a fennmaradt összeget három napon belül Mercalova útján megküldi; utána összeszedte a megvásárolt holmit és elköszönt. Mercalova maradt még egy órát, aztán, mivel csecsemőjét kellett szoptatnia, hazasietett; megígérte azonban, hogy Vera Pavlovnát kikíséri holnap a vasúthoz.

Mikor Mercalova elment, Rahmetov becsukta a könyvet, gondosan helyére tette, majd Masa útján megtudakolta, beszélhet-e most Vera Pavlovnával. Az igenlő válaszra szokott biztos fellépésével és hűvös nyugalmával benyitott hozzá.

— Vera Pavlovna, eddig nem lett volna helyes, de most már komoly megnyugtatással szolgálhatok. Sietek előrebocsátani, hogy látogatásom összeredménye megnyugtató lesz. Ön tudja, hogy nem szoktam céltalanul fecsegni, így tehát a történtekről szóló beszámolómat kellő nyugalommal hallgatja végig. Annyit már jeleztem, hogy beszéltem Alekszandr Matvejiccsal és mindenről értesültem. Ez valóban igaz. Ezzel azonban nem azt mondtam, hogy mindent tőle tudok. Korántsem. Ezt nem is mondhattam volna, mert mindent magától Dmitrij Szergejicstől tudok; ő, miután azokat az önnek oly nagy fájdalmakat okozó sorokat megírta, felkeresett és két órán át vagy még tovább beszélgettünk. Ő kért meg arra is, hogy...

— Hogyan, ön tehát tudott a szándékáról s nem akadályozta meg?

— Arra kértem, nyugodjék meg, mert a látogatásom eredménye vigasztaló lesz. Valóban, nem tartottam vissza, mert elhatározásának megvolt a maga oka, amint azt látni fogja. Azzal kezdtem, hogy ő megkért engem, töltsem magával ezt az estét; tudta, hogy maga elkeseredett hangulatban lesz, s ezért bízott meg engem egy üzenet átadásával. Azért választott ki éppen engem, mert olyan embernek ismert, aki betűszerinti pontossággal teljesíti a megbízást, ha egyszer elvállalta, s akit e vállalt kötelesség pontos teljesítésétől nem térithet el semmiféle érzés, semmiféle kérés. Előre látta, hogy maga könyörögni fog nekem, szegjem meg az ő akaratát, de remélte, hogy teljesítem kérését, s nem ingat meg a maga könyörgése. Én teljesítem is, azért előre megkérem: ne kérjen tőlem semmit, ami eltérne attól, amit mondok. Tehát a következő feladattal bízott meg: amikor távozott, hogy „eltűnjön a színről"...

— Istenem, hogy tehetett ilyent! S maga miért nem tartotta vissza?

— Figyeljen csak e kifejezés értelmére: „eltűnni a színről", s ne ítéljen el elhamarkodottan. Ezt a kifejezést használta abban a levélben, amelyet magának küldött, ugye? Használjuk hát mi is ezt a találó kifejezést.

Vera Pavlovna szeme tágra nyílt a csodálkozástól. „Mi ez? Hogy értsem?" Rahmetov, körülményes előadásmódja és minden furcsasága ellenére nagy mester volt a rábízott ügy elintézésében! Ismerte a lélektant és tudta alkalmazni a fokozatos előkészítés szabályait.

— Szóval, amikor távozni készült, hogy — az ő nagyon találó kifejezése szerint — „eltűnjék a színről", egy levelet hagyott nálam a maga számára...

Vera Pavlovna felugrott.

— Levelet? Ő? Hol van az a levél? És maga képes volt itt ülni egész nap, anélkül, hogy átadta volna?

— Igen, mert ezt szükségesnek láttam. Rövidesen méltányolni fogja okaimat. Okaim alaposak. Előbb azonban meg kell magyaráznom, mit értek a kifejezésen: „az eredmény vigasztaló lesz". A vigasztaló eredményen nem azt értem, hogy megkapja most ezt a levelet; ennek két oka van, az első az, hogy magában véve egy levél átvétele még nem annyira megnyugtató, hogy azért „vigasztaló" is legyen, nem igaz? A vigasztaláshoz egy kicsit több kell. Vagyis, a vigasztalásnak magában a levél tartalmában kell lennie.

Vera Pavlovna ismét felugrott.

— Csak nyugalom! Nem mondhatom, hogy téved. Miután most már figyelmeztettem a levél tartalmára, kérem, hallgassa meg a második okot, amely miatt „vigasztaló eredménynek" nem tekinthettem a levél átvételét, hanem csak a levél tartalmát. A tartalom annyira fontos, hogy a levelet csak megmutathatom magának, de nem adhatom oda. Elolvassa, de nem tarthatja meg.

— Hogyan? Nem adja át nekem?

— Nem. Épp azért kaptam én ezt a megbízást, mert az ön könyörgésére mindenki más átadta volna. E levél nem maradhat a maga kezében, mert — tartalmának rendkívüli fontossága miatt — nem maradhat senkinek a kezében sem. Ha odaadnám, bizonyosan meg akarná tartani. Hogy tehát ne kelljen erőszakkal visszavennem, nem adom át, csak megmutatom; ám ezt is csak azzal a kikötéssel, ha leül, kezét a térdére teszi és szavát adja, hogy nem veszi el onnan.

Ha ennek a jelenetnek tanúja van, bármilyen érző szívvel legyen is megáldva, bizonyosan elnevette volna magát ennek az egész körülményes eljárásnak az ünnepélyességén, különösképpen pedig a befejezés szertartásos jellegén. Nevetséges is volt, valóban. Pedig milyen jó volna idegeinknek, ha — megrázó hírek közlésénél — mindenki legalább a tizedrészét képes volna betartani annak az állhatatos előkészítésnek, amit Rahmetov alkalmazott.

Ám Vera Pavlovna nem közömbös néző volt, ezért ennek a körülményes eljárásnak csak a gyötrelmességét érezte. Olyan képet nyújtott, amely nem kevésbbé szórakoztató lett volna a megfigyelő számára. Hirtelen leült, kezét engedelmesen térdére fektette és mulatságos hangon, azaz a gyötrő türelmetlenség hangján kiáltott fel: „Esküszöm!"

Erre Rahmetov eléje tett egy tíz-tizenkétsoros, postapapírra írt levelet. Vera Pavlovna alighogy rátekintett, lángbaborult arccal, felejtve minden fogadalmat, felugrott; mint a villám lendült előre a

karja, hogy magához ragadja a levelet, de a levél már messze volt, Rahmetov magasra emelt kezében.

— Előre láttam ezt, éppen ezért — amint észrevette volna, ha képes volna észrevenni — nem engedtem ki a levelet a kezemből. Ugyanígy fogom tartani ezután is ezt a papírt a sarkánál fogva, amíg az az asztalon lesz. Ezért minden kísérlete, hogy magához ragadja, hiábavaló.

Vera Pavlovna engedelmesen leült, kezét ismét térdére fektette s Rahmetov a szeme elé tartotta az írást. Vera Pavlovna lázas izgalommal vagy húszszor elolvasta a levelet. Rahmetov nagy nyugalommal állt széke mellett, kezében tartva a levél sarkát. Így telt el egy negyedóra. Indulatok közt hányódó lelke végre megnyugodott kissé; egyik kezét felemelte, ám nem az előbbi szándékkal, hanem hogy szemét eltakarja vele. „Milyen jó ember, milyen áldott jó!" — suttogta.

— Nem osztom teljesen a véleményét, hogy miért, majd máskor beszélünk róla. Ez persze már nem tartozik a megbízatásomhoz és csupán egyéni véleményemet fejezem ki; ezt egyébként utolsó két beszélgetésünkkor férje előtt is feltártam. Ő csak azzal bízott meg, hogy ezt a levelet mutassam meg, aztán égessem el. Jól megnézte?

— Még nem, még nem!

Vera Pavlovna ismét térdére tette kezét, Rahmetov pedig az asztalra helyezte a levelet és előbbi türelmével állt mellette jó negyedóra hosszat. Vera Pavlovna ismét kezébe temette arcát: „Ó, milyen jó, milyen jó ember!" — ismételgette.

— Amennyire ezt a levelet megtanulhatta, már meg is tanulta. Úgy gondolom, most már eleget tanulmányozta. Nyugodt lelkiállapotban már betéve tudná minden szavát, sőt minden betűje kitörölhetetlenül bevésődött volna az emlékezetébe, olyan sokáig és annyi figyelemmel olvasta. Erős lelki megrázkódtatások azonban gyengítik a felfogóképességet és emlékezete megcsalhatná. Ezt a lehetőséget előre láttam, azért a levelet lemásoltam, s a másolatot bármikor, ha óhajtja, megtekintheti nálam. Idővel talán oda is adhatom. Az eredetit viszont, megbízatásom értelmében, úgy vélem, most már elégethetem és ezzel megbízatásom véget is ér.

— Hadd nézzem meg még egyszer!

Rahmetov ismét eléje tette a levelet. Vera Pavlovna ezúttal minduntalan felemelte tekintetét a papírról; látszott rajta, hogy szóról szóra megtanulja a szöveget és ellenőrzi magát, vajjon jól megtanulta-e? Néhány perc múlva felsóhajtott és nem emelte föl többé tekintetét a levélről.

— Most már, úgy látom, elég. Éjfél van s én még szeretném kifejteni az egész üggyel kapcsolatos gondolataimat; mert azt hiszem, hasznára lesz, ha megtudja, hogyan ítélem meg a helyzetet. Beleegyezik?

— Igen.

A levél a következő pillanatban már el is hamvadt a gyertya lángjától.

— Jaj! — kiáltott fel Vera Pavlovna. — Én nem így értettem, miért teszi?

— Nem baj, egyszer meg kell történnie ennek is; különben, mint mondottam, másolata is van. — Rahmetov leült. — Most pedig, Vera Pavlovna, elmondom véleményem a dologról. Magánál kezdem. El akar utazni? Miért teszi?

— Nem bírnék itt maradni, ahol minden a múltra emlékeztet, folyvást csak gyötrődnék.

— Igen, ez kellemetlen érzés. De talán azt hiszi, hogy máshol sokkal könnyebb volna magának? A helyváltoztatás nagyon kevés embernek használ. És arra nem gondol, hogy egy kis vigaszért kiszolgáltat a véletlen kényének ötven embert, akiknek a sorsa magától függött. Jól van ez így?

Hová lett Rahmetov hangjának unalmas ünnepélyessége? Élénken, könnyedén, egyszerűen, szelíden, lelkesen beszélt.

— De hiszen megkértem Mercalovát...

— Ez nem úgy van. Nem tudja, hogy Mercalova képes volna pótolni magát a varrodában: hiszen még nem próbálták ki. Pedig ide ritka képesség kell. Tízet egy ellen, hogy önt senki sem tudná pótolni, vagyis elutazásával ezt a virágzó vállalkozást pusztulásra ítélné. Helyes ez? A majdnem biztos, csaknem elkerülhetetlen pusztulásnak tenné ki ötven ember jólétét. És miért? Egy csöppnyi kényelemért. Helyes ez? Micsoda gyöngéd gondoskodás a legjelentéktelenebb könnyebbségért önmaga számára és mennyi szívtelenség mások sorsa iránt. Hogy tetszik a maga cselekedetének ez az oldala?

— Miért nem tartott vissza?

— Úgysem hallgatott volna rám. Különben is tudtam, hogy hamarosan visszajönne, ezért nem tartottam olyan fontosnak a dolgot. Vétkesnek érzi magát?

— Egészen — felelte Vera Pavlovna részben tréfásan, de sokkal inkább komolyan.

— Ez még azonban csak egy része a maga bűnének. A teljes bűne sokkal nagyobb. De mivel megbánása jutalmat érdemel, én azzal jutalmazom, hogy segítségére leszek egy még jóvátehető hiba helyrehozásában. Most már nyugodt, Vera Pavlovna?

— Csaknem.

— Helyes. Gondolja, hogy Masa már lefeküdt? Van még rá szüksége?

— Természetesen nincs.

— No, látja! Már lecsillapodott, de az nem jutott eszébe, hogy azt mondja neki: „Menj aludni, már egy óra", pedig neki korán kell kelnie. Erre melyikünknek kellett volna gondolnia? Megyek és szó-

lok neki, hogy feküdjön le. Az újabb megbánás jutalmazásaképp pedig — mert, ugye, ezt is megbánta? — hozok a konyháról egy kis vacsorafélét, hiszen ma nem ebédelt, s most már, azt hiszem, van étvágya.

— Igen, van; úgy érzem nagyon is van, most hogy így eszembe juttatja — mondta Vera Pavlovna s most már igazán nevetett.

Rahmetov behozta az ebédről maradt hideg ételt — Masa megmutatta neki, hol talál sajtot meg egy edényt, benne valami gombával; nagyon ízletes harapnivalót állított össze; két terítéket is hozott, mindent maga csinált.

— Látja, Rahmetov, milyen étvággyal eszem. Valóban éhes voltam, csak nem éreztem, tehát magamról is megfeledkeztem, nemcsak Masáról. Szóval, nem is vagyok olyan gonosz bűnöző.

— Ugyanígy én sem érdemlem meg, hogy a jóságos gondoskodás csodájának tartson, én is enni akartam, mert gyengén ebédeltem. Amit ettem, az szemre másfél adag volt, de jól tudja, hogy én — kettő helyett eszem.

— Ó, Rahmetov, maga nemcsak étvágyamnak volt jóságos angyala. De mondja, egész nap hogy állhatta meg, hogy ne szóljon a levélről?

— Nyomós okok késztettek rá. Szükség volt rá, hogy mások is lássák feldúlt lelkiállapotát, s ennek hírét vigyék. Hiszen megjátszani ezt — nem lett volna kedve! Meg aztán nem is lehet mindig hitelesen utánozni a természetet; a természet mégis csak sokkal meggyőzőbben hat. Most viszont az eset hitelességének három szemtanúja is van: Masa, Mercalova és Ráhel. Mercalova különösen fontos tanú, hiszen számtalan ismerőse egy-kettőre megtudja tőle a látottakat. Örültem is, mikor hallottam, hogy hívatta.

— Hogy maga milyen furfangos!

— Hogyne, a levél felmutatásával estig várni nagyszerű ötlet volt; ez azonban nem tőlem származik, hanem — Dmitrij Szergejicstől.

— Milyen jó ember! — Vera Pavlovna felsóhajtott, de — őszintén szólva — nem szomorúan, csak hálásan Dmitrij Szergejics iránt.

— Majd még róla is beszélünk, Vera Pavlovna. Ő az utóbbi időben mindent jól megfontolt és ügyesen járt el, de azért hibákat, sőt súlyos hibákat is találunk nála.

— Rahmetov, ilyeneket ne merjen róla mondani. Vigyázzon, megharagszom.

— Lázadozik? Ezért büntetés jár. Folytassam az ítélkezést? Hiszen bűneinek lajstromát éppen csak elkezdtem.

— Büntessen csak, büntessen, Rahmetov!

— Alázatosságért pedig jutalom jár. Az alázatosságot mindig jutalmazzák. Remélem, akad egy üveg bor a házban, nem árt, ha iszik egy kortyot. Hol keressem? Az ebédlőszekrényben vagy a pohárszéken?

— Az ebédlőszekrényben.

Rahmetov elővett egy palack xerest* és Vera Pavlovnát rábírta, hogy két pohárkával igyon, ő maga pedig szivarra gyújtott.

— Milyen kár — szólalt meg egy-két szippantás után — hogy nem ihatok meg én is három-négy pohárkával. Pedig kívánom.

— Igazán kívánja?

— Kívánom biz' én; hiába, gyenge az emberi természet.

— Maga beszél gyengeségről? Ugyan menjen! De tudja-e, Rahmetov, hogy nem ismerek magára? Mindig valami zord szörnynek tartottam — most meg barátságos, vidám embert látok magam előtt.

— Csakhogy én most kellemes megbízást teljesítek, miért ne lennék jókedvű? Persze, ez vajmi ritka eset. Amit a világban tapasztalunk, attól nem csoda, ha zorddá lesz az ember. Bárcsak mindig ilyen hangulatban lehetnék! Nagyon kérem, maradjon köztünk: akaratom ellenére vagyok ilyen mogorva medve. Könnyebben teljesíthetem kötelességeimet, ha senki sem tudja, hogy munkámon kívül az élet örömeire is vágyom. De hogy könnyebb legyen zord medvét látni bennem, folytatom a vizsgálatot a maga bűntettei ügyében.

— Dehát mit akar még egyebet is a szememre lobbantani? Nem volt elég a két vétkem: hogy nem kíméltem Masát meg hogy hátat akartam fordítani a varrodának? Szánom-bánom vétkemet.

— Az érzéketlenség Masával szemben nem vétek, hanem csak hiba; Masa nem halt bele, hogy egy órával tovább dörgölte leragadó szemét, sőt azzal a kellemes érzéssel küzdött az álmosság ellen, hogy kötelességet teljesít. Ellenben a varrodát illetőleg súlyosan el kell hogy marasztaljam.

— De hiszen már épp eléggé elmarasztalt.

— Várjon csak, hátra van még a fekete leves! Mondja csak, lett volna szíve pusztulásra ítélni ezt a nagyszerű vállalkozást?

— Hiszen már meggyóntam. Nem dobtam el. Mercalova hajlandó átvenni tőlem a vezetést.

— Már mondtam, hogy ez nem mentség. Sőt ezzel csak újabb vétket követett el. — Rahmetov kezdett komolyabb, ha nem is nyers hangon beszélni.

— Szóval úgy határoztak, hogy ő lesz a helyettese?

— Igen, így egyeztünk meg — felelte most már komolyabban Vera Pavlovna, mert sejtette, hogy ebből valami nem jó következik.

— Tessék csak idefigyelni. Az ügyet eldöntötték, de ki döntötte el? Maga és ő. Eldöntötték anélkül, hogy megkérdezték volna a többi ötven embert, egyetértenek-e döntésükkel e változásra vonatkozólag, nem óhajtanak-e valaki mást, nem találnak-e valami jobbat? Hiszen ez zsarnokság, Vera Pavlovna. Itt van tehát két nagy bűne, amit elkövetett: a szívtelenség és a zsarnokoskodás. A harmadik

* Édes aszúbor.

azonban még súlyosabb. A vállalkozás, amely többé-kevésbbé jól megfelelt az életberendezésről alkotott egészséges eszményeknek, amely többé-kevésbbé fontos alátámasztása volt annak, hogy ezek az eszmények gyakorlatban is megvalósíthatók — pedig ilyen gyakorlati bizonyítékok még alig vannak, annál értékesebb tehát minden ilyen bizonyíték — ezt a vállalkozást maga kitette annak a veszélynek, hogy elpusztul, hogy a gyakorlati megvalósíthatóság bizonyítéka helyett az életképtelenség tanúbizonyságává, az önök nézeteinek badarságát bizonyító, az emberiség szempontjából nemes eszményeik cáfolatává váljék. Érvet adott a maguk szent elvei ellen a sötétség és gonoszság védelmezői kezébe. Így tehát már nem is beszélek arról, hogy tönkretette ötven ember jólétét — hisz mit jelent ötven ember! — maga kárt okozott az emberiség ügyének, elárulta a haladás ügyét. Ez, Vera Pavlovna, olyan bűn, amelyet az egyház nyelvén a szentlélek ellen elkövetett bűnnek neveznek, olyan bűnnek, amelyről azt mondják, hogy minden más bűn megbocsátható egy embernek, kivéve ezt a bűnt. Így van ez? Bűnös? Még szerencse, hogy mindez így végződött és hogy bűne csak a maga képzeletében alakult ki. De hiszen maga elvörösödött, Vera Pavlovna. Hát jó, akkor megvigasztalom. Ha nem szenvedett volna olyan nagyon, akkor nem követett volna el ilyen bűnös dolgokat, még gondolatban sem. Következésképpen az igazi bűnös ezekben a dolgokban az, aki olyan nagy bánatot okozott magának. És maga mégis egyre ezt hajtogatja: milyen jó, milyen áldott lélek!

— Hogy-hogy? A maga véleménye szerint ő a bűnös abban, hogy én szenvedtem?

— Hát ki más? És ezt az egész dolgot — nem vitatom — jól intézte, de mire volt ez jó? Miért ez a nagy hűhó? Semmi szükség sem volt rá.

— Igen, nem lettem úrrá az érzéseimen. Küzdöttem ellene, de hiába.

— No lám, küzdött ellene! Amiben bűnös, azt nem vette észre, amiben pedig hajszálnyi bűne sincs, azzal vádolja magát. Ennek az érzésnek fel kellett ébrednie magában, mert ilyen a maga és Dmitrij Szergejics jelleme ha így nem, hát másképp, de ez az érzés kialakult volna; hiszen ennek az érzésnek gyökere egyáltalán nem az, hogy maga mást szeretett meg, ez már csak a következmény; az érzés gyökere az, hogy elégedetlen volt korábbi kapcsolataival. Milyen formát kellett öltenie ennek az elégedetlenségnek? Ha maga, vagy ő, vagy mind a ketten műveletlen, durvalelkű emberek volnának, ez az érzés a megszokott formát öltötte és ellenségeskedéssé fajult volna férj és feleség között, marakodtak volna egymással. Ha mind a ketten rosszak volnának, egyik marta volna a másikat, a másiknak pedig ezt tűrnie kellett volna, s az életük borzalmas gyötrődéssé vált volna, ahogyan ez sok házasságban előfordul. Persze, ennek ellenére is sze-

relem lobbanhatott volna másvalaki iránt, de továbbra is gyötrődés és önkínzás lett volna. Maguknál az elégedetlenség nem ölthetett ilyen formát, mert mindketten rendes emberek, s ezért a legkönnyebb, legszelídebb, legkevésbbé fájdalmas formában nyilvánult meg: megszeretett egy más férfit. Egyáltalán nem az a dolog lényege, hogy mást szeretett meg. A lényeg az, hogy elégedetlen volt korábbi helyzetével. Az elégedetlenség oka: jellemük különbözősége. Maguk mindketten derék emberek, de amikor a maga jelleme, Vera Pavlovna, megérett, levetkőzte gyermekes vonásait és kialakult, akkor kiderült, hogy maga és Dmitrij Szergejics nem nagyon illenek össze. Mi van itt elítélendő akármelyikük részéről? Hiszen én is jó ember vagyok, de vajjon képes volna-e arra, hogy velem együtt éljen? Elkeseredésében felakasztaná magát miattam való bánatában, mit gondol, hány nap múlva?

— Egy-két napon belül — kacagott Vera Pavlovna.

— Dmitrij Szergejics nem olyan zord szörnyeteg, mint én, de maguk mégsem illettek egymáshoz. Kinek kellett ezt először észrevennie? Ki az öregebb, kinek a jelleme alakult ki korábban, kinek volt nagyobb élettapasztalata? Neki kellett volna előre látnia ezt és előkészítenie magát, nehogy maga megijedjen és belepusztuljon. De ő csak akkor eszmélt a valóra, amikor a maga érzése már teljesen kifejlődött. Ezt előre kellett volna látnia, s nem akkor, amikor már egészen úrrá lett magán ez az érzelem. Miért nem látta ezt előre, és miért nem vette észre? Ostoba talán? Nem, esze van. Kényelmes és nemtörődöm volt, nem volt elég figyelmes maga iránt: ez a magyarázat. Maga meg, Vera Pavlovna, egyre csak erősítgeti: jó ember, mennyire szeretett engem! — Rahmetov egyre jobban belemelegedett, már csupa tűz volt, végül is Vera Pavlovna félbeszakította.

— Nem hallgathatom tovább, Rahmetov — mondta méltatlankodva, élesen. — Szemrehányásokkal halmozza el azt az embert, aki iránt végtelen hálával tartozom.

— Nem, Vera Pavlovna, ha nem volna szükséges, nem is beszélnék. Azt hiszi, csak ma vettem ezt észre? Talán csak ma mondhattam volna el ezt? Hiszen tudja jól, hogy nem lehet elkerülni a velem való beszélgetést, ha én a beszélgetést szükségesnek látom. Szóval, már megmondhattam volna ezt magának korábban is, mégis hallgattam. Következésképpen, ha most beszélek, akkor beszélnem kell. Semmit sem mondok hamarabb, mint szükséges. Látta, hogy a levelet is teljes tíz órán át a zsebemben tartottam, bár fájt a szívem, amikor magát láttam. De hallgatnom kellett, hát hallgattam. Viszont, ha most beszélni kezdtem, ez azt jelenti, hogy már nagyon régen gondolkozom az ön és Dmitrij Szergejics viszonyán, következésképpen beszélnem is kell róla.

— Nem, nem hallgatom tovább — mondta Vera Pavlovna rendkívül izgatottan. — Kérem, hagyja abba, Rahmetov. Kérem, távozzék.

Nagyon hálás vagyok magának, hogy miattam elvesztette az estéjét. De most kérem, menjen.

— Ez határozott kérése?

— Igen.

— Akkor rendben van — mondta Rahmetov és nevetett. — Nem bizony, Vera Pavlovna, egykönnyen nem ráz le a nyakáról. Elkészültem erre. Azt a levelet, amelyet elégettem, Dmitrij Szergejics saját elhatározásából írta. Ezt azonban az én kérésemre. Ezt itt hagyhatom magánál, mert ez nem okmány. Tessék. — Rahmetov átadott egy levelet Vera Pavlovnának.

„Július 11. Éjjel 2 óra. Verocska, drága barátom, hallgass meg mindent, amit Rahmetov mond. Nem tudom, mit akar mondani, nem bíztam rá semmi mondanivalót, ő pedig még csak célzást sem tett arra, hogy mit akar neked mondani. Azt azonban tudom, hogy soha nem mond semmit, csak azt, ami szükséges. A te D. L.-od."

Vera Pavlovna, isten tudja, hányszor csókolta meg ezt a levelet.

— Miért nem adta ide előbb? Talán még más is van tőle?

— Nincs, nincs, mert másra nem is volt szükség. Miért nem adtam oda? Mert nem volt rá szükség, hogy előbb adjam oda.

— Istenem, hogyan, miért? Azért, hogy örömet szerezzen nekem, hogy válásunk után néhány sorom legyen tőle.

— Hát, ha csak azért, ez bizony nem fontos. — És Rahmetov elmosolyodott.

— Ó, Rahmetov, maga fel akar bőszíteni!

— Szóval ez a levél lesz az oka az összekoccanásnak közöttünk? — mondta, és megint nevetett. — Ha így van, akkor elveszem magától és elégetem, hiszen tudja, az olyan emberekről, mint maga meg én, azt mondják, hogy előttünk semmi sem szent. Képesek vagyunk minden erőszakra és gonoszságra. Noshát, folytathatom?

Mind a ketten lehiggadtak, Vera Pavlovna, mert megkapta a levelet, Rahmetov, mert néhány percig szótlanul ült, amíg Vera Pavlovna a levelet csókolgatta.

— Így hát kénytelen vagyok meghallgatni.

— Dmitrij Szergejics nem vette észre azt, amit észre kellett volna vennie — kezdte Rahmetov nyugodt hangon. — Ez csúnya következményekre vezetett. Ha ez nem is vád ellene, nem is mentség. Ha nem is látta tisztán, hogy — tekintettel a kettőjük természetére — ennek elkerülhetetlenül be kellett következnie, mégis elő kellett volna készítenie magát valami hasonlóra, egyszerűen mint olyan eshetőségre, amelyet nem kívánhatunk, amelyet nincs miért várnunk, amely azonban mégis bekövetkezhet: hiszen a jövőért nem kezeskedhetünk, nem tudhatjuk, mit rejt magában. Ezt az axiomát,* hogy tudniillik a jövő

* Alapigazság.

számtalan, előre nem látható körülményt rejteget számunkra, valószínűleg ő is tudta. Miért hagyta hát magát olyan gondolatkörben, hogy az eshetőség bekövetkeztekor maga nem volt rá előkészülve? Az, hogy ő nem látta előre a bonyodalmakat, az azt mutatja, hogy figyelmetlen volt. Ez sértő ugyan magára, de önmagában véve nem fontos, és nem rossz és nem jó; de már az, hogy nem készítette elő magát minden eshetőségre, határozottan rossz indítékból eredt. Persze nem tudatosan cselekedett így. Csakhogy az ember énjét éppen az ilyen öntudatlan cselekedetek árulják el. Férjének nem volt érdeke, hogy előkészítse magát, hiszen az előkészítés gyengítette volna a maga ellenállását azzal az érzéssel szemben, amely nem felelt meg az ő érdekeinek. Magában olyan erős érzés lángolt fel, hogy ezzel szemben leghevesebb ellenállása is hiábavaló lett volna. De az ismét csak a körülmények játéka, hogy érzése ilyen erővel jelentkezett. Ha szerelme olyan ember iránt lobban fel, aki ezt kevésbé érdemli meg, ez az érzés gyengébb lett volna. Az ilyen erős és legyőzhetetlen érzés azonban ritka kivétel. Gyakoribbak az olyan érzelmek, amelyeket legyőzhetünk, amikor még az ellenállás ereje nem veszett el. Ezekre a valószínű eshetőségekre számítva, Dmitrij Szergejics nem is akarta, hogy a maga ellenálló ereje csökkenjen. Ezért nem készítette elő magát és éppen ezért kellett magának annyit szenvednie. Hogy tetszik, amit mondtam?

— Nincs igaza, Rahmetov. Dmitrij Szergejics nem titkolta gondolatait előttem. Nézeteit éppen olyan jól ismertem, mint maga.

— Elhiszem, Vera Pavlovna. Gondolatait eltitkolni, ez már túlságosan sok lett volna. Megakadályozni, hogy magánál olyan meggyőződések keletkezzenek, amelyek az ő nézeteinek megfeleltek volna, és e célból megjátszani, mintha nem úgy gondolkoznék, ahogyan gondolkozik, ez már egyenesen becstelenség lett volna. Ilyen embert maga soha nem is szeretett volna meg. Talán rossz embernek neveztem? Derék ember, nagyon jó ember, hogyne lenne jó? — ha kívánja, reggelig is dicsérem. Csak azt állítom, hogy mielőtt ez a bonyodalom támadt volna, helytelenül járt el magával szemben. De amikor már kialakult, kifogástalanul cselekedett. Miért gyötrődött, Vera Pavlovna, mondja? Dmitrij Szergejevics szerint — ezt nélküle is tudtam — azért, hogy ne keserítse el őt. De honnan vette, hogy ez elkeseríti őt? Erre nem lett volna szabad gondolnia sem. Miért keseredett volna el? Talán féltékenységből? Ostobaság.

— Maga nem ismeri el a féltékenység jogosultságát, Rahmetov?

— A művelt embernek nem szabad féltékenynek lennie. Torz, hamis, aljas érzés ez. Ennek alapján nem adom oda senkinek a fehérneműmet, hogy hordja, a szipkámat, hogy szívja; ennek az alapján tekintünk egy másik embert birtokunknak, mint valami tárgyat.

— Azonban, Rahmetov, ha nem ismerjük el a féltékenység jogosultságát, akkor ebből szörnyű következmények származhatnak.

— A féltékenynek szörnyűk e következmények, de annak, aki nem féltékeny, e következmények egyáltalán nem szörnyűk, sőt nem is fontosak.

— De hiszen maga teljes erkölcstelenséget hirdet, Rahmetov!

— Hát négy évi együttélés után még így gondolkodik? Látja, ebben is ő a hibás. Naponta hányszor ebédelt? Egyszer. Tett volna valaki valami kifogást az ellen, ha maga kétszer ebédelt volna? Valószínűleg nem. Miért nem teszi ezt? Talán attól fél, hogy megszomorít valakit? Valószínűleg egyszerűen azért, mert erre nincs szüksége, ezt nem óhajtja. Pedig hát az ebéd jó dolog. Meg aztán az értelem, főleg pedig maga a gyomor is azt mondja, hogy egyszer ebédelni jó, a második ebéd azonban már nem tenne jót. Ám ha maga úgy képzeli, vagy az a beteges kívánsága támad, hogy jó lenne kétszer ebédelnie, visszatartaná magát ettől az az aggodalom, hogy valakit megkeserít vele? Nem, ha valakit ez megkeserítene, vagy valaki ezt megtiltaná, akkor maga titokban enne, az ételeket nem megfelelő állapotban fogyasztaná, bemocskolná a kezét, mert gyorsan és mohón kapna az étel után, bemaszatolná a ruháját, mert az ennivalót a zsebébe rejtené. A kérdés itt egyáltalán nem érinti az erkölcsöt vagy az erkölcstelenséget, a kérdés lényege csupán az, ízlik-e a tiltott gyümölcs? Kit tart vissza az a tudat, hogy a féltékenység tiszteletet és kíméletet érdemlő érzés; a sopánkodás: „ó, ha ezt megteszem, szomorúságot okozok" — kit kényszerít arra, hogy hiába szenvedjen egy küzdelemben? Csak nagyon keveset, a legnemesebbeket, akik miatt nincs okunk aggódni, hogy a természetük erkölcstelenségbe vinné őket. A többieket az ilyen ostobaság egyáltalán nem tartja vissza, legfeljebb csak arra készteti, hogy csaljanak, hogy álnokoskodjanak, vagyis teljessé tegyék rosszaságukat. Ez minden, amit mondhatok magának. Ezt talán nem tudta?

— Természetesen, tudtam.

— De hát akkor milyen erkölcsi hasznát látja a féltékenységnek?

— De hiszen Dmitrij Szergejics is meg én is hasonló szellemben beszélgettünk.

— Valószínűleg nem egészen ebben a szellemben, vagy csak a szavakat mondták, de nem hittek egymásnak, amikor egymástól ilyen beszédet hallottak, és természetesen azért nem hittek, mert más dolgokról, s talán erről is, másról is, állandóan egészen más szellemben fogant véleményeket hallottak; máskülönben gyötrődött volna, isten tudja mennyi ideig? És miért? Mennyi hűhó semmiért! Mennyi gyötrelem mindhármuknak, különösképpen magának, Vera Pavlovna! Pedig milyen nyugodtan élhettek volna mindhárman, akárcsak tavaly, vagy közös lakást béreltek volna mindhárman, vagy más megoldást kerestek volna és éltek volna gyötrődés nélkül. Továbbra is hármasban teázhattak volna és járhattak volna az operába. Minek

ez az izgalom és gyötrődés? Mi értelme ennek a katasztrófának? És mindez azért, mert Dmitrij Szergejics mulasztása miatt nem készült fel és mindig abban a tudatban élt: „megölöm őt ezzel". Pedig semmi baj se lett volna, ha férje a fentiek szerint jár el. Igen, Dmitrij Szergejics sok fölösleges bánatot okozott magának.

— De nem, Rahmetov, maga szörnyű dolgokat mond.

— Megint „szörnyű dolgok"! Számomra az szörnyű, hogy semmiségek miatt kínlódjanak és ostobaságokból katasztrófák származzanak.

— Szóval, a maga véleménye szerint, mindaz, ami velünk történt, ostoba melodráma?

— Igen, ez tökéletesen szükségtelen melodráma,* egészen felesleges tragikus jelleggel. S abban, hogy nyugodt, egyszerű beszélgetés helyett ilyen idegtépő melodráma következett be, Dmitrij Szergejics a hibás. Ebben a melodrámában az ő későbbi becsületes eljárása alig enyhítheti korábbi bűnét, vagyis azt, hogy nem akadályozta meg a melodrámát, nem készítette elő magát, Vera Pavlovna — és önmagát se — arra, hogy nyugodtan tárgyalják meg az ügyet, ezt az egész badarságot, amely azt sem éri meg, hogy miatta akár egy csésze teát is megigyanak. Dmitrij Szergejicset súlyos vétek terheli. De alaposan meg is bűnhődött érte. Most pedig igyék még egy pohár xerest és menjen aludni. Elértem látogatásom utolsó célját is: már három óra. Ha nem ébresztik fel, sokáig fog aludni. Én pedig megmondtam Masának, hogy ne ébressze fel magát féltizenegy előtt. Marad még ideje arra is, hogy megigya a teáját és máris siethet a vasúthoz. Ha nem lesz ideje, hogy becsomagoljon, akkor hamarosan visszajön érte, vagy elküldik. Hogyan gondolja: Alekszandr Matvejics utazzék magához, vagy maga tér vissza? Magának most nem is volna jó találkoznia Masával, mert nem volna helyes, ha észrevenné, hogy maga tökéletesen nyugodt. Viszont, hogy vehetné észre az utolsó félórában, a sietős csomagolásnál? Sokkal nehezebb a dolog Mercalovával. De majd kora reggel elmegyek hozzá és megmondom neki, hogy ne jöjjön ide és ne ébressze fel magát, mert maga sokáig fent volt, inkább egyenesen a vasútállomásra menjen.

— Hogy gondoskodik rólam! — mondta Vera Pavlovna.

— Ezt már aztán igazán ne tulajdonítsa neki, ez már egészen az én dolgom. De azonkívül, hogy kárhoztatom korábbi magatartásáért — a szemébe természetesen sokkal többet és erősebbet mondtam, mint most — azonkívül, hogy teljes mértékben ő a hibás ezért a hiábavaló gyötrelemért, e céltalan gyötrődés idején nagyon szépen viselkedett.

* Eredeti jelentésében: zenekísérettel alátestett költői vagy drámai mű.

XXXI

Beszélgetés az éleseszű olvasóval

Mondd meg hát, éleseszű olvasó, miért szerepeltettem Rahmetovot, aki az előbb elment s regényemben nem is tér vissza többé? Azt már mondtam, hogy ez olyan szereplő, akinek nincs köze a cselekményhez...

— Tévedés! — vág szavamba az éleseszű olvasó. — Rahmetovnak igenis van köze a cselekményhez, hiszen ő adta át azt a levelet, amely...

— Most látni csak, uram, mennyire nem értesz esztétikai kérdésekhez, ha szereted is az ellenkezőjét hangoztatni — szakítom ismét félbe az okoskodót. — Szerinted tehát Masának is köze van a cselekményhez? Hiszen az elbeszélés legelején ő is adott át levelet, s ez, mint tudjuk, Vera Pavlovnát rémületbe ejtette. No és Ráhel? Ő meg pénzt adott a holmiért Vera Pavlovnának, ami nélkül Vera Pavlovna el sem utazhatott volna. No és N. professzor, aki B-nének nevelőnőül ajánlotta, amely nélkül a Konnogvargyejszkij-sétányról való visszatérés jelenete nem történt volna meg. Talán a Konnogvargyejszkij-sétány is — szereplő személy? Ezek szerint a Gorohovaja-ulica főszereplő, mert nélküle nem lett volna Sztoresnyikov ott álló háza, a háznak nem lett volna gondnoka és a gondnoknak leánya; következésképpen ez az egész elbeszélés nem született volna meg. Vegyük tehát úgy, ha akarod, hogy ezek is mind szereplői a regénynek: a Konnogvargyejszkij-sétány és Masa, a Gorohovaja-ulica és Ráhel. De hiszen láthattad, hogy mindegyikükről jó, ha öt szót írtam; szerepük olyan, hogy elég volt róluk öt szóban is megemlékeznem. Ám nézd csak meg, hány oldalt szenteltem Rahmetovnak!

— Á, most már tudom! — kiált fel az éleseszű olvasó. — Rahmetovot azért kellett szerepeltetnie, hogy egy Vera Pavlovnával folytatott beszélgetés keretében elítélje az ő és férje viselkedését.

— Ejnye, de gyenge lábon állsz, uram! Épp fordítva érted a dolgot. Talán azért volt szükség e különös emberre, hogy megmondja a véleményét más szereplőkről? Ugyan kérem! Ilyen indítóokok alapján csak a te nagy íróid szerepeltetik talán az embereket műveikben; de én, jóllehet nem vagyok író, mégis valamivel többet értek a művészet szabályaihoz. Nem, uram, ehhez igazán nem volt szükség Rahmetovra. Vera Pavlovna, Lopuhov és Kirszanov talán nem mondanak éppen elégszer véleményt a saját cselekedeteikről és egymáshoz való viszonyukról? Vagy olyan ostobák, hogy maguktól nem tudják megítélni, mi a rossz és mi a jó, tehát súgóra szorulnak? Talán azt hiszed, hogy Vera Pavlovna néhány nap múlva — lecsillapodva —

nem ítélte volna el magát a varrodáról való megfeledkezése miatt legalább olyan keményen, mint ahogy Rahmetov tette? És azt hiszed talán, hogy Vera Pavlovnához való viszonyáról maga Lopuhov is nem ugyanazt gondolta, amit Rahmetov erről az asszonynak mondott? Tisztességes emberek nem titkolják el önmaguk előtt, amit mások kifogásolhatnak rajtuk; éppen ezért tartjuk őket tisztességes embereknek. Helytelen fogalmaid vannak róluk, tisztelt uram, ha ezt nem tudod.

Sőt, többet mondok. Azt hiszed, hogy Rahmetov Vera Pavlovnával Lopuhov tudta és beleegyezése nélkül folytatott beszélgetést? Nem, uram, nagyon is tisztában volt vele, hogy ő csak Lopuhov tolmácsa és ezt Vera Pavlovna is észrevette volna egy-két nap múlva vagy nyomban is, ahogy Rahmetov beszélni kezdett, ha nincs olyan felizgatott állapotban. Második levelében Lopuhov jogosan mondhatta, hogy Rahmetovval nem üzen semmit, de Rahmetov sem jelezte neki, mit beszél majd Vera Pavlovnával, hiszen Lopuhov igen jól ismerte barátja gondolatvilágát és pontosan tudta, hogy adott esetben hogyan gondolkodna és mit mondana; ennélfogva barátjának Vera Pavlovnával folytatandó beszélgetését is szó szerint előre leírhatta volna. Hiszen becsületes emberek hosszas magyarázkodás nélkül is megértik egymást. Vagy avassalak be még jobban a lélektan rejtelmeibe? Lopuhov nagyon jól tudta, hogy felesége egy bizonyos idő múlva, a hálaérzés bizonyos rohama után, ugyanúgy gondolkodik majd róla, mint ő maga, mint Rahmetov, (mint Mercalov és Mercalova, mint az a tiszt, akivel annakidején, a kiránduláson birkózott). Ennélfogva — okoskodott Lopuhov — végeredményben semmit sem vesztek vele, ha Rahmetovot elküldöm a feleségemhez és rosszat mond róla, hiszen előbb-utóbb Verocskának is ugyanilyen gondolatai támadnának. Sőt inkább megnövök a szemében, hiszen egy-kettőre ráeszmél, hogy nemcsak előre láttam, miket beszél majd rólam Rahmetov, hanem, hogy én kezdeményeztem ezt a beszélgetést. Verocska ekkor azt gondolja majd: „Mily nemes lélek! Tudta, hogy azokban az első riadt napokban iránta érzett hálám a maga exaltáltságával* minden mást elnyomhatna bennem, s gondoskodott róla, hogy agyamban minél előbb olyan gondolatok jelentkezzenek, amelyek megkönnyítik ennek terhét; hiszen ha haragudtam is Rahmetovra, mert szidta őt, lényegében azért már akkor is rájöttem, hogy Rahmetovnak igaza van; gondolataim engem is elvezettek volna ide egy hét múlva, de ez akkor már nem lett volna fontos számomra, anélkül is megnyugodtam volna; azzal viszont, hogy ezeket a gondolatokat kifejezésre juttatta már az első napon, lelkem súlyos tehertől szabadult meg, amelyet egy hétig hordtam volna. Ezek a gondolatok éppen azon a napon voltak fontosak és hasznosak számomra... igen, igazán nemeslelkű ember."

* Beteges elenkség, felindultság.

Ez a terv Lopuhovtól származott; Rahmetov csak az eszköz volt. Láthatod ebből, éleseszű olvasó, hogy nemeslelkű emberek milyen ravaszul és önzőn tudnak céljuk érdekében eljárni. Nekik persze más céljaik vannak, mint neked. Legfőbb örömüket abban találják, hogy azok, akiket becsülnek, derék embernek tartsák őket. Ebből a célból törik a fejüket és terveket gondolnak ki, akárcsak te a céljaid elérésére. Csakhogy céljaitokhoz hasonlóan terveitek is merőben különböznek egymástól. A te terveid hitványak és károsak, az övéik pedig becsületesek és közhasznúak.

— Hogy mersz így lepocskondiázni? — támad rám az éleseszű olvasó. — Ezért a rosszindulatú rágalomért beperellek, s elterjesztem híredet, hogy gonosz szándékú ember vagy.

— Nyugalom, uram, csak nyugalom — felelem én. — Már hogy rágalmaznám meg uraságodat, mikor jellemességét éppúgy becsülöm, mint szellemi képességeit. Én csak a művészi ábrázolás szabályait bátorkodom elmagyarázni, hisz e témát annyira kedveli. E tekintetben tévedésbe esik, amikor úgy véli, hogy Rahmetovot azért szerepeltettem, hogy ítéletet mondjon Lopuhov és Vera Pavlovna felett. Erre nem volt szükség; azokban a gondolatokban, amelyeket Rahmetov kifejt róluk, semmi olyan nincs, amit ne közölhettem volna veled, uram, úgyis, mint Lopuhov gondolatait saját magáról, és mint olyan gondolatokat, amelyeket bizonyos idő múlva Vera Pavlovna Rahmetov nélkül is alkotott volna önmagáról és Lopuhovról. Most hát fölteszem neked a kérdést, uram; miért közlöm hát veled Rahmetov és Vera Pavlovna beszélgetését? Érted-e most már, hogy amikor nem Lopuhov és Vera Pavlovna gondolatait közlöm veled, hanem Rahmetov és Vera Pavlovna beszélgetését, akkor nemcsak azokat a gondolatokat kell közölnöm, amelyek a beszélgetés lényegét alkották, hanem magát a beszélgetést. Miért volt szükség arra, hogy veled éppen ezt a beszélgetést közöljem? Azért, mert ez Rahmetov beszélgetése volt Vera Pavlovnával; megérted-e, legalább most már? Még mindig nem? Te ugyan megéred a pénzedet! Ami azonban a felfogásodat illeti, hát az bizony rossz. Rossz bizony. Nos, megfejtem neked a dolgot:

Ha ketten beszélgetnek, akkor a beszélgetésből többé-kevésbé megismerhető jellemük is. Érted már, mire akarok kilyukadni? Vera Pavlovna jellemét, ugyebár, eléggé ismerted már, erre vonatkozólag a beszélgetés nem nyújtott semmi újat. Tudtad róla, hogy hevülékeny természetű, nem érti a tréfát, hogy szeret jó étvággyal falatozni, sőt egy pohárka xeres iránt sem viseltetik ellenszenvvel; a beszélgetést tehát nem az ő jellemzése céljából közöltem; akkor meg kit akartam jellemezni benne? No? Gondolkozz csak: ketten beszélgetnek, ő, meg Rahmetov; ha tehát nem őt akartam jellemezni, akkor csak kit akarhattam jellemezni? No kit, találd ki hát!

— Rahmetovot! — kiált fel az éleseszű olvasó.

— Eltaláltad! Ügyes fiú vagy! Ez igen! Így már szeretlek. Szóval láthatod, hogy a fordítottja igaz annak, amit hittél. Rahmetovot nem a beszélgetés kedvéért szerepeltettem, hanem a beszélgetést egyesegyedül azért közöltem veled, hogy közelebbről is megismerkedhess Rahmetov egyéniségével. Ebből a beszélgetésből megtudtad, hogy Rahmetov szívesen felhajtana egy pohár bort s nem iszik mégsem; azt is megtudtad, hogy mégsem egészen „zord szörnyeteg", hanem, ha valamely kedve szerint való ügy elvonja komor gondolataitól, csevegni és tréfálkozni is tud; sajnálkozva mondja, hogy erre ritkán nyílik alkalma: „Nekem sem kellemes, hogy »zord szörnyeteg« vagyok, ám a körülmények olyanok, hogy a jót rajongva szerető ember nem is lehet másmilyen, mint »zord szörnyeteg«; ha a körülmények nem ilyenek volnának, talán naphosszat mókáznék, nevetnék, dalolnék, táncolnék."

Most tehát már tudod, éleseszű olvasó, hogy jóllehet sok oldalon keresztül foglalkoztam Rahmetov jellemzésével, mindazonáltal még számos oldalt szenteltem egyedül annak a célnak, hogy olyan embert ismerj meg közelebbről, aki nem tartozik regényem szereplői közé. Mondd meg már most, miért szerepeltettem ezt az embert és miért szóltam róla oly részletesen? Talán még emlékszel, hogyan indokoltam: „Egyedül csak azért, hogy eleget tegyek a művészi ábrázolás fő követelményének." Csakhogy milyen természetű ez a követelmény és hogyan feleltem meg neki azzal, hogy Rahmetovot eléd állítottam? Rájöttél már? Még nem? Persze, hogy nem. Hogyan is jöhetnél rá. Akkor hát hallgass ide. Különben nem, ne hallgass ide tovább, úgysem értenéd meg. Hagyjuk. Vegyünk érzékeny búcsút egymástól, eleget mulattam rajtad! Ezentúl nem veled, hanem a közönséggel beszélgetek, méghozzá komolyan.

A művészi ábrázolás első követelménye ez: minden tárgyat úgy kell bemutatnunk, hogy róla az olvasó a valóságnak megfelelő képet nyerjen. Ha például egy házat akarok bemutatni, akkor azt úgy kell megtennem, hogy az olvasó ne kunyhót vagy palotát, hanem házat lásson maga előtt. Ha egy átlagembert akarok bemutatni, akkor el kell érnem, hogy az olvasó ne óriásnak vagy törpének lássa.

Regényemben az új nemzedékhez tartozó egyszerű, becsületes embereket akartam bemutatni. Ilyenek százával akadnak. Közülük választottam ki Vera Pavlovnát, Lopuhovot és Kirszanovot, akiket nemcsak én tartok hétköznapi embernek, hanem hozzájuk hasonló ismerőseik is és ők maguk is annak tartják magukat. Hol beszéltem róluk más értelemben? Mit mondtam róluk mást? Szeretettel és megbecsüléssel ábrázoltam őket, aminthogy minden rendes ember szeretetet és megbecsülést érdemel. De hol hajbókoltam előttük? Soha, egyetlen szóval sem mondtam, hogy ők, isten tudja, milyen felsőbbrendűek és eszményiek, hogy náluk felsőbbrendűek és tökéletesebbek már nincsenek, hogy ők — az emberek eszményképei. Ahogy ró-

luk gondolkozom, úgy is cselekednek regényemben, úgy, ahogy az új nemzedékhez tartozó egyszerű és becsületes ember teszi. Talán hőstetteket visznek véghez? Nem, csupán nem kaphatók aljasságra, nem gyávák; rendes, becsületes nézeteik vannak, s arra törekszenek, hogy ezek szerint éljenek. Ennyi az egész. Hol itt a hősiesség?

Igen, olyan embereket akartam bemutatni, akik ugyanúgy cselekszenek, mint típusuk minden átlagembere, s remélem, sikerült ezt elérnem. Akinek olvasóim közül ilyen típusú közeli ismerősei vannak, kezdettől fogva láthatta, hogy regényem főszereplői korántsem eszményi alakok, hiszen a típusukbeli egyszerű emberek átlagos színvonalán nem emelkednek felül; ezek az olvasóim bizonyosan emlékeznek, hogy az e típushoz tartozó ismerőseik hasonló helyzetekben nem viselkedtek hitványabbul, mint az én hőseim. De tegyük fel, hogy más tisztességes embereknek nem is voltak hasonló élményeik: hiszen nem minden férj és feleség válik el egymástól, nem minden rendes asszony lobban szenvedélyes szerelemre férje barátja iránt, nem minden rendes férfinak kell küzdenie egy férjes asszony iránt fellobbant szerelme ellen, méghozzá három egész esztendőn keresztül, és nem minden rendes férj kényszerül egy híd közepén főbelőni magát, vagy (az éleseszű olvasó szavai szerint) a szállodából nyomtalanul eltűnni. Viszont minden rendes ember ugyanígy cselekedne az általam ábrázolt emberek helyében, anélkül, hogy hősnek tartaná magát; és hasonló, sőt nem egyszer súlyosabb esetekben legalább annyira megállná a helyét, mint regényem szereplői. Emiatt azonban egy percig sem hiszi magát rendkívüli, hanem csak rendes, becsületes embernek. Jóismerősei is — akik hozzá hasonló rendes emberek, hiszen másmilyenekkel nem is érintkezik — jó embernek tartják, ám azért eszükbe sem jut, hogy térdet hajtsanak előtte, hanem azt gondolják: mi is olyanok vagyunk, mint ő. Remélem, sikerült elérnem, hogy regényem három főszereplőjében az új nemzedéknek minden rendes tagja jóismerőseinek megszokott típusát ismerje fel.

Sajnos, az olyan emberek, akik mindjárt az elbeszélés elejétől kezdve azt gondolják az én Vera Pavlovnámról, Kirszanovomról, Lopuhovomról: „hát persze, ezek a mi jóismerőseink, egyszerű átlagemberek, mint mi" — az ilyen emberek, akik így vélekednek majd főszereplőimről, mégis csak a közönség kisebb részét alkotják. A többség még jóval alacsonyabb színvonalon van.

Aki életében kunyhónál különb hajlékot még nem látott, az palotának tartja az egészen egyszerű házat is. Mit tehetnénk, hogy a házat csak háznak s ne palotának lássa? Olyan képet kell mutatnunk, amelyen a házon kívül valamely palotának legalább egyik sarka látszik. Erről majd ráeszmél, hogy a palota egészen más méretekben készült, mint a képen ábrázolt épület, s hogy ennek az épületnek valóban nem kell nagyobbnak lennie, mint egy közönséges, egyszerű háznak, amilyenben, vagy még különbben, kellene laknia minden-

kinek. Ha nem viszem a regénybe Rahmetov alakját, az olvasók többsége helytelen képet kapott volna elbeszélésem főszereplőiről. Fogadok, hogy a fejezet utolsó szakaszáig az olvasók többsége Vera Pavlovnát, Kirszanovot, Lopuhovot hősnek, magasabbrendű embernek, eszményített alaknak, sőt talán a valóságban nemlétezőnek tartotta volna, túlságos nemeslelkűségük miatt.

Nem, barátaim, dühös, rossz, szánalmas barátaim, ezekről az emberekről hamis képet festettetek magatoknak: nem ők állnak nagyon magasan, hanem ti vagytok nagyon alacsonyan. Most már látjátok, hogy ők is csak a földön állnak. Csak azért láttátok őket a felhők fölött lebegni, mert ti odúitok mélyéből néztétek. Az ő magaslatukra eljuthat minden ember és el is kell jutnia. A magasabbrendű emberek, szegény barátaim, nem ilyenek. Egy ilyennek a körvonalait megmutattam nektek néhány vonásban; láthatjátok, mennyire mások a vonásai. De azokhoz az emberekhez, akiket alaposabban ábrázolok, egészen hasonlóvá lehettek, ha komolyan fejlődni akartok. Aki náluk alacsonyabban áll, az alant is marad. Jöjjetek elő tehát odvaitokból, barátaim, jöjjetek fel, nem lesz ez olyan nehéz, jöjjetek elő a fénybe, a szabadba, oly szép ott az élet, s az út könnyű és kecsegtető, lépjetek rá: fejlődjetek, fejlődjetek! Figyeljetek, gondolkozzatok, olvassátok azokat, akik az élet tiszta örömeiről beszélnek nektek, és arra tanítanak, hogy az ember igenis tud jó és boldog lenni. Olvassátok ezeket az írásokat, amelyek örömmel töltik el a szívet; figyeljétek az életet, sokat tanulhattok tőle; gondolkozzatok, a gondolkozás előrevisz. Ennyi az egész. Áldozatot, nélkülözést senki sem kíván tőletek, nincs is szükség rá. Akarjatok boldogok lenni, csak erre, csak ennyire van szükség. Ennek érdekében örömmel gondoskodtok majd a saját fejlődéstekről: ebben rejlik a boldogság. Ó, mennyi az öröme a fejlett embernek! Még azt is, amit más áldozatnak, bánatnak érez, ő kielégülésnek, gyönyörnek érzi, a lelke pedig kitárul az örömök felé, s mindennek tud örülni! Próbáljátok meg: érdemes!

NEGYEDIK FEJEZET

MÁSODIK HÁZASSÁG

I

Berlin, 1856. július 20.

Mélyen tisztelt Vera Pavlovna!

Az a közeli viszony, amely az elhúnyt Dmitrij Szergejics Lopuhovhoz fűzött, azzal a reménnyel tölt el, hogy szívesen ismerősei közé sorol egy ön előtt teljesen ismeretlen, de önt nagyon tisztelő embert. Mindenesetre bátor vagyok remélni, hogy nem tart tolakodónak, hiszen levelemmel az elhúnyt Dmitrij Szergejics kívánságát teljesítem; s azokat az adatokat, amelyeket róla közlök, tökéletesen hitelesnek tarthatja, mert gondolatait a saját szavaival közlöm, mintha csak ő maga beszélne. Íme, az ő szavai arról az ügyről, amelynek megvilágítása e levelem célját alkotja:

„Azok a gondolatok, amelyek arra a fejleményre vezettek, amely annyi izgalmat okozott a hozzá közelállóknak — mint már jeleztem, Dmitrij Szergejics eredeti szavait közlöm — csak fokozatosan érlelődtek meg bennem, szándékomat többször is megváltoztattam, mielőtt végleges formát öltött volna. Az a körülmény azonban, amely e gondolatokat előidézte, váratlanul ért. Csak akkor vettem észre, amikor ő (Dmitrij Szergejics itt magára gondol, Vera Pavlovna) riadtan mesélt nekem álmáról, amely félelemmel töltötte el. Az álmot nagyon fontosnak láttam; s mint olyan ember, aki az ő érzelmeit tárgyilagosan nézi, nyomban megértettem, hogy életének olyan szakasza kezdődik, amely — hosszabb vagy rövidebb időre — megváltoztatja kettőnk addigi viszonyát. Az ember azonban a legvégsőkig arra törekszik, hogy megőrizze azt a helyzetet, amelybe már beleélte magát; természetünk legmélyén konzervatív elem rejtőzik, amelytől csak kényszerűségből válunk meg. Véleményem szerint ebben van az én első feltevésemnek magyarázata: hinni akartam és hittem is, hogy csupán múló epizódról van szó, mely után korábbi viszonyunk helyreáll. Ő azzal akarta elkerülni az epizódot, hogy még jobban közeledik hozzám. Ez engem megtévesztett, s napokon át lehetségesnek tartottam, hogy reménye valóra válik. Nemsokára azonban meggyőződtem

róla, hogy hiábavaló dolog ebben reménykedni. Ennek oka pedig az én természetemben rejlik.

Ezzel nem akarom saját természetemet hibáztatni, hanem így értem:

Az olyan embernek, aki kellőképpen él, háromféle időtöltésből áll az élete: munka, élvezet és pihenés vagy szórakozás. Az élvezet után éppúgy pihenésre van szükség, mint a munka után. A munkában és az élvezetben az általános emberi elem túlsúlyban van az egyéni sajátságok fölött: a munkában észszerű külső szükségletek szerint cselekszünk; az élvezeteket szintén az emberi természetből fakadó szükségleteink határozzák meg. A pihenés, szórakozás — mindkettő olyan elem, amelyben a személyiség erőinek helyreállítását keresi olyan izgalmak után, amelyek kimerítik az élet anyagi erőinek készletét, olyan elem, amelyet maga a személyiség visz bele az életbe; itt a személyiség törekszik a maga egyéni sajátosságai, egyéni kényelme szerint érvényesülni. A munkában és az élvezetben az embereket egy hatalmas általános erő ragadja magával, amely fölötte áll minden egyéni sajátosságnak. Ez az erő a munkában: az érdek, az élvezetben: a szervezet szükséglete, amely minden emberben közös. A pihenésben más a helyzet. A pihenés nem oly általános erejű, hogy eltörölje az egyéni sajátságokat: a pihenés a leginkább egyéni ügy, az emberi természet itt a legtágabb téren nyilvánulhat meg, az ember itt a leginkább egyénivé válik, és az ember jelleme leginkább abban nyilatkozik meg, milyen fajta pihenés a legkönnyebb és legkellemesebb számára.

E tekintetben az emberek két főcsoportra oszlanak. Az első csoportba tartozók számára a pihenés vagy a szórakozás kellemesebb a mások társaságában. A magányosság ezeknél csak kivétel, a társas élet viszont szabály. A társas élet hívei sokkal többen vannak, mint a magányt keresők, akiknek a magányosság kényelmesebb, s így jobban érzik magukat, mint a mások társaságában. Ezt a különbséget a közvélemény így jelöli meg: társaságot kedvelő, vagy zárkózott ember. Én a társaságot nem kedvelő emberek közé tartozom, ő pedig a társaságot kedvelőkhöz. Ez a mi történetünk egész titka. Világos, hogy ezért egyikünk sem elítélendő. Az sem vethető szemünkre, hogy egyikünknek sem volt elég ereje megszüntetni ezt a különbséget: az ember tehetetlen a saját természete ellen.

Nagyon nehéz megérteni a más természetűek sajátosságait. Általában mindenkit saját természetünk szerint ítélünk meg. Amire nekem nincs szükségem, arra — véleményem szerint — másoknak sincs szükségük. Így téveszt meg gondolkozásunk. Nagyon világos bizonyítékok kellenek tévedésünk belátására. De fordítva is áll: ami számomra megkönnyebbülés és kényelem, az másnak is azt nyújtja. Ez a természet sugallta gondolkodásmód az én mentségem arra, hogy nagyon későn vettem észre kettőnk természetének különbségét. Téve-

désemet nagymértékben elősegítette az is, hogy egybekelésünk idején szellemileg ő nagyon magasra helyezett engem. Akkor még nem volt meg köztünk a szellemi egyenlőség; ő túlságosan nagy tiszteletet érzett irántam; az én életmódomat követendőnek tekintette és általános emberi vonásnak fogta fel azt, ami csupán az én egyéni sajátosságom volt, s egy ideig lelkesedett érte. De volt még egy másik tényező, melynek hatása erősebben jelentkezett.

Elmaradott emberek nemigen tartják tiszteletben mások belső életének érinthetetlenségét. Egy család bármely tagja, különösen az idősebb, minden gátlás nélkül tenyerel bele a másik belső életébe. Nem az a lényeg, hogy ezzel megsértik titkainkat. A titkok többé vagy kevésbbé nagy értékek, amelyeket rejtegetünk és óvunk; meg aztán nincs is mindenkinek titka, tehát egyáltalán nincs mit rejtegetnie embertársai előtt. De mindenki szeretné, hogy belső életében legyen egy kis zuga, ahova senki se tolakodjék, mint ahogy mindenkinek az a vágya, hogy külön szobája legyen, amely egyedül csak az övé. Az elmaradott emberek nem törődnek sem ezzel, sem azzal: ha van is külön szobád, bejárnak oda is, nem körülnézni vagy tolakodni, hanem egyszerűen azért, mert nem is sejtik, mennyire zavarnak. Azt hiszik, csak azt nem akarod látni, akit nem állhatsz. Nem értik, hogy untathatnak és zavarhatnak téged, még ha rokonszenvesnek találod is őket. Azt a szent küszöböt, amelyet senkinek sincs joga átlépni a mögötte lakó engedélye nélkül, csak egy szobánál ismerik el: a családfő szobájánál, mert a családfő nyakánál fogva penderíthet ki onnan bárkit, aki hívatlanul oda tolakszik. A többi szobába betolhatja az orrát bárki, aki idősebb, vagy családi helyzetét illetően egyenlő vele. Ugyanígy van a benső lelkivilágunkkal is. Minden különösebb szükség nélkül, sőt minden gondolkozás nélkül, beléphet bárki mindenféle ostobasággal és a legtöbbször csupán abból a célból, hogy nyelvét köszörülje a másikon. Egy leánykának van két hétköznapi ruhája, egy fehér meg egy rózsaszínű; mivel a rózsaszínűt vette fel, máris van rá ok, hogy valaki a nyelvét köszörülje a leánykán. »A rózsaszínű ruhádat vetted föl, Anyuta, miért?« Anyuta maga sem tudja, miért vette föl ezt, hiszen valamit csak föl kellett vennie; de meg aztán, ha a fehéret veszi fel, ugyanígy megkérdezték volna. »Csak úgy, anyuka (vagy nővérke).« — »Jobb lett volna, ha a fehéret veszed fel.« Miért lett volna jobb, ezt még az sem tudja, aki Anyutával beszél: egyszerűen csak a nyelvét köszörüli. »Mi van veled mostanában, Anyuta, mintha kedvetlen volnál?« Anyuta egyáltalán nem kedvetlen és nem is vidám; de miért ne kérdezzék meg tőle, azt, ami nem látható és ami nincs. »Nem tudom; nem, azt hiszem, nincs semmi bajom.« — »De nem, te valahogyan kedvetlen vagy.« Két perc múlva: »Anyuta, nem ülnél le egy kicsit, hogy zongorázz valamit?« Hogy miért, nem tudni; és így tovább, naphosszat. Mintha a lelked utca volna, amelyre kitekinthet bárki, aki az ablaknál ül, nem azért,

mintha valamit ott látnia kellene, nem, hiszen még azt is tudja, hogy nem lát ott semmit, sem érdekeset, sem szükségeset, mégis nézdegél, mert nincs más dolga: hiszen úgyis egészen mindegy, miért ne nézelődjék? Az utcának valóban egészen mindegy; az ember azonban egyáltalán nem örül annak, hogy ilyen tolakodással háborgatják.

Ez a tolakodás, amelynek semmi célja és semmi értelme nincs, visszahatást kelthet: s amint az ember olyan helyzetbe kerül, hogy magába húzódhat, bizonyos ideig örömet talál a magányosságban, még akkor is, ha természeténél fogva inkább a társaságot, mint a magányosságot kedveli.

Vera Pavlovna ebből a szempontból férjhezmenéséig különösen rossz helyzetben volt; soha nem hagyták nyugton, mindig a lelkében vájkáltak, nemcsak véletlenül, vagy unalomból, vagy tapintatlanságból, hanem rendszeresen, elkerülhetetlenül, percről percre. Durván, arcátlanul, kegyetlenül és gonoszul vájkáltak lelkében durva, gonosz és mocskos kezekkel. Ezért hát a visszahatás is nagyon erős volt.

Ezért nem szabad nagyon szigorúan elítélni tévedésemet. Néhány hónap, vagy talán még egy év és nem tévedtem volna: igen, valóban, neki szüksége volt a magányra, kellemes volt a nyugalom. Ugyanakkor bennem már kialakult a vélemény az ő jelleméről. Ami nála csak átmeneti szükséglet volt — a magányosság — az nálam állandó ilyen szükségletet jelentett. Mi hát a csodálatos abban, hogy átmeneti hangulatát jelleme állandó vonásának hittem. Mindenki hajlamos arra, hogy másokról is saját maga után ítéljen.

A hiba megesett és végzetes volt. Bár nem vádolom magam miatta, mégis szeretném igazolni magam. Mások nem lesznek olyan elnézők iránt am, mint én magam. Hogy enyhítsem a vádat, kissé többet kell mondanom saját jellememnek erről az oldaláról, amely előtte és az emberek nagyobb része előtt eléggé ismeretlen volt és ezért magyarázat nélkül helytelenül volna értelmezhető.

Én a pihenést nem tudom máskép értelmezni, csak magányosságban. Másokkal együtt lenni számomra azt jelenti, hogy valamivel foglalkozom, vagy dolgozom, vagy élvezek valamit. Teljes kényelemben csak akkor érzem magam, amikor egyedül vagyok. Hogy nevezzem ezt? Miért van ez? Egyeseknél zárkózottsággal, másoknál félénkséggel, ismét másoknál a búskomorságra, az elmélyedésre való hajlammal vagy embergyűlölettel magyarázható. Vannak olyanok, akikben nincs rokonszenv mások iránt. Azt hiszem, rám egyik sem vonatkozik ezek közül: nyílt vagyok és őszinte, mindig kész a vidámságra és egyáltalán nem búslakodom. Szeretem az embereket, csakhogy mások társasága nálam munkával, vagy valami örömmel kapcsolatos, ez már valami olyan, ami után pihenés szükséges, vagyis — nézetem szerint — magány. Amennyire én ezt meg tudom érteni, ez egyszerűen a függetlenség és a szabadság iránti vágyam sajátos megnyilvánulása.

Korábbi, nagyon is nyugtalan családi helyzete következtében a

visszahatás ereje arra késztette Vera Pavlovnát, hogy egy időre olyan életmódot folytasson, amely nem felelt meg az ő állandó hajlamának. Irántam érzett megbecsülése hosszabb ideig tartotta ebben az ideiglenes helyzetben, mintsem ez különben történt volna. Én pedig olyan véleményt alkottam jelleméről, amely az átmeneti hangulatot állandó jellemvonásnak vette, és ebben megnyugodtam. Ennyi az egész. Hibát követtem el, de nem rosszindulatból. Ő maga pedig egyáltalán nem hibás semmiben. Mégis mennyi szenvedést kellett elviselnie és micsoda katasztrófa szakadt rám!

Amikor szörnyű álma miatt megriadt és feltárta előttem érzelmeit, már késő volt, hogy kijavítsam tévedésemet. De ha korábban eszméltünk volna rá, akkor vajjon közös, szívós akarattal sikerült volna-e úgy cselekednünk, hogy örökre elégedettek maradjunk egymással? Nem tudom; de kétlem, hogy ennek sikere esetén is valami jó vége lett volna. Tegyük fel, hogy sikerült volna természetünket annyira megváltoztatni, hogy nem lett volna okunk viszonyunkat terhesnek érezni. Természetünk ilyen megváltoztatása azonban csak akkor üdvös, ha valamilyen rossz tulajdonságunkat akarjuk kigyomlálni. A mi esetünkben ilyen tulajdonságok egyáltalán nem voltak. Talán a társaság kedvelése, vagy a magányosság keresése volna az? Ugyanakkor pedig a természet megváltoztatása minden esetben erőszakolt folyamat, rombolás, amelynek során sok minden veszendőbe megy. Az az eredmény, amelyet ő vagy én, talán (de csak talán, és nem bizonyosan) elértünk volna, nem ért volna fel ezzel a veszteséggel. Mindketten legalább részben elszintelenedtünk volna, többé vagy kevésbé elfagyasztottuk volna magunkban az élet frisseségét. És miért? Csupán csak azért, hogy megtarthassuk saját szobánk fentebb említett csendes zugát. Más a dolog, ha gyermekeink vannak. Akkor sokat kellett volna gondolkoznunk azon, milyen hatással lesz sorsukra a válásunk. Ha a változás rájuk nézve rossz, akkor mindent elkövettünk volna, hogy ne szenvedjenek miattunk. Az a boldog tudat, hogy megtettem a szükségeset gyermekeink jobb sorsa érdekében, megjutalmazott volna minden erőfeszítésért. Így azonban, milyen észszerű célja lett volna ennek?

Ezért hát az adott helyzetben tévedésem nyilvánvalóan jóra vezetett: legalább egyikünknek sem kellett természetével ellenkező dologra kényszerülnie. Vera Pavlovna sok bánatot szenvedett el, de enélkül valószínűleg még nagyobb lett volna tévedésem, és az eredmény sem lett volna ilyen kielégítő."

Ezek voltak Dmitrij Szergejics szavai. A szívós következetesség, amely arra késztette, hogy ennyit foglalkozzék a dolognak ezzel az oldalával, világosan mutatja, hogy ő — szavai szerint — ebben valami zavarót, valami olyat látott, ami nem előnyös számára. Egyenesen hozzá is fűzte: „Érzem, hogy azok, akik nem rokonszenveznek velem, bizonyos mértékben hibáztatni fognak. Biztos vagyok azonban Vera

Pavlovna rokonszenvében. Ő enyhébben ítél majd meg, mint én saját magamat. Én pedig úgy ítélkezem magamról, hogy tökéletesen igazam van. Ez az én véleményem az álom előtti időről." Most pedig közlöm önnel azokat az érzelmeket és szándékokat, amelyek Dmitrij Szergejicsben az álmot követő időszakban keletkeztek és a kettőjük közötti viszony ki nem elégítő voltát.

„Már mondottam (ezek Dmitrij Szergejics szavai), hogy feleségem szörnyű álmáról értesülve megértettem, hogy elkerülhetetlenül bekövetkezik egy fordulat, amely különbözik majd korábbi viszonyunktól. Azt vártam, hogy ez a fordulat nagy erővel robban ki, mert másképp nem is lehetett természetének belső erejénél és régóta elnyomott elégedetlenségénél fogva. Mégis reméltem eleinte, hogy ez a fordulat nem lesz kedvezőtlen számomra. Így okoskodtam: Vera Pavlovnát egy darabig magával ragadja a szenvedélyes szerelem valaki iránt; elmúlik egy-két év, s visszatér hozzám; hisz én jó ember vagyok. Az eshetőségek arra, hogy hasonló emberrel kerüljön össze, rendkívül ritkák (őszintén beszélek magamról, ahogyan ezt gondolom: nincs bennem semmi álszerénység, hogy kisebbítsem saját értékemet). A kielégített szerelmi szenvedély már elveszti hevességét. Vera Pavlovna belátja — egytől-mástól eltekintve — velem könnyebb, szabadabb lesz az élete, mint mással. A régi viszony helyreáll köztünk és minden úgy lesz, mint régen. Miután megtanított a tapasztalat, figyelmesebb leszek hozzá; ennek következtében még jobban megbecsül majd, még nagyobb lesz a ragaszkodása hozzám, mint azelőtt és még meghittebben fogunk élni, mint régen.

De tulajdonképpen (ez olyan dolog, amelyet megmagyarázni nagyon kényes feladat; mégsem szabad megkerülnöm), de mit vártam régi viszonyunk helyreállításától? Örömet szerzett volna nekem? Természetesen. De vajjon csupán örömet szerzett volna-e? Nem, ezt tehernek is képzeltem, természetesen kellemes, nagyon kellemes tehernek, de mégis csak tehernek. Nagyon szeretem őt, és törekedni fogok, hogy jobban alkalmazkodjam hozzá; ez örömet szerez majd nekem, de az életemet mégis csak korlátozni fogja. Így képzeltem el a jövőt akkor, amikor az első benyomások után lecsillapodtam. Elképzelésem beigazolódott, amikor Vera Pavlovna arra kért, hogy igyekezzem megtartani az ő szerelmét. Az a hónap, amelyet e kívánsága teljesítésére fordítottam, életem legnehezebb hónapja volt. Nem volt itt szó semmiféle szenvedésről, ez a kifejezés semmiképpen sem illik ide, itt egészen ostobán hangzanék. Örömmel kerestem a kedvét, de örömöm unalommal vegyült. Itt van a titok megfejtése, miért nem tudta megtartani szerelmét iránt. A kedvét keresni unalmas volt.

Első tekintetre talán furcsának látszik, hogy miért nem unatkoztam, amikor számtalan estét áldoztam a diákoknak, akiknek kedvéért természetesen nem nagyon zavartattam volna magam, ugyanakkor viszont valósággal kimerültem, amikor csak néhány estét áldoz-

tam annak a nőnek, akit magamnál is jobban szerettem, akiért kész voltam meghalni, sőt bármi gyötrelmet kiállni. Ez furcsának tűnhet, de csak annak szemében, aki nem érti az ifjúsághoz fűződő kapcsolataim lényegét. Először is nem fűzött semmiféle személyes kapcsolat ezekhez a fiatalemberekhez. Amikor ott ültem közöttük, úgy éreztem, hogy nem embereket látok magam előtt, hanem csak néhány elvont típust, akik eszmecserét folytatnak; velük folytatott beszélgetéseim alig különböztek magános tűnődéseimtől; közöttük emberi mivoltomnak csak egy oldala volt elfoglalva, az, amely a legkevésbé szorul pihenésre: az értelem. Minden más szunnyadt bennem. Emellett e beszélgetéseknek gyakorlati, hasznos céljuk is volt: fiatal barátaimat észszerű életre, nemes lelkületre és energiájuk fejlesztésére akartam nevelni. Ez is munka volt ugyan, de oly könnyű, hogy alkalmas volt más munkákban elhasznált erőim felújítására. Nem merített ki, hanem felfrissített, és mégis munka volt. Éppen ezért itt nem lehetett olyan igényeket támasztani, mint a pihenésnél. Itt a hasznot és nem a nyugalmat kerestem; itt szunnyadni hagytam lényem minden részét, kivéve a gondolkozást. A gondolkozásban pedig nem volt semmiféle személyes viszony azokhoz, akikkel beszélgettem, éppen ezért olyan szabadnak éreztem magam, mintha egyedül lettem volna. Ezek a beszélgetések, azt mondhatnám, nem is fosztottak meg magányomtól. Nem volt bennük semmi hasonló azokhoz a kapcsolatokhoz, amelyekben az ember egész lénye, szíve-lelke részt vesz.

Kényes dolog kimondanom ezt a szót: „unalom". Lelkiismeretem azonban nem tűri, hogy eltitkoljam. Iránta érzett minden szerelmem ellenére megkönnyebbülést éreztem, amikor ráeszméltem, hogy viszonyunk nem állhat helyre. Erre a meggyőződésre akkor döbbentem rá, amikor ő észrevette, hogy a kívánságaihoz való alkalmazkodás terhes számomra. A jövőt akkor új formában képzeltem el, amely kellemesebbnek látszott nekem. Amint észrevettem, hogy lehetetlen a korábbi viszonyt fenntartani, kezdtem arra gondolni, hogy minél hamarabb — megint csak kényes kifejezést kell használnom — hogy minél hamarabb kiváljak, megszabaduljak a visszás helyzetből. Ez a titka annak a cselekedetnek, amely nyilván nagylelkűségnek látszott olyan ember előtt, akit a külsőség túlbecsülése elvakított, vagy aki olyan távol állt, hogy nem tekinthetett az indulatok mélyébe. Igen, egyszerűen szabadulni akartam a kínos helyzetből. Nem akarok álszerény lenni és nem tagadom, hogy indítóokaim között szerepelt az a kívánság is, hogy jót tegyek neki. De ez már csak a második indítóok volt. Bár nagyon erősen sarkalt, mégis sokkal gyengébb volt az előbbinél; az igazi mozgató erő az a kívánság volt, hogy szabaduljak az unalomtól. E kívánság hatása alatt figyelmesen vizsgálni kezdtem életmódját és hamarosan észrevettem, hogy érzelmei megváltozásában, amelyet életmódja megváltozása befolyásolt, a főszerepet Alekszandr Matvejics közeledése és elmaradása játssza. Erre

elgondolkoztam és megértettem barátom különös eljárásának okát, amellyel azelőtt nem törődtem. Gondolataim új mederbe terelődtek, amely már kellemesebb volt számomra. Amikor észrevettem, hogy Vera Pavlovna nem csupán áhítozik a szenvedélyes szerelemre, hanem már szerelemre is lobbant, bár még nem ébredt tudatára, s hogy ez a szerelem olyan ember felé irányul, aki teljesen méltó rá és minden tekintetben pótolhat engem, továbbá, hogy ez az ember maga is szenvedélyesen szereti Vera Pavlovnát, rendkívül megörültem. De, bevallom, az első benyomás lehangolt, hiszen életünk minden fontos változása megfájdítja egy kissé a szívünket. Most már láttam, hogy lelkiismeretem szerint nem tekinthetem magam nélkülözhetetlennek a számára. Pedig hozzászoktam ehhez a gondolathoz és bevallom, jólesett a nélkülözhetetlenség érzése. Amikor rájöttem, hogy nem vagyok nélkülözhetetlen a számára, belesajdult a szívem. Ám ez a fájdalmas érzés csupán kezdetben s rövid ideig volt túlsúlyban az örömmel szemben. Most már biztosítva láttam Vera Pavlovna boldogságát, s nyugodt voltam sorsa miatt. Ez nagy öröm forrása volt számomra. De nem ez volt örömöm legfőbb oka, hanem az önzés, ami azzal kecsegtetett, hogy egészen megszabadulok minden kényszertől. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a nőtlen életet szabadabbnak vagy könnyebbnek látom a házaséletnél. Nem. Ha a férj és a feleség nem kénytelenek korlátozni magukat egymás kedvéért, ha kényszer nélkül elégedettek egymással, ha úgy keresik egymás kedvét, hogy nem is gondolnak erre, akkor mennél szorosabb közöttük a kapcsolat, az élet annál könnyebb és szabadabb mindkettőjük számára. Köztünk azonban nem ilyen volt a viszony. Ezért a válás felszabadulást jelentett számomra.

Mindebből kitúnik, hogy saját érdekemet tartottam szem előtt, amikor elhatároztam, hogy nem akadályozom boldogságát. Volt ebben nemeslelkűség is, de mozgató ereje mégis csak az volt, hogy saját magam számára a jobbat kerestem. Ezért volt erőm arra, hogy ingadozás nélkül, mások fölösleges feszélyezése és kötelességem megszegése nélkül cselekedjem, ami nem is nehéz, amikor a kötelesség egyezik természetünk hajlandóságával.

Elutaztam Rjazanyba. Rövid idő múlva Vera Pavlovna kért, hogy jöjjek vissza, mert jelenlétem már nem zavarja. Láttam azonban, hogy mégis csak zavarja, mégpedig két okból. Egyrészt feszélyezte annak az embernek a jelenléte, akinek ő — hite szerint — nagy hálára volt kötelezve. Ebben persze tévedett, mert egyáltalán nem volt hálára kötelezve irántam, hiszen én inkább a magam érdekét néztem, mint az övét. Ő azonban ezt másként látta, és nagy hálát érzett irántam. Ez az érzés nagyon erős. Kellemes is lehet, de csak akkor, ha nem túlságosan erős. Viszont akkor őszinte, ha erősen nyilvánul meg. A második ok — ez megint kissé kényes kérdés, de nem térhetek ki előle — a második ok szerintem az, hogy kellemetlen volt számára

társadalmi helyzetének rendezetlensége. Nyomasztóan hatott rá, hogy a társadalom formálisan nem ismerte el, hogy joga van elfoglalni helyét Alekszandr mellett. Így tehát rájöttem, hogy jelenlétemmel csak terhére vagyok. Nem titkolom, hogy ez az új felfedezés összehasonlíthatatlanul fájdalmasabb volt számomra, mint amit kezdetben éreztem. Nagyon szerettem még most is és a közelében akartam maradni. Reméltem, hogy sikerülni fog. Amikor e hitemben csalódnom kellett, ez nagyon, nagyon fájt. Ezért a fájdalomért nem kárpótolt semmiféle egyéni érdekem. Vallom, hogy végső elhatározásomat egyedül azért hoztam, mert nagyon szerettem, csak azért, mert javát akartam. Kizárólag önzetlen okokból cselekedtem így. Viszont viszonyunkban soha, még a legszebb időben sem éreztem olyan mély belső örömet, mint amilyennel ez az elhatározás töltött el. Ezúttal már annak hatása alatt cselekedtem, amit nemeslelkűségnek, helyesebben nemeslelkű számításnak nevezhetek, olyan számításnak, amelyben kizárólag az emberi természet általános törvénye cselekszik, anélkül, hogy átvenne valamit az egyéni sajátságokból. Ekkor tapasztaltam, milyen boldogító érzés nemeslelkűen cselekednünk, vagyis úgy, ahogyan minden embernek, nem Ivannak és nem Pjotrnak, hanem mindenkinek cselekednie kell, bárhogyan is hívják. Milyen mélységes a boldogság, ha az ember egyszerűen embernek, nem Ivannak, nem Pjotrnak, hanem embernek, tisztán csak embernek érzi magát. Ez az érzés rendkívül erős; olyan mindennapi természet, mint az enyém, nem tudja elviselni a gyakori fölemelkedést eddig az érzésig; jó annak, akinek ez az érzés olykor már osztályrészül jutott.

Talán nincs is szükség arra, hogy megmagyarázzam eljárásmódomnak azt az oldalát, amely a legnagyobb esztelenség lett volna másokkal kapcsolatban, amelyet azonban nyilvánvalóan igazol annak az embernek jelleme, akivel szemben visszaléptem. Abban az időben, amikor Rjazanyba utaztam, Vera Pavlovna és Alekszandr Matvejics egyetlen szót sem váltott egymással. Amikor utolsó elhatározásom megérlelődött, egyetlen szót sem váltottam sem Alekszandr Matvejicscsal, sem Vera Pavlovnával. Én azonban jól ismertem barátomat, nem volt rá szükségem, hogy gondolatait puhatoljam, megismerésük céljából."

Dmitrij Szergejics szavait szószerinti pontossággal adom vissza, amint azt már említettem.

Én egészen idegen vagyok önnek, de a levelezés, amelyet — az elhúnyt Dmitrij Szergejics kívánságát teljesítve — a magam részéről megindítok, oly bizalmas természetű, hogy Asszonyom nyilván szeretné megtudni, ki az, aki az elhúnyt belső világába ennyire belátható tott. Orvostanhallgató voltam, de abbahagytam tanulmányaimat — csak ennyit közölhetek magamról. Az utóbbi néhány évet Pétervárott töltöttem. A napokban pedig külföldi körútra indultam. Pétervárt egy nappal azután hagytam el, hogy Ön férje elhúnytáról értesült. Mivel

bizonyos körülmények folytán nem voltak okmányaim, egyik közös ismerősünk látott el idegen névre szóló papírokkal; az okmányokat azzal a feltétellel adta, hogy útközben elintézem néhány megbízását. Ha véletlenül találkozna Rahmetov úrral, legyen szíves közölni vele, hogy minden megbízását pontosan teljesítettem. Most egyelőre Németországot járom be, hogy megismerjem szokásait. Van néhányszáz rubelem és szabadon akarok élni. Ha pedig megunom a semmittevést, valami foglalkozást keresek. Hogy mit? Egyre megy. Hol? Ahol kapok. Most szabad vagyok, akár a madár és gondtalan lehetek, mint a madár. Ez a helyzet boldoggá tesz.

Nagyon lehetséges, hogy megtisztel válaszával. Sajnos, nem tudnám megmondani, hol leszek egy hét múlva — talán Olaszországban, talán Angliában, vagy esetleg Prágában; mert most képzeletem szerint élhetek. Hová ragad majd, előre nem tudom. Leveleit tehát szíveskedjék a következő címre küldeni: *Agentur von H. Schweigler, Berlin, Friedrichstrasse 20.* Kérem azonban, hogy levelét kettős borítékba tegye, s a belső cím helyett csupán ezt írja: 12 345. Erről a számról az ügynökség már tudja, hogy a levél nekem szól s utánam küldi.

Mélyen tisztelt Asszonyom, fogadja őszinte nagyrabecsülését olyan valakinek, aki teljesen ismeretlen Önnek, de határtalanul tiszteli Önt s aki így fogja nevezni magát:

Egy volt orvostanhallgató.

Mélyen tisztelt Uram, Alekszandr Matvejics!

Az elhúnyt Dmitrij Szergejics kívánságára közölnöm kell Önnel, milyen megnyugvást jelentett számára az a tudat, hogy éppen Ön vette át a ő helyét. Az olyan viszonyok mellett, amelyek e változásra vezettek, s amelyek három év folyamán fokozatosan alakultak ki abban az időben, amikor Ön úgyszólván nem is járt hozzájuk, tehát az Ön bármiféle részvétele nélkül keletkeztek, egyszerűen azért, mert két embernek, akiket Ön hiába próbált közelebb hozni egymáshoz, nem volt egymáshoz illő természete — ilyen körülmények között elkerülhetetlen volt az a megoldás, ami bekövetkezett. Nyilvánvaló, hogy Dmitrij Szergejics ezt semmiképpen nem írhatta az Ön terhére. Ez a magyarázat természetesen fölösleges; mégis, inkább a forma kedvéért azt a megbízást kaptam tőle, hogy jelentsem ki. Így vagy amúgy, valakinek mindenképpen el kellett foglalnia azt a helyet. amelyet ő már nem tudott megtartani. Hogy erre a helyre éppen Ön került, az elhúnyt Dmitrij Szergejics véleménye szerint, a lehető legjobb megoldás. Fogadja kézszorításomat.

Egy volt orvostanhallgató.

— Ahá, már tudom...

Mi az? Ismerős hangot hallok. Körülnézek. Hát persze, hogy ő

az, az éleseszű olvasó, akit a művészi ábrázolás terén tanúsított tudatlansága miatt az imént kergettem el szégyenszemre. Ám ő, az ő mindentudó eszével ismét itt lábatlankodik: már megint „tud" valamit!

— Ahá, már tudom, ki írta ezt a levelet... ;

Én pedig gyorsan fölkapom az első, e célnak megfelelő tárgyat, egy szalvétát — t. i. az egykori orvostanhallgató levelének lemásolása után reggelihez ültem — és szájába tömöm: „Ha tudod, hát tartsd meg magadnak! Miért kell mindjárt mindent nagydobra verned?"

II

Pétervár, 1856. augusztus 25.

Tisztelt Uram!

Nem is képzeli, mennyire megörültem levelének. Hálás köszönet érte. Az a közeli kapcsolat, amely Önt Dmitrij Szergejicshez fűzte, feljogosít arra, hogy Önt is barátaim közé sorozzam. Engedje meg tehát, hogy így nevezzem.

Dmitrij Szergejicsnek minden szava, amelyről Ön tudósított, híven tükrözi jellemét. Ő mindig fáradhatatlanul kutatja cselekedeteinek legtitkosabb indítékát és örömet szerez neki, ha önzési elméletével magyarázhatja. Ez egyébként általános szokás társaságunkban. Alekszandr Matvejics is szereti magát ilyen szellemben elemezni. Csak hallaná, hogyan magyarázza a saját eljárását, amelyet az elmúlt három év folyamán irántam és Dmitrij Szergejics iránt tanúsított! Szavai szerint mindenkor mindent önző szándékkal tett, mindenben a saját kedvét kereste. Ezt a szokását régen felvettem magam is. Mi ketten azonban kevesebbet foglalkozunk ilyesmivel, mint Dmitrij Szergejics, kettőnk gondolkozása tökéletesen egyezik, benne azonban nagyobb a hajlam erre. Aki hallgatna bennünket, hármunkat a világ legnagyobb egoistáinak tartaná. Különben, hátha igaz is? Hátha csakugyan nem voltak még hozzánk hasonló egoisták. Valóban úgy látszik.

De ezen a mindhármunkat egyformán jellemző vonáson kívül Dmitrij Szergejics szavaiból még egy másik szándék is kicsendül, amely már teljesen helyzetének a következménye: magyarázatának nyilvánvaló célja, hogy engem megnyugtasson. Nem mintha szavai nem volnának egészen őszinték, hiszen meggyőződés nélkül sohasem beszélt, csak nagyon is kihangsúlyozta azt, ami megnyugtató rám nézve.

Én, barátom, igen hálás vagyok ezért a szándékáért, de minthogy én is egoista vagyok, kijelenthetem, hogy feleslegesen igyekszik megnyugtatni. Saját magunk sokkal könnyebben tudjuk igazolni cselekedeteinket, mint mások és én, az igazat megvallva, nem érzem magam vétkesnek semmiben sem vele szemben, sőt azt is tagadom, hogy hálá-

val tartoznám neki. Nemes lelkét nagyra értékelem, ó, igen nagyra! Ám azt is tudom, hogy nem az én, hanem a saját érdekében volt „nemeslelkű". Ugyanígy én sem ő miatta, hanem magam miatt nem csaltam meg és nem azért, mintha ez igazságtalanság lett volna vele szemben, hanem azért, mert ez ellenszenves volt nekem.

Mint mondtam, nem vádolom magam, ahogy ő sem. Azonban, miként ő is, hajlamos vagyok rá, hogy mentegessem magam; az ő (nagyon találó) szavai szerint ez azt jelenti, hogy érzem előre: mások nem oldoznak fel oly könnyen a megrövás alól, mint amilyen könnyen ezt én magam tettem. Egyáltalán nincs kedvem az ügynek azon részéért mentegetni magam, amely miatt ő mentegetőzik. Ellenkezőleg, én azokra vonatkozólag adom elő védekezésemet, amelyek tekintetében ő ártatlannak érzi magát. Azzal aligha vádolhatnak, hogy az álmomat megelőző időszakban valamiben is hibáztam. De azután nem én voltam-e az oka, hogy az ügy olyan melodrámai formát öltött s végül olyan hatásos katasztrófához vezetett? Viszonyunknak elkerülhetetlen megváltoztatását nem kellett volna-e sokkal egyszerűbben felfognom, miután álmom fényt derített helyzetünk tarthatatlanságára? Dmitrij Szergejics halála napján hosszan beszélgettem a bősz Rahmetovval — micsoda gyengéd és jólelkű embert ismertem meg benne! Pedig isten tudja, milyen szörnyűségeket mondott szegény Dmitrij Szergejicsről. De ha a rideg, látszólag ellenszenves hang helyett, amelyet Rahmetov használt, barátságos hangon mondta volna valaki ezeket a megállapításokat, kénytelen lettem volna elismerni. Arra gyanakszom, hogy Dmitrij Szergejics előre tudta, miket mond majd nekem Rahmetov, ez számításába tartozott. Akkor nagy szükségem volt ilyen megnyugtatásra. Bárki kezdeményezte is a beszélgetést, Önnek barátom, hálás vagyok érte.

De még a zord Rahmetov is kénytelen volt elismerni, hogy az ügy másik felében Dmitrij Szergejics nagyon derekasan viselkedett. Rahmetov is csak az első feléért tette felelőssé. Jómagam az eset második feléért akarok védekezni, noha nem állította senki, hogy én vagyok az oka. Azonban mindnyájunknak — barátainkról, egész körünkről beszélek — van egy Rahmetovnál is szigorúbb számonkérőnk: a tulajdon értelmünk.

Belátom, hogy mindhármunknak könnyebb lett volna, ha egyszerűbben kezeljük az ügyet és nem tulajdonítok neki túlságosan tragikus jelentőséget. Akkor Dmitrij Szergejicsnek sem kellett volna ilyen feltűnő és rá nézve súlyos megoldáshoz folyamodnia. Őt csak az én fölöslegesen heves természetem vitte erre. Azt hiszem, ez lehetett a nézete, bár nem kérte Önt arra, hogy ezt megmondja nekem. Annál jobban értékelem irántam érzett vonzalmát, amely még ennek következtében sem gyengült.

Mégis, nézze, barátom, ez a vélemény nem egészen igazságos, sőt, egyáltalán nem igazságos; nem az én hibámból, nem az én túlzott

félelmem miatt kellett Dmitrij Szergejicsnek átélnie azt, amit ő maga súlyosnak ítél. Igaz, ha nem tulajdonítok túlzott fontosságot a kapcsolatainkban bekövetkezett változásnak, elkerülhettük volna a rjazanyi utazást; erről az utazásról azonban ő maga is mondja, hogy nem esett nehezére; így hát semmi baj sem származott az én exaltált felfogásomból. Dmitrij Szergejicsnek az az elhatározás esett nehezére, hogy eldobja magától az életet. Elhatározásának elkerülhetetlenségét két okkal magyarázza: egyrészt igen szenvedtem az iránta érzett hála súlya alatt, másrészt Alekszandr Matvejiccsal nem léphettem volna a társadalom által szentesített viszonyba. Valóban nem voltam egészen nyugodt és halála előtt helyzetemet igen nyomasztónak éreztem — ám a valódi okot nem találja el. Ő azt hitte, hogy jelenlétét a hálaérzés nyomasztó terhe miatt nem bírnám ki sokáig — csakhogy ez nem egészen így áll. Az ember nagyon hajlik arra, hogy helyzetét megkönnyítő gondolatokra jusson. Mikor Dmitrij Szergejics a végzetes lépésre elszánta magát, a hálaérzés már nemcsak nem volt terhemre, hanem normális fokára csökkenve, inkább jó érzéssel töltött el. A második ok Dmitrij Szergejics szerint az a kívánságom volt, hogy Alekszandr Matvejiccsal való kapcsolatomnak társadalmilag szentesített formát adjak. Csakhogy ez az ok nem rajtam múlt, hanem a társadalom felfogásán; ez ellen pedig tehetetlen voltam. Dmitrij Szergejics nagyon téved, ha úgy gondolja, hogy jelenléte ezért volt nehéz számomra. Szó sincs róla. Ezt az okot az ő halála nélkül is könnyen kiküszöbölhettük volna, ha szükség lett volna rá, s ha ennyi elegendő lett volna. Ha férj és feleség együtt élnek, ez már elég ahhoz, hogy a társadalom ne törjön pálcát az asszony fölött, bármilyen viszonyban is van egy másik férfival. Ez már nagy haladás. Számos példából láthatjuk, hogy ilyen ügyek a férj nemeslelkűsége jóvoltából így oldódnak meg és a társadalom az asszonyt ilyenkor mindig békén hagyja. Ma már a miénkhez hasonló esetekben ezt a megoldást tartom a legcélravezetőbbnek és legkönnyebbnek minden érdekelt számára.

Dmitrij Szergejics kezdetben ajánlotta is ezt a megoldást, ám akkor ilyesmiről tudni sem akartam. Exaltált lelkiállapotom következtében elutasítottam. Ha beleegyezem, nem tudom, hogy s mint lett volna. Ha be tudom érni azzal, hogy a társadalom békén hagyjon, botrányt ne rendezzen, hogy Alekszandr Matvejicshoz fűződő viszonyom felett szemet hunyjon, akkor persze ez a megoldás jó lett volna, s férjemnek nem kellett volna elhatároznia, hogy eldobja magától az életet. Akkor természetesen semmi okom se lett volna, hogy Alekszandrhoz való viszonyomat formálisan rendezzem. Azt hiszem azonban, hogy az ügy ilyen rendezése, amely a legtöbb esetben kielégítő, nem lett volna kielégítő a mi esetünkben. Mi mind a hárman egyforma fejlődési fokon álltunk. Ha Dmitrij Szergejics ész, fejlettség és jellem tekintetében Alekszandr Matvejicsnál alacsonyabbnak

érezte volna magát, ha helyét átengedve, a nagyobb erkölcsi erőnek engedett volna, ha visszalépése nem önkéntes, hanem mint gyengébb adja át helyét az erősebbnek — akkor természetesen nem lett volna miért gyötrődnöm. Ugyanígy akkor sem, ha én vagyok eszesebb vagy erősebb jellemű Dmitrij Szergejicsnél, avagy ő olyan ember, akit az anekdota — amelyen, emlékszel, barátom, mennyit nevettünk? — így jellemez: az Opera előcsarnokában találkozott két úr, beszédbe elegyedtek, megtetszettek egymásnak és megismerkedtek. Az egyik így mutatkozott be: „Ilyen meg ilyen főhadnagy vagyok." A másik: „Tedesco asszony férje vagyok." Ha Dmitrij Szergejics „Tedesco asszony" férje lett volna, akkor nem kellett volna a halált választania. Meghunyászkodott, beletörődött volna, s ha nemesgondolkodású ember, belenyugvásában semmi olyant nem látott volna, ami sérti őt, és minden rendben lett volna. De Dmitrij Szergejics viszonya hozzánk egészen más volt. Ő kettőnknél egy szemernyit sem volt gyengébb vagy értéktelenebb s ezt nemcsak mi tudtuk nagyon jól, hanem ő maga is világosan látta. Visszalépése nem a gyengeség következménye volt, egyáltalán nem! Tisztára csak jóakaratából fakadt! Igazam van, barátom? Tagadhatatlanul! Ezek szerint tehát milyen helyzetben éreztem magam? Ebben van, barátom, a dolog lényege. És bizony úgy láttam, hogy jóindulatától függő helyzetben vagyok s ez hatott rám olyan nyomasztólag. Ő meg, a nemes lélek, ezért látta szükségesnek, hogy eldobja magától az életet.

Bizony, barátom, az igazi ok más volt és mélyebben rejlett, mint azt Ön levelében mondja. A túlzott hálaérzés terhe akkor már eltűnt. Dmitrij Szergejics ajánlata alapján kielégíthettük volna a társadalom követeléseit. Meg aztán a társadalom követelései el sem jutottak volna a mi kis körünkig. De függő helyzetben maradtam volna Dmitrij Szergejicstől, egyedül az ő jóindulatán múlt volna helyzetem és nem lettem volna önálló, ez az oka annak, hogy helyzetem nehéz volt. Mondja meg mármost, ki lehetett volna küszöbölnünk ezt az okot, ha másként vélekedem viszonyunk megváltozásáról? Itt nem az én nézetemen, hanem azon múlt minden, hogy Dmitrij Szergejics igen önálló és független ember volt és minden cselekedetét szabad elhatározása szabta meg! Ön, kedves barátom, ismeri és méltányolja azt az érzésemet, hogy nem akarok függni senkinek a jóindulatától, még akkor sem, ha az illetőt nagyrabecsülöm, ha úgy bízom benne, mint saját magamban, ha meggyőződésem, hogy őszintén ragaszkodik hozzám s még akkor sem, ha boldogságomat a magáénál is előbbrevalónak tartja. Bizonyos vagyok benne, hogy igazat ad nekem.

Dehát miért kell minderről annyit beszélnem, miért kell felfednem érzésem legtitkosabb rúgóit, amelyek egyébként örök homályban maradhattak volna? Bevallom, hogy — Dmitrij Szergejicshez hasonlóan — az én önleleplezésemet is a saját érdekem diktálja, hogy elmondhassam, nem vagyok oka semminek, az ügy oly ténytől függött,

amely túl volt az én hatáskörömön. Ezt is azért jelentem ki, mert Dmitrij Szergejics szerette az ilyen megjegyzéseket. Jóindulatába akarok férkőzni, barátom.

No, de elég ebből. Ön annyi szimpátiával volt irántam, hogy nem sajnált néhány órát hosszú (és nekem oly drága) levele megírására. Ebből látom, milyen diplomatikusan pontosan azokat a kifejezéseket használom, amelyeket Dmitrij Szergejics vagy maga használt, igen, *ebből,* csak ebből látom, hogy bizonyára az is érdekelni fogja, mi történt velem azután, hogy Dmitrij Szergejics elbúcsúzott, Moszkvába utazott, hogy azután ismét visszatérjen és végezzen magával.

Rjazanyból visszatérve észrevette levertségemet, ami csak ekkor vett rajtam igazán erőt. Amíg ő Rjazanyban volt, az igazat megvallva, gondolataim nem sokat foglalkoztak vele, nem, nem olyan sokat, mint Ön feltételezi annak alapján, amit Dmitrij Szergejics látott visszatértekor. De mikor Moszkvába indult, éreztem, hogy valami szokatlan dologra készül. Előzőleg egész héten pétervári ügyeit rendezte s láttam, hogy egy hete már csak befejezésükre vár. Az utolsó napokban arcáról nem egyszer szomorúságot olvastam le, pedig ez az arc igen fegyelmezett tudott lenni. Éreztem, hogy valami döntő jelentőségű, meglepő esemény van készülőben. Amikor beszállt a vasúti kocsiba, végtelen szomorúság fogott el. Másnap is levert voltam. Harmadnap reggel még szomorúbb hangulatban keltem fel és egyszer csak Masa átadta a levelét — ó, de gyötrelmes perc volt, milyen kínzó volt az a pillanat, milyen gyötrelmes az az óra, fájdalmas a nap, azt tudja. Ezért, barátom, most jobban látom, mint valaha, Dmitrij Szergejicshez való szeretetem nagyságát. Ön bizonyára tudja, hogy akkor szakítani akartam Alekszandr Matvejiccsal! Egész nap úgy éreztem, hogy életem örökre fel van dúlva, végleg meg van mérgezve; Ön bizonyára tudja, mily gyermekes örömmel töltött el az én drága jóbarátomnak a levele, hiszen gondolataimat merőben más irányba terelte (láthatja, barátom, milyen óvatosan fejezem ki magam; elégedett lehet velem). Ön mindezt tudja, mivel Rahmetov, mihelyt engem vonatra ültetett, Önhöz sietett. Igaza van Dmitrij Szergejicsnek és neki is: Pétervárt ott kellett hagynom, hogy teljessé tegyem a hatást, hiszen ennek kedvéért Dmitrij Szergejics sem sajnált egy egész napi kegyetlen gyötrődésnek kitenni. Mennyire hálás vagyok ezért a könyörtelenségért!

Ő és Rahmetov mily helyesen tanácsolták Alekszandr Matvejicsnak, hogy ne keressen fel és ne kísérjen ki a pályaudvarra. Ekkor már szükségtelen volt Moszkvába utaznom; elég volt, hogy Pétervárról elutazom. Novgorodban kiszálltam. Alekszandr Matvejics néhány nap múlva utánam jött és átadta a férjem elhúnytát tanúsító írásokat. Egy héttel később megesküdtünk. Egy hónapig a vasútállomás mellett, Csudovón éltünk; onnét Alekszandr hetente háromszor-négyszer bejárhatott Pétervárra, a kórházba. Csak tegnap érkeztünk vissza

Pétervárra, ez az oka, amiért levelére előbb nem válaszolhattam; Masa a fiókjába tette és ottfelejtette. Ön bizonyára nem tudja mire vélni hosszú hallgatásomat. Baráti öleléssel üdvözli

az Ön
Vera Kirszanovája.

Meleg kézszorítás, kedves barátom. Nagyon kérlek, ne írj nekem bókokat, különben nemeslelkűséged magasztalásának olyan áradatát öntöm rád szívemből, aminél utálatosabb persze semmi sem lehet számodra. Tudod mit? Nem a tompaelméjűség jelentős bizonyítéka az bennem is, meg benned is, hogy te nekem, én meg neked, csak néhány sort írunk? Ez látszólag azt bizonyítja, mintha egymás előtt kissé feszélyezve éreznénk magunkat. Egyébként nekem valahogy, mondjuk, ez megbocsátható; de nálad mi az oka? Remélem, legközelebb már elfogódottság nélkül társalgunk egymással, s akkor majd egy sereg itteni újdonságról is beszámolok neked. Barátod:

Alekszandr Kirszanov.

III

Vera Pavlovna maga is érezte, hogy ezek a levelek minden őszinteségük ellenére is némiképp egyoldalúak. Az őket ért heves megrázkódtatások erejét mindkét levélíró kisebbíteni igyekezett a másik előtt. Ó, a furfangosak! Hasonló szenvedésen átment emberek nem egyszer hangoztatták már előttem, hogy nem is volt olyan rettenetes, egy-kettőre kiheverték. Nevetnem kellett. Persze csak akkor nevettem, ha ilyesmit négyszemközt mondtak nekem. Ha viszont olyan személynek mondták, akinek szüksége volt rá, olyankor magam is buzgón helyeseltem: „...no igen, semmiség csupán".

Furcsa szerzet az ilyen rendes ember. Nevetnem kell rajtuk, minden rendes emberen, akit ismerek.

Furcsa szerzet, egészen az ostobaságig. Itt vannak például ezek a levelek. Az ilyenfajta okfejtéseket már eléggé megszoktam, hiszen számos hasonló jellemű hölggyel és úrral vagyok barátságban. Igen, de miként hat az ilyen okoskodás, illetve ravaszkodás a naiv, romlatlan lelkekre, amilyen példának okául az éleseszű olvasó?

Az éleseszű olvasó már kihúzta a szalvétát szájából és szemrehányóan kiált fel: „Erkölcstelenség!"

— Brávó! Fején találta a szöget! — veregetem meg a vállát. — Mondj még valami jót.

— A szerző is erkölcstelen ember, mikor ilyesmit helyesel!

— Tévedsz, jóember! Én bizony sok mindent nem helyeslek; sőt, hogy magunk közt mondjam: majdnem mindent helytelenítek. Mind ez még mindig igen bonyolult és fellengős; az élet sokkalta egyszerűbb.

— Akkor hát még sokkal erkölcstelenebb vagy? — ámuldozik vagy inkább hüledezik az éleseszű olvasó; szinte nem tudja felfogni, hogy süllyedhet idáig valaki.

— Sokkal erkölcstelenebb — felelem én olyan hangon, hogy szegény végkép nem tudja, komolyan beszélek-e, vagy csak a bolondját járatom vele?

Három-négy hónapig még levelezgettek; Kirszanovék buzgón írogattak, barátjuk ellenben hanyagul és egyre szűkszavúbban. A végén már nem is válaszolt. Nyilvánvaló volt, hogy csupán Lopuhov gondolatait akarta tudomásukra hozni, ezért írta első hosszú és kimerítő levelét. Megbízása teljesítésével a további írogatást feleslegesnek vélte. Mikor harmadik levelükre nem válaszolt, megértették szándékát s végleg felhagytak az egyoldalú levelezéssel.

IV

Vera Pavlovna kényelmes díványán pihen és férjét várja haza a kórházból ebédre. Ma nem ért rá édességet készíteni; korábban akart lefeküdni, mert egész délelőtt megfeszített munkában volt. Ez mostanában mindennap így van és még sokáig így lesz (tudniillik, hogy fáradtra dolgozza magát), mert új varrodát akar nyitni abban a városrészben, ahol most laknak. Lopuhova a Vasziljevszkij-osztrovon lakott, Kirszanova a Szergijevszkaja-ulicán lakik, mivel férjének fontos, hogy közel legyenek a viborgi városrészhez.

Mercalova a Vasziljevszkij-osztrovon lévő varrodát igen ügyesen vezette. Vera Pavlovna jelenlétére — Pétervárra történt visszatérése óta — csak ritkán és akkor is rövid időre volt szükség. Ha mégis majd mindennap ellátogatott oda, csak azért tette, mert szerette azt a varrodát és őhozzá is ragaszkodtak. Látogatásai eleinte mégsem voltak feleslegesek, sőt Mercalova néha-néha még most is szükségesnek tartja, hogy tanácskozzék vele; ez azonban kevés időt vesz igénybe és egyre ritkábbá válik. Mercalova rövidesen annyira jártas lesz, hogy egyáltalán nem szorul többé Vera Pavlovnára. Pétervárra való visszatérése után Vera Pavlovna már kezdetben is inkább mint kedves vendég jelent meg a Vasziljevszkij-osztrovi varrodában, semmint olyan valaki, akire szükség van. Mivel foglalkozzék hát? Világos, mivel: másik varrodát kell nyitni, mostani szomszédságában a város másik végén.

És megnyílt az új varroda a Basszejnaja- és a Szergijevszkaja-ulica közötti mellékutcák egyikében. Alapításával már sokkal kevesebb dolga volt, mint az elsővel. Öt leány az alapítók közül átjött az első varrodából, ahol helyüket újakkal töltötték be. A személyzet többi tagját pedig a régi műhely varrónőinek ismerősei közül toborozták. Ezzel már a munka nagyobbik felét el is végezték. A varroda

célját és rendjét a társaság minden tagja jól ismerte, az új leányok már egyenesen azzal a kívánsággal léptek be, hogy az első naptól kezdve azt a rendet vezessék be, amely az első varrodában lassanként kialakult. A megszervezés most tízszer olyan gyorsan ment, és feleannyi fáradsággal, mint először. Munka azonban mégis van bőven, s Vera Pavlovna ma alaposan elfáradt, ahogyan elfáradt tegnap is, meg tegnapelőtt is. Az utolsó két hónapban kimerülésig dolgozik. Bár több, mint féléve már, hogy másodszor férjhez ment, de csak két hónapja dolgozik. Hiszen mégis csak meg kellett ünnepelnie a házasságot, s ez az ünnep kissé elhúzódott. Most már azonban hozzálátott a munkához.

Igen, ma alaposan megdolgozott és most pihen, gondolkozik sok mindenről, egyre többet a jelenről: milyen jó és teljes így az élet! Ezért csak ritkán marad ideje a visszaemlékezésre. Majd később, sokkal később, még csak nem is tíz, nem is húsz év múlva, hanem csak később kerül sor a visszaemlékezésekre. Még nem jött el az ideje és még sokáig nem ér rá ilyesmivel foglalkozni. Néha-néha azért mégis előlépnek az emlékek, ritkán ugyan, mint például ma is. Így visszaemlékezik arra, ami leggyakrabban tér vissza gondolataiba. Most például erre emlékezik:

V

— Drágám! Elkísérlek!

— De hiszen nem hoztál magaddal semmit!

— Drágám, ha nem akarsz elvinni, utánad megyek holnap.

— Gondold meg. Ne siesd el. Várd meg a levelemet. Holnap már itt lesz.

S most hazafelé megy. Ugyan mit érzett, amikor Masával hazakocsizott, mi mindenre gondolt ezen a hosszú úton a moszkvai pályaudvartól a Szrednyij Proszpektig? Maga sem tudja, annyira megrendítette a dolgok gyors fordulata: még huszonnégy órája sincs, hogy Dmitrij Szergejics megtalálta az ő levelét a szobájában, és máris elutazott. Milyen gyorsan, milyen váratlanul! Éjjel két órakor ő még semmit sem sejtett. Dmitrij Szergejics megvárta, amíg ennek a délelőttnek izgalmaitól kimerülten már csaknem erőt vett rajta az álom, akkor bejött hozzá, néhány szót szólt, ami csak előszó volt ahhoz, amit mondani akart, és amit röviden megmondott: „Már rég nem láttam öreg szüleimet, meglátogatom őket; örülni fognak." — Csak ennyit mondott és máris távozott. Ő utána rohant, bár Dmitrij Szergejics megígértette vele, amikor bejött hozzá, hogy nyugodtan ágyban marad. „Masa, hol van, hová ment?" Masa, aki a nemrég távozott vendégek után szedte le a teásedényeket, így felelt: „Dmitrij Szergejics elmenőben azt mondta: sétálni megyek." S neki le kellett feküdnie. Különös. Hogyan is tudott elaludni. De hiszen nem sej-

tette, hogy elutazik még ugyanazon reggel, amely már derengett. Hiszen megnyugtatta, hogy még lesz idejük mindent megbeszélni. S alig hogy felébredt, máris a pályaudvarra kellett sietniök. Igen, mindez most csak úgy suhan el a szeme előtt, mintha meg sem történt volna, mintha csak valaki sebtében mesélte volna, mi történt egy ismerősével. Csak a pályaudvarról hazatérve ocsúdott fel és kezdett gondolkozni: mi lesz most vele, mi lesz hát vele?

Igen, elutazik Rjazanyba. Elutazik. Másként nem tehet. De a levél? Mi lesz abban a levélben? Különben minek várjon erre a levélre, hogy csak azután döntsön? Tudja már, hogy mi lesz benne. De mégis megvárja a levelet. De minek halogatni? Elutazik. Igen, elutazik. Ezen gondolkozik egy óra hosszat, két órán át, ezen gondolkozik három, majd négy óra hosszat. Masa közben megéhezett, már harmadszor hívja ebédelni és ezúttal már inkább parancsolja, hogy ebédeljen, semmint hívja. Igen, ez a szórakozottság. „Szegény Masa, hogy kiéheztettem." — „De miért várt rám, Masa, már régen megebédelhetett volna, nem kellett volna megvárnia." — „Már hogy tehettem volna, Vera Pavlovna?" — És újra tépelődik egy órát, kettőt.

„Elutazom. Igen, már holnap utána utazom. Csak bevárom a levelét, hiszen kért rá. De bármi legyen is benne — hiszen úgyis tudom, mi lesz benne, egészen mindegy, mi lesz abban a levélben — utána megyek." Így tépelődik még vagy két órán keresztül, amikor három kis szó villan át az agyán „ő nem akarja". Egyre erősebben, egyre többet gondolkozik ezen a három kis szón, és íme, a nap már lenyugszik és még mindig, mint az előbb, ezen a három kis szón töpreng. És egyszerre, éppen mielőtt belépne a lerázhatatlan Masa, és követelné, hogy Vera Pavlovna igya meg a teáját, pontosan ez előtt, e három kis szóból négy újabb szó nő ki: „és én sem akarom". Milyen jól tette ez a lerázhatatlan Masa, hogy bejött! — Előzte ezt a négy új kis szót.

Azonban a jótevő Masa sem űzhette el ezt a négy kis szót örökre. Eleinte maguk a szavak sem merészkedtek ide, hanem maguk helyett cáfolatukat küldték: „mégis utaznom kell", és csak azért küldték, hogy ők maguk is visszalopózzanak a cáfolat leple alatt: az egyik pillanatban a cáfolattal együtt újra feltűntek a cáfolat hordozói, a három kis szó: „: nem akarja", és ugyanabban a pillanatban felágaskodott bennük a másik négy szó: „és én sem akarom". Így hullámzottak gondolatai félóra hosszat és félóra múlva ez a három kis szó, majd a négy szó már kénye-kedve szerint kiforgatja még előző szavait is, úgyhogy a legfontosabb, legfőbb szó: az „utazom", visszájára fordult: „utazom-e?" Íme, hogy nőnek és változnak a szavak!

De már újra itt van Masa: „egy rubelt adtam neki, Vera Pavlovna, mert itt ez van írva: ha kilenc óráig meghozza, akkor egy rubelt, később csak egy fél rubelt adjunk. Ezt a levelet a vasúti kalauz hozta, Vera Pavlovna, az esti vonattal érkezett. Azt mondja, úgy tett, aho-

gyan ígérte, gyorsaság céljából bérkocsit fogadott." Levél tőle! Igen! Tudja jól, mi van ebben a levélben: „ne jöjj". Csakhogy nem hallgat rá, mégis elutazik, nem engedelmeskedik a levélnek, bizony utána megy. De a levélben nem ez áll. Nicsak! Ennek már nem lehet engedelmeskedni: „Rjazanyba utazom; de nem egyenest oda. Útközben sok gyári ügyet kell elintéznem. Moszkván kívül, ahol sok tennivalóm miatt egy hetet kell töltenem, még öt városban van dolgom, mielőtt Rjazanyba jutok. Hol, mennyi időt töltök, mikor, hol leszek, ezt nem tudom megmondani, már csak azért sem, mert egyebek között pénzt is kell inkasszálnom. Azt pedig jól tudod, kedves barátnőm" — igen, ez volt a levélben: „kedves barátnőm", többször is ez volt, hogy láthassam, még mindig ugyanúgy szeret, mint azelőtt és nem neheztel rám, emlékezik most Vera Pavlovna; akkor megcsókoltam ezeket a szavakat: „kedves barátnőm" — igen, ez így volt: „tudod jól, kedves barátnőm", hogy ha pénzt kell kapnunk, gyakran napokig is vesztegel az ember ott, ahol csak néhány órát szándékozott tölteni. Éppen ezért nem tudhatom, mikor jutok el Rjazanyba; csak annyit tudok, hogy nem egyhamar." E levélnek szinte minden szavára emlékszik. Mit jelentsen ez? Hát igen, tökéletesen megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy utána menjen, hogy ott legyen mellette. Dehát most mit kezdjen? Most már az előbbi gondolat: „el kell utaznom hozzá" helyére egy másik lépett: „nem, mégsem szabad találkoznom vele. Ez az „ő" már nem az, akire az előbb gondolt. Most két órán keresztül töpreng és egyre azt gondolja: „nem szabad találkoznom vele". De hogyan, mikor változott meg ez a gondolat és mikor alakult át kétellyé: „vajjon akarok-e találkozni vele? — Nem". És elalvóban ezek a szavak már a következőképpen jelentkeznek: „vajjon meglátom-e még?" — De mi lesz a válasz? Hová tűnt el? És a szavak megint változtak, és új alakjuk most már: „vajjon találkozom-e még vele?" Amikor hajnal felé elnyomja az álom, már ezekkel a szavakkal szunnyad el: „Hát csakugyan nem találkozom vele?"

Amikor másnap délelőtt felébred, csupán két gondolat viaskodik benne: „nem találkozom" — „találkozom" és ez így megy egész délelőtt. Minden egyéb feledésbe merül ebben a harcban, és a hosszabbik szó mindenképpen magánál akarja tartani a kis szót, a „nem"-et, utánakap, megragadja: „nem találkozom". A „nem" azonban egyre elszökik és eltűnik, megmarad a „találkozom". Feledésbe merül minden, mindent elnyelnek a nagy szó erőfeszítései, hogy visszatartsa magánál a kis szót. Igen ám, de az is tartja magánál a nagy szót, sőt még segítségül is hív egy másik kis szót: „nem, nem találkozom... nem, nem találkozom". — Igen, most már ez a két szó erősen tartja maga között azt a csalóka kis szót, a „nem"-et, amelynek nincs hová szöknie tőlük, oly szorosan közrefogták: „nem, nem találkozom, nem, nem találkozom"... „Nem, nem találkozom." — Dehát mit csinál? Kalapját már fel is tette, ösztönösen a tükörbe néz: rendben van-e a

haja. A tükörben észreveszi, hogy a kalap a fején van és a három szó helyett, amely már csaknem összenőtt, két új szó bontakozott ki: „nincs visszatérés". Nincs visszatérés, nincs visszatérés. „Masa, ne várjon ebédre; ma nem ebédelek itthon."

— Alekszandr Matvejics még nem méltóztatott visszatérni a kórházból — jelenti nyugodt, közönyös hangon Sztyepan. Vera Pavlovna megjelenésében nincs semmi különös: azelőtt, még nem is olyan régen, gyakran volt itt. „Gondoltam; mindegy, majd megvárom. Ne mondja meg neki, hogy itt vagyok." Kezébe vesz valami folyóiratot, igen, tud olvasni, látja, hogy tud olvasni. Mihelyt kimondta: „nincs visszatérés", mihelyt megvan a döntés, visszanyerte nyugalmát. Persze nem sokat olvasott, sőt egyáltalán nem olvasott, a szobát nézegette, rendezgette, mintha ő volna a háziasszony. Természetesen nem sokat végzett, szinte semmit, de nyugodtnak érezte magát. Tud olvasni, képes foglalkozni valamivel, azt is észrevette, hogy a hamutartóból nem szórták ki a hamut, meg az asztalterítő félrecsúszott, egy szék nem áll a helyén. Ül és gondolkozik: „nincs visszatérés, nincs más választás; új élet kezdődik". — Töpreng egy órát, kettőt: „Új élet kezdődik. Hogy elámul majd Alekszandr, milyen boldog lesz. Új élet kezdődik. Milyen boldogok vagyunk." Megszólal a csengő. Elpirul, de azért mosolyog. Lépések. Nyílik az ajtó. — „Vera Pavlovna!" Alekszandr megtántorodott, igen, megtántorodott, az ajtókilincsbe kapaszkodott. De ő már odarohant hozzá, átölelte: „Drágám, drágám! Mily nemes lélek Dmitrij Szergejics! Hogy szeretlek téged! Nem tudtam nélküled élni!" Aztán — mi történt azután? Hogy mentek át a szobán? Nem emlékszik. Csak arra emlékszik, hogy odafutott Alekszandrhoz, megcsókolta, de hogy hogyan mentek át a szobán, erre nem emlékszik, sem ő, de Alekszandr sem. Csak arra emlékeztek, hogyan tántorogtak el az ajtótól a karosszékek mellett, az asztal előtt... Igen, néhány másodpercig mindketten megrészegedtek, szemük elhomályosodott a csókoktól... „Verocska, angyalom!" — „Barátom, nem élhettem nélküled. Mióta szerettél és mégis hallgattál! Mily nagy lélek vagy te! És mily nemes lélek ő!" „Mondd el, Verocskám, mi történt?" — „Bevallottam neki, hogy nem élhetek nélküled. Még másnap, vagyis tegnap, elutazott, utána akartam utazni, tegnap egész nap azon gondolkoztam, hogy utána utazom, de most, látod, már régen itt ülök nálad." — „De hogy lesoványodtál e két hét alatt, Verocskám, milyen halvány a kezed!" Szasa csókolgatja a kezét. „Igen, drágám, nehéz volt ez a harc! Most már fel tudom mérni, mennyit szenvedhettél, hogy ne bolygasd meg a nyugalmamat! Hogy tudtál úgy uralkodni magadon, hogy semmit sem vettem észre? Mily sokat kellett szenvedned!" — „Igen, Verocskám, nem volt könnyű" — és egyre csak a kezét csókolgatja, gyönyörködik benne. Egyszer csak felkacag Verocska: — „Jaj, bocsáss meg Szasa, hogy ily figyelmetlen vagyok. Hisz elfáradtál, éhes vagy!" Kiszakítja magát kar-

jaiból és elszalad. „Hová, Verocska?" Ő azonban nem válaszol, fut a konyhába és fürgén, vidáman mondja Sztyepannak: „Teritsen gyorsan kettőre. Gyorsan-gyorsan! Hol vannak a tányérok, meg a többi? Adja csak ide, majd én beviszem és megterítem az asztalt. Maga hozza csak az ételt. Alekszandr nagyon elfáradt a kórházban, mennél hamarabb ebédet kell adnunk neki." Már viszi is a tányérokat, csörömpölnek a kések, villák, kanalak. „Ha, ha, ha, drágám! A szerelmesek első gondja, az első találkánál, hogy mennél hamarabb megebédeljenek! Ha, ha, ha!" Alekszandr is nevet, segít megteríteni az asztalt, de inkább hátráltatja, mert egyre a kezét csókolgatja. „Ó, Verocskám, milyen halvány a kezed!" És egyre csak csókolja. Csókolóznak és nevetnek. „No, Szasa, az asztalnál ülj nyugodtan!" Sztyepan már a levest tálalja. Az ebédnél Vera Pavlovna elmeséli, hogy történt mindez. „Mondd, drágám, ettek már szerelmesek ilyen étvággyal? Igaz, tegnap egy falatot sem ettem." Bejön Sztyepan az utolsó fogással. „Sztyepan! Azt hiszem, maga ebéd nélkül marad miattam." — „Nem baj, Vera Pavlovna, majd hozok magamnak valamit a boltból." — „Jól van, Sztyepan, legalább tudni fogja, hogy ezentúl saját magán kívül még két személyre kell főznie. Szasa, hol a szivardobozod? Add csak ide." Kivesz egy szivart, levágja a végét, maga gyujt rá és odaadja neki. „Szivarozz, drágám, addig én elkészítem a kávét, vagy inkább teát akarsz? Drágám, ezentúl jobban ebédelünk, Sztyepan meg te nem nagyon törődtetek vele." Vera Pavlovna öt perc múlva visszajön, Sztyepan hozza utána a teásedényeket. Észreveszi, hogy Alekszandr szivarja kialudt. — „Ha, ha, drágán, elálmodoztál, míg kint voltam!" Szasa is nevet. — „Szívd hát tovább" — és újra rágyujt a szivarra.

Vera Pavlovna még ma is kacag, amikor erre visszaemlékezik. „Milyen prózai is a mi regényünk! Első találkozás és leves, mámoros első csók és farkasétvágy. Szép kis szerelmi jelenet, mondhatom! Hogy ragyogott a szeme! Egyébként a szeme most is ugyanúgy ragyog. És mennyi könnyet hullatott a kezemre, amely akkor olyan halvány volt. Most már, persze nem az. De igaz, a kezem valóban szép, igazat mondott." És Vera Pavlovna gyönyörködve nézi térdére eresztett kezét, a térde könnyedén kirajzolódik a fésülködőköpeny alatt és ő újra megismétli gondolatban: „igaza van". Mosolyog, kezét a keblére szorítja és megint ezt gondolja: „igaza van".

„De hogyan jutott ez az eszembe? — folytatja az álmodozást Vera Pavlovna és mosolyog. — Miért is teszem? Mintha ez kapcsolatban volna emlékeimmel! Az első találkozás: ebédelés, kézcsók, kacaj, halvány kezemre hulló könnyek — ez az első találkozás nagyon eredeti volt. Leültem és kitöltöttem a teát: Sztyepan, van itthon tejszín? Lehet a közelben jó tejszínt kapni? Nem? Valószínűleg nem lehet kapni. Hát ma megvagyunk nélküle, de holnapra majd elrendezzük. Szivarozz csak, drágám, megint elalszik a szivarod."

Még meg sem itták a teát, amikor felrezzenti őket a csengő ijesztő berregése. Két diák valósággal beront a szobába, siettükben észre sem veszik Vera Pavlovnát. — „Alekszandr Matvejics, nagyon érdekes eset! — mondják egyszerre lihegve. — Most hozták, ritka bonyolult eset." Isten tudja, milyen latin szakkifejezéseket hadarnak az érdekes esetről. „Alekszandr Matvejics, azonnali segítségre van szükség, minden félóra drága, még bérkocsit is fogadtunk." — „Gyorsan, drágám, ne késlekedj" — sürgeti Vera Pavlovna is. A diákok csak ekkor veszik észre, meghajolnak előtte. Már abban a pillanatban közrefogják és viszik magukkal professzorukat. Szasa születése igazán nem sokáig tart, még rajta volt katonazubbonya, s Vera Pavlovna sietteti. — „Utána visszajössz, ugye?" — kérdezi búcsúzóban. — „Hogyne." Sokáig várja, már tíz óra, ő még mindig nincs itt, már tizenegy, most már nincs értelme a várásnak. De mit jelent ez? Attól nem fél, hogy valami történhetett Szasával. Dehát akkor mi tartja olyan sokáig annál az érdekes betegnél! Mi van vele? Él-e, sikerült-e Szasának megmentenie? Igen, Szasa nagyon sokáig elmaradt. Csak másnap reggel kilenc órakor került haza, négy óráig volt a kórházban: „Nagyon nehéz eset és érdekes, Verocskám." — „Megmentetted?" — „Igen." — „Miért keltél fel olyan korán? — „Le sem feküdtem." — „Nem feküdtél le? Hogy ne gyere későn, nem aludtál az éjjel! Istentelen! Tessék tüstént hazamenni. És délig fel ne kelj! Nehogy ébren találjalak!" Két perc múlva már ki is kísérte.

Így festett első két találkozásuk. De a második ebéd már olyan volt, amilyennek lennie kellett. Most már nyugodtan mesélik egymásnak, mi történt velük, míg tegnap, isten tudja, mi mindent össze nem beszéltek: nevettek is, meg szánkoztak egymáson; mindegyikük úgy találta, hogy a másik többet szenvedett... másfél hét múlva kibérelték a kisnyaralót a Kamennij Osztrovon, és odaköltöztek.

VI

Vera Pavlovna nem nagyon gyakran idézgeti mostani szerelmének emlékeit. Oly gazdag az élete, hogy alig marad idő az emlékezésre. Amikor azonban visszagondol a multra, olyankor néha — kezdetben csak néha-néha, majd egyre gyakrabban — valami halvány, határozatlan elégedetlenséget érez. Kivel? Mivel? Végül ráeszmél, hogy önmagával szemben. De miért? Az okot megtalálja, természetének egy jellemvonásából ered: a büszkeségből. De vajjon csak a multra vonatkozik ez elégedetlenség? Kezdetben igen, de hamar észreveszi, hogy a jelenre is vonatkozik. És milyen különös jellege van ennek az érzelemnek, ami kirajzolódik benne: mintha nem is ő, Vera Pavlovna Kirszanova személyesen érezné az elégedetlenséget, hanem ezrek és milliók elégedetlensége tükröződne benne. És mintha nem

saját magával volna elégedetlen, hanem ezeknek az ezreknek és milliónak az elégedetlensége visszhangozna a lelkében. Kik ezek az ezrek és milliók? Miért elégedetlenek önmagukkal? Ha Vera Pavlovnának több ideje volna a magános töprengésre, valószínűleg nem figyelt volna fel erre ilyen hamar. De most állandóan együtt van a férjével, együtt gondolkoznak, és a férjére való gondolás befolyásolja minden más gondolatát. Ez sokban segítette, hogy felfedezze saját érzését. Szasa maga egyébként sehogy sem tudta megfejteni ezt a rejtvényt: amíg az érzés homályos volt Vera Pavlovna számára, az ő számára még homályosabb; még azt is nehéz volt megértenie, hogyan lehetséges, hogy Vera Pavlovna elégedetlen, és olyan elégedetlenség van benne, amely semmiképpen nem árnyékolja be személyes elégedettségét, és nem vonatkozik semmi személyes dologra. Ez különösnek tetszett Alekszandr előtt, százszorta homályosabbnak, mint Vera Pavlovna számára. Mégis komoly segítséget nyujtott Vera Pavlovnának a talány megfejtésében az, hogy állandóan a férjére gondolt, állandóan vele volt, férjét nézte, vele gondolkozott. Kezdte észrevenni, hogy mindannyiszor, amikor ez az elégedetlenség meglepi, akkor ez mindig együtt jár valami összehasonlítással, ez az elégedetlenség éppen abban áll, hogy összehasonlítja önmagát a férjével — és ekkor villant fel agyában a találó szó: „Különbség, bántó különbség van köztünk." Most már megértette.

VII

— Szasa, milyen kedves ez az N. N. (Vera Pavlovna megnevezte azt a tisztet, akinek közvetítésével meg akart ismerkedni Tamberlick-kel szörnyű álmában), elhozott egy új költeményt, amelyet aligha nyomtatnak ki a közeljövőben — újságolta Vera Pavlovna ebéd közben. — Rögtön ebéd után hozzáfogunk az olvasásához, jó? Megvártalak, az egészet veled szeretném elolvasni, Szasa. Pedig nagyon szerettem volna elolvasni.

— Miféle költemény ez?

— Mindjárt meghallod. Meglátjuk, sikerült-e neki ez a vers. Maga a költő csak részben elégedett vele.

Leülnek Vera Pavlovna szobájában, aki olvasni kezdi:

Ládámban gyolcs, brokát-kelme,
Roskadok e súly alatt;
Szánj meg, szánd meg, kedvesem te,
Ifjú legény-vállamat...

— Most látom — mondja Kirszanov, miután néhány versszakot meghallgatott — ez a költemény valahogy más, mint az eddigiek. De

sejtem, kinek a költeménye: Nyekraszové, ugye? Nagyon hálás vagyok, hogy megvártál.

— Hogyne vártalak volna! — mondta Vera Pavlovna. Kétszer is elolvasták a kis verset, amely — a szerző egyik ismerősével való kapcsolatuk révén — három évvel korábban került a kezükbe, semmint kinyomtatták volna.

— De tudod-e, melyik versszakok hatottak rám a legjobban? — kérdezte Vera Pavlovna, amikor férjével együtt újra meg újra elolvasta a vers egyes strófáit. — Nem is a költemény főrészében vannak, de rendkívül megragadtak. Amikor Katya vőlegénye visszatérését várja, nagyon szomorkodik:

Elsorvadna bánatában,
De búsulni rá sem ér:
Dologidő, aratás van,
Száz kéz kell most, száz tenyér.
Már-már úgy érzi a lányka,
Hogy a szíve megszakad,
Ám a fű vár a kaszára,
Rozs ég a sarló alatt.
Ő már pirkadattal csépel,
Fáradozik szüntelen,
Lent tereget késő éjjel
*A harmatos réteken.**

— Én is ezt a képet tartom a legjobbak egyikének a költeményben, de mégsem a legfontosabbnak. Nagyon hasonlít azokhoz a gondolatokhoz, amelyek téged is foglalkoztatnak. Ugyan melyek azok a gondolatok?

— Elmondom, mindjárt, Szasa. Gyakran beszélgettünk veled arról, hogy a nő szervezete alighanem magasabbrendű, mint a férfié, s hogy éppen ezért a nő nyilván háttérbe szorítaná a férfit a szellemi életben, mihelyt megszűnik a durva erőszak uralma. Mindketten a való élet megfigyeléséből vezettük le ezt a következtetést: az életben több nőt találunk, aki természettől fogva okos, mint férfit. Te ezt bonctani, fiziológiai adatokkal támasztottad alá.

— Micsoda sértő dolgokat állítasz a férfiakról. Ezt inkább te mondod, Verócskám, mint én. Ez bántó. Még jó, hogy messze van az az idő, amelyet itt megjósolunk. Különben egészen megtagadnám ezt a véleményemet, nehogy a háttérbe szoruljak. Egyébként, Verocskám, ez úgyis csupán következtetés és feltevés, a tudomány még nem gyűjtött össze elég adatot, hogy ezt a kérdést igenlő értelemben dönthetnénk el.

* *Nyekraszov „A házalók"* című költeményéből (1861).

— Hát persze, drágám. Mi arról beszéltünk, mi az oka annak, hogy a történelmi tények mindeddig ellentmondanak azoknak a következtetéseknek, amelyek pedig valószínűek a mindennapi megfigyelések és az emberi szervezet berendezése alapján. A nő mindeddig azért játszott ilyen jelentéktelen szerepet a szellemi életben, mert az erőszak uralma elvette tőle a fejlődés és a fejlődésre törekvés lehetőségét. Ez a magyarázat elegendő. Aztán van itt még egy hasonló ok. A testi erőt illetően a női szervezet sokkal gyengébb, ugyanakkor azonban ellenálló képessége mégis erősebb, így van?

— Ez már valóban kevésbbé vitás, mint a szellemi képességek természetadta mértéke. Igen, a nő szervezete jobban ellenáll az anyagi romboló erőknek, az éghajlat, az időjárás, a hiányos táplálkozás káros hatásának. Az orvostudomány és a fiziológia még alig foglalkozott részletesen ennek a kérdésnek elemzésével, pedig a statisztika már kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy a nők átlagos életkora magasabb, mint a férfiaké. Ebből nyilvánvaló, hogy a nők szervezete erősebb.

— Ez annál élesebben kitűnik, mert a nők általában kevésbé egészséges életmódot kénytelenek folytatni, mint a férfiak.

— Van még egy nyomós bizonyíték, amit a fiziológia szolgáltat. A nő a teljes érettség állapotát hamarabb éri el, mint a férfi. Tegyük fel, hogy a nő fejlődése a húszadik életévben fejeződik be, a férfié a huszonötödikben, persze csak megközelítőleg, a mi éghajlatunk mellett, a mi fajunknál. Tegyük fel, ugyancsak megközelítőleg, hogy a hetvenedik életévet elérő nők száma egyenlő a hatvanötödik életévüket elérő férfiak számával; Ha tekintetbe vesszük a fejlődési időtartamok közötti különbséget, a női szervezet nagyobb erejét még sokkal szembetűnőbbnek találjuk, mint a statisztikus, aki nem veszi számításba a fejlődési időtartam különbségét. Hetven év három és félszer annyi, mint húsz, a hatvanötöt pedig huszonöttel kell osztanunk, mennyi is ez? — igen, a hányadosa csak valamivel több kettő és félnél, igen, két egész és hat tized. Következésképpen a nő a maga teljes kifejlődéséhez szükséges idő három és félszeresét ugyanolyan könnyen éri meg, mint a férfi a két és félszeresét. Ez az arány a nő és férfi szervezetének ellenállóképessége között.

— Tehát a különbség még nagyobb, mint ahogy eddig tudtam.

— Igen, de én ezt csak példaképpen említettem és kerek számokat vettem, ezt is csak úgy emlékezetből. A következtetés lényegén ez nem változtat. A statisztika már kimutatta, hogy a női szervezet ellenállóképesebb. Te a következtetéseket csak az életkor-táblázatokból olvastad. Ha azonban a statisztikai tényekhez hozzáadjuk a fiziológiai kutatás tényeit, még sokkal nagyobb különbségeket kapunk.

— Úgy van, Szasa; de hallgasd csak, mit gondoltam most, amikor sokkal világosabban látom ezt. A következőt gondoltam: ha a női szervezet jobban elviseli a romboló anyagi hatásokat, akkor na-

gyon valószínű, hogy a nőnek könnyebben, határozottabban kellene elviselnie a lelki megrázkódtatásokat is. A valóságban azonban nem ezt látjuk.

— A kérdés helyes, de ez csak feltevés, ezzel még nem foglalkoztak, idevonatkozó tényeket még nem gyűjtöttek. Te azonban már vitathatatlan tényből következtetsz, nehéz kételkedni benne. A szervezet ereje nagyon szoros kapcsolatban áll az idegekkel. Valószínű, hogy a nők idegei rugalmasabbak és szívósabb a szervezetük, s ha ez így van, akkor könnyebben és szívósabban kell elviselniök a megrázkódtatásokat és a csapásokat is. A valóságban sok példát látunk ennek ellenkezőjére. A nőnek gyakran fájdalmat okoz az, amit a férfi könnyen elvisel. Még nem foglalkoztak eléggé az okok elemzésével, amelyek következtében adott történelmi helyzetükben olyan jelenségeket figyelünk meg, amelyek ellentmondanak annak, amit magától a szervezet felépítésétől várnunk kellene. Egy ilyen ok azonban vörös fonalként vonul végig a történelem és mai életünk minden jelenségén: az előítélet hatalma, a rossz szokás, a hamis remény, az alaptalan félelem. Ha valaki azt gondolja: „Nem vagyok képes rá", akkor valóban nem is képes rá. A nőknek mindig ezt magyarázták: „maguk gyengék", ezért aztán gyengének is érzik magukat, és valóban gyengének is mutatkoznak. Ismerünk olyan eseteket, hogy tökéletesen egészséges emberek halálosan elgyengültek és valóban meghaltak, csupán mert elhitték, hogy el kell gyengülniök és meg kell halniok. Azonban vannak olyan példák is, amelyek egész tömegekre, népekre, az egész emberiségre vonatkoznak. A legérdekesebb példák egyikét a hadtörténelem szolgáltatja. A középkorban a gyalogság azt képzelte, hogy nem állhat ellent a lovasságnak, és valóban alulmaradt. Egész gyalogos hadseregeket, mint a juhnyájat vert szét néhányszáz lovas. Ez így tartott mindaddig, amíg a kontinensen meg nem jelentek az angol gyalogosok, akik büszke, önálló kisgazdák közül kerültek ki. Nem ismerték a félelmet, megszokták, hogy soha meg ne hátráljanak harc nélkül. Amint megjelentek Franciaországban ezek a férfiak, akikből hiányzott az az előítélet, hogy meg kell futamodniok a lovasság elől, a lovasság, mégha számbeli fölényben is volt, csatát vesztett velük szemben, minden összecsapásnál; hiszen tudod, hogy a francia lovashadseregek súlyos veszteségeket szenvedtek kisszámú angol gyalogságtól Crecynél, Poitiers-nél és Azincourtnál. Ugyanez ismétlődött meg Svájcban, ahol a svájci gyalogosok egyáltalán nem tartották magukat gyengébbnek a hűbéres lovasságnál. Az ausztriai majd a burgundi lovasság, bár számbeli fölényben volt, egyre-másra vereséget szenvedett tőlük minden összecsapásnál. Sok más lovasság is megkísérelte, hogy összemérje velük erejét, de mind vereséget szenvedett. Végre rájöttek, hogy a gyalogság erősebb a lovasságnál, és azóta erősebb is, mert nem tartja gyengének magát.

— Igazad van, Szasa, ez valóban így van. Mi, nők gyengék vagyunk, mert gyengének tartjuk magunkat. Azt hiszem azonban, hogy van még egy másik ok is. Magunkról szeretnénk beszélni. Mondd, drágám, nagyon megváltoztam az alatt a két hét alatt, amíg nem láttál? Te akkor magad is nagyon izgatott voltál. Talán nagyobbnak tűnhetett fel előtted a változás, mint amilyen valóban volt? Hogy látod ezt, ha most visszagondolsz rá?

— Te akkor valóban nagyon lefogytál és sápadt voltál.

— Nos, látod, drágám, most már értem, éppen ez bántja büszkeségemet. Hiszen te is nagyon szerettél engem. Miért van hát, hogy küzdelmed nem látszott úgy meg rajtad? Hisz senki nem vette észre, hogy sápadtabb lettél és lefogytál volna azokban a hónapokban, amikor távol voltál tőlem. Miért viselted el a szenvedést könnyebben, mint én?

— Így hát ezért tetszettek neked a versnek azok a strófái, ahol Katya munkába fojtja bánatát. Azt akarod tudni, hogy éreztem-e magamon ennek a szernek a hatását? Gondolatod egészen helyes. Könnyen viseltem el a harcot ezért, mert nem volt időm rá, hogy foglalkozzam vele. Valahányszor eszembe jutott, nagyon szenvedtem; de a mindennapi parancsoló szükség arra kényszerített, hogy az idő nagyobbik részében elfeledkezzem róla. A betegekkel kellett törődnöm, előadásaimra készültem. Mindez elvonta gondolataimat. Az olyan ritka napokon, amikor sok szabad órám volt, úgy éreztem, hogy erőm cserben hagy. Azt hiszem, hogyha csak egy hétig is ki lettem volna szolgáltatva gondolataimnak, beleőrültem volna.

— Látod, drágám, az utolsó időben én is rájöttem, hogy ez a különbség közted és közöttem. Ha az embernek olyan foglalkozása van, amely elől nem térhet ki, amelyet nem halaszthat el, akkor összehasonlíthatatlanul szilárdabb.

— De hisz akkoriban is sok dolgod volt, akárcsak ma.

— Ej, Szasa, hát halaszthatatlan dolgok ezek? Akkor foglalkozom velük, amikor akarok, annyit, amennyit akarok. Ha jónak látom, kevesebbet dolgozom, vagy akár egészen el is halasztom a dolgaimat. Ahhoz, hogy akkor foglalkozzam velük, amikor a lelkem háborog, különös akaratmegfeszítésre van szükség. Csak megfeszített akaratom kényszere alatt tudok ilyenkor foglalkozni velük. Nincs támaszom a halaszthatatlan szükségben. Foglalkozom például a háztartással, sok időt fecsérelek rá, azonban ennek az időnek kilenctized részét csupán a saját jószántamból fordítom erre. Jó szolgálóval talán ugyanígy mehetne minden, még ha sokkal kevesebbet foglalkoznám is ezekkel a dolgokkal. És mi szükség van arra, hogy nagy időveszteség árán, alig valamivel jobban menjen a dolog, mint ahogyan menne, ha sokkal kevesebb időt szánnék rá? Ez csak az én kívánságom. Amikor az ember nyugodt, foglalkozik velük; amikor azonban fel van dúlva a lelke, akkor félredobja az ilyen munkát,

mert hiszen nélkülük is megvan. A fontosabbért mindig eldobjuk a kevésbé fontosat. Mihelyt az érzések felviharzanak, kiszorítanak belőlünk minden kevéssé fontos gondolatot, ami ezekre a dolgokra vonatkozik. Órákat adok; ez már kicsit fontosabb, mert nem hagyhatom abba, amikor nekem tetszik; de még ez sem az igazi. Figyelmes vagyok tanítványaimhoz, de ha nem is ügyelek rájuk, az se baj, csak valamivel roszabbul megy, mert hiszen a tanítás könnyű munka, nem köti le gondolataimat. Meg aztán nem az óraadás a fő megélhetési forrásom. Nem ettől függ a helyzetem. A főkereső ezelőtt Dmitrij volt, most pedig te. Az óraadás kellemes az én függetlenségi érzésemnek és valóban nem is haszontalan. De mégsem életbevágóan fontos. Azelőtt úgy próbáltam elűzni gyötrő gondolataimat, hogy sokkal többet foglalkoztam a varrodával, mint rendesen. De ez is csak úgy sikerült, hogy megfeszítettem akaratomat. Hiszen tudtam, hogy a műhelyben csupán egy vagy másfél órára szükséges a jelenlétem. Ha tovább maradok ott, akkor már keresnem kell valami hasznos elfoglaltságot, ami azonban nem feltétlenül szükséges. Meg aztán, s ez a dolog lényege, kielégíthet-e olyan embert, mint én, a varroda? A Rahmetovok egészen másvágású emberek; összeforrnak a közös üggyel úgy, hogy ez a közös ügy számukra életszükséglet, amely betölti életüket és még a magánéletet is helyettesíti náluk. De nekünk, Szasa, ez elérhetetlen. Nem vagyunk sasok, mint ők. Nekünk szükségünk van a magánéletre. Vajjon a varroda az én magánéletem tartalma? Ez nem az én ügyem. Idegen ügy. Nem magamért foglalkozom vele, hanem mások érdekében, ha mindjárt a meggyőződésem kedvéért is. De hát az olyan egyszerű emberek, akik nem sasok, az ilyen emberek törődhetnek-e másokkal, amikor nekik maguknak is nehéz az életük? Tudnak-e eszméiknek élni, amikor érzéseik gyötrik őket? Nem, mert csak személyes ügy, mulaszthatatlan feladat, amitől az ember élete függ, amitől életmódja, életfenntartása, egész helyzete és sorsa függ, csak ilyen munka nyújt támaszt a szenvedély ellen vívott harcban, csak ezt nem szorítja ki az életből a szenvedély, ellenkezőleg, ez fojtja el a szenvedélyt, ad erőt és pihenést. Ilyen tennivalóra, ilyen munkára van szükségem.

— Igazad van, barátom — mondta forrón Kirszanov és megcsókolta feleségét, akinek szemében lelkesedés lángolt. — Így van bizony, látod ez eszembe sem jutott eddig. Pedig milyen egyszerű. Hát igen, Verocska, senki nem gondolkozhat más helyett. Aki azt akarja, hogy jobb sora legyen, maga törje a fejét rajta és fáradozzék érte, senki ezt meg nem teszi helyette. Úgy szeretni, ahogyan én szeretlek, és mégsem érteni meg ezt, amíg te magad meg nem magyaráztad! De — folytatta, s feleségét csókolgatva nevetett — dehát miért látod ezt éppen most szükségesnek? Talán csak nem környékez újabb szerelem, Verocska, mondd?

Hosszan és jóízűen kacagtak. Vera Pavlovna végre megszólalt:

— Igen, most már mindketten érezhetjük, én éppúgy, akárcsak te hogy semmi ehhez hasonló nem történhetik még velünk. De, egész komolyan mondom, tudod-e, mit érzek most, drágám: Dmitrij iránti szerelmem nem volt az igazi, az érett asszony szerelme, s ezért ő is inkább mint pajtását, jóbarátját szeretett. Ez a vonzalom időnként pillanatnyi szenvedélyes fellángolásokkal keveredett velem, mint nővel szemben. Jó barátom volt, ilyen vonzalmat egyedül iránta érzett, ezekben a fellobbanásokban azonban csak a nőt kereste: az én személyes énemhez kevés közük volt. Ez bizony nem volt szerelem. Gondolataiban sem sokat foglalkozott velem. Sem az ő, sem az én részemről nem volt ez igazi szerelem.

— Igazságtalan vagy hozzá, Verocska.

— Nem, Szasa, ez így van. Magunk közt fölösleges dicsérnünk őt. Mindketten nagyra becsüljük; tudjuk azt is, hogy — akárhogyan bizonygatta is, hogy mindez nem fáj neki — valójában nagyon is fájt az elválás. Egyébként te is azt állítod, hogy könnyű volt a harc szenvedélyed ellen; mindez nagyon szép, ha nem alakoskodás. De hiszen az ilyen kijelentéseket nem szószerinti értelemben kell vennünk. Drágám, tudom én jól, mennyit szenvedtél miattam... Látod, mennyire megértem ezt...

— Verocskám, megfojtasz; ismerd be, hogy nemcsak meggyőződésed erejét, hanem azt akartad megmutatni, milyen erős vagy. Igen, nagyon erős vagy; nem is csoda, akinek ilyen mellkasa van...

— Szasa, drágám!

VIII

— Szasa, az előbb nem engedted befejeznem a mondanivalómat — kezdte Vera Pavlovna, amikor két óra múlva a teánál ültek.

— Én nem engedtem? Én?

— Hát persze, hogy te!

— Hát a bolondozást ki kezdte?

— Te meg nem szégyelled?

— Mit?

— Hát, hogy én kezdtem a játékot. Pfuj, szégyeld magad, egy szerény nőt kompromittálsz a flegmáddal.

— Igazán? Én meg komolyan vettem, amit az egyenlőségről mondtál. Ha egyenlőség, hát legyen meg a kezdeményezés terén is.

— Jaj, de tudományosan hangzik! Szóval, következetlenséggel vádolsz? Talán nem törekszem az egyenjogúságra a kezdeményezésben? Nos, Szasa, átveszem a kezdeményezést és folytatom komoly beszélgetésünket, amelyről közben megfeledkeztünk.

— Hát csak vedd át, de én nem követlek. Magamhoz ragadom a kezdeményezést, hogy ismét elfelejtsük a beszélgetést. Add ide a kezed!

— Szasa, de mégis mondjuk végig, amit mondani akartunk.

— Holnap is ráérünk. Most azonban, amint látod, nagyon érdekel a kezed tanulmányozása.

IX

— Szasa, most aztán igazán fejezzük be tegnapi beszélgetésünket — mondta másnap reggel Vera Pavlovna. — Annál is inkább, mert veled megyek s tudnod kell, mi célból.

— Velem? El akarsz kísérni?

— Természetesen. Azt kérdezted tőlem, Szasa, miért akarok olyan munkát, amely komoly tartalmat ad az életemnek, amelyet éppúgy szeretek, mint te a magadét, amely éppúgy lefoglal és igénybe veszi minden figyelmemet. Drágám, nekem ilyen munkára azért van szükségem, mert nagyon büszke természet vagyok. Súlyosan nehezedik rám és megszégyenít a visszaemlékezés, hogy az érzésem ellen vívott harc akkor annyira észrevehetően tükröződött rajtam, oly elviselhetetlen volt számomra. Nem azt sajnálom, hogy ez a harc nehéz volt, hiszen a te harcod sem volt könnyű — ez az érzés erejétől függ, s most nincs mit sajnálkoznom rajta, mert ez azt is jelentené, hogy sajnálom az érzés hevét — azt sajnálom, hogy nem volt olyan szilárd támaszom, mint neked. Most hát ilyen támaszt akarok. Az igazi ok azonban az, hogy egyenlő akarok lenni veled. Találtam magamnak megfelelő foglalkozást. Amikor tegnap elköszöntem tőled, sokáig gondolkoztam ezen, meg is akartam beszélni veled, mint komoly emberrel, csakhogy nem igazoltad azt a reményemet, hogy megbízhatom benned. Most már késő tanácsot adni: elhatároztam magam. Igen, Szasa, sokat kell majd vesződnöd velem; drágám, milyen boldogok leszünk, ha úgy látom, hogy foglalkozásomra alkalmas leszek.

Igen, Vera Pavlovna most valóban olyan munkát választott, amelyre azelőtt nem gondolhatott: Szasa állandóan fogta a kezét, ezért könnyű volt a járás, Lopuhov és ő semmiben sem korlátozták egymást. Ezenkívül Vera Pavlovna mindig számíthatott — bármilyen esetben, ha szükség volt rá — Lopuhov kezére és fejére is. Fontos dolgokban, válságos pillanatokban éppen úgy számíthatott segítségére és éppen olyan megbízható volt, mint most Kirszanov. Ezt nagyon szépen bebizonyította már a házasságkötéssel is, amikor Vera Pavlovnáért feláldozta minden akkori vágyát és kedvenc gondolatát, remélt tudományos pályafutását és nem félt attól sem, hogy esetleg az éhezést is vállalnia kell. Vera Pavlovna megszervezte a maga varrodáját; na valamiben szüksége volt Lopuhovra, ő mindig örömmel segített. De önmagától semmit sem tett. Csak éppenhogy nem akadályozta, nem avatkozott bele, helyeselt, örült. Mindegyik élte a maga életét. Most más a helyzet. Kirszanov nem várta, hogy ő kérje valamire, érdeklődött Vera Pavlovna minden ügyes-bajos dolga,

minden gondolata iránt. És viszont Vera Pavlovna is érdeklődött az ő életének minden részlet iránt. Ez egészen más viszony volt, mint az, amely első férjéhez fűzte. Ezért új képességek ébredtek benne új tevékenységre, ezért jelentkeztek és váltak egyre inkább gyakorlati követeléssé az olyan gondolatok, amelyeket azelőtt csak elméletben ismert, és amelyek lényegében nem érintették belső életét; amit nem lehet megtenni, arról nem is gondolkozunk komolyan.

Ilyenek voltak azok a gondolatok, amelyek most élénken foglalkoztatták Vera Pavlovnát és amelyek tevékenységének indítóokául szolgáltak.

X

„A polgári életnek csaknem minden útja formálisan zárva van előttünk. Gyakorlatilag nagyon sok, csaknem minden pálya zárva van, a társadalmi tevékenységnek még azok az útjai is lehetetlenek, amelyeket formális akadályok nem zárnak el előlünk. Kizárólag a családi élet körébe szorítottak bennünket, legyünk a család tagjai, semmi több. Azonkívül ugyan milyen foglalkozás áll nyitva előttünk? Szinte kizárólag egy nevelőnők lehetünk. Meg talán még az is, hogy holmi leckéket adjunk, amelyeket a férfiak nem akarnak elvenni tőlünk. Szűk nekünk ez az egyetlen út, akadályozzuk egymást, mert nagyon sokan tolongtunk rajta; ez az út úgyszólván önállóságot sem ad, mert nagyon sokan vagyunk, akik felajánljuk szolgálatainkat. Egyikünk sem kell senkinek, pontosan azért, mert túlságosan sokan vagyunk. Ki értékel egy nevelőnőt? Csak füttyenteni kell, ha nevelőnőt akar valaki, és tízével, százával rohanunk, hogy elüssük egymást a helytől.

Hát bizony, mindaddig, amíg a nők nem törekszenek arra, hogy különböző utakon járjanak, addig nem lehet önállóságuk. Új utat törni természetesen nehéz. Az én helyzetem azonban e tekintetben különösen kedvező. Pirulnom kellene, ha nem élnék ezzel a lehetőséggel. Bár nem készültem fel komoly foglalkozásra, azt tudom, hogy bármire van szükségem, számíthatok Alekszandr mindennapi segítségére, ő velem van. S ez nem lesz teher számára, ez ugyanolyan kellemes lesz neki, mint nekem.

A független tevékenységnek azokat az útjait, amelyeket a törvény nem zár el, a szokás, az előítélet zárja el előlünk. Ezek közül bármelyik pályára léphetek, amelyikre csak akarok, ha elszánom magam, hogy szembeszállok az előítélet első felzúdulásával. Az egyik ilyen pálya közel áll hozzám. Szasa orvos és minden szabadidejét nekem szenteli. Az ő irányításával és támogatásával én is megpróbálkozhatnék az orvosi pályával.

Mily nagy szükség van orvosnőkre. A nők szívesebben és nagyobb bizalommal fordulnának hozzájuk, mint a férfi-orvosokhoz. Hány

betegséget megelőzhetnénk, mennyi titkolt szenvedésnek tudnánk elejét venni, hány halálesetet elkerülhetnénk! Megpróbálkozom vele."

XI

Vera Pavlovna azzal fejezte be férjével folytatott beszélgetését, hogy feltette kalapját és vele együtt a kórházba ment, hogy kipróbálja idegeit, képes-e elviselni a vér látását és képes lesz-e boncolással foglalkozni. Kirszanovnak olyan tekintélye volt a kórházban, hogy ennek a próbának semmiféle akadálya sem volt.

Minden lelkiismeretfurdalás nélkül elismerem, hogy sokszor kompromittáltam már Vera Pavlovnát a költőiség szempontjából. Nem titkoltam el például azt, hogy naponta ebédel, még hozzá jóétvággyal és ezenkívül naponta kétszer is teázik. Most azonban olyan körülményhez érkeztem, hogy fogalmaim minden szégyentelen aljassága mellett is félénkség lett úrrá rajtam és ezt gondolom magamban: „Nem volna-e jobb, ha eltitkolnám ezt? Mit gondolnak majd egy nőről, aki képes arra, hogy orvostudománnyal foglalkozzék?" Milyen durva idegeinek kell lennie, milyen kérges lehet a lelke! Ez nem is nő, hanem mészáros! De ha meggondolom, hogy szereplő hőseimet nem is akarom a tökéletesség eszményképeinek feltüntetni, akkor mégis megnyugszom: ítéljenek, ahogyan akarnak Vera Pavlovna durva természetéről, mit törődöm vele? Ha durva, hát legyen durva.

Ezért hidegvérűen kijelentem, hogy Vera Pavlovna igen nagy különbséget talált a dolgok tétlen szemlélete és a tevékeny munka között, amelyet a magunk és mások javára végzünk.

Jól emlékszem — tizenkét éves lehettem és addig még soha nem láttam tüzet — mennyire megrémültem, amikor tűzriadó ébresztett fel. Az egész égboltozat vörös fényben izzott, a levegőben zsarátnokok szálltak. A nagy vidéki város utcáin mindenütt futkosás, jajveszékelés. Reszkettem, mint a nyárfalevél. Szerencsémre elszaladtam a tűzhöz, kihasználva, hogy a házban mindenki elvesztette a fejét. A tűz a parton tört ki. A partra ugyanis tüzelőfát és mindenféle éghető anyagot raktak ki. Magamfajta fiúk szedték szét és cipelték messzebbre az egészet az égő házaktól; nekiláttam én is — s hova tűnt most már félelmem! Szívvel-lélekkel dolgoztam, amíg azt nem mondták: „Elég! Elmúlt a veszély." Ettől kezdve már tudtam, hogy ha félelem vesz erőt rajtam valami nagy tűz miatt, akkor oda kell futnom, hozzá kell fognom a munkához és megszűnik a félelem.

Aki dolgozik, annak nincs ideje arra, hogy féljen sem hogy undort vagy émelygést érezzen.

Így hát Vera Pavlovna hozzálátott az orvosi tudományok elsajátításához; ebben is, amely egészen új dolog volt számára, az első nők

egyike volt, akit ismertem. Ezután valóban egészen más embernek érezte magát. Ez a gondolat uralkodott rajta: „Néhány év múlva már valóban meg tudok állani a saját lábamon." És ez felemelő gondolat. Teljes boldogság nincs teljes függetlenség nélkül. Szegény nők, mily kevesen vagytok, akik ismeritek ezt a boldogságot.

XII

És eltelik egy év; eltelik még egy, azután megint egy év Kirszanovék házasságkötése óta. Vera Pavlovna napjai egyre csak úgy múlnak, mint ahogyan a házasság óta mindig. És így telnek az évek, de semmi különös nem történik velük. Ám ki tudja, mit hoz a jövő? Mostanig, amikor ezt a könyvet írom, még semmi ilyen különös nem történt és Vera Pavlovna napjai ugyanúgy telnek, mint ahogyan teltek akkor, egy évvel, két évvel azután, hogy Kirszanovval egybekelt.

Miután Vera Pavlovnát kompromittáltam és elmondtam róla, hogy az orvostudományra adta a fejét, már igazán könnyű beszélnem mindenről. Ami ezután következik, már nem járathatja le jobban a közvélemény szemében. Meg kell mondanom, hogy most a Szergijevszkaján is — mint azelőtt a Vasziljevszkij-osztrovon — Vera Pavlovna napja három szakaszból állt: a regeli tea, az ebéd és az esti tea jelzi ezt a három szakaszt. Megtartotta egyáltalán nem költői szokását: minden nap ebédel és naponta kétszer teázik, és ezt kellemesnek is találja. Megtartotta minden — egészen prózai, közönséges és visszatetsző — szokását.

Sok egyéb is a régiben maradt ebben az új, nyugodt életszakaszában. Megmaradt a szobák elosztása semleges és nem-semleges szobákra; megmaradt az a szabály is, hogy a nem-semleges szobákba nem lépnek be egymás engedélye nélkül, s megmaradt az a szokás is, hogy kérdést nem ismételnek meg, ha először ez a válasz: „ne kérdezz". Az ilyen válasz azt jelenti, hogy egyáltalán ne is gondoljanak többé a feltett kérdésre, felejtsék el. Változatlan volt az a meggyőződésük, hogyha érdemes lenne válaszolni, akkor nem is kellene kérdezősködni, a másik már régen megfelelt volna minden kérdés nélkül, s amiről hallgatnak, az valószínűleg nem is érdekes. Mindez a régiben maradt, csakhogy életük mégsem halad egészen a régi kerékvágásban.

Egyszersmindenkorra megállapították, hogy a nap bizonyos szakában külön engedély nélkül is beléphetnek egymás szobájába. Szokásba vették, hogy a reggeli teát Vera Pavlovna szobájában isszák meg, az estit viszont Alekszandr szobájában. Az esti teázás minden ceremónia nélkül megy végbe. Az inas — a régi Sztyepan — beviszi Alekszandr szobájába a szamovárt és a teáskészletet, ennyi az egész.

A reggeli teának azonban külön szertartása van: Sztyepan a szamovárt és a teáskészletet az asztalra teszi abban a semleges szobában, amely közelebb van Vera Pavlovna szobájához és bejelenti Alekszandr Matvejicsnak, hogy a szamovár az asztalon van, persze csak akkor, ha Alekszandr Matvejicsot dolgozószobájában találja. De ha nem találja? Akkor Sztyepan már teljesítette feladatát és nem az ő dolga, hogy hírt adjon a teáról, a házastársak ügye, hogy eszükbe jusson a reggeli. Ennek következtében már ki is alakult a szabály, hogy reggelente Vera Pavlovna csak úgy, minden bejelentés nélkül, várja az urát, aki nem is kérdezi, szabad-e belépnie; Szasa nélkül Vera nem lehet meg, ezt mindenki mindjárt megérti, ha megmondjuk, hogyan kel fel Vera Pavlovna.

Amikor felébred, egy darabig még lustálkodik meleg ágyában, nincs kedve mindjárt felkelni, gondolkozik is, el-elszenderül, gondolkozik, valami olyasmin jár az esze, ami pontosan erre a napra, vagy ezekre a napokra vonatkozik, vagy a háztartás, a műhely, az ismerősei körül keringenek a gondolatai, vagy azzal foglalkozik, hogyan ossza be ezt a napját és ez, természetesen, nem szendergés. De ezenkívül van még két dolog, s a házasság harmadik évében megjelent a harmadik is, aki itt van a karjában: Mitya. A „Mitya" nevet természetesen Dmitrij barátjuk tiszteletére kapta. A másik két dolog: az egyik a jóleső gondolat arról a foglalkozásról, amely most teljes önállóságot ad neki az életben, a másik gondolat Szasa. Ezt a gondolatot egyáltalán nem is lehet külön gondolatnak nevezni, mert Szasa ott van Vera Pavlovna egész életében. Ez nem külön gondolat, hanem beidegződött, örökös gondolat, amely mindig megmarad. Dehát akkor minek nevezzük? Gondolat-e ez, vagy szendergés? Talán álom? Szeme félig behúnyva, arcán könnyű pír, mintha az álom pírja volna... igen, ez szendergés. Az idő gyakran oly gyorsan repül, hogy Vera Pavlovnának még arra sincs ideje, hogy megfürödjék (kényelmesen berendezték, bár sok bajlódással járt: a szobájába vizet kellett bevezetni a konyha vízcsapjáról és víztartójából; elég sok fát fogyaszt ez a fényűzés, de most már megengedhetik maguknak). Vera Pavlovna szeret gyakran megfürödni és utána ismét lefeküdni. Jólesik a pihenés, a lustálkodás a fürdő után, amíg Szasa be nem jön. De gyakran megesik, hogy úgy elmereng és elszendereg, hogy még fel se készül a fürdéshez, és Szasa máris bejött.

Minden reggel megfürödni — micsoda élvezet! Először nagyon meleg vizet ereszt, azután egy csavarás a másik csapon, és máris zuhog a hidegvíz. A csapot nyitva hagyja, és a víz a fürdőkádban észrevétlenül egyre frissebbé válik. Csodajó! Félóráig, néha tovább, néha egész óra hosszat sincs kedve kijönni a fürdőkádból.

Egymaga, szobalány nélkül öltözködik is, s ez is jobb így. Egyedül, ha nem alussza el az időt. De ha sokáig lustálkodik? Akkor azután nem mondhat le — és miért is mondana le? — arról, hogy

Szasa teljesítse a szobalányi teendőket. Szasa roppantul mulatságos! És úgy lehet, még annak a bizonyos suttogó énekesnő-vendégnek érintése sem készteti arra, hogy képzeletbeli naplójában megjelenjenek ezek a szavak: „De hiszen ez egyenesen sértő!" A drága mindenesetre magára vállalta állandóan a reggeli tea kötelezettségét is.

És nem is történhetett volna másképpen, Szasának tökéletesen igaza van, ennek így kellett lennie. Vera Pavlovna szerette a reggeli teát — helyesebben a sok tejszínt egy kevés sűrű teával felöntve — még az ágyban elfogyasztani, ami rendkívül kellemes. Szasa kezeli és hozza be a teáskészletet, Vera Pavlovna pedig tovább lustálkodik. Ha megitta a teát, a pehelypuha kis díványon heverészik tíz, tizenegy óráig, amíg itt az ideje, hogy Szasa a kórházba, vagy a klinikára, vagy az akadémiai előadóterembe menjen. Az utolsó csésze után Szasa szivarra gyújt, majd emlékeztetik egymást: „Gyerünk a dolgunkra", vagy „no, elég, most már lássunk munkához". Hogy milyen munkához? Hogy lehet ezt kérdezni? A tanuláshoz vagy ismétléshez, hiszen Vera Pavlovna szorgalmasan tanul és Szasa az oktatója az orvosi tudományokban. Vera Pavlovnának azonban még nagyobb szüksége van arra, hogy segítsék a gimnáziumi anyagban is, amelyből vizsgára kell készülnie. Egyedül foglalkoznia vele bizony nagyon unalmas volna; különösen rettenetes a matematika, de a latin nyelv alighanem még unalmasabb. Mégis kínoznia kell magát velük. Egyébként a különbözeti vizsgához, amely a gimnáziumi érettségi vizsgálatot pótolja az orvostudományi akadémián, keveset követelnek. Nem kezeskedem például azért, hogy Vera Pavlovna valamikor is annyira vigye a latinban, hogy akárcsak két sort is le tudjon fordítani Cornelius Nepos munkáiból. De máris megért olyan latin kifejezéseket, amelyek orvosi könyvekben fordulnak elő. Ezeknek ismeretére nagy szüksége van és ez nem is olyan nehéz. Most már azonban elég ebből ennyi, már látom, hogy a lehető legjobban kompromittálom Vera Pavlovnát: valószínű, hogy az éleseszű...

XIII

Ki a kékharisnya?

— Kékharisnya! Egészen szabályos kékharisnya! Nem állhatom a kékharisnyákat! Buták is meg unalmasak is! — hévvel, s mégsem minden méltóság nélkül mondja ezt az élesszemű olvasó.

Hiába, csak lám, nagyon ragaszkodunk mi egymáshoz, az éleseszű olvasó meg én. Egyszer ő pocskondiáz le engem, aztán kétszer én penderítettem ki a nyakánál fogva, s lám, mégsem tudunk meglenni anélkül, hogy meghitt szavakat ne váltsunk egymással; titkos vonzalma ez a szívnek, mit tegyünk ellene?

— Igazad van, éleseszű olvasó — mondom neki — igazad van, a kékharisnyák valóban ostobák és unalmasak és kiállhatatlanok. Fején találtad a szöget. De tudod-e, *ki* a kékharisnya? Rögtön meglátod, mint valami tükörben. A kékharisnya olyan ember, aki értelmetlen fanyalgással, önelégülten beszél irodalmi vagy tudományos kérdésekről, holott halvány fogalma sincs róluk. S nem is azért cseveg róluk, mintha valóban érdekelnék őt, hanem azért, hogy eszével kérkedjék (amellyel a természet nem ajándékozta meg), hogy dicsekedjék magasröptű törekvéseivel (amelyekből pontosan annyi van benne, mint a székben, amelyen ül), műveltségével (amelyből éppen annyival rendelkezik, mint egy papagáj). Látod-e hát, kinek a durva ábrázata vagy kikent-kifent alakja néz rád a tükörből? A tied, barátom. Úgy bizony. Eressz bár hosszú szakállt, vagy gondosan borotvált arcod, egészen mindegy, mégis vitathatatlanul és kétségtelenül te vagy az igazi kékharisnya, éppen ezért is penderítettelek ki kétszer is a nyakadnál fogva, egyedül csak azért, mert képtelen vagyok elviselni bármilyen kékharisnyát, akik között tízszer annyi a férfi, mint a nő.

Aki azonban komoly célkitűzéssel kezd foglalkozni valamivel, bárminő természetű is a munkája s járjon bármilyen ruhában, viseljen férfi-, avagy női öltözetet, az ilyen ember: egyszerűen ember, aki végzi a munkáját, semmi más.

XIV

A kékharisnyáról folytatott elmélkedés, amely oly hasznos az éleseszű olvasó számára, mert róla magáról szól, megszakította Vera Pavlovna hétköznapjainak ismertetését. Attól kezdve, hogy a Szergijevszkaja-ulicába költözött, Vera Pavlovna esti időtöltésében nagy változás történt. Ez a változás valójában akkor kezdődött, amikor ismeretsége felújult Kirszanovval a Vasziljevszkij-osztrovon. Most pedig mégjobban változott az esték jellege. Kirszanovék központját alkotják egy — számos fiatal házaspárból álló — társaságnak. Valamennyien épp oly boldog és megelégedett életet élnek, mint ők és pontosan ugyanolyan a felfogásuk, mint nekik. Zene és ének, operalátogatás és költészet, különféle vigalmak és táncok töltik ki e családok szabad estéit, amikor váltakozva összejönnek egymásnál. Az összejöveteleken és más mulatságokon általában a társaság fele jelenik meg, s Kirszanovék, a többiekhez hasonlóan, szabad estéiknek körülbelül a felét töltik ebben a vidám, zajos körben. Van azonban valami, amiről jóval többet és részletesen kell beszélnem, hogy mindenki megértse. Mindenki, ha saját maga nem is tapasztalta, akkor legalább olvasott róla, mekkora különbséget érez egy leány vagy egy ifjú egy egyszerű este és az olyan este között, amelyet a leány kedvesével

vagy az ifjú a szeretett leánnyal együtt tölt el, vagy mondjuk, az olyan opera között, amelyet éppen csak meghallgat az ember és az olyan opera között, amelyet úgy hallgatunk meg, hogy mellettünk ül az a férfi vagy az a nő, akit szeretünk. A különbség bizony igen nagy. Ezt mindenki tudja. Azt azonban csak kevesen tudják, hogy a szerelem varázsának nem tovasuhanó jelenségnek kell lennie az ember életében, hogy az élet e ragyogó fényének nem csupán a keresés, a törekvés, vagy mondjuk így: az udvarlás vagy a leánykérés időszakát kell beragyognia. Nem bizony. Ez az időszak valóban hajnalpír, édes, ragyogó fény, előhírnöke a napnak, amely sokkal több fényt és meleget sugároz, mint előhírnöke, s amely még sokáig, nagyon sokáig, még a delelőn túl is, egyre ontja fényét és melegét.

Valamikor másképp volt. Ha a szerelmesek egybekeltek, gyorsan eltűnt a szerelem költészete. Most azoknál az embereknél, akik mai embernek nevezik magukat, más a helyzet. Ezeket az embereket, akiket szerelmük fűz egymáshoz, mennél tovább élnek együtt, annál inkább beragyogja és melengeti a szerelem varázsa, mindaddig, míg a felnövekvő gyermekek gondja túlságosan le nem foglalja gondolataikat. Akkor ez a gondoskodás már édesebb, mint a személyes gyönyör, felülmúl mindent. De addig szerelmük évről évre fokozódik. Az, amit az emberek azelőtt csak futó hónapokra ismertek, a mai embereket hosszú-hosszú éveken át melengeti és boldogítja.

Mi az oka ennek? Elárulom a titkát. Értékes titok, nagy haszonnal jár és nem is valami nagy bölcsesség, csak tiszta szív és becsületes lélek kell hozzá, meg a mai felfogás az ember jogairól, és tisztelni kell annak a szabadságát, akivel együtt élünk. Ez az egész. A feleségedet tekintsd úgy, mintha a menyasszonyod volna és ne feledd, hogy joga van bármikor kijelenteni: „nem vagyok veled megelégedve, menj tőlem". Ha így tekintesz reá, akkor esküvőtök után tíz évvel is ugyanazt a költői érzést kelti benned, mint menyasszony korában, sőt még költőibbet, magasztosabbat, a szó legjobb értelmében. Ismerd el szabadságát ugyanolyan nyíltan, forma szerint is és minden fenntartás nélkül, ahogyan elismered barátaid szabadságát, hogy barátságot érezzenek vagy ne érezzenek irántad, és akkor a házasság után tíz vagy húsz évvel is úgy fog szeretni, mint vőlegénykorodban. Ilyen irigylésreméltó a mai emberek közül való házaspárok élete. De becsületesek is egymással szemben, tízévi házasság után erősebb és költőibb érzéssel szeretik egymást, mint a házasságkötés napján, sem a férfi, sem a nő nem csókolta meg a másikat hamis csókkal, egyik sem szólt egyetlen hazug szót sem. „Hazug szó nem jött ki a száján", olvassuk valakiről valamilyen könyvben. „Nincs álnokság e férfi szívében", mondja valakiről valamelyik könyv, talán éppen az előbbi. Olvassuk a könyvet és elgondolkozunk: „Milyen csodálatos erkölcsi emelkedettséget tulajdonítanak neki!" Megírták a könyvet és ezt gondolták: „Most olyan embert rajzolunk meg,

akin mindenkinek csodálkoznia kell." Aki írta a könyvet, nem látta előre, aki olvassa, nem érti, hogy a mai ember nem fogad ismerősévé senkit, akinek nincs ugyanolyan lelke, mint neki. Bőven van ismerőse, de ismerőseit semmivel sem tartja nagyobbnak, mint egész egyszerű mai embereknek, jóravalóknak, de csak mindennapi embereknek.

Sajnos napjainkban egy mai emberre még mindig egész tucatnyi, ha nem több, vízözönelőtti ember jut. Ez egyébként egészen természetes, a vízözönelőtti világot vízözönelőtti embereknek kell benépesíteniök.

XV

— Már három éve élünk együtt (korábban így mondta: egy éve, azután: két éve; később így fogja mondani: négy éve és így tovább) és mégis, mintha szerelmesek volnánk, akik csak ritkán, titokban találkozhatnak. Honnan vették az emberek, Szasa, hogy a szerelem gyengül, amikor már semmi sem akadályozza az embereket és teljesen egymáséi lehetnek? Aki ezt állítja, nem ismeri az igazi szerelmet. Csak erotikus önzést vagy erotikus képzelgést ismer. Az igazi szerelem csak az együttéléssel kezdődik.

— Talán rajtam figyeled ezt meg?

— Rajtad valami sokkal érdekesebbet figyelek meg: három év múlva elfelejted orvosi hivatásodat, és újabb három év múlva elfelejtesz még olvasni is, és a szellemi életre való minden képességed közül csak a látás marad meg, de látni is elfelejtesz bármi mást, rajtam kívül.

Az ilyen társalgás nem hosszú és nem is gyakori, de mégis előfordul.

„Úgy van, évről évre mindinkább így lesz."

„Tudod, mit mondanak az ópiumszívókról: szenvedélyük évről évre erősödik. Aki egyszer belekóstolt ebbe az élvezetbe, amelyet az ópium ad, abban az ópium utáni vágy soha nem gyengül, hanem egyre erősödik."

„Igen, és minden erős szenvedélynek ez a természete: minél tovább tart, annál inkább erősödik."

„Kielégülés! A szenvedély nem ismer kielégülést, legfeljebb néhány órára lehet csillapítani."

„A kielégülés üres ábránd, a szív, az élő és igazi ember nem ismeri, csak a megrontott álmodozó, aki az életből az álomba menekül."

„Az étvágyam nem gyengül, az ízlés nem romlik attól, hogy nem éhezem, hanem minden nap jól megebédelek. Ellenkezőleg, az ízlelőszervem csak fejlődik attól, hogy jó konyhám van. Az étvágyát az ember csak az életével együtt veszti el." (De hiszen ez már egészen durva materializmus, jegyzem meg az éleseszű olvasóval együtt.)

„Talán az emberi természet szerint a vonzalom idővel gyengül vagy erősödik? Mikor erősebb és meghittebb a barátság, egy hét múlva, vagy egy év múlva, vagy húsz évvel a kezdete után? Csak az kell, hogy a barátok szerencsésen kerüljenek össze, hogy valóban méltók legyenek egymás barátságára."

Ezek a beszélgetések időnként megismétlődnek, de éppenséggel nem gyakran. Rövidek és nem nagyon gyakoriak. De minek is kell erről sokat és gyakran beszélni?

De néha hosszabban is elmélkednek.

— Szasa, nem is tudod, milyen támaszt ad nekem a szerelmed: önállóságot ad, függetlenné tesz mindentől, még tőled is. De mit jelent az én szerelmem neked?

— Nekem? Nem kevesebbet, mint neked. Állandó, erős, egészséges idegizgalom, amely éltetően hat egész idegrendszeremre (durva materializmus, jegyezzük meg ismét az éleseszű olvasóval együtt); szerelmünk jóvoltából szellemi és erkölcsi erőim gyarapodnak.

— Valóban, Szasa, mindenkitől hallom; az én véleményem elfogultságom miatt nem hiteles, de mindenki tanúsítja: szemed csillogóbb, tekinteted keményebb és élesebb, mint azelőtt.

— Verocska, előtted nem kell kérkednem, hiszen mi egyek vagyunk. És ennek tükröződni kell a szemekben is. Gondolkozásom sokkal áthatóbbá vált. Amikor következtetéseket vonok le megfigyeléseimből, amikor összegezem és általánosítom a tényeket, akkor most egy óra alatt elvégzem azt, amin azelőtt több óra hosszat kellett törnöm a fejem. Gondolatalmban most sokkal több tényt tudok átfogni, mint azelőtt, következtetéseim is sokkal tágabbkörűek és teljesebbek. Ha a lángésznek valami csírája volna bennem, akkor, Verocska, ezzel az érzéssel nagy lángész lehetnék. Ha természettől fogva megvolna bennem az az erő, hogy valami újat alkossak a tudományban, akkor szerelmünk jóvoltából olyan erőre tennék szert, hogy új alapokra helyezhetném a tudományt. Én azonban arra születtem, hogy a tudománynak csak egyszerű napszámosa legyek, és csak kis részletkérdések megoldásán dolgozzam. Ilyen voltam nálad nélkül. Most tudod, már nem egészen így van. Most már napról napra többet várnak tőlem, azt hiszik, hogy új alapokra fektetem a tudomány egész ágát, az idegrendszer működéséről szóló elméletet. S én érzem, hogy meg is felelek ennek a várakozásnak. Huszonnégy éves korában az ember merészebben és szélesebb körben fogadja be az új nézeteket, mint huszonkilenc éves korában (később majd ezt mondja: harminc, harminckét éves korában és így tovább). Én azonban akkor nem voltam oly bátor, mint most. És érzem, hogy tovább fejlődöm, holott nélküled már régen megállt volna fejlődésem. Az egybekelésünk előtti két-három évben fejlődésem megállt. Te visszaadtad első

ifjúságom frisseségét, azt az erőt, hogy túlhaladjak azon a ponton, ahol megtorpantam és ahol már meg is állapodtam, amikor még nem voltál velem.

— S a munkaenergia, Verocska, az talán keveset jelent? A szenvedélyre lobbanó erők valósággal felhalmozódnak, amikor az egész életet ilyen szellem hatja át. Tudod, hogyan hat a szellemi munka erejére a kávé, egy pohár bor. A felfrissülés, amit ezek egy-egy órára adnak, s ami után ellankadás következik — s ez az ellankadás azonos mértékű a külső és futólagos felélénküléssel — énbennem állandóan megvan, az én idegeim állandóan frissek, erősek, elevenek. (Ismét ez a nyers materializmus, jegyezzük meg ketten, én meg az éleseszű...)

Ilyenfajta eszmecserék gyakrabban is előfordulnak és hosszabbak is.

„Aki nem tapasztalta, hogyan fokozza a szerelem az ember összes erőit, az nem ismeri az igazi szerelmet."

„A szerelemben magasabbra emelkedünk és a másikat is magasabbra emeljük."

„Akiben szerelem nélkül nincs meg a tevékenység ereje, annak a szerelem megadja azt. Akiben megvan, annak megadja azt a képességet, hogy felhasználja ezeket az erőket."

„Csak az a férfi szeret, aki a szeretett nő függetlenségét elősegíti."

„Csak az szeret igazán, akinek agya világosabb és karja erősebb a szerelemtől."

Igen sűrűk az ilyen beszélgetések:

— Drágám, most Boccacciót olvasom (micsoda erkölcstelenség! — jegyezzük meg az éleseszű olvasóval együtt. Egy nő, aki Boccacciót olvassa! Ezt csak mi olvashatjuk. Én azonban megjegyzek még valamit: egy nő öt perc alatt több sikamlós, nagyon is illetlen dolgot hall az éleseszű olvasótól, mint amennyit Boccaccio egész művében talál, csak persze nem hall tőle egyetlen ragyogó, friss, tiszta gondolatot sem, amilyen pedig Boccacciónál oly nagy számban van): igazad volt, drágám, hatalmas tehetség. Némely elbeszélését, véleményem szerint, Shakespeare legjobb drámáival állíthatjuk egy sorba a lélektani elemzés mélysége és finomsága tekintetében.

— És hogy mulattatnak téged vidám elbeszélései, amelyekben annyi a pajzánság?

— Némelyik szórakoztató, de általában ezek az elbeszélések unalmasak, mint minden nagyon durva bohózat.

— Ezt meg kell bocsátanunk, hiszen ötszáz évvel ezelőtt élt. Amit mi nagyon sikamlósnak és útszélinek érzünk, abban az időben nem volt illetlen.

— Mint ahogyan sok szokásunk, egész beszédmódunk ötszáz évnél sokkal rövidebb idő múlva látszik majd durvának és szennyes-

nek. Ez azonban nem érdekes, én azokról az igazán kiváló elbeszéléseiről beszélek, amelyekben nagyon tüzetesen ábrázolja a szenvedélyes, magasrendű szerelmet. Ezekben az elbeszélésekben nyilvánul meg leginkább nagy tehetsége. De tudod, mit akartam mondani, Szasa: az ábrázolás módja nagyon jó és erőteljes és ennek alapján azt mondhatjuk, hogy akkor nem ismerték a szerelem gyönyörét úgy, mint most, a szerelmet akkor nem érezték át olyan mélységesen, mégha azt mondják is, hogy az a kor a legteljesebb szerelmi élvezetek korszaka volt. Ez nem így van. Abban a korban a szerelem gyönyöreit félannyira sem élvezték, mint ma. Érzéseik túlságosan felületesek voltak, szerelmük meg röpke mámor csupán.

„Az érzés ereje a kedély mélységétől függ. Ha kizárólag külső körülmények, külső okok keltik fel, akkor az érzés csak futólagos és hamar elmúlik. Aki csak azért iszik, mert eléje teszik a poharat, az alig érzi a bor ízét, és a bor alig nyújt neki élvezetet. Az élvezet sokkal erősebb, amikor gyökere a képzeletben van, és maga a képzelet keres tárgyat és alkalmat az élvezetre. Ilyenkor a vér hevülni kezd, szaporábban kering, s fokozódik az érzéskeltette gyönyör. De még ez az érzés is gyenge ahhoz képest, amikor az élvezettel kapcsolatos viszonyok gyökere az erkölcsi élet legmélyére nyúlik. Az ilyen érzés egész idegrendszerünket áthatja, hosszas, erős izgalomban tartja s állandó melegséggel járja át. Nemcsak szívünk ver szaporábban, de lélegzésünk is könnyebb és frissebb, mintha tisztább és ózondúsabb volna a levegő. Olyan ez az érzés, amilyent a napsugaras meleg ad, hasonló ahhoz, amit akkor érzünk, amikor a napon sütkérezünk, a nagy különbség csupán az, hogy az élénkség és a meleg az idegekben magukban fejlődik, közvetlenül az idegek érzékelik, s gyönyörtadó erejét nem gyengíti semmiféle közvetítő elem."

Mennyire örülök, hogy még idejekorán felhagytam a mai divattal. A vérkeringést nem szabad kívülről jövő nyomással akadályoznunk. Azóta az arcbőröm is egészségesebb. Nincs rajta mit csodálkozni, ennek így kell lenni. S mennyire rontják a divatos semmiségek a láb formáját; pedig misem természetesebb, minthogy a harisnyának a láb alakjához kell idomulnia. Lábam máris kezdi visszanyerni normális formáját. Csak három évig viseltem fűzőt. Még mostani életem előtt felhagytam vele. De ruháim nélküle is eléggé szorítják a csípőt. Ez is rendbejön, igaz-e, mint ahogy rendbejött a lábam is. Milyen célszerűtlen a ruhánk szabása! Mennyivel több eszük volt a görög nőknek; a ruhának széles redőkben kellene a vállról leomolni, mint a görög nőknél. Ruháink szabása nagyon rontja az alakot! Úgy örülök, hogy kezdem visszanyerni természetes alakomat!

— Oly szép vagy, Verocskám!

— Oly boldog vagyok, Szasa!

S az ő beszédi
Bűvös folyók,
S kézszorítása
*És ah, a csók!**

Oltsd el, immár oltsd el
Csókjaidat, eggyem,
Hisz melletted úgyis
Tűz lángol eremben,
Hisz melletted úgyis
Arcomra pír szökken
S egyre hevesebben
Hullámzik a keblem
És hajnalcsillagként
*Ragyog rád a szemem...***

XVI

Vera Pavlovna negyedik álma

És Vera Pavlovna újra álmodik. Ismerős hangot hall távolról, ó, milyen ismerős ez a hang — a hang egyre közeledik és mind ismerősebben cseng:

Wie herrlich leuchtet
Mir die Natur!
Wie glänzt die Sonne,
*Wie lacht die Flur!****

Vera Pavlovna körülnéz és látja, hogy valóban így van, a mező aranyló napfényben tündököl; rajta virágok tarkállanak; a mezőt virágbaborult bokrok szegélyezik, mögöttük susogó, zöld erdő, alját tarka virágok borítják, mező, bokrok és virágok bódító illatot árasztanak; madárkák röpködnek ágról ágra s ezer hangon énekelnek; túl a mezőn, réten, bokrokon és erdőn — ismét aranyban fürdő rétek, pompázó virágú bokrok húzódnak egészen a sűrű erdőtől sötétlő hegy lábáig; a hegy ormai felett az azúrkék égen aranyos, ezüstös és rózsaszín fellegek vitorláznak. A nap már fennjár, a természet ujjong,

* *Goethe „Faust"* című drámai költeményéből.
** *Kolcov „Szeretem, szeretem..."* című versből.
*** Ó, mint ragyogsz rám,
Fényes világ,
Aranytüzes nap,
Zöld rónaság!
Goethe „Majusi dal" című költeményéből.

fényt, meleget, illatot és dalt áraszt, vígságot és szerelmet fakaszt s az érzésektől feszülő kebelből felujjong az öröm, a boldogság, a szerelem dala: „Ó, föld! Ó, nap! Ó, gyönyör! Ó, szerelem! Ó, gyönyörű, aranyló szerelem, reggeli felhők ott a hegyek ormán!"

O Erd! O Sonne!
O Glück! O Lust!
O Lieb, O Liebe,
So goldenschön,
Wie Morgenwolken
*Auf jenen Höh'n!**

— Most már ismersz? Most már tudod, hogy szép vagyok? Még nem tudod, senki közületek nem látott még teljes szépségemben. Nézz arra s lásd, mi volt, mi van s mi lesz. Hallgasd és lásd:

Wohl perlet im Glase des purpurne Wein,
*Wohl glänzen die Augen der Gäste...***

A hegy lábánál, erdőszélen, magas, sűrű fasorok és virágzó bokrok között palota magaslik.

— Menjünk oda!

Mennek, repülnek.

Dús lakoma; bor csillog a poharakban, a vendégek szeme jókedvtől sugárzik. Zsibongás közben suttogás, kacagás, titkos kézszorítás, néma csók. — „Dalt! Dalt! Dal nélkül nincs igazi vígság!"

És feláll a költő. Mély gondolatokat rejtő homloka ihletet sugároz; a természet megsúgja neki titkait; a történelem felfedi előtte értelmét, dalai évezredek életéről regélnek.

1

Zeng a költő szava, s kép jelenik meg.

Nomádsátrak. Körülöttük juhok, lovak, tevék legelésznek. A távolban olaj- és fügefaliget. Még távolabb, a látóhatár szélén, északnyugat felé magas, páros hegyláncolat húzódik, ormain hó fehérlik,

* Ó föld, ó napfény,
Ó boldogság!
S te rózsás felhő
A kék égen:
Aranyban úszó
Szép szerelem!
Goethe „Májusi dal" című költeményéből.

** Bíborszínű bortul pezsg a pohár,
Szikrázik a szem, tele tűzzel...
Schiller „A világ négy korszaka" című költeményéből.

a lejtőkön cédrusok zöldelnek. A cédrusfánál is sudárabbak a pásztorok, a pálmafánál is sudárabbak az asszonyok. Életük gondtalan gyönyör; egyetlen elfoglaltságuk a szerelem; napjaik ölelés, csók és szerelmet dicsőítő dalok közt telnek.

— Ez a kép — szólal meg a ragyogó szépség — nem az én időmből való. Akkor még nem is éltem. Az asszony abban a korban rabszolga volt. Ahol nincs egyenlőség, ott engem hiába keresnek. Nézd, itt van uralkodónőjük; Astarte volt a neve.

Pompázatos nő. Karján, lábán súlyos aranykarikák, nyakán aranyba foglalt gyöngyökből és korállokból készült ékszer, haja myrrhától illatozik. Arca bujaságot és szolgalelkűséget, szeme bujaságot és értelmetlenséget tükröz.

— Uradnak engedelmeskedj: édesítsd meg pihenését, ha portyázásairól megtért, szeresd őt, mert megvásárolt téged; s ha nem szereted, megöl. — Így szólt ahhoz az asszonyhoz, aki a porban hever előtte.

— Láthatod, hogy ez nem én vagyok — mondja a ragyogó szépség.

2

A költő újabb lelkes dalba kezd és új kép jelenik meg.

Város. Messze északon és keleten hegyek; messze nyugaton és délen — tenger. A város csodálatos. A házak kicsik és kívülről nem díszesek. De mennyi csodaszép templom! Különösen a dombon, ahová meglepően nagy és szép kapun át lépcső visz fel. A dombon csupa templom és középület; ezek közül ma egy is elég volna, hogy a legnagyszerűbb fővárosok szépségét és hírét emelje. A templomokban és szerte a városban szobrok ezrei, bármelyikük világhírűvé tenné a múzeumot, amely kiállítja. S mily szépek az utcákon és tereken sétálgató emberek: akármelyik ifjú, akármelyik lány vagy fiatalasszony szobormodellnek is beillenék. Az emberek élénkek, mozgékonyak és vidámak, életük csupa szépség és kényelem. Ezek a házak kívülről egyszerűek — de mennyi szépség és élvezet várja azt, aki belép valamelyikbe! Minden bútorban, minden edényben gyönyörködni lehet. S a szépért lelkesedő sok szép ember mind csak a szerelemnek él, a szépségnek hódol. Egy számkivetett épp most tér vissza a városba, amely egykor lerázta uralmát; azért jön most vissza, hogy ismét uralkodjék — ezt mindenki tudja. Miért nem emeli fel kezét senki ellene? Kocsijában káprázatos szépségű nő ül oldalán. A nő bemutatja őt a népnek és kéri, hogy fogadja vissza a férfit, mert az ő védelme alatt áll. Csodálatos szépsége előtt meghajlik a nép, s a hatalmat újra Peisistratosra, a szeretőjére ruházza. Amott a törvényszék, a bírák, zord pillantású aggastyánok. A nép rajonghat, de ők nem ismerik a rajongást. Az areopagos kíméletlen szigoráról, rendíthetetlen pártatlanságáról híres: istenek és istennők bízzák döntésére

vitáikat... Most egy nő fog elébe állni a legsúlyosabb vádakkal terhelten: meg kell halnia, mert Athén átka ő, lélekben már minden bírája így döntött. Aspasia, a bűnös nő, eléjük áll — s mindnyájan a földre hullanak előtte és ezt kiáltják: „Téged nem lehet elítélni, annyira szép vagy!" — Hát nem a szépség birodalma ez? Hát nem a szerelem országa ez?

— Nem — szólal meg a ragyogó szépség — én akkor még nem éltem. A férfiak fejet hajtottak a nő előtt, de nem ismerték el magukkal egyenlőnek. Meghajoltak előtte, de csupán az élvezetek forrásának tekintették, emberi méltóságát nem ismerték el! Ahol pedig nincs tisztelet a nő iránt, mint ember iránt, ott én nem vagyok jelen. Uralkodónőjüknek Aphrodite volt a neve. Itt is van, ő maga.

Nincs rajta semmi ékszer; tündöklően szép, ezért tisztelői nem akarták, hogy szépségét ruha fedje el; csodás alakját ne takarják leplek a lelkesült szemek elől.

Mit mond annak a nőnek, aki csaknem olyan szép, mint ő maga és kakukkfüvet szór oltárára?

„Légy a férfi élvezetének forrása. Ő a te parancsolód, nem magadért, hanem ő érte élsz."

A nő szemében bujaság csillog. Tartásában, arcán büszkeség, de ez a testi szépség büszkesége. Milyen életre volt ítélve Aphrodite uralma alatt a nő? Tulajdonának tekintett feleségét a férj gyneceumba* zárta, hogy szépségében rajta kívül senki ne gyönyörködhessék. A nő akkoriban nem ismerte a szabadságot. Voltak más nők is, akik magukat szabadnak nevezték; ezek azonban testük árúbabocsátásával eladták szabadságukat. Ők sem ismerték a szabadságot. Ez a királynő félig rabszolga volt. Ahol nincs szabadság, ott nincs boldogság, s ott engem hiába keresnek.

3

A költő újabb dalba kezd, s új kép jelenik meg.

Küzdőtér a vár előtt. Köröskörül amfiteátrum, díszes nézősereggel. A porondon lovagok. A küzdőtér felett, a vár erkélyén hajadon ül, kezében győzelmi szalag. A győztest ezzel fogja kitüntetni, az pedig jutalmul megcsókolhatja a kezét. A lovagok életre-halálra viaskodnak. Toggenburg győz. „Lovag, úgy szeretem önt, mintha a nővére volnék. Szerelmet ne kívánjon tőlem. Szívem nem ver szaporábban, ha jön, s nem dobog erősebben, ha távozik." — „Sorsom eldőlt" — mondja a lovag s Palesztinába hajózik. Hőstetteiről az egész keresztény világ beszél, ám ő nem leli nyugtát, ha szíve királynőjét nem láthatja. Hazatér, mert a csata forgatagában sem tudta fe-

* Az athéni nők elkülönített lakosztálya.

ledni. „Hiába kopogtatsz, lovag, ő kolostorban él." A lovag kunyhót épít, ahonnét észrevétlenül figyelheti, ha a hajadon reggelente cellája ablakát kitárja. A lovag életének nincs más célja, mint várni, míg az ablaknál megjelenik ő, aki oly szép, mint a nap; élete csupán annyi, hogy lássa szíve királynőjét, s nem is volt más élete, amíg csak ki nem aludt benne a lélek. Még élete alkonyán is egyre kunyhója előtt üldögél s csak egy gondolat nyugtalanítja: látom-e még vajjon?

— Ez aztán egyáltalán nem rólam szól — szólalt meg a ragyogó szépség. — A lovag addig szerette a hajadont, míg össze nem került vele. Amikor felesége lett, egyben alattvalója lett, akinek reszketni kellett előtte, bezárta, elhanyagolta, végül nem szerette többé. A férj vadászgatott, háborúzott, mulatozott társaival, vazallusai feleségével erőszakoskodott — feleségét meg félredobta, bezárta, megalázta. Nem, akkor én még nem éltem. Az akkori uralkodónőnek „Szeplőtelen" volt a neve. De itt van ő maga.

Szerény, szelíd, törékeny szépség — szebb, mint Astarte, sőt szebb, mint maga Aphrodite — de töprengő, szomorú, bánatos. Térdet hajtanak előtte, rózsakoszorúval járulnak eléje, ő meg így szól: „Halálos szomorú az én lelkem. Szívemet tőr járta át. Búsuljatok ti is, hiszen szerencsétlenek vagytok. A föld egy nagy siralomvölgy."

— Nem, nem, akkor még nem éltem — mondja ismét a ragyogó szépség.

4

— Mindezek az uralkodónők nem hasonlítottak rám. Ma még uralkodnak, de már nem sokáig. Valahányszor új uralkodó született, elődjének uralma inogni kezdett. Én magam is csak akkor születtem meg, mikor legutolsó elődöm helyzete megrendült. Elődjeit egyik sem tudta egészen pótolni, ezért azok is megmaradtak mellette. Az én születésemmel azonban az ő uralmuk gyorsan aláhanyatlik és el fog tűnni. Én mindnyájukat pótolni tudom, ezért mind eltűnnek, egyedül csak én maradok meg s az egész világon én fogok uralkodni. De az ő uralmuknak is megvolt a maga jelentősége: nélkülük nem jöhetett volna el az én uralmam.

Az ember olyan volt, mint az állat. Csak akkor emelkedett ki az állati sorból, amikor a férfi becsülni kezdte a nő szépségét. Ám a nő gyengébb a férfinál, az pedig durva volt. Akkor a döntő szót az erőszak mondta ki. A nő a férfi tulajdonának, birtoktárgyának számított. Így volt ez Astarte uralkodása alatt.

Amikor a férfi szellemileg fejlődni kezdett, a nőre is több megbecsüléssel tekintett, elismerte szépségét — de csak a szépségét. A nő a maga szellemi fejletlenségében csak azt gondolta, amit a férfitól hallott; a férfi pedig azt mondotta, hogy csak ő ember, a nő nem.

A nő csak a férfi tartozékának, gyönyörű ékszernek tekintette magát s nem embernek. Így volt ez Aphrodite uralma alatt.

De idővel a nő is kezdett ráeszmélni emberi mivoltára. Menynyire elszomorodhatott, mikor tudatára ébredt emberi méltóságának. Hiszen a férfi nem vette emberszámba, hanem még mindig rabszolgájának tekintette. Ekkor a nő kijelentette, hogy nem hajlandó játékszere lenni! A szenvedély azonban fokozta a férfi vágyódását, kérlelni kezdte és megalázkodott előtte, a megközelíthetetlen, szeplőtlen hajadon előtt. Ha az hitt a fogadkozásoknak és feleségül ment hozzá — jaj volt neki. Most már férje hatalmába került, az meg rabszolgájává tette és úgy bánt vele, mint a rabnővel. Mennyit szenvedett szegény asszony! Ez volt a szűz gyászos uralma.

Múltak a századok: nővérem — ismered? Az, aki előbb jelent meg neked, mint én — folytatta művét. Ő mindig is élt, előbb élt mindenkinél, előbb az első embereknél is és mindenkor fáradhatatlanul dolgozott. Sokat fáradozott, az eredmény csekély volt, de ő rendületlenül dolgozott, míg végre az eredmény javulni kezdett. A férfi okoskodott, a nő pedig egyre határozottabban érezte, hogy egyenrangú vele; ekkor eljött az én időm: megszülettem.

Születésem óta még nagyon kevés idő telt el. Tudod-e, ki érezte meg eljövetelemet elsőnek, s ki adta a világ tudtára? Rousseau, a „Nouvelle Heloïse"-ban. Az emberek itt hallottak először rólam.

Azóta uralmam erősödik. Ma még kevesek felett uralkodom, ám birodalmam nőttön nő, s te már előre látod azt az időt, amikor uralmam az egész világra kiterjed. Az emberek majd csak akkor érzik meg, milyen jó vagyok. Ma még azok a kevesek sem képesek teljesen akaratom szerint élni, akik elismerik hatalmamat, mivel a környező világ gyűlöli szándékaimat. Üldöznék és gyötörnék őket, ha minden szándékomat ismernék és megvalósítanák. Én azonban nem akarok szenvedést látni, csak boldogságot. Ezért ezt mondom nekik: ne tegyetek olyat, ami miatt üldöznének benneteket; akaratomat csak annyira ismerjétek, amennyire bántódás nélkül ismerhetitek.

— De én azért teljesen megismerhetlek?

— Igen, megismerhetsz. Abban a nagyon szerencsés helyzetben vagy, hogy nincs mitől félned. Megtehetsz mindent, amire kedved támad. S ha majd teljesen megismered akaratomat, tudni fogod, hogy nem kívánok tőled semmit, ami árthatna neked. Te magad sem kívánsz és nem teszel semmit, ami miatt üldözhetnének azok, akik engem nem ismernek. Te most teljesen elégedett vagy azzal, amid van. Senki és semmi másra nem gondolsz, és nem fogsz gondolni. Előtted egészen felfedhetem magam.

— Nevezd meg hát magad. Az eddigi uralkodónőket nevükön nevezted, magadat még soha.

— Azt akarod, hogy megnevezzem magam? Nézz rám és hallgasd szavam.

— Nézz rám és hallgasd szavam. Ismered arcomat? Ismered hangomat? Láttad már arcomat?

Nem, még sohasem látta az arcát. Mégis úgy tetszett neki, mintha már látta volna. Már egy éve, azóta, hogy Alekszandrral beszél, Alekszandr csókolja, Vera gyakran látja ezt a ragyogó szépséget, aki nem rejtőzik el előle, mint ahogyan ő sem rejtőzik el Alekszandr elől.

— Nem, még nem láttalak, még nem láttam az arcod. Igaz ugyan, hogy már megjelentél nekem, de arcod úgy sugárzott, hogy nem tudtam megismerni; csak annyit láttam, hogy mindenkinél szebb vagy. Hangodat is hallottam, de csak azt mondhatom, hogy minden más hangnál szebben cseng.

— Nézz hát ide; kedvedért egy percre lehalkítom hangom varázsos csengését s enyhítem arcom sugárzását; kedvedért egy percre nem vagyok királynő. Láttál, hallottál? Akkor elég. Ismét királynő vagyok s mindörökre az is maradok.

Arca ismét vakítóan sugárzik, hangja ismét bűbájosan cseng. De abban a pillanatban, amikor nem volt uralkodónő — hiszen akkor... Vera Pavlovna valóban hallotta volna már ezt a hangot, valóban látta volna már ezt az arcot?

— Figyelj szavamra — mondja a királynő — tudni akartad, ki vagyok; most már tudod. Nevemet is tudni akarod — nincs más nevem, mint azé, akinek megjelenek: nevem az ő neve. Felfedtem kilétemet. Nincs magasabbrendű lény az embernél, nincs magasabbrendű lény az asszonynál. Én az vagyok, akinek megjelenek, az vagyok, aki szeret és szerettetik.

Vera Pavlovna önmagát látta. A királynő arca az ő arca, az ő eleven, korántsem tökéletes szépségű arca, amelynél szebbet mindennap láthat. Ez az ő arca, amelyet a sugárzó szerelem szebbé tett az ókor és a festészet legkiválóbb festőinek és szobrászainak ideáljainál. Az ő arca ragyogott a szerelem sugárzásától, és bár a szépségekben oly szegény Pétervárott százával is akadnak szebbek, mégis szebb volt, mint a Louvre Aphroditéje, szebb volt minden eddig ismert szépségnél.

— A tükörben olyannak látod magad, amilyen nélkülem vagy; bennem olyannak látod magad, amilyennek a szerelmes férfi lát téged. Az ő szemében egy vagyok veled, az ő számára senki sem szebb nálad és melletted minden női szépség elhalványodik. Így van?

— Így, ó, de mennyire így!

Már tudod, ki vagyok; tudd meg most, *mi* vagyok...

Én vagyok az érzékiség, amely megvolt Astartéban, minden más királynő ősanyjában. Én vagyok a mámor, amelyet a szépség szemlélete áraszt és amely megvolt Aphroditéban. Én vagyok az áhítatos tisztelet az előtt a tisztaság előtt, amely megvolt a „Szeplőtelen"-ben.

Én azonban teljesebben, magasabb színvonalon és erőteljesebben egyesítem magamban őket. Lényemben a „Szeplőtelen" lénye egyesül azzal, ami megvolt Astartéban és Aphroditéban. És ezeknek az erőknek mindegyike más erőkkel egybeolvadva bennem hatalmasabbá válik. De van lényemben oly elem is, amely nem volt meg a korábbi királynők egyikében sem. Ez az új elem, amely minden elődömtől megkülönböztet: a szerelmesek egyenjogúsága, az egyenlőség köztük, mint emberek között. Ennek jóvoltából bennem minden sokkal, de sokkal szebb, mint bennük volt.

Amikor a férfi egyenjogú félnek ismeri el, akkor már kizárólagos tulajdonának sem tartja többé. Most már szabad elhatározásból szeretik egymást. Ha az egyik fél nem szereti a másikat, nincs is joga a másikra. Ennélfogva a szabadság is megtestesül bennem.

Az egyenjogúság és a szabadság jóvoltából új jelleget kapott bennem az is, ami megvolt már a korábbi királynők lényében, gyönyörűséget, amelyhez képest eltörpül minden, amit előttem ismertek.

Én előttem nem ismerték az igazi érzés gyönyörét, mert nem szabad vonzalomból szerették egymást, enélkül pedig nem lehet igazi gyönyör. Előttem nem ismerték a szép szemléletének teljes gyönyörét, mert ha nem szabad vonzalom alapján tárul fel a szép, akkor szemlélete sem ad tiszta élvezetet. Szabad vonzalom nélkül az élvezet is, a lelkesültség is szánalmas.

Az én tisztaságom nagyobb, mint a „Szeplőtelen"-é, aki csak a test tisztaságát hirdette: nekem a szívem is tiszta. Szabad vagyok, mert nincs bennem csalás és álnokság. Nem mondok ki egyetlen szót sem, amely nem őszinte és nem adok csókot, amelyben nincs őszinte érzés.

De az, ami új bennem és ami a legmagasabb fokú örömmel gazdagítja azt, ami már megvolt a régi királynőkben is, az önmagában véve minden másnál különb öröm. Az úr feszélyezve érzi magát szolgája jelenlétében és fordítva. Az ember csak vele egyenlő mellett érzi magát elfogulatlanul. Alárendeltekkel unalmas az együttlét, csak velünk egyenlők között lehetünk teljesen vidámak. Eljövetelemig a férfi nem ismerte a szerelem teljes boldogságát. Amit addig érzett, nem érdemelte meg a boldogság nevet, az csak futó mámor volt. S a nő? Milyen szánalmas sorsa volt is a nőnek! Függőségben élő rabszolga volt. Állandó félelemben élt, alig tudta, mi a szerelem: ahol félelem van, ott nincs szerelem.

Ha lényemet egy szóban akarod kifejezni, akkor nevezz egyenjogúságnak. Egyenjogúság nélkül az érzéki élvezet is, a szépségben való gyönyörködés is szánalmas, sötét és aljas. Nélküle nincs tiszta szív, legfeljebb testi tisztaság. Ebből az egyenlőtlenségből született bennem a szabadság is, amely nélkül nem is létezhetnék.

Mindent elmondtam hát neked, ami jelenleg vagyok; mindezt elmondhatod másoknak is. Birodalmam ma még kicsi; híveimet még védelmeznem kell az engem nemismerők acsarkodása ellen; éppen ezért minden szándékomat még nem nyilváníthatom ki. Majd ha uralmam az egész világra kiterjed, ha minden ember szép lesz testben és tiszta szívében, akkor teljes szépségében feltárom előttük lényemet. Rád azonban, akinek a sors különös boldogságot juttatott, nem hozhat veszélyt, ha megtudod, milyen leszek akkor, amikor már nemcsak kevesen, mint most, hanem mindenki méltó lesz rá, hogy engem királynőjének ismerjen el. Egyedül neked mondom meg jövendőm titkát. Esküdj meg, hogy hallgatsz és figyelsz.

7

. . . . . .

. . . . . .

8

— Ó, szerelmem, most már ismerem akaratodat; tudom, hogy teljesül; de hogyan teljesül. Hogy élnek majd akkor az emberek?

— Én ezt egyedül nem tudom neked elmondani, ehhez néném segítsége szükséges, annak a segítsége, aki egyszer régen már megjelent előtted. Ő nekem parancsolóm is, szolgálóm is. Én csak az lehetek, amivé ő tesz engem; ő pedig értem dolgozik. — Nővérem, jer segítségemre.

Megjelenik nővéreinek nővére, vőlegényeinek menyasszonya. — Isten hozott, nővér! — mondja az uralkodónőnek. — Te is itt vagy, nővérem? — mondja Vera Pavlovnának. — Látni szeretnéd, hogyan élnek majd az emberek, amikor az én tanítványom fog uralkodni mindeneken? Lásd.

Épület, hatalmas, óriási épület, amilyen ma alig néhány van a legnagyobb fővárosokban is, de nem, ma egyetlen egy ilyen sincs! Rétek és mezők, kertek és ligetek közepén áll. A mezőn a mi gabonánk terem, ám nem olyan, mint a mienk, hanem kövér és dús, gazdag. Valóban búza ez? Ki látott már ilyen kalászokat? Ki látott ilyen szemeket? Csak üvegházban lehetne ilyen kalászokat, ilyen magvakkal termeszteni. A rétek, a mi rétjeink; de ilyen virágok most csak

melegházakban találhatók. Kertek, citrom- és narancsfák, barack- és őszibarackfák, de hogyan teremhetnek ezek a szabad levegőn? Hát persze, oszlopos üvegházak, amelyeket nyárára kinyitnak. A ligetek a mi ligeteink: tölgy és hárs, jávor és fűz. Igen, a ligetek ugyanazok, mint ma; ápolásuk nagyon gondos, nincs közöttük egyetlen beteg fa sem, csak a ligetek maradtak ugyanolyanok, mint ma. Hát ez az épület? Miféle épület ez? Milyen építészeti stílusban készült? Ma nincs ilyen, de nem, mintha mégis volna egy, ami erre emlékeztet, az a palota, amely a sydenhami dombon áll: vasból és üvegből van, semmi másból. De nemcsak ebből: ez csak az épület külső burka, a külső falai; de ott belül, már igazi épület van, egy óriási ház: ezt a házat ez a vas- és kristály épület úgy borítja, mint valami tok; körös körül széles galériát alkot emeletről emeletre. Mily könnyű a szerkezete ennek a belső háznak, milyen keskenyek a falak az ablakok között, az ablakok pedig hatalmasak, szélesek, emeletmagasak! Kőfalai mintha oszlopsorok volnának, amelyek keretet alkotnak a galériára néző ablakok körül. De miféle padlók és mennyezetek ezek? Miből vannak az ajtók és az ablakkeretek? Mi ez? Ezüst? Platina? Igen, és a bútorzat is csaknem ugyanolyan, a fabútor itt csupán szeszély, csak változatosság kedvéért alkalmazzák. Miből van hát a többi bútor, a mennyezetek és a padlók? „Próbáld meg, húzd ide azt a karosszéket" — mondja az idősebb királynő. Ez a fémbútor könnyebb a mi diófabútorunknál. De micsoda fém ez? Ó, tudom már, Szasa mutatott nekem ilyen lemezt, könnyű volt, mint az üveg. Most már vannak ilyenből készült fülbevalók, brossok is. Igen, Szasa mondta, hogy előbb vagy utóbb az alumínium helyettesíti majd a fát, sőt talán a követ is. Milyen pompás itt minden! Mindenütt alumínium és alumínium és az ablakközökben hatalmas tükrök csillognak. A padlókon micsoda szőnyegek! Lám, ebben a teremben a padló fele födetlen, s látszik, hogy alumíniumból van. „Látod, itt tompafényű, hogy ne legyen síkos — itt gyerekek játszanak, de velük együtt a felnőttek is; amabban a teremben sincs szőnyeg a padlón, hogy táncolni lehessen." És mindenfelé délszaki fák és virágok; az egész ház hatalmas télikert.

Ugyan kik laknak ebben a házban, amely pompásabb a legszebb palotánál? „Itt sokan, igen sokan laknak; jer, nézzük meg." Kimennek az erkélyre, amely a galéria felső emeletéről nyílik. Hogy is nem vette észre Vera Pavlovna már előbb?

Ezeken a mezőkön embercsoportokat látni; mindenütt férfiak és nők, öregek, fiatalok és gyermekek együtt, de több a fiatal; öreg férfi kevés van, öregasszony még kevesebb, gyermek több van, mint öreg, de nem nagyon sok. A gyermekeknek több, mint fele otthon maradt a házkörüli teendők végzésére: ezt a munkát majdnem teljesen ők végzik és nagyon szeretik; néhány öregasszony van velük. Öregember és öregasszony nagyos kevés van, mivel itt igen későn öregszenek meg, mert egészséges és nyugodt az életük, ami megőrzi

az üdeséget. A mezőkön dolgozó csoportok majdnem mind énekelnek; de mivel foglalkoznak? Ó, aratnak. Mily gyorsan halad a munkájuk! Miért ne haladna gyorsan és miért ne énekelnének, mikor mindent gépek végeznek helyettük — aratnak, kévét kötnek és elszállítják a termést — az emberek csak járkálnak vagy a gépeket kormányozzák. S mily kényelmesen berendezkedtek! Kánikula van, de fel sem veszik, mert a mező felett, ahol dolgoznak, óriási lepel feszül, s ahogy a munka halad, ez is vele halad — milyen ügyesen megoldották az enyhülés módját! Hogyne dolgoznának gyorsan és vidáman, hogyne énekelnének! Így még én is szívesen aratnék! És egyre dalolnak, egyre dalolnak — ismeretlen, új dalokat; de lám, a miénk is eszükbe jutott; megismerem:

Úri sorban élhetünk majd,
Körötlünk jó emberek;
Amit csak kíván szemed-szád,
*Mindent megszerzek neked...**

De íme, a munka véget ért, mindnyájan az épület felé tartanak. „Gyerünk ismét a terembe, nézzük meg, hogyan ebédelnek" — mondja az idősebb nővér. Bemennek a hatalmas termek legnagyobbikába. Felét asztalok foglalják el; az asztalok már terítve — mennyi asztal! Ugyan hányan ebédelnek majd itt? Legalább ezren, vagy még többen is: „Nem mind van itt; aki akar, külön is ebédelhet." Az ételeket azok az öregasszonyok, öregemberek, gyerekek készítették, akik nem mentek ki a mezőre. „Ebédet főzni, gazdasággal törődni, takarítani — nagyon is könnyű munka a többieknek — mondja az idősebb nővér — végezzék csak azok, akik még nem, vagy már nem tudnak dolgozni semmi mást." Milyen pompás edények! Minden alumínium vagy kristály; a széles asztalok közepén virágvázák állnak, a fogások már az asztalon. Bejönnek a dolgozók, mindnyájan helyet foglalnak, ők is és az ebéd elkészítői is. — És kik szolgálnak ki? — „Mikor? Ebéd közben? Miért? Hisz mindössze öt-hat fogás van: azokat, amelyek csak melegen jók, olyan helyekre tették, ahol nem hűlnek el; látod azokat a mélyedéseket — forró vízzel telt tartályok" — mondja az idősebb nővér. — Te jól élsz, szeretsz jókat enni, gyakran van nálad ilyen ebéd?" — Néhányszor egy évben. — „Nálunk ez mindennapos. Aki mást akar, azt kap, amit kíván, de külön felszámítják; aki azonban nem kíván mást, mint amit a többiek kapnak, annak nem számítanak fel semmit. Mindenben így van: amit pénzbelileg egy csoport valamennyi tagja elbír, nem számítják fel; de minden külön kívánságért vagy kedvtelésért fizetni kell."

— Ezek valóban mi volnánk? Ez valóban a mi földünk? A mi

* *Kolcov „Menekülés"* című verséből.

dalunkat hallottam, oroszul beszélnek. — „Ott nem messze folyót látsz — az az Oka; ezek az emberek mi vagyunk, hisz te is, én is oroszok vagyunk!" — S mindezt te csináltad? — „Ez mind nekem készült, én voltam az ösztönzője. Én lelkesítek arra is, hogy tökéletesítsék, de mindezt ő végzi, idősebb nővérem, ő az, aki dolgozik, én meg élvezek." — Mindenki így él majd? — „Mindenki — mondja az idősebb nővér — mindenki számára örökös lesz a tavasz és a nyár, örökös lesz a boldogság. De eddig még csak a nap és a munka felét mutattuk meg. Majd azt is megmutatjuk neked, milyen az emberek estéje — két hónap múlva."

9

A virágok elhervadtak; a levelek hulldogálnak; a kép kezd egyhangú lenni. „Tudod, unalmas ezt nézni, unalmas itt az élet — mondja a fiatalabbik nővér — ezt nem szeretem." — „A termek üresek, a mezőkön s a kertekben sincs senki — mondja az idősebb nővér — ezt nővérem akaratából rendeztem így." — A palota valóban elnéptelenedett volna? — „Igen, hiszen itt nyirkos hideg van, ugyan miért laknának itt? Kétezer ember közül csak tíz-húsz különc maradt itt, a kellemes változatosság kedvéért maradtak a puszta magányban, hogy élvezzék az északvidéki őszt. Nemsokára, ha beáll a tél, váltakozva, kis csoportokban ide utaznak a havas természet kedvelői, hogy néhány napot töltsenek téli örömök közt."

— Dehát hol vannak most? — „Hát mindenütt, ahol szép és meleg van — mondja az idősebb nővér. — Nyárára, mikor itt sok a munka és szép minden, tengernyi vendég utazik ide délről. Mi olyan házban voltunk, amelyben csupán belőletek állt az egész társaság; de a legtöbb ház vendégek számára épült, másokban meg a különféle nemzetiségű vendégek és a vendéglátók is együtt laknak, kiki tetszése szerint választhat társaságot. Nyáron sok-sok vendéget, segítőtársat fogadtok, viszont az esztendő hét-nyolc hónapjára, a rossz időjárás szakára leutaztok délre — ki hová vágyik. Csakhogy van nálatok délen egy külön vidék is, ahová a legnagyobb tömegben utaztok. Ezt a vidéket Új-Oroszországnak hívják." — Nem Odessza és Herszon körül van? — „Ez a te idődben volt, most pedig, ládd, itt van Új-Oroszország."

Kertbe öltözött hegyek, a hegyek közt szűk völgyek, széles rónák. „Ez a hegyvidék azelőtt csupa szikla volt — mondja az idősebb nővér. — Ma vastag földréteg borítja és a kertek között sűrű ligetek terülnek el; alant a nedves lapályokon kávéfák; feljebb datolyapálmák, fügefák; szőlők váltakoznak cukornádültetvényekkel; a földeken búza terem, de méginkább rizs." — Miféle föld ez? — „Menjünk egy percre feljebb, majd meglátod határait." — Messze északkeleten — attól a helytől, ahonnan Vera Pavlovna néz, pontosan keletre —

két folt látszik, amely egymásba folyik; tovább délre — még mindig délkeleti irányban — hosszú és széles öböl. Délen hosszú földsáv húzódik és mindjobban szélesedik a déli öböl és egy hosszú, keskeny öböl között, amely a földterület nyugati határát alkotja. A nyugati keskeny öböl és a tenger között; amely igen messze északnyugatra van, szűk földszoros nyúlik. — Hiszen a sivatag közepén vagyunk — mondja elcsodálkozva Vera Pavlovna. — „Igen, az egykori sivatag közepén; ma pedig, mint látod, az egész terület a nagy északkeleti folyótól kezdve már áldott földdé változott, ugyanúgy, mint az a földterület a tenger mentén északra, amelyről az ókorban azt tartották, hogy »tejjel-mézzel folyik«, ismét olyanná változott, amilyen valaha volt. Amint látod, nem vagyunk messze a megmunkált föld déli határától; a félsziget hegyes része még mindig homokos, termékeletlen pusztaság, amilyen a te idődben az egész félsziget volt; az emberek, ti oroszok, a sivatag határát évről évre mind délebbre szorítjátok. Mások más vidékeken dolgoznak: mindenki számára van hely, elegendő munka és bőség. Igen, a nagy északkeleti folyótól kezdve, az egész terület dél felé a félsziget közepéig zöldel és virágzik, az egész térségen, akárcsak északon, hatalmas épületek állnak, három-négy versztányira* egymástól, mint temérdek óriási kocka egy irdatlan nagy sakktáblán." — „Menjünk le egyikükhöz" — mondja az idősebb nővér.

Ugyanolyan hatalmas kristályház, de oszlopai fehérek. „Azért vannak alumíniumból — mondja az idősebb nővér — mert itt nagy a meleg, a fehér kevésbé tüzesedik ki a napon; valamivel drágább a vasnál, de alkalmasabb." Távolabb, a kristálypalota körül széles körzetben vékony, rendkívül magas oszlopok meredeznek, melyeken — magasan, az egész palota felett és félversztányira körülötte — fehér vászon feszül. „Erre folytonosan víz permetez — mondja az idősebb nővér — látod, mindegyik oszlopból kis szökőkút emelkedik a vászon fölé és esőként porlad szét, ezért itt mindig jó hűvös van. Láthatod, úgy változtatják a hőmérsékletet, ahogy jólesik." — Hát, aki a hőséget és az itteni forró napot szereti? — „Láthatod, odább sátrak és pavillonok vannak. Kiki úgy él, ahogy kedve tartja; folytonosan csak ezért dolgozom." — Szóval maradtak városok is olyanok számára, akik városban szeretnek élni? — „Ilyen ember kevés akad; város kevesebb maradt, mint azelőtt, inkább csak azért, hogy legyenek közlekedési és áruforgalmi központok a legjobb kikötők mellett és más közlekedési csomópontokon, csakhogy ezek a városok nagyobbak és szebbek a régieknél, néhány napra mindenki eljön ide egy kis változatosságért; lakossága nagyrészt állandóan cserélődik, csak munkája miatt időz ott, rövid időre." — És aki állandóan bennük akar élni? — „Az ott él, mint ahogy ti éltek a ti Pétervároitok-

* Egykori útmérték; 1 verszta = 1,0668 km.

ban, Párizsaitokban, Londonaitokban! Ki ellenezné? Kiki éljen, ahogy tetszik; csakhogy túlnyomó többségük, száz közül kilencvenkilenc, úgy él, ahogy nővéremmel neked mutatjuk, mivel így kellemesebb és előnyösebb. No, de menj be a palotába, eléggé későre jár, ideje megnézni őket."

— Nem, nem, előbb tudni akarom, hogy történt ez? — „Mi?" — Az, hogy a terméketlen sivatag áldott termőföldé változott s ott töltjük majdnem mindnyájan az esztendő kétharmadát. — „Hogy történt? Mi van ebben rendkívüli? Hiszen nem egy év alatt, nem is tíz év alatt, hanem fokozatosan valósítottam meg. Északkeletről, a nagy folyó partjairól, a nagy tenger partjáról — megfelelő erős gépekkel — szállították az anyagot, amely megkötötte a homokot; csatornákat ástak, öntözőműveket építettek, megjelent a növényzet, a levegőben több lett a nedvesség. Lépésről lépésre haladtak előre, néha egy évben csak egy versztányira, amint most is folytonosan délnek tartanak. Mi ebben a különös? Megokosodnak az emberek és saját javukra fordítják azt a rengeteg erőt és pénzt, amit azelőtt eredmény nélkül vagy egyenesen saját kárukra vesztegettek el. Nem vész kárba munkám és tanításom. Az emberek csak azt értették meg nehezen, hogy mi a hasznos; a te idődben még igen vadak, kegyetlenek és oktalanok voltak, de én fáradhatatlanul tanítottam őket; amikor végre megértettek, már nem is volt nehéz a megvalósítás. Te tudod, hogy én nem követelek nehezet. Te egyet-mást az én akaratom szerint, én értem teszel; talán rossz az?" — Nem. — „Persze, hogy nem. Emlékezz csak vissza a saját varrodádra! Nektek talán sok pénzetek volt? Több, mint másoknak?" — Nem, honnan lett volna pénzünk? — „Pedig a te varrónőid tízszer olyan kényelmesen dolgoznak, húszszorannyi örömük van az életben, százszor kevésbé érzik az élet nehéz oldalát, mint mások, akiknek ugyanannyiuk van, mint nektek volt. Magad is bebizonyítottad, hogy az emberek a te idődben is élhetnek szabadon. Csak ésszel kell élni, tudni kell jól megszervezni az életet, fel kell ismerni, hogyan lehet a rendelkezésére álló eszközöket előnyösebben felhasználni." — Igen, tudom, hogy így van. — „Menj hát és figyeld meg egy kicsit, hogyan élnek az emberek, nem sokkal azután, hogy ráeszméltek arra, amire te már régen ráeszméltél."

10

Belépnek a házba. Ismét tágas, pompás terembe jutnak. Az esti mulatság elérte tetőpontját, a nap már három órával ezelőtt leáldozott: ez a vigasság igazi ideje. Fényárban úszik a terem, mitől vajjon? Sehol sem látni kandeláberekét* vagy csillárokat. A kupolán tej-

* Többkarú gyertyatartó.

üveg van, azon át ömlik a fény, akárcsak az igazi fehér, enyhe napfény. — Ez hát a villanyvilágítás! A teremben ezren vannak, de elférnének benne háromezren is. — „Előfordul — mondja a ragyogó szépség — hogy még sokkal többen vannak, amikor vendégek jönnek." — Hogyan? Ez nem bál? Csak egyszerű, hétköznapi este? — „Természetesen." — Pedig mai fogalmak szerint udvari bálnak is beillene, oly pompázó a nők ruházata, de hogy más korban vagyunk, azt látni a ruhák szabásából is. Néhány hölgy ugyan a mi ruhánkat viseli, ám látni, hogy csak változatosság és tréfa kedvéért öltöztek így. Tréfálkoznak, élcelődnek kosztümjeik felett. Ismét másokon különböző keleti és déli népek ruhái vannak, ezek egytől-egyig kecsesebbek a mieinknél. Legtöbbjén azonban olyan ruha van, amilyent Athén virágkorában viseltek a görög nők, könnyű és kényelmes öltözet. A férfiakon is bő, hosszú, ingszerű ruha, amely holmi lebernyeghez hasonlít; nyilván mindennapos háziruhájuk. Egyszerű és mégis milyen szép! Mily finoman érvényre juttatja a test formáit, mennyire fokozza a mozdulatok báját! És micsoda zenekar, száznál is több művész és művésznő, hát még az énekkar! — „Bizony, nálatok Európában tíz olyan hang sem volt, amilyen ebben a teremben akár száz is van és mindegyik teremben ugyanannyi. Az életmód igen egészséges, fejleszti a mellkast, s a hangot is szépíti" — mondja a sugárzó királynő. A zenészek és énekesek állandóan cserélődnek: egyesek táncolni mennek, akik pedig már táncoltak, elfoglalják az előbbiek helyét...

Ez egyszerű hétköznapi est, az emberek estéről estére így szórakoznak és táncolnak. Láttam-e valaha, hogy az emberek ilyen vidáman szórakoztak? Miért is ne tudnának ilyen, számunkra ismeretlen hévvel mulatni? — Délelőtt sokat dolgoztak. Aki kevesebbet dolgozott, idegeit nem készítette elő a mulatás teljes élvezésére. Az egyszerű emberek szórakozása most is boldogabb, élénkebb és frissebb, mint mieinké, ha egyáltalán szórakozáshoz juthatnak. Csakhogy a mi egyszerű embereinknek nemigen telik szórakozásra, itt pedig ilyenre jobb alkalmuk van. A mi egyszerű embereink szórakozását zavarják a gondok, bajok, nélkülözések és szenvedések emlékei, zavarja mindezeknek a jövőben való megismétlődhetése — ilyenkor egy órácskára feledve gond és bánat — de vajjon gondot és bánatot lehet-e végleg elfeledni? A homok talán nem borítja be a sivatagot? A mocsár miazmái talán nem járnak át egy jólevegőjű, jóltermő kis földdarabot, amely sivatag és mocsár közt terül el? Itt viszont bajnak, gondnak emléke nincs és veszélye sem fenyeget. S itt csak a jókedvvel végzett munkának, a bőségnek, a jónak az emléke deríti a szívet, itt a jövő is ezt rejti magában. Mekkora különbség! A mi dolgozó embereinknek erősek az idegei, ezért sok vigadozást kibírnak, de amellett durvák és érzéketlenek. Itt viszont az idegek erősek, mint a mi dolgozó embereinké, de fejlettebbek és fogékonyabbak, mint nálunk. A vigasságra való készség, a vígasság utáni egészséges, erős vágyódás,

amelyet mi nem ismerünk, amelyet csak kitűnő egészség és testi munka kelthet, ezeknél az embereknél együttjár mindazzal az érzelmi finomsággal, amely bennünk is megvan. Bennük megvan a mi egész erkölcsi fejlettségünk, valamint erős munkásnépünk testi fejlettsége: érthető tehát, hogy vigadozásuk, élvezeteik, szenvedélyeik élénkebbek és erőteljesebbek, mélyebbek és kielégítőbbek, mint a miénk. Boldog emberek.

Mi ma még nem tudjuk, mi az igazi mulatság, mert nincs olyan élet, amely ehhez szükséges és nincsenek ilyen emberek sem. Pedig csak ilyen emberek tudnak igazán vigadni és az élvezetek egész lelkesedését érezni! Majd kicsattannak az egészségtől és erőtől, milyen karcsúak és kecsesek, mily erőteljesek és kifejezőek a vonásaik! Mind valahányan — boldog és szép nők, férfiak, akik munka és élvezetek közt élik szabad életüket. Boldog és szerencsés emberek.

Az emberek fele zajosan mulat a hatalmas teremben, de hol a másik fele? „Hol vannak a többiek?" — mondja a ragyogó királynő. — Mindenfelé! Sokan a színházban vannak, mint színészek, zenészek vagy nézők, kinek hogy tartja kedve; mások az előadótermekben, múzeumokban vagy könyvtárakban tartózkodnak; ismét mások a kertekben sétálgatnak vagy szobáikba vonultak vissza, hogy pihenjenek vagy gyermekeikkel játszadozzanak, a legtöbbje azonban... de ez az én titkom. Ugye láttad a teremben, mint lángolnak az arcok, mint csillognak a szemek; ugye láttad, hogy egyesek elmentek, mások visszajöttek; ha kimentek — én hívattam őket; itt mindenkinek a szobája — az én menedékem, ahol titkaim megbolygathatatlanok; az ajtókon függönyök, a padlókon pompás szőnyegek, amelyek minden zajt elnyelnek; ott titokzatos csend honol; ha visszajöttek — én küldtem vissza őket titkaim birodalmából vidám szórakozásra.

Itt én uralkodom. Itt minden és mindenki engem szolgál! A munka — friss erők és érzések gyűjtése az én szolgálatomra. A vígság — előkészület szolgálatomra, utána jön a pihenés. Itt én vagyok az élet célja, én vagyok maga az élet."

11

„Az én nővéremben, az uralkodónőben van az élet legfőbb boldogsága — mondja az idősebb nővér — de láthatod, hogy itt a boldogság legkülönfélébb változatai kínálkoznak, ki melyiket választja. Itt mindenki úgy él, ahogy legjobban tetszik, itt minden egyes ember teljes, korlátlan szabadságot élvez."

„De mindez, amit láttál, nem egyszerre valósul meg ilyen tökéletesen, ahogy tapasztalhattad. Sok emberöltőnek kell elmúlnia, míg teljesen megvalósul mindaz, amit lelki szemeiddel már látsz. Különben dehogy, nem is kell sok emberöltőnek elmúlnia: munkám most

már gyorsan halad, évről évre gyorsul, de te még nem jutsz be nővérem teljes birodalmába. De legalább láthattad, milyen lesz a jövő: ragyogó és gyönyörű. Hirdesd mindenkinek: ilyen lesz a jövő, ragyogó és pompás. Szeressétek hát a jövőt, törekedjetek feléje, dolgozzatok érte, siettessétek, hozzatok át belőle a jelenbe, amennyit csak áthozhattok: annyival lesz ragyogóbb és gyönyörűbb, boldogabb és élvezetesebb az életetek, amennyit a jövőből át tudtok hozni a jelenbe. Törekedjetek feléje, dolgozzatok érte, siettessétek megvalósulását, hozzatok át belőle a jelenbe mindent, amit csak át tudtok hozni."

XVII

Egy év múlva az új varroda teljesen berendezkedett és hibátlanul működött. A két varroda szoros kapcsolatot tartott fenn, megrendeléseket is adtak át egymásnak, ha az egyiket túlhalmozták megrendelésekkel. Állandó folyószámlájuk volt az egymásközti elszámolásra. Gazdasági erejük oly nagy volt, hogy társulás esetén a Nyevszkij Proszpekten nyithattak volna üzletet. Vera Pavlovna és Mercalova sokat fáradozott a terv megvalósításán. A két varrodában dolgozó leányok jó barátságban éltek, jól ismerték egymást, gyakran vendégeskedtek egymásnál, gyakran rendeztek közös kirándulásokat is nyáron. A két különböző vállalat számláinak egyesítése mégis merőben új gondolat volt, amelyet sokáig kellett magyarázni. Azonban annak előnye, hogy a Nyevszkij Proszpekten legyen üzletük, annyira nyilvánvaló volt, hogy néhány hónapi fáradozás után Vera Pavlovnának és Mercalovának sikerült elérnie az egyesülést. A Nyevszkijen új cégtábla jelent meg: *„Au bon travail. Magasin des Nouveautés."**

Az üzletnyitás sokkal előnyösebbnek bizonyult, mint gondolták. Az üzlet divatba jött, ha nem is a legfelsőbb körökben, de mégis a gazdagok között, akik előnyös megrendeléseket adtak.

Két-három hónap múlva ügyetlenül kíváncsiskodó látogatók jelentek meg az üzletben. A kíváncsiskodók néha zavarba is jöttek. Mintha nem úgy kíváncsiskodtak volna, mint a kíváncsi emberek általában szoktak: „Hiszen ha engem érdekel valami, ami téged is érdekel, akkor valószínűleg rokonszenves vagyok neked, és ha teheted, magad igyekszel felvilágosítani." Nem, ezeknek a kíváncsiskodóknak mintha más gondolat járt volna a fejében: „Persze sandán nézel reám és igyekszel eltitkolni valamit előlem, de engem mégsem szedsz rá." Ilyen látogató volt vagy kettő-három, és mindegyik háromszor-négyszer jött. „Kíváncsiskodásukkal" eltelt még vagy másfél hónap. Körülbelül másfél hónap múlva Kirszanovot meglátogatta egy szegről-végről ismert orvoskollégája. Különböző orvosi esetekről

* Divatszalon „A jó munkához".

beszélgettek. A vendég ismertetett egy csodás sikerű új gyógyítási módszert, amelyet ő akkoriban alkalmazott. Ez abból állt, hogy a betegnek néhány napig semmit sem adtak inni: „Mert minden betegséget a káros nedvek okoznak, ezeket a nedveket a szervezet állandóan kiválasztja, következésképpen, ha nem adunk új forrást a nedvek kiválasztására, akkor a káros nedvek szükségszerűen elapadnak, így a betegség elmúlik."* A látogató még közölte, hogy egy meghívást is hoz Kirszanovnak: egy felvilágosodott ember, aki már sokat hallott Kirszanovról, szeretne megismerkedni vele. Kirszanov megígérte, hogy legkésőbb holnap elmegy a felvilágosodott emberhez.

A felvilágosodott ember — akit pontosabban felvilágosodott férjnek kellene neveznünk, bár felesége nem volt — valóban felvilágosodott volt, mert hiszen akkor, 1858—1859-ben, már nagyon felvilágosodott korban éltünk. Voltak ugyan még egyes nem felvilágosodott emberek, de már nagy ritkaságszámba mentek.

Így hát a (felvilágosodott) férj fogadta Kirszanovot, természetesen úgy fogadta, ahogyan egy felvilágosodott férjnek fogadnia kell vendégét, akivel ő maga óhajtott megismerkedni, vagyis nagyon szeretetreméltóan; hellyel kínálta, elébe tolta a széket, szivarral vendégelte és néhány nagyon udvarias szót szólt arról, hogy mennyire örül a megismerkedésnek, „önnel, Alekszandr Matvejevics", mert nagyon sokat hallott, önről, Alekszandr Matvejevics, mint egyik legkiválóbb ékességéről orvostudományunknak, amely annyira fontos az állam számára" és így tovább. Mindez nagyon szeretetreméltó volt, különösképpen az, hogy Kirszanovot keresztnevén és atyai nevén szólította — lám, mit jelent a felvilágosodottság! Gyönyörű dolog! Majd egy ideig művelt beszélgetés folyt köztük az orvostudományról, míg végül eljutottak a megismerkedés, e kellemes eset, igazi céljáig.

— Kérésem van önhöz — mondta a felvilágosodott férj, amikor már eléggé megmutatta felvilágosodottságát és szeretetreméltóságát. — Nagyon lekötelezne, ha megmagyarázná nekem, miféle üzletet nyitott az ön neje a Nyevszkij Proszpekten?

— Divatszalont — válaszolta Kirszanov.

— És mi célból nyílt meg ez az üzlet? Ez nagyon fontos kérdés.

— Ugyanabból a célból, mint általában a divatszalonok, amelyek női ruhák készítésével és eladásával foglalkoznak.

A felvilágosodott férj elgondolkozó figyelemmel nézett vendégére: Kirszanov szintén elgondolkozó figyelemmel nézte a felvilágosodott férjet. A felvilágosodott „férj", aki oly elgondolkozó figyelemmel nézett, észrevette, hogy vendége, akivel olyan kellemes volt megismerkednie, szófukar ember, akire erősebb benyomást kell gyakorolni.

* Ez megtörtént tény: legjobb ismerőseim egyike mondta el, hogy egy orvos e módszer szerint kezelte a betegeket. Ez az orvos most már más módszert alkalmaz, azt hiszem, az ötödiket azóta, hogy kiszárítással gyógyított, ami tizenöt évvel ezelőtt történt *(Csernisevszkij megjegyzése)*.

— Meg kell mondanom önnek, Kirszanov úr (miért felejtette el a felvilágosodott férj vendégének kereszt- és apai nevét), hogy nejének üzletéről nem valami kedvező hírek keringenek.

— Ez bizony nagyon is lehetséges: nálunk szeretik a pletykákat; feleségem üzlete bizonyos sikereket ér el, talán feltámadt valakiben az irigység. Ezt a magyarázatot adhatom önnek. De szeretném tudni, melyek hát ezek a kedvezőtlen hírek? A divatszalonokról terjesztett rosszindulatú pletykák rendszerint abban állnak, hogy ezek találkahelyek. Csak nem erről van szó? Ez azután tiszta badarság volna.

A felvilágosodott férj újra elgondolkozó figyelemmel nézett Kirszanovra és meggyőződött róla, hogy vendége nemcsak szófukar, hanem nehezen is kezelhető.

— De kérem, Alekszandr Matvejevics, kinek volna bátorsága, hogy ilyen rágalommal sértse meg az ön nejét? Ön és neje mindketten magasan felette állanak az ilyenfajta gyanúsításoknak. Ezenkívül pedig, ha az általam hallott híresztelések erre vonatkoznának, semmi okom sem lett volna az ön ismeretségét keresni, mert komoly emberek hasonló dolgokkal nem foglalkoznak. Azért akartam megismerkedni önnel, mert nagyra becsülöm az állam érdekében végzett közhasznú tudományos tevékenységét és szeretnék hasznára lenni önnek. Ezért engedje meg, Alekszandr Matvejevics, hogy nagyobb óvatosságra kérjem. A társadalomnak, és az államnak is, nagyon értékesek az olyan kiváló tudósok, mint ön, mert a tudomány felvirágzása egy jól berendezett államnak elsőrendű szükséglete. A tudósoknak tehát óvniok kell magukat, Alekszandr Matvejevics, sőt többet mondok, kötelességük, hogy óvják magukat.

— Amennyire én tudom, semmi olyat nem teszek, amely szemben állna azzal a kötelességemmel, hogy a társadalom és az állam érdekében óvjam magamat.

A felvilágosodott férj elgondolkozó figyelemmel nézett Kirszanovra és észrevette, hogy vendége nemcsak nehezen kezelhető, hanem csökönyös ember is.

— Beszéljünk nyíltan, Alekszandr Matvejevics, miért ne lennének felvilágosodott emberek egymással szemben nyíltak? Lelkemben én szintén szocialista vagyok és nagy élvezettel olvasom Proudhont. De...

— Engedje meg, hogy néhány szót mondjak, nehogy félreértés maradjon köztünk. Azt mondotta, hogy (ön) „szintén szocialista". Ez a „szintén" valószínűleg reám vonatkozott. Milyen alapon gondol engem szocialistának? Talán egyáltalán nem vagyok az — a szocialistákon kívül vannak protekcionisták, vannak követői Say-nek, vannak hívei Rau történelmi felfogásának, de vannak követői a politikai gazdaságtan számos más irányzatának is. Hogy valakit ez irányzatok valamelyikének követőjévé minősítsünk, bizonyos alapra van szükség.

— Én önt, Kirszanov úr, azért sorolom a szocialisták közé, mert ismerem neje üzletének szervezési elveit.

— Ezeket a szervezési elveket valamennyi irányzat követői helyeslik, amikor komolyan beszélnek. Némelyek — bár most már egyáltalán nem sokan — támadják, főképpen akkor, amikor valamelyik másik irány követőivel, ha a szükség úgy kívánja, vitát folytatnak. De csak akkor támadják, amikor vitáznak. Nyugodt, tisztán tudományos fejtegetésben nem fél elismerni veszélytelenségét és hasznát a társadalom szempontjából senki, egyáltalán senki, aki a politikai gazdaságtannal foglalkozik. Ha helytelenül beszélnék, kérem, mutasson rá legalább egyetlenegy ellenkező véleményre.

— Kirszanov úr, nem tudományos viták kedvéért vagyunk itt. Lássa be, hogy nekem nincs időm velük foglalkozni. Kirszanova úrnő üzletének veszedelmes iránya van. Ezért azt tanácsolnám neki, különösképpen pedig önnek, hogy legyenek óvatosabbak.

— Ha az üzlet veszedelmes, akkor be kell zárni, minket pedig bíróság elé kell állítani. Szeretném azonban tudni, hogy miben áll ennek az üzletnek veszélyes és káros mivolta?

— Hát minden tekintetben. Kezdjük mindjárt a cégtáblával. Mi ez: *„Au bon travail"?* Egyenesen forradalmi jelszó.

— Lefordítva az a jelentése: „A jó munka üzlete"; mi a forradalmi abban, ha egy divatszalon azt ígéri, hogy a megrendeléseket jól fogja elvégezni? Ezt nem értem.

— E szavak értelme egészen más. Azt jelenti, hogy minden üzletet így kell berendezni és csak akkor lesz jó dolguk a munkásoknak. És maga a „travail" szó, ez világos, a szocialistáktól átvett szó, forradalmi jelszó.

— Véleményem szerint, mióta a franciák először felszántották a földet vagy még régebben, amikor vadásztak, már foglalkoztak valamilyen munkával, és beszélgetés közben nem is nélkülözhették e szót. Ez a szó ősrégi, legalább ezer évvel régibb minden szocialistánál, biztosíthatom róla.

— De egyáltalán mi szükség van ilyen szavakra egy cégtáblán? „Ennek és ennek a divatszalonja" — ez tökéletesen elegendő.

— Különböző jelszavas feliratú cégtábla nagyon sok van a Nyevszkij Proszpekten. *„Au pauvre Diable", „A l'Élégance"** és még hány ezenkívül? Szíveskedjék végighajtatni a Nyevszkij Proszpekten és látni fogja.

— Nincs időm önnel vitázni. Arra kérem, cseréljék ki ezt a cégtáblát másikkal, amelyen egyszerűen csak ez álljon: „ennek és ennek a divatszalonja". Ez egyenes kifejezése annak az akaratnak, amelyet teljesíteni kell.

— Most már nem vitatkozom, hanem kijelentem: kívánságát tel-

* „A szegény ördöghoz", „Az eleganciához".

jesítjük. De ugyanakkor, amikor vállalom feleségem nevében önnel szemben e kötelezettség teljesítését, meg kell mondanom, hogy ez a változás nagy kárt okoz a vállalat üzleti érdekeinek. Kettős kár származik belőle: először, bármilyen cégváltozás csökkenti a kereskedelemben való ismertség bizonyos részét, az üzlet kereskedelmi hírnevét; másodszor a feleségem az én nevemet viseli, az én nevem orosz, az orosz név egy divatszalon cégtábláján pedig aláássa az üzlet sikerét. Feleségem anyagi érdekei nagy kárt szenvednek. De aláveti magát a kényszernek.

A felvilágosodott férj, arcán az őszinte részvét kifejezésével, gondolataiba mélyedt.

— Az önök üzlete kereskedelmi vállalat? Ez a szempont figyelmet érdemel. A kormányzatnak óvnia kell a pénzügyi érdekeket és elősegítenie a kereskedelem fejlődését. De biztosíthat-e engem becsületszóra, hogy nejének üzlete kereskedelmi vállalkozás?

— Becsületszavamat adom. Igenis kereskedelmi vállalkozás.

— Mondja, mit tehetünk az anyagi veszteség megkönnyítésére, amelyet, neje, sajnos, kénytelen lesz elszenvedni? Minden lehetőt a legnagyobb készséggel teszek meg, hogy ezt az elkerülhetetlen csapást enyhítsem, sőt többet is mondhatok: örülnék, ha megtehetném. De ön is megérti, hogy a mostani cégtábla nem maradhat meg.

— A következő ötletem van. A cégtáblán kellemetlen ez a szó *travail*, s ezt feleségem nevével kell helyettesíteni. Ugyebár ez a közérdek követelése?

— Úgy van.

— Lehetségesnek tartom e követelés teljesítését, minthogy megokolását és fontosságát teljes mértékben értékelem. Ugyanakkor elkerülhetjük a két hátrány közül a másodikat, amelyet az idézne elő, ha a cégtáblán az — „ov" végződésű orosz családi név állna. Feleségem keresztneve Vera.* Ha ezt franciára fordítjuk, akkor a *foi* szót kapjuk. Ha meghagyjuk a *bon* szót, és a változtatást csak a szükségszerűség mértékre korlátozzuk, vagyis a *travail* szóra, akkor az új cégtábla ez volna: *„A la bonne foi"* — „üzlet a jó lelkiismerethez", de a francia felírásban még a konzervativizmus bizonyos árnyalata is meglenne, a *foi* = hit szó értelmének megfelelően, amely mintegy ellentéte lenne bizonyos negatív jellegű áramlatoknak.

A felvilágosodott férj elgondolkozott.

— Ez a kérdés fontos. Első tekintetre az ön kérése, Alekszandr Matvejevics, lehetségesnek látszik. De a jelen pillanatban mégsem óhajtanék önnek határozott választ adni, alaposan meg kell ezt gondolnom.

— Bátor vagyok őszintén megmondani azt, amit gondolok: természetesen az átlagemberekben az elhatározás gyorsasága és meg-

* Vera: igaz, hiteles (latinul).

fontoltsága nem könnyen összekapcsolható fogalmak. De én sohasem kételkedtem abban, hogy vannak olyan emberek — láttam is ilyeneket az életben — akiknek tekintete egyszerre átfogja a kérdésnek minden oldalát, akik tökéletesen pontos és érett végkövetkeztetést vonnak le, s ez a tehetség főleg a kormányzat embereiben lelhető fel.

— Mindössze néhány percet kérek — mondta mélyértelműen a felvilágosodott férj — erre a néhány percre valóban szükségem van.

A néhány perc mélységes hallgatásban telt el.

— Igen, most már a kérdés minden oldalát átgondoltam: az ön közvetett megoldását el lehet fogadni. Ön megérti a szomorú szükségszerűséget, hogy a társadalom érdekében, vagy mondhatnánk a társadalmi rend érdekében kell többé-kevésbé sérteni az ön érdekeit. De hasonlóképpen elvárom öntől, Alekszandr Matvejevics, hogy elfogulatlanul elismerje készségemet, hogy minden lehetőt megteszek az elkerülhetetlen intézkedés legmesszebbmenő enyhítésére.

— Legyen meggyőződve, hogy egyformán értékelem az ön által hozott intézkedés fontosságát, valamint azt a gondosságát, hogy a lehető legteljesebb mértékben megóvja a mi személyes érdekeinket.

— Így tehát barátságban válunk el, Alekszandr Matvejevics. Ez őszinte örömmel tölt el, minthogy általában mindig kész vagyok arra, hogy enyhítő közvetítő legyek az állami szükségesség és a magánérdekek között. Különösen szívesen teszem ezt most, mert tisztelem önt, mint egyikét legérdemesebb tudósainknak, akiket a társadalomnak becsülnie kell és akiket a kormány is igen értékel.

A felvilágosodott férj és az általa becsült tudós melegen rázták meg egymás kezét.

Vera Pavlovna és férje meglehetős hosszú ideig mulattak azon, miként menekült meg a társadalom, sőt mondhatnánk a társadalmi rend a veszélytől azáltal, hogy a *travail* szót a *foi* szóval helyettesítették és ennek megfelelően egy jelmondatot kicseréltek a Nyevszkij Proszpekt sokezernyi cégtáblájának egyikén. Lényegében azonban az ügy egyáltalán nem volt tréfadolog. Az üzlet ezúttal olcsón szabadult. De világos volt, hogy meg kell lapulniok és meg kell húzódniok, hogy elfeledtessék magukat; hogy most már — legalább is hosszabb időre — nem is gondolhatnak rá, hogy fejlesszék a vállalkozást, amely pedig úgy kívánkozott előre; s hogy a lehető legnagyobb szerencsének azt kell tekinteni, hogy a vállalat továbbra is fennmaradhat, hosszú hónapokra, esetleg több évre lemondva a további fejlődésről. Ez persze súlyos csapás volt. De mondhatjuk-e, hogy erre nem lehetett számítani? Még jó, hogy az üzlet akadálytalanul fejlődhetett ennyire is, mert hiszen a bajok sokkal korábban is jelentkezhettek volna. Jó az is, hogy az akadályok csak feltartóztatják, de nem pusztítják el, hiszen ezt is lehetett volna várni.

Magától értetődik, hogy az üzlet iránt egyszer már tanúsított figyelem nem fordult el tőle. De csenden és renden, erkölcsösségen és

jóízlésen kívül semmi egyéb nem volt tapasztalható. Éppen ezért a megfigyelés korlátozódott, s lényegében csak figyelem marad, a figyelem hatására pedig az üzletnek mozdulatlanul kellett vesztegelnie egy helyben, s ezzel a mozdulatlansággal kellett megvásárolnia további fennmaradását.

Az ilyenfajta ügyektől semmiképpen sem lehet szabadulni, ha egyszer belekapaszkodnak valamibe. Már pedig ezek mindig mindenbe belekapaszkodnak: ha nekem például eszembe jutott volna, hogy tegyük fel, a Nyevszkij Proszpekten sétáljak, valakinek feltétlenül eszébe jutott volna arra gondolni: „Ugyan, miért sétál ez a Nyevszkijen? Mit jelenthet ez?" De ha nem sétálok a Nyevszkijen, akkor valakinek bizonyosan eszébe jutott volna: „Ezt még sohasem látták a Nyevszkijen sétálni — mit jelenthet ez?" Ne gondolják kérem, hogy tréfálok; eszem ágában sincs; és ne higgyék, hogy a „bizonyosan" kifejezésben tévedtem — nem kérem, én csak a kifejezés enyhítése céljából használtam a „bizonyosan" szót, mert határozottan tudom, bizonyítékaim vannak rá és színigazat mondok. Három éve van éppen, mióta mindennap súlyos fejtöréssel kell eldöntenem a kérdést, hogy sétáljak-e vagy se a Nyevszkijen. Meglehet, hogy kisétálnék, ha nincs is kedvem rá, de alapos meggondolás után meggyőződtem, hogy ebből nagyobb baj származna — „azelőtt nem sétált, most pedig sétálni kezd — mit jelent ez?" Egyetértenek velem ugyebár, hogy ez már sokkal nagyobb mértékben kompromittált volna engem? És ha már az ilyen ember is, akinek az életrendjében semmi más kifogásolnivaló sincs, azon kívül, hogy nem sétál (vagy sétál), ha az ilyen ember mégis, íme, már éveken át szolgál mérlegelések és feltételezések tárgyául, úgy semmiképpen sem lehet megszabadítani e sorstól Kirszanovot, akinek a felesége üzletet nyitott a Nyevszkijen.

Így tehát eljött hozzá időnként az az orvos, aki akkoriban kiszárítással gyógyított, biztosította nagyrabecsüléséről, és azt tanácsolta neki, hogy legyen nyugodt és óvatos. Mindez udvarias módon és valóban a legnagyobb jóakarattal történt a kiszárítással gyógykezelő orvos, valamint általában a különböző felvilágosodott férjek részéről, akik csakugyan felvilágosodottak is, jók is, jóindulatúak is voltak és soha senkinek ártani, senkit háborgatni nem akartak.

Az igazat megvallva, Kirszanovnak nem ártottak és nem is háborgatták őt.

A varroda továbbra is fennmaradt. Igaz ugyan, hogy nem fejlődött, hanem inkább igyekezett összeszorulni. De mégis csak fennmaradt. Ez azt bizonyította, hogy a jóakaratú figyelem jó és nem rossz véleményt adott róla, így tehát a figyelem valóban jóakaratúnak bizonyult, sőt egyenesen megóvta a varrodát mindenféle kártól.

Az üzlet mindennek ellenére, ha most nem is fejlődhetett, mégis csak egyre jobban megszerveződött. Természetes, hogy még ebben is óvatosnak kellett lenni, nehogy szembetűnő eredmények újabb bizal-

matlanságot keltsenek. Mivel a vállalkozás tovább nem bővült, így a belső fejlődésnek is le kellett lassulnia. A külső terjeszkedés és a belső tökéletesedés ezekben a vállalatokban szoros kapcsolatban van egymással. Az üzlet azonban, bár sokkal lassabban, mint más feltételek között történhetett volna, mégis csak sikerrel működött.

Hogy milyen állapotban volt a vállalat, három-négy évvel a második varroda és hét évvel az első megalapítása után — ezt egy fiatal leánynak, aki ez idő tájt ismerkedett meg Vera Pavlovnával, akkoriban Moszkvában élő barátnőjéhez írt levele mondja el.

XVIII

Katyerina Vasziljevna Polozova levele

Szent-Pétervár, 1860. augusztus 17.

Drága Polinám!

Annyira megtetszett nekem az a tökéletesen új dolog, amelyet nemrégen ismertem meg, s amellyel most magam is nagyon lelkesen foglalkozom, hogy szeretném leírni neked. Bizonyosra veszem, hogy téged is érdekel; a legfontosabb azonban az: talán te is módját ejtheted, hogy magad is foglalkozz ilyesmivel. Nagyszerű dolog, drága barátnőm.

Az újdonság, amiről szólni akarok — egy varroda, jobban mondva kettő. Mindkettőt azonos elv alapján egy nő létesítette, akivel két hét óta jó ismeretségben, sőt barátságban vagyok. Amiben tudom, támogatom; ennek fejében megígérte segítségét, ha majd én is az övéhez hasonló varrodát nyitnék. A hölgyet Vera Pavlovna Kirszanovának hívják. Még fiatal, jólelkű, kedélyes asszony, egészen kedvem szerint való, vagyis inkább rád hasonlít, Polina, mint a te csendes Katyádra. Élénk, talpraesett asszony. Véletlenül tudomást szereztem varrodájáról — nekem csak egyről beszéltek — elmentem hozzá és minden ajánlás és ürügy nélkül egyszerűen csak azt mondtam, hogy érdekel a varroda. Már első találkozásunkkor összebarátkoztunk, annál is inkább, mert férjében ugyanazt a Kirszanov orvost ismertem fel, aki öt évvel ezelőtt oly nagy szolgálatot tett nekem.

Félórás beszélgetés után, komoly érdeklődésemet látva, Vera Pavlovna magával vitt az egyik műhelybe, abba, amelyet ő vezet. (A másikat, amelyet korábban létesített, egyik barátnője, egy szintén igen derék fiatalasszony vezeti.) Első látogatásom friss és meglepő benyomásait azon melegében bejegyeztem naplómba. A naplóírást már régen abbahagytam, most azonban különös okok miatt, amelyekről majd később írok, újra kezdtem. Nagyon örülök, hogy a szerzett benyomásokat akkor nyomban feljegyeztem; ha nem így teszek, ma sok mindent meg sem említenék, mert már természetesnek

találom, míg eleinte nem győztem csodálkozni rajta. De minél természetesebbnek tartom az ügyet, annál inkább rokonszenvezek vele, hiszen jó ügyről, nagyon jó ügyről van szó. Most, Polinám, másolni kezdem naplóm akkori bejegyzéseit, kiegészítve későbbi részletekkel.

Varroda! Ugyan mi különöset lehet ott látni? Mit gondolsz? A kapu előtt megálltunk. Vera Pavlovna nagyon szép lépcsőn vezetett fel, tudod, egyikén azoknak a szép lépcsőknek, amelyeken gyakran találkozunk portásokkal. Felmentünk a második emeletre. Vera Pavlovna csöngetett, s én egy nagy teremben találtam magam, zongora, szép bútorzat, szóval a terem olyan képet nyujtott, mintha olyan család lakásába léptünk volna, amely évente négy-ötezer rubelt költ. — Ez a műhely? Ez egyike azoknak a szobáknak, amelyeket a varrónők laknak? — „Igen, ez a fogadószoba — magyarázta Vera Pavlovna —, de az esti összejöveteleket is itt tartjuk. Most pedig járjuk végig a varrónők lakószobáit; őket nem zavarjuk vele, mivel most a munkateremben dolgoznak." Végigmenve a szobákon, a következőket figyeltem meg és hallottam Vera Pavlovnától:

A varroda helyiségei azelőtt három különböző, egy folyosóra nyíló lakáshoz tartoztak, de falat törtek és egyesítették őket. A három lakást azelőtt három család évi hétszáz, ötszázötven és négyszázhuszonöt, összesen ezerhatszázhetvenöt rubelért bérelte; Vera Pavlovnáéknak azonban sikerült ötéves szerződés alapján a huszonegy szobát ezerkétszázötven rubelért megkapniok. Két nagy szoba: a fogadó és az ebédlő — négyablakos; két másik tágas szobában dolgoznak, a többiben pedig laknak. Megnéztünk hat-hét szobát, amelyekben a varróleányok laknak. Ez, újra mondom, első látogatásunkkor történt. A lakószobákban mahagóni vagy diófa bútorokat, egyes szobákban állótükröt, másokban kitűnő szekrényt, több díványt és székeket láttam. A bútorok az egyes szobákban különbözők, olcsó alkalmi vételek voltak, amelyeket lassanként szereztek be. Hasonló berendezést közepes fizetésű hivatalnokok, idős osztályfőnökök vagy olyan fiatal irodavezetők családjainál látunk, akik nemsokára osztályfőnökök lesznek. A szobák nagysága szerint két, három, esetleg négy leány lakik együtt.

A munkatermekbe belépve, elsősorban az lepett meg, hogy a varrónők úgy voltak öltözve, mint az előbb említett hivatalnokok leányai, nővérei vagy feleségei. Valamennyien muszlin vagy könnyű selyem ruhát viseltek. Meglepett arcbőrük finomsága is, ami biztos jele a jólétnek. Képzelheted, mennyire csodálkoztam a látottakon. Sokáig maradtam a munkahelyiségekben. Egyik-másik leánnyal meg is ismerkedtem. Vera Pavlovna közölte velük látogatásom célját. A leányok a műveltség különböző fokán állottak. Egyesek már tökéletesen a művelt társaság nyelvén beszéltek, értettek az irodalomhoz, akárcsak a mi kisasszonyaink, jó fogalmaik vannak a történelemről, idegen országokról és mindenről, ami a mi társaságunkbeli kisasszonyok

szokásos ismeretkörét alkotja; kettejüknél pedig nagy olvasottság jeleit vettem észre. Amelyikük még csak nem régóta tagja a varrodának, tudásban hátramaradottabb társnőinél, de egyiküket sem mondanám műveletlennek. Műveltségük foka látnivalóan attól függ, mióta dolgoznak ennél a vállalkozásnál.

Vera Pavlovna közben dolga után látott, de oda-odajött hozzám, míg a lányokkal beszélgettem. Így érkezett el az ebéd ideje. Az ebéd hétköznap három fogásból áll. Ezúttal rizsleves, főtt hal és borjúsült volt, utána tea és kávé. Biztosíthatlak, az ebéd oly jó volt, hogy étvággyal fogyasztottam és nem tartanám nagy bajnak, ha ilyen ebédeken kellene élnem. Pedig te tudod, hogy apám most is jó szakácsot tart.

Ilyen benyomásokat szereztem első látogatásomkor. Nekem úgy mondták és tudtam is, hogy műhellyel fogok megismerkedni, ahol varrónők laknak, hogy varrónők szobáit látom majd és varrónőkkel ebédelek. Ehelyett jómódú emberek egyesített lakásait, közepes hivatalnoki vagy szegényebb földbirtokoskörből származó leányokat láttam és részt vettem ebédjükön, amely nem volt gazdag, de engem kielégített. Mi ez hát? Hogyan lehetséges ez?

Mikor Vera Pavlovnával visszamentünk a lakására, ő és a férje megmagyarázta, hogy nincs ebben semmi csodálatos. Kirszanov egyébként leírt néhány számítást egy szeletke papírra; ezt szerencsére megőriztem naplóm lapjai közt és le is másolom neked, előbb azonban hadd szólok még néhány szót.

Szegénység helyett jólét, elhanyagoltság helyett nemcsak tisztaság, de mondhatni bizonyos fényűzés a szobákban, durvaság helyett elég nagy műveltség; mindezt két okkal lehet megmagyarázni: egyfelől növekszik a varrónők jövedelme, másfelől igen nagy megtakarítást érnek el a kiadások terén.

Tudod-e, miért nagyobb a jövedelmük? Azért, mert maguknak dolgoznak, mert ők maguk a tulajdonosok, mert a bevételt, amely máshol a munkaadóé, maguk közt osztják el. Van azonban még egy döntő ok: mivel saját hasznukról van szó, az anyagot is, az időt is sokkal jobban beosztják, mint egyebütt szokás, azaz a munka gyorsabban halad és kevesebb kiadással jár.

Sokat megtakarítanak azzal is, hogy együtt élnek. Mindent nagy tételekben vásárolnak és készpénzzel fizetnek, ezért mindenhez olcsóbban jutnak hozzá, mintha hitelbe és apró tételekben vásárolnának. Mivel gondosan és hozzáértéssel vásárolnak, nemcsak olcsóbb, de jobbminőségű áruhoz is jutnak, mint a szegény emberek általában.

Ezenkívül sok kiadás jelentékenyen csökken vagy szükségtelenné válik. Gondold el például, mennyi cipőt elkoptat, mennyi ruhát elnyű, akinek nap nap után két-három verstát kell gyalogolnia az üzletig. Mondok egy egyszerű, de jellemző példát. Ha nincs esernyőnk, ruhánk látja kárát. Most pedig figyeld meg, mit mondott erre vonatkozólag

Vera Pavlovna. Egy egyszerű esernyő ára két rubel. A varrodában huszonöt varrónő dolgozik. Ha mindegyikük venne egy ernyőt, ez ötven rubelbe kerülne; akinek pedig nem lenne, az két rubel áránál jóval több kárt szenvedne a ruhája miatt. Mivel azonban a leányok együtt laknak, nem fordul elő, hogy rossz időben többen is kimenjenek a házból. Úgy találták tehát, hogy öt ernyő közös használatra teljességgel elegendő; vettek öt jóminőségű ernyőt összesen huszonöt rubelért és ezzel egy rubel fejenkénti költséggel mindegyikük jókidolgozású selyemernyőhöz jutott. Finom holmit használ mindegyik rossz helyett és még felényibe sem kerül. Így van ez sok aprósággal és sok kicsi sokra megy. Ez áll a lakásra és az élelmezésre is. Az ebéd például, amelyről beszámoltam, összesen öt rubel ötven, vagy kenyérrel együtt (de tea és kávé nélkül) öt rubel hetvenöt kopejkába kerül. Az asztalnál rajtam és Vera Pavlovnán kívül harmincheten ültek, köztük néhány gyermek. Öt rubel hetvenöt kopejka harminchét személyre elosztva tizenhat kopejkánál is kevesebb és alig öt rubelt jelent havonta. Vera Pavlovna szerint egy magánosan étkező ezen a pénzen kenyérnél és valami bolti hitványságnál egyebet aligha vehetne. Vendéglőben egy ilyen ebéd (persze nem ilyen tisztán elkészítve) negyven ezüstkopejka, harmincért pedig csak kotyvalékot kapni. A különbség érthető: a húsz vagy annál is kevesebb személy számára ebédet készítő vendéglősnek magát is el kell tartania, lakást, személyzetet fizetnie. Itt viszont ilyen kiadások nincsenek vagy jóval kisebbek. A konyha fenntartásának összes költségei: két öregasszony díjazása, aki két varrónő rokona. Így most már érthető lesz előtted az a számítás, amelyet példaképpen Kirszanov készített nekem, amikor először voltam náluk. Amikor papírra vetette számítását, ezt mondta:

— Természetesen nem mondhatok pontos számokat, meg aztán nehéz is volna ilyeneket találni, mert — amint tudja — minden kereskedelmi ügyletben, minden üzletben, minden műhelyben sajátos arányt találunk a különböző bevételi és kiadási tételek között, ugyancsak minden családnak megvan a maga saját takarékossági mértéke a kiadások terén, és megvan a sajátos aránya is a különböző kiadási tételek között. A számokat tehát csak példaképpen említem; azonban, hogy a számítás meggyőzőbb legyen, olyan számokat veszek, amelyek kisebbek, mint amilyen a mi rendünk tényleges előnyössége, ha bármely kereskedelmi vállalkozás és csaknem bármely szegény kis gazdaság tényleges kiadásaival összehasonlítjuk.

— Egy kereskedelmi vállalkozás bevétele áruk eladásából — folytatta Kirszanov — három részre oszlik szét: munkabér, egyéb kiadások (házbér, világítás, munkaeszköz, munkaanyag) és tiszta haszon. Tegyük fel, hogy a bevétel fele munkabérre, egynegyede egyéb kiadásokra megy el, akkor a maradék negyedrész a tiszta haszon. Vagyis, ha a munkások száz rubelt kapnak, akkor egyéb kiadásokra ötven rubelt kell kiadni és a vállalkozó tiszta nyeresége is ötven rubel. Lás-

suk már most, mennyit keres egy munkás a mi rendszerünkben. — Kirszanov egy szelet papíron számolni kezdett:

Munkabér	100 rubel
Ők maguk a tulajdonosok, ezért megkapják a tulajdonos nyereségét	50 rubel
A munkaszobák lakásuk mellett vannak, tehát nem kerülnek annyiba, mintha külön műhelyt kellene bérelniök; az anyaggal takarékoskodnak, ami nagy megtakarítást jelent, talán a felét, de vegyük csupán egyharmadát; tehát a kiadásokra szánt 50 rubelből a maguk javára megtakarítanak	16 rubel 67 kopejka
	166 rubel 67 kopejka

— Mindebből nyilvánvaló — folytatta Kirszanov — hogy már százhatvanhat rubel hatvanhét kopejkáig jutottunk, míg más rendszer mellett csupán száz rubeljük van. Most pedig kimutatom, hogy a mieink százhatvanhat rubelnél is többet keresnek; saját hasznukról lévén szó, több kedvvel, eredményesebben és gyorsabban dolgoznak; ha feltesszük, hogy a szokásos, tehát csekélyebb munkakedvvel, öt ruhát tudnának elkészíteni, akkor most hatot tudnak megvarrni. Ez nem nagy szám ugyan, de tegyük fel, hogy így lenne. Tehát, míg más vállalat öt rubelt keres, azalatt mi hatot is megkeresünk.

A gyorsaság és munkakedv következtében a kereset és a bevétel egyötöddel nő; 166 rubel 67 kopejkának az ötödrésze = 33 rubel 33 kopejka; tehát	33 rubel 33 kopejka
plusz	166 rubel 67 kopejka
	200 rubel

— Eszerint a tiszta haszon nálunk más vállalatokénak kétszerese. Most pedig lássuk, hogyan gazdálkodnak ezzel a haszonnal? Ha kétszer annyi pénz áll rendelkezésükre, sokkal jövedelmezőbben tudják felhasználni. Ez két előnnyel jár: először mindent nagyban vásárolnak. Tegyük fel, hogy ez egyharmadnyi nyereséget jelent; olyan dolgokat, melyek kis tételben és hitelben három rubelbe kerülnek, így két rubelért kapnak meg. A különbség a valóságban még nagyobb. Itt van például a lakáskérdés. Ha a tulajdonos a szobákat zugonként adná ki, akkor a tizenhét kétablakos szobában, egyre három-négy lakót számítva, összesen mintegy ötvenöt személy lakna,

a két háromablakos szobában hat-hat és a két négyablakosban kilenc-kilenc, vagyis tizenkettő meg tizennyolc, ez összesen harminc személy — mindent összevetve tehát nyolcvanöt ember. Havonta mindegyikük három rubel ötven kopejka lakbért, azaz évi negyvenkét rubelt fizetne. Egy háztulajdonos tehát szobáknak zugonkénti bérbeadásával évi háromezerötszázhetven rubelre tenne szert. A mieink ezerkétszázötven rubelt, vagyis az előbbi összegnek csupán egyharmadát fizetik a lakásért. De így vannak majdnem minden mással is. Én tehát közelebb járnék a valósághoz, ha mindenkor félannyi megtakarítással számolnék, de maradjunk csak nyugodtan az egyharmadnál. Menjünk tovább. Ilyen rendszer mellett nemcsak a kiadás kevesebb, de kevesebb dologra is van szükség. Verocska már említette a cipő- és ruhakímélést. Tegyük fel, hogy ezeken a dolgokon egynegyednyit lehet megtakarítani, vagyis négy pár cipő helyett csak hármat, négy rend ruha helyett csak hármat nyűnek el — ez még mindig szerény számítás, de figyelje meg, mi következik belőle:

Mert nagyban vásárolnak, a dolgok egyharmaddal olcsóbbak, vagyis három tárgyért 3 rubel helyett csak 2 rubelt kell kiadniok. A mi rendszerünk természetéből következik, hogy három dolog megvásárlása annyi szükségletet elégít ki, mint máshol négy dologé, azaz a mi varrónőink 200 rubeljukért ugyanannyit tudnak vásárolni, mint egyébként 300 rubelért és hogy ezek a dolgok a mi rendünkben annyi kényelmet nyujtanak életüknek, amennyit más rendben nem lehetne kisebb összeggel megszerezniök, mint legalább . . . . . 400 rubel

— Ha összehasonlítja egy évi ezer rubellel rendelkező család életét olyan családéval, amelynek évi négyezer rubelje van — ugye, óriási különbséget talál köztük? A mi rendszerünk mellett a különbség ugyanekkora vagy még nagyobb: a haszon kétszeres, a kiadások összege pedig ötven százalékkal csekélyebb. Csoda-e, ha a mi varrónőink életét össze sem hasonlíthatjuk azokéval, akik a szokásos rendszer szerint dolgoznak?

Ez hát az a csoda, Polinám, amelyet láttam. S mégis oly egyszerű magyarázata van! Én már annyira beleéltem magam, annyira megszoktam, hogy nem is értem, miért csodálkoztam eleinte, s miért nem hittem, hogy olyannak találom, amilyennek megismertem. Drága Polinám, én most hasonló rendszerű varroda vagy más vállalkozás létesítésére készülök; írd meg, hogy neked van-e kedved vagy lehetőséged ilyesmire. Szép és nemes ügyről van szó, magad is láthatod.

Csókol barátnőd: *K. Polozova.*

Utóirat: A másik varrodáról el is felejtettem beszámolni, de nem baj, arról legközelebb írok. Most csak annyit jegyzek meg, hogy a régi varroda fejlettebb és ezért minden tekintetben fölötte áll annak, amelyet én neked leírtam. A két varroda közt sok részletkülönbség van, mert mindent az adott viszonyokhoz alkalmaznak.

ÖTÖDIK FEJEZET

ÚJ SZEREPLŐK ÉS BEFEJEZÉS

I

arátnőjéhez írt levelében Polozova megemlítette, hogy hálával tartozik Vera Pavlovna férjének. Hogy ezt megmagyarázzam, el kell mondanom, milyen ember volt az apja.

Polozov nyugalomba vonult kapitány vagy törzskapitány volt; amikor még szolgálatot teljesített, az akkori idők szokása szerint mulatozott és elmulatta elég nagy, ősi családi birtokát. Amikor pedig elmulatta, akkor megkomolyodott és nyugalomba vonult, hogy új vagyont szerezzen magának. Összeszedte vagyona utolsó morzsáit, mintegy tízezer papírrubelt. Ezzel az összeggel kicsinyben kereskedni kezdett gabonával, bármilyen kis megbízást is elvállalt, megszimatolt minden előnyös üzletet és ha anyagi lehetőségei megengedték, belekapcsolódott. Tíz esztendő múlva már tekintélyes tőkével rendelkezett. Minthogy szolíd és ügyes ember hírében állt, rangja is volt és illetékes helyeken jól ismerték a nevét, kedve szerint választhatott magának feleséget két kormányzóság kereskedőinek leányai közül, akikkel üzleti kapcsolatban állt. Választását nagyon körültekintően tette meg, félmilliónyi (ez is papírban) hozománnyal nősült. Akkor ötven éves volt, s ez valamivel több, mint húsz évvel azelőtt történt, hogy leányát megismerjük, aki barátságot köt Vera Pavlovnával. Ezt a hatalmas összeget korábbi pénzéhez téve, nagyméretű üzleteket kötött és újabb tíz év múlva már milliomossá lett, mégpedig ezüstben, ahogyan akkor számoltak. A felesége, aki megszokta a vidéki életet és visszatartotta őt attól, hogy Pétervárra költözzenek, meghalt. Most már Pétervárra költözött, pályafutása egyre gyorsabban, egyre magasabbra emelkedett és újabb tíz év múlva már három-négy milliója volt. Leányok, özvegyek, fiatalok és öregek környékezték, de nem akart másodszor megnősülni, részben azért, mert híven őrizte felesége emlékét, de méginkább azért, mert nem akart mostohát adni Katyának, akit nagyon szeretett.

Polozov egyre magasabbra és magasabbra emelkedett, már tíz millióra is gyarapodhatott volna, ha állami bérletekkel, felvásárlásokkal is foglalkozik, de ezektől undorodott, s csak a szerződéses szállításokat és beszerzéseket tartotta becsületes dolognak. Milliomostársai joggal nevettek rajta az ilyen finom megkülönböztetés miatt; ő azonban, ha nem is volt igaza, egyre azt hajtogatta: „Kereskedelemmel foglalkozom, de rablással nem akarok gazdagodni." Egyszer aztán, egy évvel vagy másféllel azelőtt, hogy a leánya megismerkedett Vera Pavlovnával, nagyon nyilvánvaló bizonyítéka jelentkezett annak, hogy az ő kereskedelmi ügyletei lényegében alig különböznek a bérletektől, bár az ő fogalma szerint nagy volt is a különbség. Óriási szállítást vállalt, gyolcsra vagy talán élelmiszerre, csizmadiaárura — pontosan nem tudom — ő azonban, aki évről évre makacsabb és fennhéjázóbb lett — részben koránál fogva, részben szakadatlan sikerei következtében, meg az iránta megnyilvánuló, növekvő tisztelet hatása alatt — összeveszett egy fontos emberrel, elragadta a harag, gorombán lehordta, és ennek aztán furcsa következménye lett. Egy hét múlva már figyelmeztették: „engedj", — „nem engedek", — „tönkremész", — „hadd menjek, de nem engedek". Még egy hónap múlva is kérlelték, de ő megmakacsolta magát és hajthatatlan maradt. Tönkrement. Áruját selejtesnek minősítették; akadt talán valami hiba is, vagy csak gonosz szándék játszott közre, de három-négy milliója mind elúszott. Polozov hatvanéves korában kolduszszegény lett. Persze, nem szó szerint, csak a közelmúlthoz képest. Különben jól élt. Részesedése maradt valami sztearingyárban, ő pedig nem lógatta az orrát, ennek a gyárnak igazgatójává lett és jó fizetést kapott. Ezenkívül valami szerencsés véletlen folytán megmentett korábbi vagyonából több tízezer rubelt. Ennyi pénzzel tizenöt, vagy akárcsak tíz évvel ezelőtt újra meggazdagodhatott volna. De már idős volt, a fölemelkedés már nehéz lett volna. Polozov úgy vélte, hogy erre már késő, nem bírja erővel. Csak arra törekedett, hogy mennél hamarabb eladja a gyárat, amelynek részvényei alig jövedelmeztek. Hitele nem volt, és a gyár ügyeit nem lehetett rendbehozni: józan ésszel ítélte meg a helyzetet, és meg tudta győzni a többi főrészvényest is, hogy a mennél hamarabb történő eladás az egyetlen eszköz a részvényekbe fektetett pénzük megmentésére. Lányát is férjhez akarta adni. A legfőbb gondja azonban az volt, hogy eladja a gyárat, minden pénzt ötszázalékos kamatozó papírokba fektessen, amelyek akkor jöttek divatba és nyugodtan élje le hátralévő napjait, visszaemlékezve elmúlt nagyságára, amelynek elvesztését könnyen viselte el, megőrizte nyugalmát és töretlen vidámságát.

II

Polozov szerette leányát s gondosan ügyelt arra, hogy a nevelőnők túlzott szigorukkal ne gyötörjék agyon. „Hülyeségek" — mondta a különféle testtartási, meghajlási gyakorlatokra. Mikor Katya tizenötéves lett, Polozov egyetértett vele, hogy Katya meglesz jól angol meg francia nevelőnő nélkül is. Ekkor aztán Katya fellélegzett, a házban kénye-kedvére tehetett mindent, ami azt jelentette, hogy olvasgatással és merengéssel tölthette napjait. Barátnője nem volt több kettőnél, háromnál, kérője annál több, hiszen Polozovnak egyetlen leánya volt, kimondani is szörnyű: négy milliója van!

Ám Katya, nagyszámú kérője kétségbeesésére, nem árult el férjhezmenési szándékot, csak olvasgatott és ábrándozott. Közben tizenhét éves lett. Egyre csak olvasott, álmodozott és még mindig nem volt szerelmes. Egyszerre azonban halványodni, fogyni kezdett és nemsokára ágynak esett.

III

Kirszanov nem folytatott orvosi gyakorlatot, de ha konzíliumra hívták, a kérést nem tudta megtagadni. Abban az időben — egy évvel professzori kinevezése után s egy évvel azelőtt, hogy nőül vette Vera Pavlovnát — a pétervári orvosi kiválóságok már gyakorta meghívták konzíliumra. Erre két okuk volt. Egyrészt kiderült, hogy valóban él a világon egy Claude Bernard, még pedig Párizsban. Egy orvosi kiválóság, nem tudni, milyen tudományos céllal, megjárta Párizst és saját szemével látta Claude Bernard-t, az eleven, igazi Claude Bernard-t. Bemutatkozott neki, megnevezte rangját, foglalkozását, elsorolta kitüntetéseit és előkelő betegeit. Claude Bernard csendesen hallgatta egy ideig, aztán csak ennyit mondott: „Felesleges volt Párizsba utaznia, hogy megismerkedjék az orvosi tudomány legújabb eredményeivel. Ezért kár volt Pétervárról idefáradnia." Az orvosi kiválóság ezt a kijelentést természetesen munkája elismerésének vette s Pétervárra visszaérkezve a Claude Bernard nevet napjában tízszer is megemlítette s legalább ötször hozzátette: „az én tudós barátom" vagy: „jeles tudóstársam". Ezekután lehetett-e mellőzniök Kirszanovot? Természetesen, nem. A második ok még nyomósabb volt. A kiváló orvosok látták, hogy Kirszanov vetélytársnak egyáltalán nem veszélyes, hiszen még könyörgésre sem vállal el kezelést. Tudott dolog, hogy nem egy orvos, ha az eset reménytelen, közeledik a vég, és a sors gonosz szándékán semmiféle gyógyfürdő vagy külföldi utazás sem segítene, betegét igyekszik más orvos nyakába varrni és a ráfizetéstől sem riad vissza, csakhogy páciensétől szabaduljon. Ha ilyenkor az orvosi kiválóságok Kirszanovhoz fordultak, maga helyett rendszerint valamelyik orvos barátját ajánlotta, s csak akkor vál-

lalta az esetet, ha az tudományos szempontból különösen érdekesnek ígérkezett. Miért ne hívtak volna hát konziliumra egy olyan kollégát, aki ismeretségben van Claude Bernard-ral s még csak nem is vetélytársuk.

A milliomos Polozov háziorvosa egyike volt Pétervár legnagyképűbb orvosainak. Amikor Katyerina Vasziljevna állapota egyre roszszabbodott, Polozov a legkiválóbb orvosokat hívta konziliumra. Végül oly súlyossá vált az eset, hogy Kirszanovhoz folyamodtak. Nehéz eset volt, a szegény leány ereje mind jobban hanyatlott s ami a legfurcsább, nem tudtak semmi meghatározott betegséget megállapítani. Mivel pedig egy betegségnek mégis csak nevet kell adni, a kezelőorvos kénytelen volt kitalálni egyet. Ki is találta, hogy a leány baja: *athrophia nervorum*, vagyis táphiány következtében idegsorvadás. Van-e a világon ilyen betegség, nem tudom, de ha van, akkor én is tudok annyit, hogy gyógyíthatatlannak kell lennie. Ha pedig a gyógyíthatatlanság ellenére mégis csak gyógyítani kell a leányt, hadd gyógyítsa Kirszanov vagy valamelyik tudálékos fiatal barátja!

Összeült tehát az újabb konzílium, most már Kirszanov bevonásával. A beteget vizsgálgatták, faggatták; Katya türelmesen, nyugodtan felelgetett. Kirszanov hamarosan félreállt és csak nézte, amint a kiválóságok vizsgálnak és kérdezgetnek. Mikor Katyát már eléggé meggyötörték, miként azt ilyen esetekben az illendőség megköveteli, Kirszanovhoz fordultak: „Ön miként vélekedik, Alekszandr Matvejics?" — „A beteget tüzetesen még nem vizsgáltam meg; mivel pedig az eset érdekel, jómagam még maradok. Ha netalán újabb konzíliumra lenne szükség, értesítem Karl Fjodorovicsot." Az utóbbi szavakat a háziorvoshoz intézte, aki sugárzott a boldogságtól, hogy megmenekült *atrophia nervorum*-ának következményeitől.

Miután a kiválóságok rendre elbúcsúztak, Kirszanov a beteg ágya mellé ült. Katya lesoványodott arcocskája gúnyos mosolyt öltött.

— Sajnálom, hogy nem ismerjük egymást — kezdte Kirszanov közvetlen hangon — pedig az orvosnak bizalomra van szüksége. Én azonban remélem, hogy bizalmát mihamarább kiérdemlem. Azok az urak nem értenek a maga betegségéhez, hiszen annak felismeréséhez bizonyos találékonyság kell. Attól még nem gyógyul meg, hogy az érverését számolgatják, meg különféle keverékeket rendelnek. Minden másnál előbbrevaló, hogy megismerjem lelkiállapotát s aztán közösen fontolóra vegyük, hogyan segíthetnénk rajta. Segít nekem?

A beteg nem válaszolt.

— Nem akar beszélni velem?

A beteg tovább hallgatott.

— Úgy látom, egyenesen azt szeretné, ha távoznék. Tudja mit? Adjon nekem tíz percet; ha annak elteltével jelenlétemet még mindig szükségtelennek tartaná, akkor távozom. Tudja-e, hogy lelkibánatán kívül nincs egyéb baja? Tudja-e, hogy ha továbbra is meg-

marad ebben a lelkiállapotban, akkor két hét múlva, vagy talán még rövidebb idő múlva, magán már senki sem segíthet? Még nincs tüdővésze, de itt leselkedik közvetlen közelében s a maga korában és mostani állapotában szokatlanul gyors lefolyású lehet s néhány nap alatt végezhet magával.

A beteg hallgatott.

— Nem felel? Mivel azonban szavaim hidegen hagyták, vagyis nem mondtam újat magának, hallgatását „igen"-nek veszem. Mit gondol, mit tenne most más a helyemben? Elmenne és beszélne édesatyjával. Ha beszélnék vele, talán megmenteném magát, de ha nem akarja, hagyjuk. Hogy miért? Mert elvem, hogy soha semmit sem teszek valakinek az akarata ellenére, mégha javára válna is; a szabadságot többre tartom az életnél is. Ha tehát nem szeretné, hogy veszélyes állapotának okát megtudjam, nem faggatom tovább. Ha esetleg szeretne meghalni, kívánságát nyugodtan indokolja meg előttem; mégha indokait elégtelennek tartanám is, akkor sincs jogom akaratának ellenszegülni. Ha viszont magyarázatát indokoltnak látom, hajlandó vagyok kívánsága teljesítésében segítségére lenni. Kész vagyok mérget is rendelkezésére bocsátani. Ezzel a feltétellel kérem tehát, mondja el betegsége okát.

A beteg hallgatott.

— Szóval erre sem óhajt felelni. Akkor hát nincs is jogom tovább faggatni. Engedje meg azonban, hogy elmondjak valamit a saját életemből; ezzel talán mégis csak kiérdemlem bizalmát. Igen? Köszönöm. Szenvedésének oka előttem titok, de hogy szenved, azt látom. Én is szenvedek. Szenvedélyesen szeretek egy asszonyt, aki nem tudja és sohasem szabad megtudnia, hogy szeretem. Sajnál?

A beteg hallgatott, de arcán szomorú mosoly suhant át.

— Most is hallgat, de vonásai elárulják, hogy utóbbi szavaim felkeltették figyelmét. Ez nem elég; ebből arra kell következtetnem, hogy mindkettőnk szenvedésének azonos oka van. Meg akar halni? Nagyon megértem. Tüdővészben meghalni azonban igen hosszadalmas és kínos dolog. Ha nincs más segítség, adok mérget, gyorsan és biztosan ható, fájdalom nélkül ölő mérget. Ezzel a feltétellel ad-e módot rá megtudnom, hogy a maga helyzete valóban olyan reménytelen-e, mint amilyennek képzeli?

— Nem csap be?

— Nézzen jól a szemembe s meglátja, hogy nem csapom be.

A leány egy ideig töprengett.

— Nem, mégse! Hiszen jóformán nem is ismerem.

— Más az én helyzetemben most azt mondaná, hogy a maga érzése, mely szenvedésének oka, nemes érzés. Én, látja, nem mondom. Édesatyja vajjon tud-e róla? Ne felejtse el, hogy a maga engedélye nélkül erről nem beszélek vele.

— Nem tud róla.

— Édesatyja szereti magát?

— Igen.

— Mit gondol, mit mondok erre? Szóval atyja szereti magát. Azt hallottam, okos ember. Miért gondolja, hogy ha feltárná előtte érzelmeit, ő nem adná beleegyezését? Ha csupán szerelmese szegénysége volna az akadály, akkor maga bizonyosan mindent elkövetne, hogy atyját beleegyezésre bírja — én legalább így gondolom. Ezek szerint maga úgy véli, hogy édesatyja rossz véleménnyel van szerelméséről. Más oka nem lehet annak, hogy maga hallgat apjával szemben. Így van, vagy nem így van?

A beteg makacsul hallgatott.

— Szóval jó nyomon haladok. Menjünk csak tovább! A maga édesatyja gazdag élettapasztalattal és emberismerettel rendelkezik, maga viszont még tapasztalatlan. Ha ő valakit rossz embernek tart, maga pedig ugyanazt az embert jónak hiszi, akkor igen valószínű, hogy nem ő, hanem maga téved. Ne haragudjon, de ezt kell feltételeznem. Akarja tudni, miért beszélek ilyen kellemetlen dolgokról? Megmondom. Lehetséges, hogy szókimondásomért megneheztel rám, s nem érez irántam rokonszenvet, de mégis el kell ismernie, hogy azt mondom, amit gondolok, nem alakoskodom és nem akarom megtéveszteni. Több bizalommal lesz hozzám. Ugye, becsületesen beszélek magával?

A beteg ingadozott, nem tudta, feleljen-e.

— Furcsa ember maga, doktor! — szólalt meg végül.

— Nem, nem vagyok furcsa, csak éppen nem hasonlítok valami csalóra. Nyíltan megmondtam, amit gondolok. Amit mondtam, persze csak feltevés. Lehet, hogy tévedek. Adjon alkalmat, hogy ezt megállapíthassam. Mondja meg szépen, ki az, akit szeret, s én a maga engedelmével beszélek róla édesatyjával.

— Mit mondana neki?

— Édesatyja közelebbről ismeri őt?

— Igen.

— Ebben az esetben megmondom neki, hogy egyezzék bele a házasságba, de azzal a kikötéssel, hogy az esküvőt legfeljebb két, három hónap múlva tartják csak meg. Ezalatt magának ideje lenne alaposan megfontolni, igaza van-e édesatyjának?

— Nem egyezik bele.

— Minden valószínűség szerint beleegyezik. De ha nem, segítek magának, úgy, ahogyan megmondtam.

Kirszanov minden rábeszélőképességét latba vetette, míg elérte, hogy Katya megmondta szerelmese nevét és engedélyt adott, hogy atyjával beszélhessen. Az öregúrral azonban még nehezebb volt zöldágra vergődni, mint leányával. Polozovot igen meglepte, hogy leánya aggasztó állapotának reménytelen szerelem az oka s még inkább meglepte leánya szerelmesének neve. „Olyan nincs! Haljon meg in-

kább, minthogy ehhez menjen feleségül. Halála neki is, nekem is kevesebb bánatot okoz" — jelentette ki ellentmondást nem tűrő hangon. Nehéz eset volt, annál is inkább, mert Polozov érveit meghallgatva Kirszanov látta, hogy az öregnek, s nem a leányának van igaza.

IV

A kérők százával nyüzsögtek a hatalmas vagyon várományosa körül. A társaság azonban, amely ott tolongott Polozov ebédein és vacsoráin, az a nagyon kétes tisztességű és műveltségű társaság volt, amely megtölti a Polozovhoz hasonló újgazdagok termeit. Az ilyen újgazdagok, akik túlemelkedtek többé-kevésbbé derék, de a nagyvilági élettől távoleső saját körükön, akiknek sem rokonságuk, sem összeköttetésük az igazán nagyvilági társaságban nincs, rendszerint éltetőivé válnak a mindenféle kalandor és élősdi elemeknek, akik aztán — belső értékükről nem is beszélve — külsőleg is távol állnak minden előkelőségtől. Nem csoda hát, ha Katyerina Vasziljevna egyszeriben felfigyelt, amikor udvarlói között megjelent egy kitűnő modorú, igazi társaságbeli fiatalember, aki sokkal előkelőbben viselkedett, sokkal szellemesebben és érdekesebben társalgott, mint a többiek. Polozov hamarosan észrevette, hogy leánya előnyben részesíti a fiatalembert. A szilárd jellemű, határozott és józan gondolkozású apa sietett leánya előtt kijelenteni: „Katya, drágám, látom, hogy Szolovcov hevesen udvarol neked. Csak annyit mondok: óvakodj tőle, mert gonosz, lelketlen ember. Mellette olyan szerencsétlen lennél, hogy inkább halva lássalak, mint a feleségeként. Még halálodat sem fájlalnám annyira, mint ha hozzámennél." Katyerina Vasziljevna szerette apját s nem szokott ellenkezni vele. Apja semmiben sem korlátozta; Katya tudta, hogy apja szavait most is csupán az iránta való szeretet diktálja, s ami a legfontosabb, Katyának olyan volt a jelleme, hogy többet adjon annak kívánságára, aki őt szereti, mint a saját óhajaira. Meghittjeinek a legszívesebben így válaszolt: „Úgy teszek, ahogy kívánja." Ezért apjának is így felelt: „Szolovcov tetszik nekem, ha azonban úgy gondolja, hogy jobb, ha kerülöm, akkor ezentúl kerülöm." Mondanunk sem kell, hogy nem lett volna ennyire szófogadó, ha Szolovcovot már komolyan szereti, de ragaszkodása ekkor még alig volt több élénk érdeklődésnél. Ezentúl tartózkodóbban viselkedett udvarlója iránt, s ezzel talán minden rendjén is lett volna. Polozov azonban, amilyen hevesvérű ember volt, túllőtt a célon, nem sokkal, de ez éppen elég volt, hogy Szolovcov megértse, honnan fúj a szél. Látta, hogy az áldozat szerepét kell játszania. Igen ám, de honnan találjon erre ürügyet? Amikor Polozov egyszer egy csípős megjegyzést tett, Szolovcov méltóságteljesen és szomorú arccal elbúcsúzott, s többé nem járt hozzájuk.

Egy hét múlva Katyerina Vasziljevna szenvedélyes, egyben azonban igen alázatos hangú levelet kapott tőle. Ebben Szolovcov hangoztatta, hogy érzelmei viszonzásában soha reménykedni sem mert, már az is boldoggá tette, ha láthatta és hangját hallhatta; most erről is lemond, de továbbra is boldog, ugyanakkor határtalanul boldogtalan, és így tovább. A levélben nem volt se kérés, se kívánság, írója még csak választ sem kért. Hasonló hangú levelek egyre sűrűbben érkeztek, s végül is hatottak. Ám a hatás csak lassacskán mutatkozott. Katyerina Vasziljevna udvarlója elmaradása után hetekig nem volt sem szomorú, sem szótlan; Szolovcovot az utóbbi időben már hidegen kezelte, megszívlelte az atyai intelmet. Így, amikor két hónap múltán Katyán mély levertség vett erőt, apja nem is sejthette, hogy ennek az a Szolovcov az oka, akit ő már el is felejtett.

— Levertnek látszol, Katya.

— Honnan gondolja, papa? Semmi bajom.

Egy-két hét múlva az öreg már ezt kérdezte:

— Csak nem vagy beteg, Katya?

— Dehogy, nincs nekem semmi bajom.

Újabb két hét múlva az öreg már kijelentette: „Gyógykezeltetni kell téged." Katya orvosi kezelésben részesült, s az öreg egészen megnyugodott, mert az orvos semmi aggasztót sem talált, csak egy kis gyengeséget, némi kimerültséget. Nagyon körülményesen bizonygatta, hogy az az élet, amit Katya a télen folytatott, mennyire kimerítő, mindennap estély éjjel két-három óráig, gyakran hajnali ötig is. Ez a kimerültség elmúlik. De nem múlt el, hanem még fokozódott.

Katyerina Vasziljevna nem akarta megmondani apjának betegsége okát, mert tudta, hogy őszintesége céltalan. Atyja annakidején határozottan beszélt, már pedig ok nélkül nem mondott volna rosszat Szolovcovról. Atyja nem szokott véleményt mondani emberekről, míg ez eléggé nem indokolt. Katya tehát tudta, atyja sohasem egyezne bele, hogy leánya olyan valakihez menjen nőül, akit ő rossz embernek tart.

És Katyerina Vasziljevna csak ábrándozott, tépelődött, Szolovcov szerény és csüggeteg hangú leveleit olvasva, s félév múlva már csak egy lépés választotta el a tüdővésztől. Polozov leánya egyetlen szavából sem sejthette, hogy a betegség okában némileg ő is hibás. Katya változatlanul továbbra is gyengéd volt hozzá. — „Elégedetlen vagy tán valamivel?" — „Nem, papa." És valóban nem lehetett észrevenni rajta semmi ilyesmit. Ugyanakkor egyre fogyott, egyre sorvadt. Amíg az orvos múló betegségre gyanakodott, csupán a tánctól és a fűzőviseléstől tiltotta el; amikor pedig ráeszmélt a veszélyre, a „táphiány következtében beállt sorvadást", az *atrophia nervorum*-ot kezdte emlegetni.

V

Amíg a kezelőorvosi előkelőségek *atrophia nervorum*-ról fecsegtek, amelyet szerintük a leány fárasztó életmódja és búskomorságra való hajlama idézett elő, addig Kirszanov még vizsgálatot sem tartott szükségesnek ahhoz, hogy megállapítsa: a betegségnek csak lelki oka lehet. A háziorvos a konzílium előtt tájékoztatásul még azt is közölte vele, hogy családi civódásról szó sem lehet, hiszen apa és leánya a legszebb egyetértésben élnek; leánya állapotának okáról egyébként atyjának sincs sejtelme (ha egyszer a háziorvos sem tudta, mi baja lehet). Egy dolog bizonyos volt: a leánynak erős jelleme lehetett, ha megbetegedését és annak igazi okát ily sokáig tudta atyja előtt titkolni. Erős jellem mutatkozott azokban a nyugodt hangú válaszokban is, amelyeket a konzíliumokon adott. Semmi nyoma az ingerlékenységnek. Kemény lélekkel tűri sorsát. Kirszanov látta, hogy ennek a leánynak a sorsával érdemes foglalkozni. A beavatkozást szükségesnek tartotta. Természetesen tudta, hogy a dolog valamikor valamilyen módon nélküle is tisztázódik, csakhogy nem lesz-e akkor már késő? Hiszen a tüdővész a közelben ólálkodott, és ha itt lesz a baj, akkor semmiféle gondoskodás sem segít többé. Ezért vesződött a leánnyal két teljes óra hosszat, míg végre elnyerte bizalmát, kivette belőle titkát és engedélyt kapott, hogy atyjával beszélhessen.

Az öreg Polozov csodálkozott, mikor Kirszanovtól megtudta, hogy Katya betegségének oka: Szolovcov iránti szerelme. Hogy történhetett ilyesmi? Hiszen Katya olyan közönyösen fogadta tanácsát, hogy viselkedjék tartózkodóan a fiatalemberrel szemben; és akkor sem mutatott fájdalmat, amikor Szolovcov végleg elmaradt házuktól. „Ugyan miért halna bele a szerelembe? És egyáltalán lehet-e belehalni a szerelembe?"

Efféle fellengzős túlérzékenységet hogyan is érthetett volna meg Polozov, aki a józan, gyakorlati élet embere? Kirszanovnak nehéz dolga volt vele. Az öreg makacsul ismételgette: „Gyerekes bolondság az egész! Egy darabig nyűgösködik, aztán majd elfelejti." Kirszanov azzal érvelt, hogy éppen, mert gyerekes, inkább meghal, de nem felejt. Az öreget végre sikerült meggyőznie, de ahelyett, hogy engedett volna, nagyot csapott az asztalra és a leghatározottabban kijelentette: „Inkább haljon meg, semhogy egész életére szerencsétlen legyen; nekem is, neki is jobb lenne!" Félévvel előbb ugyanezt mondta leányának is. Katyerina Vasziljevnának igaza volt, amikor nem hitt apja engedékenységében.

— Miért ellenzi ennyire mereven ezt a házasságot? Készségesen elhiszem, hogy Szolovcov rossz ember, de annyira talán mégsem, hogy a vele való élet a halálnál is rosszabb lenne?

— Igenis, annyira rossz ember! Nincs lelke. Katya gyöngéd, jóságos teremtés, Szolovcov pedig hitvány kéjenc. — És lefestette Szo-

lovcov jellemét, olyan színekkel, hogy Kirszanov nem tudott mit felelni. Nem csoda, hiszen Szolovcov volt az a Jean, aki annakidején az operai előadás után részt vett Sztoresnyikovval, Serge-el és Julievel együtt azon a vacsorán, ahol olyan gyalázatos fogadást kötöttek Vera Pavlovna tisztessége ellen, mielőtt Sztoresnyikov feleségül kérte volna.

Való igaz, hogy tisztességes leánynak a halál is jobb választás, minthogy olyan férfi felesége legyen, aki csak bemocskolná, megdermesztené és saját aljasságával elsorvasztaná. Akkor már sokkal jobb, ha meghal.

Kirszanov töprengett egy ideig, majd megszólalt: — Már majdnem igazat adtam önnek, pedig a dolog éppen azért veszélytelen, mert Szolovcov ennyire romlott. Erre Katya is rájön, csak adjon időt hozzá.

Behatóan ismertette az öreggel javaslatát, amelyet, mint feltevést, esetleg helytelen feltevést, megemlített már Katyának is. Eszerint a lány maga adja ki szerelmese útját, ha az valóban hitványnak bizonyul. Erről Kirszanov most már tökéletesen meg van győződve, mert Szolovcov valóban nagyon hitvány ember.

— Arról nem is beszélek önnek, hogy a házasság nem is olyan nagyfontosságú dolog, ha hidegvérrel szemléljük. Ha egy asszony szerencsétlennek érzi magát, miért ne válhatna el az urától? Ön ezt persze helyteleníti, leánya szintén ilyen elvek szerint nevelkedett. Az ön és Katya felfogása szerint az ilyen házasság helyrehozhatatlan csapás. Leánya egy ilyen férfivel inkább élete végéig gyötrődne, hogysem megváltoztassa a válásról vallott felfogását. Pedig az ilyen élet rosszabb minden tüdővésznél. A dolgot más oldalról kell néznünk. Miért nem bízik leánya józan eszében? Hiszen Katyerina Vasziljevna nem tébolyult. Az értelemre támaszkodjék, adjon szabad utat számára, sohasem fog, ha igaza van, csalatkozni benne. Miért kötötte gúzsba leánya értelmét? Ha ön alkalmat adott volna, leánya maga győződhetett volna meg annak a férfinak a jellemtelenségéről. Ön nagy részben oka leánya jelenlegi állapotának. A szenvedély, ha akadályokba ütközik, vakká teszi az embert. Ezeket az akadályokat távolítsa el az útból és meglátja, hogy leánya ismét józanul fog gondolkodni. Bízza rá nyugodtan, hogy szeressen-e, vagy ne szeressen: ő majd eldönti, hogy az illető méltó-e a szerelmére. Hadd legyen a leánya vőlegénye, egy idő múlva Katya maga adja ki az útját.

Ez a felfogás nagyon újszerű volt Polozovnak. Élesen kijelentette, hogy az ilyen badarságokban nem hisz. Ő igen jól ismeri az életet és az esztelenségnek sokkal több példáját látta már, hogysem bízni tudna az emberek józan eszében. Egy tizenhét éves leány józan eszében bízni meg egyenesen nevetnivaló! Kirszanov hasztalan próbálta bizonygatni, hogy esztelenséget csak két esetben szoktak elkövetni: vagy felindult állapotban, pillanatnyi fellobbanásban, vagy pedig, ha

az ember nem szabad, ha ellenállás ingerli fel. Az öreg Polozovnak azonban beszélhetett! „Katya már nem képes józanul gondolkozni. Ostobaság volna, ha ilyen gyermekre bíznám sorsa eldöntését. Inkább haljon meg!" Ilyen vélekedésétől sehogy sem lehetett eltéríteni.

Tudvalevő, hogy bármilyen makacsul ragaszkodik valaki téves véleményéhez, végül is meginog, ha nála műveltebb, tanultabb, a szóbanforgó ügyet jobban ismerő, jobban értő ember felvilágosító befolyása alá kerül. Igen ám, de meddig fog ez a meggyőzés elhúzódni? Bizonyos, hogy ennek a beszélgetésnek is meglesz a hatása, ha egyelőre nincs is kézzelfogható eredménye. Az öreg okvetlenül elgondolkozik azon, amit Kirszanov mondott — ez bizonyos, s ha gyakrabban beszélgetnek erről a témáról, végül majd más színben látja a dolgokat. Az öregúr azonban nagyra van élettapasztalatával, tévedhetetlennek tartja magát s konokul kitart nézete mellett. És mégis meg lehet győzni, csak idő kell hozzá. A halogatásnak viszont veszélyes, sőt halálos következménye lehet. A jelek pedig az ügy elhúzódására mutatnak. Nincs más hátra, mint hathatósabb eszközökhöz folyamodni.

Ez a megoldás természetesen kockázatos, az bizonyos, de enélkül elkerülhetetlen a leány halála. Tágabb lelkiismeretű ember a kockázatot nem is tartotta volna akkorának, mint Kirszanov. A kockázat nem is annyira nagy, mint ahogy az — az életről alkotott fogalmakban kevésbé szilárd embernek látszik. A kockázat egyáltalán nem nagy, de komoly. Az egész sorsjátékban csak egy sorsjegy veszthetett. Teljesen valószínűtlen, hogy ezt húzná ki; ám ha mégis így történne? Aki kockáztat, készüljön el, hogy rajtaveszthet. Kirszanov azonban látta a leány nyugodt, hallgatag elszántságát és bízott benne. De van-e vajjon joga ekkora kockázatba rántani őt? Igen, mert most száz közül csak egy eshetősége van, hogy egészsége nem szenved komoly kárt, ugyanakkor az eshetőségeknek több, mint fele arra vall, hogy egy-kettőre elragadja a tüdővész. Ennél a kockázatnál viszont ezer eshetőség közül csupán egyetlen egy szól ellene. Hadd kockáztasson a lány e lutriban olyasmit, amely látszólag félelmesebb, mert gyorsabb, lényegében azonban sokkal veszélytelenebb.

— Jól van! — folytatta a beszélgetést Kirszanov. — Ha ön a hatalmában lévő eszközökkel nem akarja megmenteni leányát, akkor én saját eszközeimmel fogom megmenteni. Holnapra újabb konzíliumot hívok össze.

Visszament a beteghez és megmondta neki, hogy apja konok, konokabb, mint várta, s hogy nagyon merészen kell eljárni vele szemben.

— Nincs itt már segítség — sóhajtott a leány.

— Bizonyos benne?

— Igen.

— És kész meghalni is?

— Igen.

— Csakhogy mi lesz, ha kiteszem a meghalás veszélyének? Ezt az eshetőséget az előbb csak futólag emlegettem, hogy bizalmába fogadjon; meg akartam mutatni, hogy a maga érdekében mindenre hajlandó vagyok. Most azonban egészen komolyan beszélek. Mi lenne, ha mérget adnék magának?

— Én már régen tudom, hogy halálom elkerülhetetlen s már csak néhány napom van hátra.

— És ha már holnap délelőtt kopogtat a halál?

— Annál jobb lesz. — Ezeket a szavakat a legnagyobb nyugalommal mondta.

— Ha egyetlen menekvésként már csak arra hivatkozhatunk, hogy hajlandók vagyunk meghalni is, akkor ezt a halálraszántságot kell segítségül hívnunk. Ha kijelentjük: légy engedékenyebb vagy öngyilkos leszek! — akkor szinte mindig engedni szoktak; csakhogy, tudja, ezzel az eszközzel nem szabad tréfálni. Ha a másik fél hajthatatlan marad, akkor bizony meg kell halni.

Kirszanov ezután előadta tervét, amely már a fentiek alapján is érthető.

VI

Mondanunk sem kell, hogy Kirszanov más körülmények közt nem folyamodott volna ennyire radikális megoldáshoz. Megtehette volna azt is, hogy a leányt elszökteti a házból, s az aztán menjen hozzá, akihez akar. Ám a leány felfogása és szerelmesének jelleme bonyolulttá tette az esetet. Katya, a férj és feleség elválaszthatatlanságát valló felfogásához híven, akkor sem válna el hitvány jellemű urától, ha belátná, hogy a további együttélés pokollá tenné az életét. A züllött Szolovcovhoz hozzáadni nagyobb bűn lenne, mint megölni. Ezért nem volt más választás, mint megölni vagy lehetőséget adni neki, hogy észre térjen.

Másnap összeült a konzílium az orvostudomány legelső hírességeiből. Kirszanov nagyobb hatás és hitelesség céljából az öt legjobb nevű orvosprofesszort hívta meg, akiknek ítélete Polozov szemében megfellebbezhetetlen volt. A professzor urak fontoskodva hallgatták Kirszanov megállapításait és sűrűn helyeseltek — hogyisne helyeseltek volna, hiszen élt Párizsban egy Claude Bernard; fiatal kollégájuk különben is olyan dolgokat mondott — az ördög vigye el ezeket a fiatal gyerekeket — amiket nem is igen értettek. Így hát hogyne helyeseltek volna?...

Kirszanov közölte, hogy a beteg gondos megvizsgálása után csatlakozik Karl Fjodorovics diagnózisához, amely szerint a leány gyógyíthatatlan betegségben szenved; az agónia ennél a betegségnél gyötrelmes; egyébként is minden óra, amelyet a beteg életben tölt,

szükségtelen szenvedést jelent; ezért véleménye szerint a konzíliumnak kötelessége kimondani, hogy az emberiesség parancsára meg kell szüntetni a beteg szenvedéseit morfiummal, úgyhogy többé ne ébredjen fel. Ezt előrebocsátva, arra kérte a konzíliumot, vizsgálja meg még egyszer a beteget, hogy aztán elfogadják vagy elutasítsák véleményét. A konzílium megvizsgálta a beteget, részvevői csak úgy hunyorgattak Kirszanov érthetetlen magyarázatainak záporában, majd visszatértek előbbi, a beteg szobájától távoleső szobájukba és a konzílium kimondta: halálos morfiumadaggal véget kell vetni a beteg szenvedéseinek.

Mikor a határozatot megfogalmazták, Kirszanov becsöngette az inast és megkérte, hívja be Polozovot a tanácskozás termébe. Polozov bejött, a bölcsek legtekintélyesebbje illendő ünnepélyes, szomorú szavakkal és fenségesen komor hangon közölte vele a konzílium határozatát.

Az öreg Polozov úgy érezte, mintha fejbe vágták volna. Várni a halált és nem tudni: hamarosan, bizonyosan következik-e be, vagy pedig azt hallani: a beteg félóra múlva már nem lesz az élők sorában — két teljesen különböző dolog. Kirszanov feszülten figyelte Polozovot: noha az eredményben teljesen bizonyos volt, mégis minden idegszála remegett. Az öreg vagy két percig megdöbbenten hallgatott, aztán felkiáltott: „Nem szabad! Makacsságom miatt csak nem halhat meg! Hajlandó vagyok mindenre! Meggyógyul-e?" — „Természetesen" — felelte Kirszanov.

Az orvosi kiválóságok bizonyára nagyon felháborodnak, ha idejük van rá, ha összenézve rájönnek, hogy csupán bábok voltak ennek a fiatal gyereknek a kezében. De Kirszanov nem adott erre időt. Odaszólt az inasnak, hogy vezesse ki az összeroskadt Polozovot, majd a professzorokhoz fordulva köszönetet mondott éles eszükért, amellyel eltalálták az ő, Kirszanov szándékát, és megértették, hogy a betegség igazi oka lelki szenvedés, hogy a makacskodó apát valóban meg kellett rettenteni, különben megölte volna leányát. Az orvosi hírességek elégedetten távoztak.

Miután elbúcsúzott a hírességektől, Kirszanov visszasietett a leányhoz és közölte vele terve sikerét. Katya boldogságában elkapta az orvos kezét, aki alig tudta kitépni, hogy a leány csókokkal ne borítsa. „Mielőtt beküldöm az édesapját, hogy ő is közölje ezt magával — mondta Kirszanov — még egy kis előadást tartok neki, hogy tudja, hogyan viselkedjék." Megmondta Katyának, mit javasol az apjának s hogy addig nem tágít, amíg ezt alaposan a fejébe nem verte.

Polozov a konzílium váratlan eredményétől megrázva, erősen megroskadt és már más szemmel nézett Kirszanovra, mint tegnap, ugyanúgy, mint annakidején Marja Alekszejevna Lopuhovra nézett, amikor azt álmodta róla, hogy a szegény medikusból dúsgazdag kereskedő lett. Tegnap még Polozov nem is képzelte másképp: „Én idő-

sebb és tapasztaltabb vagyok, senki sem okosabb nálam a világon; rád pedig, te tejfölösszájú éhenkórász, nem kellene hallgatnom, hiszen én a saját eszemmel szereztem két milliót (valóban, tulajdonképpen két milliója volt, s nem négy), majd ha te is szerzel, akkor beszélj." Most pedig így gondolkozott: „Ravasz róka, érti a módját." Minél tovább beszélt Kirszanovval, annál élénkebben elevenedett fel előtte egy régi, már elfeledett emlék a huszáréletből: Zaharcsenko, a lovaglómester, a „Vihar"-on ül (a kisasszonyok között, s általuk a katonai és polgári gavallérok között is, akkor még divatban voltak Zsukovszkij balladái), a ló szépen táncol alatta, de tépett, vérző ajkai habzanak. Polozovnak libabőrös lett a háta, mikor első kérdésére Kirszanov feleletét hallotta:

— Valóban adott volna mérget a leányomnak?

— De mennyire! Magától értetődik — felelte Kirszanov nyugodt lélekkel.

„Micsoda gazember! Úgy beszél róla, mint a szakács a csirke levágásáról." — És lett volna lelke hozzá?

— Hogyne lett volna! Miféle semmi-ember lennék különben?

— Maga szörnyű ember! — mondta Polozov.

— Igen? Úgy látszik, maga még nem látott szörnyű embert — felelte Kirszanov elnéző mosollyal és magában ezt gondolta: „Látnád csak Rahmetovot!"

— És hogy rá tudta szedni azokat a híres professzorokat!

— Őket igazán nem volt nehéz rászedni — felelte Kirszanov arcát fintorítva.

Polozov megint Zaharcsenkóra gondolt, amint Volinov századosnak mondja: „Ezt a lógófülűt hozták ide belovagolni, nagyságos uram. Még ráülni is szégyellek."

— Azt ugyebár tudja, hogy az ember csak akkor tud gondolkozni, ha nem zavarják — kezdte Kirszanov Polozovnak szuggerálni, hogy annak milyen legyen a magatartása. — Az ember csak akkor dühödik fel, ha feldühítik, és csak akkor tart ki bolondos ábrándjai mellett, ha azokat minden áron ki akarják verni a fejéből, ahelyett, hogy hagynák elmélkedni rajtuk. Ha Szolovcov csakugyan annyira rossz ember, amilyennek ön leírta — részemről hiszek is önnek — akkor leánya maga is ráeszmél erre; de csak akkor, ha nem zavarja, nem befolyásolja, ha nem kelti azt a látszatot, hogy intrikál Szolovcov ellen és igyekszik őt lejáratni előtte. Az ön egyetlen szava, amelyet Szolovcov ócsárlására kiejt, hetekre, egyetlen megjegyzése pedig örökre elronthatja a dolgot. Álljon egészen félre. Az a meggondolás vezesse: „Könnyű-e önt rákényszeríteni arra, amit nem akar? S én mégis rákényszerítettem; tehát tudom, hogyan fogjunk hozzá; ezért higgye el, hogy így kell tennie, ahogy mondom. Tudom, mit beszélek, engedelmeskedjék!"

Az olyan embereknél, amilyen az akkori Polozov is volt, csak úgy

lehet valamit elérni, ha torkon ragadja őket az ember. Polozov megadta magát és megígérte, hogy a kapott tanácsok szerint jár el. Ám ha belátta is, hogy Kirszanovnak igaza van és szót kell fogadnia neki, mégsem tudott rajta eligazodni. Ő csak azt látta, hogy Kirszanov egyidőben van az ő és leánya pártján; kényszeríti, hogy meghátráljon leánya akarata elől, ugyanakkor azt akarja, hogy leánya is változtassa meg nézetét. Ki tud ezen eligazodni?

— A dolog igen egyszerű; mindössze csak azt akarom, ne akadályozza meg, hogy leánya észre térjen.

Polozov levélben kérte Szolovcovot, fáradjon el hozzá, mert fontos ügyben kíván vele értekezni. Szolovcov este eljött, szívélyes, de méltóságteljes beszélgetése volt az öreggel, s vőlegénynek nyilvánították azzal, hogy három hónap múlva lesz az esküvő.

VII

Kirszanov ezzel még nem tekintette bevégzettnek a feladatát, Katyerina Vasziljevnát most még szerelmi vakságából is ki kellett gyógyítania, de mégjobban kellett vigyáznia az apjára, támogatnia kellett őt abban, hogy híven tartsa magát a benemavatkozás elfogadott módszeréhez. Azt azonban helytelennek tartotta, ha Polozovékat már a válság utáni első napokban meglátogatja; Katyerina Vasziljevna természetesen még mindig túlfeszített idegállapotban volt; ha Kirszanov úgy látná (ez pedig bizonyos volt), hogy a vőlegény hitvány fickó, nem csupán az őszinte véleménynyilvánítás, hanem az arcára kiülő elégedetlenség is káros lenne, újra felébresztené Katya túlságos érzékenységét. Ezért Kirszanov csak tíz nap múlva látogatott el hozzájuk, mégpedig reggel, hogy ne ő keresse a vőlegénnyel való találkozást, hanem Katya hozza össze vele. Katyerina Vasziljevna már jól összeszedte magát, kissé még sovány és sápadt volt, de teljesen egészséges, bár régi háziorvosuk, a kiváló orvos, akinek Kirszanov újra átadta őt, egyre írogatta a recepteket. Kirszanov kijelentette Katyának: „Hadd kezelje, fő az, hogy semmiféle orvossága nem árthat már magának, még akkor sem, ha bevenné." Katyerina Vasziljevna a fiatal orvost lelkes örömmel fogadta, de csodálkozva nézett rá, amikor megmondta, mi járatban van.

— Megmentette az életemet, és engedélyemet kéri, hogy látogasson bennünket!

— Látogatásom a vőlegénye jelenlétében beavatkozási kísérletnek látszana, ha nem kapnék engedélyt. Ismeri, mi az elvem, hogy semmit sem teszek annak beleegyezése nélkül, akin segíteni akarok.

Kirszanov másnap vagy harmadnap megint elment hozzájuk, megismerkedett a vőlegénnyel és éppen olyannak találta, amilyennek Polozov leírta. Polozovval meg volt elégedve. A kioktatott apa

nem zavarta leányát. Kirszanov ott töltötte az estét, semmivel sem mutatva, mi a véleménye a vőlegényről. Búcsúzáskor még csak célzást sem tett Katyerina Vasziljevnának, hogy tetszett-e neki vagy sem.

Ez már maga is elég volt, hogy kíváncsiságot és kétséget keltsen benne. Másnap Katyerina Vasziljevna egész nap szakadatlan töprengett: „Kirszanov egy szót sem ejtett róla. Ha Szolovcov tetszik neki, megmondta volna. Talán nem tetszett neki. Ugyan mi kifogásolnivalót találhatott benne?" Este, mikor vőlegénye megérkezett, alaposabban figyelte viselkedését és elgondolkozott szavain. Mindenképpen be akarta bizonyítani önmagának, hogy Kirszanov nem találhatott semmiféle hibát benne. Ez így is volt; ha azonban már szükségét érezte a szeretett férfi kifogástalanságának bizonyítását önmaga előtt, ez oda vezethetett, hogy hamarosan észrevegye a hibákat.

Mikor Kirszanov napok múltán megint náluk volt és megint nem nyilatkozott arról, hogyan tetszett neki Szolovcov, Katya már nem állhatta meg szó nélkül. Az este vége felé megkérdezte: „Mi a véleménye róla? Miért hallgat?"

— Nem tudom, szívesen hallaná-e véleményemet s elfogulatlannak tartaná-e?

— Szóval nem tetszik magának?

Kirszanov nem felelt.

— Szóval nem tetszik.

— Ezt nem mondtam.

— Van szemem. De miért nem tetszik magának?

— Bevárom, míg maga is ráeszmél arra, amiért vőlegénye nem tetszik nekem.

Katya ettől fogva még élesebben figyelte vőlegénye magatartását; „Minden rendben van nála. Kirszanov igazságtalan hozzá. De miért nem veszem észre magam is, amit Kirszanov kifogásol benne? Valóban olyan együgyű volnék?" — gondolta, azon bosszankodva, hogy oly gyenge megfigyelő. Felébredt benne a hiúság, a vőlegény számára a legveszélyesebb irányban.

Mikor Kirszanov néhány nap múlva látogatásra jött, már észrevette, hogy itt az idő az erőteljesebb cselekvésre. Mindeddig kerülte a beszélgetést Szolovcovval, nehogy Katyerina Vasziljevnát időelőtti beavatkozással nyugtalanítsa. Most ahhoz a csoporthoz ült, amely Katya és Szolovcov körül képződött és olyan témákra terelte a beszélgetést, amelynek során fény derült Szolovcov lelkületére. A gazdagságról folyt a szó és Katyerina Vasziljevnának akarva, nem akarva hallani kellett, hogy vőlegénye feje mennyire tele van vagyonnal foglalkozó gondolatokkal. Majd nőkről beszéltek és kitűnt, milyen komolytalanul vélekedik Szolovcov a nőkről; ezután a családi életről beszéltek és Katya hiába igyekezett szabadulni attól a kellemetlen benyomástól, hogy ily férj mellett rideg és nehéz lesz a feleségnek.

A válság bekövetkezett. Katyerina Vasziljevna sokáig nem tu-

dott elaludni. Sírt, vádolta magát, hogy megsérti vőlegényét ezekkel a gondolatokkal. „Nem, nem lehet. Ő nem olyan rideg egoista, ő nem veszi semmibe a nőket, ő nem a vagyonomat, hanem igenis engem szeret." Ha ezek az ellenvetések valaki másnak adott válaszok lettek volna, akkor bizonyára mélyen gyökeret vernek agyában. Azonban saját magával vitázott: s ha egyszer magunk jövünk rá valamely igazságra, akkor nemsokáig küzdhetünk ellene: ez az igazság a mienk, belőlünk fakadt, nincs benne semmiféle fortély. A következő este már ő maga tette próbára vőlegényét olyan módon, mint előző napon Kirszanov. Igyekezett elhitetni önmagával, hogy alaptalanul gyanúsítja, de már maga is érezte, hogy bizalmatlankodni kezd iránta. Sokáig nem jött álom a szemére. Most már nem is önmagára volt dühös, hanem vőlegényére, amiért megint nem úgy beszélt és viselkedett, hogy kételyeit megcáfolhatta volna, sőt inkább olajat öntött bizalmatlansága tüzére. Bosszankodott saját magára is. Még nem mondta ki, de már felrémlett benne a felismerés: „Hogyan is lehettem ennyire vak?"

Két nap múlva már csak egy gondolat rémítette: „Ha valóban csalódtam benne, akkor egy-kettőre az utolsó lehetőséget is elszalasztom, hogy tévedésemet helyrehozzam!"

Mikor Kirszanov megint látogatóba jött, észrevette, hogy már beszélhet vele. „Múltkoriban véleményemet szerette volna hallani vőlegényéről. Az én véleményemnél azonban sokkal fontosabb a magáé, Katyerina Vasziljevna. *Maga* hogy vélekedik róla?

Most Katya hallgatott.

— Akkor nem merem tovább faggatni — mondta Kirszanov tapintatosan; témát változtatott, de hamarosan felkelt és a vendégek közé vegyült.

Félóra múlva Katyerina Vasziljevna maga ment utána: „Láthatja, hogy gyötör a kétség; adjon tanácsot, mitévő legyek?"

— Miért kér idegentől tanácsot, mikor maga is jól tudja, mit kell tennie, ha kétségek gyötrik?

— Várjak addig, amíg már nem lesznek kétségeim?

— Ahogy jónak látja.

— Elhalasztom az esküvőt.

— Miért ne halasztaná el, ha úgy látja jónak?

— Igen, de mit szól hozzá ő?

— Ha majd meglátja, mint viselkedik, akkor gondolja meg ismét, hogy lesz jobb.

— Nehezemre esik megmondanom neki.

— Akkor kérje meg rá édesatyját.

— Nem akarok más valaki mögé bújni; magam mondom meg.

— Ha van hozzá elég ereje, akkor persze, ez helyesebb.

Mondanunk sem kell, hogy másokkal, példának okáért Vera Pavlovnával szemben ez a lassúság helytelen lett volna. Ám különböző

vérmérsékletű embereket különbözőképpen kell kezelni: a hevesvérűeket az óvatos lassúság bosszantja, a csendes természetűeket viszont felháborítja a túlságos sietség.

Katyerina Vasziljevna megbeszélése vőlegényével olyan eredménnyel járt, amely Kirszanov minden várakozását felülmúlta. Kirszanov azt hitte, Szolovcov lesz olyan okos, hogy belenyugvással és szelíd fogadkozásokkal elhúzza az ügyet. Tévedett. A már magáénak hitt nagy vagyon elvesztése még a hidegvérű Szolovcovot is olyan meggondolatlanságra ragadta, ami a még megmaradt gyenge reményt is megsemmisítette. Éles panasszal kelt ki Polozov ellen, aki nem szívelheti őt és most leányát is ellene hangolta; Katya pedig fél atyjától és csak báb a kezében. Pedig Polozov még semmit sem tudott arról, hogy leánya el akarja halasztani az esküvőt. Katyerina folytonosan csak azt érezte, hogy apja teljes szabadságot ad neki. Katyerina Vasziljevnát felháborították az atyját ért igaztalan vádak és mélyen sértette Szolovcovnak az a nézete is, amely kijelentéseiben kifejezésre jutott, mintha ő akarat és jellem nélküli leány lenne. „Szóval játékszernek tart másvalaki kezében?" — „Igen!" — felelte Szolovcov ingerülten. — „Kész voltam meghalni maga miatt, nem törődve apámmal, maga ezt nem érti meg. E pillanatttól kezdve mindennek vége köztünk" — mondotta és sietve elhagyta a szobát.

VIII

Ez után az eset után Katyerina Vasziljevna sokáig szomorú volt. De szomorúsága már nem ennek a személyes ügyének szólt. Vannak emberek, akiket egyéni esetük nem igen érdekel, legfeljebb általános jellegű megfontolásokra késztet, amelyek viszont már sokkal erősebben hatnak rájuk. Ha ezek az emberek kiváló szellemi képességekkel rendelkeznek, akkor általános érvényű eszmék átalakítóivá lesznek, míg régen nagy bölcselők váltak belőlük; Kant, Fichte, Hegel részletkérdésekkel nem foglalkoztak, mivel unalmasnak tartották őket. Mindez természetesen csak férfiakra vonatkozik: a nők mai felfogás szerint nem szoktak nagyeszűek lenni — a természet, kérem szépen, éppúgy megtagadja tőlük a kimagasló értelmet, mint a kovácsoktól a finom arcbőrt, a szabóktól a sudár termetet és a vargáktól a finom szaglást. Ezért nincsenek a nők között rendkívüli észbeli tehetségek sem. A csirkeeszűek rendszerint az érzéketlenségig közönyösek. A normális észbeli tehetségűek merengésre hajlamosak, a csendes életet kedvelik és szeretnek ábrándozni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy fantaszták: sokuknak képzelőereje szegényes, de igen rendes emberek és egyszerűen csak szeretik a nyugodt szemlélődést.

Katyerina Vasziljevna csak a levelei nyomán szeretett bele Szo-

lovcovba; olyan szerelem epesztette, amely ábrándozásain alapult. Ez bizonyítja, hogy akkoriban regényes hajlamai voltak. A házukat betöltő alacsonylelkületű társaság zajos élete viszont korántsem kedvezett szertelen idealizmusának. E jellemvonása tehát saját természetéből eredt. A zajtól már régóta szenvedett; csak olvasni és álmodozni szeretett. Mostanában a zajos élet mellett már a gazdagság is kezdett terhére lenni. Ezért az érzésért nem kell rendkívüli természetnek tartanunk; így van ezzel minden szerény és csendes természetű gazdag nő. Benne ez az érzés csak azért fejlődött ki a rendesnél hamarább, mivel az élet már korán megleckéztette.

„Kinek higgyek, miben higgyek?" — így töprengett a Szolovcovval történt esete után és úgy látta, hogy senkinek és semmiben sem hihet. Apja milliói az egész városból vonzották magukhoz a pénzsóvárokat, a szédelgőket, a csalókat; önző, hazug, hízelgő emberekkel volt körülvéve; minden szavát milliói szerint ítélték meg, tették mérlegre.

Katyerina Vasziljevna egyre komolyabb gondolatokra jutott. Sokat tűnődött a gazdagságon, mely hovatovább terhére volt és a nyomoron, amelyben oly sokan sinylődnek. Apja bőségesen ellátta zsebpénzzel és ő, mint minden jólelkű nő, örömmel istápolta a szegényeket. A sok olvasás és töprengés hatására mind világosabban látta, hogy jótékonykodása sokkal kevesebb haszonnal jár, mint kellene. Kezdte észrevenni, hogy álkoldusok és rosszindulatú szegények eléggé sokszor becsapják; tapasztalta, hogy valóban rászoruló embereknek nincs tartós haszna juttatásaiból ha tudnak is gazdálkodni a tőle kapott pénzzel: egyidőre kihúzza őket a bajból, ám félév múlva, vagy még hamarább már megint éppúgy nyomorognak. Ily gondolatokon kezdett tépelődni: mirevaló a gazdagság, ha csak elrontja az embereket? Vajjon a szegények miért nem tudnak kilábolni a szegénységből? És miért van sok olyan szegény, aki épp annyira ostoba vagy rosszindulatú, mint a gazdagok?

Katyerina Vasziljevna szeretett álmodozni, de álmai csendesek voltak, akárcsak egész lénye s bennük éppoly kevés volt a csillogás, mint benne magában. Legszívesebben Georges Sand írásait olvasta, de azért nem képzelte magát sem Léliának, sem Indianának, Cavalcantinak, még csak Consuelónak sem; ő álmaiban Jeanne volt, de leggyakrabban Geneviève. Geneviève volt kedvenc hőse. Íme, a réten andalog és virágot szedeget; egyszer csak találkozik Andréval és ráeszmélnek, hogy szeretik egymást. Ezek voltak ábrándjai és maga is tudta, hogy mindez csak ábránd. Szeretett ábrándozni a szerény, halkszavú miss Nightingale-ről is, akiről senki sem tud egyebet, csak azt, hogy egész Anglia szereti. Fiatal? Gazdag? Szegény? Boldog vagy szerencsétlen? — Senki sem tudná megmondani. Csak azt tudja róla mindenki, hogy Krímben és Szkutariban az angol tábori kórházak jóságos tekintetű, enyhet nyújtó, vigasztaló szavú angyala volt,

a háború végeztével az általa megmentettek százaival visszatért hazájába s folytatta az önfeláldozó betegápolást... Ezek voltak Katyerina Vasziljevna álmai és epedve gondolt megvalósulásukra. Merészebb, messzebbretörő álmokkal nem is foglalkozott. Geneviève-n és miss Nightingale-en túl nem vitte képzelete. Volt-e képzelőereje? Ábrándozó volt-e?

Geneviève a kalandorok és pénzsóvár emberek zajos, alacsonylelkű társaságában, miss Nightingale gazdagságban, tétlenségben: hát ne unatkozzék és ne szomorkodjék?

Mikor apja máról holnapra tönkrement, inkább örült, mint búsult. Sajnálta apját, aki erőteljes, még nem öreg ember volt és most egyszerre összetört. Azt is fájlalta, hogy már kevesebbet segíthet másokon. Az első pillanatban bántotta az is, hogy lenéző közönyt tanusít iránt uk a tömeg, amely nemrég még hajlongott előtte és apja előtt. Ugyanakkor boldog volt, hogy az aljas, unalmas és hitvány népség elmaradt tőlük, nem zavarta őt többé, és nem undorította álnokságával és aljasságával. Végre szabadon lélegzett és ismét hinni kezdett jövendő boldogságában: „Ha ezután egy férfi közeledik hozzám, akkor az bizonyosan hozzám és nem atyám millióihoz vonzódik."

IX

Polozov el akarta adni a sztearingyárat, amelynek résztulajdonosa és igazgatója volt. Félév, vagy valamivel több idő múlva, szorgalmas keresés árán, talált is vevőt. Névjegyén Charles Beaumont volt olvasható, de ezt a nevet nem Sarl Bomon-nak kellett ejteni, ahogyan egyes tudatlanok tennék, hanem Csarlz Bjumont-nak. A vevő ugyanis a londoni Hodgeson, Lothair és Tsa faggyú- és sztearinbeszerző cég ügynöke volt.

A részvénytársaság sanyarú pénzügyi helyzeténél fogva a gyár gyengén jövedelmezett, de egy pénzügyileg erős cég kezében nagy jövedelemmel kecsegtetett; öt-hatszázezer rubel befektetés mellett évi százezer rubel haszonra lehetett számítani. Az ügynök lelkiismeretes ember volt: gondosan végigtanulmányozta az üzleti könyveket és tüzetesen megszemlélte a gyártelepet, mielőtt cégének a gyár megvételét javasolta volna. Majd megindultak a vételárra vonatkozó tárgyalások s bizony jócskán elhúzódtak, amint ez a mi részvénytársaságainknál divat, úgyhogy talán a türelmes görögök türelme is elfogyott volna, akik pedig tíz évig sem unták meg Trója ostromát. Polozov a végtelenbe nyúló tárgyalások alatt az angol ügynököt elhalmozta figyelmességgel. Ismételten meghívta magához ebédre — ám az angol a meghívást valamilyen ürüggyel mindannyiszor elhárította. Egyszer azonban, amikor a tárgyalások a szokottnál is tovább elhúzódtak, az ügynök annyira elfáradt és megéhezett, hogy az ugyan-

abban a házban lakó Polozov szívélyes meghívását nem volt ereje visszautasítani.

X

Charles Beaumont, miként mindenféle Charles, John, James és William, nem szerette az intimitásokat és a személyes ömlengéseket. Mikor azonban felkérték, szűkszavú tárgyilagossággal elmondta élete történetét. Családja kanadai eredetű, ahol a lakosság fele francia telepesek utódaiból áll; az ő családja is közülük származik, ez a magyarázata franciás nevének. Külsejét tekintve is inkább franciának nézte volna az ember, mint angolnak vagy yankee-nek. Nagyapja Quebec vidékéről New Yorkba költözött. Ebben az időben apja, James Beaumont, még gyermek volt. Akkortájt, mikor atyja férfivá serdült, egy gazdag és haladó szellemű krími földbirtokos fejébe vette, hogy földjén szőlő helyett gyapotot termeszt. Megbízott valakit, hogy küldjenek neki Észak-Amerikából jószágigazgatót. A kanadai születésű newyorki lakost, James Beaumontot küldték Krímbe, vagyis olyan valakit, aki éppoly messze élt a gyapottermesztő vidékektől, mint a pétervváriak vagy kurszkiak az Ararát-hegytől. Ilyen eset gyakran megtörténik haladó szellemű emberekkel. A kísérlet persze akkor sem sikerült volna, ha elsőrangú szakembert hozatnak, hiszen a Krím-félszigeten gyapotot termeszteni ugyanaz, mint Pétervár környékén szőlőt termelni — lehetetlen. Mikor ez bebizonyosodott, az amerikait elbocsátották; rövidesen azonban sikerült elhelyezkednie a tambovi kormányzóság egyik szeszfőzdéjében. Itt élte le életét, itt született Charles fia, de felesége röviddel azután, hogy fiút szült neki, meghalt. Hatvanöt éves korában, némi megtakarított pénzével elhagyta Oroszországot és húszéves Charles fiával visszatért Amerikába. Atyja halála után Charles szeretett volna visszamenni Oroszországba, hiszen a tambovi kormányzóság egyik falvában született, ott nőtt fel, tehát orosznak érezte magát. New Yorkban egy kereskedelmi cég alkalmazottja volt. Mikor atyja meghalt, a londoni Hodgeson, Lothair és Tsa cég newyorki fiókjánál helyezkedett el. Tudva, hogy a cég üzleti összeköttetésben áll Pétervárral és miután bebizonyította rátermettségét, kifejezte óhaját, hogy Oroszországban alkalmazzák, amelyet tökéletesen ismert. A cég számára természetesen előnyös volt az ilyen képviselő, de próbaképpen előbb Londonba helyezték át. A próbát kiállta és ötszáz font fizetéssel a cég oroszországi ügynökévé nevezték ki. Beaumont, miután Oroszországban született és húszéves korától a tambovi kormányzóságban élt, ahol húsz, ötven vagy száz versztányi távolságban csupán egyetlen angol vagy amerikai volt a közelében — az apja, aki egész napját a gyárban töltötte — a történettel összhangban úgy beszélt oroszul, mint egy született orosz, angolul pedig könnyedén, jól, de mégsem tökéletes tisz-

tasággal, amint ez természetes is olyan embernél, aki már csak felnőtt korában töltött néhány évet angolul beszélő országban.

XI

Az asztalnál Beaumonton kívül csak a házigazda és rokonszenves, ábrándos tekintetű, szőkehajú leánya ült.

— Ki gondolta volna valaha — mondta Polozov ebéd közben — hogy ennek a gyárnak a részvényei egyszer még értékes szolgálatot tesznek nekem? Nehéz elviselni, ha öreg napjaira éri az embert ilyen csapás! Még jó, hogy Katya vagyonom elvesztését — amely már életemben is inkább az övé volt, mint az enyém — nem vette nagyon tragikusan. Édesanyjának volt vagyona, nekem ellenben alig valami. Én persze minden rubelből húszat csináltam, vagyis tőkénket munkámmal szaporítottam. Hej, mennyit dolgoztam! Mennyi hozzáértés kellett! — Az öreg terjengősen és dicsekedve beszélte el múltját; majd ismét az őt ért csapáson kesergett. Hangoztatta, hogy ha Katya nagyon a szívére veszi vagyonuk elvesztését, ő beleőrült volna. Leánya szerencsére zokszó nélkül állja a kegyetlen megpróbáltatást s még apjában is ő tartja a lelket.

Amerikai szokás szerint, hogy ne lássunk semmi rendkívülit sem a gyors meggazdagodásban, sem a tönkremenésben, vagy talán egyéni jellemének megfelelően, Beaumost sem érezte szükségesnek, hogy megcsodálja Polozov fényes értelmét, amellyel az öreg három- vagy négymilliót szerzett, de vagyona elvesztésén sem volt hajlandó siránkozni, annál kevésbbé, mert még mindig elég maradt, hogy jó szakácsot tartsanak. Minthogy azonban valamelyes együttérzést mégis csak kellett mutatnia, röviden ennyit mondott: „Valóban nagy megkönnyebbülés, ha családtagok jó egyetértésben viselik el a rájuk zúdult csapást."

— Egy kissé kételkedve beszél, Karl Jakovlics. Bizonyára azt hiszi, hogy az én Katyám azért szomorú, mert vagyonunk elvesztését sajnálja. Nem, Karl Jakovlics, nem így áll a dolog. Kár ezzel őt megsérteni. Másmilyen a mi bánatunk: nem tudunk többé hinni az emberekben — mondta Polozov félig komoly, félig tréfás hangon, ahogyan sokat tapasztalt öregemberek szoktak beszélni gyermekük jószándékú, de tapasztalatlanságból fakadó gondolatairól és tetteiről.

Katyerina Vasziljevna elpirult: feszélyezte, hogy apja az ő érzelmeire terelte a beszélgetést. Pedig Polozov nem csupán atyai szeretetből beszélt, hanem más okból, amelyben nem is volt a hibás. Ha társaságban nincs miről beszélgetni, de a szobában kutya vagy macska van, persze akkor azokra terelődik a szó. A beszélgetésre ösztönző háziállatok hiányában ott vannak a gyermekek; az időjárás már csak végszükségben kerülhet elő.

— Nem, papa, az én szomorúságomat felesleges ilyen szép okkal magyaráznod, egyszerűen nem vagyok vidám természet. Meg unatkozom is — ennyi az egész.

— Hogy vidám-e valaki vagy nem, az részben természetétől függ — szólalt meg Beaumont — unatkoznia azonban senkinek sem volna szabad. Az unatkozás nagy divatban van atyafiságunkban, az angolok között. De mi, amerikaiak, nem ismerjük az unalmat; egyszerűen nem érünk rá unatkozni, annyi a dolgunk. Tudom, illetve úgy gondolom (így javította ki amerikanizmusát), hogy az orosz népnek is hasonló helyzetben kellene lennie, hiszen szerintem itt is akad elég tennivaló. A valóságban azonban azt tapasztalom, hogy az oroszok nagyon hajlamosak a nekibúsulásra. Ebben még az angolokon is túltesznek. Egész Európában, tehát Oroszországban is a világ legunalmasabb népének tartott angolok annyival élénkebbek, közlékenyebbek és vidámabbak az oroszoknál, amennyivel e tekintetben a franciák mögött maradnak. Az orosz utazók folytonosan az angol társaságok unalmasságáról panaszkodnak. Én csak azt nem értem, hol tartják a szemüket ezek az emberek hazai viszonylatban?

— Igazuk van az oroszoknak, ha búnak eresztik fejüket — mondta Katyerina Vasziljevna — hiszen mi dolguk van? Semmi! A sors semmittevésre kárhoztatta őket. Nevezzen meg nekem valamilyen elfoglaltságot és valószínűleg nem ismerem többé az unalmat.

— Elfoglaltságot keres? Ilyet igazán nem nehéz találnia. Nézzen körül, mennyi a tudatlanság; bocsásson meg, hogy így beszélek országukról, akorom mondani hazájukról (így helyesbítette anglicizmusát), hiszen magam is itt születtem, itt nevelkedtem, Oroszországot tehát hazámnak tekintem s ezért nyíltan beszélhetek — itt széltében-hosszában török tudatlanságot és japán tehetetlenséget tapasztalok. Egyik költőjük szavaival élve: gyűlölöm hazájukat, mert úgy szeretem, mint saját hazámat. De, bizony, sok itt a tennivaló.

— Igaz, csakhogy mit tehet egy ember, különösen ha nő?

— De hiszen már van elfoglaltságod, Katya — szólalt meg Polozov. — Önnek, Karl Jakovlics, el is árulom: Katya unalmában mindennap tíztől egy óráig, sőt sokszor tovább is, fiatal leányokat tanít.

Beaumont elismerőleg nézett Katyerina Vasziljevnára.

— Látja, ez már amerikaias — ezen természetesen csak a szabad északi államokat értem, hiszen a déli államokban rosszabb a helyzet, mint akár Mexikóban, sőt majdnem olyan visszataszító viszonyok vannak, mint Brazíliában (Beaumont lelkes abolicionista volt). Dehát akkor miért unatkozik?

— Mert nem komoly elfoglaltság, mr. Beaumont, alig több szórakozásnál, én legalább is így fogom fel, de lehet, hogy tévedek. Lehet, hogy materialistának nevez...

— Annak a nemzetnek egy tagjától vár ilyen szemrehányást, amelyről azt állítják, hogy egyetlen célja és gondolata a dollár?

— Ön tréfál, de én valóban félek feltárni igazi gondolataimat, hiszen olybá tűnhetne, mintha egy véleményen volnék az obskuránsokkal* a művelődés feleslegességéről.

„Hát így vagyunk? — gondolta Beaumont. — Már idáig jutott volna? Egyre érdekesebb lesz."

— Magam is obskuráns vagyok — jegyezte meg — s a tudatlan feketék pártján állok civilizált gazdáik ellen a déli államokban. Bocsásson meg, hogy elragadott a rabszolgatartó déliek elleni amerikai gyűlöletem. Most pedig szeretném megtudni a véleményét.

— Véleményem igen prózai, mr. Beaumont. Az élet tanított rá. Én azt tartom, hogy amivel foglalkozom, nagyon egyoldalú dolog, az csak másodsorban szolgálja a nép javát. Szerintem az embereknek előbb kenyeret kell adnunk, olvasni majd maguktól is megtanulnak. Kenyérrel kell kezdenünk, különben csak a drága időt fecséreljük.

— Akkor hát miért nem kezdi azzal, amivel kezdeni kell? — kérdezte Beaumont fellelkesülve. — Hogy ilyesmi lehetséges, arra nem egy példát láttam nálunk, Amerikában — tette hozzá.

— Már egyszer kérdeztem: egyedül mit tehetnék? Azt se tudom, hogy fogjak hozzá. S ha tudnám is — egy leánynak mindenben kötve a keze. Én csak a szobámban vagyok független, ott meg mihez kezdhetnék? Könyvet teszek az asztalra és olvasni tanítok. Hová mehetek egyedül? Kihez mehetek egyedül? Egymagamban tehetetlen vagyok.

— Ez nekem szólt, Katya? Zsarnoknak tüntetsz fel? — szólalt meg Polozov. — Ebben mégsem vagyok bűnös, amióta megleckéztettél.

— A világért sem, papa, még most is restellem, hiszen még gyermek voltam. Ellenkezőleg, maga olyan jó hozzám. Nem a papa korlátozza a szabadságomat, hanem a társadalom. Igaz az, mr. Beaumont, hogy Amerikában a leányoknak több szabadságuk van?

— Büszkén mondhatom, hogy igen. Mondanom sem kell, hogy még nálunk sem minden tökéletes, de önökkel, európaiakkal össze se lehet hasonlítani. Mindaz, amit asszonyaink és leányaink szabadságáról hallanak, való igaz.

— Ugye, papa, ha eladjuk a gyárat mr. Beaumontnak, áthajózunk Amerikába — tréfálkozott Katyerina Vasziljevna. — Ott nem lesz akadálya, hogy belefogjak valamibe. Ó, de boldog is lennék!

— Ami azt illeti, Pétervárott is van alkalom a tevékenységre — jegyezte meg Beaumont.

— Adjon hát tanácsot.

Beaumont néhány percig ingadozott, — „Dehát miért utaztam ide? S ki által volna jobb megtudnom?" — gondolta, majd megkérdezte: — Hát még nem hallott róla, hogy már történt kísérlet azoknak az elveknek gyakorlati alkalmazására, amelyet a gazdaságtudomány legújabban kidolgozott? Ismeri ezeket az elveket?

* A tudomány és a felvilágosodás ellenségei.

— Hogyne, hiszen olvastam róluk; bizonyára nagyon érdekes és hasznos dolog. De hogyan és hol vehetnék részt ebben a munkában?

— Kirszanova varrodájára gondolok.

— Ki is az? Nem orvos a férje?

— Hát ismeri a férjét? És ő nem említette felesége vállalkozását?

— Nem, hiszen az régen történt és akkoriban még nőtlen volt. Egyszer súlyos beteg voltam, ő meglátogatott néhányszor és megmentette az életemet. Nagyszerű ember! Méltó hozzá a felesége?

Ugyan miképp ismerkedhetne meg Kirszanovával? Talán Beaumont közvetítésével? Nem, hiszen Kirszanovék nem ismerik az ügynököt. Talán mellőzhetné is a társadalmi formaságokat: Kirszanova bizonyosan örülne őszinte érdeklődésének. Címét pedig megtudhatja abban a kórházban, ahol Kirszanov dolgozik.

XII

Ez volt az előzménye annak, hogy Polozova megismerkedett Vera Pavlovnával. Már másap délelőtt elment Vera Pavlovna lakására; Beaumont pedig annyira érdeklődött, hogy este újra eljött meghallgatni, tetszett-e Katyerina Vasziljevnának az új ismeretség és az egész ügy.

Katyerina Vasziljevna lelkesedéssel beszélt benyomásairól. Szomorúságnak és unalomnak nyomát sem lehetett észrevenni rajta. Apjának ugyan már mindent elbeszélt, most mégis lankadatlan lelkesedéssel ismételte meg beszámolóját. Szíve repesett az örömtől: végre komoly és hasznos tevékenysége akadt. Beaumont figyelmesen hallgatta. Katya csaknem haragosan jegyezte meg:

— Mr. Beaumont, nem is tudom, mit gondoljak: mondanivalóm csak ennyire hat önre? Csupán érdekesnek tartja, s tovább nincs?

— Katyerina Vasziljevna elfelejti, hogy mindezt már láttam nálunk Amerikában. Engem csak egyes részletek érdekelnek. Újat inkább csak azokban az emberekben látok, akik ezt a vállalkozást sikerre vitték. Például mit tud mondani nekem *madame* Kirszanovról?

— Ó, istenem: magától értetődik, hogy igen rokonszenvesnek találtam; mennyi szeretettel magyarázott meg mindent, amire csak kíváncsi voltam.

— Ezt már mondta az elején is.

— Dehát mi többet mondhatnék róla? Hogyan foglalkozhattam volna vele, mikor minden figyelmemet az alkotása kötötte le?

— Úgy van — mondotta Beaumont — érthető. Az ember megfeledkezik a személyekről, ha az ügy foglalkoztatja; de mit tudna még mondani *madame* Kirszanovról?

Katyerina Vasziljevna megpróbált volna visszaemlékezni, de csak első benyomásai maradtak meg. Leírta Vera Pavlovna külsejét, be-

szédmodorát, mindazt, ami az ismeretség első pillanatában ötlik az embernek szemébe. Többet nem tudott mondani és újra a varrodáról beszélt. Vera Pavlovna magyarázatait jól megjegyezte, magát a magyarázót ellenben csak homályosan.

— Ezúttal hát csalódtam, mikor azt vártam, hogy öntől sokat megtudhatok Kirszanova asszonyról; de nem hagyom annyiban: néhány nap múlva ismét faggatni fogom felőle.

— Ha annyira érdeklődik iránta, miért nem ismerkedik meg vele saját maga?

— Én is ezt akarom. Idővel talán erre is sor kerül, előbb azonban még többet kell tudnom róla. — Itt Beaumont elakadt egy percre. — Azon gondolkodtam, megkérjem-e vagy ne kérjem, de azt hiszem, jobb, ha megkérem; ha netalán megemlítené a nevem előttük, ne árulja el, hogy érdeklődtem felőlük, vagy hogy szeretnék megismerkedni velük.

— Az eset kezd rejtélyes lenni, mr. Beaumont — mondja Katya komoly hangon. — Tőlem szeretne mindent megtudni róluk, saját maga ellenben a háttérben akar maradni.

— Hogyan is magyarázzam csak meg, Katyerina Vasziljevna? Félek megismerkedni velük.

— Furcsa!

— Elismerem, de megmondom őszintén: okom van feltételezni, hogy nem kívánnak megismerkedni velem, jóllehet még sohasem hallották a nevemet. De az is lehetséges, hogy volt már összeütközésem valakivel, aki valamelyikükhöz vagy mindkettőjükhöz közel áll. Efelől mindenesetre meg kell bizonyosodnom, mielőtt megismerkednék velük.

— Furcsákat beszél, mr. Beaumont.

— Becsületes ember vagyok, Katyerina Vasziljevna és biztosíthatom, hogy nem szeretnék kellemetlenséget szerezni önnek. Ma találkoztunk másodszor s máris kivívta megbecsülésemet.

— Én is jó véleménnyel vagyok önről, mr. Beaumont, de...

— Ha rendes embernek tart, akkor engedje meg, hogy gyakrabban legyek a vendégük; ha aztán végleg kiérdemlem bizalmát, engedje meg, hogy újból kérdezősködjek Kirszanovék felől. Vagy még jobb lenne, ha ön hozza szóba őket, mihelyt úgy látja, hogy e kérésemet, amelyet most utoljára intézek önhöz, teljesítheti. Megegyeztünk?

— Meg, mr. Beaumont — felelte Katyerina Vasziljevna, könnyedén vállatvonva. — De ismerje el, hogy ... — Katya megint nem fejezte be a mondatát.

— ... hogy most bizonyos bizalmatlanságot keltek magában? Igaza van. Megvárom, míg ez elmúlik.

Beaumont egyre sűrűbben látogatta Polozovékat. „Az az érzésem, hogy Katya jól járna vele — gondolta az öregúr. — Azelőtt, persze, nemcsak ilyen kérője akadt volna. De Katya akkor sem volt érdekhajhász, sem nagyravágyó. Most meg kívánni sem lehet különbet."

Beaumont valóban jó partinak ígérkezett. Többször is kijelentette, hogy Oroszországban akar maradni, hiszen hazájának tekinti. Derék és törekvő ember lehet, ha harmincéves korára a semmiből ilyen jó pozícióba küzdötte fel magát. Polozov ugyan szerette volna, ha Beaumont nemesi származású, node külföldinél az ilyesmi nem olyan fontos, amerikainál meg pláne nem. Amerikában egy cipészből vagy földművesből holnap tábornok, holnapután elnök lehet, aztán pedig megint hivatalnok vagy ügyvéd. Különös emberek azok: egyetlen értékmérőjük a pénz meg az ész. „De így is jól van — elmélkedett az öreg — én magam is ilyen vagyok, kereskedtem és kereskedő leányát vettem el. Fő a pénz, no, meg az ész, hiszen ez utóbbi nélkül nem lehet meggazdagodni. Nem kétséges, hogy Beaumont is sokra viszi még: most megveszi a gyárat, igazgató lesz s idővel betársul a céghez. Náluk a cégek nem olyanok, mint nálunk — szóval a legjobb úton van a milliomosság felé."

Lehetséges, hogy Polozov reményei vejének milliomossá válását illetőleg nem válnak valóra, mint ahogy Marja Alekszejevna is tévedett, amikor azt hitte, hogy első vejéből dúsgazdag kereskedő lesz. Beaumont ennek ellenére is jó parti Katya számára.

De nem tévedett-e Polozov, mikor Beaumontban jövendő vejét látta? Ha az öreg még kételkedett volna ebben, úgy ez a kétely is hamar eloszlott. Beaumont két héttel azután, hogy járni kezdett hozzájuk, bejelentette, hogy a vételi szerződés aláírása néhány nappal elodázódik, mivel négy nap múlva maga mister Lothair jön Pétervárra. Különben aligha az lesz az oka a késedelemnek; valószínű, hogy ha nem várnák mister Lothairt, az adásvétel végleges feltételeit akkor sem állapították volna meg egy hétnél hamarabb, mister Lothair viszont négy nap múlva Pétervárott lesz. „Míg nem voltam személyes ismeretségben önökkel, a szerződést magam akartam megkötni — mondta Beaumont. — Ez ma már nem lenne helyénvaló, hiszen jó ismeretségbe kerültem önökkel. Közöltem is cégemmel, hogy a gyár igazgatójával, akinek csaknem egész vagyona a gyár részvényeiben fekszik, az üzleti tárgyalásokon kívül személyi kapcsolatba is kerültem. Ezért kértem, küldjenek ki valakit a szerződés megkötése céljából. Ebből a célból, mint már említettem, maga mister Lothair jön Pétervárra."

Ez a Beaumont okos és körültekintő ember s eljárása félreérthetetlenül arra vall, hogy feleségül akarja venni Katyát. Egyszerű ismeretség nem késztette volna ilyen túlzott elővigyázatosságra.

XIV

Beaumont legközelebbi látogatásait Katyerina Vasziljevna meglehetős hidegen fogadta. Valahogy nem tudott bízni ebben a félig ismeretlen férfiban, aki egyre felvilágosítást kért egy családról, amelyet nem ismert, másrészről félt megismerkedni velük, attól tartva, hogy ez az ismerkedés a családnak kellemetlen lehet. Katyerina Vasziljevna fagyossága azonban az egyre élénkülő beszélgetések hatására minden alkalommal felengedett. Azelőtt ilyen emberekkel, mint Beaumont és Kirszanovék, még sohasem találkozott. Még legjobb barátnőjével, Polinával sem, aki férjhez ment egy moszkvai gyároshoz, még azzal sem tudott fesztelenebbül beszélgetni, mint Beaumonttal, aki érdeklődését mindenben osztotta s mindig megértette.

És Beaumont? Ő eleinte nyilván csak azért járt hozzájuk, hogy Katya útján értesüléseket szerezzen Kirszanovékról. De már attól a perctől fogva, mikor az unalomra s annak ellenszerére terelődött a beszélgetés, látnivaló volt, hogy becsüli a leányt és rokonszenvez vele. Második látogatásakor őszintén örült, hogy Katya oly lelkesen beszélt az új feladatról, mely illik az egyéniségéhez. Katya pedig minden újabb találkozásnál világosabban látta, hogy a férfi vonzódik hozzá. Hamarosan közvetlen és szívélyes viszony alakult ki kettejük között. Egy hét múlva Katya magától kezdett beszélni Kirszanovékról: most már bizonyos volt benne, hogy Beaumontnak nem lehet semmiféle nemtelen szándéka. A férfi azonban félbeszakította: „Máris? Hiszen még nem ismer eléggé." — „De igen, mr. Beaumont! Most már tudom, hogy ha nem akarta megmondani, amit kérésében furcsálltam, akkor bizonyosan komoly oka van rá." — „Látja, már nem is várom olyan türelmetlenül, hogy megtudjam róluk, amit meg akartam tudni."

XV

Katyerina Vasziljevna egyre jobban felélénkült s a derűs, bizakodó hangulat nem hagyta el többé. És úgy tapasztalta, hogy Beaumont épp ezt találja vonzónak benne. Miután kétszer-háromszor meghallgatta Katya közléseit Kirszanovékról, negyedszer már maga mondta:

— Most már mindent tudok, amit tudni akartam. Köszönöm.

— Már hogy tudna mindent, mikor még csak azt tudja róluk, hogy nagyon szeretik egymást és igen boldogan élnek.

— Egyebet nem is akartam tudni. Ennyit egyébként magam is tudtam róluk. — És beszélgetésüket más témára terelte.

Mondanunk sem kell, hogy Katyerina Vasziljevna eleinte arra gyanakodott, hogy Beaumont szerelmes Vera Pavlovnába. Most már azonban bizonyosan tudta, hogy ilyesmiről szó sincs. Eddigi meg-

figyelései alapján nem is igen hitte, hogy Beaumont valakibe szerelmes tudna lenni. Szeretni ellenben tud, ehhez nem férhet kétség. „Ha pedig most szeret valakit, akkor az csak én lehetek" — gondolta Katyerina Vasziljevna.

XVI

Dehát szerették-e egymást tulajdonképp? Kezdjük Katyán. Egyszer ugyan megmutatta, hogy Beaumont nem közömbös neki, node mi lett a vége? Egyáltalán nem az, amit várni lehetett volna. Beaumont Polozovékat naponta meglátogatta, néha hosszabb, máskor rövidebb időre, de feltétlenül minden nap. Az öreg Polozov ezekután bizonyosra vette, hogy előbb-utóbb leánykérés lesz a vége. Reménységének más alapja nem is volt. Egyik este azonban a vendég elmaradt.

— Papa, nem tudja, mi lehet vele?

— Sejtelmem sincs, bizonyára el van foglalva, ennyi az egész.

Beaumont másnap este sem jelentkezett. Harmadnap reggel Katya befogatott.

— Hová készülsz, Katya?

— Dolgom van, papa.

Beaumonthoz hajtatott. A férfi szélesujjú házikabátban ült és olvasgatott. Mikor az ajtó kinyílt, csodálkozva kapta fel a fejét:

— Katyerina Vasziljevna, ön az? Örülök és hálás vagyok, hogy eljött.

Hangja olyan volt, mintha Polozovot fogadná, de nem, mégis sokkal szívélyesebb.

— Mi történt magával, hogy oly régóta nem volt nálunk, mr. Beaumont? Aggódtam magáért és unatkoztam.

— Semmi, Katyerina Vasziljevna, egészséges vagyok. Iszik velem egy csésze teát? Amint látja, éppen teázom.

— Nem bánom, de mi történt, hogy napokig nem láttuk?

— Pjotr, hozzon csészét. Amint látja, kutyabajom. Szóra sem érdemes. Amikor multkor *mister* Lothairt a gyáron végigkalauzoltam, éppen magyaráztam neki valamit, nem vigyáztam, karomat valami csavarra tettem, az elfordult, s a kabátom ujján keresztül felsértette az alsókaromat, ezért két napig nem húzhattam kabátot.

— Mutassa, különben nem hiszem el, hogy csak könnyen sérült meg.

— De hiszen láthatja (Pjotr közben behozta a teát), hogy jól mozgatom mindkét karomat. Különben, tessék. — Házikabátja ujját könyökig feltűrte. — Pjotr, ürítse ki a hamutálcát és hozza be a szivartárcámat, ott van a dolgozószoba asztalán... Látja, semmi az egész; egy angoltapasz is megtette.

— De hiszen dagadt a karja és gyulladásban van.

— A daganat tegnap óta apadt, holnapra pedig már nyoma sem lesz. (Pjotr, miután kiszórta a hamut és behozta a szivartárcát, ismét kiment.) Tudja, nem akartam sebesült hősként mutatkozni maga előtt.

— Egy pár sort azért írhatott volna.

— Mindig azt hittem, hogy másnap már kabátot húzhatok, harmadnap azt hittem, hogy ez meglesz tegnapra, tegnap azt gondoltam, hogy ma. Nem akartam hiába nyugtalanítani.

— Hallgatásával pedig megrémített. Nem volt szép magától, mr. Beaumont! Mikor végzik be végre ezt a vásárlási ügyet?

— Valószínűleg a napokban. A huzavonát különben nem *mister* Lothair meg én okozzuk, hanem maga a társaság.

— Mit olvas?

— Thackeray legújabb regényét. Milyen kár, hogy ennek a tehetséges írónak már alig van mondanivalója. Gondolattartaléka már csaknem kimerült.

— Én is olvastam és szintén úgy találom...

Sajnálkoztak Thackeray hanyatlása miatt, még vagy félórát csevegtek más dolgokról, aztán Katyerina Vasziljevna búcsúzni kezdett:

— No, de most már megyek is, Vera Pavlovna bizonyosan régen vár. Igaz, mikor szánja rá magát végre, hogy bemutatkozzon Kirszanovéknak? Majd meglátja, milyen szeretetreméltó emberek!

— Legközelebb szíves engedelmével elkísérem hozzájuk, Katyerina Vasziljevna. Mégegyszer hálásan köszönöm a látogatását. Ez itt a maga lova?

— Igen, az enyém.

— Hogy van az, hogy édesapja sohasem hajt ki vele? Pedig szép állat.

— Lehet, de én bizony nem sokat értek hozzá.

— Remek jószág ez, uram, megér vagy háromszázötven rubelt — szólalt meg a kocsis.

— Mennyi idős lehet?

— Hatéves, uram.

— Gyerünk, Zahar, ideje. Viszontlátásra, mr. Beaumont. Ma este eljön?

— Nem hiszem, ellenben holnap bizonyára.

XVII

Ilyen hát egy szerelmes leány látogatása. Arról nem is beszélve, hogy ilyesmit egy jólnevelt leány sohasem engedne meg magának, de ha mégis, akkor viszont a látogatás egészen másképp telne el. Ha pedig Katyerina Vasziljevna látogatása ellenkezik a jóerkölccsel, akkor e cselekedet tartalma még inkább ellenkezik a férfiak és leányok

közti viszonyról vallott általános felfogással. Vagy talán nem úgy fest, mintha Katyerina Vasziljevna és Beaumont nem emberek, hanem halak volnának, vagy legalább is halvérű emberek? Vagy nem ezt bizonyítja, ahogy Katyerina Vasziljevna vendégével bánni szokott? „Elfáradtam a beszélgetésben, mr. Beaumont — mondta, valahányszor vendége kissé tovább talált maradni. — Azért csak maradjon a papával, én megyek a szobámba". És otthagyta őket. Beaumont ilyenkor többnyire kérlelni kezdte: „Maradjon még egy negyedórát, Katyerina Vasziljevna." — „Hát nem bánom — felelte a leány. A vendég azonban nem egyszer felállt és elbúcsúzott: „Hát akkor viszontlátásra, Katyerina Vasziljevna."

Miféle emberek ezek? Szeretném tudni, nem egyszerűen csak jó emberek-e, akik nyugodtan találkozhatnak, ahányszor és amikor akarják, akik bármikor megesküdhetnek, amikor úgy tartja kedvük, akiknek tehát nincs miért őrjöngeniük. Azért persze bosszantó, hogy olyan hűvösen érintkeznek egymással; de nem is annyira miattuk szégyenkezem, mint inkább saját magam miatt: vajjon regényírói sorsom az, hogy jólnevelt emberek előtt valamennyi hősömet és hősnőmet lejárassam? Egyesek közülük esznek-isznak, mások meg ok nélkül nem őrjöngenek. Ó, milyen unalmas, hétköznapi emberek!

XVIII

Közben pedig az öreg Polozov közeli esküvőre számított, annak ellenére, hogy a jövendő férj és feleség ilyen hűvösen érintkeztek egymással! Hát nem hallotta, hogyan beszélgettek? Igaz, hogy nem mindig figyelhette őket, hiszen gyakran nem az ő szobájában telepedtek le, de ilyenkor is ugyanúgy beszélgettek. Társalgásukat hallva, az emberi szív legkiválóbb ismerői is (ilyenek valójában nincsenek) letettek volna a reményről, hogy őket valaha oltár előtt láthatják. Pedig — egyebek között — még érzéseikről is beszéltek, habár keveset. Hogy keveset, az még nem lett volna baj — de a hang, ahogy és amit beszéltek! A hangjuk felháborítóan közönyös volt, mondanivalójuk pedig merőben újszerű! Azonnal példával szolgálok. Katyerina Vasziljevnának Beaumontnál tett, „hálásan" fogadott látogatása után egy héttel, megismerkedésük második hónapjának vége felé történt: a gyár eladása már bevégzett tény volt, *mister* Lothair másnap akart elutazni (el is utazott; ne várja senki, hogy az utolsó napon valami bajt csinált; üzletemberhez illően elintézett egy üzleti ügyet; Beaumonttal közölte, hogy a cég kinevezte ezer font fizetéssel a gyár igazgatójává, amint ezt várni lehetett és nincs tovább; hogy másba, mint az üzleti részbe mi oka lett volna beleszólni, ítéljék meg olvasóim maguk), a részvényesek, köztük Polozov, másnapra várták, hogy pénzüket kézhez kapják, az összeg felét készpénzben,

másik felét háromhavi lejáratú váltókban (és meg is kapták, nem kell megint bajt szimatolni: a Hodgeson, Lothair és Tsa nagyon szolíd cég). Polozov a vendégszobában pénzét számolgatta, de akaratlanul is felfigyelt arra, amit a fiatalok a szobán áthaladva beszéltek.

— Ha egy nő, egy leány előítéletek rabja — mondta Beaumont (beszédében már nyoma sem volt anglicizmusnak és amerikánizmusnak) — akkor ezzel a férfinak is — úgy értem, a tisztességes férfinak — sok kellemetlenséget okoz. Mert mondja meg nekem, hogy egy jellemes férfi hogyan kötheti sorsát egész életére egy leányhoz, akinek semmi tapasztalata sincs arra a viszonyra vonatkozólag, amely eljegyzésükkel veszi kezdetét? Az a leány nem tudja megítélni, kielégítőnek találja-e majd az életet olyan természetű férfi oldalán, mint amilyen a vőlegénye.

— De ha a leány ezzel a férfival már a megkérés előtt is nap nap után találkozott és beszélgetett, akkor az mégis nyújt némi bizonyosságot, hogy házaséletük kielégítő lesz.

— Ezt nem is tagadom, de mégis jobb volna egy teljesebb és sokoldalúbb kipróbálás. A leány tapasztalatból mégsem ismerheti a házasság természetét; a házasság a leány számára tehát veszélyes kockázat. Egyidejűleg természetesen a férfi számára is. A férfinak azonban inkább van módjában választania, hiszen sok különféle természetű leányt ismer közelről és nyugodtan eldöntheti, melyiknek természete áll hozzá a legközelebb. A leány viszont...

— Egy leány viszont megfigyelheti családtagjai jellemét és természetét, ismerős családok életét és elgondolkozhat megfigyelésein.

— Az bizony nem elég. A személyes tapasztalatot semmi sem pótolhatja.

— Ezek szerint tulajdonképpen csak özvegyek mehetnének férjhez? — kérdezte kacagva Katyerina Vasziljevna.

— Nagyon helyesen fejezte ki magát: csak özvegyek. A leányokat el kellene tiltani a férjhezmenéstől.

— Igaza van — mondta komolyan Katyerina Vasziljevna.

Polozov eleinte igen furcsának találta az ilyen beszélgetéseket vagy beszélgetés-foszlányokat, most már azonban megszokta és ezt gondolta: „Hiszen jómagam is megvetem az előítéleteket; kereskedelemmel foglalkoztam és kereskedő leányát vettem feleségül."

Másnap a fiatalok tegnapi beszélgetésük e részét — hiszen sok mindenről beszélgettek — így folytatták:

— Most tehát ismerem Szolovcov iránti szerelmének történetét. Az egész nem volt egyéb...

— Kissé fáradt vagyok, üljünk le.

— Szívesen... nem volt egyéb gyerekességnél, amelyre vagy mosolyogva, vagy mint az ön esetében, szomorúan gondol vissza az ember. Ön csak annak a ritka véletlennek köszönheti az életét, hogy olyan ember vette kezébe az ügyet, mint amilyen Alekszandr.

— Kicsoda?

— Matvejics Kirszanov — tette hozzá Beaumont, úgy, mintha az előbb nem állt volna meg az Alekszandr névnél. — Ha ő nem lép közbe, akkor a tüdővész vagy az a gazember elpusztította volna magát. Ennek az esetnek a jóvoltából alapos következtetéseket lehet levonni arról a veszedelemről, amely az önéhez hasonló helyzetben lévő leányokra leselkedik. Ön a következtetéseket levonta és kétségtelenül jobb és megfontoltabb emberré lett. De még mindig nincs elég tapasztalata annak eldöntéséhez, milyen természetű férj illene önhöz legjobban. Most csak annyit tud, hogy az illető tisztességes legyen, ne gazember. Ez is valami. Gondolja azonban, hogy egy rendes nő boldog lehet, isten tudja, milyen természetű férfival is csak azért, mert a férfi tisztességes ember? Ugye, hogy nem! Pontosabban kell egymás jellemét és körülményeit ismerni, vagyis merőben más természetű tapasztalatokra van szükség. Tegnap arra a nézetre jutottunk, hogy csak özvegyeknek volna szabad férjhez menniök. Ön pedig nem özvegy. — Beaumont mindezt bizonyos keserűséggel mondta, utolsó szavai meg egyenesen bosszúsan hangzottak.

— Ez igaz — mondja Katya kissé leverten — dehát nem csalhattam.

— Nem is tudott volna, hiszen hogyan tettesse magát tapasztaltnak, aki nem az.

— Ön egyre azt hangoztatja, hogy mi, leányok, tapasztalatlanságunk folytán nem tudunk jól választani. Ezt el is ismerem. Ám vannak kivételes esetek, amikor a kevésbé tapasztalt leány is jól választhat. Ha egy leány már nem egészen fiatal, elég jól ismerheti saját természetét. Jómagam például tudom, hogy természetem már nem változhat. Most huszonkét éves vagyok, s tudom jól, mi kell a boldogságomhoz; nyugodt élet, hogy senki ne akadályozzon a nyugodt életben, egyéb semmi.

— Helyes. Látszik, hogy így van.

— És valóban olyan nehéz volna felfedeznünk valamely férfi természetében azokat a vonásokat, amelyek egy nyugodt házasélethez szükségesek? Ilyesmihez egy-két beszélgetés is elég.

— Igaz, de az imént azt mondta, hogy ez csak kivételes eset, nem pedig szabály.

— Nem szabály, elismerem. De, mr. Beaumont, a mi életviszonyaink, a mi felfogásunk és szokásaink mellett egy leánytól nem is lehet megkívánni a mindennapi kapcsolatok olyan ismeretét, amely nélkül a leány kockáztatja, hogy helytelenül választ. A leány helyzete a mai viszonyok között kilátástalan. Lépjen bármilyen kapcsolatra, akkor szerezhet megfelelő tapasztalatot; ettől semmi jót sem lehet várni, a veszély viszont óriási. A fiatal leány könnyen lealjasodhatik és megtanulhat csalni, ámítani. Hiszen ámítania kell szüleit, ismerőseit, bujkálnia kell előttük; innét pedig már igazán nem

kell sok a csalásig, a teljes elzüllésig. Az is megtörténhet, hogy nagyon könnyen félvállról kezdi nézni az életet. Ha esetleg mégis tisztességes marad, akkor meg szíve törik össze. Ugyanakkor a leány mégsem nyer semmit a mindennapi kapcsolatok terén, mert ezek a jellemére oly veszélyes és szívének annyira gyötrelmes kapcsolatok mégis csak különlegesek, ünnepi jellegűek, nem mindennapiak. Láthatja tehát, hogy mai életkörülményeink közt ilyesmit nem is lehet tanácsolni.

— Igazat mond, Katyerina Vasziljevna, de éppen ezért rossz a mi mai életünk.

— Ebben természetesen egy nézeten vagyunk.

Ugyan mi ez? Mirevaló ez a bölcselkedés és mennyiben vonatkozik rájuk? A férfi azt mondja: „Nem hiszem, hogy ön jó feleségem lenne." A leány azt feleli: „Dehogy nem, csak kérje meg a kezemet." Micsoda elbizakodottság! De hátha nem így van? Hátha a férfi ezt mondja: „Kétségtelen, hogy önnel boldog leszek. Ám, ha engem választ, legyen óvatos. Ön máris választott, de nagyon kérem, fontolja meg alaposan, hiszen nagy dologról van szó. Én igen szeretem önt, de azért még bennem se bízzon vakon, mielőtt szigorúan és figyelmesen meg nem vizsgált." És hátha a leány ezt feleli: „Barátom, látom, hogy nem magára, hanem rám gondol. Igaza van, szánalmasak vagyunk, minket megcsalnak, bekötött szemmel vezetnek, hogy megcsalhassanak minket. Engem azonban ne féltsen: *engem* ön nem fog félrevezetni. Az én boldogságom biztos. Ahogyan maga nyugodt önmagáért, olyan nyugodt vagyok én is magamért."

— Én csak azon az egyen csodálkozom — folytatta másnap Beaumont (ismét a szobákban sétáltak; az egyikben ott ült Polozov) — hogy ilyen viszonyok mellett még vannak boldog házasságok.

— Ezt olyan hangon mondja, mintha bosszankodna rajta — nevette el magát Katyerina Vasziljevna; most már gyakran nevet is, csendesen, de jóízűen.

— Ne csodálja, hiszen ezek a boldog házasságok szomorú gondolatokat ébresztenek az emberben, például ilyeneket: ha a leányoknak csekély lehetőségük ellenére is elég gyakran sikerül hozzájuk illő férjet választaniok, akkor ez mily fényesen tanúsítja a nők éleslátását és józan gondolkozását. A természet milyen csalhatatlan, erős éleslátó értelemmel áldotta meg a nőket! Ám éles eszüket a társadalom nem fordítja a maga hasznára, hanem elutasítja, elnyomja, elfojtja, pedig a történelem tízszer gyorsabban haladna, ha a női értelmet nem mellőznék és nem nyomnák el, hanem cselekedni engednék.

— Maga dicshimnuszokat zeng a nőkről, mr. Beaumont; nem lehetne ezt sokkal egyszerűbben, egy esettel megmagyarázni?

— Egy esettel? Akármennyivel! Véletlennek tartják ugyan, ha azonban ezek az esetek nagy számmal fordulnak elő, akkor bizonyos

más általános oknak is kell lennie. Ez pedig csak az lehet, hogy a nők éles elméjüknél fogva tudnak olyan szerencsésen férjet választani.

— Maga a nőkérdésben határozottan egy második mistress Beecher-Stowe. Ez a hölgy azt állítja, hogy a legtehetségesebb faj a néger, amely szellemi képességek terén a fehér fajt is felülmúlja.

— Maga most tréfál, én azonban komolyan beszélek.

— Azt hiszem, maga haragszik rám, mert nem borulok térdre a nő előtt. Fogadja el mentségemnek legalább azt, hogy igen nehéz önmagunk előtt térdre borulni.

— Maga tréfál, de én komolyan bosszankodom.

— Csak nem reám? Én igazán nem tehetek róla, hogy az asszonyok és a leányok nem képesek arra, amit a maga felfogása szerint tenniök kellene. Egyébként, ha akarja, én is elmondom komoly véleményemet, csak nem a nőkérdésről, hiszen abban nem tudnék pártatlan bíró lenni, hanem magáról, mr. Beaumont. Maga igen fegyelmezett, de tűzbe jön, ha erről a kérdésről van szó. Ebből arra kell következtetnem, hogy ez a kérdés valamiképp személyesen is érinti. Bizonyára magának is szenvednie kellett egy úgynevezett tapasztalatlan leány helytelen választása miatt.

— Lehet, hogy nekem, lehet, hogy egyik barátomnak; erről majd akkor beszélünk, ha megkaptam válaszát. Addig csak gondolkozzon rajta, Katyerina Vasziljevna. Három nap múlva várom válaszát.

— Válaszomat? Olyan kérdésre, amelyet fel sem tett nekem? És talán bizony oly kevéssé ismerem magát, hogy három napi gondolkozásra van szükségem? — Katyerina Vasziljevna megállt, átölelte Beaumont nyakát, fejét maga felé húzta, s homlokon csókolta.

Minden ismert példa, sőt az udvariasság is úgy kívánta volna, hogy erre Beaumont is megölelje a leányt és most már megcsókolja a száját, ő azonban csak megszorította Katya kezét. „Úgy, Katyerina Vasziljevna, de azért mégis csak fontolja meg." És ismét elindultak.

— Honnan gondolja, Charley, hogy nem gondolkoztam esetünkön három napnál jóval tovább is? — felelte Katya anélkül, hogy elengedte volna a férfi kezét.

— Persze, persze, hiszen én is észrevettem; akkor most már el is mondom — de ez titok, menjünk előbb egy másik szobába, nehogy atyja meghallja.

E kezdetnek a vége éppen akkor történt, amikor az öreg mellett haladtak el; az apa látta, hogy a fiatalok kéz a kézben haladnak. Rögtön tisztában volt a történtekkel. „Megkérte a kezét, Katya beleegyezett. Jól van."

— Árulja már el a titkát, Charley, itt nem hall bennünket senki.

— Talán nevetséges is, hogy ennyire féltem magát, Katyerina Vasziljevna; természetesen nincs semmi félnivaló. De megérti, miért óvom magát, ha megmondom, hogy már láttam erre példát. Maga persze majd tapasztalhatja, hogy mi ketten jól élünk egymással.

De azt a lányt nagyon sajnáltam. Mennyit szenvedett s hány éven át nélkülözte a neki való életet. Sajnálatos eset. Saját szememmel láttam. Hogy New Yorkban, Bostonban vagy Philadelphiában történt-e, nem lényeges. Nagyon jó asszony volt, a férjét nagyon jó embernek tartotta. Nagyon vonzódtak egymáshoz; az asszonynak mégis mennyit kellett szenvednie. Férje az életét is odaadta volna, hogy boldoggá tegye, és az asszony mégsem lehetett boldog vele. Jó, hogy a dolog jól végződött. Ez azonban sok fájdalmat okozott az asszonynak. Maga ilyen esetről eddig nem tudott, ezért nem adhatott eddig választ.

— Ezt az esetet mástól is megtudhattam volna?

— Talán.

— Esetleg az asszonytól magától?

— Ez sem lehetetlen.

— Még nem közöltem veled válaszomat?

— Nem.

— Tudod, mit válaszolok?

— Tudom — felelte Beaumont. Erre mi egyéb következhetett, mint a jólismert jelenet: csókok, csókok vég nélkül, ahogy annak lennie kell vőlegény és menyasszony között.

XIX

Másnap délután három órakor Katyerina Vasziljevna Vera Pavlovnához hajtatott.

— Holnapután lesz az esküvőm, Vera Pavlovna, ma este pedig bemutatom magának a vőlegényemet.

— Természetesen Beaumontot, akiért már oly régen szinte ész nélkül rajong?

— Én? Ész nélkül? De hiszen köztünk minden olyan nyugodtan és megfontoltan ment végbe.

— Szívesen elhiszem, hogy vele mindig nyugodtan és megfontoltan beszélt, de velem annál kevésbbé.

— Igazán? Érdekes! Ami azonban még érdekesebb; vőlegényem igen szereti magukat, de magát, Vera Pavlovna, még Alekszandr Matvejicsnál is jobban.

— Mi van ebben érdekes? Hát ha maga rólam csak ezredrésznyi rajongással beszélt előtte, mint előttem őróla, akkor persze...

— Azt hiszi, hogy tőlem hallott először magáról? Ó, nem, hiszen éppen ez az érdekes az esetben, hogy nálam is régebben és jobban ismeri magát.

— Ez aztán újság? Hogy értsem ezt?

— Mindjárt megérti. Vőlegényem pétervári tartózkodásának kezdete óta szeretett volna megismerkedni magukkal, de úgy gondolta,

hogy szívesebben fogadják, ha nem egyedül, hanem menyasszonyával vagy feleségével teszi tiszteletét maguknál. Eljegyzésünk tehát tulajdonképp ennek köszönheti létrejöttét.

— Feleségül veszi magát, hogy velem megismerkedjék?

— Ki mondta, hogy engem azért vesz el, hogy magát megismerje? Természetesen nem a maga iránti szeretet miatt kötünk házasságot. De vajjon tudtuk-e egymásról, hogy a világon vagyunk, mielőtt ő Pétervárra jött? S ha nem jön Pétervárra, megismerkedtünk volna-e? Viszont ide maga miatt jött. Milyen mulatságos maga.

— Azt mondta, ugye, hogy jobban beszél oroszul, mint angolul? — kérdezte izgatottan Vera Pavlovna.

— Oroszul úgy beszél, akárcsak én; angolul meg — szintén akárcsak én.

— Katyenkám, aranyom, de boldog vagyok! — és melegen magához ölelte barátnőjét. — Szasa, gyere csak be! Siess már!

— Mi az, Verocskám? Á, üdvözlöm, Katyerina Va... — Tovább nem juthatott a beszédben, mert Katya átölelte és megcsókolta.

— Szasa, hiszen húsvét van — nevetett a felesége. — Mondd Katyenkának: valóban feltámadott!

— Jó, de miért hívtál?

— Csak ülj le gyorsan, Katyenka elmondja, hiszen még magam sem értem egészen. No, elég a csókolózásból, méghozzá a szemem előtt! Kezdd el, Katyenka!

XX

Este még nagyobb lett a zűrzavar. Mikor helyreállt a rend, Beaumontnak új ismerősei nógatására el kellett beszélnie élete történetét.

— Mihelyt az Egyesült Államokba érkeztem, első gondom volt honosságot szerezni. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy valahova, valakihez tartozzam. Mondanom sem kell talán, hogy az abolicionista párthoz csatlakoztam. Írtam néhány cikket a „Tribune"-ba. Írásaimban kimutattam, mily káros hatással van a jobbágyrendszer az egész orosz társadalmi rendre. Cikkeimmel újabb érveket szolgáltattam az abolicionistáknak a déli államokban dívó rabszolgaság ellen vívott harcukhoz. Közbenjárásukra Massachusetts állam polgára lettem. Megérkezésem után hamarosan elhelyezkedtem egy nagy newyorki kereskedelmi vállalatnál.

A történet folytatását már ismerjük, ennélfogva Beaumont életrajzának legalább ezt a részét hitelesnek fogadhatjuk el.

XXI

Még ugyanezen az estén megbeszélték, hogy két egymás mellett lévő lakást keresnek. Addig, míg megfelelő lakást kapnak, Beaumonték a gyárban laknak, ahol a cég rendelkezése alapján az igazgató számára lakást jelöltek ki. Mivel a gyár a városon kívül feküdt, a fiatal pár ottani tartózkodása megfelelt az angolok jóvoltából Európaszerte egy jobban dívó kitűnő szokásnak — a nászútnak.

Mintegy másfélhónapi keresés után a két család talált két egymással szomszédos lakást és beköltözött. Az öreg Polozov továbbra is a gyári lakásban maradt, amelynek tágas szobái, ha halványan is, de egykori gazdagságára emlékeztették. Szívesen maradt itt, már csak azért is, mert három-négy versztányi körzetben továbbra is legtekintélyesebb személyiségnek tartották és tisztelettel vették körül. Se szeri, se száma a tisztelet megnyilvánulásainak, amelyekkel a környékbeli munkavezetők, boltoslegények és mindenféle városkörnyéki nép lépten-nyomon elhalmozta. A környék első embere pedig igen nagy megelégedéssel, patriarchálisan fogadta az iránta megnyilvánuló tisztelet jeleit. Veje majdnem minden reggel kijött a gyárba, legtöbbször felesége társaságában. A fiatalok nyaranta itt is laktak és laknak: ez volt a nyaralásuk. Az év többi részében az öreg, leánya és (északamerikainak megmaradt) veje reggeli látogatásain kívül, minden héten, sőt gyakrabban is vendégeket fogad, akik este Katya és férje társaságában jönnek ki hozzá. Néha csak Kirszanovék, meg egy-két fiatalember, olykor azonban nagyobb társaság is. Ismerőseik kirándulásainak is nemegyszer a gyár a végpontja. Polozov pedig boldog, ha jön a vendégsereg. Hogyis ne? Hiszen ilyenkor kedvére kiélvezheti a tiszteletreméltó patriarchális vendéglátó házigazda szerepét.

XXII

A két család mindegyike egyéni ízlése szerint rendezkedett be. Rendszerint, ha az egyik lakásban csend honol, a másikban zajlik az élet. A fiatalok közeli rokonként érintkeznek, napjában tízszer is látják egymást, ha csak egy-két percre is. Ahogy éppen esik. Az ajtók, amelyek a két lakás fogadószobáit összekötik, általában zárva vannak, állandóan csak a Vera Pavlovna és Katyerina Vasziljevna szobája közötti ajtó van nyitva; így hát a fogadószobákat összekötő ajtók néha zárva maradnak; ez akkor van, amikor a társaság kicsi. Ha azonban nagy társaság gyűlik össze, ezeket az ajtókat kinyitják. Ilyenkor már a vendégek bizony nem is tudják, kinek a vendégei: Vera Pavlovnának vagy Katyerina Vasziljevnának-e? A háziasszonyok is nehezen igazodnak el rajta.

Ha a társaság főleg fiatalokból áll, akkor Katyerina Vasziljevna

lakásában inkább nyugodtan üldögélnek, a Vera Pavlovna oldalán pedig vígabb, lármásabb az élet. A fiatalságot nem lehet vendégnek számítani; Vera Pavlovna minden ceremónia nélkül Katyerina Vasziljevnához kergeti őket: „Untatnak, uraim; menjenek Katyenkához, neki sohasem lesznek terhére. Miért viselkednek ottan nyugodtabban, mint nálam? Hiszen én vagyok az öregebb." — „Ne nyugtalankodjék, őt jobban szeretjük, mint magát." — „Katyenka, miért szeretnek téged jobban, mint engem?" — „Tőlem nem kapnak oly gyakran ki, mint tőled." — „Úgy van, Katyerina Vasziljevna úgy bánik velünk, mint komoly emberekkel. Ezért mi is komolyak vagyunk vele szemben." Többször megtették, hogy a két zongorát egymás mellé tolták. A fiatalemberek sorshúzás útján két csoportra — két kórusra osztottak. A két szólista — Vera Pavlovna és Katyerina Vasziljevna — arccal egymás felé a zongorája mellé állt és egyidejűleg énekeltek, kiki a maga kórusával. Vera Pavlovna a „La donna è mobile"-t énekelte. Katya pedig a szomorú „Régen elfordultál tőlem" című dalt, majd pedig Vera Pavlovna Lisette-et énekelte Béranger-től, Katyerina Vasziljevna pedig „Jerjomuská"-ról énekelt kórusával együtt.

Az idei télen a „Két görög bölcs vitája a szépről és jóról" című költemény parodizálásával szórakoznak. Katyerina Vasziljevna ábrándos sóhajjal égre emeli szemét és vágyakozva sóhajt, majd megszólal: „Isteni Schiller, te lelkemnek gyönyöre!" Erre Vera Pavlovna komoly képpel feleli: „Ám Koroljov boltjának piros cipellői sem megvetendők!" — és lábára mutat; azután ebben a stílusban folytatják. Aki a fiatalemberek közül elneveti magát, annak sarokba kell állnia. A végén két-három kivétellel, mindegyik a sarokba kerül. Végehossza nincs a kacagásnak, ha sikerült a komoly Beaumontot bekapcsolniok a játékba s egy-kettőre ő is a sarokba indul.

Mit mondjak még? A varrodák továbbra is működnek. Most már három van belőlük, a harmadikat Katyerina Vasziljevna létesítette, de Vera Pavlovnáéban is sokat helyettesít, hamarosan pedig végleg átveszi ennek a vezetését is, mivel Vera Pavlovna — bocsássa meg neki az olvasó! — valóban még az idén vizsgázni akar az orvosi tudományokból. Akkor pedig nem lesz többé ideje a varrodával foglalkozni. „Milyen kár, hogy varrodáink nem fejlődhetnek tovább, pedig még lehetne fejleszteni" — panaszkodik időnként Vera Pavlovna. Katya ilyenkor nem felel, csak haragosan villan egyet a szeme. „De hevesvérű vagy, Katya, még én sem vagyok ennyire az — jegyzi meg Vera Pavlovna. — Neked nagy könnyebbség, hogy édesatyádnak van még némi vagyona." — „Bizony, Verocskám, legalább fiam jövője nem aggaszt" (szóval van egy fia). — „Ugye, Katya, nyugodtan és békésen fogunk élni? — Katya hallgat. — Mondd, hogy igen, Katya, nyugtass meg!" Katya elmosolyodik: „Ez igazán nem azon múlik, hogy igent vagy nemet mondok-e; de a te kedvedért kimondom: igen, békében fogunk élni."

Életük valóban békésen, egyetértésben és munkában telik, máskor meg vidáman zajlik. Ám ez még nem azt jelenti, hogy nincs több mondanivalóm róluk. Hiszen ők négyen még ifjú és tevékeny emberek; életük korántsem veszít érdekességéből, hogy most már biztos mederben, egyetértésben és zökkenő nélkül folyik. Sőt kezeskedem, hogy elbeszélésem folytatása az eddig elmondottaknál sokkal érdekesebb lesz.

XXIII

Hőseink zavartalan jóbarátságban élnek, dolgoznak, pihennek, szórakoznak, s bár a gondok nem kerülik el őket, mégis bizakodón tekintenek a jövőbe, mert szilárd meggyőződésük, hogy életük egyre jobb, egyre szebb lesz. Így telt el három év, így telik ez is. A tél már a végét járta, a hó erősen olvadt s Vera Pavlovna azon tanakodott, lesz-e legalább még egy fagyos nap, hogy egy utolsó téli pikniket rendezhessenek. Az idő azonban egyre melegedett s a téli piknik reménye napról napra csökkent. Mikor Verocska már minden reményről letett, hirtelen havazni kezdett és fagy állt be. Derült idő, kitűnő este lesz. „Még ma pikniket rendezünk! — ujjongott Vera Pavlovna. — Gyorsan, a többieket összeszedni nincs időnk, csak egy kis piknik lesz, meghívások nélkül."

Este két szán indult útnak. Az egyiken tréfálkoztak, nevetgéltek, a másiknak az utasai meg egyszerűen nem fértek a bőrükbe: alig értek ki a városból, teli torokkal nótára gyujtottak, még hozzá milyenre!

. . . . . .

Rácsoskapu, jávorfa,
Kiszökött a tilosba
Este a leányka,
Barna legény várta,
— Kegyetlen az én apám,
Szigorúan vigyáz rám,
Tiltja, hogy kijárjak,
Legénnyel cicázzak.
Nem hallgatok apámra,
Rámosolygok babámra...

. . . . . .

Szép kis nótát választottak, mondhatom! Hacsak ennyi volna! Hol lépésben hajtanak és messze elmaradnak, hol meg a lovak közé cserdítenek, éktelen kurjongatással elszáguldanak a másik szán mellett, s közben hógolyó-záport zúdítanak a vidám, de nem duhaj szánra. A nem duhajkodó szán utasai a harmadik bombázás után el-

határozzák, hogy visszafizetik a kölcsönt. A garázda szánt előre engedik, észrevétlenül ellátják magukat hólabdával, aztán a támadók után iramodnak. De amikor egymás mellé érnek s kezdődne a megtorlás, mi történik? A garázda szán hirtelen jobbra kanyarodik, átsiklik az útszéli árkon s biztos távolban folytatja útját. „Észrevették, hogy mit akarunk! Azért se hagyjuk magunkat! — mondják a szelíd szán utasai. — Utána!" Lélekzetelállító versenyfutás kezdődik. Utólérik-e vagy sem?... „Utólérjük őket" — ujjonganak a szelíd szán utasai. „Mégsem!" — csüggednek el csakhamar; aztán újra reménykedve kiáltják: „Mégis utólérjük!" — „Sarkunkban vannak!" — csüggednek el a garázda szán utasai. „Dehogy érnek utól!" — kiáltják percek múlva ujjongva. Utólérik-e vagy sem?

A szelíd szán utasai Kirszanovék és Beaumonték voltak; a garázda szánban négy fiatalember és egy hölgy ült, aki minden duhajkodás kezdeményezője volt.

— Üdvözlöm önöket, *mesdames et messieurs*, a boldog viszontlátás alkalmából — így fogadja a hölgy négy fiatal kísérőjével a lemaradottakat a gyár kapuja előtt. — Uraim, segítsék le a hölgyeket a szánról — fordul kísérőihez.

Csak be, be a jó meleg szobába; a fagy pirosra festette mindnyájuk arcát.

— Jó estét, öregúr! De hiszen nem is olyan nagyon öreg! Maga meg, Katyerina Vasziljevna, elhitette velem, hogy öreg. Ezek után arra is elkészülök, hogy udvarolni fog nekem! Igaz-e, öregem? — pereg a nyelve a garázda szán hölgyutasának.

— Fogok is — legénykedik az öreg Polozov, akit elbájolt, hogy a hölgy kedvesen megsimogatta őszbecsavarodott oldalszakállát.

— Gyerekek, hát engeditek, hogy udvaroljon nekem?

— Miért ne engednénk — mondja az egyik fiatalember.

— Olyan nincs, nem engedjük! — kiáltja a másik három.

Ugyan miért van ez a hölgy talpig feketében: talán gyászol valakit vagy csak szeszély az egész?

— Elfáradtam — szólalt meg újra a hölgy és a fal mentén húzódó, hosszú török díványra veti magát. — Gyerekek, hozzatok több párnát, de ne csak nekem! Bizonyára a többi hölgy is elfáradt.

— Hát bizony maga bennünket is alaposan meghajszolt — jegyzi meg Katyerina Vasziljevna.

— Majd kirázta a lelkemet a vágtázás maguk után a sok hepehupán! — mondja fejcsóválva Vera Pavlovna.

— Szerencse, hogy már csak egy versztányira voltunk a gyártól — teszi hozzá Katyerina Vasziljevna.

Mindketten fáradtan heverednek le a díványra és a párnákra.

— Maguk nem találékonyak. Bizonyára még keveset hajtattak vágtatva. Ha felálltak volna, mint én, akkor nem érezték volna a gödröket.

— Mi is alaposan kimerültünk — mondja Kirszanov a maga és Beaumont nevében, aztán mindegyikük a felesége mellé ül. Kirszanov átkarolja Vera Pavlovna vállát, Beaumont pedig Katyerina Vasziljevna kezét fogja. Idillikus kép. Nincs szebb, mint boldog házaspárokat látni. A gyászruhás hölgy arca hirtelen elkomorul, de csak egy szempillantásra, úgyhogy egyik fiatal kísérőjén kívül senki sem veszi észre. A fiatalember elfordul, az ablakhoz lép és az üvegre fagyott jégvirágokat kezdi nézegetni.

— *Mesdames*, szeretném megismerni házasságuk történetét; egyelőre csak annyit tudok, hogy érdekesek, meghatóak és jól végződtek. Nagyon szeretem az ilyen történeteket! De hol bujkál az öregúr?

— A konyhában szorgoskodik, harapnivalót készít; az ilyesmit sosem bízza másra — magyarázza Katyerina Vasziljevna.

— No, akkor ég vele. Halljuk hát, kérem, azokat a történeteket, de csak röviden; nem szeretem a bő lére eresztett elbeszéléseket.

— Majd én kezdem — szólalt meg Vera Pavlovna — és ígérem, hogy rövid leszek. Egyébként előre is jelzem, hogy történetem végén titokról is szó lesz.

— Jól van, akkor elkergetjük ezeket az urakat, vagy hagyjuk még egy kicsit őket?

— Most még maradhatnak.

És Vera Pavlovna belefogott története elbeszélésébe.

. . . . . .

— Hahaha! Az az édes Julie! Hogy szeretem azt a kis francia nőt. Pöröl, térdre esik, egy cseppet sem törődik az illemmel! Drága teremtés!

. . . . . .

— Brávó, Vera Pavlovna! „Kiugrok az ablakon!" Tapsoljunk, urak! — A gyászruhás hölgy tapsolni kezd. Erre a jelre a fiatalság fülsiketítő tapsolásba, „Brávó!" és „Hurrá!" kiáltozásba tört ki.

. . . . . .

— Az istenért, mi lelte? Rosszul van? — kérdezte két-három perc múlva Katyerina Vasziljevna ijedten.

— Nincs semmi bajom, csak egy korty vizet kérnék. Á, Moszolov már hozza is. Köszönöm, Moszolov. — Ez a figyelmes fiú volt az, aki imént a jégvirágok szemléletébe merült. — Látják, hogy megneveltem? Mindig előre tudja, mit kell tennie. Már jól vagyok. Kérem, Vera Pavlovna, nyugodtan folytathatja.

— Mégis kimerültem — mondotta öt perc múlva; nyugodtan felállva a díványról. — Legjobb lesz, ha lepihenek egy félórára. Látják, minden ceremónia nélkül távozom. Jöjjön, Moszolov, megkérjük az öregurat, fektessen le bennünket.

— Bocsásson meg, miért ne tehetném ezt én? — ajánlkozott Katyerina Vasziljevna.

— Ó, ne fáradjon.

— Hát itthagy bennünket? — szólalt meg az egyik fiatalember tragikus pózba vágva magát. — Ha ezt tudjuk, mindegyikünk tőrt hoz magával; így azonban nincs mivel agyonszúrnunk magunkat.

— Majd ha megterítik az asztalt, leszúrhatjuk egymást a villával! — kiáltotta egy másik a váratlan megoldás lelkesültségével.

— A világért sem! — kiáltott fel a gyászruhás hölgy ugyanazzal az ünnepélyességgel. — A haza reménysége nem pusztulhat el idő előtt. Vigasztalódjatok, gyermekeim! Moszolov, tegyen gyorsan az asztalra egy kisebbfajta vánkost.

Moszolov így is tett, mire a gyászruhás hölgy az asztalhoz állt és kezét egy királynő méltóságával a vánkosra bocsátotta. Az ifjúság kézcsókra járult hozzá.

E szertartás után a vendég Katyerina Vasziljevna kíséretében kivonult a szobából.

— Szegényke! — szólalt meg mintegy adott jelre a szelíd szán három utasa.

— Ember a talpán! — jegyezte meg a három fiatalember...

— De még mennyire! — mondta önelégülten Moszolov.

— Mióta ismered?

— Talán három éve.

— És a férfit jól ismered?

— Jól. Ne aggódjanak, kérem — tette hozzá, a szelíd szán utasaihoz intézve szavait — onnan van ez, hogy elfáradt.

Vera Pavlovna hitetlenkedve nézett össze férjével és Beaumonttal.

— Hogy mondhatja, hogy elfáradt! — szólalt meg Kirszanov.

— Higgye el, hogy elfáradt, egyéb semmi. Most alszik egy órát és minden rendbe jön — mondta Moszolov megnyugtató, de közönyös hangon.

Tíz perc múlva Katyerina Vasziljevna visszatért a szobába.

— Mi újság? — kérdezték tőle mindnyájan, Moszolov kivételével.

— Lefeküdt és egy-kettőre elszunnyadt, már valószínűleg jól alszik.

— Ugye mondtam, hogy nincs semmi baj! — jegyezte meg Moszolov.

— Mégis sajnálom — felelte Katyerina Vasziljevna. — Ha visszajön, ne legyünk együtt. Én Verocskával, Charley meg Szasával üljön.

— Kár feszélyeznünk magunkat — mondta Moszolov — nyugodtan énekelhetünk, táncolhatunk, zsibonghatunk: úgysem zavarjuk az álmát, nagyon mélyen alszik.

Ha alszik, hát aludjon, akkor nincs semmi baj. A gyászruhás hölgy okozta kellemetlen benyomás lassan eloszlott, de láthatatlanul továbbra is ott lebegett a társaság felett. Az este lassanként a hölgy nélkül is a korábbi esték vidám hangulatára emlékeztetett.

Vidámak voltak, de a vidámság mégsem volt teljes. A hölgyek ötször-hatszor is aggódva néztek össze. Vera Pavlovna suttogva kétszer is megkérdezte férjétől: „Mi lenne, Szasa, ha velem történne ilyesmi?" Kirszanov kissé zavarba jött, de hamar megemberelte magát: „Veled, Verocskám, ilyesmi nem történhet meg." — „Bizonyos vagy benne?" — „Igen." — Katyerina Vasziljevna is kétszer kérdezte súgva a férjétől: „Velem ilyesmi nem történhet meg, ugye, Charley?" Beaumont először elmosolyodott, de se nem vidáman, se nem megnyugtatón, s csak aztán felelte: „Nem hiszem, valószínűleg nem."

De mindez csak röpke visszhangja volt az esetnek. A kezdetben nyomott hangulat mind szélesebb jókedvnek adta át a helyét; csevegtek, játszottak, daloltak. Moszolov járt elől jó példával. Attól valóban nem kellett tartaniok, hogy a hölgy álmát zavarják, hiszen ő a tágas lakás legszélső szobájában, a lépcsőház másik oldalán lévő lakrészben volt.

Így aztán az estély újra hangos és vidám lett.

A fiatalok szokásuk szerint, hol csatlakoztak a többiekhez, hol meg maguk közt társalogtak. Beaumont kétszer is közéjük ült, ám Vera Pavlovna az ifjakat mind a kétszer elcsalta tőle s komoly témáitól.

Sokat, igen sokat fecsegtek; egy keveset még vitatkozott is a társaság.

Mindnyájan együtt ültek.

— No és mi a végső eredmény: jó vagy rossz? — kérdezte az egyik fiatalember, az, aki tragikus pózba vágta magát.

— Inkább rossz, mint jó — felelte Vera Pavlovna.

— Dehát miért? — kérdezte Katyerina Vasziljevna.

— Annyi bizonyos, hogy enélkül az élet elképzelhetetlen — jegyezte meg Beaumont.

— Ez bizony elkerülhetetlen — tette hozzá Kirszanov.

— Nagyszerűen rossz, vagyis nagyszerű — állapította meg az, aki az első kérdést feltette.

Pajtásai helyeslően bólogattak és többször is felkiáltottak: „Bravó, Nyikityin!"

A fiatalemberek félrehúzódtak egy sarokba.

— Jómagam a férfit nem ismertem, de te, Nyikityin, talán ismerted? — kérdezte Moszolov.

— Akkor még gyerek voltam, de láttam néha.

— Akkori emlékeid alapján igaznak tartod-e mindazt, amit róla mondanak? Nem gondolod, hogy barátságból szépítik?

— Nem.

— S aztán tényleg nyoma veszett?

— Nem. Különben kérdezzük meg Beaumontot, hiszen ő akkoriban Amerikában élt.

— Igazad van! Karl Jakovlevics, szabadna egy pillanatra. Amerikában véletlenül nem akadt össze azzal a honfitársunkkal, akiről az előbb már beszéltünk?

— Nem.

— Már ideje volna, hogy hazajöjjön!

— Igen.

— Micsoda ötletem támadt — mondotta Nyikityin — ő és a hölgy mennyire összeillenének!

— Uraim, kinek van kedve énekelni velem? — szólt Vera Pavlovna. — Ketten is ajánlkoznak? Annál jobb.

Moszolov és Nyikityin magukra maradtak.

— Mutassak valami érdekeset? — kérdezte Moszolov. — Mit gondolsz, csakugyan alszik?

— Nem alszik.

— De erről ne beszélj. Neki később megmondhatod, ha jobban megismerkedtetek, másnak azonban ne szólj. Rossznéven venné.

A lakás ablakai alacsonyak voltak.

— Ugye, az az ő ablaka, ahonnét fény szűrődik ki? — Moszolov arra nézett: — Igen. Látod?

A gyászruhás hölgy az asztal mellett karosszékben ült, baljával az asztalra könyökölt, kezével alátámasztotta kissé lehajtott fejét; keze eltakarta halántékát és haja egy részét. Jobbkeze az asztalon, ujjai gépiesen dobolnak, mintha valami dallam ütemét kopognák. Szomorú, vagy még inkább komor arcvonásai töprengést árultak el. Szemöldöke időnként meg-megrándult.

— Vajjon egész idő alatt így ült, mondd, Moszolov?

— Láthatod. Most pedig siessünk vissza a szalonba, mert még meghűlünk, hiszen már vagy negyedórája itt fagyoskodunk.

— De érzéketlen vagy! — mondta Nyikityin a barátjának, merőn a szemébe nézve, mikor az előszobán áthaladtak.

— Nagyon elérzékenyültél; látszik, hogy először esik meg veled ilyesmi.

Harapnivalót hoztak az asztalra.

— Pompás ez a vodka — állapította meg Nyikityin — és milyen ereje van, az embernek elakad a lélekzete!

— Ejnye, kislány! Már a könnye is folyik — tréfált Moszolov.

Erre mindnyájan ugratni kezdték Nyikityint. „Ez csak attól van, hogy cigányútra szaladt. Különben bírom az italt" — mentegetőzött Nyikityin. Valaki megemlítette, hogy késére jár, pedig még csak tizenegy múlt; egy félórát még ráérünk.

Félóra múlva Katyerina Vasziljevna kiment, hogy felköltse a gyászruhás hölgyet. A hölgy álmosan nyújtózkodva épp akkor jött ki szobájából.

— Jól aludt?

— Pompásan.

— Most hogy érzi magát?

— Kitűnően. Mondtam, ugye, hogy semmi bajom, csak belefáradtam a sok bolondozásba. Ígérem is, hogy most már komolyabb leszek.

Ígéretét azonban nem sikerült beváltania. Öt perc múlva már az öreg Polozovval ingerkedett, a fiatalokat egzecíroztatta, két villával indulót dobolt az asztalon. Aztán sürgette az indulást, de új erőre kapott dévaj jókedve annyira magával ragadta a társaságot, hogy egyszeriben senkinek sem volt mehetnékje.

— A lovakat befogták már? — kérdezte a hölgy és felkelt az asztaltól.

— Most fogják.

— Haszontalanok! Akkor hát énekeljen valamit, Vera Pavlovna; úgy hallottam, jó énekhangja van.

Vera Pavlovna el is énekelt egy dalocskát.

— Gyakran fogom kérni, hogy énekeljen nekem — jegyezte meg a gyászruhás hölgy.

— Most pedig magán a sor! — unszolták a hölgyet. Ez nem is kérette magát sokáig és a zongorához ült.

— Előrebocsátom, hogy énekelni bizony nem tudok, ám ez nem riaszt vissza, hiszen semmitől sem riadok vissza. Különben sem önöknek énekelek, *mesdames et messieurs,* hanem csak gyermekeimnek. — Közben leütött néhány akkordot. — Aztán nehogy nevessetek anyátokon, drága gyermekeim, ne merjétek kinevetni, mert érzéssel akar énekelni. És nyekergő hangon rákezdte:

Búsan búg

A fiatalok harsány kacajra fakadtak, de a többiek is nevettek. Maga a hölgy is elnevette magát, aztán sietve komolyságot öltött magára és tovább nyekeregte:

...a vadgalamb,
Éjjel-nappal kesereg,
*Hivogatja párját...**

Hangja ennél a szónál valóban megremegett és megbicsaklott. „Hát ez nem sikerült, de sebaj! A következő majd jobban sikerül. Gyerekek, hallgassatok anyátok intelmére: ne szeressetek bele senkibe és jusson eszetekbe, hogy nem szabad megházasodnotok." És erőteljes althangon új dalba kezdett:

* *Dmitrijev „Vadgalamb"* című költeményéből.

Sok a szép lány fenn a kabard faluban.
A szemüknek csillagsugara van.
Ölelésük boldog perceket ad;
De...

— Ez a „de" olyan után hangzik, ugye, gyerekek?

*De vígabb, szilajabb a legény, ha szabad.**

— Persze, nem az az igazi ok, ez csak amolyan kifogás, de ti tudjátok az igazit:

Ha legény vagy a talpadon,
*Sohse házasodjál!***

A többi: butaság, nem is énekelem tovább, hiszen ez is butaság volt. Igenis szabad szerelmesnek lennetek, gyermekeim, szabad nősülnötök is, de csalás nélkül, hamisság nélkül. Most pedig eldalolom nektek szerelmem történetét; régi-régi románc, dehát magam is vénasszony vagyok már. Atyám daltoni kastélyának erkélyén üldögélek, mert hiszen fehérbőrű, lenszőke skót leány vagyok. Kastélyunktól nem messze zúg a Bringal folyó, amelynek partjait erdő szegélyezi. Az erkélyhez, persze titkon, kedvesem közelg. Ő szegény, én meg gazdag lordnak vagyok a leánya, mégis szívemből szeretem és e dallal fogadom:

A Bringal partján zöld pagony,
Ott vár a kedvesem —
Drágább, mint ősi otthonom,

hiszen tudom jól, hogy napközben rejtőzködik s rejtekét nap nap után változtatja —

Az a hely énnekem.

Meg kell vallanom, hogy atyám házában valóban nem volt jó életem. Ezért dalomban kérem, hogy vigyen magával. És mit gondoltok, mit felel?

Te lány, ha a szíved enyém
S rangod is eldobod —

mert hiszen előkelő, főúri származású vagyok —

Előbb tudd meg: a sors elém
Mily rossz utat szabott.

* Kuzbics dala *Lermontov „Korunk hőse"* című regényéből.
** *Lermontov „Izmail bég"* című költeményéből.

Vadász vagy? — kérdem én. — Nem. — Vadorzó talán? — Majdnem eltaláltad, mondja ő:

Mi, a sötétség fiai...

Hiszen mi, gyerekek, *mesdames et messieurs*, igen rossz emberek vagyunk —

Akármihez fogunk —
El kell felejtenünk, amik
Voltunk s amik vagyunk,

énekli. — Már régen sejtettem — felelem neki — hogy betyár vagy. És valóban az is. Tudjátok, mit mond erre? Azt, hogy emiatt nem való hozzám:

Ó lány, én rossz társad leszek —
Erdő rejt, zord, sötét,

való igaz, sötét erdő az ő tanyája; ezért kér, ne menjek vele.

Az útjaim veszélyesek,

igaz, hiszen a sötét erdőben vadállatok tanyáznak —

Leskel rám csúnya vég.

Ez persze nem igaz, gyermekeim, nem vár rá csúnya vég; ám akkoriban mindketten így gondoltuk. Én azonban állhatatos maradtam és elismételtem neki:

A Bringal partján zöld pagony,
Ott vár a kedvesem —
Drágább, mint ősi otthonom,
*Az a hely énnekem.**

— Bizony elhagytam érte otthonomat, de panaszkodni nincs jogom, hiszen tudtomra adatott, mire vállalkozom. *Így* már szabad szeretnetek és házasodnotok, gyerekek: tiszta szívvel és őszinte szándékkal, csak jól válasszatok.

A hold kel, a fény
Hull halkan a tájra,
Indul a csatára
Az ifjú legény.
És tölti fegyverét már a dzsigit

* Walter Scott egyik skót románca.

És hallja a lányka búcsúszavait:
— Bízd, kedvesem, bátran
A sorsra magad...

— Az ilyen lányt lehet szeretni, az ilyen lányt feleségül lehet venni.

(— „Felejtsd el, Szasa, amit az imént mondtam és hallgass őreá!" — súgja az egyik nő és megszorítja férje kezét. — „Hogy nem tudtam én így beszélni veled? Ezentúl én is így beszélek" — súgja férjének a másik asszony.)

— Az ilyen szerelemre és házasságra, gyermekeim, áldásomat adom:

— Bízd, kedvesem, bátran
*A sorsra magad...**

De jó kedvem kerekedett köztetek — ám, ahol vidámság honol, ott inni is kell:

Kocsmárosné, gyöngyvirág,
Ide a mézes borát —

A borról persze csak a nóta szól, de én pezsgőre szomjazom. Maradt még? Igen? Nagyszerű! Bontsatok hát!

Kocsmárosné, gyöngyvirág,
Ide a mézes borát!
Hadd felejtsem bánatomat,
Hadd higgyem: szép a világ!

Hogy ki a kocsmárosné? Hát én magam:

Fekete a szeme párja,
*Kopog a csizmája***

Felpattant a zongora mellől, kezefejét végighúzta kihevült homlokán és nagyot toppantott.

— Minden pohár töltve! *Mesdames et messieurs,* öregúr és ti, gyerekek — igyunk, hogy feledjük a bánatot!

— Éljen a kocsmárosné, éljen!

— Köszönöm. Most pedig ürítem poharam saját egészségemre! — Aztán ismét a zongorához sietett és énekelni kezdett:

* *Lermontov „Izmail bég"* című költeményéből.
** Ukrán népdal.

A bánat hulljon porba ma!
És porba is hull —
S megifjodott, vidám szívek
*Örök örömre leljenek!**

Így is lesz — látni, hogy így lesz:

Eltűntek mind a komor árnyak,
Mint pirkadáskor a sötét;
Így űzi el a napsugárnak
Varázsa minden éj ködét;
A kriptaszag elszáll az éjjel
*S illatát rózsa hinti széjjel.***

* *Nyekraszov „Új esztendő"* című költeményéből.
** Thomas Hood egyik verséből.

HATODIK FEJEZET

SZÍNVÁLTOZÁS

ndulás! — kiáltotta a gyászruhás hölgy, de nem, már nincsen feketében: rózsaszín ruha, rózsaszín kalap, fehér köpeny van rajta, kezében virágcsokor. A szembenlévő ülésen Moszolov és Nyikityin, a bakon egy harmadik ifjú ül. A hölgy mellett egy harminc év körüli férfi. Ugyan milyen idős lehet a hölgy? Valóban huszonöt éves volna, amint állítja, nem húsz? Különben, ha öregíti magát — lelke rajta!

— Bizony, drágám, két esztendeje vártam e napot, több is, mint két esztendeje. Amikor megismerkedtem vele (a rózsaszínruhás hölgy szemével Nyikityinre mutatott), akkor még csak előérzetem volt, csak reméltem, hogy eljön ez a nap, de kis idő múlva biztos voltam benne.

— De bocsánatot kérek! Hát ez hogyan lehetséges? — szakít félbe hüledezve az olvasó, ezúttal nemcsak az éleseszű, de minden olvasóm. — Több mint két éve ismerkedett volna meg Nyikityinnel?

— Úgy van — felelem én.

— De hiszen Nyikityinnel tavaly tél végén Kirszanovék és Beaumonték piknikjén ismerkedett meg.

— Teljesen igaza van — ismerem el készségesen.

— Úgy értsem hát, hogy 1865 eseményeinek elbeszélésére tért át?

— Úgy, úgy.

— De könyörgöm, hogy lehetséges ez?

— Miért volna lehetetlen, ha egyszer tudom?

— Elég, elég! Ki hallgat tovább magára?

— Ön tehát nem hajlandó tovább meghallgatni?

— Mit képzel rólam? Természetesen, hogy nem!

— Hát, ha így vagyunk, akkor bizony elbeszélésem folytatását akkorra halasztom, amikor ismét hajlandónak mutatkozik szavamra figyelni. Remélem, hogy ez az időpont hamarosan elkövetkezik.

1863 április 4.

Nyikolaj Gavrilovics Csernisevszkij élete a múlt század orosz forradalmárának tipikus pályáját mutatja. Született 1828-ban Szaratovban. Szegénysorsú papi családból származott s így először papi szemináriumot végzett. Azután, nagy nélkülözések között, elvégezte a pétervári egyetemet és eleinte Szaratovban, majd Pétervárott tanárkodott. Magiszteri disszertációja nagy feltűnést keltett és nyitva állott volna előtte az egyetemi pálya. Csernisevszkij azonban igen korán a forradalmi publicisztikának szentelte életét. Munkatársa, majd szerkesztője lett a *Szovremennyik (Kortárs)* című folyóiratnak, mely az ő vezetése alatt a baloldali orosz szellemi élet központjává vált. A forradalmi irodalom legjobbjai, mint Nyekraszov, Szaltikov-Scsedrin dolgoztak a lapban, szellemi irányát és ideológiai hatását azonban magának Csernisevszkijnek és barátjának, Dobroljubovnak cikkei szabták meg. A lapot 1862-ben betiltották. Ez év július 7-én elfogták Csernisevszkijt és 1864 június 13-án nyolcévi szibériai kényszermunkára ítélték. A törvényszéki eljárásról és az ítéletről Marx a következőket írja: „Az első törvényszék elég tisztességes volt kijelenteni, hogy semmi komoly vád nem emelhető ellene és hogy az állítólagos összeesküvő titkos levelezés nyilvánvaló hamisítvány. (Amint hogy az is volt.) De a szenátus császári parancsra megváltoztatta ezt az ítéletet és a »ravasz embert«, aki olyan »ügyes — mondja az ítélet — hogy írásai törvény szerint hozzáférhetetlen formában vannak tartva és mégis nyilvánosan mérget terjeszt általuk«, Szibériába küldte." Az orosz forradalmi mozgalom többször megkísérelte Csernisevszkijt, akit büntetése elszenvedése után továbbra is Szibéria elhagyatott vidékein tartottak, kiszabadítani, de sikertelenül. Végre 1883-ban megengedték neki, hogy Asztrahanyban telepedjék le. Később visszatérhetett szülővárosába, Szaratovba, ahol 1889-ben meghalt.

1

Csernisevszkij forradalmár s életében, műveiben minden a forradalomnak van alárendelve. Irodalmi működése példátlanul sokoldalú; cikkei a filozófia, az esztétika, az irodalomkritika, a nemzetgazdaságtan, a történelem, stb. összes akkor aktuális kérdéseire kiterjednek. Célja az orosz népet felrázni, a közeledő forradalomra előkészíteni. Ezt azonban, mivel legálisan megjelenő folyóiratba írt, csak a cenzúrához való alkalmazás útján, csak konspiratíve tehette. Megtanult úgy írni s olvasói megtanultak úgy olvasni, hogy a cenzúra által észre nem vett célzásokban és utalásokban kifejezésre jutott a forradalmi lényeg. Ez a célkitűzés nemcsak az írásmódot, hanem a

tárgyválasztást is meghatározta. Csernisevszkij felhasznált minden kínálkozó lehetőséget, hogy eszméit a tömegek közé juttassa s ezért írásaiban gyakran kitért a közvetlen megfogalmazás elől, bizonyos kérdésekről tüntetően hallgatott, bízván abban, hogy általa megnevelt olvasóközönsége a hallgatást is politikailag, forradalmilag fogja értelmezni. Viszont felhasznált minden eseményt, minden irodalmi vagy tudományos jelenséget arra, hogy ezeket az eszméket — közvetve — az olvasók közé juttassa el. Csakis ebben az összefüggésben lehet helyesen értékelni Csernisevszkij szépirodalmi tevékenységét. Regényeket csak lefogatása után kezdett írni. A *Mit tegyünk?* című regény 1863. áprilisában készült el. Többi regényét és elbeszélését szintén fogsága idejében írta, amikor kettőzött éberségű cenzúra megfigyelése alatt állt, amikor nem volt más lehetősége forradalmi eszméi hirdetésére.

Csernisevszkij tehát nem „sorsszerűen" szépíró. Valószínű, hogyha szabadon marad, sohasem ír regényeket. Ez a helyzet forradalmár, a forradalmat ideológiailag előkészítő író számára tipikus; itt nyilvánvalóvá lesz írásainak „alkalomszerűsége", témában is, tartalomban is, formában is. Ez az alkalomszerűség éles ellentétben áll az olyan költők alkotásainak alkalomszerűségével, mint amilyen Goethe volt. Csernisevszkijnél a kiindulás sohasem az író egyéni élménye, melyet persze Goethénél is sokszor nagy koreseményck váltanak ki, hanem ellenkezőleg, az elérendő élmény egy bizonyos olvasórétegben. Ezeknek az írásoknak indító motívuma nem a vallomás, céljuk nem is az író önnevelése, hanem forradalmi néppedagógia. Az író magát nagy társadalmi tartalmak megszólaltatójának tekinti, az egyéniség megnyilvánulása ez írásokban csak önkénytelenül történik. Persze, az irodalom ilyen tudatosan társadalmilag felelős felfogása ismét kapcsolatot teremt a Goethe- és a Csernisevszkij-típusú írók között, főképpen amennyiben mind a két felfogás éles ellentétben áll a dekadens szubjektivizmussal; az eltérés ott van: hogyan fogja fel mindegyik a maga írói énjének ilyen társadalmi transzmissziós szerepét.

Marx és Engels Lessinggel és Diderot-val szerették Csernisevszkijt összehasonlítani. A hasonlat alapja, hogy valamennyi világtörténeti jelentőségű demokratikus forradalmak eszmei előkészítője volt. De egyéni magatartásukban is számos rokonvonást ismerhetünk fel. Mindenekelőtt az eszmei előkészítés egyetemes voltát. Irodalmi működésük sokféleségét nemcsak a cenzúra elleni harc szükségletei határozzák meg, nemcsak az a tudat, hogy minden út Rómába (a forradalom felé) vezet, nemcsak az a meggyőződés, hogy a régi rend minden területen ideológiai akadályokat teremt a forradalom számára, amelyek lerombolandók, hanem legelsősorban a demokratikus forradalom és az univerzális ember követeléseinek összefüggése. Itt persze nyilvánvalóvá válik a működési korszakok közötti különbség: Lessing és Diderot még a renaissance-szal meginduló nagy polgári forradalmi hagyományok beteljesítői; Csernisevszkijnél már döntő szerepet játszik a szocialista ellenzékiség a kapitalizmus ellen.

Ez az univerzalitás teremt összefüggést Csernisevszkij tudományos, publicisztikai és szépirodalmi munkássága között. Az egyes területek közötti határok sokkal inkább elmosódnak, mint teszem

Goethénél; éppen az írás „alkalomszerűségének" más felfogása következtében. Itt a gyökere Lessing többször hangoztatott önkritikájának, hogy nem tekinti magát költőnek; ezt Csernisevszkij is kiemeli önmagáról. Mennyire jogosult ez az önkritika? Későbbi fejtegetéseink folyamán részletesen fogjuk elemezni Csernisevszkij alkotó egyéniségének lényegét. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy felette kényelmes szó szerint venni az ilyen nyilatkozatokat. Igaz: ha a legnagyobb alkotókról, ha Shakespeare-ről vagy Goethéről, ha Balzacról vagy Tolsztojról beszélünk és őket vesszük kizárólagos mértéknek, akkor ez az önkritika jogosnak látszik. De hány neves, sőt nagynak tekintett író van, aki egész életén át kizárólag költő volt, s akit ugyanaz a távolság, sőt sokkal nagyobb, választ el Shakespeare-től, mint Lessinget? Az mondtuk: a határok elmosódnak, de elsősorban az írói magatartásban, abban, hogy az író forradalmát előkészítő össztevékenységéből hol, hogyan és mikor nő ki szépirodalom, hol hogyan és mikor publicisztika. Friedrich Schlegel a *Bölcs Nathan*-t Lessing antiklerikális röpiratsorozata utolsó számának nevezte. Teljesen igaza volt. S ez a meghatározás teljesen megfelel Lessing írói magatartásának is. De mit változtat ez azon, hogy a *Bölcs Nathan* mégis egyedülállóan érdekes és értékes költői alkotás, mely másfél évszázada frissen hat. Ezek a megállapítások vonatkoznak Csernisevszkij csak a bebörtönzés következtében írott regényeire is.

2

Csernisevszkij legelsősorban forradalmár. A XIX. század közepének Oroszországban a legnagyobb, forradalommal kecsegtető fordulata idején kevesedmagával képviseli az igazi demokrata forradalmiság elveit. Mi ez a fordulat? I. Miklós cár Oroszországa, amely 1849 után „Európa zsandára" lett, az egész európai reakció vezető hatalma, egy új „Szent Szövetség" központja, a krími háborúban (1853—1856) megmutatta teljes belső korhadtságát. Annál is inkább, mert — ahogy azt annakidején Marx kimutatta — Anglia és III. Napóleon Franciaországa nem is teljes erővel támadta, nem is a legsebezhetőbb pontjaira központosította erőit. A krími háború dicstelen lefolyása a jobbágyságon alapuló cári abszolutizmus csődje volt.

A csődtömeg felszámolásának első pontja a jobbágyfelszabadítás kellett, hogy legyen. Az akkori Oroszországban mindenki tudta, hogy a jobbágyság felszabadítása elkerülhetetlen. A krími háború csak pontot tett az i-re. Bár a XIX. században nem voltak olyan erejű parasztlázadások, mint az előző két században (Sztyenka Razin, Pugacsov), mégis a parasztlázadások száma a 30-as évek óta szakadatlanul nőtt. Az orosz társadalom uralkodó rétegei (birtokos nemesség, kezdődő tőkésosztály, cári bürokrácia) egyaránt érzik: a jobbágykérdés megoldása nélkül elkerülhetetlen a külső és a belső összeomlás.

A jobbágyfelszabadítás ténye tehát vitán felüli. Kérdés csak az: hogyan fog megtörténni? Földet kapnak-e a felszabadult jobbágyok vagy nem? És ha kapnak, kell-e érte fizetni és mennyit? Ezekben a konkrét kérdésekben többé-kevésbé éles különbségek merülnek fel a

különböző uralkodó osztályok és rétegek között, természetesen osztály- és réteg-érdekeinek megfelelően. Abban azonban az uralmon lévők valamennyien egyetértenek: nem szabad és nem kell felszámolni a hűbéri nagybirtokot. Vagyis: nincs szabad paraszti föld kártalanítás nélkül.

Csernisevszkij, mint forradalmi demokrata, világosan látta, hogy a hűbéri nagybirtokrendszer radikális felszámolása, a parasztságnak kártalanítás nélküli földhözjuttatása az orosz nép megújulásának egyedüli útja. Egyúttal növekvő mértékben azt is tisztán látta, hogy ez a követelés csak forradalmi úton valósítható meg. Ezt a forradalmat készíti ő elő; ezt a célt szolgálja minden írása.

Csernisevszkij rendíthetetlen forradalmár, egyúttal azonban illúziómentes forradalmár is. Tisztán látja, milyen hátramaradott és szervezetlen korának orosz parasztsága; az értelmiségnek milyen kis rétege áll a forradalom mellett (bár ez a réteg folyton növekszik), mennyire telítve van ennek a rétegnek is gondolkodásmódja a múlt maradványaival, a forradalmi cselekvés ideológiai akadályaival. (Csernisevszkij második nagy regénye, a *Prológus,* ennek a helyzetnek maradandó dokumentuma.)

Csernisevszkij, mint gondolkodó, tehát fő feladatának tekinti: kielemezni, felfedni az orosz társadalmi élet valóságos frontjait, nyilvánvalóvá tenni, ki a nép felszabadításának igazi barátja, ki nyílt vagy leplezett ellensége. E tekintetben a jobbágyfelszabadulás előidézte válság fordulatot jelent az orosz politikai és társadalmi ideológia történetében. Addig a haladás hívei számára világos volt, hogy ki az igazi ellenség: a cárizmus, mint rendszer, a nagybirtokosság és a cári bürokrácia; barát az volt, aki Oroszországból haladó és civilizált országot akart formálni. Ez volt a dekabristák ideológiája, ez a felfogás uralkodott a 40-es években. Most megváltozott a helyzet. A jobbágyfelszabadítás válsága — bár ezt akkor kevesen látták s bizonyos tekintetben még Csernisevszkij sem láthatta egészen tisztán — Oroszország elindulását jelenti a kapitalizálódás felé. S itt jön létre az utak elválása. Lenin ezt úgy fogalmazta meg, hogy van a hűbériség felszámolásának, a kapitalista társadalom létrehozásának amerikai és porosz útja; az első a hűbéri maradványok gyökeres megsemmisítését jelenti, a második a tőkés termelés összenövését a hűbériség többé-kevésbé konzervált maradványaival. Ezt a problémát természetesen akkor senki sem ismerhette fel világosan, Csernisevszkij maga sem. De mégis, ha e kérdés gazdasági előfeltételeit és következményeit, a cselekvésnek ezekből adódó módszereit nem is látta tisztán, az igazi forradalmár ösztönével megérezte a fordulatot, látta, hogy ez a fordulat hogyan tükröződik a kezdődő orosz tőkésosztályban, a birtokos nemesség tőkésedő részében s az azoknak megfelelő, velük összefonódott értelmiségben. Megérezte, hogy itt van a megindulás afelé, amit Lenin később „porosz útnak" nevezett: úgy „civilizálni", vagyis a kapitalizmus irányába fejleszteni Oroszországot, hogy ehhez ne legyen szükséges forradalmi szakítás a cárizmus rendszerével, a cárizmust támogató reakciós osztályokkal, ne legyen szükséges a hűbéri nagybirtokrendszer gyökeres felszámolása.

Ezen a kérdésen válnak el Oroszországban a liberalizmus és de-

mokrácia útjai. Itt a különbség Csernisevszkij harcai és e 40-es évekéi között. A cárizmus elleni küzdelem folyton élesedik, hiszen konkretizálódik, de a régi, a reakciós Oroszország kritikája új hanggal erősödik: a liberális ideológia kritikájával. Csernisevszkij tevékenységén — legyen az filozófia vagy ökonómia, esztétika vagy irodalomkritika, regény vagy történetelemzés — ez a motívum fut végig. A liberális ideológia elleni harca teszi Csernisevszkijt az új forradalmár nemzedék nagy nevelőjévé.

Ez a főoka egyszersmind a reá szórt rágalmaknak. Ha megvizsgáljuk, miért mondják a polgáriak Csernisevszkijt lapos gondolkodónak, művészethez nem értőnek, gyenge írónak alkotóképesség nélkül, úgy végső elemzésben mindig ezzel a motívummal találkozunk. A liberalizmus kíméletlen bírálata, hazugságainak, frázisainak könyörtelen ironikus leleplezése: ez jelenti Csernisevszkij rágalmazóinál azt, hogy nincs érzéke az egyéni élet, a lelkivilág „mélységei" és „szépségei" iránt. Minél jobban elfordul a polgári értelmiség a társadalmi élet megújhodásától, annál „mélyebb" lesz számára ez a „mélység", mert annál intenzívebben támogatja ez az elfordulás az élet „közönséges", „prózai" oldalaitól a társadalmi fejlődés reakciós irányba fordulását. Természetesen, ez a fordulat nem mindig akarva, nem mindig tudatosan jön létre. De az a gyávaság, amellyel a liberális polgári értelmiség kitér az élet döntő küzdelmeiben való állásfoglalás elől, persze mindig „fennkölt" vagy „mély" lelki okokból, objektíve azoknak az erőknek támogatása, amelyek a társadalom megújhodása ellen szövetkeznek. Csernisevszkij Turgenyev egy novellájának elemzésében gyönyörűen kimutatta azt, hogy egy orosz fiatalember szerelmi történetében, a szerelmi válsághoz való magatartásában hogyan jönnek napfényre mindazok az erkölcsi vonások, melyek a liberális politikusok politikai cselekvéseit meghatározzák.

Csernisevszkij idejében csak megindulóban volt ez a fejlődés. A liberális ideológusok még felette haladóknak, sőt forradalmiaknak tartották magukat. Azonban oly nagy volt „államférfiúi bölcsességük", „reálpolitikai felelősségérzetük", hogy a jobbágyfelszabadításnak csak olyan programmját támogatták, mely végső fokon elfogadható volt a feudális nemesség, a cári bürokrácia nagy része számára. Ez az új ellenség éppen haladó álarca, éppen a 40-es évek még eleven hagyományai miatt, amikor ezek az elvek még haladóknak látszhattak, volt különösen veszélyes. A 40-es évek hagyományait, mint azt éppen Csernisevszkij példája mutatja, lehetett forradalmilag továbbfejleszteni; azonban liberális megmerevítésükben a társadalmi haladás kerékkötőivé váltak és a legnagyobb zavart idézték elő a forradalmi értelmiség soraiban. Nem csoda, hogy Csernisevszkij polémiájának itt van egyik főcéltáblája.

Az orosz fejlődés abban is eltér a nyugatitól, hogy ott ez az elválás demokrácia és liberalizmus között a forradalom előkészítő szakaszába esik. Hogy Oroszországban a liberális ideológiának (később főleg a munkásmozgalomban teremtett ügynökségével, a mensevizmussal) nem sikerült a forradalom fejlődését eredményesen hátbatámadni, abban történelmi érdemei vannak ennek a Csernisevszkij-teremtette hagyománynak, melyet — alapos marxista átdolgozás után — Lenin

minden értékes elemében átmentett a forradalmi munkásmozgalomba. Ilyen demokratikus hagyomány Oroszországon kívül nincsen; legfeljebb a francia munkásmozgalomban elevenek még a nagy francia forradalom demokratikus hagyományai, de ezeknek színvonala történelmi szükségszerűséggel primitívebb, mint a Csernisevszkijé.

Természetesen Csernisevszkij — noha fiatalabb kortársa volt Marxnak — nem jutott el a materialista dialektikus szemlélethez, nem emelkedett a tudományos szocializmus magaslatáig. Nem, mert Csernisevszkij Oroszországában a munkásosztály kifejlődése akkor annyira csak csírájában volt meg, hogy a burzsoázia és a proletariátus osztályharcának elmélete alapjait, módszerét és perspektíváját Csernisevszkij, bár a világesemények éber és nem egyszer szinte profetikusan éleslátó megfigyelője volt, nem ismerhette fel a maguk igazi mivoltában. E módszert, e perspektívát azonban annyira megközelítette, amennyire az az 50-es, 60-as évek Oroszországában egyáltalában lehetséges volt. Ha tehát megállapítjuk is, hogy filozófiája és esztétikája, történelemszemlélete stb. módszerében nem jutott túl a régi, a mechanikus materializmuson (konkrét elemzéseiben zseniális forradalmi ösztönnel gyakran közel jutott a materialista dialektikához); hogy a politikai perspektívái nem emelkedtek túl az orosz paraszthelyzetből merített utópista szocializmus elképzelésein — ezzel semmit sem vonunk le gondolkodói, forradalmári nagyságából. Csak azt állapítjuk meg, hogy objektíve Marx előtti gondolkodó és forradalmár. De a legnagyobb ezek sorában. De az, aki a marxizmust a legjobban megközelíti.

Így ellentmondásteli Csernisevszkij világnézete. Ám az itt létrejövő ellentmondások az életnek magának ellentmondásai: a magára hagyott parasztforradalom ellentmondásossága, a parasztforradalomé, amelynek az objektív társadalmi viszonyok következtében, *már* nem lehet szövetségese a városi plebejusság, mint ahogy az 1793-ban volt és *még* nem lehet vezető harcostársa a városi proletariátus, ahogy az 1917-ben bekövetkezett. Csernisevszkij forradalmi és gondolkodói nagysága abban nyilvánul meg, hogy a feloldhatatlan ellentmondások e szövevényéből ki tudta hámozni a forradalmi, a dialektikus maximumot. Könnyű és olcsó dolog arról beszélni, hol avultak el az ő nézetei. De ennek az elavulásnak ellenére a Csernisevszkij-féle ellentmondásteli szintézis mégsem eklektikus keveréke egymásnak ellentmondó szellemi áramlatoknak, hanem ellenkezőleg, termékeny, jövőbe mutató összefogása az orosz valóság ama tendenciáinak, amelyek az ő működése idején objektíve még távolról sem értek el a létbeli kibontakozás ama fokáig, ahová e tendenciákat az ő forradalmi zsenialitása emelte.

Csernisevszkij egységet igyekezett teremteni a jakobinus forradalmárság és az utópikus szocializmus között. Tudvalevő, az utópikus szocializmus nagy képviselői tagadták a politikai cselekvés helyességét és szükségességét. Csernisevszkij, velük ellentétben, tudja, hogy a nép csak önmagát szabadíthatja fel, hogy ez a felszabadulás csak az uralkodó osztályok uralmának erőszakos megbuktatása, csak a forradalom előkészítésének és megszervezésének útján lehetséges. Hogy ez a nagy gondolat sohasem világosult meg előtte teljes tisztaság-

gal, hogy célkitűzéseiben és módszereiben számtalanszor megrekedt a parasztian utópikus szocialista elképzelésekben, az csak olyanok előtt kisebbítheti jelentőségét, akik nem képesek nagy történelmi jelenségeket történelmileg látni.

Ebből a szempontból tekintendő Csernisevszkij viszonya a felvilágosodás filozófiájához is. Nem véletlen, hogy a hegeli dialektikus idealizmus felbomlása a felvilágosodás megújulását hozta magával, mint a demokratikus forradalomra való felkészülés ideológiáját. Ami azonban Németországban csak epizód volt (Feuerbach) és gyorsan átment egyfelől a dialektikus materializmusba, másfelől visszaesést jelentett reakciós ideológiákba, az Oroszországban nagy és tartós haladó gondolati fellendüléssé vált. Ez a fejlődés Csernisevszkijben éri el csúcspontját. Persze, a felvilágosodás gondolatvilágának ilyen újrafelvétele nem jelenti annak egyszerű ismétlését; nem epigonság. Csernisevszkijnél sokkal kevésbé, mint Feuerbachnál. A valóság ellentmondásosságának tudata, mely a régi felvilágosodásban csak epizódikusan, csak fejlődésének végén merült fel, mely aztán a francia forradalom óta a legkiválóbb gondolkodók módszerének középpontjába került, éppen Csernisevszkijnél nem gyengül le. Sőt, mivel nála, bár utópikus formában, már alapvető kérdésévé vált a történelemfelfogásnak, mivel ez a perspektíva rendkívül élessé tette polemikus fogékonyságát a polgári társadalom belső ellentmondásait illetőleg, világos, hogy Csernisevszkij dialektikája sokkal magasabb színvonalon mozog, mint a régi felvilágosodásé, mint magáé Feuerbaché.

A felvilágosodás módszereinek és problémáinak újrafelvétele gondolati kifejezése a demokratikus forradalom előkészítésének, ahol is Csernisevszkijnél ugyanaz a szellemes irónia, ugyanaz az izzó gyűlölet nyilvánul meg a cári önkényuralom ortodox obszkurantizmusa ellen, mint Holbachban vagy Helvetiusban a Bourbon-abszolutizmus katolikus obszkurantizmusa ellen. Itt is, ott is az értelem ellenállhatatlan romboló és építő erejére építenek egy olyan rendszerrel szemben, melynek puszta léte értelem, ész és emberiesség tagadása. Itt is, ott is az új ember szenvedélyes keresése nyilvánul meg az értelem lenyűgözhetetlenségének kultuszában: az új emberé, akit nem kötnek többé a régi társadalom, a régi erkölcs értelmetlen, embercsonkító, eltorzító és lealacsonyító kötöttségei, aki a maga erejéből — a mindent átvilágító értelem segítségével — újjáépíti a világot s benne önmagát.

Ámde itt is, ott is az értelem eme kultuszában a történelmileg meghatározott gondolkodásmód gyengesége is megnyilvánul, mégpedig éppen a konvenciók ilyen stílusú széttörésében: az „értelmes egoizmus" elméletében, mely a maga érdekeit képviselő ember tudatosodásában látja a gondolati és az erkölcsi, az emberi és a társadalmi felszabadulás útját. A felvilágosodás egyik legfontosabb ideológiai feladata volt annak az objektív helytelenségnek és szubjektíve képmutatássá torzult magatartásnak leleplezése, mellyel a felbomló feudalizmus és az idejétmúlt abszolutizmus az emberi cselekvésnek, a morálnak társadalmi általánosságot, egyetemes kötelező erőt igyekezett tulajdonítani. Az a tanítás tehát, mely az „értelmes egoizmus"-ban, az emberek saját jól felfogott érdekei védelmében látta az em-

berek cselekvésének döntő rúgóját, mindenekelőtt ténymegállapítás volt: az egyén cselekvésének viszonylag helyes leírása az osztálytársadalomban. Ezzel pedig nemcsak a félhűbéri abszolutizmus moráljának üresség ét és hazugságát tárta fel, hanem egyúttal a keletkező kapitalizmus új emberének társadalmi lélektanát is.

Ez a tan azonban ezen felül egy új etika igényével is lépett fel; nemcsak a régi felvilágosodásban, hanem Feuerbachnál is és még inkább Csernisevszkijnél. A régi felvilágosodás, mely mint életanyagot csak a keletkezőben lévő kapitalista társadalmat láthatta maga előtt, amelynek új embere tehát csak a hűbéri maradványok ellenében kiharcolandó polgári társadalom embere lehetett, amennyiben humanizmusa túlnőni törekedett a kapitalizmus teremtette szűk emberi korlátokon, éppen itt feloldhatatlan ellentmondásokba keveredett. Ezeket azonban akkor még csak világosan megfogalmazni sem lehetett, mert hiszen — mint azt Engels szellemesen megállapította — a régi felvilágosodás a kivívandó polgári társadalmat csak az „ész birodalmá"-nak illuzórikus alakjában tudta átélni; csak a nagy francia forradalom győzelme mutatta meg, hogy az „ész birodalma" a társadalmi valóságban a burzsoázia birodalmát jelenti.

Feuerbach már jóval a nagy francia forradalom után élt. Az ő számára tehát már megnyílt a polgári társadalmon túlmutató perspektíva, legalább mint lehetőség, legalább az utópikus szocializmus formájában. Ezért, bár az ellentmondás számára is feloldhatatlan maradt (csak a történelmi materializmus tudja — az utópikus szocializmus kritikai túlhaladása révén is — tudományosan megfogalmazni egyéni és társadalmi érdek dialektikáját, az egyéni érdek igazi helyét az emberi cselekvések összrendszerében), mégis legalább a probléma megsejtéséhez közelebb jutott. Ő így fogalmazza meg az „értelmes egoizmus" mibenlétét: „Egoizmuson nem a »filiszter és burzsoá« egoizmusát értem, hanem a természettel, az emberi érzéssel való egybehangzás filozófiai elvét, szemben a teológiai képmutatással, a vallásos és spekulatív fantasztikummal, a politikai önkényuralommal." És egy másik helyen még világosabban: „Mikor kezdődik új korszak a történelemben? Mindenütt csak ott, ahol valamely nemzet vagy kaszt exkluzív egoizmusával szemben valamely elnyomott tömeg vagy többség a maga jogosult egoizmusát érvényre juttatja, ahol emberek osztályai vagy egész nemzetek a proletárság megvetett sötétségéből a patricius kisebbség fennhéjázása fölötti győzelem segítségével a történelmi ismeretség fényébe lépnek. Így kell, hogy az emberiség most elnyomott többségének egoizmusa kivívja a maga jogait és új történelmi korszakot alapítson, s így is lesz." Lenin itt Feuerbach nekiindulását látja a történelmi materializmus felé és — nem véletlenül — Csernisevszkijre is gondol.

Csernisevszkij maga, mint minden történelmi és társadalmi kérdésben, nemcsak sokkal konkrétebben teszi fel a kérdéseket Feuerbachnál, hanem — éppen a társadalmi nagyobb konkrétség következtében — sokkal inkább megközelíti a dialektikus kérdésfeltevést, ha nem is tudja azt tudományosan megvalósítani. Mivel az „értelmes egoizmus" problémája Csernisevszkij regényének egyik eszmei köz-

pontja, az ő állásfoglalásával a regény elemzésének kapcsán fogunk csak foglalkozhatni.

3

Csernisevszkij regényének központi témája az új ember. Az „alkalom" könnyen érthető: Csernisevszkij a cenzúrával vívott publicisztikai közelharc porondjáról, ahol a forradalmi szókimondás maximumát igyekezett a cenzúra engedte legalitással összeegyeztetni, eltűnt a börtönben. Akár azt várta akkor, hogy a forradalmi válság hamarosan kiszabadítja (e regényének vége erre utal), akár már akkor is rezignált volt saját egyéni sorsát illetőleg, ha ilyen megváltozott körülmények között meg akart szólalni, fegyverzetváltásra volt szüksége. A szabadlábon írt elméleti írásokban nemcsak a sorok közt volt gyakran olvasható célzás, iránymutatás a napi cselekvéshez, ezeknek témája is, bár sokszor elvontan, mégis a társadalmi átalakulás közvetlenül társadalmi s ezért politikai oldalára vonatkozott. Ezt a politikai tevékenységet Csernisevszkij számára már a vizsgálati fogság is lehetetlenné tette. A regény — éppen mert közvetlenül tükrözi az emberek mindennapos életét, mert egyes emberek között fennálló viszonylatokban jelenteti meg a társadalmi kapcsolatokat — inkább megengedheti magának, hogy sokkal bonyolultabb közvetítéseken keresztül sejtesse a társadalmi átalakulás aktuális kérdéseit. Hogy tehát a változott, kedvezőtlenebb viszonyok között megvalósuljon Csernisevszkij állandó célja, a forradalmasító írás, melyet a cenzúra mégis keresztül enged, a regény látszott a legkedvezőbb lehetőségnek.

E megszólalási lehetőségért Csernisevszkij minden lehetőt megtett. Mindenekelőtt olyan — összes részleteiben igaz — társadalomrajzot adott, amelyben látható ugyan a cári Oroszország minden szociális nyomorúsága és egész ideológiai sötétsége, amely azonban a politikai elnyomó apparátus működéséről hallgat. (Az olvasók úgyis értették, hogy Csernisevszkij erről miért hallgat.) Így lehetett, hogy a regény hősnője szövetkezeti alapon varrodát nyit; az felvirágzik, párhuzamos intézmények jönnek létre — anélkül, hogy a cári rendőrség csak az ujját is mozdítaná ellene. Másrészt Csernisevszkij egész polemikus szenvedélye, ahol a regényben, mint a szerző szava szólal meg, a konvencionális regényforma, a szokványos esztétika, a széplelkű és esztétizáló olvasó ízlése ellen irányul. Felületes, hozzá nem értő olvasó azt hihetné, hogy ez az irodalmi harc határozza meg a regény formáját, hogy ez — a regény tárgyát kitevő egyéni morális kérdések mellett — annak eszmei főtartalma.

Mindez azonban csak eszköz a megjelentetés lehetővé tétele számára, távolról sem az igazi mondanivaló, sem tartalmilag, sem formailag. Azonban, és itt látszik, hogy Csernisevszkij — ha nem is tekintette magát szépírónak, ha életrajzilag nézve, börtön csinálta regényíró volt is — mégis vérbeli író, akinél a szükséglet diktálta kifejezésmódok úgyszólván maguktól a konkrét tartalom formáivá, tehát igazán irodalmi, esztétikai formákká változtak, s nem maradtak

attól idegen betétek és járulékok. Így a most említett két esetben is. Mind a kettő — a cenzúra számára — segítette elleplezni a regény elrejtett, csak közvetve sejtetett politikai tartalmát. Mind a kettő azonban, a regényt magát tekintve, szerves kifejezési formájává lett Csernisevszkij új szépirodalmi mondanivalójának: az új ember ábrázolásának.

Mert bármennyire külső viszonyok diktálta volt Csernisevszkij írói fordulata a belletrisztikához, mondanivalójának lényege nemcsak egyenesen folytatta régebbi irodalmi munkásságát, hanem egyszersmind új, átfogóbb formában nyilvánította azt meg. Eddig Csernisevszkij az emberi tevékenység különböző területein (történelem, ökonómia, esztétika, stb.) mutatta meg, hol válik el az új a régitől, hogyan harcol az új a régivel. Most emberi típusokban állítja elénk ugyanezt a folyamatot, ugyanezeket a konfliktusokat.

A háttér, a konkrét viszonylatok totális világa e kényszerűség következtében összeszűkül. Ezt a kényszert azonban Csernisevszkij arra használja fel, hogy az itt létrejövő társadalmi konfliktusok emberi magvát gazdagabban, plasztikusabban és világosabban állítsa elénk. És mivel Csernisevszkij természetszerűleg társadalmilag lát minden embert és emberi viszonyt, egyes fontos viszonylatok szükség diktálta eltűnése az ábrázolt világból nem jár az emberi típusok és kapcsolatok elkorcsosodásával, eltorzulásával, mint olyan íróknál, akiknek eredeti világszemlélete — természetesen társadalmi okokból — el szokott tekinteni e viszonylatoktól. Sőt, lehetne mondani, azáltal, hogy Csernisevszkij mellőzi az új ember fejlődésének konkrét politikai összeütköző pontjait, lehetőséget nyer arra, hogy e társadalmi típus emberi és morális oldalait teljes tisztaságukban bontakoztassa ki.

Persze — s ez sem véletlen — a regény atmoszférája ezzel bizonyos fokig utópiás jelleget kap. Nemcsak a hősnő egyik álmában jelenik meg a Fourier-féle falanszter, nemcsak a varroda-szövetkezeteknek van Louis Blanc-os—Lassalle-os utópisztikus jellege: az új ember ilyen emberi és morális kibontakoztatása a privát élet legfontosabb kérdéseiben nem kevésbé az utópikus szocializmus módszereire emlékeztet, amennyiben lényege a társadalmi példaadás segítségével való megváltoztatás. Ez bizonyos fokig csökkenti az alakok tipikusságát. Hiszen az életre ébredő orosz tömegek új embere éppen a cárizmus elleni valóságos küzdelemben állta ki új emberségének tűzpróbáját; éppen az elmaradott tömegek öntudatra emelése, a cenzúra, a rendőrség elleni guerillaharc, a bitó, a börtön, Szibéria voltak a csataterek, amelyeken az új ember a maga igazi mivoltát kimutathatta és hosszú évtizedeken át ki is mutatta. Az új ember létrejöttének társadalmi alapja tehát az életanyag természetszerű dinamikájával az illegalitás hősének alkotása irányába hajtotta az irodalmat. (Később látni fogjuk, hogyan korrigálja Csernisevszkij ábrázolása tárgyának és módszerének ezt a hiányát.)

Ez volt az orosz irodalom fejlődésében az új ember ábrázolásának természetes útja. Turgenyev első kísérleteitől Tolsztoj *Feltámadásán* keresztül egészen Gorkijig. Csernisevszkij számára, aki pedig személyében egyike volt az új embertípus első nagy képviselőinek, ez az egyenes út el volt zárva. Azonban ez a viszonyok kényszerítette és

bizonyos világnézeti elemek (utópikus szocializmus) megerősítette szükségmegoldás Csernisevszkij regényében nagy irodalmi erényeknek is lett a forrása. Már Tolsztoj és még inkább Gorkij megmutatta azokat a hatalmas emberi lehetőségeket, amelyek ebben a forradalmi harcban kiteljesedtek; megvilágította, hogy az ilyen erkölcsi tisztaság és hősiesség mit jelentett tisztán emberi vonatkozásaiban is. Csernisevszkij azáltal, hogy szinte kizárólag ezeknek ábrázolására kényszerült, teljesebb, átfogóbb képet adott az új ember emberi lényegéről, mint ami a későbbi — az életkörülmények, a társadalmi összeütközések irodalmi megalkotásában realisztikusabb — irodalom számára (Gorkijtól eltekintve) lehetséges volt. Ismételjük: így sok tekintetben utópikus valóság jött nála létre. Ámde — s ezt a forradalom győzelme után éppen Lenin emeli ki az igazi nagy utópistákat illetőleg — az ilyen klasszikus utópia mégis magába foglalja a későbbi fejlődés számos döntő fontosságú meghatározottságát, s belső igazságát nem rombolja le, hogy az osztályharc szükségképpen félretolja az utópizmus minden módszerét.

Csernisevszkij azonfelül, mint azt politikai világnézete tárgyalásakor már kiemeltük, éppen abban tér el Fourier-től és Owentől, hogy ő nem a politikai harc kikapcsolásával, hanem ellenkezőleg, a népforradalom útján akarta (persze sokban utópikus) társadalmi elképzeléseit megvalósítani. Ez a fontos világszemléleti eltérés visszahat magára az alkotásra: Csernisevszkij regényének főalakjai nagyrészt csak életükben valósítják meg azt, hogy mi az új ember. Mivel azonban szerzőjük világnézete, emberlátása, erkölcsi magatartása telítve van a harc szükségszerűségével, heroikus követelményeivel, ezek az emberi vonások múlhatatlanul beleágyazódnak az élet problematikájával tusakodó hőseinek egész lelkiségébe. Így ez a regény — utópikus ízű közvetlen tematikája ellenére — éppen úgy erkölcsi és emberi nevelőjévé lett az orosz forradalmárok nemzedéksorainak, ahogy a XVIII. században Rousseau regényein nevelkedtek forradalmárokká Marat, Robespierre és társai.

Csernisevszkij regénye főleg a magánélet kérdéseit dolgozza fel. Két nagy kérdés teszi a cselekmény magvát. Először a polgári, a kispolgári családi körülményeknek az emberi fejlődést gátló erői és azok legyőzése. Másodszor a házasság problematikája, a házasságban létrejövő új szerelem külső és belső gátlásai és ennek a konfliktusnak túlhaladása. Nem véletlen, hogy mindkét esetben, s ezt egyes párhuzamos események csak megerősítik, nőalak áll a cselekmény központjában. Ez, ahogy arra Csernisevszkij küzdőtársa, Dobroljubov irodalmi kritikájában többször rámutatott, általános vonása ez idő orosz regényeinek (Goncsarov, Turgenyev). Ámde Csernisevszkijnél egészen másról van szó, mint kiváló polgári kortársainál. Azok, Dobroljubov szerint, az uralkodó osztályok férfitípusának cselekvési képtelenségét világítják meg a hősnők nagyobb elhatározottságával és erkölcsi emelkedettségével. Csernisevszkijnél nincs szó a férfialakok ilyen gyengeségeiről, ingadozásairól. A nőalak központi helye ellenkezőleg onnan ered, hogy mind a család, mind a házasság kispolgári és polgári formái között a nő a tipikus elnyomott, a nő az, akinek sorsa a legélesebb fénnyel világítja meg valamely társadalmi forma kizsákmányoló és

elnyomó irányzatait, akinek felszabadulási lehetőségei és útjai mutatják meg, hol és mennyiben jön létre valóságos társadalmi átalakulás. Csernisevszkij ilyen koncepciója a legszorosabb összefüggésben áll Fourier társadalmi elképzeléseivel.

4

E konfliktusok ábrázolásában most már egyrészt konkrét formát nyer Csernisevszkij felfogása az „értelmes egoizmus"-ról, másrészt új pozitív jelentőségre emelkedik előbb említett szakadatlan irodalmi polémiája a szokványos esztétika ellen. Kezdjük az utóbbival. A polgári irodalom és annak kritikai, esztétikai elemzése az ilyen konfliktusokat tisztán egyénien, pszichológisztikusan fogja fel. Egyfelől nem akarja látni társadalmi általánosságukat, szükségszerű összefüggésüket a polgári társadalom szerkezetével; innen az egyéni, a lélektani problémák kizárólagos előtérbe állítása. Másfelől még kevésbé akarja elismerni, hogy az ilyen konfliktusok átlaga a polgári társadalom lényeges mivolta következtében múlhatatlanul a nő elbukásával, emberi és erkölcsi degradációjával végződik. A polgári szépirodalom és annak főirányzatait gondolati formába öltöztető esztétika és kritika ezért — tudatosan vagy öntudatlanul — olyan cselekményeket, olyan embereket, olyan emberek közötti kapcsolatokat ábrázol, illetve követel meg, amelyek ezeket a társadalmi meghatározottságokat elmossák, a társadalmi kivezető utakat eltüntetik, viszont a pusztán egyéni, a pusztán lélektani (s társadalmilag hazug) megoldásokat egyedül „művészinek" hirdetik. Ha tehát Csernisevszkij regénye cselekményébe szakadatlanul beleszőtt iróniku s önkommentárjaiban e szépirodalom és ez esztétika ellen hadakozik, egy, a valóságot eltorzító, s ezért művészileg is eltorzult irodalom és irodalomelmélet bírálatát is adja; ha szakadatlanul szembeállítja saját ember- és eseményábrázolását bizonyos olvasóknak ilyen „esztétikai" várakozásaival, elképzeléseivel, ítéleteivel, új területen veszi fel régi harcát, művészet és élet egységéért, azért a nagy elvért, hogy csak a társadalmi élet döntő meghatározottságainak helyes költői tükrözése, igazsághoz hű ábrázolása vezethet a valódi művészethez.

Amit eddig elvontan jellemeztünk, a regényben sokkal konkrétebb alakban jelenik meg: mint költői polémia a tragédia ellen, az ellen, hogy konfliktusok, melyek a polgári társadalomban rendesen többé-kevésbé tragikus formában jelennek meg, lényegükben szükségszerűen tragikusak. Ennek az alkotói polémiának, melynek főeszköze az emberek és sorsok újtípusú ábrázolása, mint az új ember megjelenítésének adekvát formája, világnézeti és embert teremtő főfegyvere éppen a Csernisevszkij-féle „értelmes egoizmus".

Csernisevszkij esztétikájának kezdettől fogva lényeges pontja volt a régi típusú tragédia, tragikumelmélet tagadása. A tragikum szerinte nem más, mint a szörnyű az emberi életben. Ez összefüggésben nincs módunk még csak vázlatosan sem ismertetni ez elmélet körül kitört hosszantartó vitákat. (Plehanov például élesen kritizálja Csernisevszkijt, míg másrészt Lunacsarszkij erélyesen védelmezi.) Itt

elég arra rámutatni, hogy Csernisevszkij nem ismeri el a polgári élet rendes menetében felmerülő tragédiákat feltétlenül szükségszerűeknek. Nem ismeri el a polgári irodalom és esztétika ama tételét, mintha e tragédiák lélektani megindokolása, szükségszerűségük kimutatása, az e szükségszerűség megélésből fakadó tragikus emelkedettség megfelelne az élet valóságos lényegének s így alapja lehetne a tragédia esztétikai meghatározásának.

Az „értelmes egoizmus" világnézeti és költői szerepe e regényben éppen az, hogy segítségével olyan konfliktusoknál, amelyeket a polgári esztétika tragikusnak tekint (tehát itt a nő helyzete a családban, házasság és szerelem konfliktusa), kimutassa, hogy azok csak a régi társadalom embertípusának észbeli és erkölcsi alacsonyrendűsége következtében feloldhatatlanok. Az új ember, a maga „értelmes egoizmusá"-val, amelyben az ő észbeli és erkölcsi fölénye megnyilvánul, emberien, tragikus bonyodalmak és katasztrófák nélkül tudja megoldani az ilyen konfliktusokat. Vagyis: amennyiben az emberek az „értelmes egoizmus" szellemében cselekednek, amennyiben világos tudattal tekintik át saját érdekeiket (megteremtvén ezek között az értelmes rangsort), amennyiben minden illúzió, minden fetis nélkül tekintik külső és belső körülményeiket — nincsen tragédia. Helyesebben: azok a tragikus konfliktusok, melyeket a polgári társadalom szerkezete és az abból kinövő pszichológia, morál stb. kitermel, semmiképpen sem „általános emberi" természetűek (s ezért nem „örökérvényűek"), hanem csak megnyilvánulási formái a polgári társadalom embertelenségének, korlátozottságának, s mivel ilyenek, semmiképpen sem véglegesek, hanem igenis túlhaladhatók, túlhaladandók.

Azáltal, hogy az „értelmes egoizmus" révén ez a túlhaladás tisztán ideológiai, főleg erkölcsi vonalon játszódik le, ismét utópikus elemek vegyülnek a cselekmény- és emberábrázolásba. Azonban, ami az utópikus szocializmus gazdasági és társadalmi vonatkozásaiban radikálisan hamis volt, (a fourier-i falanszter példaadása, itt a hősnő szövetkezeti varrodája), annak a morál terén megvan a maga, viszonylagos társadalmi jogosultsága. Először is társadalmilag sem lényegtelen valamely egyéni megoldásnak még pusztán egyéni lehetősége sem. Ez a lehetőség mindig jellemző valamely társadalom szerkezetére, fejlődési fokára stb. Másodszor az egyéni példaadás nevelőhatása hozzátartozik magának a társadalmi fejlődésnek szerkezetéhez, lényeges mozzanata e fejlődés szubjektív faktorának, különösen, ha mint itt, egyszersmind valamely nagy társadalmi válság objektív szimptomája.

Csernisevszkij harca a tragikus konfliktusok szükségképpen tragikus megoldása ellen tehát társadalmi harc, harc egy bizonyos társadalmi erkölcs ellen. Itt is szerepelnek a felvilágosodás hagyományai. Legelsősorban Lessingről kell beszélni. Lessinget Csernisevszkij behatóan tanulmányozta, könyvet is írt róla. Azonban ha ebben a fontos ideológiai kérdésben a kettőjük egybehangzásáról beszélünk, nem holmi irodalomtörténeti befolyásról van szó. A hasonló kérdésfeltevéseket a kor teremtette szükségletek hasonlósága spontánul hozta létre mindkettőjüknél; a különbségek ugyancsak a különböző korok teremtette más és más feladatokból eredtek.

A tragédia elleni harc végigvonul Lessing egész drámai tevékenységén. Akár a *Minna von Barnhelm*-et, akár a *Bölcs Nathan*-t nézzük: mindenütt olyan konfliktusok állnak előttünk, melyek a Lessing-korabeli társadalmi és ideológiai viszonyok következtében (gondoljunk főleg a vallási fanatizmusra a *Bölcs Nathan*-ban) spontán szükségszerűséggel tragikus megoldások felé hajtanának, melyek azonban Lessingnél „maguktól" feloldódnak, ha a felvilágosodott értelem rájuk világít, ha akad olyan ember, akiben ez a felvilágosodott értelem, ez az „értelmes egoizmus" következetes emberi, társadalmi, erkölcsi magatartássá szilárdul.

Hogy itt mennyire nem irodalomtörténeti hatásokról van szó, annak bizonysága napjaink egyik legismertebb drámaírója, Bernard Shaw. Shaw produkciója középpontjába állítja Lessing és Csernisevszkij eme kérdésfeltevését, holott kérdéses, mennyire tanulmányozta Lessing drámaírói működését és szinte teljesen biztosra vehető, hogy világnézete kialakulásában Csernisevszkij nem játszott semmi szerepet. Itt is a kor szükségletei teremtették meg Shaw polémiáját a tragikus megoldások ellen. E polémiáról itt nem szükséges részletesen beszélni; mindenki ismeri. Csak annyit kell megemlíteni, hogy — ez az imperialista kor hatása még egy olyan jelentékeny íróra is, mint Shaw — Shawnál a tragédia elleni harc nem mindenütt mentes bizonyos erkölcsileg nihilista, olykor misztifikáló elemektől, amelyek a felvilágosodás klasszikusainál, Lessingnél és Csernisevszkijnél teljesen hiányoznak.

Shaw az őt jellemző irónikus nyíltsággal kifejezésre hozza azt az esztétikai összefüggést, mely megvan Lessingnél is, Csernisevszkijnél is. A feloldható és feloldandó tragédia esztétikai formája bizonyos tekintetben közeledik a melodrámához. Ez a megállapítás távolról sem Shaw-féle „szellemes paradoxia". Ezt az esztétikai tényállást megtaláljuk a nála nagyobb, mélyebb és komolyabb Lessingnél és Csernisevszkijnél is. Vessünk csak egy pillantást a *Bölcs Nathan* felépítésére és cselekményére: egész sorozatát találjuk a kalandosan fantasztikus, külsőleg-belsőleg valószínűtlen bonyodalmaknak — miért? Egyrészt, mert ez teremti meg az esztétikai ellentétet az „értelmes egoizmus" társadalmilag egészségesen dezilluzionáló prózája és az elavult szenvedélyek hamis fennköltségének álpoézise között; a felvilágosodás e polémiája éppen arra irányul, lehozni a földre azt, amit a polgári (Lessingnél a hűbéri) ideológia hamisan, képmutatóan, fetisizálva „istenített". A polémia lényege éppen ez a prózára történő lefordítás és az emberi lényeg prózai kifejezése segítségével történő leleplezése álkonfliktusoknak. A cselekménynek ilyen melodramatikus jellegre való kihegyezése másrészt azért kell, mert az igazi tragédia mindig szélsőséges eset. A tragédia elleni eszmei harc csak akkor lehet esztétikailag hatásos, hogyha éppen szélsőségeiben oldja fel a tragikusság itt hazugnak bizonyuló szükségszerűségét. Éppen a szélsőséges eset teremti meg az esztétikai lehetőséget, hogy a tragédia felé induló fejlődés karikatúrába, önirónába, önmagafeloldásába csapjon át.

Csernisevszkij regénye ilyen polemikus önirónián épül fel. Kezdete: romantikusan rejtélyes öngyilkosság. A regény folyamán ki-

derül ez öngyilkosság minden rejtélye. Lopuhov mentette meg a regény hősnőjét, Verát, családja kispolgárian önző zsarnokságától. Ámde a megmentő és a megmentett házassága csakhamar megmutatja, hogy minden emberi rokonszenvük ellenére egymás iránt, mégsem egymásnak valók. Vera beleszeret Lopuhov legjobb barátjába, Kirszanovba, aki kezdettől fogva szerette őt s csak a barátság, Vera kímélése végett küzdött saját szenvedélye ellen. A konfliktus csúcspontján kiderül, hogy a regény kezdetén ábrázolt katasztrófa, Lopuhov öngyilkossága — komédia volt. Lopuhov ez öngyilkossági komédiát azért játssza meg, hogy Kirszanov és Vera házassága elől eltávolítsa a törvényes akadályokat. Az öngyilkossági komédia után eltűnik a külföldön és — álnév alatt, mint külföldi — csak akkor jön vissza, amikor Vera és Kirszanov már boldog házasságban élnek. Ő is megtalálja a maga párját és ettől fogva négyesben benső barátságban élnek Verával és Kirszanovval. Világos, hogy ez az egész cselekmény lényegében paródia. De még világosabban, mint régente Lessingnél és napjainkban Shawnál: ez az esztétikai paródia elsősorban morális paródia. A paródia azt ábrázolja, hogy az ilyen tragikus konfliktus tragikus megoldása csakis a benne részvevő emberek intellektuális és morális alacsonyabbrendűségének alapján jöhet létre.

Így az „értelmes egoizmus", mint új emberi berendezkedések erkölcsi alapja jelentkezik. Ámde hogyha az egyéni érdekek világos átlátása az egyetlen lehetséges alapja az értelmes, a tragédiákat meghaladó emberi cselekvéseknek — hol válik el az átlagos nyárspolgár és a kapitalista brutális önzése az „értelmes egoizmus" új moráljától? Csernisevszkij erre a kérdésre itt az irodalmi ábrázolás eszközeivel, nem gondolati meghatározásokkal felel. Regényének egyik legfontosabb és legjobban megrajzolt epizódalakja: Vera kispolgárian korrupt és romlott anyja. Itt az a komédia jön létre, hogy Lopuhov rendkívül tetszik neki, nézeteivel, amennyire megérti őket, teljes mértékben egyetért, egészségesen nevelőhatásúnak tekinti az „értelmes egoizmus" nézeteit leánya, szerinte értelmetlen, romantikájával szemben. A humoros, a parodisztikus hatás most már onnan ered, hogy Vera anyja és Lopuhov között a szavakat, a szavakban kifejezett nézeteket illetőleg a legteljesebb egyetértést látjuk uralkodni — azonban minden szónak emberileg, erkölcsileg, társadalmilag más az értelme Lopuhovnál, más az öregasszony kispolgári egoizmusában. S mivel az emberek valóságos nézeteik szerint viselkednek, Vera anyja akkor csalódik legmélyebben, amikor azt hiszi, hogy legteljesebb az egyetértés közte és Lopuhov között, abban a pillanatban, amikor Lopuhov szöktetéssel és házassággal megmenti Verát családja kispolgári zsarnokságától.

5

Az „értelmes egoizmus" elhatárolása azonban nemcsak lefelé, a nyárspolgári önzés felé szükséges, hanem felfelé is. Felmerül a kérdés, s éppen forradalmárok számára kell hogy felmerüljön: hogyan jön létre az „értelmes egoizmus" alapján önzetlen, emberies, sőt ön-

feláldozó magatartás és cselekvés. A kérdés viszonylag egyszerű Vera leánykorában: „boldog vagyok" — az azt jelenti: „Szeretném, ha mindenki boldog lenne". Komplikáltabb a kérdés Kirszanov belső konfliktusai idején. Ő akkor így elmélkedett: „Élj becsületesen, azaz okosan, de ne számítsd el magad, gondolj az összegre, ne felejtsd, hogy az nagyobb a te részednél, vagyis emberi mivoltod legyen erősebb, fontosabb neked, mint bármilyen részlet-törekvésed. Emberséged érdekeit tartsd többre bármely egyéni törekvésed előnyeinél, ha esetleg eltérnének egymástól. Ennyi az egész, s ezt egyszerűen így mondjuk: légy becsületes, és minden nagyon jó lesz."

Itt — a magánélet síkján — már kiviláglik az „érdek" dialektikája. Mert az így feltárt viszony csak látszólag, csak Kirszanov képzeletében (s esetleg Csernisevszkij elvont ismeretelméletében) pusztán mennyiségi. Ha valamely emberi élet egészét, az egész embert, emberi mivoltát eldöntő állandó mozzanatait helyezzük szembe a pillanatnyiakkal, akkor önkéntelenül változást szenved az érdek fogalma, már nem ugyanaz többé, mint a mindennapi élet közvetlenül megragadható kérdéseiben. Lényegében ez a szembeállítás belekapcsolja az élet, a társadalmi fejlődés eleven és felette bonyolult dialektikus folyamatába; az „érdek" anélkül, hogy egészen leválna az egyén közvetlen életéről, anélkül, hogy — mint az idealistáknál — azzal szembeszegeződő elvont Legyen-né merevednék, mégis túlmutat a pusztán és közvetlenül egyénin, az egyéni élet mindennapos átlagán. S amikor a burzsoázia uralomrajutásával Angliában a felvilágosodás „érdekbölcselete" tényleg kvantifikálódott (Bentham, Mill), lapos filiszterségbe süllyedt le. Ez lett, mint azt Engels kimutatta, Feuerbach moráljának sorsa is, annak ellenére, hogy ő itt-ott megsejtette: az „értelmes egoizmus" valójában az elnyomott, a dolgozó nép felszabadítására irányul. Csakis ebben, csakis az ezért vívott küzdelemben nyerhet igazán konkrét tartalmat és valóságot az értelem; csakis ebben, az ezért vívott küzdelemben teljesedhetik be a nagy felvilágosítók „értelmes egoizmus"-a.

Ezt a harcot magát, mint láttuk, Csernisevszkij regényének megírási körülményei ábrázolhatatlanná tették. Csernisevszkij kénytelen volt elbeszélését az új emberről olyan környezetben, olyan események közepette játszatni, ahol az „értelmes egoizmus" dialektikájának ez a csúcspontja, mely azután felfelé is világosabbá teszi a valóságos összefüggéseket, nem szerepelhetett. De Csernisevszkijnek mégis sikerült ezt a felülről történő megvilágítást az új ember összes lehetőségeinek regényében ábrázolni.

Ezt a csúcspontot alkotta meg Rahmetov alakjában. Itt is az irodalmi polémia fegyvereit használja fel, hogy ez alak fellépésének jelentőségét (a cenzúra felé) kisebbítse és ugyanakkor (az olvasók felé) felderítse. Az irodalmi polémia körül forog, hogy Rahmetov epizódalakjára az esztétikai szokványos cselekvés szempontjából semmi szükség sincs. Miért szerepelteti tehát Csernisevszkij? Miért ábrázolja olyan szélesen epizódikus szerepét? Azért, mondja, mert a többi alakjai, Lopuhov, Kirszanov, Vera stb. tisztességes, becsületes, de mégis csak átlagos emberek, akik ezt önmagukról tudják is. Persze ez az átlag Csernisevszkij korában objektíve, társadalmilag még tá-

volról sem volt átlag, messze fölötte állt az akkor élők legjobbjainak. Ez azután felidézi azt a veszélyt, hogy eltolódnak az arányok, hogy az emberek a tisztességes átlagemberekben hősöket, példaképeket vélnek látni. Ezért mondja Csernisevszkij Rahmetov felléptetéséről: „Aki életében kunyhónál különb hajlékot még nem látott, az palotának tartja az egészen egyszerű házat is. Mit tehetnénk, hogy a házat csak háznak s ne palotának lássa? Olyan képet kell mutatnunk neki, amelyen a házon kívül valamely palotának legalább egyik sarka látszik. Erről majd ráeszmél, hogy a palota teljesen más méretekben készült, mint a képen ábrázolt épület, s hogy ennek az épületnek valóban nem kell nagyobbnak lennie, mint egy közönséges, egyszerű háznak..." Ezt az arányt, ezt a helyes mértéket állítja helyre a regényben Rahmetov alakja. Epizódalak, mert csak egyszeri megjelenése szükséges e különbségek megérzékeltetésére. De egyszeri megjelenésén túl több nem is kell. (Nagyon jellemző, hogy az átlagos polgári esztétikai hagyományok ellen oly hevesen hadakozó Csernisevszkij itt teljesen a realizmus nagy korának hagyományait követi. Ahogy itt Rahmetov alakját regényébe beleilleszti, az teljesen megfelel annak az elemzésnek, amelyet Balzac ad a nagy történelmi hősök felléptetéséről és szerepéről Walter Scottnál.)

Ugyancsak a Walter Scott-féle kompozíciómódhoz hasonlít, ahogy Csernisevszkij ezt az alakját felépíteti. Mint a Scott-regényeknek nagy történelmi alakjainál, Rahmetov egyszeri megjelenése a regény legdrámaibb fordulópontját jelzi. Akkor történik ez, amikor Vera értesül Lopuhov öngyilkosságáról, anélkül, hogy sejtelme volna az igazi tényállásról. Természetesen mélyen kétségbe van esve, önvád és lelkiismereti furdalás gyötri, le akar mondani szerelméről Kirszanov iránt. Rahmetov szerepe nemcsak abban áll, hogy megismertesse Verát az igazsággal, hanem hogy jövendő életét a helyes vágányba állítsa. Ebben a beszélgetésben nyilvánvalóvá lesznek Rahmetov kiváló emberi tulajdonságai: hajthatatlan energia, nagy elméleti és erkölcsi határozottság, de ezzel elválaszthatatlanul összefűzve emberies gyengédség, finom megértés a tisztességes emberek gyengeségei és ingadozásai iránt. Ez a megértés azonban sehol sem gyengíti fellépése határozottságát. Amikor Vera teljesen kétségbe van esve és kétségbeesésében kizárólag csak önmagára gondol, Rahmetov éppen a közügyre való irányítás segítségével idéz elő benne erkölcsi fordulatot; megmutatja Vera életének és munkájának a közösség felé forduló részét, innen eredő kötelességeit, amelyeknek teljesítése Vera egyéni érdeke is, éppen az „értelmes egoizmus" alapján.

Így ennek a világfelfogásnak dialektikája e drámai beszélgetésben a legmagasabb színvonalon tárul elénk. Rahmetov forradalmár, kizárólag a forradalomnak él; persze életének ez a része „konspiratíve" van megírva, úgy, hogy csak az olvasó érti meg, nem a cenzor. Rahmetov életvitelét az aszkézis, a saját életének és boldogságának teljes feláldozása jellemzi — éppen az „értelmes egoizmus" alapján. Ez a probléma, hogy t. i. hogyan lehet a hősi önfeláldozást az „értelmes egoizmus"-ból következetesen levezetni, már Holbachnál és Helvetiusnál is felmerült. Csernisevszkijt is régen foglalkoztatta ez a kérdés, anélkül, hogy bármelyikük is kielégítő elméleti megoldást

talált volna. Mert az elméleti fejtegetésekben mindig napvilágra jut ez elmélet gyengéje: polgári eredete, az individuum érdekeiből, mely pusztán önérdekből kapcsolódik bele a közösség életébe. Itt kielégítő elméleti kapcsolatot találni lehetetlen. Mert az ember individualista felfogása az érdek fogalmát leszakíthatatlanul az egyéni önzéshez kapcsolja; csak ha elméletileg világossá válik, hogy az ember elsőlegesen társadalmi lény, akit a társadalom szerkezete bonyolult szálakkal kapcsol különböző közösségekbe, csak ezen az alapon világossá válik az osztályérdek jelentősége, mint olyan érdeké, amely egyszerre és elválaszthatatlanul, persze dialektikusan, egyéni és társadalmi jellegű, csak ha ennek felismerésével megvilágosodik, hogy az egyén, s vele az egyéni érdekek teljesedése egyedül az osztály felszabadulása révén lehetséges: oldható meg elméletileg ez a probléma.

Ez a megoldás csak a szocialista világnézet számára lehetséges, ahol a munkásosztály felszabadulásának érdekei összeesnek az emberiség felszabadulásának érdekeivel. A szocialista világnézet ennélfogva mindenütt szerves dialektikával tudja összekapcsolni az egyéni és társadalmi érdekeket, megőrizvén az előbbiekből mindazt, ami bennük jogos. S így meg tudja mutatni, hogyan nő bele a helyesen felfogott egyéni érdek a társadalom életébe. Ezt a tényállást még jobban felderíti a szocialista világnézet ama felismerése, hogy az ember elsőlegesen történelmi lény is: ennek tudata, az elnyomott osztály világtörténelmi hivatottsága, e hivatottság tudatának pátosza teszi elméletileg is megmagyarázhatóvá, hogyan válik a forradalmi önfeláldozás az egyéni életnek is, mint egyéni életnek, teljesedésévé. Mindezt csak a proletariátus világszemlélete adhatja meg. Mert csak ott esik elméletileg és gyakorlatilag össze az osztályfelszabadulás az emberiség — s vele minden dolgozó — felszabadulásával.

Ez a kérdés elméletileg Csernisevszkij számára megoldhatatlan, éppen úgy, ahogy Holbach, Helvetius és Feuerbach számára is megoldhatatlan volt, mert a történelem számukra még nem produkált olyan tárgyat, olyan társadalmi szerkezetet, amelyből ez a világszemlélet kinőhetett volna. Itt válik Csernisevszkij részére termékennyé a viszonyok kényszerítette szépirodalmi kifejezés: az elméletileg megoldhatatlant irodalmilag ábrázolni lehetett. Ez jelenik itt meg Rahmetov alakjában; Csernisevszkij későbbi regényében, a *Prológus*-ban Volgin alakja hasonló vallomás a korában magányos, mert tisztánlátó forradalmár önfeláldozó életéről. Rahmetov egyszerre az orosz forradalmárok kezdeti fejlődési fokának heroikusan tipikus alakja, ugyanakkor példakép, melynek erkölcsi kihatásai máig elevenek maradtak.

Közvetlen megjelenési formájában természetesen korához kötött jellegű a Rahmetov aszkézise. A jómódú nemesi családból származó Rahmetov, aki minden energiáját, egész életét a forradalom előkészítésének szenteli, szükségképpen aszketikus életet él. Az ilyen aszkétizmus szükségszerű velejárója a kezdődő forradalmi mozgalmaknak; megtaláljuk a munkásmozgalom kezdeteiben is. Ámde itt soha sincs a régi értelemben vett aszkétaságról szó, legkevésbé Csernisevszkijnél; nem az egyéniség megsemmisítéséről, nem kívülről jött parancs-

ról vagy ilyen jellegű erkölcsi Legyen-ről, nem az élet lenyűgözéséről van itt szó. Rahmetov azért jelentékeny ember, mert egyénisége éppen ebben a következetes önfeláldozásban teljesül.

Ugyanakkor itt megnyilvánul az egyéni és a társadalmi cselekvés bonyolult dialektikája: ez a teljesedés nem egyenesvonalúan jön létre, hanem a dialektikus ellentmondások szakadatlan során keresztül: a lemondásból, a valóságos fájdalmas, áldozatteljes lemondásból nő a teljesedés és ugyanakkor az egyén, még a maga szempontjából is, éppen a lemondás, éppen a közvetlen egyéni teljesedés hiányát éli át, mint egyéniségének valódi teljesedését.

Csernisevszkij ezekkel a kérdésekkel, mint tudjuk, már régebben is sokat foglalkozott elméletileg. 1861-ben egy, az amerikai polgári ökonómusról, Carey-ről írott cikkében hirtelen megjelenik a következő „betét" a bibliai Judith erkölcsi kérdéseiről: „Csak azt akarom megjegyezni, hogy Judith nem járt el helytelenül. Nem gyakoriak az olyan körülmények, amelyek ilyen szörnyű áldozatokat kívánnak az embertől, aki a társadalom hasznára akar lenni; azonban minden ember polgári létén végigmennek az olyan történelmi kombinációk, amelyekben a polgár lemondani kényszerül törekvéseinek egy részéről, azért, hogy más, magasabb, a társadalomra fontosabb törekvéseinek megvalósításában részt vehessen. A történelem útja nem a Nyevszkij Proszpekt sima járdája; mezőn megy végig, itt porban, ott sárban, amott szakadékokon át. Aki attól fél, hogy por lepi el, hogy sáros lesz a csizmája, az ne vegyen magára társadalmi tevékenységet. Ez igen hálás munka, ha tényleg az emberek jólétére gondoltok, de azért nem egészen tiszta foglalkozás. Persze, mellesleg mondva, nagyon különbözőképpen lehet felfogni az erkölcsi tisztaságot: akadhatnak olyanok, akik szerint például Judith nem mocskolta be magát."

Ami itt általános elméleti fogalmazást nyert, az a regényben természetszerűleg mint konkrét, egyénített emberek egyéni helyzete és megnyilatkozása ábrázolódik. Így mondja Vera Rahmetovnak, aki önmagát illetőleg is az emberi természet gyengeségéről beszél: „Maga beszél gyengeségről? Ugyan menjen! De tudja-e, Rahmetov, hogy nem ismerek magára? Mindig valami zord szörnynek tartottam — most meg barátságos, vidám embert látok magam előtt." Rahmetov erre így felel: „Csakhogy én most kellemes megbízást teljesítek, miért ne lennék hát jókedvű? Persze, ez vajmi ritka eset. Amit a világban tapasztalunk, attól nem csoda, ha zorddá lesz az ember. Bárcsak mindig ilyen hangulatban lehetnék! Nagyon kérem, maradjon köztünk: akaratom ellenére vagyok ilyen mogorva medve. Könnyebben teljesíthetem kötelességeimet, ha senki sem tudja, hogy munkámon kívül az élet örömeire is vágyom."

Itt a forradalmár típusának olyan vonásai állanak előttünk, amelyeket napjainkig megtalálunk a proletariátus felszabadulási mozgalmának mártírjaiban, nagy alakjaiban. (Gondoljunk csak, hogy mai példára utaljunk, a cseh Fučik börtönnaplójára.) Persze ez a dialektika a munkásmozgalom nagy alakjaiban magasabb formák között jelentkezik, mint Csernisevszkij regényében, mert a mozgalom tisztázódása, fejlődése és tudatosodása lehántotta magáról a kezdődő

forradalmi mozgalmak elvontságait, merevségeit, túlzásait. Ezt a továbbfejlődést nagyon világosan látjuk Gorkij proletárhőseiben.

De Gorkij éles szeme meglátta ezeket a vonásokat a modern munkásmozgalom legnagyobb alakjában, Leninben is. Leninről írott megemlékezésében arról beszél, milyen élvezettel hallgatta Lenin Beethoven szonátáit. A megemlékezések szerint Lenin egy társaságban ezeket mondja: „Nem ismerek szebbet, mint az *Apasszionátát*, mindennap meghallgatnám, gyönyörű, már nem is emberi muzsika! Mindig, talán naiv, gyerekes büszkeséggel gondolok arra, hogy emberek tudtak ilyen csodákat teremteni." Itt hunyorgatott szemével, mosolygott és kedvetlenül hozzátette: „De túl gyakran nem tudok muzsikát hallgatni. Az idegekre hat, az ember szeretne kedves ostobaságokat beszélni és megsimogatni az emberek fejét, akik piszkos pokolban élnek és mégis ilyen szépséget tudnak alkotni. De manapság nem szabad senkinek sem megsimogatni a fejét — leharapnák az ember kezét. A fejekre kell ütnünk, könyörtelenül ütnünk, noha a mi ideálunk az, hogy semmiféle erőszakot ne kövessünk el az emberek ellen. Hm, hm, — a mi feladatunk pokolian nehéz."

Nem véletlen, hogy Gorkij itt Csernisevszkij Rahmetovára emlékeztet. Ugyanebben az összefüggésben Gorkij idézi Leninnek egy másik kijelentését, amely e problémakomplexum kiegészítő oldala, a konkrét egyéni hivatás, a benne való tökéletes teljesedés jut kifejezésre. Lenin és Gorkij a gyerekekről beszélnek és Lenin azt mondja: „Igen, nekik jobb dolguk lesz mint nekünk. Sokat, amit nekünk az élet hozott, nekik nem kell átélni. Az ő életük kevésbé kegyetlen lesz." A távolba mézett, a dombokra, amelyekhez a falu simult és elgondolkozva hozzátette: „És mégsem irigylem őket. A mi nemzedékünknek megadatott, hogy bámulatos, történelmileg nagyszabású munkát végezzen."

Csernisevszkij kényszerből lett regényíró. Maga sem tekintette magát soha vérbeli szépírónak. Polgári, reakciós rágalmazói tagadják, hogy igazi író, igazi költő volna. Mégis itt — és Volgin alakjában — a legnagyobb lehetséges írói teljesítmény az övé: egész korszakra — sőt valószínűleg azon túlra is — érvényes, példaadó típust teremtett meg írói eszközökkel. Ez a teljesítmény ma még a nem-orosz közvélemény előtt nem világos. A Szovjetunió határain túl a forradalom emberi és erkölcsi előtörténetét a nihilizmus frázisával szokták kifejezni. Még jó, ha ennek a téves képzetnek kiindulási pontja nem a Dosztojevszkij rágalmakkal teli torzképe, hanem a Turgenyev Bazarovja. Az *Apák és fiúk* 1862-ben, Csernisevszkij elfogatásának évében jelent meg. A *Szovremennyik*-ben Csernisevszkij tanítványa, Antonovics, élesen elutasító kritikát írt Turgenyev híres regényéről, legfőképpen Bazarov tipikusságát tagadva. E kritika az orosz irodalomban szenvedélyes vitákat váltott ki, még a baloldal köreiben is. Itt nincs terünk ezt a vitát, még fővonásaiban sem, ismertetni. Annyi azonban bizonyos: Turgenyev kívülről, az átalakulással rokonszenvező nemesi liberalizmus álláspontjáról rajzolja meg hősének tipikus vonásait, noha mint igazi író, objektivitásra törekszik, noha komoly tisztelettel viseltetik az új típus szellemi és erkölcsi energiája iránt. De pozitív emberi oldalait természetszerűleg nem tudja megragadni.

Csernisevszkij belülről látja ezt a típust: a forradalmi mozgalom legbelsőbb problematikájából; ezért válnak nála láthatóvá ennek a típusnak nemcsak pozitív vonásai, hanem azok is, amelyek egy egész korszakot jellemeznek. Mert hiszen a Turgenyev-féle Bazarovról ma már nyilvánvaló, hogy semmi köze sincs a későbbi forradalmi mozgalmak központi alakjaihoz. Ezért nem véletlen, hogy a két típusalkotó kísérlet közül melyik jutott közelebb e típus társadalmi, emberi és erkölcsi igazságához. Persze, az se véletlen, hogy melyik hatott inkább eddig a Szovjetunió határain kívül. Ma széles körökben megváltozott a nézőpont az élethez, ezért az irodalomhoz is. Csernisevszkij hatása ma lehetségessé vált nálunk is.

6

Természetesen, a mai átlagos olvasónak sok régi előítéletét kell leküzdenie, hogy Csernisevszkij művészetét irodalmi kultúráját megértse. Már beszéltünk arról, hogy ez az egész regény polemikusan is, alkotási módszerében is nyíltan szembehelyezkedik a szokványos esztétikával. A nehézséget fokozza a megírás „konspiratív" jellege; ami az akkori és (bizonyos határok között) a későbbi orosz olvasók számára magától értetődő volt, az nálunk sok tekintetben nehezebben kibetűzhető. Persze nálunk is létezett az ellenforradalmi időkben sorok közötti olvasás. De az akkori „konspiratív" sejtetés túlnyomó részben csak valami zavaros viszolygás kifejezése volt, csak érzelmi, gyakran csak ízlésbeli ellenzékieskedés a Horthy-rezsimmel szemben. Az igazi forradalmi konspirációnak minálunk csak igen kis rétegekben vannak hagyományai.

Jelentősebb nehézség, hogy Csernisevszkij publicisztikai írásmódja ellentmond sok mai átlagolvasó szokásainak és ízlésének. Az európai és amerikai újabb ellenzéki vagy álellenzéki írások ideológiai gyengesége egyebek között abban is megnyilvánul, hogy az ilyen publicisztikai jellegű stílus a legtöbbször emberileg és esztétikailag is alacsonyabbrendű a szorosabb értelemben vett alkotói módszernél (Upton Sinclair). Csernisevszkij még a nagy világirodalmi publicisztikai hagyományok örököse. A mai irodalomszemlélet, mely sok esetben az új irodalmat az expresszionizmustól datálja, nem ismeri, nem akarja ismerni ezeket a hagyományokat. Nem veszi tudomásul, hogy a világirodalom számos kiváló és híres írója az általunk használt értelmezés szerint szintén a publicisztika módszereivel dolgozik a szépirodalomban is. Csak néhány nevet említek a probléma sejtetésére: Ricardson és Rousseau, Diderot és Lessing, a fiatal Schiller és Heine, Victor Hugo és George Sand stb., stb.

Az orosz irodalomban a gogoli korszak óta uralkodó áramlat a szépirodalom közvetlen belekapcsolódása a kor nagy, aktuális, forradalmi kérdéseibe. Ezt a kapcsolatot a jelentékeny orosz íróknál szinte kivétel nélkül megtaláljuk. Ám a keresztülvitelben nagy különbségek vannak. Tolsztojnál, aki talán legnagyobb típusa az újkor irodalmában annak az írónak, aki kizárólag a megérzékítés és nem a magaadta kommentárok és elemzések segítségével alkot, ezek a direkt kiránduló-

sok az aktuális kérdések mezeire gyakran tisztán betétként hatnak, idegen testek műveiben. (Legvilágosabban látható ez történetfilozófiai fejtegetéseinél a *Háború és béké*-ben.) Dosztojevszkij stílusa igen közel áll a világirodalom előbb említett nagy publicista írójához. Nála tehát sokkal gyengébb ez a stilisztikai ellentmondás, mint Tolsztojnál. Mivel azonban az ő reakciós politikai nézetei szokatlanul összeütközésbe kerülnek ábrázolt világának társadalmi igazságával, ez összeütközésben, ha a szerző közvetlen publicisztikai nézőpontja győz, az jön létre, amiről Gorkij beszélt, hogy Dosztojevszkij megrágalmazza saját alakjait. Csernisevszkijnél formailag és tartalmilag, esztétikailag és erkölcsileg teljes az egység alkotó és publicista között: innen regényeinek társadalmi és emberi pátosza.

Tendencia-irodalom ez? Igen is és nem is. Engels a következőket írta erről a kérdésről: „Nem vagyok az irányköltészetnek, mint ilyennek, ellensége. A tragédia atyja, Aischylos és a vígjáték apja: Aristophanes, mindketten erősen célzatos költők voltak. Dante és Cervantes nem kevésbé és az *Ármány és szerelem* legjobb tulajdonsága az, hogy az első német politikai színdráma. A modern oroszok és norvégek, akik kitűnő regényeket írnak, mind irányköltők."

Persze, Csernisevszkij stílusa igen különös és egyéni: legjellemzőbb rá a reflexió döntő szerepe az emberek egyénítésében. Itt is sajátos helyzet áll elő nem egy olvasó részére: ma általános ismérve a regényeknek, hogy szakadatlanul átcsapnak az esszészerűségbe. De ezt az átcsapást a polgári olvasó igaznak, helyesnek, művészinek szokta tekinteni, ha az esszé tartalma politikailag jobboldali, ha a reflexió „mélypszichológiai", ha az ösztönélet irracionális „mélységeit" fedi fel, vagyis ha szétfejti a jellemeket, ha elmossa, eltünteti összefüggésüket a társadalommal. Csernisevszkij reflexióinak iránya pont az ellenkező. Ezért van stílusa ellen oly nagy ellentállás bizonyos polgári körökben. Nem szokták meggondolni, hogy a Csernisevszkij-féle reflexió mindig konkrét: meghatározott konkrét emberek meghatározott konkrét helyzeteiben igyekszik tudatosítani azt: mit tegyenek? miért azt tegyék, amit tesznek? hogyan függnek össze életük fordulatai egyéni létüknek társadalmi alapjaival, társadalmi célkitűzéseikkel?

Csernisevszkij itt csak élesebben teszi fel ezeket a kérdéseket, elszántabban tör a tudatosodás felé, mint azt a nagy irodalom általában szokta. De ilyen ábrázolási módot — bár távolról sem ennyire központi helyen — megtalálunk Goethénél és Tolsztojnál, Balzacnál és Dosztojevszkijnél is, legfőképpen napjainkban Thomas Mann-nál a *Varázshegy* óta. Csernisevszkij regényének költői voltát az dönti el, mennyiben — egyszerre és elválaszthatatlanul — egyéniek és tipikusak ezek a reflexiók, mennyiben nem általános, elvont igazságok alkalmazásai valamely attól idegen egyes esetre, hanem egyéni konfliktusok gondolatokba, általánosításokba történő sűrűsödései, olyan egyéni sorsfordulatok ábrázolásai, ahol az egyéni reflexió, az egyéni gondolati tudatosodás az egyén életének, életvitelének szerves alkotórésze, s mint ilyen jellemző, megelevenítő az egyén szempontjából, egyúttal felemelvén őt a tipikusság magaslatára.

Innen lehet csak és kell Csernisevszkij regényeinek irodalmi értékét megítélni. Senkisem fogja őt olyan vizionárius, olyan ellenállha-

tatlanul megérzékítő ember és típusalkotónak tekinteni, mint amilyen Balzac vagy Tolsztoj volt. De a legnagyobb igazságtalanság lenne ezt a határt csak felfelé megvonni. Csernisevszkij „intellektuálisan", a társadalmi és morális reflexió segítségével megelevenített alakjai nem egyszer sokkalta élőbbek — egyénileg és főleg típusukban — mint számtalan híres és emberalkotásaiért magasztalt újkori író hősei. Az irodalmi dekadencia úgyszólván teljesen eltüntette az irodalomból az alakok intellektuális és morális arculatát; eltüntette az egyéni élet közéleti meghatározottságait. Ezzel érzéktelenné tette az olvasókat az élet emez oldalai iránt. Csernisevszkij írói értékeinek nemcsak hazájában volt több nemzedékre nevelő hatása, nálunk is nevelhetnek: érzékre az emberi élet igazán lényeges értékei iránt.

Annál is inkább, mert a dekadencia „megértése", lelki „finomsága" és „mélysége" még más tekintetben is éles ellentétet jelent Csernisevszkij „szárazságával" és puszta észszerűségével szemben. Aki modern dekadens előítéletektől menten, elfogulatlanul olvassa ezt a regényt, annak éreznie kell: mennyi gyengédség és tapintat válik itt elevenné és mozgatóerővé az emberek egymásközötti viszonyában — éles ellentétben azzal a lelki durvasággal, spontán brutalitással és erkölcsi alacsonyrendűséggel, mely a dekadencia „finom", „mély" és „poétikus" írásművelből árad. Az, hogy Csernisevszkij pszichológiája nem „mély", nem költői hiányosság, hanem világnézeti magatartás: Csernisevszkij tagadja az erkölcsiség — helyesebben: a nihilista amoralitás — ama világát, amelyből az ilyen „mélységek" fakadnak. Tagadja, vagyis egyrészt azt hirdeti, hogy mindez a munkátlan parazitizmus lelki gyümölcse, másrészt arra akarja nevelni az embereket, hogy tevékeny önismeretre szert téve magukban elintézzék ezt az emberiség számára terméketlen, káros érzésvilágot.

Még egy tekintetben áll Csernisevszkij írásmódja éles ellentétben a dekadencia írásdivatjaival, irodalmi magatartásával. Csernisevszkijt az ember pozitív, értékes, felfelé vezető tulajdonságai érdeklik; az írót éppen úgy, mint a politikust. Ebből az következik, hogy ő alakjait pozitív tulajdonságaik alapján igyekszik megragadni, ezeknek kidomborításával ábrázolni. Csernisevszkij nagy harca arra irányul, hogy olyan emberi közösség jöjjön létre, amelyben nem érvényes többé a Balzac dilemmája: az emberek vagy pénztárosok vagy sikkasztók; e regényben Maria Alekszejevna, Vera anyja, ezt így fejezi ki: „Aki nem bolond, az gazember és csak az ostoba nem gazember." Csernisevszkijt, az írót, tehát nem a bolondság vagy a gazság lelki árnyalatai érdeklik elsősorban, hanem az új embernek az a lelkisége, az a cselekvési iránya, mely túlhaladja a polgári társadalom eme dilemmáját. Az utolsó évtizedek nihilizmusa ellenben unalmas közhelynek vagy puszta kiagyalásnak minősíti az ember erkölcsi (legfőképpen társadalom-erkölcsi) értékeit. A balzaci dilemma már annyira magától értetődővé vált ebben a világban, annyira apriorijává az emberszemléletnek, hogy már nem is kell beszélni róla: az írót már csak ennek miléntje érdekli, nem többé maga a tény és annak okai, következményei.

Csernisevszkij emberábrázolásában az utópikus szocializmus, mint világnézeti alap (erősítve a megírás és a kiadhatás megnehezített

politikai körülmenyeitől) abban is megnyilvánult, hogy bármilyen éles ellentétben állnak is az alakjait megteremtő és jellemző pozitív tulajdonságok a környezet, a régi világ társadalmi és egyéni moráljával, a hangsúly még ezen belül is a pozitívon, az építő és nem a romboló tendenciákon nyugszik. Láttuk: ez nem akadályozta meg e regényt abban, hogy több, mint félszázad folyamán világtörténeti szükségszerűségből harcra, rombolásra beállított forradalmárok nagy nevelője legyen. Ma ez a pozitivitás csak növeli e könyv legjobb értelemben vett aktualitását.

Csernisevszkij írói magatartásából és ábrázolásmódjából végül az is következik, hogy regényei — mint az igazán jelentékeny írások általában — többet adnak, mint a világ valamely érdekes és lényeges darabjának valósághű tükrözését: egy nagy ember, egy nagy egyéniségnek emberi mivoltát és a világhoz való viszonyát is tükrözik. Ez a megállapítás általában véve minden jelentékeny író minden jelentékeny művére vonatkozik. Az a fajtája az írásnak azonban, amelyben Csernisevszkij egyénisége kifejeződik, sokkal direktebb és éppen ezért kényesebb, érzékenyebb, mint a Goethe- vagy Balzac-típusú íróké. Ennél a típusnál (még a kisebbeknél is, sőt azoknál elsősorban) az alkotás egyszerre tükrözi és takarja az író egyéniségét; itt — főleg a kisebbeknél — lehetséges, hogy egy-egy sikerültebb mű tartós hatást ér el, anélkül, hogy szerzője emberileg jelentékeny egyéniség volna. A Csernisevszkij-féle típusnál — éppen e direktebb viszonynál fogva — az ilyen hatás csak minden, vagy semmi lehet. Ha az ilyen harcos, magát többé-kevésbé túlnyomóan publicisztikusan kifejező író nem emberi léte gyökeréig valódi ember, igazi egyéniség, úgy múlhatatlanul létrejön az olvasóban a szárazság, az üresség amaz élménye, mely a művészileg igényeseket — nagy általánosságban véve igazságtalanul — türelmetlenné szokta tenni az ilyen típusú irodalommal szemben. Ámde amilyen jogosult ez a türelmetlenség a regénybe vagy drámába menekülő átlagközíróval szemben, annyira megfosztja magát ez az igényesség a legnagyobb emberi élményektől, ha olyan írókkal szemben zárkózik el, mint amilyen Csernisevszkij. Lehet, hogy fogsága nélkül Csernisevszkij soha sem írt volna regényt. De bizonyos: ezek nélkül a regények nélkül az irodalom világa szegényebb volna: hiányozna belőle e tiszta ember és nagy forradalmár szemérmes okossággal, finom nyíltsággal megrajzolt önarcképe.

LUKÁCS GYÖRGY

22. lap. *Nyikolaj Mihajlovics Karamzin:* orosz író és történetíró (1766—1826); az orosz irodalomban a szentimentalizmus irányának megteremtője. Nyelvújító tevékenysége hozzájárult az orosz irodalmi nyelv fejlődéséhez.

23. lap. *Madame de Staël:* francia írónő (1766—1817).

28. lap. *Giuseppe Mezzofanti:* vatikáni bíboros, olasz nyelvtudós (1774—1849). Élete vége felé 58 nyelven beszélt és írt.

28. lap. *Pierre Corneille:* nagy francia drámaíró (1606—1684), a klasszikus francia tragédia megteremtője.

36. lap. *David Hume:* angol burzsoá filozófus, történész és közgazdász (1711—1776). Filozófiájában és társadalomszemléletében egyaránt idealista volt.

36. lap. *Edward Gibbon:* angol polgári történetíró (1737—1794). Főműve: „A római birodalom bukása".

36. lap. *Leopold von Ranke:* német polgári történetíró (1795—1886).

36. lap. *Augustin Thierry:* francia történetíró (1795—1856). A népi hagyományból és a régi krónikákból bőségesen merítő, romantikus történetírás képviselője.

44. lap. *Waterlooi csata:* 1815 június 18-án Wellington és Blücher angol-holland és porosz hadseregei Waterloonál döntő csapást mértek Napoleonra.

44. lap. *Emanuel Grouchy:* Napoleon tábornoka (1766—1847). Hibás stratégiai lépése miatt Napoleon őt okolta a waterlooi csata elvesztéséért.

44. lap. *Marquis Lafayette:* francia tábornok (1757—1834). A francia felvilágosítók eszméinek hatására fiatalkorában részt vett az északamerikai függetlenségi háborúban. Visszatérése után, a haladó körökben nagy népszerűségnek örvendő tábornok a francia polgári

forradalom idején jelentős szerephez jutott. Kezdetben a forradalom oldalán állott, később az ellenforradalmárokhoz csatlakozott. Amikor a Bourbonok ismét uralomra kerültek, Lafayette a liberális burzsoá ellenzék sorába ment át; részt vett az 1830-as júliusi forradalomban, de támogatta a monarchia fennmaradását.

55. lap. *Rigoletto:* Giuseppe Verdi, olasz zeneszerző (1813—1901) ismert operája, melyet 1851-ben írt.

55. lap. *La donna è mobile...* (Az asszony ingatag...): A mantuai herceg híres áriájának kezdő sora Verdi „Rigoletto" című operájában.

57. lap. *Robber:* kártyajátékokban játéksorozat, amely több játszmából áll.

62. lap. *Georges Sand:* igazi nevén Madame Dudevant. Haladó szellemű francia regényírónő (1804—1876). Műveiben érezni a francia utópikus szocializmus hatását.

62. lap. *Charles Dickens:* nagy angol realista író (1812—1870). Regényeiben megmutatja a kapitalista nagyváros életét és a benne uralkodó éles társadalmi ellentmondásokat; feltárja a burzsoá intézmények és törvények embertelenségét. Írásaiból mély humanizmus árad és humorán is átcsillan az egyszerű ember iránt érzett szeretete.

67. lap. *Ali:* janinai pasa (1741—1822). Fellázadt a török szultán ellen, s nagy harcok és hallatlan kegyetlenkedések útján a Balkánfélsziget nagyrészét hatalmába kerítette. A szultán seregei Janinában körülzárták, s bár Ali hősiesen harcolt, az éhség miatt kénytelen volt megadni magát. Nemsokkal ezután a szultán megölette.

67. lap. *Dzsezzar:* szíriai pasa (1735—1804), a szíriai Saint Jean d'Acre erőd parancsnoka volt. 1799-ben sikeresen védte az erődöt Napoleon ostroma ellen.

67. lap. *Mehemed Ali:* Egyiptom alkirálya (1769—1849). Rangját a török szultántól kapta, akinek segítséget nyújtott a franciák elleni harcban. Később azonban rátámadt a szultánra, mert az nem volt hajlandó területi követeléseit kielégíteni. Csak az európai hatalmak közbelépésével tudta a szultán legyőzni Mehemed Alit, aki ezután ismét egyiptomi helytartó lett és adófizetésre kötelezte magát a szultánnak.

67. lap. *Lajos Fülöp:* francia király (1773—1850). A júliusi forradalom után, X. Károly lemondásával került trónra. 1830-tól 1848-ig uralkodott. A párizsi februári forradalom buktatta meg.

67. lap. *Metternich herceg:* osztrák államférfi (1773—1859); az önkényuralom megingathatatlan, kegyetlen képviselője. Mint Ferenc

császár bizalmi embere, körmönfont diplomáciával irányította az egymással ellenségeskedő európai nagyhatalmakat. Az ő sugalmazására születtek meg az 1814—15-ös bécsi kongresszus határozatai. A Ferenc császártól kapott korlátlan hatalommal intézte Ausztria belső ügyeit és gyűlölte a jogaiért küzdő Magyarországot. Az Európa-szerte feltörő forradalmi mozgalom meghozta Metternich politikájának csődjét és a népharag elől kénytelen volt elmenekülni.

67. lap. *Jean-Baptiste Charras:* katonai író (1810—1865). Főműve: „Az 1815-ös hadjárat története".

68. lap. *François Eugéne Vidocq:* francia bűnügyi nyomozó (1775—1857). Számos könyvet írt a tolvajok életéről. Neve egyet jelent az agyafúrt detektív fogalmával.

69. lap. *Ludwig Feuerbach:* a XIX. század nagy materialista filozófusa (1804—1872). Élesen bírálta Hegel idealizmusát, ugyanakkor elvetette a hegeli dialektikát, a jelenségek fejlődésükben való szemlélését. Marx és Engels rámutattak Feuerbach filozófiai nézeteinek hibáira, de átvették materializmusának „leglényegesebb magvát" és továbbfejlesztették a materializmus tudományos filozófiai elméletévé.

69. lap. *XIV. Lajos:* francia király (1638—1715). Uralkodása az abszolút monarchia fénykora volt.

70. lap. *Preferánsz:* francia eredetű kártyajáték (préférence).

70. lap. *Égalité Fülöp:* Lajos Fülöp orléansi herceg gúnyneve (égalité = egyenlőség).

71. lap. *Saxo Grammaticus:* dán történetíró és költő (kb. 1150—1206 között). Többkötetes munkájában, a „Gesta Danorum"-ban a dán mítosz és történelem királyai, hősei elevenedenek meg, köztük Hamlet királyfi is.

77. lap. *Aforizma:* szólásmód, amely valamilyen általánosított gondolatot fejez ki.

92. lap. *Maraschino:* (marasquino): édes pálinka, melyet egy dalmáciai cseresznyefajtából készítenek.

108. lap. *Gogol postamestere:* Gogol „Revizor" című vígjátékának egyik hőse.

108. lap: *Teoretikus:* elméleti alapon álló ember.

127. lap. *„Chronique de l'Oeil de Boeuf":* a királyi udvar botránykrónikája. „Oeil de beuf" ökörszem franciául, de kis ablaknyílást is jelent. Így nevezték Versailles-ban a király hálószobájának előszobáját, amelyet egyetlen kis ablak világított meg.

127. lap. *„Faublas lovag kalandjai”:* Louvet de Couvray, francia író (1760—1797) sikamlós regénye.

130. lap. *Justus Liebig:* német vegyész (1803—1873), a mezőgazdasági kémia megteremtője. Ő dolgozta ki a húskivonatok készítésének módszerét.

131. lap. *Antropológiai filozófia:* a társadalmi élet jelenségeinek magyarázata, nem a társadalmi fejlődés történelmi törvényeinek alapján, hanem az egyes embernek, mint biológiai lénynek a tulajdonságaiból és szükségleteiből kiindulva. Ezt a filozófiai felfogást tükrözi Csernisevszkij 1860-ban írt bölcseleti munkája is, melynek címe: „Az antropológiai elv a filozófiában”. Ebben a műben Csernisevszkij megfogalmazza világnézete alapjait és kifejti a materializmus igazságát. Az antropológiai elv az emberi szervezet egységének eszméje, amely nem fér össze a dualizmus tanával. A természettudományok világánál nem állhat meg a test és lélek egymástól független létezésének dualista tana — és éppígy nem állhat meg az idealista filozófia sem.

132. lap. *Szillogizmus:* logikai következtetés, amelyben két ítéletből szükségszerűen következik a harmadik.

151. lap. *Moderantizmus:* mérsékelt álláspont egy irányzaton belül.

151. lap. *Auguste Comte:* francia burzsoá filozófus és szociológus, a pozitivizmusnak nevezett filozófiai irányzat megalapítója (1798—1857). Azt állította, hogy a materializmus és az idealizmus „fölé” emelkedett, valójában azonban csupán azokat a reakciós idealista eszméket ismételgette, amelyek azt hirdetik, hogy a jelenségek lényege megismerhetetlen. Marx, Engels és Lenin több ízben rámutatott Comte elméletének tudományellenes, reakciós nyárspolgári jellegére.

155. lap. *„Télémaque”* (Les avantures de Télémaque): Fénelon, francia író (1651—1715) politikai célzatú pedagógiai regénye. Hőse Telemachos, ó-görög mondai alak, Odysseus és Penelope fia.

155. lap. *Félicité Genlis:* francia írónő (1746—1830); finomkodó, erkölcsi prédikációkkal teli regények szerzője.

156. lap. *Volteriánus:* Voltaire követője. Voltaire (1694—1778) a francia felvilágosodás korszakának legjelentősebb írója, a feudalizmus és a katolikus egyház elleni küzdelem bátor harcosa volt.

158. lap. *Szibariták:* Sybaris ókori délitáliai város elpuhultságukról híres lakói. Ma az élvezethajhászó, naplopó ember jelzője.

158. lap. *Aszkéta:* olyan ember, aki lemond az élet minden élvezetéről. Az aszketizmus vallási misztikus tanítás, amely szélsőséges önmegtartóztatást követel.

159. lap. *Rudolf Virchow:* ismert német patológus és anatómus (1821—1902).

159. lap. *Claude Bernard:* híres francia fiziológus (1813—1878); a kísérleti fiziológia megalapítója.

159. lap. *Hermann Boerhaave:* holland orvos (1668—1738).

159. lap. *Christoph Wilhelm Hufeland:* német orvos (1762—1836); a himlőoltás egyik előharcosa.

159. lap. *William Harvey:* ismert angol orvos (1578—1656); az újabbkori fiziológia és a vérkeringési elmélet megalapítója.

159. lap. *Edward Jenner:* angol orvos (1749—1823). Felfedezte, hogy a tehénhimlővel való beoltás védelmet nyújt a himlőmegbetegedés ellen; megfigyelései hamarosan világszerte beigazolódtak.

175. lap. *Harriet Beecher-Stowe:* amerikai írónő (1811—1896). Világszerte ismert regénye, a „Tamás bátya kunyhója" 1852-ben jelent meg először; ebben a könyvében feltárta az amerikai néger rabszolgák elviselhetetlen helyzetét, az ültetvényesek kegyetlenkedéseit. Leleplező vádirata kiváltotta az egész világ tiltakozását az amerikai rabszolgatartó rendszer ellen.

175. lap. *John Howard:* angol emberbarát, a börtönügy megreformálásának szószólója (1726—1790).

176. lap. *A róka és a szőlő:* utalás Ezopus ó-görög meseköltő (i. e. kb. 600) állatmeséjére. A róka a kertben nem tudta elérni a magasan függő szőlőfürtöt és azzal vigasztalta magát, hogy úgyis savanyú a szőlő.

176. lap. *„Holt lelkek":* Gogol (1809—1852), a nagy orosz realista író regénye, amelyben kora társadalmát, a jobbágytartó földesúri Oroszországot mutatja be.

180. lap. *Angelina Bozio:* híres olasz énekesnő; 1856-ban Pétervárott vendégszerepelt.

180. lap. *Enrico Tamberlick:* olasz tenorista; Pétervárott nagy sikerrel vendégszerepelt.

180. lap. *Traviata:* Verdi 1853-ban írt, ismert operája.

181. lap. *Henriette de Méric:* francia énekesnő (született a XIX. század elején, meghalt 1867-ben).

189. lap. *Robert Owen:* angol gyáros (1771—1858). Egyike a XIX.

század nagy utópista szocialistáinak; a szövetkezeti mozgalom úttörője volt.

336. lap. *Isaac Newton:* a nagy angol matematikus és fizikus (1634—1727), a nehézkedési erő törvényének felfedezője.

198. lap. *Hipotézis:* tudományos feltevés valamely jelenség megmagyarázására. A hipotézis megvizsgálásra és bizonyításra szorul ahhoz, hogy tudományos elméletté vagy törvénnyé váljék.

201. lap. *Puritánok:* Vincenzo Bellini olasz zeneszerző (1801—1835) operája.

212. lap. *Thomas Macaulay:* angol történész és államférfi (1800—1859); politikai meggyőződése szerint mérsékelten liberális.

212. lap. *François Guizot:* francia burzsoá történetíró és reakciós államférfi (1787—1874). Az 1848-as forradalomban a munkásosztály hóhérai közé tartozott. Műveiben a történelmi fejlődés törvényeit kutatta, de megrekedt az idealista szemlélet korlátai között.

212. lap. *Louis-Adolphe Thiers:* politikus és történész (1797—1877); több ízben miniszter és miniszterelnök is volt. 1871-ben, mint a „végrehajtó hatalom" feje, a párizsi Kommünt a legnagyobb kegyetlenséggel vérbefojtotta. 1871-től 1873-ig a köztársaság elnöke volt.

212. lap. *Georg Gottfried Gervinus:* német polgári irodalomtörténész és történetíró (1805—1871). Az alkotmányosság híve volt. Szemben állt a porosz nacionalizmussal, s ezért Bismarck ellenséges érzelmeket táplált iránta.

214. lap. *Ivan Ivanovics Suvalov:* orosz államférfi (1727—1797); Erzsébet cárnő egyik kegyence volt.

214. lap. *Burkhard Christoph Münnich gróf:* orosz hadvezér és államférfi (1683—1767). 1720-ban I. Péter cár szolgálatába lépett. Erzsébet cárnő uralkodása alatt kegyvesztett lett.

214. lap. *Pjotr Alekszandrovics Rumjancev:* kiváló orosz hadvezér (1725—1796). I. Péter cár hadművészetét továbbfejlesztve, nagyszerű győzelmet aratott a hétéves háború (1756—1763) folyamán a poroszok fölött.

214. lap. *Novi:* északolaszországi város. 1799-ben Szuvorov orosz hadvezér itt győzte le a franciákat.

214. lap. *Tilsit:* 1807-ben I. Sándor cár és Napoleon Tilsitben találkozott és békét kötött. A békeszerződés értelmében Oroszország kénytelen volt Napoleon hódításait és császárságát elismerni, védő-

és támadó szövetségre lépni vele, valamint csatlakozni az Anglia elleni gazdasági háborúhoz.

214. lap. *Mihail Mihajlovics Szperanszkij:* orosz államférfi (1772—1839). A XIX. század elején I. Sándor cár rendeletére reformtervezetet dolgozott ki, amelynek az volt az alapgondolata, hogy a feudális monarchiát a burzsoá viszonyok fejlődéséhez kell alkalmazni. A tervezet az akkori idők szempontjából haladó jellegű volt, éppen ezért a konzervatív földesurak erélyesen tiltakoztak ellene. Szperanszkij 1812-ben kegyvesztett lett és a cár egyidőre száműzte.

214. lap. *Nemesi marsall:* a cári Oroszországban a nemesek minden kormányzóságban előljárót, vezetőt választottak maguk közül; ez volt a nemesi marsall (predvogyityel dvorjansztva).

218. lap. *Spártai módon élt:* edzett, fegyelmezett módon. Az ókori görög városállamban, Spártában a gyermekeket az állam nevelte hétéves koruktól fogva edzett, fegyelmezett katonákká, akiknek azután egész életét a harc töltötte ki.

219. lap. *Adam Smith:* angol polgári közgazdász (1723—1790); a közgazdaságtan klasszikus iskolájának megalapítója.

219. lap. *Thomas Robert Malthus:* angol pap és közgazdász (1766—1834). Reakciós elmélete szerint a kapitalizmussal együttjáró nyomort a túlnépesedés megszüntetésével lehet enyhíteni. Marx megállapította, hogy Malthus az uralkodó osztályok érdekében alkotta meg következtetéseit.

219. lap. *David Ricardo:* angol közgazdász (1772—1823); a klasszikus közgazdaságtan legjelentősebb és egyben utolsó nagy képviselője.

219. lap. *John Stuart Mill:* angol közgazdász és filozófus (1806—1873); a szabadkereskedelem híve, a klasszikus közgazdaságtan epigonja. Kompromisszumot keresett a ricardói tanítások és a proletariátus szocialista követelései között.

219. lap. *Alfa és omega:* a görög ábécé első és utolsó betűje. Jelentése: kezdet és vég.

220. lap. *William Thackeray:* nagy angol író (1811—1863); a realista regény egyik megteremtője Európában. Legismertebb regénye a „Hiúság vására".

220. lap. *„Arthur Pendennis":* Thackeray 1850-ben írott regénye.

387. lap. *Artyel:* közös munkára vállalkozó csoport. Nálunk a „banda" fogalma közelítette meg. Nem azonos a mai értelmű kollektív mezőgazdasági szövetkezettel.

271. lap. *Nyikolaj Alekszejevics Nyekraszov:* nagy orosz költő (1821—1877); a forradalmi demokrata eszmék kifejezője az orosz költészetben.

273. lap. *Crecy, Poitiers, Azincourt:* a XIV—XV. században az angolok és a franciák közötti, úgynevezett százéves háború idején nagy csaták zajlottak le ezek mellett a francia helységek mellett.

282. lap. *Cornelius Nepos:* római történetíró (kb. i. e. 100—32 között). Tizenhat kötetes nagy munkájának egy része fennmaradt. Ebben a művében államférfiak, hadvezérek, költők és tudósok életrajzát adja.

287. lap. *Giovanni Boccaccio:* a renaissance nagy olasz írója (1313—1375). Híres „Dekameron"-jában, amely az újkor prózájának első jelentékeny alkotása, a középkor vallásos világnézetére mért csapást. Boccaccio munkássága elősegítette a renaissance felvilágosult gondolkodóinak harcát az idealizmus és a pápaság ellen.

289. lap. *Alekszej Vaszilјevics Kolcov:* orosz lírai költő (1809—1842). Munkássága az 1825-ös dekabrista felkelést követő, reakciós önkényuralom korszakára esik. Tehetsége kibontakozásában sokat köszönhet Puskin segítségének. Dalaiban az orosz nép hangja szólal meg.

291. lap. *Astarte:* az anyaság, a szerelem, a hold és a föld termékenységének istennője a régi főniciaiaknál.

291. lap. *Areopagos:* az athéni arisztokrácia legelőkelőbbjeiből alakult bírói testület, amely felügyelt a törvények megtartására és a polgárok életmódjára.

291. lap. *Peisistratos:* ó-görög politikus (kb. i. e. 600—527 között); 561-től Athén kényura volt.

292. lap. *Aspasia:* a régi Görögország híres nőalakja, Perikles felesége (kb. i. e. 470). Sokoldalú műveltsége és szépsége miatt államférfiak, tudósok és filozófusok látogatták házát. Perikles politikai ellenfelei megvádolták Aspasiát, hogy erkölcstelen életet él és nem tiszteli az isteneket. A bíróság előtt maga Perikles állt ki felesége védelmére és Aspasiát felmentették.

292. lap. *Aphrodite:* a szerelem és a szépség istennője a régi görögöknél.

292. lap. *Amfiteátrum:* nyilvános játékok színhelye az ókori Rómában. Köralakú porond, lépcsőzetesen emelkedő nézőtérrel. Az amfiteátrumokban gladiátor-párviadalokat tartottak.

292. lap. *Toggenburg:* svájci völgy neve. Kastélyának lovagjáról írta Schiller romantikus balladáját.

293. lap. *Vazallus:* hűbéres a középkorban. A vazallus, ha alárendelte magát a hűbérúrnak, földbirtokot kapott és ezért egész sor szolgáltatásra, főleg katonai szolgálatra volt köteles.

294. lap. *Jean-Jaques Rousseau:* a XVIII. század egyik legnagyobb felvilágosító írója és politikai gondolkodója (1712—1778). Igen nagy szerepe volt az 1789-es francia polgári forradalom eszmei előkészítésében. Noha a kispolgárság ideológiáját képviselte, nemcsak a forradalom előtti feudális elnyomás ellen küzdött, hanem a burzsoá kizsákmányolás ellen is. Nagy hatással volt Rousseau a szépirodalomra is. „Nouvelle Héloïse" (Új Héloïse) című 1761-ben megjelent regényének páratlan sikere volt és számos utánzója akadt.

295. lap. *Louvre:* a világ egyik leggazdagabb múzeuma Párizsban.

298. lap. *Sydenham:* London egyik része. Ott épült a XIX. század 50-es éveiben az úgynevezett Kristálypalota.

307. lap. *Pierre-Joseph Proudhon:* francia közgazdász (1809—1865); a kispolgárság jellegzetes ideológusa, aki a kis magántulajdon örökkévalóvá tételéről álmodozott. Proudhon tagadta az osztályharcot és a proletárforradalmat. Marx „A filozófia nyomora" című munkájában éles bírálatnak vetette alá Proudhon tételeit.

307. lap. *Protekcionizmus:* a kapitalista államok gazdasági politikájának olyan rendszere, melynek célja a hazai termelés és elsősorban a nagyipar megvédése a külföldi verseny elől.

307. lap. *Karl Heinrich Rau:* német polgári közgazdász és pénzügyi szakember (1792—1870).

307. lap. *Jean-Baptiste Say:* francia közgazdász (1767—1832); a közgazdaságtan egyes tételeit leegyszerűsíteni igyekezett, Marx ezért erősen bírálta, különösen a termelés és fogyasztás kérdéséről tett megállapításait.

332. lap. *Vaszilij Andrejevics Zsukovszkij:* orosz költő és műfordító (1783—1852); a romantikus irány egyik megteremtője az orosz irodalomban.

336. lap. *Immanuel Kant:* német filozófus (1724—1804) a XVIII. század második felében és a XIX. század elején kialakult német idealizmus megalapozója. Lenin megállapítása szerint „Kant filozófiájának alapvető vonása a materializmus és az idealizmus kibékítése, a kettő közti kompromisszum, különböző fajtájú, egymással ellentétes filozófiai irányok összekapcsolása egy rendszerben".

336. lap. *Johann Gottlieb Fichte:* a XVIII. század végének és a XIX. század elejének tekintélyes német idealista filozófusa (1762—1814). Fichte a szubjektív idealizmus alapján állott, vagyis az egyes egyén érzéseit, képzeteit, tudatát tekintette minden létező alapjának.

336. lap. *Friedrich Hegel:* a német idealista filozófia legjelentősebb képviselője (1770—1831). Filozófiájának értékes eleme a dialektikus módszer, amely azonban nála idealista, metafizikus, reakciós rendszerének burkába van zárva. Marx és Engels Hegel dialektikájából csak annak „racionális magvát" vették át, a hegeli idealista burkot félredobták és a dialektikát továbbfejlesztették.

337. lap. *Florence Nightingale:* angol önkéntes ápolónő (1820—1910). A krími háború idején katonai kórházakat vezetett.

341. lap. *Abolicionizmus:* az USA északi államainak mozgalma a XIX. században a déli államokban uralkodó néger-rabszolgaság megszüntetésére. Az északi államok burzsoáziájának ugyanis szabad néger bérmunkásokra volt szüksége. Az abolicionizmus jelentős szerepet játszott az 1861—65-ös amerikai polgárháború eszmei előkészítésében.

357. lap. *Pierre-Jan Béranger:* francia forradalmár-költő (1780—1857). Politikai lírájában, szatirikus verseiben, gúnydalaiban egyaránt a néptömegek érzéseit fejezte ki. Béranger a dalköltészet új stílusát teremtette meg, hűen a francia népdalok és a forradalom hazafias dalainak hagyományaihoz. Az újjáformált dalköltészetet a kor haladó eszméinek szolgálatába állította.

357. lap. *Friedrich Schiller:* a német klasszikus költészet egyik legkiválóbb képviselője, a legnagyobb német drámaírók egyike (1759—1805).

364. lap. *Ivan Ivanovics Dmitrijev:* orosz költő (1760—1837); az irodalmi szentimentalizmus jellegzetes képviselője.

365. lap. *Mihail Jurjevics Lermontov:* az orosz forradalmi, népi költészet egyik kiemelkedő alakja (1814—1841).

366. lap. *Walter Scott:* híres angol romantikus regényíró és költő (1771—1832), az „Ivanhoe" és más történelmi regények szerzője, aki nagy hatással volt Jósika Miklós regényírói munkásságára.

367. lap. *Thomas Hood:* angol költő (1799—1845). Korán szakított a romantika hagyományaival és a realizmus útjára lépett. Verseiben a kapitalista nagyvárosok életét mutatja be, szatíráiban bírálja az uralkodó osztályt és mindenkor együttérzéssel fordul a szegény és kizsákmányolt emberek felé.

*

Csernisevszkij: „Mit tegyünk?" című regénye már 1877-ben meg-

jelent magyar nyelven, az *Athenaeum* kiadásában. *Sasvári* Ármin fordításában. A regénynek ezt az első magyar kiadását 1896-ban követte a második, ugyanabban a fordításban, az *Athenaeum Olvasótára* sorozatban.

TARTALOM

I. Egy bolond 5
II. A bolond eset első következménye 7
III. Előszó 11

ELSŐ FEJEZET

Vera Pavlovna élete a szülői házban 13

MÁSODIK FEJEZET

Első szerelem és házasság 48

HARMADIK FEJEZET

Házasság és második szerelem 122

NEGYEDIK FEJEZET

Második házasság 247

ÖTÖDIK FEJEZET

Új szereplők és befejezés 319

HATODIK FEJEZET

Színváltozás 369

Csernisevszkij (Lukács György tanulmánya) 371

Jegyzetek 395

OROSZ REMEKÍRÓK

Szerkeszti

SZINNAI TIVADAR

A kiadásért felel: az Új Magyar Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: LESZEV IRÉN
Ellenőrző szerkesztő: Gallyas Ferenc
Műszaki vezető: Siklós Béla
A kézirat nyomdába adásának napja: 1954 szept. 28.
Példányszám: 8000 — Terjedelem: 25 1/2 (A/5) ív + 1 melléklet — Szerzői ív: 24.13
Ez a könyv az MNOSZ 5601-54 szabvány szerint készült
Budapesti Szikra Nyomda, V., Honvéd utca 10. — 3587
Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató